ISSN: 3057-0891 (Online)

TCI Tier 2
กลุ่มที่ 2

วารสาร พุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย

Journal of Contemporary Buddhist Society

ปีที่ 5 ฉบับที่ 3
กรกฎาคม – กันยายน 2569

Vol. 5 No. 3
July – September 2026

พระพุทธศาสนา
กับการสร้างสรรค์สังคม
อย่างยั่งยืน
ในโลกยุคใหม่

BUDDHIST WISDOM
FOR CONTEMPORARY SOCIETY
AND SUSTAINABLE FUTURE

วารสาร พุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย

JCBS Journal of Contemporary Buddhist Society

ISSN : 3057-0891 (Online)

ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน 2569

Vol.5 No.3 July - September 2026

วัตถุประสงค์

วารสาร พุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย มีนโยบายเพื่อส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าเผยแพร่บทความวิจัยและบทความวิชาการของนักวิจัย นักวิชาการ คณาจารย์ นิสิต นักศึกษาและผู้สนใจทั่วไปในมิติทางด้านพระพุทธศาสนา ศิลปศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ สหวิทยาด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สหวิทยาด้านการพัฒนาสังคม สหวิทยาการด้านการศึกษาและการเรียนรู้ โดยเปิดรับบทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

กำหนดการเผยแพร่ ปีละ 4 ฉบับ ๆ ละ 20-30 บทความ

ฉบับที่ 1 มกราคม - มีนาคม

ฉบับที่ 2 เมษายน – มิถุนายน

ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน

ฉบับที่ 4 ตุลาคม - ธันวาคม

ประเภทของผลงานที่ตีพิมพ์ในวารสาร:

1) บทความวิชาการ (Academic Article)

2) บทความวิจัย (Research Article)

3) บทความวิจารณ์หนังสือ (Book Review)

4) บทความอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสาร

การพิจารณาและคัดเลือกบทความ:

บทความแต่ละบทความจะได้รับพิจารณาจากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความวารสาร (Peer Review) จำนวนไม่น้อยกว่า 3 ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และได้รับความเห็นชอบจากกองบรรณาธิการก่อนตีพิมพ์ โดยการพิจารณาบทความจะมีรูปแบบที่ผู้พิจารณาบทความไม่ทราบชื่อหรือข้อมูลของผู้เขียนบทความ และผู้เขียนบทความไม่ทราบชื่อผู้พิจารณาบทความ (Double - Blind Peer Review)

บทความที่ส่งมาตีพิมพ์ในวารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย จะต้องไม่เคยตีพิมพ์ หรืออยู่ระหว่างการพิจารณาของวารสารอื่น ๆ ผู้เขียนบทความจะต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่วารสารกำหนด

ทัศนะและความคิดเห็นที่ปรากฏในบทความวารสาร พุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย ถือเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนบทความนั้น และไม่ถือเป็นทัศนะและความรับผิดชอบของกองบรรณาธิการวารสาร

ที่ปรึกษาวารสาร

พระเทพวัชรสีลาภรณ์, ดร.	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
พระราชสุทธิวัชรสุธี, รศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ศ.(พิเศษ) รท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ	ราชบัณฑิต
รศ.ดร.ประพันธ์ ศุภษร	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กองบรรณาธิการ

บรรณาธิการ:

ผศ.ดร.กฤติยา ถ้ำทอง	นักวิชาการอิสระ

หัวหน้ากองบรรณาธิการ:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ, ผศ.ดร.	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

กองบรรณาธิการ:

พระครูสุตนันทบัณฑิต, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนฺโต, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ. ดร.พิชัย จันทร์มณี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
รศ. ดร.สายชล ชุดเจือจีน	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
รศ. ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ. ดร.มานพ นักการเรียน	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รศ. ดร.สุวิญ รักสัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผศ. ดร.ชาติเมธี หงสา	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผศ. ดร.ธเนศ เกษศิลป์	มหาวิทยาลัยมหิดล
ดร.ชำนาญ เกิดช่อ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.สุรัตน์ พักน้อย	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ดร.ณัฏฐกฤต อุดมผล	นักวิชาการอิสระ

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณากลั่นกรองบทความ (Peer Review)

พระครูวิมลปริยัติบัณฑิต, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระครูสุตนันทบัณฑิต, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระครูปลัด โชติพัฒน์ อาจารสุโภ, ผศ.ดร.	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พระมหาวีรเดช จะปา, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พระอธิวัฒน์ ธรรมวัฒน์ศิริ, ดร.	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Ven.Dr.Delthara Gnanananda	Eurasian Campus, Sri Lanka
รศ. ดร.พิชัย จันทร์มณี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
รศ. ดร.สายชล ชุดเจือจีน	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
รศ. ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน	มหาวิทยาลัยมหิดล
รศ. ดร.มานพ นักการเรียน	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รศ. ดร.ประพันธ์ ศุภษร	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ. ดร.ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
รศ. ดร.สุวิญ รักสัตย์	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
รศ. ดร.อุบล วุฒิพรโสภณ	นักวิชาการอิสระ
รศ.พ.ต.อ.หญิง ดร.ทัดดาว โฉมลักษณ์	โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน
รศ.พ.ต.อ.หญิง ดร.วาชิณี ยศปัญญา	โรงเรียนนายร้อยตำรวจสามพราน
รศ. ดร.พุทธชาติ แผนสมบุญ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผศ. ดร.ชาติเมธี หงสา	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
ผศ. ดร.ชัยศักดิ์ คล้ายแดง	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
ผศ. ดร.ธเนศ เกษศิลป์	มหาวิทยาลัยมหิดล
ผศ. ดร.ยงยุทธ แก้วอุดม	มหาวิทยาลัยหอการค้า
ผศ. ดร.สุรชัย พุดชู	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ผศ. ดร.สุภาภรณ์ สงค์ประชา	มหาวิทยาลัยมหิดล
ดร.ณัฏฐกฤต อุดมผล	นักวิชาการอิสระ
Dr. Metteyya Beliatte	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
ดร.กฤต พันธุ์ปัญญา	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่
ดร.วิจิตรา บุญแล	มหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ
ดร.สุรัตน์ พักน้อย	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ประสานงานฝ่ายกฎหมาย:

รศ.ดร.ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ฝ่ายออกแบบปกและจัดรูปเล่ม:

พระมหาศุภวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ, ผศ.ดร.	วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
ChatGPT	Open AI

สำนักงาน:

เลขที่ 2 วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กุฏิคณะเหนือ น.6 ถนนสนามไชย แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200 โทร. 0619945451

บทบรรณาธิการ

****

วารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย (Journal of Contemporary Buddhist Society: JCBS) ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 ประจำเดือนกรกฎาคม–กันยายน พ.ศ. 2569 ยังคงมุ่งทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางวิชาการสำหรับการเผยแพร่องค์ความรู้ด้านพระพุทธศาสนาและศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง โดยเปิดพื้นที่ให้แก่การศึกษาทั้งในมิติของพระพุทธศาสนาเชิงคัมภีร์ การปฏิบัติธรรม พุทธจิตวิทยา การศึกษา คุณธรรมและจริยธรรม การพัฒนาสังคม การท่องเที่ยว วัฒนธรรม กฎหมาย ตลอดจนการประยุกต์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อทำความเข้าใจและตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย อันสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวารสารที่ส่งเสริมผลงานด้านพระพุทธศาสนา มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ การพัฒนาสังคม และการศึกษา ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

วารสารฉบับนี้ประกอบด้วยผลงานทางวิชาการ รวมทั้งสิ้น 30 เรื่อง จำแนกเป็นบทความวิจัย จำนวน 22 เรื่อง บทความวิชาการ จำนวน 7 เรื่อง และบทวิจารณ์หนังสือ จำนวน 1 เรื่อง โดยจัดลำดับเนื้อหาอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ลำดับที่ 1–22 เป็นบทความวิจัย ลำดับที่ 23–29 เป็นบทความวิชาการ และลำดับที่ 30 เป็นบทวิจารณ์หนังสือ การจัดองค์ประกอบดังกล่าวสะท้อนทั้งความเข้มแข็งด้านงานวิจัยเชิงประจักษ์และความหลากหลายของการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์ร่วมสมัย

บทความวิจัยลำดับที่ 1–22 ครอบคลุมประเด็นทางวิชาการที่หลากหลาย เริ่มตั้งแต่การพัฒนาชุมชนในเมียนมาภายใต้ความท้าทายที่ยืดเยื้อ การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยา การวิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึก และการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ตลอดจนการศึกษาพฤติกรรมการท่องเที่ยวบนฐานความศรัทธาและความเชื่อ การใช้พุทธานุสติกรรมฐานเพื่อส่งเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ และการพัฒนาสุขภาวะของผู้สูงวัยผ่านวัฒนธรรมชุมชน เนื้อหาในช่วงต้นของฉบับจึงแสดงให้เห็นการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธศาสนา ชุมชน สุขภาวะ วัฒนธรรม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเด่นชัด

ในมิติด้านการศึกษาและการพัฒนาทักษะ มีการนำเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนามาพัฒนาเป็นรูปแบบการเรียนการสอนแบบ CLIL เพื่อเสริมสร้างการอ่านภาษาอังกฤษเชิงวิชาการและการอ่านอย่างมีวิจารณญาณ ขณะที่งานด้านการท่องเที่ยวและวัฒนธรรมได้ขยายไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับญี่ปุ่น และการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

อีกกลุ่มหนึ่งเป็นงานวิจัยที่กลับไปสู่ฐานสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ การศึกษาพระไตรปิฎก หลักธรรม และวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ การพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตร การวิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตร การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท การเจริญวิสุทธิ 7 ตามรถวินีตสูตร และการวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม งานกลุ่มนี้สะท้อนความสำคัญของ

การศึกษาพระพุทธศาสนาจากฐานคัมภีร์ พร้อมกับพยายามเชื่อมโยงสารัตถธรรมไปสู่การปฏิบัติและบริบทของชีวิตร่วมสมัย

นอกจากนี้ บทความวิจัยยังขยายพื้นที่ไปสู่ประเด็นด้านคุณธรรมเยาวชน สุขภาวะของผู้สูงอายุ การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนและภาคประชาสังคม รวมถึงการพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย โดยนำหลักพุทธธรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ และความยั่งยืน ประเด็นเหล่านี้แสดงให้เห็นพัฒนาการสำคัญของการวิจัยทางพระพุทธศาสนาร่วมสมัยที่ก้าวจากการศึกษาหลักธรรมในระดับบุคคล ไปสู่การวิเคราะห์โครงสร้าง องค์กร ชุมชน กฎหมาย และนโยบายสาธารณะ

สำหรับ บทความวิชาการลำดับที่ 23–29 จำนวน 7 เรื่อง เนื้อหามุ่งเน้นการวิเคราะห์ สังเคราะห์และประยุกต์องค์ความรู้ในมิติการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ ได้แก่ การสังเคราะห์กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา บทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน และสาราณียธรรม 6 กับการลดช่องว่างระหว่างวัย

บทความวิชาการทั้ง 7 เรื่องมีจุดร่วมที่สำคัญ คือ การพยายามนำองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนามาสนทนากับปัญหาของการศึกษาและสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะบทบาทของหลักธรรมในการพัฒนาผู้เรียน ภาวะผู้นำ การสร้างองค์กรแห่งคุณธรรม การพัฒนาสถานศึกษา ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวัย การนำเสนอในลักษณะดังกล่าวทำให้พระพุทธศาสนาไม่ได้ถูกวางไว้เพียงในฐานะองค์ความรู้ทางศาสนา หากยังได้รับการพัฒนาเป็นกรอบคิดและแนวทางสำหรับการจัดการปัญหาร่วมสมัยในระดับบุคคล องค์กร และสังคม

ส่วน ลำดับที่ 30 เป็นบทวิจารณ์หนังสือ จำนวน 1 เรื่อง คือ “ธรรมกับการศึกษาของไทย” ซึ่งวิจารณ์หนังสือของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยนำเสนอการอ่าน วิเคราะห์ และประเมินคุณค่าของแนวคิดเกี่ยวกับธรรมกับการศึกษาไทย ทั้งในมิติปรัชญาการศึกษา การพัฒนามนุษย์ และการประยุกต์หลักไตรสิกขาสู่กระบวนการเรียนรู้ หนังสือดังกล่าวจึงเป็นฐานสำคัญในการตั้งคำถามต่อเป้าหมายของการศึกษาและชี้ให้เห็นความจำเป็นของการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวมในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมร่วมสมัย

เมื่อพิจารณาผลงานทั้ง 30 เรื่องร่วมกัน จะเห็นภาพสำคัญของวารสารฉบับนี้ คือ การเชื่อมโยงพระพุทธศาสนาเข้ากับสังคมร่วมสมัยอย่างเป็นรูปธรรม ตั้งแต่ระดับการศึกษาคัมภีร์และการปฏิบัติภาวนา ไปจนถึงสุขภาวะ การศึกษา คุณธรรม ชุมชน วัฒนธรรม การท่องเที่ยว ภาวะผู้นำ กฎหมาย และการพัฒนาที่ยั่งยืน ความหลากหลายดังกล่าวมิได้ทำให้พระพุทธศาสนาแยกออกเป็นส่วนย่อย หากกลับสะท้อนให้เห็น

คุณลักษณะขององค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สามารถเชื่อมโยงกับชีวิต สถาบัน และโครงสร้างทางสังคมได้หลายระดับ

ในด้านมาตรฐานทางวิชาการ วารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัยยังคงดำเนินการกลั่นกรองบทความอย่างเคร่งครัด โดยบทความที่ได้รับการตีพิมพ์ผ่านการพิจารณาจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง ไม่น้อยกว่า 3 ท่าน ภายใต้ระบบ Double-Blind Peer Review และได้รับความเห็นชอบจากกองบรรณาธิการก่อนการเผยแพร่ กระบวนการดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อรักษาคุณภาพ ความถูกต้อง และมาตรฐานทางวิชาการของวารสาร พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้ผู้เขียนได้พัฒนาผลงานผ่านข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิอย่างเป็นระบบ

ในนามกองบรรณาธิการ ขอขอบพระคุณที่ปรึกษาวารสาร ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เขียนบทความ ตลอดจนกองบรรณาธิการและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายที่ร่วมกันขับเคลื่อนกระบวนการทางวิชาการจนวารสารฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ กองบรรณาธิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่าองค์ความรู้จากบทความวิจัย 22 เรื่อง บทความวิชาการ 7 เรื่อง และบทวิจารณ์หนังสือ 1 เรื่อง จะเป็นประโยชน์ต่อพระสงฆ์ นักวิชาการ นักวิจัย คณาจารย์ นิสิตนักศึกษา และผู้สนใจทั่วไป ทั้งในด้านการอ้างอิง การต่อยอดงานวิจัย และการนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนามนุษย์ ชุมชน และสังคมอย่างมีปัญญาและยั่งยืน

ท้ายที่สุด วารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัยจะยังคงมุ่งมั่นพัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ พร้อมทำหน้าที่เป็นพื้นที่แห่งการแลกเปลี่ยนและสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงภูมิปัญญาพระพุทธศาสนากับความเปลี่ยนแปลงของโลก เพื่อให้พระพุทธศาสนายังคงเป็นพลังทางปัญญาที่สามารถร่วมสร้างสรรค์สังคมร่วมสมัยได้อย่างมีคุณค่า

ผศ. ดร.กฤติยา ถ้ำทอง
บรรณาธิการ
วารสารพุทธศาสน์สังคมร่วมสมัย

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ข้อมูลเกี่ยวกับวารสาร	**ก**
บทบรรณาธิการ	**จ**
สารบัญ	**ซ**
SUSTAINING COMMUNITY DEVELOPMENT IN MYANMAR UNDER PROLONGED CHALLENGES: A DOCUMENTARY SYNTHESIS OF COMMUNITY RESILIENCE AND CONTINUITY MECHANISMS Htin Aung Ling, John Walsh	**1-21**
การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา	**22-39**
CREATIVE HOSTEL MANAGEMENT BASED ON LOCAL FOOD WISDOM IN THE CHAO PHRAYA RIVER OLD TOWN AREA ศุภางค์ อาภรณ์, เกศินี มรนนท์, มนต์ธร ตั้งภาณุกุล Supang Aporn, Kesinee Moranont, Monthorn Tangpanukun	
รูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน	**40-53**
THE BUDDHIST PSYCHOLOGICAL PRACTICE MODEL AFFECTING THE HOLISTIC WELL-BEING OF PRIVATE SECTOR PERSONNEL Titapanyaw, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง, พุทธชาติ แผนสมบุญ Titapanyaw, Siriwat Srikhruedong, Phutthachat phaensomboon	
วิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	**54-73**
ANALYSIS OF THE FACTOR OF DHAMMAKATIKA BUDDHIST CANON พระอธิการยนต์ ยุตฺตธมฺโม (สาแก้ว), พระครูศรีปรีชากร, ภัฏชวัชร์ สุขเสน Phraatikarn Yon Yudtadhammo (Sakaew), Phrakhrusripreechakorn, Phatchavat Suksen	
รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ในจังหวัดสุรินทร์	**74-90**
THE MODEL OF TEMPLE DEVELOPMENT ACCORDING TO THE SAPPAYA 4 PRINCIPLE IN SURIN PROVINCE พระนรเศรฐน์ เขมปุณฺโณ (ชัยภา), พระครูใบฎีกาเวียง กิตฺติวณฺโณ, ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม Phra Naraset Khemapunno (Chaipha), Phrakhrubaidika Wiang Kittiwanno, Thanarat Sa-ard-iam	

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย
บนฐานความศรัทธาและความเชื่อ **91-104**
FACTORS INFLUENCING THE TRAVEL DECISIONS OF THAI TOURISTS
BASED ON FAITH AND BELIEF
ถิรเดช ธาดาชัยปกรณ์, เสรี วงษ์มณฑา, ชุษณะ เตชคณา, ผกามาศ ชัยรัตน์
Thiradet Thadachaipakorn, Seri Wongmonta, Jusana Techakana,
Pakamas Chairatana
รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ **105-120**
BUDDHANUSSATI MEDITATION ACTIVITY MODEL FOR ENHANCING MENTAL
HEALTH AMONG THE ELDERLY
พระกิตติฐานันดร์ นาควณฺโณ (ชิษณุพงศ์)
Phra Kittithanun Nakawanno (Chidsanupong)
การพัฒนาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน จังหวัดเชียงใหม่
ผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง **121-136**
THE DEVELOPMENT OF HOLISTIC HEALTH OF TAI YAI ELDERLY IN WAT NIWASATHAN
COMMUNITY, MAE AI SUBDISTRICT, MAE AI DISTRICT, CHIANG MAI PROVINCE
THROUGH THE "KARN KAM SIN NON JONG" CULTURE
พระครูวิสิฐสุตานุกูล (โอรส วชิรเมธี)
Phrakhruvisitsutanukun (Oras Vajiramedhi)
A CLIL-BASED INSTRUCTIONAL MODEL USING BUDDHIST NARRATIVE TEXTS
TO ENHANCE ACADEMIC AND CRITICAL ENGLISH READING LITERACY AMONG
BACHELOR OF EDUCATION STUDENTS **137-151**
Surasak Kuemram
การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน **152-168**
DEVELOPING CULTURAL TOURISM IN MUEANG NAN DISTRICT, NAN PROVINCE
พระฐิติวัฒน์ เพชรถิรสวัสดิ์, พระราชสุทธิวัชรสุธี, วสันต์ ลิ่มรัตนภัทรกุล
Phra Thitiwat Phetthirasawat, Phrarajsuttivacharasutee,
Wason Limrattanaphattarakun
การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น **169-184**
PROMOTING BUDDHIST AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN THAILAND AND JAPAN
พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนฺโต (สุทนต์), พระมหาดนัยพัชร์ คมฺภีรปญฺโญ,
พระราชสุทธิวัชรสุธี
Phramaha Narongsak Sudanto (Suthon),
Phamaha Danaiphat Gambhirrapanyo, Phrarajsutthivajarasuthi

การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
ของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี **185-203**
BUDDHADHAMMA INTEGRATION FOR PROMOTING CULTURAL TOURISM MANAGEMENT IN KANCHANABURI MUNICIPALITY
อุทัย อินทรักษ์, บุญทัน ดอกไธสง, สมาน งามสนิท
Uthai Intarak, Boonton Dockthaisong, Saman Ngamsanit
วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร **204-220**
AN ANALYSIS OF THE CONTEMPLATION OF THE FIVE AGGREGATES IN VIPASSANĀ MEDITATION ACCORDING TO THE ASSĀDA SUTTA
พระชูสิทธิ์ ปุญฺญาคโม (เฟื่องไกรศรี), ธานี สุวรรณประทีป
Phra Chusitthi Puññākamo (Fuang Kraisri), Thanee Suwanprateep
วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา **221-239**
AN ANALYSIS OF THE DHAMMA PRINCIPLES IN THE ARIYAVAṂSA SUTTA SUPPORT THE PRACTICE OF VIPASSANĀ MEDITATION
พระมหาทิวา ฐานิสฺสโร (ประเสริฐศักดิ์), ธานี สุวรรณประทีป
Phramaha Thiwa Ṭhānissaro (Prasertsak), Thanee Suwanprateep
การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน **240-259**
EMPOWERMENT OF MORALITY FOR YOUNG PEOPLE IN PRESENT THAI SOCIETY
พระสมุห์ อรรถพล อนุจารี (นิสงค์), นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ชัยชาญ ศรีหานู
Phrasamuh Atthaphon Anuchari (Nisong), Nuarhnwan Punwasuponchat, Chaichan Srihanu
การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยอย่างยั่งยืน:
พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายภายใต้พลวัตการค้ายุคใหม่ **260-282**
LEGAL DEVELOPMENT FOR SUSTAINABLE THAI AGRICULTURAL EXPORTS: BUDDHIST LEGAL INNOVATION AMID CONTEMPORARY TRADE DYNAMICS
จุฬา จันทร์เมือง
Chula Chanmuang
การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท **283-296**
A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FOUR NOBLE TRUTH AND THE DEPENDENT ORIGINATION
พระสมุห์ สมควร ปริปุณโณ (ปลิก), นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร, ชัยชาญ ศรีหานู
PhraSamuh Somkhuan Paripuṇṇo (Plik), Nuarhnwan Punwasuponchat, Chaichan Srihanu

แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร **297-312**
APPROACHES FOR CULTIVATING THE SEVEN VISUDDHI TO ENHANCE VIPASSANABHAVANA MEDITATION WITHIN THE FRAMEWORK FOUND IN RATHAVINĪTA SUTTA
พระครูปลัด สมหวัง ฉนฺทสีโล (ศรีเพ็ญ), พระศรีสุทธิเวที (ขวัญ ถิรมโน), วิโรจน์ คุ้มครอง
Phrakhrupalad Somwang Chandasīlo (Sripen), Phra Srisuttivetee (Kwan Thiramano), Viroj Koomkrong
วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม **313-332**
AN ANALYSIS OF SAMMĀ-ĀJIVA TEACHING FOR SUPPORTING THE MORAL LIFE
พระ อรรคเดช เตชธมฺโม (อาสาสรรพกิจ), พระมหาวัฒนา ปญฺญาทีโป, วิโรจน์ คุ้มครอง
Phra Akkadej Techthammo (Asasuppagit), Phramaha Wattana Paññādīpo, Viroj Koomkrong
รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล **333-347**
A MODEL FOR PROMOTING ELDERLY WELL-BEING IN THAI SOCIETY BASED ON THE UPOSATHA PRECEPTS
พระอธิการ กิตติศักดิ์ ปภสฺสโร (กลิ่นทิพย์), วิโรจน์ คุ้มครอง
Phra Athikan kittisak Paphassaro (Klinthip), Viroj Koomkrong
การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม **348-364**
ENHANCING THE CAPACITY OF COMMUNITY LEADERS IN COORDINATING WITH CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN DON TUM SUBDISTRICT, BANG LEN DISTRICT, NAKHON PATHOM PROVINCE
อัญธิษฐา อักษรศรี, พระครูใบฎีกา ธีรยุทธ จนฺทูปโม, พระสมุห์ นพดล อตฺถยุตฺโต, วันชัย แสงสุวรรณ, สุวลังก์ วงศ์สุรวัฒน์
Anthittha Aksornsri, Phrakhrubaidika Theerayut Chanthupamo, Phrasamuh Nopadol Atthayutto, Wanchai saengsuwan, Suwalang Wongsurawat
การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย: ข้อวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ช่องว่างทางนิติศาสตร์ และแนวทางปฏิรูปตามหลักพุทธธรรม **365-387**
LEGAL DEVELOPMENT FOR PROMOTING THAI AGRICULTURAL EXPORTS: STRUCTURAL ANALYSIS, JURISPRUDENTIAL GAPS, AND REFORM APPROACHES UNDER BUDDHIST PRINCIPLES
จุฬา จันทร์เมือง
Chula Chanmuang

การสังเคราะห์กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา **388-408**

STRATEGY DEVELOPMENT PROCESS FOR SECONDARY EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICE

ศรายุทธ ธิศรีชัย

Sarayut Thisrichai

ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 **409-427**

BUDDHIST LEADERSHIP OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE 21ST CENTURY

เมลดา สุวรรณดี

Melada Suwandee

พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน **428-444**

BUDDHISM FOR THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF LEARNERS IN CONTEMPORARY SOCIETY

เกษสุนีย์ สายแก้ว

Kesunee Saikhaew

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม **445-464**

THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES IN SCHOOL DEVELOPMENT TOWARD A MORAL ORGANIZATION

กิตติพล พุ่มไสว

Kittipol Pumsawai

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา **465-479**

THE ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN APPLYING BUDDHIST PRINCIPLES TO DEVELOP MORALITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ทวีศิลป์ สวัสดิ์ฐิติเลิศ

Taveesin Sawatthitilert

บทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน **480-496**

THE ROLE OF BUDDHISM IN PROMOTING MORALITY IN SCHOOLS

วรภัทร ส่องสว่าง

Woraphat Songsawang

สาราณียธรรม 6 กับการลดช่องว่างระหว่างวัย **497-513**

SĀRAṆĪYADHAMMA VI AND GENERATION GAP REDUCTION

พระจตุพล ขุนทองแก้ว (ปญฺญาธโร)

Phra Chatuphon Khunthongkaeo (Paññādharo)

ธรรมกับการศึกษาของไทย **514-521**

DHAMMA AND THAI EDUCATION

พระจตุพล ขุนทองแก้ว (ปญฺญาธโร)

Phra Chatuphon Khunthongkaeo (Paññādharo)

SUSTAINING COMMUNITY DEVELOPMENT IN MYANMAR UNDER PROLONGED CHALLENGES: A DOCUMENTARY SYNTHESIS OF COMMUNITY RESILIENCE AND CONTINUITY MECHANISMS

Htin Aung Ling[1], John Walsh[2]

Krirk University, Bangkok, Thailand[1-2]

Corresponding Author E-mail: htin.ling@krirk.ac.th

Received: 28 July 2026; Revised: 5 August 2026; Accepted: 4 September 2026

****

SUSTAINING COMMUNITY DEVELOPMENT IN MYANMAR UNDER PROLONGED CHALLENGES: A DOCUMENTARY SYNTHESIS OF COMMUNITY RESILIENCE AND CONTINUITY MECHANISMS

Htin Aung Ling, John Walsh

Abstract

This study examines how communities in Myanmar sustain community development under prolonged challenges. It uses a qualitative, interpretivist documentary synthesis of nineteen publicly available documents published from 2021 to July 2026. The Framework Method combined twelve study-specific analytical domains, developed to operationalise the research objectives and sensitised by the literature, with inductive sub-coding of 118 page-referenced excerpts. The documented community development initiative served as the unit of analysis. Community resilience provides the primary explanatory orientation, while community-driven development (CDD), asset-based community development (ABCD), and social capital provide complementary perspectives. A supplementary post-inductive Buddhist ethical lens is used only to interpret selected practices of non-harm, restraint, mutual care, and non-escalation. Seven context-dependent continuity mechanisms were identified: (1) local institutional adaptation and service continuity; (2) local guidance and coordination; (3) context-adaptive implementation and community safety; (4) resource mobilisation and capacity under prolonged constraints; (5) external partnership and community capacity support; (6) adaptive social relationships and community networks; and (7) safety-oriented and non-escalatory community practices. These mechanisms are partly sequential but not universal: they may overlap, recur, be absent, or operate differently across locations. Community resilience is expressed through adaptive continuity rather than unlimited coping capacity and may involve strain, interruption, resource depletion, and external support. Buddhist peace ethics remains a supportive interpretive lens rather than a causal explanation. The study contributes a context-sensitive account of community resilience and continuity mechanisms while recognising the limits of an uneven English-language documentary record.

Keywords: Community Development; Community Resilience; Myanmar; Prolonged Challenges; Buddhist Peace Ethics

INTRODUCTION

Community development denotes organised collective action through which people in a locality identify shared needs, mobilise resources, and work together to improve local conditions. In this study, “prolonged challenges” is used as an umbrella term for sustained conditions that may include insecurity, displacement, disrupted services and institutions, resource constraints, mobility limitations, and changing local operating conditions. Such conditions can interrupt planning, participation, financing, implementation, and maintenance. Yet reports published since 2021 continue to document communities in Myanmar planning, financing, adapting, and completing local initiatives, often through religious institutions, community-based organisations, local networks, and external partnerships. This persistence of organised local development under sustained constraints is the phenomenon examined in this study (McCarthy, G., 2023).

Community resilience provides the primary explanatory orientation because it focuses on capacities through which communities absorb disturbance, reorganise, and maintain important functions (Norris, F., et al., 2008). Its use nevertheless requires caution because resilience can become circular, functionalist, or overly celebratory if strain and unequal capacity are ignored (MacKinnon, D., and Derickson, K., 2013; Olsson, L., et al., 2015). Community-driven development (CDD) offers a benchmark for local ownership and collective decision-making, while critics caution that induced participation may provide limited substantive voice (Cooke, B., and Kothari, U., 2001; Mansuri, G., and Rao, V., 2004, 2013). Asset-based community development (ABCD) directs attention to existing local strengths and resources (Kretzmann, J., and McKnight, J., 1993; Mathie, A., and Cunningham, G., 2003), although prolonged constraints may deplete assets or make mobilisation difficult. Social capital theory contributes the concepts of bonding, bridging, and linking relationships through which information, assistance, trust, and external connections may be maintained or reconfigured (Woolcock, M., and Narayan, D., 2000).

These perspectives illuminate different parts of the phenomenon but do not by themselves specify how community development continuity is maintained under prolonged and uneven constraints. Conditions vary considerably across Myanmar’s states, regions, communities, and organisational settings. The study therefore does not assume a single pathway. Instead, it asks how institutional arrangements, local guidance, implementation practices, resources, partnerships, social relationships, and safety-oriented practices combine in different documented settings to support continuity.

A supplementary Buddhist ethical lens is included because religious institutions recur in the documentary record and because selected documented practices can be interpreted through established Buddhist ethical concepts. The lens draws on canonical teachings concerning non-hatred (Dhammapada 5), recognition of others' attachment to life and refraining from harm (Dhammapada 129–130, 270), compassion under injury (Kakacūpama Sutta, Majjhima Nikāya 21), and loving-kindness towards all beings (Karaṇīyamettā Sutta, Sutta Nipāta 1.8). These teachings are not treated as evidence that documented actors consciously applied Buddhist doctrine. They are used only after the empirical analysis to interpret selected practices of restraint, non-harm, mutual care, and non-escalation (Buddharakkhita, 1985; Ñāṇamoli & Bodhi, 1995; Norman, 1992).

Scholarship on Myanmar since 2021 has expanded across humanitarian assistance, local service provision, livelihoods, social relations, institutional change, and community adaptation. Studies also document the long-standing importance of non-state welfare and community-based service provision (Jolliffe, K., 2014; McCarthy, G., 2023), as well as the effects of changing access conditions and local economies on rural livelihoods (McCarthy, G., and Nyana, K., 2026). Within this wider literature, however, the initiative-level organisation of community development — how a particular activity is selected, resourced, adapted, implemented, connected to partners, and sustained — often remains secondary to broader institutional or humanitarian analysis.

Two gaps therefore motivate the study. The first is evidential: documentary evidence on community development under prolonged challenges in Myanmar is fragmented across organisations, sectors, and regions and is often produced for programme or accountability purposes rather than comparative analysis. The second is theoretical: existing perspectives do not fully explain how organisational arrangements, participation, assets, relationships, external support, and safety considerations combine to maintain community development functions under sustained constraints. The study responds by identifying recurring continuity mechanisms. "Mechanism" is used in a deliberately modest sense: not as a proven causal mechanism (Hedström, P., and Ylikoski, P., 2010), but as a recurring, describable practice or arrangement that documentary sources associate with continuation, consistent with thematic synthesis of qualitative evidence (Thomas, J., and Harden, A., 2008).

RESEARCH OBJECTIVES

The study addressed one central question: how is community development sustained across communities in Myanmar under prolonged challenges, and what recurring continuity mechanisms are documented? Five objectives operationalised this question:

1. To identify the organisational and institutional arrangements documented within community development initiatives in Myanmar under prolonged challenges;

2. To examine how community development initiatives are planned, coordinated, adapted, and implemented under prolonged challenges;

3. To identify the community assets, local resources, and external supports mobilised to sustain community development initiatives;

4. To examine adaptive continuity mechanisms, including safety-oriented, harm-reducing, and non-escalatory practices, that support the continuation of initiatives; and

5. To identify recurring enabling conditions and barriers that influence the continuity and sustainability of community development across documented initiatives.

RESEARCH METHODOLOGY

1. Research Design

This study employed a qualitative research design using qualitative documentary synthesis within an interpretivist paradigm (Guba, E., & Lincoln, Y., 1994). Publicly available documents were treated as legitimate sources of evidence for examining social action (Bowen, G., 2009). Documentary synthesis was selected as the principal methodological approach because primary fieldwork across multiple locations in Myanmar may be impracticable and may pose additional risks to both participants and researchers. Moreover, access constraints may influence the types of phenomena that can be observed and documented (Wood, E., 2006). Documentary synthesis therefore offers a lower-risk, although inherently limited, basis for identifying recurring patterns across locations and organisations.

The unit of analysis was the documented community development initiative, defined as a bounded instance of collective action oriented towards local development or community welfare. Accordingly, the organisation, village, programme, or report in which an initiative was described was not treated as the primary unit of analysis.

2. Key Data Sources

The study drew on nineteen publicly available documents addressing community development, resilience, humanitarian action, and related community processes in Myanmar between 2021 and July 2026. A purposive, criterion-based sampling strategy was employed (Patton, M., 2015). Documents were included if they met the following criteria: (1) substantive engagement with community-level development, resilience, welfare, or self-help processes; (2) a geographic focus on Myanmar or the inclusion of an embedded Myanmar case; and (3) public availability.

The documentary corpus comprised peer-reviewed studies, theses, evaluation reports, working papers, allocation reports, programme-design documents, a financial audit, and organisational reports or accounts. Each document was catalogued and classified according to its degree of relevance in order to assess the evidential weight of individual sources based on their proximity to the phenomenon under investigation. Several documents framed at the global level yielded relatively limited codable evidence specific to Myanmar. Consequently, the substantive analysis relied primarily on the subset of documents that directly documented community practices during the study period. The nineteen documents were assigned identifiers D1–D19 for use in reporting and presenting the findings.

Table 1 Corpus register: documents, identifiers, and relevance classification

ID	Document (organisation)	Year	Geographic focus	Relevance
D1	Socioeconomic endurance during the post-coup conflict (Chulalongkorn University)	2023	Mandalay Region	Core empirical
D2	Diffusion of protection norms and practices (Creating Safer Space)	2025	Kachin & N. Shan	Core empirical
D3	Myanmar's northern borderlands since the coup (XCEPT)	2025	Kachin State	Core empirical
D4	Gold mining and social well-being of local communities (MERAL)	2022	Waingmaw, Kachin	Core empirical
D5	Flagship Initiative final report (ALNAP/OCHA)	2025	Global	Peripheral
D6	Community engagement research and learning (AAH/ALNAP)	2024	Multiple contexts	Peripheral

ID	Document (organisation)	Year	Geographic focus	Relevance
D7	Disaster risk reduction and management in community (MERAL)	2022	Tachileik, Shan	Core empirical
D8	Household disaster preparedness and resilience (DKKV)	2021	Yangon	Contextual
D9	Kayah Integrated Nutrition VfM analysis (IRC/LIFT)	2022	Kayah State	Core empirical
D10	Market-based resilience in fragile settings (Mercy Corps)	2024	Multiple (incl. Myanmar)	Partial
D11	CLiFS action document (EU)	2023	Central & coastal	Programme design
D12	Locally-led action through humanitarian pooled funds (IASC)	2024	Global	Peripheral
D13	Locally led development strategy and annual report (Pact Myanmar)	2022–23	National	Peripheral
D14	Energising agriculture in Myanmar (Smart Power)	2021	National / rural	Technical
D15	Financial audit, Metta Development Foundation (USAID)	2023	National	Contextual
D16	Myanmar rapid response displacement (UN CERF)	2023	National	Core empirical
D17	Earthquake recovery with Caritas support (Caritas/KMSS)	n.d.	National	Core empirical
D18	Resettlement of displaced people (Caritas/KMSS)	n.d.	National	Contextual
D19	ASSET mid-term evaluation	2023	Multi-country	Multi-country

3. Research Instruments

The research instruments consisted of a keyword schedule for documentary analysis, an extraction matrix, a coding matrix, and an evidence-basis tagging system. The keyword schedule was developed to operationalise twelve study-specific analytical domains aligned with the research objectives. These domains were informed by the relevant literature but were not claimed to constitute a pre-existing validated scale or analytical framework.

The twelve analytical domains were: (1) community organisation; (2) decision-making; (3) resource mobilisation; (4) project implementation; (5) local guidance; (6) accountability; (7) external support; (8) capacity building; (9) contextual adaptation; (10) community outcomes; (11) social relationships; and (12) problems and failures.

An extraction matrix was used to record verbatim excerpts together with document identifiers and page numbers. A coding matrix was employed to organise the extracted material according to the analytical domains. In addition, each coded segment was classified according to its evidential basis as a primary finding, recommendation, planned activity, or contextual statement. This classification enabled a clear distinction between what a source directly observed and what it proposed, planned, or cited.

4. Data Collection

Each document was converted into machine-readable text and indexed by page number. The keyword schedule covering the twelve analytical domains was then applied to locate potentially relevant segments within the documentary corpus. After candidate segments had been identified, each was read closely in its original context. Verbatim excerpts that provided evidence relevant to one or more analytical domains were extracted and recorded together with the corresponding document identifier and page number, thereby enabling direct verification against the original source. This process generated an auditable extraction matrix comprising 118 page-referenced excerpts.

5. Data Analysis

Data analysis followed the Framework Method (Ritchie, J., & Spencer, L., 1994; Gale, N., et al., 2013) using a hybrid deductive–inductive analytical strategy (Fereday, J., & Muir-Cochrane, E., 2006). In the first stage, the extracted data were organised according to the twelve analytical domains. Within each domain, inductive sub-codes were subsequently developed to capture specific practices and patterns emerging from the data. Every coded segment was also tagged according to its evidential basis in order to distinguish direct observations from recommendations, planned activities, and contextual statements. Community resilience was employed as the primary explanatory orientation. Community-Driven Development (CDD), Asset-Based Community Development (ABCD), and social capital were used as complementary analytical lenses only after inductive patterns had been identified from the documentary evidence.

A supplementary Buddhist ethical lens was subsequently applied, comprising peace (santi), non-harming (avihiṃsā), loving-kindness (mettā), and non-hatred (avera). This lens was used only to interpret coded practices that demonstrated restraint, protection of life, mutual care, or non-escalation. Buddhist scriptures were not included in the empirical corpus and were not used to generate or recode the findings. Accordingly, correspondence with Buddhist doctrine was reported as a supportive interpretive dimension rather than as a causal explanation. The analysis proceeded through cross-document thematic synthesis. Within each analytical domain, excerpts were compared across documents in order to identify recurring practices, areas of convergence, tensions, differences, and negative or deviant cases.

A coverage matrix was constructed to make the uneven distribution of evidence across the corpus transparent. Two documents accounted for approximately one-third of all coded items, while several themes were supported by only one or two sources. The evidence-density labels used in the analysis were qualitative analytical descriptors based on the researcher's contextual judgement of recurrence, distribution across documents, relevance to the mechanism under examination, and the nature of the supporting evidence. They were not numerical scores or predetermined thresholds. Where a pattern depended on a single document, it was reported as a case-specific finding rather than as a corpus-wide regularity.

The seven continuity mechanisms were developed through cross-document comparison of recurring practices. These mechanisms were interpreted as partly sequential and context-dependent. They may overlap, recur, be absent, or operate differently across locations. The analysis therefore does not claim that they constitute a universal, linear, or deterministic causal pathway. Methodological rigour was addressed in relation to credibility, transferability, dependability, and confirmability (Lincoln, Y., & Guba, E., 1985). Every analytical claim was anchored in a verbatim, source-referenced excerpt and checked against the original text. The keyword schedule, extraction matrix, coding matrix, and evidence-basis tags collectively constituted a complete audit trail.

The study analysed only publicly available documents and involved no human participants or primary data collection. Where source documents used pseudonyms for sensitive locations, those pseudonyms were retained in order to minimise the risk of re-identification. The analysis was subject to four limitations. First, survivorship bias may favour initiatives that continued and were documented. Second, the documentary corpus was concentrated and unevenly distributed. Third, initiatives documented in Burmese and ethnic languages were under-represented. Fourth, coding was undertaken by a single analyst; this

limitation was mitigated through verbatim source verification and the maintenance of a systematic audit trail.

RESULTS

Sources are cited by corpus identifier (D1–D19; Table 1), with page numbers for verbatim excerpts. Cross-document analysis identified seven continuity mechanisms — recurring practices or arrangements that sources associate with the continuation of an initiative — summarised in Table 2. The mechanisms are related but not assumed to form a universal sequence. Their presence and relationship vary by location and documentary context. The evidence is concentrated: D1 and D16 supply about one third of coded items, and claims resting on one or two documents are reported cautiously. The corpus is also weighted towards resilience, community safety, humanitarian coping, and harm reduction rather than a complete community-driven development cycle. This asymmetry is treated as a finding of the documentary record rather than proof that such practices are absent in reality.

Table 2 Recurring mechanisms, related research objectives, principal documents, and evidence density

Mechanism	Objective(s)	Principal documents	Evidence density
1. Local institutional adaptation and service continuity	1	D1, D2, D3, D16	Moderate
2. Local guidance and coordination	1, 4	D1, D2, D3, D7, D16	Adequate
3. Context-adaptive implementation and community safety	2, 4	D1, D2, D7, D9, D10, D16	Strong
4. Resource mobilisation and capacity under prolonged constraints	3	D1, D9, D10, D14, D16, D17	Thin (erosion-dominated)
5. External partnership and community capacity support	2, 3	D2, D9, D11, D16, D17, D19	Adequate (external-tilted)
6. Adaptive social relationships and community networks	5	D1, D2, D8	Concentrated (two cases)
7. Safety-oriented and non-escalatory community practices	4, 5	D1, D2, D7, D16	Interpretive; concentrated

Objective 1: To identify the organisational and institutional arrangements documented within community development initiatives in Myanmar under prolonged challenges.

The findings revealed that existing institutions and community structures frequently assumed additional organising and service functions when conventional arrangements were disrupted. Religious and community-based organisations were reported as filling service gaps and providing shelter, food, education, health-related support, and coordination (D1, pp. 98, 113; D2, p. 20). Other documents described village- and ward-level committees, camp committees, community committees, and food-management committees performing administrative or service-delivery functions in different settings (D3, p. 11; D16, pp. 34, 44). Across the corpus, continuity frequently relied on existing religious, customary, community, or programme-supported structures adapting their functions rather than on the creation of new development committees.

The findings further showed that locally recognised individuals and community structures played important roles in providing guidance, communication, coordination, and connections that enabled initiatives to continue under changing conditions. Religious leaders, elders, customary leaders, village heads, and trained community facilitators appeared in these roles across the corpus (D1, pp. 99, 110; D2, p. 19; D7, p. 58; D16, p. 34). Their functions included organising assistance, facilitating locally appropriate dialogue, sharing early-warning information, and supporting accountability. However, the evidence also indicated that local guidance could weaken under prolonged social and economic pressure (D4, p. 44).

Objective 2: To examine how community development initiatives are planned, coordinated, adapted, and implemented under prolonged challenges.

The findings showed that implementation was sustained through continuous adaptation to access, timing, procurement, communication, monitoring, and public visibility. Documents described routing goods according to accessibility, procuring supplies closer to communities when transport became difficult, using remote monitoring when access was limited, maintaining early-warning arrangements, and reducing public visibility where exposure could create risk (D1, p. 72; D2, pp. 16, 18, 22; D9, p. 3). Programme approaches also changed as operating conditions shifted (D10, p. 26). These findings indicate that the continuation of community development initiatives depended not simply on adherence to predetermined plans but on adaptive implementation. The mechanism involved the capacity to modify how

activities were carried out while maintaining attention to community safety and changing local circumstances.

Coordination was also supported by locally recognised leaders and community structures. Religious leaders, elders, customary leaders, village heads, and trained community facilitators contributed to organising assistance, communicating information, facilitating locally appropriate dialogue, and supporting accountability across different settings (D1, pp. 99, 110; D2, p. 19; D7, p. 58; D16, p. 34). At the same time, prolonged social and economic pressure could weaken these coordinating capacities (D4, p. 44).

Objective 3: To identify the community assets, local resources, and external supports mobilised to sustain community development initiatives.

The findings revealed both resource mobilisation and resource depletion under prolonged constraints. Local giving could contract under sustained economic pressure, while informal support networks could become increasingly stretched as community needs expanded (D1, pp. 88, 124). Nevertheless, small-scale in-kind support continued in some settings, including food assistance channelled through religious institutions (D1, p. 96). Co-financing of collective assets was more visible in programme-supported cases. Examples included farmer investment alongside project subsidies and community contributions to mini-grid development (D10, p. 26; D14, p. 45). These findings demonstrate that resilience should not be interpreted as unlimited community capacity, because prolonged constraints can progressively erode the assets and resources on which continuity depends.

The findings also identified external partnership and community capacity support as important components of continuity. In some initiatives, locally based organisations led or substantially shaped activities while external partners provided finance, technical support, or connections. In other cases, external organisations played a substantial role in programme design or service delivery through local implementing partners. Examples included nutrition activities, water provision, and livelihood recovery delivered through local or faith-based partners (D9, p. 2; D16, p. 32; D17, p. 2). External support should therefore be understood as complementary to local capacity in some cases and as a substantial component of delivery in others. The documentary record does not support the assumption that all externally supported activities were necessarily community-led.

The findings further indicated that social relationships and community networks constituted important, although unevenly documented, community assets. In one setting, community networks supported early warning and mutual assistance, including the sharing of

food with older people and neighbours (D2, p. 21). In another, trust became more strategic and situational, while social cohesion weakened under prolonged pressure (D1, pp. 72, 95). Bonding, bridging, and linking relationships could therefore be maintained, redirected, weakened, or revalued according to context, and their effects should not be assumed to be uniformly positive or stable.

Objective 4: To examine adaptive continuity mechanisms, including safety-oriented, harm-reducing, and non-escalatory practices, that support the continuation of initiatives.

The findings identified seven interrelated continuity mechanisms across the documentary corpus: (1) local institutional adaptation and service continuity; (2) local guidance and coordination; (3) context-adaptive implementation and community safety; (4) resource mobilisation and capacity under prolonged constraints; (5) external partnership and community capacity support; (6) adaptive social relationships and community networks; and (7) safety-oriented and non-escalatory community practices. Local institutional adaptation was evident where existing religious, customary, community, or programme-supported structures assumed additional organising and service-delivery roles when conventional arrangements were disrupted (D1, pp. 98, 113; D2, p. 20; D3, p. 11; D16, pp. 34, 44).

Local guidance and coordination operated through religious leaders, elders, customary leaders, village heads, and trained community facilitators who organised assistance, facilitated locally appropriate dialogue, shared early-warning information, and supported accountability (D1, pp. 99, 110; D2, p. 19; D7, p. 58; D16, p. 34). However, this form of local guidance could weaken under prolonged social and economic pressure (D4, p. 44). Context-adaptive implementation was the most densely documented mechanism in the corpus. Continuity was maintained through adjustments to access, timing, procurement, communication, monitoring, and visibility. These included routing goods according to accessibility, procuring supplies closer to communities, using remote monitoring under access restrictions, maintaining early-warning arrangements, and reducing public visibility where exposure could generate risk (D1, p. 72; D2, pp. 16, 18, 22; D9, p. 3). Programme approaches also changed in response to shifting operating conditions (D10, p. 26).

Resource mobilisation and capacity constituted another continuity mechanism, although the evidence also demonstrated the depletion of local resources. Local giving could decline, and informal support networks could become overstretched under prolonged pressure (D1, pp. 88, 124). At the same time, small-scale in-kind support, farmer investment,

project subsidies, and community contributions to collective assets continued in some cases (D1, p. 96; D10, p. 26; D14, p. 45). External partnerships supported continuity through finance, technical support, connections, programme design, and delivery through local or faith-based partners. This was visible in nutrition activities, water provision, and livelihood recovery (D9, p. 2; D16, p. 32; D17, p. 2). Adaptive social relationships and community networks also contributed to continuity. Community networks supported early warning and mutual assistance in some settings, while in others prolonged pressure altered patterns of trust and weakened social cohesion (D1, pp. 72, 95; D2, p. 21). These relational mechanisms were therefore context-dependent and could strengthen, weaken, or be redirected over time.

The seventh mechanism consisted of safety-oriented and non-escalatory community practices. Documented examples included locally facilitated dialogue, early-warning and evacuation arrangements, lower public visibility where exposure could create risk, mutual assistance, and the provision of shelter, food, education, and health-related support (D1, pp. 98–99; D2, pp. 18–22). The documents did not consistently describe these practices in religious terms; therefore, the empirical finding concerns the observable form of action rather than the declared motivation of the actors involved. When interpreted through the supplementary Buddhist ethical lens, selected aspects of these practices resonate with non-hatred, non-harming, compassionate restraint, and loving-kindness (Buddharakkhita, 1985; Ñāṇamoli & Bodhi, 1995; Norman, 1992). This correspondence is supportive and interpretive rather than causal.

Objective 5: To identify recurring enabling conditions and barriers that influence the continuity and sustainability of community development across documented initiatives.

The findings revealed a set of recurring enabling conditions supporting the continuity of community development initiatives. These included established community structures, local guidance, social relationships, available skills and assets, flexible implementation, external partnerships, communication, and locally appropriate safety practices. At the same time, a number of recurring barriers constrained continuity and sustainability. These included resource depletion, displacement and mobility difficulties, service disruption, limited institutional capacity, communication problems, restricted access, safety concerns, and prolonged uncertainty. Community-led project selection and community-run social audit were only thinly documented across the corpus, whereas programme-facilitated consultation and externally supported accountability mechanisms were more visible (D1, p. 67; D16, pp. 33,

43). This uneven pattern suggests that some dimensions of community participation and accountability were more strongly represented in programme-supported processes than in fully community-run arrangements.

The Mandalay case provides an important caution regarding the limits of community resilience, describing resilience as "neither universal nor endlessly sustainable" and indicating that coping may become resource-draining and reactive under prolonged pressure (D1, pp. 124–125). The findings therefore show that continuity does not necessarily imply long-term sustainability and that the capacity of communities to maintain development activities may diminish when constraints persist.

Finally, absence from the documentary record should not be interpreted as evidence of absence in practice. The corpus is English-language, weighted towards publications produced by international organisations, and uneven across geographic and organisational contexts. Accordingly, the identified enabling conditions and barriers should be interpreted as recurring patterns within the available documentary evidence rather than as an exhaustive representation of all community development practices in Myanmar.

DISCUSSION

The findings provide a direct answer to the research question. Community development continuity is not explained by a single factor or universal pathway. It is sustained through context-dependent combinations of the seven continuity mechanisms identified in the Results. These mechanisms are partly sequential in some settings, but they may also overlap, recur, be absent, or operate differently across locations. The documentary record therefore supports a configuration of continuity mechanisms rather than a fixed linear model.

Three broad conditions help explain why these mechanisms take the forms observed. First, highly visible forms of participation may create additional risks in surveillance-affected or insecure settings; participation and accountability arrangements therefore need to be adapted to local safety conditions, including lower-visibility approaches where appropriate. Second, local financial and material capacity can erode over time, constraining community co-financing and increasing dependence on flexible resource mobilisation and external support. Third, changing access, service availability, mobility, and institutional arrangements can interrupt conventional project cycles. Continuity therefore depends not only on participation or assets, but also on the ability to adapt the form, timing, visibility, and support structure of collective action.

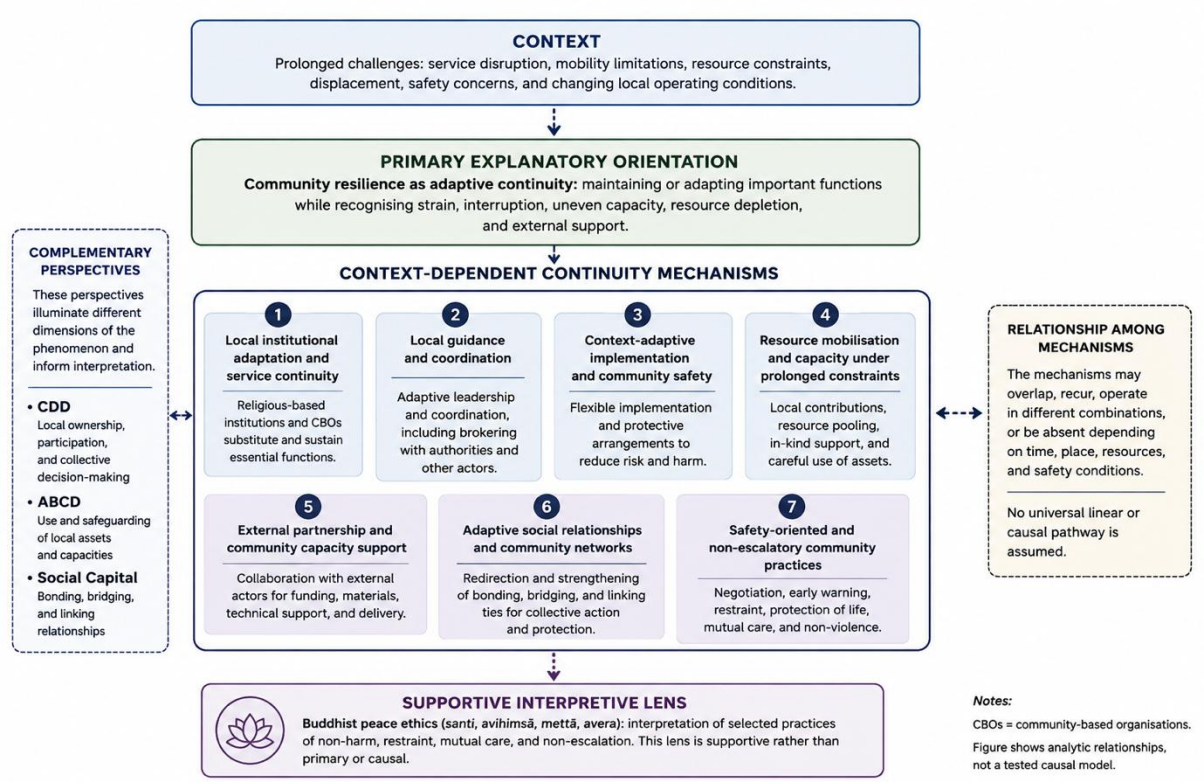
Tested against the findings, community resilience provides the strongest overall explanatory orientation when defined as adaptive continuity rather than successful or unlimited coping. The corpus shows communities and organisations maintaining or adapting functions while also experiencing strain, interruption, resource depletion, and uneven capacity. This addresses critiques that resilience can become circular or normalise the conditions communities endure (MacKinnon, D., and Derickson, K., 2013; Olsson, L., et al., 2015). Social capital adds relational detail; ABCD remains useful for identifying local assets but requires attention to depletion and accessibility; and CDD remains valuable as a benchmark for local ownership and participation even though the complete community-driven cycle is only partially visible. The perspectives are therefore complementary but unequal: community resilience explains adaptive continuity most directly, while social capital, ABCD, and CDD illuminate specific relational, resource, and participatory dimensions.

The supplementary Buddhist ethical lens adds a bounded normative interpretation to selected safety-oriented and non-escalatory practices. Peace (santi) and non-harming (avihiṃsā) can interpret practices that seek to reduce preventable harm, while loving-kindness (mettā) and non-hatred (avera) provide an ethical vocabulary for mutual care and restraint. This reading is consistent with the Dhammapada, the Kakacūpama Sutta, and the Karaṇīyamettā Sutta. The interpretation remains deliberately supportive rather than primary: the corpus does not establish that actors consciously cited or applied these texts, and the empirical mechanisms were identified independently of Buddhist doctrine. The contribution is an ethical interpretation of selected practices, not a claim of doctrinal causation (Buddharakkhita, 1985; Ñāṇamoli & Bodhi, 1995; Norman, 1992).

The mechanisms also show why a context-sensitive approach is necessary. Myanmar's states, regions, communities, and organisational environments differ in institutional capacity, local resources, social relationships, external connections, access conditions, and service arrangements. The evidence therefore cannot support an assumption that all seven mechanisms are present or interconnected everywhere. In some settings, existing institutions may provide the organisational base from which local guidance, adaptive implementation, partnerships, and safety practices develop; in others, external support or community networks may be the principal entry point. The weighting of the evidence towards continuity, safety, and externally supported activity may reflect both actual operating conditions and the composition of an English-language documentary archive. These possibilities cannot be fully separated with the present corpus.

NEW KNOWLEDGE

The new knowledge from this research is a context-sensitive account of community resilience expressed through continuity mechanisms under prolonged challenges. Continuity is documented through seven mechanisms: local institutional adaptation and service continuity; local guidance and coordination; context-adaptive implementation and community safety; resource mobilisation and capacity under prolonged constraints; external partnership and community capacity support; adaptive social relationships and community networks; and safety-oriented and non-escalatory community practices. These mechanisms are partly sequential but not universally interconnected. Depending on context, they may overlap, recur, operate in different combinations, or be absent. Community resilience is understood as the capacity to sustain or adapt important community development functions while recognising strain, temporary interruption, resource depletion, unequal capacity, and reliance on external support. A supplementary Buddhist ethical lens interprets selected practices of non-harm, restraint, mutual care, and non-escalation without being treated as a primary explanatory framework or causal driver. The model is descriptive and interpretive rather than predictive.

Model 1. Community resilience and context-dependent continuity mechanisms under prolonged challenges

RECOMMENDATIONS

This study examined how community development initiatives in Myanmar are sustained under prolonged challenges. Based on nineteen documents and 118 page-referenced excerpts analysed through the Framework Method, seven context-dependent continuity mechanisms were identified: local institutional adaptation, local guidance and coordination, context-adaptive implementation, resource mobilisation, external partnership, adaptive social networks, and safety-oriented and non-escalatory practices.

The findings show that community resilience is expressed through adaptive continuity. However, such continuity may remain fragile, interrupted, resource-constrained, and dependent on external support. Existing community, religious, customary, and programme-supported structures often adapt their roles to sustain services and collective action. A supplementary Buddhist ethical lens was used only to interpret practices related to non-harm, restraint, mutual care, and non-escalation, rather than to explain the mechanisms causally.

1. Policy Recommendations

1) Policies should strengthen existing community, religious, customary, and local institutional structures rather than automatically creating new parallel mechanisms.

2) Local organisations should receive financial, technical, and organisational support appropriate to their responsibilities and operating conditions.

3) Participation and accountability mechanisms should be flexible and sensitive to local safety conditions, particularly in insecure or surveillance-affected settings.

4) Community development policies should incorporate locally appropriate safety, harm-reduction, early-warning, dialogue, and non-escalatory practices.

2. Suggestions for Utilization

1) Practitioners should identify and build on existing community structures that already provide services, coordination, and collective support.

2) Local partners should be supported according to their actual capacities, responsibilities, and operational needs.

3) Programme implementation should remain flexible in timing, location, communication, visibility, procurement, monitoring, and service delivery.

4) Participation and accountability approaches should be adapted to local risk conditions while maintaining meaningful community involvement.

5) Safety-oriented practices, including dialogue, early-warning arrangements, careful communication, non-harm, and mutual assistance, should be integrated into programme implementation according to local context.

3. Suggestions for the Next Research

1) Future studies should examine whether the limited visibility of the full community-driven development cycle reflects actual practice or limitations in the documentary record.

2) Further research should include Burmese- and ethnic-language sources and under-represented geographic areas.

3) Future qualitative studies should strengthen dependability through multiple coders or inter-coder checks.

4) Comparative studies across states and regions should examine which continuity mechanisms are recurring and which are context-specific.

5) Further research should explore when adaptive continuity contributes to long-term sustainability and when prolonged challenges erode community capacity.

REFERENCES

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Buddharakkhita, A. (Trans.). (1985). *The Dhammapada: The Buddha's path of wisdom*. Kandy, Sri Lanka: Buddhist Publication Society.

Cooke, B., & Kothari, U. (Eds.). (2001). *Participation: The new tyranny*? London: Zed Books.

Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1), 80–92. https://doi.org/10.1177/160940690600500107

Gale, N. K., Heath, G., Cameron, E., Rashid, S., & Redwood, S. (2013). Using the framework method for the analysis of qualitative data in multi-disciplinary health research. *BMC Medical Research Methodology*, 13, 117. https://doi.org/10.1186/1471-2288-13-117

Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). Thousand Oaks, CA: Sage.

Hedström, P., & Ylikoski, P. (2010). Causal mechanisms in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 36, 49–67. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102632

Jolliffe, K. (2014). *Ethnic conflict and social services in Myanmar's contested regions*. Yangon: The Asia Foundation.

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). *Building communities from the inside out: A path toward finding and mobilizing a community's assets*. Chicago, IL: ACTA Publications.

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.

MacKinnon, D., & Derickson, K. D. (2013). From resilience to resourcefulness: A critique of resilience policy and activism. *Progress in Human Geography*, 37(2), 253–270. https://doi.org/10.1177/0309132512454775

Mansuri, G., & Rao, V. (2004). Community-based and -driven development: A critical review. *World Bank Research Observer*, 19(1), 1–39. https://doi.org/10.1093/wbro/lkh012

Mansuri, G., & Rao, V. (2013). *Localizing development: Does participation work? Washington, DC: World Bank*. Retrieved from https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11859

Mathie, A., & Cunningham, G. (2003). From clients to citizens: Asset-based community development as a strategy for community-driven development. *Development in Practice*, 13(5), 474–486. https://doi.org/10.1080/0961452032000125857

McCarthy, G. (2023). *Outsourcing the polity: Non-state welfare, inequality, and resistance in Myanmar*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

McCarthy, G., & Nyana, K. (2026). Roadblocks, relationality and resilient resistance in post-coup Myanmar. *Development and Change*, 57(3), 624–646. https://doi.org/10.1111/dech.70062

Ñāṇamoli, Bhikkhu, & Bodhi, Bhikkhu. (Trans.). (1995). *The middle length discourses of the Buddha: A translation of the Majjhima Nikāya*. Boston, MA: Wisdom Publications.

Norman, K. R. (Trans.). (1992). *The group of discourses (Sutta-Nipāta)* (2nd ed.). Oxford: Pali Text Society.

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F., & Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1–2), 127–150. https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6

Olsson, L., Jerneck, A., Thoren, H., Persson, J., & O'Byrne, D. (2015). Why resilience is unappealing to social science: Theoretical and empirical investigations of the scientific use of resilience. *Science Advances*, 1(4), e1400217.

https://doi.org/10.1126/sciadv.1400217

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Ritchie, J., & Spencer, L. (1994). Qualitative data analysis for applied policy research. In A. Bryman & R. G. Burgess (Eds.), *Analyzing qualitative data* (pp. 173–194). London: Routledge.

Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 8, 45. https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45

Wood, E. J. (2006). The ethical challenges of field research in conflict zones. *Qualitative Sociology*, 29(3), 373–386. https://doi.org/10.1007/s11133-006-9027-8

Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *World Bank Research Observer*, 15(2), 225–249. https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225

การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา

CREATIVE HOSTEL MANAGEMENT BASED ON LOCAL FOOD WISDOM IN THE CHAO PHRAYA RIVER OLD TOWN AREA

ศุภางค์ อาภรณ์[1], เกศินี มรนนท์[2], มนต์ธร ตั้งภาณุกุล[3]

Supang Aporn[1], Kesinee Moranont[2], Monthorn Tangpanukun[3]

วิทยาลัยอาชีวศึกษาเสาวภา สถาบันการอาชีวศึกษากรุงเทพมหานคร, ประเทศไทย[1-3]

Saowabha Vocational College Institute of Vocational Education, Bangkok, Thailand[1-3]

Corresponding Author Email: supangaporn@gmail.com

Received: 20 June 2026; Revised: 4 September 2026; Accepted: 8 September 2026

****

การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น ย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ศุภางค์ อาภรณ์, เกศินี มรนนท์, มนต์ธร ตั้งภาณุกุล

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบริบท อัตลักษณ์ และคุณค่าของภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา 2) ศึกษาสภาพการณ์และรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ของธุรกิจโฮสเทลที่มีการบูรณาการภูมิปัญญาอาหาร และ 3) เสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งเน้นการศึกษาเชิงลึกในพื้นที่ย่านพระนคร ซึ่งแบ่งเป็น 2 เขตยุทธศาสตร์ ได้แก่ ย่านท่าเตียน และย่านถนนพระอาทิตย์ คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง จำนวน 15 ราย ประกอบด้วย ผู้ประกอบการโฮสเทล ผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมอาหาร และนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจนกระทั่งข้อมูลเกิดความอิ่มตัว เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์เอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงอุปนัย ร่วมกับการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

ผลการวิจัยพบว่า

อัตลักษณ์อาหารในย่านเมืองเก่ามีลักษณะเป็น มรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต โดยย่านท่าเตียนโดดเด่นด้วยอาหารไทยชาววังประณีตและการปรับตัวสู่คาเฟ่ร่วมสมัย ในขณะที่ย่านถนนพระอาทิตย์โดดเด่นด้วยสตรีทฟู้ดมุสลิมดั้งเดิมและอาหารฟิวชันพหุวัฒนธรรม ด้านการจัดการเชิงสร้างสรรค์ พบว่าโฮสเทลต้นแบบทำหน้าที่เป็นตัวกลางทางวัฒนธรรม ผ่านกลยุทธ์การเล่าเรื่อง การออกแบบพื้นที่ และการสร้างเครือข่ายชุมชน ข้อเสนอแนะจากการวิจัยนำไปสู่ โมเดลการจัดการเชิงสร้างสรรค์ 3 มิติ (THE 3D MODEL) ได้แก่ 1) มิติพื้นที่การจัดการทางกายภาพและสื่อสัญลักษณ์ทางสายตา 2) มิติการเล่าเรื่อง การสร้างความหมายและคุณค่าร่วมผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ 3) มิติประสบการณ์ การสร้างกิจกรรมมีส่วนร่วมและการเชื่อมโยงระบบนิเวศชุมชน ซึ่งเป็นกรอบแนวทางให้ผู้ประกอบการยกระดับแบรนด์อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การจัดการเชิงสร้างสรรค์; ธุรกิจโฮสเทล; วัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น; ตัวกลางทางวัฒนธรรม; ย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาง

CREATIVE HOSTEL MANAGEMENT BASED ON LOCAL FOOD WISDOM IN THE CHAO PHRAYA RIVER OLD TOWN AREA

Supang Aporn, Kesinee Moranont,
Monthorn Tangpanukun

Abstract

This research aims to1) examine the context, identity, and value of local food wisdom in the Old Town area along the Chao Phraya River 2) investigate current creative management practices in hostels integrating food wisdom and 3) propose guidelines for developing creative hostel management based on local food wisdom. Applying a qualitative research methodology, the study focused on two strategic zones in the Phra Nakhon district Tha Tien and Phra Athit Road. Data were collected through purposive sampling of 15 key informants, including hostel entrepreneurs, culinary experts, and international tourists, until data saturation was reached. Data collection instruments comprised semi-structured in-depth interviews, participant observations, and document analysis. Data were analyzed using inductive content analysis and validated through data triangulation.

The findings reveal that

The local food identity functions as Living Heritage. Tha Tien is characterized by refined Royal Thai cuisine adapted into contemporary riverside cafes, whereas Phra Athit Road is defined by historic Muslim street food and multicultural fusion cuisine. In terms of creative management, leading hostels act as Cultural Intermediaries by deploying spatial design, narrative storytelling, and community collaboration to transform cultural capital into business value. The study synthesizes a strategic 3D Management Model (Space-Story-Experience): 1) Space: physical design and visual symbolization; 2) Story: building shared meaning through local historical narratives; and 3) Experience: co-creating participatory activities and integrating community ecosystems. This model provides actionable guidelines for hostel entrepreneurs to foster distinctive brand identity and sustainable competitiveness.

Keywords: Creative Management; Hostel Business; Local Food Wisdom; Cultural Intermediary; Chao Phraya River Old Town

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นภาคเศรษฐกิจสำคัญของประเทศไทยที่มีความเชื่อมโยงกับธุรกิจบริการ ที่พัก อาหาร การเดินทาง การค้า และเศรษฐกิจชุมชนอย่างกว้างขวาง ภายหลังการฟื้นตัวของการเดินทางระหว่างประเทศ พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มเปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับจำนวนแหล่งท่องเที่ยวหรือความสะดวกในการเดินทางเพียงอย่างเดียว ไปสู่การแสวงหาประสบการณ์ที่มีความหมาย ซึ่งสามารถเชื่อมโยงผู้เดินทางเข้ากับวิถีชีวิต วัฒนธรรม อาหาร และผู้คนในพื้นที่มากขึ้น ทิศทางดังกล่าวสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของประเทศไทยที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดการสร้างคุณค่ามากกว่าปริมาณ โดยมุ่งพัฒนาประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ สะท้อนอัตลักษณ์ความเป็นไทย และสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ในปี พ.ศ. 2568 ประเทศไทยมีนักท่องเที่ยวต่างชาติมากกว่า 32.9 ล้านคน และในช่วงถึงวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2569 มีนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้าประเทศไทยแล้วมากกว่า 14 ล้านคน สร้างรายได้ประมาณ 679,000 ล้านบาท สะท้อนว่าการท่องเที่ยวยังคงเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่มีศักยภาพสูง แต่ขณะเดียวกันผู้ประกอบการจำเป็นต้องพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการให้สามารถตอบสนองความต้องการด้านประสบการณ์ คุณค่า และความยั่งยืนมากขึ้น (Tourism Authority of Thailand [TAT], 2026).

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ มีบทบาทต่อการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวและบริการมากขึ้น โดยสาระสำคัญมิได้อยู่ที่การสร้างสิ่งใหม่ขึ้นจากศูนย์ แต่เป็นการนำทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของพื้นที่มาผสมผสานกับความคิดสร้างสรรค์ การออกแบบ เทคโนโลยี และรูปแบบธุรกิจ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าและบริการ สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ระบุว่าอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ของประเทศไทยมีบทบาททั้งในด้านการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ การจ้างงาน และการนำทุนทางวัฒนธรรมมาต่อยอดสู่ผลิตภัณฑ์และบริการที่สามารถแข่งขันได้ โดยเฉพาะอาหารไทยและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการจัดให้อยู่ในกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่สำคัญของประเทศ (Creative Economy Agency [CEA], 2025). แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นโอกาสสำคัญสำหรับผู้ประกอบการที่พักขนาดเล็กในการเปลี่ยนจากการแข่งขันด้านราคา ทำเล และสิ่งอำนวยความสะดวก ไปสู่การสร้างความแตกต่างด้วยเรื่องราว อัตลักษณ์ และประสบการณ์เฉพาะพื้นที่

ในบริบทของธุรกิจที่พักโฮสเทล (Hostel) ได้พัฒนาจากที่พักราคาประหยัดสำหรับนักเดินทางรุ่นเยาว์และนักเดินทางแบบแบ็กแพ็กเกอร์ไปสู่ธุรกิจที่พักซึ่งให้ความสำคัญกับการออกแบบ พื้นที่ส่วนกลาง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม กิจกรรม และประสบการณ์ที่ผู้เข้าพักได้รับ งานศึกษาของ Veríssimo and Costa (2018) พบว่า นักเดินทางที่เลือกพักโฮสเทลมิได้พิจารณาเพียงราคาหรือความคุ้มค่าเท่านั้น แต่ยังให้ความสำคัญกับการพบปะผู้คน การเข้าร่วมกิจกรรม การได้รับประสบการณ์ท้องถิ่น ความรู้สึกเป็นกันเอง และความสะดวกในการเข้าถึงเมือง ขณะที่โฮสเทลที่ประสบความสำเร็จมักสร้างความแตกต่างผ่านบรรยากาศ การออกแบบ การบริการเฉพาะบุคคล ตลอดจนกิจกรรมที่เชื่อมโยงนักเดินทางกับสถานที่และผู้คนในท้องถิ่น ดังนั้น ธุรกิจโฮสเทลในยุคปัจจุบันจึงมิใช่เพียง “พื้นที่สำหรับนอนพัก” แต่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นพื้นที่

สร้างประสบการณ์ที่เชื่อมโยงนักท่องเที่ยวเข้ากับอัตลักษณ์ของย่านและชุมชนได้โดยตรง (Veríssimo & Costa, 2018).

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจประสบการณ์ ซึ่งเสนอว่าความสามารถในการแข่งขันของธุรกิจบริการมิได้ขึ้นอยู่กับตัวสินค้าและบริการในเชิงหน้าที่เท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการออกแบบประสบการณ์ที่ทำให้ผู้บริโภคเกิดการเรียนรู้ ความเพลิดเพลิน ความประทับใจ และการมีส่วนร่วมกับสถานที่ งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวพบว่ามิติของประสบการณ์ทั้งด้านการเรียนรู้ ความงาม ความบันเทิง และการหลีกออกจากชีวิตประจำวันสามารถส่งผลต่อความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวได้แตกต่างกันตามบริบท (Mehmetoglu & Engen, 2011) ด้วยเหตุนี้ การจัดการโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์จึงควรก้าวพ้นจากการตกแต่งอาคารให้มีความสวยงามหรือสร้างจุดถ่ายภาพเพียงอย่างเดียว ไปสู่การออกแบบระบบบริการ กิจกรรม และเรื่องราวที่ช่วยให้ผู้เข้าพักสามารถสัมผัสความเป็นท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม หนึ่งในทุนทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างประสบการณ์ดังกล่าวได้อย่างมีพลังคือ ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น เนื่องจากอาหารมิได้มีความหมายเฉพาะในฐานะสิ่งบริโภค หากแต่เป็นผลรวมของประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ วัตถุดิบ วิธีการปรุง ความเชื่อ วิถีครอบครัว และความทรงจำของผู้คนในแต่ละพื้นที่ องค์การการท่องเที่ยวแห่งสหประชาชาติให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวเชิงอาหารในฐานะกลไกที่สามารถถ่ายทอดวัฒนธรรม ส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น รักษาประเพณี และสร้างความแตกต่างให้แก่จุดหมายปลายทางได้ (World Tourism Organization [UNWTO], 2016) ขณะที่ Sims (2009) ชี้ว่าอาหารท้องถิ่นมีส่วนสำคัญต่อประสบการณ์การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน เนื่องจากอาหารช่วยเชื่อมโยงนักท่องเที่ยวกับสถานที่ วัฒนธรรม และความรู้สึกถึงความเป็นของแท้ของจุดหมายปลายทาง กล่าวได้ว่าอาหารท้องถิ่นจึงสามารถพัฒนาจากสิ่งที่นักท่องเที่ยวรับประทานไปสู่สื่อทางวัฒนธรรมที่ทำให้ผู้เดินทางเข้าใจเรื่องราวของพื้นที่ผ่านประสาทสัมผัสและการมีส่วนร่วม

ย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาของกรุงเทพมหานครมีศักยภาพอย่างยิ่งต่อการเชื่อมโยงแนวคิดดังกล่าว เนื่องจากพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนสำคัญของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมของกรุงเทพมหานคร และเป็นพื้นที่ตั้งถิ่นฐานของประชากรที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะบริเวณเจริญกรุง ตลาดน้อย ทรงวาด และพื้นที่ชุมชนเก่าใกล้เคียง ซึ่งมีทั้งอาคารประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน ร้านค้าเก่าแก่ งานช่าง ตลอดจนอาหารที่สะท้อนการผสมผสานของวัฒนธรรมไทย จีน มุสลิม และตะวันตก สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ระบุว่าเจริญกรุงเป็นย่านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่มีทั้งสถาปัตยกรรมทรงคุณค่า ร้านค้าเก่าแก่ ภูมิปัญญาอาหารสูตรดั้งเดิม และงานช่างฝีมือ อีกทั้งยังได้รับการพัฒนาให้เป็นพื้นที่ต้นแบบของย่านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของประเทศไทย (CEA, n.d.). ที่สำคัญ ทุนด้านอาหารในย่านดังกล่าวมิได้ปรากฏอยู่เฉพาะในร้านอาหารที่มีชื่อเสียงเท่านั้น แต่กระจายอยู่ในครัวเรือน ชุมชน ศาสนสถาน ตลาด ร้านค้า และผู้ประกอบการรุ่นเก่าที่สืบทอดสูตรอาหารและทักษะการผลิตจากรุ่นสู่รุ่น ตัวอย่างการดำเนินงานของ CEA ในย่านเจริญกรุง–ตลาดน้อยแสดงให้เห็นว่า การนำอาหารดั้งเดิมมาผสมผสานกับการออกแบบ การเล่าเรื่อง และการสร้างกิจกรรมสามารถกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่และนักท่องเที่ยว

สนใจอาหารของชุมชนมากขึ้น เช่น โครงการ Eat-Along ที่นำอาหารเก่าแก่ของย่านมาพัฒนาเป็นประสบการณ์การชิมพร้อมเส้นทางสำรวจพื้นที่ รวมถึงโครงการ Made in Charoenkrung ที่มีการเชื่อมโยงผู้ประกอบการที่พักและโฮสเทลกับเชฟและนักออกแบบ เพื่อสร้างเมนูและประสบการณ์ที่สะท้อนเรื่องราวของตลาดน้อย กรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า อาหาร–ที่พัก–ย่าน–ความคิดสร้างสรรค์ สามารถนำมาบูรณาการเพื่อสร้างมูลค่าใหม่ทางธุรกิจได้จริง (CEA, 2022, 2025).

อย่างไรก็ตาม แม้ย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาอาหารที่หลากหลาย และมีโฮสเทลหรือที่พักขนาดเล็กเกิดขึ้นในอาคารเก่าและชุมชนดั้งเดิมจำนวนหนึ่ง แต่การนำทุนดังกล่าวมาใช้ในการบริหารธุรกิจยังมีลักษณะแยกส่วนในหลายกรณี กล่าวคือ บางแห่งใช้เอกลักษณ์ของอาคารและการตกแต่งเป็นจุดขาย ขณะที่อาหารท้องถิ่นถูกใช้เพียงในรูปของอาหารเช้า เมนูแนะนำ หรือข้อมูลร้านอาหารใกล้เคียง โดยยังขาดการเชื่อมโยงภูมิปัญญาอาหารเข้าสู่กระบวนการจัดการธุรกิจอย่างครบวงจร ตั้งแต่การกำหนดแนวคิดและอัตลักษณ์ของกิจการ การออกแบบผลิตภัณฑ์และบริการ การจัดกิจกรรมเชิงประสบการณ์ การเล่าเรื่อง การสร้างเครือข่ายกับเจ้าของภูมิปัญญาและผู้ประกอบการในชุมชน ตลอดจนการตลาดและการกระจายรายได้กลับสู่ท้องถิ่น ประกอบกับกิจการและภูมิปัญญาดั้งเดิมบางส่วนกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมผู้บริโภค สภาพเศรษฐกิจ และปัญหาการขาดผู้สืบทอด จึงมีความเสี่ยงที่องค์ความรู้และอัตลักษณ์เฉพาะถิ่นบางส่วนจะลดบทบาทหรือสูญหายไปหากไม่สามารถปรับตัวให้สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจร่วมสมัยได้ (CEA, 2022) ด้วยเหตุนี้ ประเด็นสำคัญจึงมิใช่ว่าย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยามีภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นหรือไม่ หากแต่อยู่ที่ว่าจะสามารถจัดการทุนภูมิปัญญาดังกล่าวให้กลายเป็นคุณค่าและประสบการณ์ทางธุรกิจของโฮสเทลได้อย่างไร โดยไม่ทำให้คุณค่าทางวัฒนธรรมถูกลดทอนเหลือเพียงเครื่องมือทางการตลาด** การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์จึงต้องพิจารณาพร้อมกันทั้งมิติของการบริหารธุรกิจ การออกแบบประสบการณ์ การรักษาความเป็นของแท้ของอาหาร การมีส่วนร่วมของเจ้าของภูมิปัญญา การสร้างเครือข่ายในย่าน และการกระจายประโยชน์ทางเศรษฐกิจสู่ชุมชน ซึ่งยังเป็นช่องว่างสำคัญที่ควรได้รับการศึกษาอย่างเป็นระบบ

จากสภาพการณ์และช่องว่างดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น ย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา” เพื่อศึกษาทุนและศักยภาพของภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่น วิเคราะห์สภาพและองค์ประกอบการจัดการธุรกิจโฮสเทลที่สามารถเชื่อมโยงกับทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่ และพัฒนาแนวทางการจัดการธุรกิจที่ทำให้โฮสเทลเป็นมากกว่าสถานที่พัก โดยทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมโยงประสบการณ์ระหว่างนักท่องเที่ยว อาหาร ผู้คน และเรื่องราวของย่าน อันจะนำไปสู่การสร้างความแตกต่างและความสามารถในการแข่งขันของธุรกิจ การสร้างรายได้และโอกาสทางเศรษฐกิจแก่ผู้ประกอบการและชุมชน ตลอดจนการอนุรักษ์และต่อยอดภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นให้สามารถดำรงอยู่ในบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวร่วมสมัยได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบท อัตลักษณ์ และคุณค่าของภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา

2. เพื่อศึกษาสภาพการณ์และรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ของธุรกิจโฮสเทลในปัจจุบันที่มีการบูรณาการภูมิปัญญาอาหาร

3. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้รูปแบบ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อทำความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับปรากฏการณ์การจัดการวัฒนธรรมและการให้ความหมายของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พื้นที่ศึกษาถูกคัดเลือกแบบเจาะจง ในเขตพื้นที่ยุทธศาสตร์ย่านพระนคร กรุงเทพมหานคร จำนวน 2 ย่าน ซึ่งมีบริบททางประวัติศาสตร์และรูปแบบที่พักแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่

ย่านท่าเตียน พื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เป็นจุดตัดระหว่างวัฒนธรรมราชสำนักเนื่องจากใกล้พระบรมมหาราชวัง และวัฒนธรรมการค้าโลกในฐานะท่าเรือขนส่งสินค้าสำคัญในอดีต ปัจจุบันย่านนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอาคารพาณิชย์เก่าให้เป็นคาเฟ่ริมน้ำและที่พักบูทีค โฮสเทลในย่านนี้จึงมุ่งเน้นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มองหาความประณีตและทัศนียภาพทางวัฒนธรรม

ย่านถนนพระอาทิตย์ ย่านประวัติศาสตร์ริมแม่น้ำที่มีลักษณะพหุวัฒนธรรมสูง เป็นแหล่งรวมของชุมชนมุสลิมโบราณ ข้าราชบริพารเก่า และยังเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านถนนข้าวสารซึ่งเป็นศูนย์กลางของนักท่องเที่ยวสะพายเป้จากทั่วโลก บริบทย่านนี้จึงมีความหนาแน่นของที่พักทางเลือกในระดับราคาที่เข้าถึงง่ายและมีความโดดเด่นด้านสตรีทฟู้ดที่มีชีวิตชีวา

สำหรับการเลือกกรณีศึกษา ผู้วิจัยคัดเลือกธุรกิจโฮสเทลจำนวน 4 แห่ง เพื่อเป็นตัวแทนของกลยุทธ์การจัดการในรูปแบบที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่ ราล์ฟ แบงค็อก โฮสเทล, อินน์ อะ เดย์, มวยไทย โฮสเทลและ ข้าวสาร อาร์ต โฮเทล

2. ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์การคัดเข้าที่เข้มงวด และใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจนกระทั่งข้อมูลเกิดความอิ่มตัว (Data Saturation) ไม่พบประเด็นใหม่เพิ่มเติม ซึ่งอิ่มตัว ณ ผู้ให้ข้อมูลคนที่ 15 จำแนกออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ดังนี้

1) กลุ่มผู้ประกอบการและผู้บริหารธุรกิจโฮสเทล จำนวน 5 ราย (รหัส Ent-01 ถึง Ent-05) ประกอบด้วยผู้ประกอบการและผู้บริหารโฮสเทลในพื้นที่ย่านท่าเตียนที่มีประสบการณ์บริหารจัดการที่พักใน

อาคารเก่าแก่มากกว่า 5 ปี และผู้ดำเนินธุรกิจที่พักกึ่งคาเฟ่และร้านอาหารไทยร่วมสมัย ร่วมด้วยผู้ประกอบการและผู้จัดการส่วนหน้าโฮสเทลในย่านถนนพระอาทิตย์ที่มีประสบการณ์ในการบริหารที่พักเน้นธีมกิจกรรม พหุวัฒนธรรม แนวศิลปะเชื่อมโยงชุมชน ตลอดจนการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวชุมชนให้แก่ชาวต่างชาติ

2) กลุ่มปราชญ์ชาวบ้านและผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่ จำนวน 5 ราย (รหัส Exp-01 ถึง Exp-05) ประกอบด้วยปราชญ์ชาวบ้านผู้สืบทอดสูตรอาหารและวัตถุดิบดั้งเดิมในชุมชนท่าเตียน นักวิชาการและนักเขียนอิสระด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมเกาะรัตนโกสินทร์ย่านถนนพระอาทิตย์ ผู้ประกอบการร้านอาหารมุสลิมและสตรีทฟู้ดเก่าแก่ นักออกแบบอาหารที่ใช้วัตถุดิบท้องถิ่นมาปรับรูปแบบร่วมสมัยในร้านอาหารริมน้ำ และตัวแทนชุมชนหรือผู้นำท้องถิ่นที่มีบทบาทขับเคลื่อนกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในย่านท่าเตียน

3) กลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ จำนวน 5 ราย (รหัส Tur-01 ถึง Tur-05) ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่พำนักในโฮสเทลย่านท่าเตียนซึ่งมุ่งเน้นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อาหาร การถ่ายภาพ และการทดลองอาหารท้องถิ่น ร่วมกับกลุ่มนักท่องเที่ยวสะพายเป้ในย่านถนนพระอาทิตย์ที่เน้นกิจกรรมสตรีทฟู้ด มีส่วนร่วมในกิจกรรมเวิร์กชอปอาหาร เดินทัวร์วัฒนธรรม และกลุ่มที่พำนักระยะยาวที่สนใจวิถีชีวิตพหุวัฒนธรรม

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการโดยใช้เครื่องมือหลากหลายเพื่อสร้างความเที่ยงตรงของข้อมูล ได้แก่การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง ครอบคลุมมิติอัตลักษณ์อาหาร การจัดการกายภาพ การเล่าเรื่อง และระบบนิเวศชุมชน การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยเข้าพำนักและใช้บริการในโฮสเทลกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง เพื่อสังเกตการจัดสรรพื้นที่ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพนักงานกับนักท่องเที่ยว และการเชื่อมโยงกับร้านอาหารในชุมชนจริง และการศึกษาเอกสารและสื่อดิจิทัล ในการตรวจสอบข้อมูลบริบทของโฮสเทลจากเว็บไซต์ สื่อสังคมออนไลน์ และสื่อประชาสัมพันธ์ประกอบการวิเคราะห์

การตรวจสอบคุณภาพข้อมูลและจริยธรรมการวิจัย การตรวจสอบสามเส้า ดำเนินการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล โดยเปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้บริการ ผู้เชี่ยวชาญ และนักท่องเที่ยว และการตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูลระหว่างการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ และเอกสาร

งานวิจัยนี้ผู้ให้ข้อมูลทุกคนได้รับเอกสารชี้แจงและลงนามในใบยินยอมโดยสมัครใจ โดยมีการปกปิดตัวตนจริงและใช้รหัสแทนชื่อเพื่อคุ้มครองความเป็นส่วนตัว

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยทำการติดต่อประสานงานและลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลระหว่างปี พ.ศ. 2569 โดยทำการสัมภาษณ์เชิงลึกแก่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 15 ราย ณ สถานประกอบการหรือพื้นที่นัดหมายที่สะดวก พร้อมทั้งบันทึกเสียงและจดบันทึกย่อ ควบคู่ไปกับการลงพื้นที่สังเกตการณ์พฤติกรรมและการจัดสรรพื้นที่ทางกายภาพของกรณีศึกษาโฮสเทลทั้ง 4 แห่งอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็นปัจจุบันและครอบคลุมฤดูกาลท่องเที่ยว

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

กระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ร่วมกับการวิเคราะห์ประเด็นสำคัญ ตามขั้นตอนที่เป็นระบบและโปร่งใส 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) การถอดเทปคำสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ ข้อมูลเสียงจากการสัมภาษณ์ทั้งหมดจะถูกนำมาถอดความเป็นข้อความอย่างละเอียดโดยไม่มีการตัดทอนหรือดัดแปลงภาษา เพื่อคงความหมายดั้งเดิมของผู้ให้ข้อมูล

2) การให้รหัสข้อมูล ผู้วิจัยทำการอ่านข้อความทั้งหมดซ้ำหลายรอบเพื่อทำความเข้าใจ ก่อนจะเริ่มให้รหัสเปิดแก่ข้อความ ประโยค หรือคำสำคัญที่สะท้อนถึงกลยุทธ์การจัดการ อัตลักษณ์อาหาร หรือการเชื่อมโยงชุมชน

3) การจัดกลุ่มความหมายและประเด็น นำรหัสข้อมูลที่มีความคล้ายคลึงหรือสัมพันธ์กันมารวมกลุ่มกันเพื่อยกระดับเป็นหมวดหมู่ย่อย และจัดกลุ่มเข้าสู่ประเด็นหลักตามกรอบแนวคิดทฤษฎี

4) การสังเคราะห์และสร้างข้อสรุปเชิงแนวคิด นำประเด็นหลักที่ได้จากการวิเคราะห์มาเชื่อมโยงความสัมพันธ์เพื่อหาข้อสรุปเชิงโครงสร้าง ตรวจสอบทานกับวรรณกรรมและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง ก่อนจะนำมาสังเคราะห์เป็นแบบจำลองกลยุทธ์ในรูปแบบของโมเดลการจัดการเชิงสร้างสรรค์ 3 มิติในขั้นสุดท้าย

ผลการวิจัย

จากการลงพื้นที่รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และการวิเคราะห์เอกสารประกอบ ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิจัยจำแนกตามวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อ ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาบริบท อัตลักษณ์ และคุณค่าของภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ผลการศึกษาพบว่า ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิตงไม่ใช่เพียงวัฒนธรรมในอดีตที่หยุดนิ่ง แต่เป็นวิถีชีวิตที่มีกระบวนการปฏิสัมพันธ์และปรับตัวอยู่ตลอดเวลากับบริบททางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว เมื่อวิเคราะห์จำแนกตามอัตลักษณ์เชิงพื้นที่ พบความแตกต่างที่เป็นเอกลักษณ์และคุณค่าสะท้อนผ่าน 2 ย่านยุทธศาสตร์สำคัญ ดังนี้

ย่านท่าเตียน บริบทและอัตลักษณ์ ย่านท่าเตียนมีรากเหง้าประวัติศาสตร์ประชิดพระบรมมหาราชวังและวังเจ้านาย อีกทั้งในอดีตยังเป็นศูนย์กลางการค้าและท่าเรือพาณิชย์ริมน้ำที่คับคั่ง บริบทนี้ส่งผลให้อัตลักษณ์อาหารย่านท่าเตียนมีลักษณะพิเศษ คือ มีความประณีตตามตำรับหลวง แต่ถูกนำเสนอผ่านวัตถุดิบและวิถีชีวิตการค้าที่เข้าถึงได้ ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนร่วมสมัย โดยคงรสชาติและกรรมวิธีดั้งเดิมไว้ แต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเป็นอาหารจานเดี่ยวที่ประณีต เสิร์ฟคู่กับเครื่องดื่มสมุนไพรสกัดเย็น หรือค็อกเทลที่มีส่วนผสมของเครื่องเทศท้องถิ่น ในบรรยากาศตึกแถวโบราณที่ได้รับการฟื้นฟู คุณค่าทางวัฒนธรรม สะท้อนคุณค่าด้านความสง่างาม สุนทรียภาพ และการรักษาระบบความทรงจำร่วม

ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนริมน้ำ ดังบทสัมภาษณ์ของผู้เชี่ยวชาญด้านอาหารในพื้นที่ “อาหารที่ท่าเตียนมีความประณีตแบบชาววัง พอนำมาจัดวางในอาคารเก่าริมน้ำ มันเกิดเสน่ห์อีกแบบ นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติไม่ได้มองแค่ความอร่อย แต่เขาดื่มด่ำกับเรื่องเล่า ความคลาสสิก และฝีมือที่ส่งต่อกันมา มันคือความหรูหราที่มีรากเหง้า” (Exp-01, สัมภาษณ์, 2569)

ย่านถนนพระอาทิตย์ บริบทและอัตลักษณ์ เป็นแหล่งพำนักดั้งเดิมของชุมชนมุสลิมโบราณ ผสานกับวิถีชีวิตข้าราชบริพารเก่า กลุ่มศิลปิน และเชื่อมต่อกับกลุ่มนักท่องเที่ยวสะพายเป้ย่านถนนข้าวสาร ภูมิปัญญาอาหารของย่านนี้จึงแสดงออกผ่านเสน่ห์ของสตรีทฟู้ดที่มีความหลากหลาย พหุวัฒนธรรม เข้าถึงง่าย และเต็มไปด้วยชีวิตชีวา เช่น โรตีแกงมุสลิม มัสมั่นเนื้อ ก๋วยเตี๋ยวเนื้อโบราณ และอาหารฟิวชันนานาชาติ คุณค่าทางวัฒนธรรม อาหารทำหน้าที่เป็นพื้นที่ทางสังคม ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างคนท้องถิ่นและนักท่องเที่ยวต่างชาติ สร้างประสบการณ์การเรียนรู้ร่วมกันแบบเป็นกันเองและจริงแท้ ดังคำให้สัมภาษณ์ของนักท่องเที่ยว “ย่านถนนพระอาทิตย์มีพลังงานที่ดีมาก สามารถเดินกินโรตีราคาไม่กี่บาท นั่งฟังเพลงแจ๊สสังเกตผู้คน และสัมผัสได้ถึงประวัติศาสตร์ของชุมชนจริงๆ มันเป็นอาหารที่มีชีวิต มีความหลากหลาย และไม่ปรุงแต่งจนเกินไป” (Tur-03, สัมภาษณ์, 2569)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาสภาพการณ์และรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ของธุรกิจโฮสเทลในปัจจุบันที่มีการบูรณาการภูมิปัญญาอาหาร ผลการวิจัยจากการบูรณาการข้อมูลสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ผู้บริหาร และเอกสารประกอบ พบว่า ธุรกิจโฮสเทลกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง มีการประยุกต์ใช้อัตลักษณ์ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นที่แตกต่างกันตามบริบทที่ตั้งและกลุ่มเป้าหมาย โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางทางวัฒนธรรม ที่เปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้เป็นมูลค่าทางธุรกิจอย่างเป็นรูปธรรม จำแนกได้ดังนี้

ราล์ฟ แบงค็อก โฮสเทล รูปแบบการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมผสานนิทรรศการภูมิปัญญาอาหาร ตั้งอยู่ในย่านท่าเตียน มีรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ที่โดดเด่นด้วยการประยุกต์ใช้กลยุทธ์การอนุรักษ์เชิงสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ตัวอาคารพาณิชย์เก่าสไตล์คลาสสิกได้รับการปรับปรุงโดยยังคงรักษาโครงสร้างดั้งเดิมเอาไว้ แต่สร้างความสร้างสรรค์ด้วยการเปลี่ยนพื้นที่ว่างและส่วนต้อนรับให้กลายเป็นพื้นที่จัดแสดงนิทรรศการขนาดย่อม โฮสเทลแห่งนี้ใช้มิติทางกายภาพในการหยิบยื่นความทรงจำร่วมให้แก่นักท่องเที่ยว โดยการจัดวางเครื่องครัวไทยโบราณ เช่น ครกหิน หม้อดินเผา และปิ่นโตสังกะสีเคลือบ ควบคู่กับการประดับภาพถ่ายขาวดำที่บอกเล่าวิถีชีวิตการค้าขายของตลาดท่าเตียนในอดีต การเล่าเรื่องของ ราล์ฟ แบงค็อก จะถูกถ่ายทอดผ่านการ์ดเรื่องเล่าอาหารที่วางไว้ในห้องพักและพื้นที่ส่วนกลาง เพื่ออธิบายรากเหง้าของอาหารชาววังที่ผสมผสานกับวิถีพาณิชย์ของย่าน ดังคำให้สัมภาษณ์ของผู้บริหาร (Ent-01, สัมภาษณ์, 2569) ที่ระบุว่า เราไม่อยากให้ตึกนี้เป็นแค่ที่นอน แต่อยากให้มันเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต พอนักท่องเที่ยวเดินเข้ามา เขาจะเห็นเครื่องครัวโบราณ เห็นรูปภาพตลาดท่าเตียนเก่า และได้อ่านเรื่องเล่าตำรับอาหารที่เชื่อมโยงกับตึกนี้ มันทำให้พวกเขารู้สึกว่าการมาพักที่นี่คือส่วนหนึ่งของการเดินทางย้อนอดีต

อินน์ อะ เดย์ รูปแบบการจัดการเชิงแนวคิด ตลาดเก่า สู่ประสบการณ์แบรนด์แบบองค์รวม เป็นที่พักต้นแบบในย่านท่าเตียนที่มีการบูรณาการวิถีชีวิตดั้งเดิมสู่แบรนด์อย่างทรงพลัง ภายใต้แนวคิดการออกแบบที่ขับเคลื่อนด้วยแนวคิดหลัก โดยโฮสเทลได้ดึงเอาอัตลักษณ์ความรุ่งเรืองของตลาดสดและท่าเรือพาณิชย์ท่า

เตียนมาเป็นแกนหลักในการดำเนินธุรกิจ มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสัดส่วนที่เชื่อมต่อกันระหว่างห้องพัก คาเฟ่ และร้านอาหารริมน้ำอย่างลงตัว ความสร้างสรรค์ของการจัดการที่นี่คือการนำเวลาและวิถีชีวิตของชาวตลาดมากำหนดเป็นธีมของห้องพักแต่ละชั้น และเชื่อมโยงสู่เมนูอาหารเช้าที่เป็นเอกลักษณ์ในรูปแบบกล่องอาหารเช้ามรดกวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการนำเสนออาหารไทยประณีตที่ปรุงจากวัตถุดิบสดใหม่ที่จัดซื้อจากชุมชนท่าเตียนโดยตรง ทำให้เกิดกลยุทธ์การบริโภคประสบการณ์ความแท้จริงที่นักท่องเที่ยวสัมผัสได้ผ่านรูป รส กลิ่น เสียง สอดคล้องกับบทสัมภาษณ์ของผู้ประกอบการ (Ent-02, สัมภาษณ์, 2569) ที่ว่า อาหารเช้าของเราไม่ได้เสิร์ฟอเมริกันเบรคฟาสต์ แต่เราเสิร์ฟข้าวต้มแห้ง ขนมไทยโบราณ หรือน้ำพริกสูตรเด็ดที่คนท่าเตียนกินกันจริงๆ เราคัดสรรจากร้านดั้งเดิมในย่านแล้วนำมาจัดจานใหม่ให้ดูทันสมัย สะอาด น่าทาน ฝรั่งเขาตื่นเต้นมากเพราะมันคือกล่องข้าวที่บรรจุประวัติศาสตร์ของย่านนี้ไว้

มวยไทย โฮสเทล รูปแบบการจัดการเชิงกิจกรรมและแผนที่เส้นทางอาหารสตรีทฟู้ด ในย่านถนนพระอาทิตย์ มวยไทย โฮสเทล นำเสนอรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ผ่านการจัดการเชิงกิจกรรมและไลฟ์สไตล์ โดยโฮสเทลเลือกดึงเอกลักษณ์วัฒนธรรมไทยในมิติกีฬามาเป็นจุดขายหลัก แต่สร้างมูลค่าเพิ่มและปฏิสัมพันธ์กับย่านด้วยการบูรณาการร่วมกับวัฒนธรรมอาหารสตรีทฟู้ดพหุวัฒนธรรมโดยรอบ โฮสเทลแห่งนี้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางทางวัฒนธรรมโดยตรง ผ่านการจัดทำคู่มือและแผนที่เส้นทางท่องเที่ยวเชิงอาหารเพื่อมอบให้แก่นักท่องเที่ยวสะพายเป้ แผนที่นี้เจาะลึกไปถึงร้านระดับตำนาน เช่น ร้านโรตีแกงมุสลิมดั้งเดิม หรือร้านก๋วยเตี๋ยวเนื้อโบราณริมถนนพระอาทิตย์ มีการจัดกิจกรรมพาเดินทัวร์ชิมอาหารหลังจากนักท่องเที่ยวเสร็จสิ้นจากกิจกรรมซ้อมมวย เพื่อสร้างประสบการณ์ทางสังคมและการเรียนรู้วิถีชีวิตที่สดใหม่และมีพลัง ดังบทสัมภาษณ์ของผู้จัดการ (Ent-05, สัมภาษณ์, 2569) ที่ว่า นักท่องเที่ยวสะพายเป้ที่มาพักกับเราเขาชอบความลุยและความจริงใจ พอเขาซ้อมมวยเสร็จ แผนที่ Food Trail ของเราจะบอกเลยว่าเดินไปอีกสามสิบเมตรคุณจะเจอแกงเนื้อที่อร่อยที่สุด หรือก๋วยเตี๋ยวเนื้อสูตรห้าสิบปี กิจกรรมนี้ทำให้โฮสเทลกับร้านค้าในชุมชนกลายเป็นเนื้อเดียวกัน เราส่งแขกให้เขา ชุมชนก็ให้ความเอ็นดูแขกของเรา

ข้าวสาร อาร์ต โฮเทล รูปแบบพื้นที่ศิลปะสร้างสรรค์และเวิร์กชอปเครื่องดื่มท้องถิ่น ตั้งอยู่ต่อเนื่องกับย่านถนนพระอาทิตย์ มีรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ในลักษณะพื้นที่สร้างสรรค์และศิลปะบำบัด โฮสเทลเปลี่ยนพื้นที่ส่วนกลางให้เป็นแกลเลอรีแสดงงานศิลปะของศิลปินท้องถิ่น และเชื่อมโยงสุนทรียภาพเหล่านั้นเข้าสู่กลยุทธ์การจัดการอาหารและเครื่องดื่ม กลยุทธ์ที่โดดเด่นคือการจัดเวิร์กชอปผสมเครื่องดื่มท้องถิ่นในพื้นที่บาร์สร้างสรรค์ของที่พัก กิจกรรมนี้เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติได้ลงมือทำและทดลองผสมเครื่องดื่มสมุนไพรไทย น้ำผลไม้ท้องถิ่น หรือการใช้องค์ประกอบของขนมไทยมาดัดแปลงเป็นเครื่องดื่มร่วมสมัย ควบคู่กับการเล่าเรื่องราวความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอาหารริมทางในย่านบางลำพูและถนนพระอาทิตย์ ทำให้นักท่องเที่ยวได้รับประสบการณ์เรียนรู้ผ่านการลงมือทำจริง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาการจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น จากการสังเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ทั้งหมด ผู้วิจัยได้พัฒนาเป็นแบบจำลองเชิงโครงสร้างกลยุทธ์โมเดลการจัดการเชิงสร้างสรรค์ 3 มิติ (THE 3D MODEL: Space - Story - Experience) เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้ประกอบการโฮสเทลใช้สร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างและยั่งยืน ดังรายละเอียดทั้ง 3 มิติ

มิติ Space (พื้นที่ทางกายภาพที่สัมผัสได้) มิตินี้มุ่งเน้นการจัดการสถาปัตยกรรมและการออกแบบพื้นที่ภายในโฮสเทล เพื่อทำให้ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นซึ่งเดิมเป็นนามธรรม กลายเป็นสิ่งที่มองเห็นและสัมผัสได้เชิงกายภาพ ประกอบด้วยแนวทางย่อยคือ การออกแบบส่วนต้อนรับ ให้ทำหน้าที่สื่อสารถึงรากเหง้าของย่านทันทีที่นักท่องเที่ยวเดินทางมาถึงโดยใช้องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารเก่า และการสร้างพื้นที่จัดแสดงภูมิปัญญาอาหาร เช่น การจัดแสดงนิทรรศการเครื่องครัวโบราณ วัตถุดิบท้องถิ่นที่ขึ้นชื่อ หรือการจำลองรถเข็นสตรีทฟู้ดดั้งเดิมมาดัดแปลงเป็นเฟอร์นิเจอร์และการตกแต่งภายในเพื่อเปลี่ยนพื้นที่ว่างให้เป็นพื้นที่เล่าเรื่องราวทางวัฒนธรรม

มิติ Story (กลยุทธ์การเล่าเรื่องและการสร้างความหมาย): มิตินี้มุ่งเน้นการสร้างคุณค่าและจิตวิญญาณให้แก่แบรนด์ที่พัก ผ่านการบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์และความจริงแท้ของชุมชนโดยรอบ เพื่อสร้างความหมายและคุณค่าร่วมให้แก่นักท่องเที่ยว ประกอบด้วยแนวทางย่อยคือ การสกัดเรื่องเล่าท้องถิ่น โดยทำงานร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านเพื่อเรียบเรียงประวัติศาสตร์อาหารของย่าน แล้วแปลงข้อมูลเป็นชุดเนื้อหาภาษาต่างประเทศที่เข้าใจง่าย และการสื่อสารผ่านสื่อสร้างสรรค์ เช่น การ์ดเรื่องเล่าอาหาร เมนูแนะนำประวัติร้านค้า หรือการใช้ระบบบรหัสคิวอาร์ลิงก์สู่สื่อดิจิทัลเพื่อเล่าเรื่องวิถีชีวิตของคนในชุมชน

มิติ Experience (กลยุทธ์การบริโภคประสบการณ์และการมีส่วนร่วม): มิตินี้ถือเป็นหัวใจสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยมุ่งเปลี่ยนบทบาทของนักท่องเที่ยวจากการเป็นผู้สังเกตการณ์ สู่การเป็นผู้ลงมือทำจริงเพื่อสร้างความทรงจำที่ลึกซึ้ง ประกอบด้วยแนวทางย่อยคือ กิจกรรมเรียนรู้วิถีอาหาร เช่น การจัดเวิร์กชอปเครื่องดื่มไทยสร้างสรรค์ หรือการสาธิตและทดลองทำขนมไทยโบราณร่วมกับคนในชุมชน และการเชื่อมโยงระบบนิเวศชุมชน ผ่านการออกแบบแผนที่เส้นทางเดินเท้าชิมอาหารรอบย่าน ควบคู่กับการพัฒนาบริการกล่องอาหารเช้ามรดกวัฒนธรรมที่รวบรวมของดีจากชุมชนมานำเสนอในบรรจุภัณฑ์ที่ร่วมสมัย

ความสำเร็จของการจัดการโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นพบว่า ไม่ได้เกิดจากการเลือกใช้มิติใดมิติหนึ่งอย่างโดดเดี่ยว แต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบของทั้ง 3 มิติ โดยมีเรื่องเล่าเป็นตัวกำหนดทิศทางความคิดและความหมาย มีพื้นที่ทางกายภาพเป็นเวทีในการจัดวางและสร้างบรรยากาศ และมีประสบการณ์เป็นตัวขับเคลื่อนกิจกรรมที่ทำให้นักท่องเที่ยวเกิดความผูกพันและซาบซึ้งในคุณค่าทางวัฒนธรรมอาหารของย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาอย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

การอภิปรายผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกประเด็นการอภิปรายออกตามรายวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อสะท้อนความเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมวิชาการที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน ดังนี้

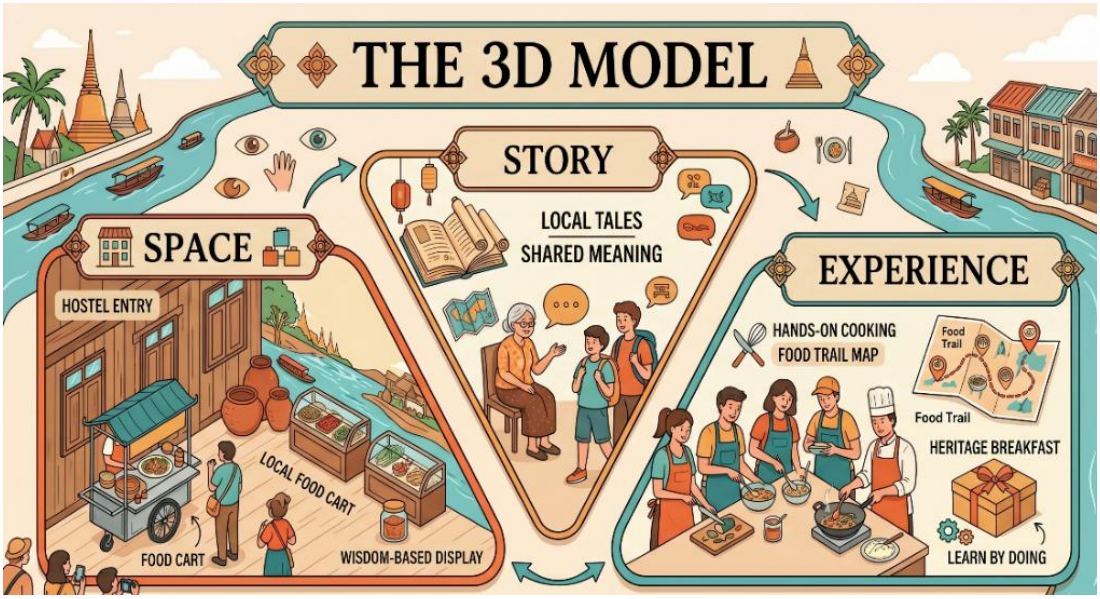
ประเด็นที่ 1 บริบท อัตลักษณ์ และคุณค่าของภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นย่านเมืองเก่า ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ชี้ให้เห็นว่า ภูมิปัญญาอาหารในย่านท่าเตียนและถนนพระอาทิตย์มีลักษณะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิตที่ขับเคลื่อนด้วยทุนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันตามบริบทเชิงพื้นที่ โดยย่านท่าเตียนโดดเด่นด้านอาหารไทยประณีต ส่วนย่านถนนพระอาทิตย์โดดเด่นด้วยวิถีพหุวัฒนธรรมและอาหารริมทาง ผลการศึกษาดังกล่าว สอดคล้อง กับเอกสารวิชาการเรื่อง อาหารไทย: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ของกรมส่งเสริมวัฒนธรรม (2561) และ สอดคล้อง กับข้อค้นพบในรายงานการวิจัยของ พรรณี สวนเพลง (2561) ที่ระบุว่า อัตลักษณ์อาหารท้องถิ่นในเขตเมืองเก่ามีศักยภาพสูงในการแปรเปลี่ยนเป็นเส้นทางการเรียนรู้ภูมิปัญญาอาหารเพื่อขับเคลื่อนมูลค่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ผลการศึกษาที่พบว่า เสน่ห์ของอาหารในพื้นที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการผสมผสานของกลุ่มชาติพันธุ์ในย่านเมืองเก่า ยัง สอดคล้อง กับงานวิจัยของ สริตา พันธ์เทียน, ทรงคุณ จันทจร และมาริสา โกเศยะโยธิน (2560) ที่พบว่า วัฒนธรรมอาหารในเขตจังหวัดลุ่มแม่น้ำภาคกลางสามารถใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์มาขับเคลื่อนทรัพยากรเดิมที่มีอยู่ให้เกิดเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมรูปแบบใหม่ที่กระตุ้นเศรษฐกิจฐานรากได้เป็นอย่างดี

ประเด็นที่ 2 สภาพการณ์และรูปแบบการจัดการเชิงสร้างสรรค์ของธุรกิจโฮสเทล ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการของโฮสเทลต้นแบบทั้ง 4 แห่งที่แปรเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมในพื้นที่ให้กลายเป็นมูลค่าทางธุรกิจผ่านกลยุทธ์พื้นที่ การเล่าเรื่อง และการสร้างพันธมิตรกับชุมชน พบว่า สอดคล้อง กับทฤษฎีเศรษฐกิจประสบการณ์ของ Pine & Gilmore (2011) และแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (2562) ที่ระบุว่า มูลค่าทางธุรกิจบริการในยุคใหม่เกิดจากการสร้างความประทับใจผ่านเหตุการณ์และการจัดกิจกรรมร่วมที่น่าจดจำ การที่โฮสเทลทำหน้าที่เป็นแพลตฟอร์มในการเชื่อมต่อทางสังคมและการกระจายรายได้สู่ผู้ประกอบการรายย่อยในชุมชน ยัง สอดคล้อง กับแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่ปรากฏในงานวิจัยของ นภชนก ตลับเงิน (2023) ที่ระบุว่า การพัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในย่านเมืองเก่าจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนและการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเดิมมาจัดระเบียบคุณค่าใหม่ อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาในส่วนของ มวยไทย โฮสเทล และข้าวสาร อาร์ต โฮเทล ที่มีการนำเครื่องดื่มสร้างสรรค์และการทำแผนที่เดินเท้าชิมอาหารมาใช้เป็นเครื่องมือสื่อความหมาย มีความ แตกต่างและเป็นข้อค้นพบเพิ่มเติม จากงานวิจัยของ ภูริ ชุณห์ขจร และคณะ (2025) ที่ระบุว่า ปัจจัยความสำเร็จของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอาหารมักผูกติดอยู่กับตัวสินค้าอาหารหรือตัวร้านค้าโดยตรง ทว่างานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า ตัวกลางทางวัฒนธรรม เช่น พนักงานและพื้นที่ส่วนกลางของโฮสเทล เป็นฟันเฟืองสำคัญที่ทำหน้าที่คัดสรรและส่งต่อประสบการณ์ความแท้จริงให้แก่นักท่องเที่ยวได้อย่างมีพลวัต

ประเด็นที่ 3 แนวทางการพัฒนาการจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาอาหาร (โมเดล 3 มิติ) ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ที่ได้สังเคราะห์ออกมาเป็นแบบจำลองเชิงโครงสร้างกลยุทธ์โมเดลการจัดการเชิงสร้างสรรค์ 3 มิติ (THE 3D MODEL: Space - Story - Experience) พบว่า สอดคล้องกับกรอบทฤษฎีการออกแบบประสบการณ์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ระดับสากลของ Richards (2020) ที่เสนอว่า ปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ไปสู่ภาคการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ต้องประกอบด้วย 3 องค์ประกอบหลักที่เป็นเนื้อเดียวกัน คือ การสร้างพื้นที่ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม (Space) การสกัดความหมายเชิงลึกผ่านการเล่าเรื่อง (Story) และการเปิดโอกาสให้ผู้บริโภคลงมือปฏิบัติจริง นอกจากนี้แนวทางการพัฒนาบริการอัตลักษณ์สร้างสรรค์ เช่น กล่องอาหารเช้ามรดกวัฒนธรรม เพื่อดึงวัตถุดิบสดจากชุมชนและการฝึกอบรมพนักงานให้เป็นทูตวัฒนธรรม ยัง สอดคล้อง กับกรอบแนวทางปฏิบัติใน แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566-2570) ของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา (2566) ในมิติการยกระดับห่วงโซ่อุปทานการท่องเที่ยวและการสร้างแบรนด์ บนฐานทุนทางปัญญาไทยเพื่อส่งมอบประสบการณ์อันทรงคุณค่าและสร้างความสามารถในการแข่งขันระดับสากล

องค์ความรู้ใหม่

จากการประมวลผลและสังเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ตลอดกระบวนการวิจัย ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้ใหม่ในการจัดการธุรกิจที่พักทางเลือกในเขตเมืองเก่า ซึ่งสรุปและนำเสนอเป็นกรอบแนวคิดเชิงภาพฉายในชื่อ THE 3D MODEL โมเดลดังกล่าวแสดงถึงระบบนิเวศการจัดการที่ไม่ได้แยกมิติการดำเนินงานออกจากกัน แต่เป็นการบูรณาการองค์ประกอบ 3 ด้านอย่างเป็นพลวัต โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาและบริบทชุมชนย่านเมืองเก่าเป็นฐานรองรับความยั่งยืน ซึ่งสามารถอธิบายกลไกและองค์ประกอบสำคัญตามที่ปรากฏในภาพ ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 THE 3D MODEL

มิติ SPACE การแปลงทุนวัฒนธรรมสู่ความสามารถในการมองเห็น ซึ่งทำหน้าที่เป็นด่านแรกในการต้อนรับและปฏิสัมพันธ์เชิงกายภาพกับผู้มาเยือน โดยแบบจำลองระบุแนวทางปฏิบัติสำคัญเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ส่วนต้อนรับ (การออกแบบพื้นที่ต้อนรับส่วนหน้าให้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรม) รถเข็นอาหาร (การจำลององค์ประกอบของรถเข็นขายอาหารริมทางดั้งเดิมมาจัดวางในพื้นที่ส่วนกลางเพื่อสะท้อนเอกลักษณ์และสัญลักษณ์เชิงพื้นที่ของสตรีทฟู้ด) และ การจัดแสดงบนฐานภูมิปัญญา (การจัดวางตู้กระจกหรือมุมนิทรรศการที่รวบรวมเครื่องครัวโบราณ วัตถุดิบท้องถิ่นแห้ง หรือตำรับอาหารดั้งเดิม เพื่อเปลี่ยนพื้นที่ว่างให้กลายเป็นพื้นที่เรียนรู้ทางสายตา ทำให้ทุนทางวัฒนธรรมอาหารกลายเป็นสิ่งที่สัมผัสและมองเห็นได้ชัดเจน)

มิติ STORY แกนกลางในการสร้างคุณค่าและความหมายร่วม ทำหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างมิติพื้นที่กายภาพและมิติการลงมือทำ โดยกลไกหลักในมิตินี้เน้นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการถอดบทเรียนผ่าน เรื่องเล่าท้องถิ่นและความหมายร่วม (การเปลี่ยนประวัติศาสตร์ชุมชนดั้งเดิม ตำรับอาหารจากปราชญ์ชาวบ้าน หรือวิถีชีวิตของชาติพันธุ์ในย่านให้กลายเป็นเรื่องเล่า โดยในภาพสะท้อนผ่านไอคอนหนังสือโบราณ แผนที่ และภาพจำลองปราชญ์ชุมชนผู้สูงอายุที่กำลังบอกเล่าเรื่องราวให้แก่นักท่องเที่ยวรุ่นใหม่) และ ตัวกลางทางวัฒนธรรม (การเปลี่ยนบทบาทพนักงานให้เป็นผู้ส่งมอบความหมายและคุณค่าร่วม ทำหน้าที่คัดสรรและแปลความหมายจากทุนวัฒนธรรมที่ซับซ้อนให้กลายเป็นเนื้อหาที่สร้างความซาบซึ้งใจและเข้าใจง่ายสำหรับผู้พำนัก)

มิติ EXPERIENCE การสร้างมูลค่าเพิ่มผ่านการลงมือทำร่วมกันซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีเศรษฐกิจประสบการณ์ โดยเปลี่ยนนักท่องเที่ยวจากผู้รับบริการที่เฉื่อยชาให้เป็นผู้มีส่วนร่วมสร้างสรรค์ประสบการณ์ผ่านกลยุทธ์ 3 ประการ ได้แก่ การทำอาหารแบบลงมือปฏิบัติ (การเปิดพื้นที่เวิร์กชอปภายในที่พักให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัสเครื่องปรุงและลงมือทำอาหารหรือเครื่องดื่มดั้งเดิมจริง สอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ) แผนที่เส้นทางอาหาร (การส่งมอบแผนที่เส้นทางเดินเท้าชิมอาหารรอบย่านเพื่อชี้นำและเชื่อมต่อพิกัดร้านอาหารระดับตำนานของชุมชน นำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงสำรวจที่มีความหมาย) และ อาหารเช้ามรดกวัฒนธรรม (การเสิร์ฟชุดอาหารเช้าอัตลักษณ์สร้างสรรค์ที่คัดสรรและจัดสรรรายได้กลับคืนสู่ผู้ประกอบการรายย่อยในชุมชนโดยตรง)

สรุปและข้อเสนอแนะ

การจัดการธุรกิจโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่นในย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ชี้ให้เห็นว่าภูมิปัญญาอาหารในพื้นที่ทำหน้าที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิตโดยย่านท่าเตียนโดดเด่นด้วยอาหารไทยประณีตตำรับชาววังที่ปรับตัวสู่คาเฟ่ริมน้ำร่วมสมัย สะท้อนสุนทรียภาพและความทรงจำ ขณะที่ย่านถนนพระอาทิตย์โดดเด่นด้วยสตรีทฟู้ดมุสลิมดั้งเดิมและอาหารฟิวชันนานาชาติสะท้อนคุณค่าพหุวัฒนธรรมและเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่จริงแท้ ส่งผลให้ธุรกิจโฮสเทลกรณีศึกษายกระดับบทบาทจากการเป็นเพียงผู้ให้บริการที่พัก สู่การทำหน้าที่เป็นตัวกลางทางวัฒนธรรม ผ่านรูปแบบการจัดการที่หลากหลาย ได้แก่ การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมผสานนิทรรศการภูมิปัญญาทางสายตา การสื่อสารแบ

รนด์ด้วยแนวคิดวิถีตลาดเก่าผสานบริการกล่องอาหารเช้ามรดกวัฒนธรรม การจัดกิจกรรมไลฟ์สไตล์เชื่อมโยงแผนที่เส้นทางสตรีทฟู้ด และการเปิดพื้นที่ศิลปะผสานกิจกรรมเวิร์กชอปเครื่องดื่มสมุนไพรไทยร่วมสมัย ข้อค้นพบเชิงประจักษ์เหล่านี้ถูกสังเคราะห์เป็น "โมเดลการจัดการเชิงสร้างสรรค์ 3 มิติ ซึ่งเป็นกรอบแนวทางกลยุทธ์ที่บูรณาการการออกแบบพื้นที่ทางกายภาพ การสกัดเรื่องเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกับปราชญ์ชุมชน และการสร้างประสบการณ์มีส่วนร่วมแบบลงมือทำที่กระจายรายได้กลับคืนสู่ท้องถิ่น ช่วยให้ผู้ประกอบการโฮสเทลสามารถแปรเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมอาหารเป็นมูลค่าทางธุรกิจที่โดดเด่น ควบคู่กับการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาชุมชนย่านเมืองเก่าริมแม่น้ำเจ้าพระยาได้อย่างสมเหตุสมผลและยั่งยืน

1. ข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์สำหรับผู้ประกอบการ

1) ผู้ประกอบการโฮสเทลไม่ควรมองข้ามการจัดการความรู้ในท้องถิ่น โดยควรเปลี่ยนจากการแนะนำร้านอาหารตามคำบอกเล่าทั่วไป มาเป็นการจัดทำระบบฐานข้อมูลร้านอาหารดั้งเดิม ประวัติของเมนู และภูมิปัญญาวัตถุดิบรอบที่พักอย่างเป็นระบบ จากนั้นจัดทำเป็นเครื่องมือสื่อสาร เช่น แผนที่ดิจิทัล แผ่นพับ และแอปพลิเคชัน เพื่อส่งมอบประสบการณ์แบบคัดสรรพิเศษ ซึ่งจะช่วยคัดกรองข้อมูลที่มีคุณค่าและตรงใจนักท่องเที่ยว

2) ธุรกิจโฮสเทลควรปรับเปลี่ยนกระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยการจัดหลักสูตรฝึกอบรมพนักงาน โดยเฉพาะพนักงานส่วนหน้าและพนักงานต้อนรับ ให้มีความรู้เชิงลึกด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บริบททางวัฒนธรรม และอัตลักษณ์อาหารของย่านท่าเตียนและถนนพระอาทิตย์ เพื่อยกระดับบทบาทพนักงานจากผู้ให้บริการขั้นพื้นฐานสู่การเป็นทูตวัฒนธรรมที่มีความสามารถในการเล่าเรื่องราว สื่อความหมาย และกระตุ้นความซาบซึ้งใจให้แก่นักท่องเที่ยวได้อย่างแท้จริง

3) ผู้ประกอบการควรหลีกเลี่ยงการจัดบริการอาหารเช้าแบบตะวันตกทั่วไป แล้วหันมาพัฒนาบริการที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น บริการกล่องอาหารเช้ามรดกวัฒนธรรม โดยการสร้างพันธมิตรทางธุรกิจร่วมกับชุมชน ด้วยการเข้าคัดสรรเมนูอาหารเช้าและขนมไทยโบราณที่ขึ้นชื่อจากร้านดั้งเดิมในย่าน นำมาปรับรูปแบบการนำเสนอและการจัดลงบรรจุภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมแต่มีความร่วมสมัย เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางธุรกิจและส่งมอบประสบการณ์ที่จริงแท้

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และกรุงเทพมหานคร ควรบูรณาการความร่วมมือเพื่อส่งเสริมการสร้างแบรนด์ย่านบนฐานทุนวัฒนธรรมที่ชัดเจน โดยกำหนดหมุดหมายทางยุทธศาสตร์ เช่น ย่านท่าเตียนคืออาหารไทยประณีตและมรดกวัฒนธรรมที่มีชีวิต และย่านถนนพระอาทิตย์คือพหุวัฒนธรรมและสตรีทฟู้ดสร้างสรรค์ เพื่อใช้เป็นจุดขายหลักในการสื่อสารการตลาดท่องเที่ยวระดับนานาชาติ และสนับสนุนให้โฮสเทลในพื้นที่ทำหน้าที่เป็นฟันเฟืองหลักในการส่งต่อแบรนด์ย่านนี้ไปสู่นักเดินทางทั่วโลก

2) หน่วยงานส่วนท้องถิ่นและสำนักงานเขตพื้นที่ควรเร่งปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โดยเน้นการปรับปรุงทางเท้าและการจัดทำระบบป้ายสื่อความหมายและนำทางสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงระหว่างพิกัดที่ตั้งของธุรกิจโฮสเทลกับแหล่งภูมิปัญญาอาหารหรือร้านค้าโบราณในชุมชน โดยป้ายสื่อความหมายควรระบุข้อมูลสองภาษาและมีเทคโนโลยีรหัสคิวอาร์เพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินเท้าท่องเที่ยว ซึ่งจะช่วยเพิ่มความปลอดภัยในการเดินทาง และช่วยให้นักท่องเที่ยวเข้าถึงข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์อาหารได้อย่างสะดวกและลึกซึ้งยิ่งขึ้น

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นกับธุรกิจที่พักประเภทอื่น เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมในแต่ละบริบท

2) ควรศึกษาพฤติกรรมและความต้องการของนักท่องเที่ยวต่อประสบการณ์อาหารท้องถิ่นเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และบริการของโฮสเทลให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย

3) ควรทดลองใช้รูปแบบการจัดการโฮสเทลเชิงสร้างสรรค์ในพื้นที่จริง และประเมินผลด้านเศรษฐกิจ สังคม และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

เอกสารอ้างอิง

กรมการท่องเที่ยว. (2565). *รายงานสถานการณ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองเก่ากรุงเทพมหานคร.* กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2561). *อาหารไทย: มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ.* กระทรวงวัฒนธรรม.

นภชนก ตลับเงิน. (2023). การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ชุมชนย่านเมืองเก่าภูเก็ต. *วารสารวิชาการการจัดการภาครัฐและเอกชน*, 5(2), 136–148.

พรรณี สวนเพลง. (2561). *การพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยววิถีไทยเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาอาหารท้องถิ่นในกลุ่มเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม (สุโขทัย ศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร พระนครศรีอยุธยา)* [รายงานการวิจัย]. มหาวิทยาลัยสวนดุสิต.

ภูริ ชุณห์ขจร, พงศ์สุระ ธัญญเจริญอนุกูล, ธีราพัทธ์ ชมชื่นจิตต์สิน, นิลุบล ประเคนภัทรา และปุณยนุช ลีฬหะสุวรรณ. (2025). การส่งเสริมแนวทางการท่องเที่ยวเชิงอาหารจังหวัดนนทบุรี. *วารสารคหกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน*, 7(1), 88–99.

สริตา พันธ์เทียน, ทรงคุณ จันทจร, และ มาริสา โกเศยะโยธิน. (2560). รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงอาหารไทยโดยใช้แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในเขตจังหวัดลุ่มแม่น้ำภาค*กลาง. วารสารวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา*, 9(3), 190-198.

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน). (2562). *แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์*. อพท.

Creative Economy Agency. (n.d.). *Charoenkrung*. Creative City Development. https://creativecity.cea.or.th/th/districts/charoenkrung/about

Creative Economy Agency. (2022). *Made in Charoenkrung ปีที่ 1*. Creative City Development. https://creativecity.cea.or.th/th/district-projects/made-in-charoenkrung-year-1

Creative Economy Agency. (2025). *Eat-Along: อี ท - อะ - ล อ ง*. Creative City Development. https://creativecity.cea.or.th/th/district-projects/eat-along

Creative Economy Agency. (2025). *Thailand's creative industries movement report 2024–2025*. https://www.cea.or.th/en/single-industries/Thailand-Creative-Industries-Movement-Report-2024-2025

Mehmetoglu, M., & Engen, M. (2011). Pine and Gilmore's concept of experience economy and its dimensions: An empirical examination in tourism. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism, 12*(4), 237–255. https://doi.org/10.1080/1528008X.2011.541847

Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (2011). *The experience economy*. Harvard Business Review Press.

Richards, G. (2020). Designing creative tourism experiences: Space, story, and experience. *Annals of Tourism Research*, 85, 103-118.

Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism, 17*(3), 321–336. https://doi.org/10.1080/09669580802359293

Tourism Authority of Thailand. (2026). Thailand tourism update at TTM+ 2026 reinforces quality-led growth direction. TAT Newsroom.

Veríssimo, M., & Costa, C. (2018). Do hostels play a role in pleasing Millennial travellers? The Portuguese case. *Journal of Tourism Futures, 4*(1), 57–68. https://doi.org/10.1108/JTF-12-2017-0054

World Tourism Organization. (2016). *Presentation of the 2nd UNWTO Global Conference on Gastronomy Tourism*. UN Tourism.

รูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

THE BUDDHIST PSYCHOLOGICAL PRACTICE MODEL AFFECTING THE HOLISTIC WELL-BEING OF PRIVATE SECTOR PERSONNEL

Titapanyaw[1], สิริวัฒน์ ศรีเครือดง[2], และพุทธชาติ แผนสมบุญ[3]

Titapanyaw[1], Siriwat Srikhruedong[2], and Phutthachat phaensomboon[3]

ทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1]

ภาควิชาจิตวิทยา คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[2-3]

Master of Buddhist Psychology Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1]

Department of Psychology, Faculty of Humanities, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[2-3]

Corresponding author E-mail: Titapanyaw@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 22 August 2026; Accepted: 11 September 2026

****

รูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

Titapanyaw, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง
พุทธชาติ แผนสมบุญ

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่เอื้อต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน และ 2) เพื่อสังเคราะห์และนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาเอกสารจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารทางพุทธจิตวิทยาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 รูป/คน จาก 4 กลุ่ม ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนา ผู้เชี่ยวชาญด้านจิตวิทยา ผู้บริหารองค์กร และตัวแทนพนักงาน เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างซึ่งผ่านการประเมินความตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

ผลการวิจัยพบว่า

1) ฐานสำคัญของการปฏิบัติประกอบด้วยหลักภาวนา 4 และอานาปานสติตามแนวทางพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเชื่อมโยงสู่กลไกทางพุทธจิตวิทยา 4 ประการ คือ การรับรู้อารมณ์อย่างมีสติ การจัดการอารมณ์อย่างเหมาะสม การตัดสินใจด้วยปัญญา และการสร้างความสัมพันธ์เชิงเมตตา กลไกดังกล่าวเอื้อต่อสุขภาวะทางกาย จิตใจ สังคม และปัญญา/จิตวิญญาณ และ 2) รูปแบบ BIMH ประกอบด้วย B: Bhavana 4, I: Integration into Work, M: Mindfulness through Anapanasati และ H: Holistic Well-being โดยดำเนินการผ่านการวางแผน การนำไปใช้ การพัฒนาบุคลากรและวัฒนธรรมองค์กร ตลอดจนการติดตามและประเมินผล รูปแบบนี้ควรใช้บนหลักความสมัครใจ เคารพความหลากหลายทางความเชื่อ และไม่ตีความผลเชิงเหตุและผลเกินกว่าหลักฐานจากการวิจัยเชิงคุณภาพ

คำสำคัญ: บุคลากรองค์กรเอกชน; พุทธจิตวิทยา; ภาวนา 4; สุขภาวะองค์รวม; อานาปานสติ

THE BUDDHIST PSYCHOLOGICAL PRACTICE MODEL AFFECTING THE HOLISTIC WELL-BEING OF PRIVATE SECTOR PERSONNEL

Titapanyaw, Siriwat Srikhruedong Phutthachat phaensomboon

Abstract

This research aimed to: 1) investigate the components and processes of Buddhist psychological practice that contribute to the holistic well-being of personnel in private-sector organizations; and 2) synthesize and propose a Buddhist psychological practice model for enhancing the holistic well-being of personnel in private-sector organizations. This qualitative research employed documentary research based on the Tipiṭaka, commentaries, Buddhist psychology literature, and related research, together with in-depth interviews with 20 key informants from four groups: Buddhist scholars, psychology experts, organizational executives, and employee representatives. The research instrument was a semi-structured interview protocol, which was validated for content validity by five experts. The data were analyzed using content analysis and verified through data triangulation.

The findings revealed that:

1) the fundamental basis of the practice consisted of the Four Bhāvanā and Ānāpānasati (mindfulness of breathing) based on the approach of Venerable Ajahn Mun Bhuridatta. These practices were connected to four Buddhist psychological mechanisms: mindful awareness of emotions, appropriate emotional regulation, wisdom-based decision-making, and the cultivation of compassionate relationships. These mechanisms contributed to physical, psychological, social, and intellectual/spiritual well-being. 2) The BIMH model consists of B: Bhāvanā 4, I: Integration into Work, M: Mindfulness through Ānāpānasati, and H: Holistic Well-being. The model is implemented through planning, application, personnel development and organizational culture building, as well as monitoring and evaluation. The model should be implemented on a voluntary basis, respect diversity in beliefs, and avoid making causal interpretations that extend beyond the evidence supported by qualitative research.

Keywords: Anapanasati; Bhavana 4; Buddhist psychology; holistic well-being; private-sector personnel

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีในศตวรรษที่ 21 ทำให้องค์กรเอกชนต้องเผชิญการแข่งขัน ความไม่แน่นอน และแรงกดดันด้านประสิทธิภาพอย่างต่อเนื่อง บุคลากรจึงอาจประสบภาระงานสูง ความคลุมเครือของบทบาท ความไม่มั่นคง และความเครียดสะสม ซึ่งเกี่ยวข้องกับภาวะหมดไฟ ความวิตกกังวล คุณภาพความสัมพันธ์ที่ลดลง ตลอดจนประสิทธิภาพในการทำงานที่ถดถอย สุขภาวะของบุคลากรจึงไม่ควรถูกจำกัดอยู่เพียงการไม่มีโรค แต่ควรครอบคลุมความสมดุลทางกาย จิตใจ สังคม และการมีความหมายในชีวิต โดยองค์การอนามัยโลกชี้ว่าการส่งเสริมสุขภาพจิตจำเป็นต้องพิจารณาทั้งศักยภาพภายในบุคคลและสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการทำงาน (World Health Organization, 2022)

แนวทางจัดการความเครียดในองค์กรจำนวนมากมุ่งที่การปรับปัจจัยภายนอก เช่น การบริหารเวลา กิจกรรมผ่อนคลาย หรือการปรับสภาพแวดล้อม แม้มีประโยชน์ แต่ยังอาจไม่เพียงพอต่อการพัฒนาความสามารถในการรู้เท่าทันอารมณ์และตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างเหมาะสม พุทธจิตวิทยาให้ความสำคัญกับการฝึกสติ สมาธิ และปัญญา เพื่อให้บุคคลเห็นกระบวนการของจิตตามความเป็นจริง ลดปฏิกิริยาตอบโต้ที่เกิดจากความโกรธ ความกลัว หรือความยึดติด แนวคิดดังกล่าวมีจุดเชื่อมกับจิตวิทยาสมัยใหม่ที่อธิบายความสมดุลทางจิตผ่านการพัฒนาความใส่ใจ การกำกับอารมณ์ และความเข้าใจตนเอง (Wallace & Shapiro, 2006) งานศึกษาด้านการฝึกสติยังเสนอว่าการฝึกอย่างเป็นระบบอาจสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์และกลไกทางชีวภาพบางประการ อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ใช้ในองค์กรจำเป็นต้องคำนึงถึงบริบท ระยะเวลา ความสมัครใจ และการประเมินผลอย่างเหมาะสม (Creswell, 2017; Davidson et al., 2003)

หลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา เป็นกรอบการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ความประพฤติและความสัมพันธ์ทางสังคม คุณภาพจิต และความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง (ชิสา กันยาวิริยะ และเมธา หริมเทพาธิป, 2565) ขณะที่อานาปานสติเป็นการเจริญสติด้วยการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าและออก ซึ่งสามารถประยุกต์เป็นการฝึกระยะสั้นในชีวิตประจำวันได้ แนวทางอานาปานสติสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เน้นการตั้งสติอยู่กับลมหายใจ การทำจิตให้ตั้งมั่น การรู้สภาวะของจิต และการพิจารณาความไม่เที่ยงของประสบการณ์ (พระมหาเขมานันท์ ปิยสีโล, 2562) จึงมีศักยภาพในการเชื่อมการปฏิบัติธรรมกับการดำเนินชีวิตและการทำงานโดยไม่จำเป็นต้องแยกออกจากกิจวัตรประจำวัน

แม้งานวิจัยก่อนหน้าจะรายงานความสัมพันธ์ระหว่างการฝึกสมาธิกับคุณภาพชีวิต ความฉลาดทางอารมณ์ ความเข้มแข็งทางจิตใจ และสุขภาวะองค์รวม (กาญจนา หาญศรีวรพงศ์ และพระมหามิตร ฐิตปญฺโญ, 2562; เจือจันท์ วังทะพันธ์ และคณะ, 2563; วรัญญา กาญจนเนตร และคณะ, 2567) แต่ยังขาดรูปแบบที่อธิบายอย่างเป็นระบบว่า หลักพุทธธรรม การฝึกอานาปานสติ กลไกทางจิตวิทยา การสนับสนุนจากองค์กร และผลลัพธ์ด้านสุขภาวะเชื่อมโยงกันอย่างไรในบริบทองค์กรเอกชน การวิจัยนี้จึงมุ่งสังเคราะห์รูปแบบการ

ปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่สามารถบูรณาการเข้าสู่การทำงาน โดยศึกษากรณีบริษัท นีโอ เอ็กซิบิท จำกัด เพื่อเสนอกรอบที่ชัดเจนสำหรับการพัฒนาบุคลากรและวัฒนธรรมองค์กรอย่างสมดุล

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

2. เพื่อสังเคราะห์และนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัยและพื้นที่ศึกษา

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยบูรณาการการวิจัยเอกสารกับการสัมภาษณ์เชิงลึก การศึกษาเอกสารครอบคลุมพระไตรปิฎก อรรถกถา แนวคิดพุทธจิตวิทยา หลักภาวนา 4 อานาปานสติ สุขภาวะองค์รวม และแนวคิดทางจิตวิทยาที่เกี่ยวข้อง ส่วนการเก็บข้อมูลภาคสนามดำเนินการในบริบทของบริษัท นีโอ เอ็กซิบิท จำกัด เพื่อทำความเข้าใจการประยุกต์การปฏิบัติธรรมกับการทำงานและการพัฒนาบุคลากร

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 20 รูป/คน ประกอบด้วย 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) พระพุทธศาสนา 5 รูป/คน 2) จิตวิทยา 5 คน 3) ผู้บริหาร 5 คน และ 4) พนักงาน 5 คน 2. เกณฑ์การคัดเลือกคือผู้มีประสบการณ์ด้านการปฏิบัติธรรม จิตวิทยาองค์กร การบริหารบุคลากร และเป็นผู้ปฏิบัติงานในองค์กรเอกชน

3. เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือหลักคือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกกึ่งโครงสร้าง ซึ่งพัฒนาจากการทบทวนแนวคิดและงานวิจัยเกี่ยวกับพุทธจิตวิทยา หลักภาวนา 4 อานาปานสติ สุขภาวะองค์รวม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ประเด็นคำถามครอบคลุม 1) องค์ประกอบและกระบวนการปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมกับบุคลากรในองค์กรเอกชน 2) กลไกการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจและพฤติกรรม 3) ผลลัพธ์ด้านสุขภาวะองค์รวม และ 4) เงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ เครื่องมือได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาจากผู้ทรงคุณวุฒิ 5 ท่าน มีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์เท่ากับ 0.98

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลเอกสารควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยนัดหมายและชี้แจงวัตถุประสงค์แก่ผู้ให้ข้อมูลก่อนการสัมภาษณ์ เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระภายใต้กรอบคำถามที่

กำหนด บันทึกเสียงเมื่อได้รับอนุญาต และจัดทำบันทึกภาคสนามเพื่อรักษาบริบทของข้อมูล ข้อมูลทั้งหมดถูกจัดเก็บและนำเสนอโดยไม่เปิดเผยตัวตนของผู้ให้ข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูลและการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ

การวิเคราะห์ดำเนินการเป็นลำดับ ได้แก่ 1) ถอดความและจัดระเบียบข้อมูล 2) อ่านข้อมูลซ้ำเพื่อกำหนดรหัสและจัดหมวดหมู่ 3) วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อค้นหาความหมายและแบบแผนที่สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ 4) จัดทำเมทริกซ์เปรียบเทียบข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มกับข้อมูลเอกสาร และ 5) สังเคราะห์องค์ประกอบและความเชื่อมโยงเป็นรูปแบบ BIMH ความน่าเชื่อถือของผลการวิจัยตรวจสอบด้วยการเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ เอกสาร กลุ่มผู้ให้ข้อมูล และบันทึกภาคสนาม รวมถึงการพิจารณาความสอดคล้องและความแตกต่างของข้อมูลก่อนลงข้อสรุป

6. จริยธรรมการวิจัย

โครงการวิจัยได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รหัส ว.571/2568 ผู้ให้ข้อมูลได้รับคำชี้แจงเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ สิทธิในการปฏิเสธหรือยุติการเข้าร่วม และการรักษาความลับก่อนลงนามในหนังสือยินยอม ข้อมูลส่วนบุคคลได้รับการจัดการตามหลักการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลและนำเสนอในลักษณะที่ไม่สามารถระบุตัวตนได้

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติธรรมที่เหมาะกับบริบทองค์กรเอกชนควรมีลักษณะเรียบง่าย ยืดหยุ่น สามารถปฏิบัติในช่วงเวลาสั้น ๆ และเชื่อมโยงกับสถานการณ์จริงในการทำงาน ฐานสำคัญประกอบด้วยอานาปานสติและหลักภาวนา 4 โดยอานาปานสติทำหน้าที่เป็นวิธีฝึกสติในระดับประสบการณ์ ขณะที่ภาวนา 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบกำกับการพัฒนาบุคลากรให้ครอบคลุมกาย ความประพฤติและความสัมพันธ์ จิตใจ และปัญญา

1. กระบวนการอานาปานสติสำหรับบริบทการทำงาน

กระบวนการปฏิบัติที่สังเคราะห์ได้ประกอบด้วย 4 ขั้นต่อเนื่อง ได้แก่ 1) รู้ลม คือ การรับรู้ลมหายใจเข้าและออกตามความเป็นจริงโดยไม่บังคับ 2) จิตตั้งมั่น คือ การรักษาความใส่ใจอย่างต่อเนื่องจนจิตลดความฟุ้งซ่านและอยู่กับปัจจุบัน 3) รู้จิต คือ การสังเกตอารมณ์และสภาวะของจิต เช่น ความเครียด ความโกรธ ความกังวล หรือความสงบ โดยไม่รีบตัดสิน และ 4) เห็นความจริงของจิต คือ การเห็นว่าอารมณ์และ

ประสบการณ์มีการเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และดับไป กระบวนการนี้สามารถประยุกต์ก่อนเริ่มงาน ก่อนการประชุม ระหว่างพัก หรือเมื่อเผชิญสถานการณ์กดดัน

2. กลไกทางพุทธจิตวิทยา 4 ประการ

1) การรับรู้อารมณ์อย่างมีสติ บุคลากรสามารถสังเกตสัญญาณทางกาย ความคิด และอารมณ์ของตนก่อนตอบสนองต่อเหตุการณ์

2) การจัดการอารมณ์อย่างเหมาะสม การเว้นช่วงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองช่วยลดการแสดงออกโดยอารมณ์และสนับสนุนการควบคุมตนเอง

3) การตัดสินใจด้วยปัญญา การพิจารณาเหตุ ผลกระทบ และคุณค่าทางจริยธรรมทำให้การตัดสินใจไม่ยึดอยู่กับผลประโยชน์เฉพาะหน้าเพียงอย่างเดียว

4) การสร้างความสัมพันธ์เชิงเมตตา ความเข้าใจตนเองและผู้อื่นเอื้อต่อการสื่อสารอย่างเคารพ การรับฟัง การลดความขัดแย้ง และความร่วมมือในทีม

3. สุขภาวะองค์รวม 4 มิติ

ผู้ให้ข้อมูลและเอกสารที่เกี่ยวข้องสะท้อนว่า กลไกทั้งสี่มีแนวโน้มเอื้อต่อสุขภาวะองค์รวมใน 4 มิติ ได้แก่ 1) ด้านกาย การผ่อนคลายของร่างกาย การลดความตึงเครียดและความเหนื่อยล้า ตลอดจนการมีสมาธิในการทำงาน 2) ด้านจิตใจ การรู้เท่าทันอารมณ์ ความมั่นคง และการลดปฏิกิริยาตอบโต้ 3) ด้านสังคม การสื่อสาร ความเห็นอกเห็นใจ ความไว้วางใจ และความร่วมมือ และ 4) ด้านปัญญา/จิตวิญญาณ การเห็นความไม่เที่ยงของอารมณ์ ลดการยึดติดกับความสำเร็จหรือความล้มเหลว และมองเห็นคุณค่าและความหมายของการทำงาน ทั้งนี้ ผลดังกล่าวเป็นข้อค้นพบเชิงคุณภาพที่สะท้อนการรับรู้และการสังเคราะห์ ไม่ใช่ผลการทดสอบเชิงเหตุและผล

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาการนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน

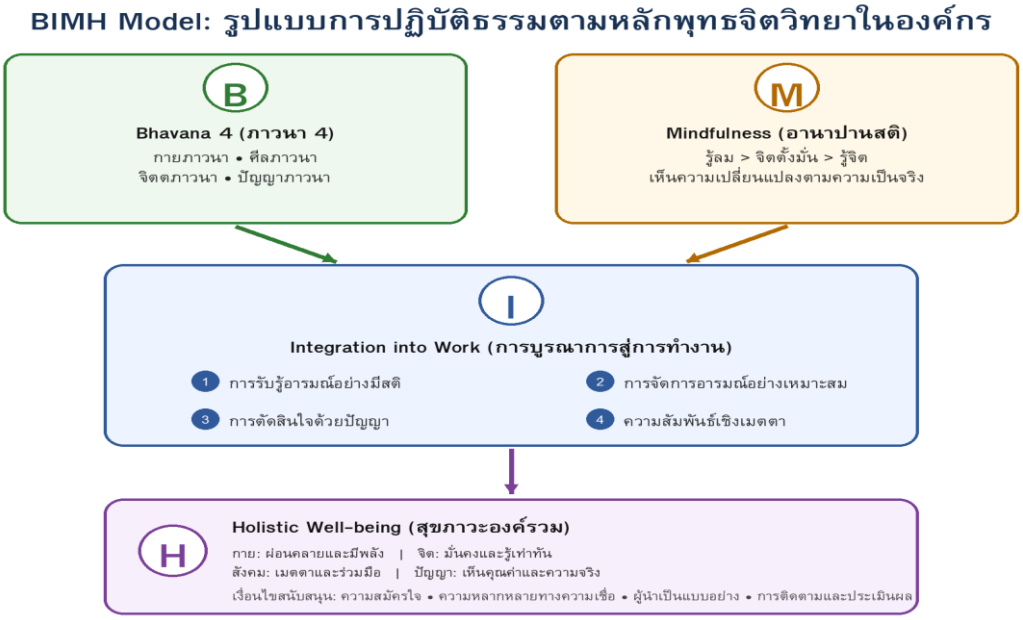
ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบ BIMH เพื่อเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน จากผลการวิเคราะห์ ผู้วิจัยสังเคราะห์รูปแบบ BIMH ซึ่งจัดความสัมพันธ์ของหลักธรรม วิธีปฏิบัติ กระบวนการบูรณาการ และผลลัพธ์ให้ชัดเจนขึ้น รูปแบบประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลักและเงื่อนไขสนับสนุน ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 องค์ประกอบของรูปแบบ BIMH

องค์ประกอบ	สาระสำคัญ	บทบาทต่อสุขภาวะ
B: Bhavana 4	กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา	กำหนดกรอบการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมทั้งพฤติกรรม ความสัมพันธ์ จิตใจ และปัญญา

องค์ประกอบ	สาระสำคัญ	บทบาทต่อสุขภาวะ
I: Integration into Work	บูรณาการสู่กิจวัตรการทำงานผ่านการรับรู้อารมณ์ การจัดการอารมณ์ การตัดสินใจด้วยปัญญา และความสัมพันธ์เชิงเมตตา	เปลี่ยนการปฏิบัติจากกิจกรรมแยกส่วนให้เป็นทักษะที่ใช้กับงานจริง
M: Mindfulness	อานาปานสติ: รู้ลม จิตตั้งมั่น รู้จิต และเห็นความเปลี่ยนแปลงตามความเป็นจริง	สร้างฐานสติและความสามารถในการสังเกตตนเองก่อนตอบสนอง
H: Holistic Well-being	สุขภาวะด้านกาย จิตใจ สังคม และปัญญา/จิตวิญญาณ	เป็นผลลัพธ์ที่คาดหวังในระดับบุคคลและบรรยากาศการทำงาน
เงื่อนไขสนับสนุน	ความสมัครใจ ความเคารพความหลากหลายทางความเชื่อ ผู้นำเป็นแบบอย่าง การจัดเวลาและพื้นที่ที่เหมาะสม และการติดตามประเมินผล	ลดการบังคับเชิงศาสนาและสนับสนุนความต่อเนื่องของการนำรูปแบบไปใช้

ในเชิงการดำเนินงาน รูปแบบ BIMH ประกอบด้วย 5 ระยะ ได้แก่ 1) การวางแผน โดยวิเคราะห์ความต้องการของบุคลากรและกำหนดหลักความสมัครใจ 2) การนำไปใช้ โดยจัดกิจกรรมฝึกสติระยะสั้นและเชื่อมกับสถานการณ์ทำงาน 3) การพัฒนาบุคลากร โดยฝึกการรู้เท่าทันอารมณ์ การสื่อสาร และการตัดสินใจ 4) การพัฒนาวัฒนธรรมองค์กร โดยส่งเสริมความเมตตา ความรับผิดชอบ ความไว้วางใจ และความโปร่งใส และ 5) การติดตามและประเมินผล โดยใช้ข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อปรับรูปแบบอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 1 รูปแบบ BIMH สำหรับการบูรณาการพุทธจิตวิทยาสู่การทำงาน
ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการปฏิบัติธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาที่มีผลต่อสุขภาวะองค์รวมของบุคลากรในองค์กรเอกชน” ผู้วิจัยได้อภิปรายผลตามผลการวิจัยได้ 4 ประด็น ดังนี้

ประเด็นแรก การสังเคราะห์ให้อานาปานสติเป็นฐานของการปฏิบัติในองค์กรสอดคล้องกับลักษณะของการฝึกสติที่สามารถนำความใส่ใจกลับมาสู่ประสบการณ์ปัจจุบัน และใช้เป็นจุดเริ่มต้นของการกำกับอารมณ์ การศึกษาของ Davidson et al. (2003) แสดงให้เห็นว่าการฝึกสติในบริบทการทำงานสามารถสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์และการตอบสนองทางชีวภาพ ขณะที่ Creswell (2017) สรุปว่ากลไกสำคัญของการฝึกสติครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงด้านความใส่ใจ การประเมินความเครียด การกำกับอารมณ์ และพฤติกรรมสุขภาพ ผลการวิจัยครั้งนี้จึงช่วยอธิบายกลไกดังกล่าวในภาษาพุทธจิตวิทยา ได้แก่ การรับรู้อารมณ์อย่างมีสติ การจัดการอารมณ์ การตัดสินใจด้วยปัญญา และความสัมพันธ์เชิงเมตตา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการวิจัยนี้ไม่มีการทดลองก่อนและหลัง จึงควรตีความว่าเป็นกลไกที่ผู้ให้ข้อมูลและเอกสารสนับสนุน มิใช่หลักฐานยืนยันประสิทธิผลเชิงสาเหตุ

ประเด็นที่สอง หลักภาวนา 4 ทำให้การพัฒนาบุคลากรไม่จำกัดอยู่เพียงการลดความเครียด แต่ครอบคลุมการพัฒนาความสัมพันธ์กับร่างกายและสิ่งแวดล้อม ความประพฤติและการอยู่ร่วมกับผู้อื่น คุณภาพจิต และปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของชิสา กันยาวิริยะ และเมธา หริมเทพาธิป (2565) ที่เสนอว่าภาวนา 4 เป็นกรอบพัฒนาคุณภาพชีวิตแบบองค์รวม และสอดคล้องกับสานุ มหัทธนาดุลย์ และสริตา มหัทธนาดุลย์ (2562) ที่เชื่อมสุขภาวะทางกาย ศีลทางสังคม จิตที่สงบ และปัญญาแห่งการตื่นรู้เข้ากับวิถีชีวิตที่สมดุล ผลการวิจัยนี้เพิ่มมิติของการนำไปใช้ในองค์กร โดยแสดงให้เห็นว่าภาวนา 4 ควรถูกแปลงเป็นพฤติกรรมการทำงานที่สังเกตได้ เช่น การดูแลตนเอง การสื่อสารอย่างไม่เบียดเบียน ความรับผิดชอบ การมีสมาธิ และการตัดสินใจอย่างรอบคอบ

ประเด็นที่สาม ผลการวิจัยที่เน้นความฉลาดทางอารมณ์และความสัมพันธ์เชิงเมตตาสอดคล้องกับงานของเจือจันท์ วังทะพันธ์ และคณะ (2563) ซึ่งพบว่าการปฏิบัติสมาธิสัมพันธ์กับการตระหนักรู้ตนเอง การควบคุมตนเอง ความเข้าใจผู้อื่น และทักษะทางสังคม และสอดคล้องกับวรัญญา กาญจนเนตร และคณะ (2567) ที่รายงานความเข้มแข็งทางจิตใจหลังการฝึกสมาธิ ผลการศึกษาครั้งนี้มิได้เพียงเสนอการฝึกในระดับบุคคล แต่ชี้ว่าผลลัพธ์จะยั่งยืนได้เมื่อองค์กรจัดเงื่อนไขสนับสนุน ได้แก่ ผู้นำเป็นแบบอย่าง การจัดเวลา การไม่บังคับ และการติดตามผล ดังนั้น รูปแบบ BIMH จึงมีจุดเด่นที่เชื่อมฐานพุทธธรรม วิธีฝึก กลไกทางจิตวิทยา และระบบสนับสนุนขององค์กรไว้ในโครงสร้างเดียวกัน

ประเด็นสุดท้าย การใช้ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของ Maslow ช่วยให้เข้าใจว่าบุคลากรยังต้องการความปลอดภัย ความเป็นส่วนหนึ่ง การได้รับการยอมรับ และโอกาสพัฒนาศักยภาพตนเอง (Maslow, 1954) อย่างไรก็ตาม รูปแบบที่ปรับปรุงในบทความนี้ไม่ได้จัดให้ทฤษฎีดังกล่าวเป็นแกนหลักของ BIMH เพราะ

ความต้องการของมนุษย์ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นตามลำดับตายตัว แต่ใช้เป็นกรอบประกอบในการออกแบบสภาพแวดล้อมและแรงสนับสนุนที่เอื้อต่อการฝึกสติและสุขภาวะองค์รวม

องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่คือการอธิบายการปฏิบัติธรรมในองค์กรเป็นระบบ “ฐาน–การบูรณาการ–ผลลัพธ์” กล่าวคือ ภาวนา 4 ทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่าและกรอบพัฒนามนุษย์ อานาปานสติทำหน้าที่เป็นวิธีฝึกสติที่นำไปใช้ได้จริง การบูรณาการสู่การทำงานทำหน้าที่เปลี่ยนการปฏิบัติให้เป็นกลไกทางจิตวิทยาและพฤติกรรม 4 ประการ และสุขภาวะองค์รวมเป็นผลลัพธ์ที่คาดหวังใน 4 มิติ รูปแบบดังกล่าวแตกต่างจากการจัดกิจกรรมสมาธิแบบครั้งคราว เพราะเน้นการเชื่อมต่อกับพฤติกรรมการทำงาน วัฒนธรรมองค์กร และระบบติดตามผล โดยมีหลักความสมัครใจและการเคารพความหลากหลายทางความเชื่อเป็นเงื่อนไขกำกับ

ภาพที่ 2 การปฏิบัติธรรมในองค์กรแบบฐาน-การบูรณาการ-ผลลัพธ์
ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, Generative by Chat GPT, 2026.

จากภาพที่ 2 รูปแบบการปฏิบัติธรรมในองค์กรตามภาพสะท้อนองค์ความรู้ที่เกิดจากการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับแนวคิดทางพุทธจิตวิทยาและบริบทการทำงานขององค์กร โดยมีโครงสร้างสำคัญ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ฐาน (Foundation) การบูรณาการสู่การทำงาน (Integration into Work) และผลลัพธ์ (Outcomes) พร้อมทั้งมีเงื่อนไขกำกับการนำรูปแบบไปใช้ ได้แก่ ความสมัครใจ การเคารพความหลากหลายทางความเชื่อ และการดำเนินกิจกรรมอย่างเป็นระบบ ทั้งในด้านการจัดกิจกรรม กระบวนการพัฒนา และการติดตามประเมินผล

องค์ประกอบแรก คือ ฐานของการปฏิบัติ (Foundation) ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของรูปแบบ ประกอบด้วยหลัก ภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งทำหน้าที่เป็นกรอบในการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้งด้านกาย พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยภาวนา 4 มิได้ถูกนำเสนอเพียงในฐานะหลักธรรมสำหรับการปฏิบัติส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ได้รับการตีความให้เป็น กรอบพื้นฐานในการพัฒนาบุคลากร ให้สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และใช้ปัญญาในการดำเนินชีวิตและการทำงานได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ ยังประกอบด้วย อานาปานสติ (Ānāpānasati) ซึ่งทำหน้าที่เป็นวิธีการฝึกสติที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยใช้การกำหนดรู้ลมหายใจเป็นฐานในการพัฒนาสติ สมาธิ และความรู้เท่าทันสภาวะภายในของบุคคล

องค์ประกอบที่สอง คือ การบูรณาการสู่การทำงาน (Integration into Work) เป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้หลักธรรมและการปฏิบัติธรรมสามารถเชื่อมโยงจากระดับบุคคลไปสู่บริบทของการทำงาน โดยมุ่งเปลี่ยนการปฏิบัติธรรมจากกิจกรรมที่แยกออกจากการทำงานให้กลายเป็น กลไกทางพุทธจิตวิทยาที่ปรากฏในพฤติกรรมและกระบวนการทำงานจริง กระบวนการดังกล่าวประกอบด้วยกลไกสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ การรับรู้อารมณ์อย่างมีสติ การจัดการอารมณ์ การตัดสินใจด้วยปัญญา และความสัมพันธ์เชิงเมตตา กล่าวคือ การมีสติช่วยให้บุคลากรสามารถตระหนักรู้ต่ออารมณ์และสภาวะภายในของตนเอง การจัดการอารมณ์ช่วยให้สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ขณะที่การตัดสินใจด้วยปัญญาช่วยให้สามารถพิจารณาปัญหาและทางเลือกอย่างรอบคอบ และความสัมพันธ์เชิงเมตตาช่วยส่งเสริมการสื่อสาร การทำงานร่วมกัน และความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรบนพื้นฐานของความเข้าใจและความเอื้ออาทร

กลไกทั้ง 4 ประการดังกล่าวมิได้หยุดอยู่เฉพาะในระดับจิตใจของบุคคล แต่ถูกเชื่อมโยงไปสู่พฤติกรรมการทำงาน วัฒนธรรมองค์กร และระบบการติดตามผล โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับบุคคลสามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติงานและปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคลากร ขณะเดียวกัน องค์กรสามารถสนับสนุนให้เกิดวัฒนธรรมที่ส่งเสริมสติ เมตตา การเรียนรู้ และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนมีระบบติดตามและประเมินผลเพื่อสะท้อนความก้าวหน้าและนำข้อมูลกลับมาพัฒนากระบวนการอย่างเป็นระบบ

องค์ประกอบที่สาม คือ ผลลัพธ์ (Outcomes) ซึ่งมุ่งหมายให้เกิด สุขภาวะองค์รวมของบุคลากร ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิตใจ สุขภาวะทางสังคม และสุขภาวะทางปัญญา/จิตวิญญาณ การแบ่งผลลัพธ์ออกเป็นหลายมิตินี้สะท้อนแนวคิดว่าคุณภาพชีวิตของบุคลากรไม่ควรพิจารณาเฉพาะสุขภาพกายหรือความพึงพอใจในการทำงานเท่านั้น แต่ควรครอบคลุมความสมดุลของชีวิต ความมั่นคงทางอารมณ์ ความสัมพันธ์กับผู้อื่น ความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างมีความหมาย ตลอดจนการใช้ปัญญาในการเข้าใจตนเองและสถานการณ์ต่าง ๆ ผลลัพธ์ในภาพจึงมุ่งไปสู่ การนำไปสู่การทำงานอย่างมีคุณค่า สมดุล และยั่งยืน ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กร

ในขณะเดียวกัน รูปแบบดังกล่าวกำหนด เงื่อนไขกำกับ (Guiding Conditions) เพื่อให้การนำหลักพุทธธรรมไปใช้ในองค์กรมีความเหมาะสมกับบริบทสังคมร่วมสมัย ประการแรก คือ ความสมัครใจ เนื่องจากการปฏิบัติธรรมเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาภายในของบุคคล จึงไม่ควรดำเนินการในลักษณะบังคับ ประการที่สอง คือ การเคารพความหลากหลายทางความเชื่อ เนื่องจากองค์กรเอกชนประกอบด้วยบุคลากรที่มีพื้นฐานทางศาสนา ความเชื่อ และโลกทัศน์ที่แตกต่างกัน การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมจึงควรอยู่บนพื้นฐานของความเคารพและการเปิดกว้าง และประการที่สาม คือ การไม่ตีความความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลเกินกว่าหลักฐานการวิจัย โดยเฉพาะเมื่อองค์ความรู้ดังกล่าวมีพื้นฐานจากการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยควรนำเสนอในลักษณะของกลไก กระบวนการ ความสัมพันธ์ และแนวโน้มที่ค้นพบ มากกว่าการกล่าวอ้างว่าการปฏิบัติธรรมเป็นสาเหตุโดยตรงของการเปลี่ยนแปลงผลลัพธ์

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยสรุปว่า การปฏิบัติธรรมที่เหมาะสมกับบุคลากรในองค์กรเอกชนควรเป็นการฝึกที่เรียบง่าย ยืดหยุ่น และเชื่อมกับสถานการณ์ทำงานจริง อานาปานสติร่วมกับหลักภาวนา 4 สามารถใช้เป็นฐานสำหรับพัฒนาการรับรู้อารมณ์ การจัดการอารมณ์ การตัดสินใจด้วยปัญญา และความสัมพันธ์เชิงเมตตา ซึ่งมีแนวโน้มเอื้อต่อสุขภาวะทางกาย จิตใจ สังคม และปัญญา/จิตวิญญาณ

รูปแบบ BIMH จัดระบบองค์ประกอบดังกล่าวให้สามารถนำไปประยุกต์ในองค์กรได้ โดยเชื่อม Bhavana 4 และ Mindfulness ผ่าน Integration into Work ไปสู่ Holistic Well-being การนำไปใช้จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจากผู้นำ การเข้าร่วมโดยสมัครใจ การเคารพความหลากหลาย การจัดกิจกรรมที่เหมาะกับภาระงาน และการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง และมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการบริหารองค์กร

1) องค์กรควรกำหนดนโยบายส่งเสริมการฝึกสติระยะสั้นอย่างสม่ำเสมอ เช่น ก่อนเริ่มงาน ก่อนประชุม หรือระหว่างพัก โดยไม่กระทบสิทธิและภาระงานของบุคลากร

2) การเข้าร่วมกิจกรรมควรเป็นไปโดยสมัครใจ ใช้ภาษาที่เปิดกว้าง และเคารพความหลากหลายทางศาสนาและความเชื่อ โดยมุ่งที่ทักษะการรู้เท่าทันตนเองและสุขภาวะ

3) ผู้บริหารควรเป็นแบบอย่างด้านสติ การสื่อสารอย่างเคารพ ความเมตตา และความรับผิดชอบ เพื่อให้การฝึกเชื่อมกับวัฒนธรรมองค์กรจริง

4) ควรจัดระบบติดตามผลที่ครอบคลุมทั้งระดับความเครียด สมาธิ ความผูกพันต่อองค์กร คุณภาพความสัมพันธ์ และประสบการณ์ของบุคลากร พร้อมใช้ข้อมูลเพื่อปรับกิจกรรม

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) เริ่มต้นด้วยกิจกรรมสั้น 3–10 นาทีและเน้นความต่อเนื่องมากกว่าความเข้มข้น โดยมีผู้แนะนำที่เข้าใจทั้งหลักการปฏิบัติและบริบทการทำงาน

2) บูรณาการการฝึกสติกับการพัฒนาทักษะจัดการอารมณ์ การสื่อสาร การทำงานเป็นทีม และการตัดสินใจเชิงจริยธรรม

3) ออกแบบพื้นที่และช่วงเวลาที่เอื้อต่อการฝึกโดยไม่สร้างแรงกดดันหรือทำให้ผู้ไม่เข้าร่วมรู้สึกเสียเปรียบ

4) ประเมินทั้งผลที่พึงประสงค์และประสบการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ เพื่อปรับระดับและวิธีการฝึกให้เหมาะกับบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรทดลองใช้รูปแบบ BIMH ด้วยการวิจัยแบบผสานวิธีหรือกึ่งทดลอง เพื่อเปรียบเทียบสุขภาวะก่อนและหลังการเข้าร่วม

2) ควรศึกษาปัจจัยกำกับความสำเร็จ เช่น วัฒนธรรมองค์กร การสนับสนุนจากผู้บริหาร ความสมัครใจ ความสม่ำเสมอ และรูปแบบงาน

3) ควรทดสอบรูปแบบในองค์กรหลายขนาดและหลายอุตสาหกรรม รวมถึงพัฒนาเครื่องมือประเมินสุขภาวะองค์รวมที่สอดคล้องกับพุทธจิตวิทยา

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา หาญศรีวรพงศ์ และพระมหามิตร ฐิตปญฺโญ. (2562). สมาธิกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 19(1), 287–296. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/108189

เจือจันท์ วังทะพันธ์, โสวิทย์ บำรุงภักดิ์, และพระครูสุธีคัมภีรญาณ ประมวล. (2563). การพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ด้วยการปฏิบัติสมาธิของนักศึกษาครูสมาธิ สถาบันพลังจิตตานุภาพ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(4), 1308–1321. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/236980

ชิสา กันยาวิริยะ และเมธา หริมเทพาธิป. (2565). การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักภาวนา 4 ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท. *พุทธมัคค์*, 7(2), 229–235. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/bdm/article/view/259186

พระมหาเขมานันท์ ปิยสีโล. (2562). อานาปานสติกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในประเทศไทย. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 15(3), 167–182. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/208391

วรัญญา กาญจนเนตร, สิริวัฒน์ ศรีเครือดง, และกมลาศ ภูวชนาธิพงศ์. (2567). ผลของการฝึกสมาธิที่มีต่อความเข้มแข็งทางจิตใจตามแนวพุทธจิตวิทยาของกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมวัยผู้ใหญ่. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์,* 9(2), 1747–1756. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/274869

สานุ มหัทธนาดุลย์ และสริตา มหัทธนาดุลย์. (2562). การเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวมเพื่อวิถีชีวิตที่สมดุลตามแนวพุทธจิตวิทยา. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(3), 1161–1172. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/184621

อุ่นเอื้อ สิงห์คำ. (2554). *กระบวนการและผลกระทบของการสร้างเสริมสุขภาวะองค์รวมวิถีพุทธ* [วิทยานิพนธ์บริหารศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี].

Benson, H. (1975). T*he relaxation response*. William Morrow.

Creswell, J. D. (2017). Mindfulness interventions. *Annual Review of Psychology*, 68, 491–516. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-042716-051139

Davidson, R. J., Kabat-Zinn, J., Schumacher, J., Rosenkranz, M., Muller, D., Santorelli, S. F., Urbanowski, F., Harrington, A., Bonus, K., & Sheridan, J. F. (2003). Alterations in brain and immune function produced by mindfulness meditation. *Psychosomatic Medicine*, 65(4), 564–570. https://doi.org/10.1097/01.PSY.0000077505.67574.E3

Maslow, A. H. (1954). *Motivation and personality.* Harper & Row.

Wallace, B. A., & Shapiro, S. L. (2006). Mental balance and well-being: Building bridges between Buddhism and Western psychology. *American Psychologist*, 61(7), 690–701. https://doi.org/10.1037/0003-066X.61.7.690

World Health Organization. (2022). *World mental health report: Transforming mental health for all*. World Health Organization.

วิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ANALYSIS OF THE FACTOR OF DHAMMAKATIKA BUDDHIST CANON

พระอธิการยนต์ ยุตฺตธมฺโม (สาแก้ว)[1], พระครูศรีปรีชากร[2], ภัฏชวัชร์ สุขเสน[3]

Phraatikarn Yon Yudtadhammo (Sakaew)[1], Phrakhrusripreechakorn[2], Phatchavat Suksen[3]

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, ประเทศไทย[1-2]

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Surin Campus, Thailand[1-2]

Corresponding author E-mail: patchavat.suk@mcu.ac.th

Received: 15 July 2026; Revised: 28 July 2026; Accepted: 11 September 2026

****

วิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระอธิการยนต์ ยุตฺตธมฺโม (สาแก้ว), พระครูศรีปรีชากร,
ภัฏชวัชร์ สุขเสน

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงเอกสารนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2) ศึกษาองค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และ 3) ศึกษาวิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา รวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง ใช้แบบบันทึกเอกสารและตารางวิเคราะห์เนื้อหาเป็นเครื่องมือ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ การพรรณนาวิเคราะห์ และการสังเคราะห์เชิงแนวคิด

ผลการวิจัยพบว่า

1) พระธรรมกถึกคือผู้มีความรู้ในพระธรรมวินัย ประพฤติตนสอดคล้องกับหลักธรรม และถ่ายทอดคำสอนให้เหมาะกับจริตและบริบทของผู้ฟัง โดยมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเป็นต้นแบบ ทำหน้าที่รักษาพระธรรมวินัย สร้างความเข้าใจแก่พุทธบริษัท และเชื่อมโยงหลักธรรมสู่การปฏิบัติ 2) องค์แห่งพระธรรมกถึกมีรากฐานจากปฏิสัมภิทา 4 ความเป็นพหูสูต กถาวัตถุ 10 ความเป็นกัลยาณมิตร และธัมมเทสกธรรม 5 เมื่อประมวลสาระสามารถจำแนกได้เป็นด้านความรู้ ด้านคุณธรรมและจริยธรรม และด้านทักษะการแสดงธรรม และ 3) องค์ประกอบทั้งสามด้านทำงานสัมพันธ์กัน โดยความรู้กำกับความถูกต้อง คุณธรรมและจริยธรรมกำกับเจตนาและความน่าเชื่อถือ ส่วนทักษะทำให้ผู้ฟังเข้าใจและนำหลักธรรมไปปฏิบัติได้

องค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้าน ได้แก่ ฐานปัญญา ซึ่งมุ่งความแตกฉานและความซื่อตรงต่อพระธรรมวินัย ฐานคุณธรรม ซึ่งมุ่งความบริสุทธิ์แห่งศีล เจตนา และความประพฤติ และฐานการสื่อสาร ซึ่งมุ่งการถ่ายทอดธรรมอย่างเป็นลำดับ สมเหตุสมผล เหมาะกับผู้ฟัง และใช้เทคโนโลยีโดยไม่บิดเบือนสาระสำคัญ โดยมีธัมมเทสกธรรม 5 เป็นหลักกำกับร่วม องค์ความรู้นี้สามารถใช้เป็นกรอบพัฒนาพระนักเทศน์ พระธรรมทูต และผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้ฟังเกิดปัญญา พัฒนาคุณธรรม ลดละกิเลสและคลายทุกข์ ตลอดจนสนับสนุนการธำรงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและยั่งยืนในสังคมร่วมสมัย

คำสำคัญ: การเผยแผ่พระพุทธศาสนา; ธัมมเทสกธรรม 5; ทักษะการแสดงธรรม; พระธรรมกถึก; องค์แห่งพระธรรมกถึก

APPROACHES TO THE DEVELOPMENT AND PROMOTION OF FAITH-BASED TOURISM: A CASE STUDY OF MUTELU TOURISM

Phraatikarn Yon Yudtadhammo (Sakaew), Phrakhrusripreechakorn,
Phatchavat Suksen

Abstract

This documentary study aimed to: (1) examine Dhamma preachers in Buddhist scriptures; (2) investigate the attributes of Dhamma preachers presented in those scriptures; and (3) analyze these attributes. Data were drawn from the Tipiṭaka, commentaries, subcommentaries, and relevant scholarly works. A documentary data-extraction form and a content-analysis matrix were used to organize the evidence. The data were examined through qualitative content analysis, descriptive analysis, and conceptual synthesis.

The findings revealed that:

1) A Dhamma preacher is one who possesses sound knowledge of the Dhamma and Vinaya, conducts oneself in accordance with the teachings, and communicates them in a manner suited to listeners' dispositions and contexts. With the Buddha and his arahant disciples serving as exemplars, Dhamma preachers preserve the Dhamma-Vinaya, promote understanding among Buddhist communities, and connect doctrine with practice. (2) Their attributes are grounded in the Four Analytical Knowledges (paṭisambhidā), extensive learning (bahussuta), the Ten Topics of Discourse (kathāvatthu), spiritual friendship (kalyāṇamittatā), and the Five Principles of Dhamma Teaching (*dhammadesaka-dhamma*). A synthesis of these sources yielded three domains: knowledge, moral and ethical qualities, and Dhamma-teaching skills. (3) These domains function interdependently: knowledge safeguards doctrinal accuracy; moral and ethical qualities govern motivation and credibility; and teaching skills enable listeners to understand and apply the Dhamma.

The principal synthesis of the study is the "Three Dimensions of Dhamma-Preacher Attributes": (1) a wisdom foundation, emphasizing mastery of and fidelity to the Dhamma-Vinaya; (2) an ethical foundation, emphasizing purity of moral discipline, intention, and conduct; and (3) a communication foundation, emphasizing sequential and reasoned exposition, responsiveness to listeners, and the creative use of technology without distorting the teachings. The Five Principles of Dhamma Teaching serve as a unifying guide across all

three dimensions. This framework may inform the development of Buddhist preachers, missionaries, and other Dhamma communicators, enabling dissemination that cultivates wisdom and moral development, supports the reduction of defilements and suffering, and contributes to the stability and sustainability of Buddhism in contemporary society.

Keywords: Dhamma preacher; attributes of a Dhamma preacher; Five Principles of Dhamma Teaching; Dhamma-teaching skills; Buddhist dissemination

บทนำ

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงความดับทุกข์ด้วยปัญญา คุณธรรม และการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยมีกลไกสำคัญในการสืบทอดคือการเผยแผ่พระธรรมคำสอนมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระอรหันตสาวก 60 รูป ออกประกาศพระศาสนา เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนหมู่มาก (วิ.มหา. (ไทย) 4/32/40) ปัจจุบันพระพุทธศาสนามีอายุยาวนานกว่า 2,568 ปี และมีการปรับรูปแบบการสื่อสารตามลำดับจากวิธีมุขปาฐะสู่ยุคดิจิทัลที่คำสอนปรากฏบนโลกออนไลน์อย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม บริบทการสื่อสารในยุคข้อมูลข่าวสารได้ก่อให้เกิดความท้าทายอย่างยิ่ง ทั้งการตีความหลักธรรมที่คลาดเคลื่อน และพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของพระสงฆ์ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ที่มุ่งเน้นเพียงความตลกขบขันเพื่อสร้างยอดผู้เข้าชม หรือการแสดงธรรมเพื่อหวังลาภสักการะและโปรโมทสินค้าในลักษณะกุลทูสกะ ปรากฏการณ์เหล่านี้ส่งผลให้เกิด วิกฤตศรัทธา และภาวะสัทธรรมปฏิรูป ในสังคมร่วมสมัยอย่างรุนแรง (พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ (ทองศรี) และคณะ, 2568) สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้กำหนดให้การพัฒนาศักยภาพพระนักเผยแผ่เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการเสริมสร้างความมั่นคงของพระพุทธศาสนา โดยมุ่งให้พระนักเผยแผ่มีทั้งความรู้ ความสามารถ และคุณธรรมในการถ่ายทอดหลักธรรมอย่างถูกต้อง เหมาะสม และเกิดประโยชน์แก่ประชาชน การปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวจำเป็นต้องตั้งอยู่บนหลักการแสดงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นมาตรฐานสำหรับผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏในอุทายีสูตร (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/159/263) โดยทรงแสดงว่า ภิกษุหรือผู้แสดงธรรมพึงตั้งธรรม 5 ประการไว้ในตนก่อนแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ได้แก่ (1) อนุปุพพึ ธัมมัง เทสิสสามิ คือ แสดงธรรมไปตามลำดับขั้น มีความต่อเนื่อง ไม่ตัดลัดจนผู้ฟังเกิดความสับสน (2) ปริยายะ ธัมมัง เทสิสสามิ คือ แสดงธรรมโดยอาศัยเหตุผล ชี้แจงและยกตัวอย่างประกอบเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง (3) อนุททยตัง ปฏิจจะ ธัมมัง เทสิสสามิ คือ แสดงธรรมด้วยความเมตตากรุณา มุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟัง โดยหวังให้คลายทุกข์และเข้าถึงคุณธรรม (4) นะ อามิสนิตติตะ ธัมมัง เทสิสสามิ คือ ไม่แสดงธรรมด้วยความมุ่งหวังในลาภ ยศ สรรเสริญ หรือผลประโยชน์ส่วนตน และ (5) นะ อัตตูปะฆาตัง ปะรัปปะฆาตัง ธัมมัง เทสิสสามิ คือ ไม่แสดงธรรมในลักษณะยกตนข่มท่าน ไม่กล่าวเสียดสีหรือเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นด้วยวาจาหรือเนื้อหาที่ไม่เหมาะสม

หลักธรรมดังกล่าวได้รับการอธิบายและสังเคราะห์โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ว่าเป็นธัมมเทสกธรรม 5 หรือองค์คุณของพระธรรมกถึกผู้สมบูรณ์ ได้แก่ (1) อนุปุพพิกถัง การแสดงธรรมไปตามลำดับ (2) ปริยายทัสสาวี การอธิบายโดยอาศัยเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจ (3) อนุทยตัง ปฏิจจะ การแสดงธรรมด้วยจิตเมตตาและปรารถนาดีต่อผู้ฟัง (4) น อามิสันตโร การไม่มุ่งหวังลาภสักการะหรือผลประโยชน์ส่วนตน และ (5) อัตตานัญจะ ปรัญจะ อนุปหัจจะ การไม่แสดงธรรมในลักษณะที่กระทบหรือเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2545) การอธิบายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า คุณลักษณะของพระธรรมกถึกมิได้จำกัดอยู่เพียงทักษะการสื่อสาร หากยังครอบคลุมถึงจริยธรรม เจตนาที่บริสุทธิ์ และวิธีการเผยแผ่ธรรมที่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาพระนักเผยแผ่ในทุกยุคสมัย แม้ที่ผ่านมาได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบทบาทและการพัฒนาพระนักเผยแผ่ในบริบทสังคมร่วมสมัยอย่างต่อเนื่อง แต่ยังพบช่องว่างทางวิชาการที่สำคัญ กล่าวคือ ยังขาดการศึกษาและสังเคราะห์ องค์แห่งพระธรรมกถึก จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาในฐานะแหล่งข้อมูลปฐมภูมิอย่างเป็นระบบ เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบมาตรฐานสำหรับการพัฒนาศักยภาพพระนักเผยแผ่และการประเมินคุณลักษณะของผู้แสดงธรรมในปัจจุบัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2549) ช่องว่างดังกล่าวจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์เชิงลึก เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่มีความถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา และสามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเชิงองค์ความรู้ของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อันประกอบด้วย พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยมีกลุ่มเป้าหมายเชิงแนวคิดของการศึกษาคือ พระธรรมกถึก หรือผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรม ผู้วิจัยในฐานะผู้ศึกษาด้านพระพุทธศาสนาและมีประสบการณ์โดยตรงในพื้นที่ด้านการเรียนการสอน การเทศนา และการศึกษาคัมภีร์ เห็นความจำเป็นเร่งด่วนที่พระนักเผยแผ่ในปัจจุบันต้องมีกรอบมาตรฐานที่ตั้งอยู่บนหลักฐานทางคัมภีร์ที่ชัดเจนเพื่อแก้ปัญหาการสื่อสารที่บิดเบือนไปจากพระธรรมวินัย แม้จะมีงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์หรือพฤติกรรมการใช้สื่อดิจิทัลอยู่จำนวนหนึ่ง (พระครูสังฆรักษ์พิทยา ญาณธโร (ปิยวรากุล), 2561) แต่ยังไม่พบการวิเคราะห์เชิงบูรณาการเกี่ยวกับองค์แห่งพระธรรมกถึกที่เชื่อมโยงหลักธรรม คุณธรรม ความรู้ และทักษะการสื่อสารเข้าด้วยกันตามนัยแห่งคัมภีร์ปฐมภูมิต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรม จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ควรได้รับการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม

บทความวิจัยนี้นำเสนอผลการศึกษาพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา องค์แห่งพระธรรมกถึกตามพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการวิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในมิติด้านความรู้ คุณธรรม และทักษะการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสารในการสังเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์และเอกสารวิชาการ เพื่ออธิบายองค์คุณของพระธรรมกถึกตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่สามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดในการพัฒนาพระนักเผยแผ่ พระธรรมกถึก และผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้านการสื่อสารพระพุทธศาสนาให้มีคุณสมบัติสอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาทางพระพุทธศาสนา การกำหนดแนว

ทางการพัฒนางานเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการประยุกต์ใช้เป็นต้นแบบในการเสริมสร้างมาตรฐานด้านการแสดงธรรมในบริบทสังคมร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาองค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่ององค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพ (Qualitative Content Analysis) ร่วมกับการพรรณนาวิเคราะห์และการสังเคราะห์เชิงแนวคิด มุ่งศึกษาความหมาย คุณลักษณะ บทบาท หลักธรรม และแนวทางการแสดงธรรมของพระธรรมกถึกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา หน่วยในการวิเคราะห์ ได้แก่ ข้อความ พุทธพจน์ คำอธิบาย และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก ผู้แสดงธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกที่เหมาะสมกับบริบทสังคมร่วมสมัย

2. แหล่งข้อมูลที่สำคัญ

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ดังนี้

1) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยคัดเลือกพระสูตรและข้อความที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก ผู้แสดงธรรม คุณสมบัติของผู้แสดงธรรม และหลักธรรมสำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะปฏิสัมภิทา 4 กถาวัตถุ 10 หลักพหูสูต กัลยาณมิตร เมตตากรุณา สัมมาวาจา และหลักการแสดงธรรมตามอุทายิสูตร

2.) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา หนังสือ ตำราวิชาการ บทความวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก การแสดงธรรม การสื่อสารทางพระพุทธศาสนา พระธรรมทูต และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยพิจารณาคัดเลือกเอกสารที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ มีแหล่งที่มาชัดเจน และสามารถตรวจสอบข้อมูลย้อนกลับได้

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ประกอบด้วย

1) แบบบันทึกข้อมูลเอกสาร สำหรับบันทึกชื่อเอกสาร ผู้แต่ง ปีที่พิมพ์ แหล่งที่มา เล่ม ข้อ หน้า ข้อความสำคัญ และสาระที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย

2) ตารางวิเคราะห์เนื้อหา สำหรับจำแนกข้อมูลตามประเด็น ได้แก่ ความหมายและบทบาทของพระธรรมกถึก หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง คุณลักษณะด้านความรู้ คุณธรรมและจริยธรรม ตลอดจนทักษะในการแสดงธรรม

3) ตารางสังเคราะห์องค์ความรู้ สำหรับเปรียบเทียบ เชื่อมโยง และจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรม คุณลักษณะ และบทบาทของพระธรรมกถึก เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกอย่างเป็นระบบ

ผู้วิจัยกำหนดโครงสร้างของเครื่องมือให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์และใช้รูปแบบการบันทึกเดียวกันตลอดการวิจัย เพื่อให้ข้อมูลมีความเป็นระบบและสามารถตรวจสอบย้อนกลับได้

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับดังนี้

1) กำหนดขอบเขตและประเด็นในการสืบค้นให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยใช้คำสำคัญ เช่น พระธรรมกถึก ธรรมกถิก ผู้แสดงธรรม การแสดงธรรม ธรรมเทศนา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ปฏิสัมภิทา กถาวัตถุ และคุณสมบัติของผู้แสดงธรรม

2) สืบค้นและรวบรวมข้อความจากพระไตรปิฎกที่เกี่ยวข้องกับความหมาย บทบาท คุณสมบัติ และแนวทางปฏิบัติของพระธรรมกถึก พร้อมบันทึกแหล่งอ้างอิงตามระบบการอ้างอิงคัมภีร์พระพุทธศาสนา

3) ศึกษาคำอธิบายจากอรรถกถา ฎีกา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา เพื่อขยายความหมายและทำความเข้าใจข้อความในพระไตรปิฎกตามบริบท

4) รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการตีความ เปรียบเทียบ และเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ร่วมสมัย

5) ตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลและจัดหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับพระธรรมกถึก ข้อมูลเกี่ยวกับองค์แห่งพระธรรมกถึก และข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพตามขั้นตอนดังนี้

1) อ่านและตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารอย่างละเอียด โดยพิจารณาความหมายของข้อความตามบริบทของพระสูตรและเอกสารต้นฉบับ

2) กำหนดรหัสและจำแนกสาระสำคัญ ได้แก่ ความหมาย บทบาท หลักธรรม คุณลักษณะ วิธีการแสดงธรรม และเป้าหมายของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3) วิเคราะห์เนื้อหาโดยเปรียบเทียบความสอดคล้องและความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4) จัดกลุ่มคุณลักษณะของพระธรรมกถึก และสังเคราะห์เป็น 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านคุณธรรมและจริยธรรม และด้านทักษะการแสดงธรรม

5) ตรวจสอบความสมเหตุสมผลของข้อสังเคราะห์โดยย้อนกลับไปเปรียบเทียบกับข้อความและแหล่งข้อมูลต้นฉบับ ก่อนนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ตามลำดับวัตถุประสงค์ พร้อมสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับองค์แห่งพระธรรมกถึกที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพระธรรมกถึก พระธรรมทูต และนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมร่วมสมัย

6. การควบคุมอคติในการตีความ

เพื่อให้ผลการวิจัยมีความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตรวจสอบและควบคุมอคติในการตีความโดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกาประกอบกัน ตรวจสอบความหมายของศัพท์บาลีจากต้นฉบับควบคู่กับฉบับแปลภาษาไทย พิจารณาข้อความตามบริบทของพระสูตรอย่างครบถ้วน เปรียบเทียบผลการตีความกับเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งแยกการวิเคราะห์ข้อมูลจากแต่ละแหล่งก่อนสังเคราะห์เป็นข้อค้นพบ พร้อมระบุข้อจำกัดของการตีความตามบริบทของคัมภีร์และวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อให้ผลการศึกษามีความถูกต้อง เป็นกลาง และสามารถตรวจสอบได้

ผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” นี้ มีผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ธรรมกถึก หมายถึง บุคคลผู้มีความรู้และความเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง ประพฤติปฏิบัติตนสมควรแก่ธรรม และสามารถถ่ายทอดหลักธรรมให้ผู้ฟังเกิดความรู้ ความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม โดยคำนึงถึงระดับสติปัญญา อุปนิสัย ความพร้อมของผู้ฟัง ตลอดจนกาลเทศะและบริบทของการแสดงธรรม ดังนั้น ธรรมกถึกจึงมิใช่เพียงผู้มีความสามารถในการพูดหรือการใช้วาทศิลป์เท่านั้น แต่ต้องเป็นผู้ประสานความรู้ทางพระพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติ และความสามารถในการถ่ายทอดธรรมเข้าด้วยกัน ต้นแบบสูงสุดของธรรมกถึกคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงค้นพบพระธรรมและทรงแสดงธรรมด้วยพระปัญญาและพระมหากรุณา โดยทรงเลือกเนื้อหา วิธีการ และระดับของธรรมให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของผู้ฟัง ต่อมาพระอรหันตสาวกและพุทธบริษัทผู้มีความรู้ได้ทำหน้าที่รับช่วงในการแสดง อธิบาย และเผยแผ่พระธรรมวินัย ภารกิจของธรรมกถึกได้รับการสืบทอดผ่านการทรงจำ การถ่ายทอด การสังคายนา และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้หลักคำสอนของพระพุทธศาสนาดำรงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาด้านบทบาท พบว่า ธรรมกถึกมีภารกิจสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การรักษาความถูกต้องของพระธรรมวินัย โดยศึกษา จดจำ และอธิบายหลักคำสอนไม่ให้คลาดเคลื่อนจากพุทธประสงค์ 2) การสร้างความรู้และความเข้าใจแก่พุทธบริษัท เพื่อให้เกิดศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาและสามารถนำหลักธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิต และ 3) การสืบทอดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับบุคคล

สถานการณ์ และสภาพสังคม ด้วยเหตุนี้ ธรรมกถึกจึงเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงพระธรรมคำสอนกับการปฏิบัติของพุทธบริษัท และมีส่วนช่วยธำรงความมั่นคงของพระพุทธศาสนา คัมภีร์พระพุทธศาสนายังแสดงให้เห็นหลักธรรมที่เป็นพื้นฐานของการทำหน้าที่ธรรมกถึกหลายประการ โดยปฏิสัมภิทา 4 เป็นคุณสมบัติระดับอุดมคติของผู้มีความแตกฉานในการแสดงธรรม ประกอบด้วยความแตกฉานในอรรถ ความแตกฉานในธรรม ความแตกฉานในภาษา และความแตกฉานในปฏิภาณ ส่วนสำหรับพระธรรมกถึกทั่วไป ปฏิสัมภิทา 4 สามารถใช้เป็นทิศทางในการศึกษาและฝึกฝนตนให้สามารถอธิบายหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง ชัดเจน และเหมาะสมกับสถานการณ์ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/172/183–184)

นอกจากนี้ กถาวัตถุ 10 เป็นกรอบกำหนดเนื้อหาของการแสดงธรรมให้มุ่งไปสู่ความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด ความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และความรู้เห็นในวิมุตติ (องฺ.ทสก. (ไทย) 24/69/151–152) ขณะที่ความเป็นพหูสูตเป็นพื้นฐานด้านการศึกษาและการจดจำพระธรรมคำสอนอย่างกว้างขวาง สามารถนำมาอธิบายและเชื่อมโยงได้อย่างถูกต้อง (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/73/80) ส่วนหลักกัลยาณมิตรแสดงถึงบทบาทของธรรมกถึกในฐานะผู้แนะนำและเกื้อกูลผู้อื่นให้ดำเนินไปในหนทางที่ถูกต้อง (องฺ.เอกก. (ไทย) 20/95/15) โดยมีเมตตา กรุณา และสัมมาวาจาเป็นพื้นฐานในการสื่อสาร สำหรับหลักการแสดงธรรมตามอุทายิสูตร พระพุทธองค์ทรงกำหนดแนวทางสำคัญไว้ 5 ประการ ได้แก่ การแสดงธรรมโดยลำดับ การอธิบายโดยแสดงเหตุผล การแสดงธรรมด้วยความเมตตา การไม่แสดงธรรมเพราะมุ่งหวังอามิส และการไม่แสดงธรรมในลักษณะยกตนข่มผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/159/263) หลักดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าการแสดงธรรมที่ถูกต้องต้องประกอบด้วยทั้งความรู้ วิธีการ และเจตนาที่บริสุทธิ์

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาองค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า คุณสมบัติของพระธรรมกถึกมิได้ปรากฏรวมอยู่ในหลักธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งโดยเฉพาะ แต่กระจายอยู่ในพระสูตรและหลักธรรมหลายหมวด ซึ่งกล่าวถึงความรู้ในพระธรรมวินัย คุณธรรมของผู้แสดงธรรม เนื้อหาที่ควรแสดง ตลอดจนวิธีการถ่ายทอดธรรม เมื่อนำข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องมาจัดหมวดหมู่ พบว่าองค์แห่งพระธรรมกถึกสามารถจำแนกได้เป็น 3 ด้านสำคัญ ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านคุณธรรมและจริยธรรม และด้านทักษะการแสดงธรรม ดังนี้

1) ด้านความรู้ในพระธรรมวินัย คือ มีความรู้และความเข้าใจในหลักพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง ลุ่มลึก และเป็นระบบ สามารถอธิบายความหมาย เหตุผล ความสัมพันธ์ และจุดมุ่งหมายของหลักธรรมได้โดยไม่บิดเบือนจากพระพุทธประสงค์ คุณสมบัติสำคัญในด้านนี้คือความเป็นพหูสูต กล่าวคือ เป็นผู้ศึกษาและสดับตรับฟังมาก จดจำหลักคำสอนได้ เข้าใจเนื้อหาอย่างถูกต้อง และสามารถนำความรู้ที่ศึกษามาอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/73/80) ปฏิสัมภิทา 4 เป็นคุณสมบัติระดับอุดมคติที่แสดงถึงความแตกฉานของพระธรรมกถึก ประกอบด้วย 1) อัตถปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในอรรถหรือความหมายและผลของหลักธรรม 2) ธัมมปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในธรรม หลักการ และเหตุแห่งผลนั้น 3) นิรุตติปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในการใช้ภาษาและถ้อยคำเพื่ออธิบายธรรม และ 4) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ความแตกฉานในปฏิภาณ สามารถเชื่อมโยงและอธิบายหลักธรรมได้เหมาะสมกับสถานการณ์ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/172/183–184) ปฏิสัมภิทา

4 จึงมิใช่เพียงความสามารถในการจดจำคำสอน แต่ครอบคลุมถึงการเข้าใจความหมาย การรู้หลักเหตุผล การใช้ภาษา และการตอบปัญหาธรรมอย่างมีปฏิภาณ นอกจากนี้ กถาวัตถุ 10 ยังเป็นกรอบกำหนดสาระของธรรมที่พระธรรมกถึกควรนำมาแสดง ได้แก่ เรื่องความมักน้อย ความสันโดษ ความสงัด ความไม่คลุกคลี ความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ (องฺ.ทสก. (ไทย) 24/69/151–152) เนื้อหาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ความรู้ของพระธรรมกถึกต้องมุ่งไปสู่การขัดเกลากิเลสและการพัฒนาผู้ฟัง มิใช่มุ่งเพียงการให้ข้อมูลหรือสร้างความเพลิดเพลินในการรับฟังเท่านั้น

2) ด้านคุณธรรมและจริยธรรม คือ มีศีลบริสุทธิ์ มีเจตนาที่ถูกต้อง และประพฤติตนสอดคล้องกับหลักธรรมที่นำมาแสดง พระธรรมกถึกต้องเป็นผู้สำรวมกาย วาจา และใจ มีความซื่อสัตย์ต่อพระธรรมวินัย ไม่บิดเบือนหลักคำสอนเพื่อประโยชน์ส่วนตน และสามารถเป็นแบบอย่างด้านความประพฤติแก่ผู้ฟังได้ ทั้งนี้ความน่าเชื่อถือของผู้แสดงธรรมมิได้เกิดจากความรู้หรือวาทศิลป์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากความสอดคล้องระหว่างหลักธรรมที่แสดงกับการดำเนินชีวิตของผู้แสดงธรรมด้วย หลักธรรมสำหรับผู้แสดงธรรม 5 ประการหรือธัมมเทสกธรรม 5 ตามอุทายิสูตร แสดงให้เห็นคุณธรรมและเจตนาของพระธรรมกถึกอย่างชัดเจน ได้แก่ 1) แสดงธรรมไปโดยลำดับ 2) ชี้แจงโดยยกเหตุผลประกอบ 3) แสดงธรรมด้วยอาศัยความเมตตาและปรารถนาประโยชน์แก่ผู้ฟัง 4) ไม่แสดงธรรมเพราะมุ่งหวังลาภหรืออามิส และ 5) ไม่กล่าวกระทบตนและผู้อื่นหรือแสดงธรรมในลักษณะยกตนข่มผู้อื่น (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/159/263) หลักดังกล่าวสะท้อนว่าเจตนาในการแสดงธรรมต้องตั้งอยู่บนความเมตตา ความเสียสละ และความเคารพต่อผู้ฟัง โดยไม่ใช้ธรรมะเป็นเครื่องมือแสวงหาผลประโยชน์ ชื่อเสียง หรือยกฐานะของตนเหนือผู้อื่น คุณธรรมสำคัญอีกประการหนึ่งคือความเป็นกัลยาณมิตร กล่าวคือ การทำหน้าที่แนะนำ ชี้ทาง และเกื้อกูลให้ผู้ฟังดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง พร้อมทั้งมีเมตตา กรุณา ความอดทน และสัมมาวาจาในการสื่อสาร คุณสมบัติเหล่านี้ทำให้การแสดงธรรมเป็นกระบวนการเกื้อกูลทางปัญญาและจิตใจ มิใช่การตำหนิ บังคับ หรือตัดสินผู้ฟัง

3) ด้านทักษะการแสดงและเผยแผ่พระธรรม หมายถึง ความสามารถในการนำความรู้ทางพระพุทธศาสนามาจัดลำดับ อธิบาย และถ่ายทอดให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม พระธรรมกถึกต้องสามารถเลือกเนื้อหา วิธีการ ภาษา ตัวอย่าง และระดับความลึกของหลักธรรมให้สอดคล้องกับพื้นฐานความรู้ อุปนิสัย ปัญหา และความพร้อมของผู้ฟัง ตลอดจนคำนึงถึงกาลเทศะและจุดมุ่งหมายของการแสดงธรรม หลักธัมมเทสกธรรม 5 มีความสัมพันธ์โดยตรงกับทักษะด้านนี้ โดยเฉพาะการแสดงธรรมตามลำดับและการชี้แจงด้วยเหตุผล การแสดงธรรมตามลำดับช่วยให้ผู้ฟังค่อย ๆ พัฒนาความเข้าใจจากเรื่องพื้นฐานไปสู่หลักธรรมที่ลึกซึ้ง ส่วนการชี้แจงด้วยเหตุผลช่วยให้ผู้ฟังมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างเหตุและผล สามารถพิจารณาไตร่ตรอง และเกิดความเข้าใจด้วยปัญญาของตนเอง นอกจากนี้ พระธรรมกถึกต้องมีปฏิภาณในการตอบข้อสงสัย สามารถอธิบายเนื้อหาที่ยากให้เข้าใจง่าย และประยุกต์หลักธรรมให้สัมพันธ์กับปัญหาและสถานการณ์ของผู้ฟังโดยไม่ทำให้สาระสำคัญของพระธรรมวินัยคลาดเคลื่อน

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า องค์แห่งพระธรรมกถึกมิใช่การรวมคุณสมบัติหลายประการไว้โดยแยกออกจากกัน แต่เป็นระบบคุณลักษณะที่ความรู้ คุณธรรมและจริยธรรม และทักษะการแสดงธรรมทำงานเชื่อมโยงและเกื้อหนุนกัน

การทำหน้าที่ของพระธรรมกถึกจะบรรลุผลได้ต่อเมื่อผู้แสดงธรรมมีความรู้ที่ถูกต้อง มีเจตนาและความประพฤติที่บริสุทธิ์ และสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นให้เหมาะสมกับผู้ฟัง หากขาดองค์ประกอบด้านใดด้านหนึ่ง การเผยแผ่พระธรรมย่อมไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างสมบูรณ์

จากการวิเคราะห์สามารถอธิบายบทบาทขององค์ประกอบทั้ง 3 ด้านได้ว่า ด้านความรู้ทำหน้าที่เป็นฐานแห่งเนื้อหาด้านคุณธรรมและจริยธรรมทำหน้าที่เป็นฐานกำกับเจตนาและความประพฤติ และด้านทักษะการแสดงธรรมทำหน้าที่เป็นกลไกการถ่ายทอด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านความรู้ ฐานแห่งความถูกต้องของพระธรรม ความรู้เป็นพื้นฐานที่ทำให้พระธรรมกถึกสามารถรักษาความถูกต้องของพระธรรมวินัย ผู้แสดงธรรมต้องศึกษาอย่างกว้างขวาง มีความเป็นพหูสูต จดจำหลักคำสอนได้ เข้าใจความหมายและความสัมพันธ์ของหลักธรรม ตลอดจนสามารถแยกแยะสาระสำคัญของคำสอนออกจากความคิดเห็นหรือการตีความส่วนบุคคลได้ (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/73/80) ปฏิสัมภิทา 4 เป็นกรอบแสดงความแตกฉานด้านความรู้ของพระธรรมกถึก กล่าวคือ รู้ความหมายของหลักธรรม รู้หลักการและเหตุผล รู้จักใช้ภาษา และมีปฏิภาณในการอธิบายและตอบปัญหา (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/172/183–184) ขณะที่กถาวัตถุ 10 ทำหน้าที่เป็นกรอบกำหนดทิศทางของเนื้อหาที่ควรนำมาแสดง โดยมุ่งไปสู่การขัดเกลากิเลส การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ตลอดจนวิมุตติและความรู้เห็นในวิมุตติ (องฺ.ทสก. (ไทย) 24/69/151–152) การวิเคราะห์จึงแสดงให้เห็นว่า ความรู้ของพระธรรมกถึกต้องมีทั้งความกว้าง ความลึก และความสามารถในการประยุกต์ กล่าวคือ ต้องรู้ว่าหลักธรรมมีความหมายอย่างไร มีเหตุผลและจุดมุ่งหมายเช่นใด และควรนำหลักธรรมนั้นไปอธิบายในสถานการณ์ใด ความรู้จึงมิได้สิ้นสุดอยู่ที่การจดจำเนื้อหา แต่ต้องนำไปสู่การอธิบายพระธรรมอย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง

2. ด้านคุณธรรมและจริยธรรม ฐานกำกับเจตนาและความน่าเชื่อถือ คุณธรรมและจริยธรรมเป็นองค์ประกอบที่กำกับว่าผู้แสดงธรรมจะนำความรู้ไปใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใด พระธรรมกถึกต้องมีสัมมาทิฏฐิ รักษาศีล มีเมตตาและกรุณา มีเจตนาบริสุทธิ์ ไม่มุ่งแสวงหาลาภ สักการะ ชื่อเสียง หรือประโยชน์ส่วนตน และประพฤติตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมที่นำมาแสดง ความประพฤติจึงเป็นเครื่องยืนยันความจริงใจและสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่การแสดงธรรม หากผู้แสดงธรรมมีความรู้แต่ขาดคุณธรรม ความรู้นั้นอาจถูกนำไปใช้เพื่อยกตน ข่มผู้อื่น แสวงหาผลประโยชน์ หรือบิดเบือนพระธรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของตน ในทางกลับกัน เมื่อผู้แสดงธรรมมีความบริสุทธิ์แห่งศีลและเจตนา การถ่ายทอดพระธรรมย่อมตั้งอยู่บนความปรารถนาดีต่อผู้ฟังและมุ่งประโยชน์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา คุณธรรมจึงมิใช่เพียงคุณสมบัติส่วนบุคคล แต่เป็นหลักประกันทางจริยธรรมของการเผยแผ่พระธรรมด้วย

3. ด้านทักษะการแสดงธรรม กลไกนำพระธรรมไปสู่ผู้ฟัง ทักษะการแสดงธรรมเป็นความสามารถในการเปลี่ยนความรู้ในพระธรรมวินัยให้เป็นสารที่ผู้ฟังสามารถเข้าใจ พิจารณา และนำไปปฏิบัติได้ ผู้แสดงธรรมต้องสามารถเรียบเรียงเนื้อหาอย่างเป็นลำดับ ชี้แจงด้วยเหตุผล เลือกใช้ภาษาและตัวอย่างให้เหมาะสมกับพื้นฐานของผู้ฟัง ตอบข้อสงสัยอย่างมีปฏิภาณ และเชื่อมโยงหลักธรรมกับปัญหาหรือสถานการณ์ในชีวิตจริง โดยยังคงรักษาสาระสำคัญของพระธรรมวินัยไว้อย่างครบถ้วน การประยุกต์หลักธรรมให้เหมาะสมกับสังคม

ร่วมสมัยมิได้หมายถึงการปรับเปลี่ยนสาระของพระธรรมให้เป็นไปตามกระแสสังคม แต่หมายถึงการปรับภาษา รูปแบบ วิธีการ และช่องทางการสื่อสารให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงหลักธรรมได้ง่ายขึ้น สื่อและเทคโนโลยีจึงเป็นส่วนขยายของทักษะการเผยแผ่ แต่การใช้สื่อดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ความถูกต้องทางพระธรรมวินัยและความรับผิดชอบทางจริยธรรม

เมื่อวิเคราะห์ตามหลักธัมมเทสกธรรม 5 พบว่า หลักธรรมดังกล่าวทำหน้าที่เชื่อมโยงองค์ประกอบทั้ง 3 ด้านเข้าด้วยกัน กล่าวคือ การแสดงธรรมโดยลำดับและการชี้แจงด้วยเหตุผลสัมพันธ์กับความรู้และทักษะการถ่ายทอด ส่วนการแสดงธรรมด้วยเมตตา การไม่หวังอามิส และการไม่กล่าวกระทบตนและผู้อื่นหรือยกตนข่มผู้อื่นสัมพันธ์กับคุณธรรมและจริยธรรมของผู้แสดงธรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/159/263) ธัมมเทสกธรรม 5 จึงเป็นหลักกำกับทั้งเนื้อหา วิธีการ และเจตนาของการแสดงธรรมให้ดำเนินไปอย่างสมดุล

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา” นี้ ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ดังนี้

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 1 พบว่า พระธรรมกถึกเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรักษาสืบทอด และเผยแผ่พระธรรมวินัย โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์ไปสู่ความเข้าใจและการปฏิบัติของพุทธบริษัท พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบสูงสุดของการแสดงธรรม และมีพระอรหันตสาวกทำหน้าที่รับช่วงในการทรงจำ อธิบาย และเผยแผ่พระธรรมคำสอนสืบต่อมา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาต้องอาศัยทั้งการรักษาความถูกต้องของหลักคำสอนและการมีผู้สามารถถ่ายทอดหลักคำสอนนั้นให้คนแต่ละยุคสมัยเข้าใจได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับพระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ) (2563) ซึ่งชี้ว่ากระบวนการสังคายนาเป็นรากฐานสำคัญของการรักษาและสืบทอดพระธรรมวินัย อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยครั้งนี้ช่วยขยายให้เห็นว่า การสังคายนาทำหน้าที่รักษาความถูกต้องของเนื้อหา ขณะที่พระธรรมกถึกทำหน้าที่นำเนื้อหาที่ได้รับการรักษาไว้นั้นไปสร้างความเข้าใจและการปฏิบัติแก่พุทธบริษัท กลไกทั้งสองส่วนจึงต้องดำเนินควบคู่กัน ผลการวิจัยยังพบว่า พระธรรมกถึกมิได้หมายถึงเพียงผู้มีความสามารถด้านการพูดหรือการเทศนา แต่ต้องเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง มีการปฏิบัติรองรับความรู้ และสามารถอธิบายธรรมจากความเข้าใจของตนได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีความลุ่มลึกและเป็นนามธรรม หากผู้แสดงธรรมอาศัยเพียงการจดจำข้อความโดยปราศจากการพิจารณาและการปฏิบัติ อาจไม่สามารถอธิบายสาระและคุณค่าของหลักธรรมให้สัมพันธ์กับชีวิตจริงได้ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระมหาวิรุธ วิโรจโน (2563) ซึ่งเสนอว่า ผู้แสดงธรรมควรศึกษาและปฏิบัติธรรมจนเกิดความเข้าใจภายในตนเองก่อน จึงจะสามารถถ่ายทอดพระธรรมแก่ผู้อื่นได้อย่างถูกต้องและเกิดผล ความสอดคล้องดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ความรู้จากปริยัติและความเข้าใจจากการปฏิบัติเป็นฐานร่วมกันของความน่าเชื่อถือและคุณภาพในการแสดงธรรม

นอกจากนี้ ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องสามารถเลือกเนื้อหา ภาษา และวิธีการแสดงธรรมให้เหมาะสมกับจริต ระดับปัญญา และสภาพปัญหาของผู้ฟัง เนื่องจากผู้ฟังแต่ละกลุ่มมีประสบการณ์ ความ

พร้อม และความสามารถในการทำความเข้าใจหลักธรรมแตกต่างกัน การใช้เนื้อหาและวิธีอธิบายแบบเดียวกันกับผู้ฟังทุกกลุ่มจึงอาจไม่ก่อให้เกิดผลตามจุดมุ่งหมายของการเผยแผ่ ประเด็นนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับพระทินวัฒน์ สุขสง (2558) ซึ่งเห็นว่า ผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องมีทั้งความรู้ คุณธรรม และทักษะการสื่อสาร ตลอดจนสามารถเลือกวิธีอธิบายให้สอดคล้องกับบริบทและระดับความเข้าใจของผู้ฟัง การปรับวิธีการดังกล่าวมิใช่การเปลี่ยนแปลงสาระของพระธรรม แต่เป็นการทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าถึงสาระเดิมได้อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น

หลักปฏิสัมภิทา 4 ความเป็นพหูสูต และกถาวัตถุ 10 ซึ่งปรากฏเป็นพื้นฐานของพระธรรมกถึก แสดงให้เห็นว่า การแสดงธรรมต้องอาศัยทั้งความแตกฉานและกรอบเนื้อหาที่ถูกต้อง ปฏิสัมภิทา 4 ช่วยให้ผู้แสดงธรรมเข้าใจความหมาย หลักการ ภาษา และสามารถใช้ปฏิภาณในการอธิบาย ส่วนความเป็นพหูสูตช่วยสร้างฐานความรู้ที่กว้างขวางและป้องกันการตีความอย่างผิวเผิน ขณะที่กถาวัตถุ 10 กำหนดทิศทางของเนื้อหาให้มุ่งสู่การขัดเกลากิเลสและพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา หลักธรรมเหล่านี้จึงสะท้อนว่า ความสามารถของพระธรรมกถึกมิได้วัดจากความไพเราะหรือความน่าสนใจของถ้อยคำเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพิจารณาความถูกต้อง ความลุ่มลึก และทิศทางของเนื้อหาที่นำมาแสดงด้วย ผลการวิจัยยังพบว่า ความเป็นกัลยาณมิตรและหลักการแสดงธรรมตามอุทายิสูตรเป็นพื้นฐานสำคัญด้านเจตนาและความสัมพันธ์กับผู้ฟัง โดยพระธรรมกถึกต้องแสดงธรรมด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์ของผู้ฟัง ไม่หวังอามิส และไม่ใช้การแสดงธรรมเพื่อยกตนข่มผู้อื่น ทั้งนี้เพราะการเผยแผ่พระธรรมเป็นกระบวนการเกื้อกูลทางปัญญาและจิตใจ มิใช่การใช้อำนาจทางความรู้เพื่อตำหนิหรือครอบงำผู้ฟัง ประเด็นนี้สอดคล้องกับพระปลัดคมศักดิ์ รุ่งศิริ และพระปลัดสมชาย ดำเนิน (2565) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเผยแผ่ธรรมด้วยเมตตาและการไม่มุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสร้างศรัทธาและความไว้วางใจแก่พุทธบริษัท

ขณะเดียวกัน การที่พระธรรมกถึกต้องประยุกต์วิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับสภาพสังคม เป็นประเด็นที่สอดคล้องกับพระประวิท โกสโล (ฝ่ายทะแสง) และคณะ (2564) ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการปรับวิธีการสื่อสารตามบริบทของผู้รับสาร ข้อค้นพบดังกล่าวแสดงว่า การรักษาพระธรรมวินัยกับการปรับวิธีการเผยแผ่มิใช่สิ่งที่ขัดแย้งกัน หากผู้แสดงธรรมสามารถแยกแยะระหว่างสาระของพระธรรมที่ต้องรักษาไว้กับรูปแบบการนำเสนอที่สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า เมื่อนำหลักธรรมและข้อความที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึกจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องมาประมวลและจัดหมวดหมู่ สามารถจำแนกองค์แห่งพระธรรมกถึกได้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านคุณธรรมและจริยธรรม และด้านทักษะการแสดงธรรม โดยองค์ประกอบทั้งสามด้านมีความสัมพันธ์และเกื้อหนุนกัน ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระทินวัฒน์ สุขสง (2558) ซึ่งเสนอว่า พระธรรมกถึกที่มีประสิทธิภาพต้องมีความรู้ในพระธรรมวินัย มีจริยวัตรที่เหมาะสม และสามารถถ่ายทอดหลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทและระดับความเข้าใจของผู้ฟัง แสดงให้เห็นว่าคุณภาพของพระธรรมกถึกมิได้เกิดจากความสามารถด้านใดด้านหนึ่ง แต่ต้องอาศัยความพร้อมหลายด้านประกอบกัน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการแสดงธรรมเกี่ยวข้องพร้อมกันทั้งกับความถูกต้องของเนื้อหา ความน่าเชื่อถือของผู้แสดงธรรม และความเข้าใจของผู้ฟัง ด้านความรู้ทำให้เนื้อหาที่นำมาแสดงไม่คลาดเคลื่อนจากพระธรรมวินัย ด้านคุณธรรมและจริยธรรมทำให้ผู้แสดงธรรมใช้ความรู้ด้วยเจตนาบริสุทธิ์และมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟัง ส่วนด้านทักษะ

ทำให้หลักธรรมที่มีความลุ่มลึกสามารถถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาและวิธีการที่ผู้ฟังเข้าใจได้ องค์ทั้งสามด้านจึงทำหน้าที่ต่างกัน แต่ไม่สามารถใช้ด้านใดทดแทนอีกด้านหนึ่งได้

ในด้านความรู้ ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องมีความเป็นพหูสูต มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย และสามารถวิเคราะห์ อธิบาย และเชื่อมโยงหลักธรรมได้อย่างถูกต้อง โดยมีปฏิสัมภิทา 4 เป็นคุณสมบัติระดับอุดมคติและเป็นทิศทางของการพัฒนาความรู้ ได้แก่ ความแตกฉานในความหมาย หลักธรรม ภาษา และปฏิภาณ ทั้งนี้เพราะการแสดงธรรมมิใช่การท่องจำข้อความจากคัมภีร์ แต่ต้องอาศัยความสามารถในการทำความเข้าใจเหตุผลและจุดมุ่งหมายของหลักธรรม แล้วนำมาอธิบายโดยไม่บิดเบือนสาระสำคัญ ประเด็นนี้สอดคล้องกับพระมหาวิรุธ วิโรจโน (2563) ซึ่งเน้นว่า ผู้แสดงธรรมต้องพัฒนาความรู้ควบคู่กับการปฏิบัติจนเกิดความเข้าใจภายในตนเองก่อนถ่ายทอดแก่ผู้อื่น ความสอดคล้องดังกล่าวสะท้อนว่า ความแตกฉานของพระธรรมกถึกต้องประกอบด้วยทั้งความรู้จากการศึกษาและความเข้าใจที่ได้รับ การหล่อหลอมจากการปฏิบัติ

ในด้านคุณธรรมและจริยธรรม ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องรักษาศีล มีเจตนาบริสุทธิ์ มีเมตตาและกรุณา ไม่มุ่งหวังลาภ สักการะ หรือประโยชน์ส่วนตน และประพฤติตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมที่นำมาแสดง ทั้งนี้เพราะความประพฤติของผู้แสดงธรรมมีผลต่อความไว้วางใจและการยอมรับของผู้ฟัง หากผู้แสดงธรรมมีความรู้แต่มีเจตนาไม่บริสุทธิ์ ความรู้นั้นอาจถูกนำไปใช้เพื่อสร้างอำนาจหรือแสวงหาผลประโยชน์ และหากคำสอนกับการดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องกัน ย่อมลดทอนความน่าเชื่อถือของการเผยแผ่ ประเด็นนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับพระปลัดคมศักดิ์ รุ่งศิริ และพระปลัดสมชาย ดำเนิน (2565) ซึ่งชี้ว่า การเผยแผ่ธรรมควรตั้งอยู่บนจิตเมตตาและไม่มุ่งหวังอามิส เพื่อให้การแสดงธรรมเป็นไปเพื่อประโยชน์ของผู้ฟังและสร้างความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนา

ในด้านทักษะการแสดงธรรม ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องสามารถจัดลำดับเนื้อหา ชี้แจงด้วยเหตุผล เลือกใช้ภาษาและตัวอย่างให้เหมาะสมกับผู้ฟัง ตลอดจนประยุกต์วิธีการเผยแผ่ให้สอดคล้องกับบุคคลและสถานการณ์ ทั้งนี้เพราะผู้ฟังมีความแตกต่างกันด้านวัย การศึกษา ประสบการณ์ ความเชื่อ และระดับความเข้าใจ การถ่ายทอดด้วยเนื้อหาและวิธีการแบบเดียวกันจึงอาจไม่ก่อให้เกิดผลแก่ผู้ฟังทุกกลุ่ม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระประวิท โกสโล (ฝ่ายทะแสง) และคณะ (2564) ซึ่งให้ความสำคัญกับการปรับวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม โดยการประยุกต์ที่ถูกต้องต้องเป็นการปรับรูปแบบและวิธีการสื่อสาร มิใช่การเปลี่ยนแปลงสาระของพระธรรมวินัย

เมื่อพิจารณาหลักธัมมเทสกธรรม 5 พบว่า หลักดังกล่าวแสดงความเชื่อมโยงระหว่างคุณธรรมกับทักษะการแสดงธรรมไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ การแสดงธรรมโดยลำดับและการชี้แจงด้วยเหตุผลเป็นด้านวิธีการที่ต้องอาศัยทั้งความรู้และทักษะในการจัดระบบเนื้อหา ขณะที่การแสดงธรรมด้วยเมตตา การไม่หวังอามิส และการไม่กล่าวกระทบตนและผู้อื่นหรือยกตนข่มผู้อื่น เป็นด้านคุณธรรมและเจตนาของผู้แสดงธรรม การที่หลักธรรมหมวดเดียวครอบคลุมทั้งวิธีการและจริยธรรม สะท้อนว่าคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่ได้แยกความสามารถในการสื่อสารออกจากความรับผิดชอบทางศีลธรรม ผู้แสดงธรรมจึงต้องพิจารณาพร้อมกันว่าเนื้อหาที่แสดงถูกต้องหรือไม่ แสดงด้วยเจตนาใด และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างไรแก่ผู้ฟัง ความสัมพันธ์ระหว่าง

องค์ทั้งสามด้านยังอธิบายได้ว่า หากพระธรรมกถึกมีความรู้แต่ขาดคุณธรรม การแสดงธรรมอาจถูกใช้เพื่อผลประโยชน์ส่วนตน หากมีคุณธรรมแต่ขาดความรู้ อาจอธิบายหลักธรรมคลาดเคลื่อน และหากมีทั้งความรู้และคุณธรรมแต่ขาดทักษะ ผู้ฟังอาจไม่เข้าใจหรือนำหลักธรรมไปปฏิบัติไม่ได้ ดังนั้น ความรู้จึงทำให้การแสดงธรรมถูกต้อง คุณธรรมและจริยธรรมทำให้การแสดงธรรมน่าเชื่อถือ และทักษะการแสดงธรรมทำให้การเผยแผ่เข้าถึงและเกิดผล องค์ทั้งสามด้านจึงเป็นเงื่อนไขร่วมของพระธรรมกถึกที่มีคุณภาพ

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า องค์แห่งพระธรรมกถึกเกิดจากการบูรณาการคุณสมบัติ 3 ด้าน ได้แก่ ความรู้ คุณธรรมและจริยธรรม และทักษะการแสดงธรรม โดยแต่ละด้านมีหน้าที่แตกต่างกันแต่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ ความรู้ช่วยรักษาความถูกต้องของเนื้อหา คุณธรรมและจริยธรรมช่วยกำกับเจตนาและความประพฤติของผู้แสดงธรรม ส่วนทักษะการแสดงธรรมช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจและนำหลักธรรมไปปฏิบัติได้ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระทินวัฒน์ สุขสง (2558) ซึ่งเสนอว่า พระธรรมกถึกที่มีประสิทธิภาพต้องมีความรู้ในพระธรรมวินัย มีจริยวัตรที่เหมาะสม และสามารถถ่ายทอดหลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทและระดับความเข้าใจของผู้ฟัง แสดงให้เห็นว่าคุณภาพของพระธรรมกถึกมิได้ขึ้นอยู่กับความสามารถด้านใดด้านหนึ่ง แต่เกิดจากความสมดุลของคุณสมบัติทั้งสามด้าน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการแสดงธรรมมิใช่เพียงการส่งต่อข้อมูลหรือความรู้ทางพระพุทธศาสนา แต่เป็นกระบวนการที่มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง เปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรม และนำหลักธรรมไปใช้พัฒนาชีวิต เนื้อหาที่ถูกต้องจึงต้องถ่ายทอดโดยผู้มีเจตนาบริสุทธิ์และใช้วิธีการที่เหมาะสม หากผู้แสดงธรรมมีความรู้แต่ขาดคุณธรรม ความรู้นั้นอาจถูกนำไปใช้เพื่อแสวงหาลาภ สักการะ หรือชื่อเสียง หากมีคุณธรรมแต่ขาดความรู้ อาจอธิบายพระธรรมวินัยคลาดเคลื่อน และหากมีทั้งความรู้และคุณธรรมแต่ขาดทักษะการถ่ายทอด ผู้ฟังก็อาจไม่เข้าใจหรือไม่สามารถนำหลักธรรมไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

ในด้านความรู้ ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกควรพัฒนาตนตามลำดับของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ กล่าวคือ ต้องศึกษาพระธรรมวินัยให้เข้าใจอย่างถูกต้อง มีการปฏิบัติรองรับความรู้ และมุ่งพัฒนาความเข้าใจให้ลึกซึ้งขึ้นตามลำดับ แม้ผู้แสดงธรรมยังไม่ถึงขั้นปฏิเวธสมบูรณ์ ก็ต้องมีความซื่อตรงต่อพระธรรมวินัย ตระหนักถึงขอบเขตความรู้และประสบการณ์ของตน และไม่กล่าวอ้างหรือแสดงธรรมเกินกว่าสิ่งที่ตนรู้และเข้าใจจริง ประเด็นนี้สอดคล้องกับพระมหาวิรุธ วิโรจโน (2563) ซึ่งเห็นว่า ผู้แสดงธรรมต้องเริ่มต้นจากการศึกษาและการปฏิบัติจนเกิดความเข้าใจภายในตนเองก่อน จึงจะสามารถถ่ายทอดพระธรรมแก่ผู้อื่นได้อย่างถูกต้องและเกิดประโยชน์ ความสอดคล้องดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ความรู้ของพระธรรมกถึกมิใช่เพียงความสามารถในการจดจำเนื้อหาจากคัมภีร์ แต่ต้องเป็นความรู้ที่ผ่านการพิจารณาและสัมพันธ์กับการปฏิบัติของตนเองด้วย

ในด้านคุณธรรมและจริยธรรม ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องรักษาศีล มีสัมมาทิฏฐิ เมตตากรุณา และเจตนาบริสุทธิ์ ไม่มุ่งหวังลาภ สักการะ หรือประโยชน์ส่วนตน และต้องประพฤติตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมที่นำมาแสดง ทั้งนี้เพราะความประพฤติของผู้แสดงธรรมมีผลโดยตรงต่อความน่าเชื่อถือของเนื้อหาที่ถ่ายทอด หากคำสอนกับการดำเนินชีวิตของผู้แสดงธรรมไม่สอดคล้องกัน ย่อมทำให้ศรัทธาของผู้ฟังลดลง ข้อค้นพบนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกับพระปลัดคมศักดิ์ รุ่งศิริ และพระปลัดสมชาย ดำเนิน (2565) ซึ่งชี้ว่า พระ

ธรรมกถึกควรเผยแผ่ธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งประโยชน์ของผู้ฟัง และไม่แสวงหาอามิสหรือผลประโยชน์ส่วนตน คุณธรรมจึงมิใช่เพียงคุณสมบัติส่วนบุคคลของพระธรรมกถึก แต่เป็นหลักประกันว่าความรู้และทักษะการสื่อสารจะถูกนำไปใช้เพื่อประโยชน์ของผู้ฟังและพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

ในด้านทักษะการแสดงธรรม ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมกถึกต้องสามารถเรียบเรียงเนื้อหาอย่างเป็นลำดับ อธิบายด้วยเหตุผล ใช้ภาษาและตัวอย่างให้เหมาะสมกับพื้นฐานของผู้ฟัง และเชื่อมโยงหลักธรรมกับปัญหาและบริบทของสังคมร่วมสมัยได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเด็นนี้สอดคล้องกับพระประวิท โกสโล (ฝ่ายทะแสง) และคณะ (2564) ซึ่งให้ความสำคัญกับการปรับวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับสภาพสังคมและผู้รับสาร อย่างไรก็ตาม การประยุกต์ดังกล่าวมิใช่การเปลี่ยนแปลงสาระของพระธรรมวินัย แต่เป็นการปรับภาษา ตัวอย่าง รูปแบบ และช่องทางการสื่อสาร เพื่อทำให้หลักธรรมเข้าถึงผู้ฟังได้ง่ายขึ้นโดยยังคงรักษาความหมายและเจตนารมณ์ของพระพุทธพจน์ไว้อย่างครบถ้วน

ผลการวิเคราะห์ธัมมเทสกธรรม 5 ยิ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ขององค์ทั้งสามด้านอย่างชัดเจน กล่าวคือ การแสดงธรรมโดยลำดับและการชี้แจงด้วยเหตุผลต้องอาศัยทั้งความรู้และทักษะในการจัดระบบเนื้อหา ขณะที่การแสดงธรรมด้วยเมตตา การไม่หวังอามิส และการไม่กล่าวกระทบตนและผู้อื่นหรือยกตนข่มผู้อื่น เป็นหลักกำกับคุณธรรมและเจตนาของผู้แสดงธรรม ธัมมเทสกธรรม 5 จึงมิใช่เพียงหลักเทคนิคการพูดหรือข้อปฏิบัติทางจริยธรรมที่แยกออกจากกัน แต่เป็นหลักที่บูรณาการเนื้อหา วิธีการ และเจตนาของการแสดงธรรมให้มุ่งไปสู่ประโยชน์ของผู้ฟัง สำหรับการเผยแผ่ธรรมในสังคมร่วมสมัย ผลการวิจัยพบว่า การใช้ภาษา สื่อ และเทคโนโลยีควรอยู่ภายใต้เกณฑ์สำคัญ 5 ประการ ได้แก่ 1) เนื้อหาต้องไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย 2) ต้องไม่ตัดข้อความออกจากบริบทของคัมภีร์จนทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลง 3) ต้องไม่ใช้หลักธรรมเพื่อสนับสนุนกิเลสหรือผลประโยชน์ส่วนตน 4) ผู้แสดงธรรมต้องไม่กล่าวเกินขอบเขตความรู้และประสบการณ์ของตน และ 5) การแสดงธรรมต้องมุ่งนำผู้ฟังไปสู่การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา รวมทั้งการลดละกิเลส เกณฑ์ดังกล่าวมีความสำคัญเนื่องจากสื่อร่วมสมัยช่วยให้หลักธรรมเข้าถึงผู้คนได้รวดเร็วและกว้างขวาง ขณะเดียวกันก็เพิ่มความเสี่ยงที่เนื้อหาจะถูกตัดตอน ลดทอน หรือดัดแปลงเพื่อสร้างความสนใจ ดังนั้น ความรู้และคุณธรรมจึงต้องทำหน้าที่กำกับการใช้ทักษะและเทคโนโลยีในการเผยแผ่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับองค์แห่งพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้าน

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, Generative by Chat GPT, 2026.

จากภาพแสดงองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยเรื่องนี้ โดยสังเคราะห์องค์แห่งพระธรรมกถึกออกเป็น 3 ด้าน ที่มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกัน ได้แก่

1. ด้านความรู้ คือ ผู้แสดงธรรมต้องมีความแตกฉานในพระธรรมวินัย ศึกษาพระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง มีปฏิสัมภิทา 4 ความเป็นพหูสูต และสามารถวิเคราะห์ อธิบาย และประยุกต์หลักธรรมได้อย่างถูกต้อง

2. ด้านคุณธรรมและจริยธรรม คือ ผู้แสดงธรรมต้องมีศีลบริสุทธิ์ มีสัมมาทิฏฐิ เมตตา กรุณา เจตนาบริสุทธิ์ ไม่แสดงธรรมเพื่อหวังลาภหรืออามิส และประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี สอดคล้องกับหลักธรรมที่ตนสอน

3. ด้านทักษะการแสดงธรรม คือ ผู้แสดงธรรมต้องมีความสามารถในการสื่อสาร ถ่ายทอด และประยุกต์หลักธรรมให้เหมาะสมกับผู้ฟังแต่ละกลุ่ม แสดงธรรมอย่างเป็นลำดับ มีเหตุผล ใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย และสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมกับบริบทของสังคมร่วมสมัย รวมทั้งประยุกต์ใช้สื่อและเทคโนโลยีในการเผยแผ่ได้อย่างเหมาะสม

องค์ประกอบทั้ง 3 ด้านนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยสอดคล้องกับธัมมเทสกธรรม 5 ได้แก่ 1) แสดงธรรมโดยลำดับ 2) แสดงธรรมโดยอ้างเหตุผล 3) แสดงธรรมด้วยเมตตา 4) ไม่แสดงธรรมเพื่อหวังอามิส และ 5) ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาพระธรรมกถึกที่มีความพร้อมทั้งด้านวิชาการ คุณธรรม และทักษะการสื่อสาร สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้อง มีประสิทธิภาพ และเหมาะสมกับบริบทของสังคมในทุกยุคสมัย อันเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาพระนักเทศน์ พระธรรมทูต และนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้สรุปได้ว่า พระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยอย่างถูกต้อง มีคุณธรรมและจริยวัตรอันงดงาม ตลอดจนมีความสามารถในการแสดงธรรมให้เหมาะสมกับบุคคล เวลา และสถานการณ์ โดยมีหลักธัมมเทสกธรรม 5 ประการตามนัยแห่งอุทายิสูตรเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่ ผลการวิจัยได้นำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ คือ องค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ ความแตกฉานในพระธรรมวินัย ด้านคุณธรรมและจริยธรรม ความบริสุทธิ์แห่งศีลและเจตนา และด้านทักษะการแสดงธรรม ความสามารถในการสื่อสารและประยุกต์ใช้หลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบแนวคิดและต้นแบบในการพัฒนาศักยภาพของพระนักเผยแผ่ พระธรรมทูต และพระนักเทศน์ให้มีประสิทธิภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนายิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ประกอบด้วย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) คณะสงฆ์ สถาบันการศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรร่วมกันกำหนดนโยบายและมาตรฐานการพัฒนาพระธรรมกถึก โดยยึดกรอบองค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านคุณธรรมและจริยธรรม และด้านทักษะการแสดงธรรม เป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพพระนักเผยแผ่

2) ควรส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตรและระบบฝึกอบรมพระธรรมกถึกที่บูรณาการหลักพระไตรปิฎก อรรถกถา และธัมมเทสกธรรม 5 ควบคู่กับทักษะการสื่อสารและการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมร่วมสมัย

3) ควรสนับสนุนการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ สถาบันการศึกษา และหน่วยงานด้านพระพุทธศาสนา เพื่อร่วมกันพัฒนามาตรฐานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและยกระดับคุณภาพของพระธรรมกถึกอย่างเป็นระบบ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) ควรนำกรอบองค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้านไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนและการฝึกอบรมพระนักเทศน์ พระธรรมทูต และพระนักเผยแผ่

2) ควรนำผลการวิจัยไปใช้ในการจัดทำคู่มือ เกณฑ์ประเมินสมรรถนะ และแนวทางการพัฒนาพระธรรมกถึก เพื่อใช้เป็นมาตรฐานในการส่งเสริมงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

3) ควรประยุกต์ใช้องค์ความรู้จากการวิจัยในการพัฒนาสื่อดิจิทัลและแพลตฟอร์มออนไลน์สำหรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อให้การสื่อสารธรรมเข้าถึงประชาชนทุกกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาการพัฒนารูปแบบการฝึกอบรมและการประเมินสมรรถนะพระธรรมกถึกโดยใช้กรอบองค์แห่งพระธรรมกถึก 3 ด้านเป็นฐาน

2) ควรศึกษาประสิทธิผลของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านสื่อดิจิทัลและแพลตฟอร์มออนไลน์ โดยประเมินผลด้านการรับรู้ ความเข้าใจ และการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ของผู้รับสาร

3) ควรศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบการประยุกต์ใช้องค์แห่งพระธรรมกถึกในบริบทของคณะสงฆ์และสังคมที่แตกต่างกัน ทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ เพื่อพัฒนาแนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเหมาะสมและยั่งยืนต่อไป

เอกสารอ้างอิง

พระครูสังฆรักษ์พิทยา ญาณธโร (ปิยวรากุล). (2561). *ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยยุคดิจิทัล* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระทินวัฒน์ สุขสง. (2558). *แนวทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในโลกตะวันตก* [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. ตัวอย่าง

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2545). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

พระประวิท โกสโล (ฝ่ายทะแสง), สงวน หล้าโพนทัน, และพระครูวินัยธร ธรรมรัตน์ เขมธโร. (2564). ศึกษาวิเคราะห์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของศูนย์ฝึกอบรมพระธรรมกถึก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดบึงพระลานชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารพุทธปรัชญาวิวัฒน์*, 5(2), 134–147. https://ojs.mbu.ac.th/index.php/jbpe/article/view/1686

พระประเศรียร อภิวณฺโณ (จันคำ). (2563). บทบาทและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอานนท์เถระ. วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์, 5(1), 16–27. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ambj/article/view/241015

พระปลัดคมศักดิ์ รุ่งศิริ และพระปลัดสมชาย ดำเนิน. (2565). พระธรรมกถึกกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 4(1), 18–28. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/250687

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2549). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.* พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ (ทองศรี) และกฤษฎา ทอนชัย. (2568). วิกฤติศรัทธาในพระพุทธศาสนาอันเกิดจากการประพฤติผิดพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ที่ปรากฏในสื่อโซเชียล. วารสารธรรมวัตร, 6(2), 89-103. https://so09.tci-thaijo.org/index.php/tmwj/article/view/7545

พระมหาวิรุธ วิโรจโน. (2563). ธัมมกถิกสูตร: สูตรสำเร็จพระธรรมกถึก. *วารสารวิชาการพระพุทธศาสนาเขตลุ่มแม่น้ำโขง*, 3(1), 25–38. https://ojs.mbu.ac.th/index.php/bmrj/article/view/1230

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ในจังหวัดสุรินทร์

THE MODEL OF TEMPLE DEVELOPMENT ACCORDING TO THE SAPPAYA 4 PRINCIPLE IN SURIN PROVINCE

พระนรเศรฐน์ เขมปุณฺโณ (ชัยภา)[1], พระครูใบฎีกาเวียง กิตฺติวณฺโณ[2], ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม[3]

Phra Naraset Khemapunno (Chaipha)[1], Phrakhrubaidika Wiang Kittiwanno[2], Thanarat Sa-ard-iam[3]

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์, ประเทศไทย[1-3]

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus, Thailand[1-3]

Corresponding author E-mail: patchavat.suk@mcu.ac.th

Received: 21 July 2026; Revised: 11 September 2026; Accepted: 17 September 2026

****

รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ในจังหวัดสุรินทร์

พระนรเศรฐน์ เขมปุณฺโณ (ชัยภา), พระครูใบฎีกาเวียง กิตฺติวณฺโณ,
ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักสัปปายะ 4 ในพระพุทธศาสนา 2) วิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 ในการพัฒนาวัด และ 3) เสนอรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ที่เหมาะสมกับบริบทจังหวัดสุรินทร์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ พระสังฆาธิการ 7 รูป นักวิชาการ 4 คน ผู้นำชุมชน 7 คน และประชาชน 7 คน รวม 25 รูป/คน จากวัดตัวอย่างในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน 7 แห่ง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบศึกษาเอกสารและแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การเปรียบเทียบ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) สัปปายะเป็นปัจจัยที่เหมาะสมและเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต การศึกษา และการปฏิบัติธรรม โดยผู้วิจัยสังเคราะห์เป็น 4 ด้าน ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และธรรมสัปปายะ ซึ่งเชื่อมโยงความพร้อมทางกาย สังคม และจิตใจ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา 2) วัดในจังหวัดสุรินทร์ประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 ผ่านการจัดพื้นที่ให้สงบและเป็นสัดส่วน การดูแลสุขาภิบาลและโภชนาการ การบริหารงานแบบโปร่งใสและมีส่วนร่วม และการเผยแผ่ธรรมะให้เหมาะสมกับประชาชนทุกช่วงวัย อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดด้านพื้นที่และเสียงรบกวน ภาวะโภชนาการของพระสงฆ์ การสื่อสารระหว่างวัดกับชุมชน และการเข้าถึงเยาวชน 3) รูปแบบที่เสนอคือ S4C MODEL: Sappāya 4 for Contextual Temple Developmen ประกอบด้วย การจัดการพื้นที่อย่างเหมาะสม การจัดการสุขาภิบาลและโภชนาการ การบริหารแบบร่วมมือ และการสื่อสารธรรมะตามบริบท โดยดำเนินการผ่านการวิเคราะห์บริบท การวางแผนแบบมีส่วนร่วม การดำเนินงาน และการติดตามปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

การบูรณาการปัจจัยทั้งสี่ผ่านความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งปรับให้สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรมไทย เขมร กูย ลาว ส่งผลให้วัดเป็นพื้นที่ปฏิบัติธรรม ศูนย์กลางการเรียนรู้ และพื้นที่ความร่วมมือของชุมชนอย่างสมดุล

คำสำคัญ: การบริหารวัด; การพัฒนาวัด; จังหวัดสุรินทร์; พหุวัฒนธรรม; สัปปายะ 4

THE MODEL OF TEMPLE DEVELOPMENT ACCORDING TO THE SAPPAYA 4 PRINCIPLE IN SURIN PROVINCE

Phra Naraset Khemapunno (Chaipha),
Phrakhrubaidika Wiang Kittiwanno, Thanarat Sa-ard-iam

Abstract

This study aimed to: (1) examine the Four Sappāya principles in Buddhism; (2) analyze their application to temple development; and (3) propose a temple development model based on the Four Sappāya principles appropriate to the context of Surin Province. A qualitative research design was employed, combining documentary research on the Tipiṭaka, commentaries, books, documents, and related studies with in-depth interviews. The 25 key informants comprised seven monastic administrators, four academics, seven community leaders, and seven local residents from seven selected temples in Surin Province. The research instruments consisted of a document analysis form and a semi-structured interview guide. Data were analyzed through content analysis, categorization, comparison, and descriptive synthesis.

The findings revealed that:

1) Sappāya refers to appropriate and supportive conditions for living, learning, and Dhamma practice. For this study, these conditions were synthesized into four dimensions: Āvāsa-sappāya (suitable dwelling), Āhāra-sappāya (suitable food), Puggala-sappāya (suitable persons), and Dhamma-sappāya (suitable Dhamma). These interconnected dimensions promote physical, social, and mental readiness for the cultivation of morality, concentration, and wisdom. (2) Temples in Surin Province applied the Four Sappāya principles by organizing their premises into orderly and tranquil zones, improving sanitation and nutrition, adopting transparent and participatory administration, and communicating the Dhamma in ways appropriate for people of different age groups. Nevertheless, limitations remained concerning restricted space and noise disturbance, monks' nutritional conditions, communication between temples and communities, and engagement with young people. (3) The proposed model was the S4C Model: Sappāya 4 for Contextual Temple Development, comprising Spatial Management, Sanitation and Nutrition, Collaborative Governance, and Contextual Dhamma

Communication. Its implementation involves four stages: contextual analysis, participatory planning, implementation, and continuous monitoring and improvement.

The integration of these four dimensions through collaboration among temples, communities, and relevant agencies, together with adaptation to the Thai–Khmer–Kuy–Lao multicultural context, enables temples to function in a balanced manner as spaces for Dhamma practice, centers of learning, and platforms for community collaboration.

Keywords: Four Sappāya Principles; Temple Development; Temple Administration; Multicultural Context; Surin Province

บทนำ

วัดเป็นคำเรียกชื่อศาสนสถานแบบคำไทย โดยที่มาของคำว่า วัด นี้ ยังไม่มีข้อยุติ ด้วยบางคนอธิบายว่า มาจากคำว่า วตฺวา ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็ว่ามาจาก วัตร อันหมายถึงกิจปฏิบัติหรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างว่าการจำศีล (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน, 2521) เพราะวัดกับวามีความหมายอย่างเดียวกัน คือ การสอบขนาด หรือปริมาณของสิ่งต่างๆ เช่น ความยาว ความกว้าง เป็นต้น วัดในนัยยะอย่างหลังนี้จึงหมายถึงพื้นที่ แต่เดิมครั้งพุทธกาลนั้น มีการใช้คำว่า อาราม เป็นคำเรียกชื่อ ศาสนสถานในทางพุทธศาสนาที่ใช้เรียกเสนาสนะที่มีผู้ศรัทธาถวายพระพุทธองค์ในระยะแรกๆ เช่น เชตวนาราม หรือชื่อเต็มว่า เชตวเน อนาถ-ปิณฑิกสส อาราเม ซึ่งมีความหมายว่า สวนของอนาถบิณฑกะที่ป่าเชต หรือ เวฬุวนาราม หรือ บุปผาราม เป็นต้น โดย อาราเม หรืออาราม ในคำอ่านของไทยแปลว่า สวน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2526) ในเวลาต่อมายังมีคำที่ใช้เรียกอีกอย่างว่า วิหาระ หรือ วิหาร อย่างไรก็ตามก็ยังมีคำที่ให้ความหมายว่าวัดอยู่อีกชื่อหนึ่ง คือ อาวาส ดังชื่อเรียกสมภารผู้ครองวัดว่า เจ้าอาวาส ซึ่งแปลว่าผู้เป็นใหญ่ในวัด หรือชื่อเรียกวัด โดยปกติคำว่าอาวาสไม่เป็นที่นิยมใช้กันในความหมายว่าวัด ทั้งนี้เพราะนิยมนำไปใช้กับความหมายที่แคบกว่าคำว่า อาราม โดยมักให้ความหมายในเชิงที่เป็นตัวเรือนที่อยู่อาศัยมากกว่า อาวาสจึงเสมือนเป็นที่อยู่ส่วนย่อยภายในอารามที่หมายถึงพื้นที่ที่เป็นศาสนสถานทั้งเขต (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2515)

การสร้างวัดในประเทศไทยนั้น นอกเหนือจากจะเป็นการสร้างตามคติโบราณดังกล่าวแล้วในเวลาต่อมาก็ยังมีปัจจัยสำคัญหลักบางประการที่เป็นเหตุจูงใจไปสู่การสร้างวัด ดังนี้ 1) สร้างเพื่อให้เป็นสิ่งคู่บ้านคู่เมือง 2) สร้างเพื่อให้เป็นวัดประจำวัง สำหรับพระมหากษัตริย์จะทรงใช้เป็นที่ประกอบพระราชพิธีหรือพระราชกุศล ส่วนใหญ่มักสร้างอยู่ติดกับพระบรมมหาราชวัง 3) สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นวัดประจำรัชกาล คตินิยมนี้เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ 4) สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ ในบริเวณที่เป็นนิวาสสถานเดิมของบุพการีของ

พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์หรือคหบดี เพื่อเป็นการอุทิศกุศลบุญแห่งการถวายที่ดิน และการสร้างนั้นแด่ผู้ล่วงลับไปแล้ว 5) สร้างขึ้นบนพื้นที่เดิมซึ่งเคยเป็นที่ถวายพระเพลิง พระศพ หรือพระบรมศพมาก่อน ทั้งนี้เพื่อให้เป็นอนุสรณ์ในการรำลึกถึงบุคคลผู้นั้น รวมทั้งเป็นการอุทิศบุญแด่ผู้นั้นด้วย 6) สร้างขึ้น ณ ที่ปรากฏเหตุการณ์สำคัญ และ 7) สร้างขึ้นตามคติประเพณีนิยมบางประการ (โชติ กัลยาณมิตร, 2539)

การพัฒนาวัดโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน องค์กรภาครัฐหรือองค์กรภาคเอกชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาในรูปแบบบวร คือ บ้าน (ชุมชน) วัด และหน่วยงานราชการ ซึ่งเป็นฐานการพัฒนาวัดที่สำคัญ (กรมการพัฒนาชุมชน, 2547) หลักสัปปายะมีส่วนเกี่ยวข้องต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์นั้นเป็นผู้อบรมธรรมะ จัดการศึกษาด้านปริยัติและนำพาปฏิบัติแก่ประชาชน มีส่วนใกล้ชิดกับสังคม เอื้อประโยชน์ทางธรรมอันเป็นสาธารณะสมบัติ สงเคราะห์ชุมชนและสังคม พัฒนาสาธารณูปการ มีการร่วมมือประสานการเผยแผ่ธรรมผูกสัมพันธ์กับชุมชนและสังคม พระสงฆ์จึงเป็นผู้เลือกสรรและจัดวางกำหนดปัจจัยที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าสัปปายะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2557) สัปปายะ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรมและการดำรงชีวิต การเป็นอยู่ การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาต้องอาศัยเหตุปัจจัย คือ สัปปายะเหล่านี้ด้วย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 209-210)

ปัจจุบันวัดมิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงศาสนสถานสำหรับประกอบศาสนพิธีเท่านั้น หากยังเป็นศูนย์กลางของการศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ถึงกระนั้น วัดในหลายพื้นที่ยังประสบปัญหาด้านการบริหารจัดการและการจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญกับสถานที่พำนักอันเหมาะสมมาตั้งแต่ต้น ดังปรากฏว่าทรงรับประทานอนุญาตให้พระเจ้าพิมพิสารถวายพระเวฬุวันวิหารเพื่อเป็นวัดแห่งแรก และทรงอนุญาตเสนาสนะชนิดต่างๆ เพื่อให้ภิกษุใช้หลีกเร้นอยู่เพื่อความสุขและเพื่อเห็นแจ้ง

ความสำคัญของการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนยิ่งมีความซับซ้อนและท้าทายมากขึ้นในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีพหุวัฒนธรรมและอัตลักษณ์เฉพาะตัวสูง ด้วยการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งไทย เขมร กูย (กวย) และลาว วัดในจังหวัดสุรินทร์จึงไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงสถานที่ทำบุญตามหลักพุทธศาสนาเชิงซ้อนเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์รวมของความเชื่อ ประเพณีท้องถิ่น การจัดการพิธีกรรมตามคติกลุ่มชาติพันธุ์ และเป็นกลไกยึดเหนี่ยวทางสังคมของชุมชนชายแดน อย่างไรก็ดี จากการสำรวจบริบทจริงในพื้นที่พบว่า วัดในจังหวัดสุรินทร์หลายแห่งกำลังเผชิญปัญหาการบริหารจัดการในหลายมิติ ได้แก่ 1) ด้านอาวาส (กายภาพและผังวัด) การขาดการจัดผังวัดอย่างเป็นระบบ เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และธรรมาวาส ปะปนกัน ขาดความเป็นสัดส่วนและความสงบวิเวก 2) ด้านอาหาร (สุขาภิบาลและภัตตาหาร) ปัญหาโภชนาการ สุขาภิบาลอาหาร และการจัดการภัตตาหารที่เหลือจากการทำบุญให้ถูกสุขลักษณะและเป็นประโยชน์ต่อชุมชน 3) ด้านบุคคล (ความสัมพันธ์และความขัดแย้ง) ปัญหาช่องว่างระหว่างวัย การสื่อสาร และความขัดแย้งในการบริหารจัดการวัดระหว่างพระสงฆ์ ไวยาวัจกร และคณะกรรมการชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม และ 4) ด้านธรรมะ (กิจกรรมและรูปแบบการเรียนรู้) การขาดแคลนกิจกรรมการเผยแผ่ธรรมะที่ทันสมัย สามารถเข้าถึงและตอบโจทย์วิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ในยุคดิจิทัล

แม้ที่ผ่านมาจะมีงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาวัดหรือการจัดสำนักปฏิบัติธรรมอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ยังคงเน้นการศึกษาในเชิงกายภาพเชิงกว้าง การประเมินตามเกณฑ์มาตรฐานทั่วไป หรือเน้นมิติใดมิติหนึ่งแยกส่วนกัน โดยยังขาดการสังเคราะห์และประมวลผลเป็นโมเดลเชิงบูรณาการที่สามารถเชื่อมโยงหลักสัปปายะเข้ากับมิติทางวัฒนธรรมและสังคมได้อย่างเป็นระบบ ยิ่งไปกว่านั้น แม้จะมีการขับเคลื่อนโครงการ “วัด ประชา รัฐ สร้างสุข” ในระดับนโยบาย แต่มักเป็นการดำเนินงานตามกรอบภายนอกหรือเน้นความสะอาดกายภาพ (5ส) เป็นหลัก ซึ่งอาจยังไม่สามารถตอบสนองความต้องการลึกซึ้งด้านจิตใจ บริบทพหุวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของชุมชนท้องถิ่นได้

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การนำหลักสัปปายะ 4 อันประกอบด้วย อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคล-สัปปายะ และธรรมสัปปายะ ซึ่งเป็นหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เน้นการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเจริญภาวนา มายกระดับและประยุกต์สู่ S4C MODEL จะเป็นทางออกสำคัญ โดย S4C MODEL นี้ไม่ได้เป็นเพียงการพัฒนาพื้นที่กายภาพแบบนโยบายทั่วไป แต่เป็นการสร้างนวัตกรรมการบริหารจัดการวัดที่เน้น ความกระชับ สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรม (Culture-driven) และเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของชุมชน (Community-centered) อย่างแท้จริง บทความนี้จึงมุ่งศึกษาหลักสัปปายะ 4 ในเชิงแนวคิด หลักการ และสังเคราะห์ออกมาเป็น S4C MODEL เพื่อปิดช่องว่างทางวิชาการและมอบกรอบแนวทางเชิงบูรณาการที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ให้วัดในจังหวัดสุรินทร์และพื้นที่ใกล้เคียงเติบโตเป็นศูนย์กลางการพัฒนาจิตใจและชุมชนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักสัปปายะ 4 ในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อวิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 มาใช้ในการพัฒนาวัด
3. เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ที่เหมาะสมกับบริบทจังหวัดสุรินทร์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ในจังหวัดสุรินทร์” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม (Field Research) เพื่อศึกษาหลักสัปปายะ 4 ในพระพุทธศาสนา วิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหาและการประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 ในการพัฒนาวัด ตลอดจนสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ที่เหมาะสมกับบริบททางพระพุทธศาสนา สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดสุรินทร์ การวิจัยเอกสารมุ่งศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ส่วนการวิจัยภาคสนามดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากวัดที่เป็นพื้นที่ศึกษาในจังหวัดสุรินทร์

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัย จำนวนทั้งสิ้น 25 รูป/คน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากผู้ที่มีความรู้ ประสบการณ์ หรือมีบทบาทเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริหารจัดการ การพัฒนา และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัด ประกอบด้วย 1) พระสังฆาธิการ จำนวน 7 รูป 2) นักวิชาการ จำนวน 4 คน 3) ผู้นำชุมชน จำนวน 7 คน 4) ประชาชน จำนวน 7 คน

พื้นที่ศึกษาประกอบด้วยวัดในจังหวัดสุรินทร์ จำนวน 7 วัด ได้แก่ 1) วัดป่าบ้านผือ อำเภอรัตนบุรี 2) วัดป่ามหาโพธิวัน อำเภอศีขรภูมิ 3) วัดศรีธรรมาราม อำเภอเมืองสุรินทร์ 4) วัดสุขุมาลัย อำเภอปราสาท 5) วัดป่าดงคู (ธรรมยุต) อำเภอลำดวน 6) วัดบวรสังฆาราม (ธรรมยุต) อำเภอเมืองสุรินทร์ 7)วัดป่าโยธาประสิทธิ์ (ธรรมยุต) อำเภอเมืองสุรินทร์

เกณฑ์การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ เป็นผู้มีความรู้หรือประสบการณ์เกี่ยวกับการบริหารและการพัฒนาวัด เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของวัดหรือชุมชนในพื้นที่ศึกษา สามารถให้ข้อมูลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย และสมัครใจเข้าร่วมการวิจัย

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย

1) แบบศึกษาเอกสาร ใช้สำหรับรวบรวม จำแนก และวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับหลักสัปปายะ 4 แนวคิดการพัฒนาวัด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Form) ใช้สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยกำหนดประเด็นคำถามให้ครอบคลุมสภาพปัจจุบัน ปัญหา การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 แนวทางการพัฒนาวัด และข้อเสนอแนะสำหรับการสร้างรูปแบบการพัฒนาวัดที่เหมาะสมกับบริบทของจังหวัดสุรินทร์

ผู้วิจัยสร้างเครื่องมือจากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา ความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ความชัดเจนของภาษา และความเหมาะสมของข้อคำถาม ก่อนปรับปรุงแก้ไขและนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริง

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1) การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักสัปปายะ 4 การบริหารจัดการวัด และการพัฒนาวัด แล้วบันทึกสาระสำคัญ จำแนกประเด็น และจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2) การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยประสานงานกับวัดและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ชี้แจงวัตถุประสงค์และรายละเอียดของการวิจัย พร้อมทั้งขอความยินยอมก่อนดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้วิจัยใช้

แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ จดบันทึกข้อมูล และบันทึกเสียงโดยได้รับอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูล หลังจากนั้นจึงถอดความการสัมภาษณ์และตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูล เพื่อนำไปใช้ในการวิเคราะห์ต่อไป

ข้อมูลภาคสนามมุ่งศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา ปัจจัยสนับสนุน แนวทางการพัฒนา และข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 ในการพัฒนาวัดทั้ง 7 แห่ง

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา โดยนำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์มาจัดหมวดหมู่ ตรวจสอบความถูกต้อง เปรียบเทียบ และสังเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย จากนั้นเรียบเรียงผลการวิเคราะห์เป็นความเรียงเชิงวิชาการ พร้อมสังเคราะห์เป็นรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ที่เหมาะสมกับบริบทของจังหวัดสุรินทร์

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาหลักสัปปายะ 4 ในพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ผลการศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค พบว่า “สัปปายะ” หมายถึง สิ่งหรือสภาวะที่เหมาะสม เกื้อกูล และเอื้อต่อการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรม มิได้หมายถึงความสะดวกสบายทางวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่เป็นปัจจัยที่ช่วยลดอุปสรรค ทำให้กายและจิตมีความพร้อมต่อการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ทั้งนี้ พระไตรปิฎกมิได้จัดองค์ประกอบดังกล่าวไว้ในชื่อ “สัปปายะ 4” เป็นหมวดโดยตรง แต่มีหลักการปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่ง ขณะที่อรรถกถาและคัมภีร์วิสุทธิมรรคจำแนกสัปปายะไว้อย่างละเอียด 7 ประการ ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์สาระสำคัญให้เหมาะสมกับบริบทการพัฒนาวัดเป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. อาวาสสัปปายะ หมายถึง สถานที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่สงบ ปลอดภัย สะอาด เดินทางสะดวก และไม่ถูกรบกวน อันเอื้อต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม สอดคล้องกับหลักปฏิรูปเทสวาสะ คือการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม และลักษณะเสนาสนะที่เกื้อกูลต่อการภาวนา (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/31/50–51; องฺ.ทสก. (ไทย) 24/11/17–19)

2. อาหารสัปปายะ หมายถึง อาหารที่สะอาด ปลอดภัย มีปริมาณพอเหมาะ และเหมาะสมกับสุขภาพ โดยบริโภคเพื่อดำรงร่างกายและสนับสนุนการประพฤติพรหมจรรย์ มิใช่เพื่อความเพลิดเพลินหรือความมัวเมา (ม.มู. (ไทย) 12/23/22–23)

3. บุคคลสัปปายะ หมายถึง การอยู่ร่วมกับครูอาจารย์ กัลยาณมิตร และบุคคลผู้มีศีลธรรม ซึ่งสามารถเป็นแบบอย่าง ให้คำแนะนำ และสนับสนุนการปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังพุทธพจน์ที่แสดงว่าความมีกัลยาณมิตรเป็นองค์ประกอบสำคัญของการประพฤติพรหมจรรย์ (สำ.ม. (ไทย) 19/2/3)

4. ธรรมสัปปายะ หมายถึง หลักธรรม เนื้อหา และวิธีการถ่ายทอดที่ถูกต้อง เหมาะสมกับพื้นฐานของผู้ศึกษา และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยมีการคบสัตบุรุษ ฟังพระสัทธรรม พิจารณาโดยแยบคาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/248/367–368)

สรุปได้ว่า หลักสัปปายะ 4 เป็นระบบปัจจัยเกื้อกูลที่เชื่อมโยงกันทั้งด้านสถานที่ อาหาร บุคคล และหลักธรรม มีเป้าหมายเพื่อสร้างความพร้อมทางกาย สังคม และจิตใจ ทำให้วัดเป็นพื้นที่ที่เอื้อต่อการอยู่อาศัย การศึกษา และการปฏิบัติธรรม อันนำไปสู่การพัฒนาชีวิตตามหลักไตรสิกขาอย่างสมดุลและยั่งยืน

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 มาใช้ในการพัฒนาวัด ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 25 รูป/คน และการศึกษาสภาพพื้นที่วัด 7 แห่งในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า วัดแต่ละแห่งมีการประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 แตกต่างกันตามสภาพพื้นที่ ทรัพยากร ภาวะผู้นำ และความร่วมมือของชุมชน โดยมิได้ดำเนินการแยกส่วน แต่เชื่อมโยงการจัดการสถานที่ อาหาร บุคลากร และการเผยแผ่ธรรมะเข้ากับวิถีชีวิตและบริบทพหุวัฒนธรรมไทย–เขมร–กูย–ลาว ดังนี้

1. อาวาสสัปปายะ วัดนำมาประยุกต์ใช้โดยจัดแบ่งพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาส สังฆาวาส และพื้นที่บริการชุมชน ตลอดจนปรับภูมิทัศน์ให้สะอาด ร่มรื่น และเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม อย่างไรก็ตาม บางวัดยังมีข้อจำกัดด้านขนาดพื้นที่ งบประมาณ พื้นที่ทับซ้อน และเสียงรบกวนจากกิจกรรมชุมชน เช่น วัดป่ามหาโพธิวัน แม้จัดพื้นที่รองรับงานปริวาสกรรมและการปฏิบัติกรรมฐานอย่างเป็นสัดส่วน แต่พื้นที่เดิมซึ่งเป็นป่าช้าสาธารณะมีขนาดจำกัดและอยู่ใกล้บริเวณจัดงานประเพณี ส่งผลต่อความสงบของเขตปฏิบัติธรรม (พระครูโสภณธรรมรังสี (สุพรรณ), สัมภาษณ์, 18 ธันวาคม 2568) แสดงให้เห็นว่าการประยุกต์ใช้อาวาสสัปปายะขึ้นอยู่กับการวางผังวัดและการประสานการใช้พื้นที่ร่วมกับชุมชนอย่างเหมาะสม

2. อาหารสัปปายะ วัดนำมาประยุกต์ใช้ผ่านการดูแลความสะอาดของโรงครัว การจัดระบบภัตตาหาร และการจัดอาหารสำหรับพระสงฆ์และผู้ปฏิบัติธรรม แต่ยังพบปัญหาอาหารบิณฑบาตที่มีรสเค็ม หวาน หรือมีไขมันสูง ซึ่งเป็นผลจากค่านิยมและวัฒนธรรมการถวายอาหารของประชาชน ปัญหาดังกล่าวส่งผลต่อสุขภาวะและความเสี่ยงต่อโรคไม่ติดต่อเรื้อรังของพระสงฆ์ จึงเกิดความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในการให้ความรู้แก่ผู้ประกอบอาหารและประชาชนเกี่ยวกับการถวายอาหารที่เหมาะสม (บัวลิน โสภา, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2569) สะท้อนว่าอาหารสัปปายะต้องครอบคลุมทั้งสุขาภิบาล ความปลอดภัย และคุณค่าทางโภชนาการ

3. บุคคลสัปปายะ มีการประยุกต์ใช้ผ่านการพัฒนาภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส การแบ่งหน้าที่ระหว่างพระสงฆ์ ไวยาวัจกร และคณะกรรมการวัด ตลอดจนการเปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชนและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม ประสิทธิผลของการดำเนินงานแตกต่างกันตามความโปร่งใส การสื่อสาร และความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน วัดที่เจ้าอาวาสเปิดกว้าง เปิดเผยข้อมูลทางการเงิน และส่งเสริมการร่วมคิดร่วมทำสามารถลดความขัดแย้งและสร้างความร่วมมือได้ดีกว่า (คาน บุญพรม, สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2569) ดังนั้น บุคคลสัปปายะจึงมิได้จำกัดเฉพาะคุณสมบัติของพระสงฆ์ แต่รวมถึงระบบความสัมพันธ์และการบริหารแบบมีส่วนร่วมของบ้าน วัด และหน่วยงานภาครัฐด้วย

4. ธรรมสัปปายะ วัดมีการปรับรูปแบบการเผยแผ่จากการเทศนาแบบดั้งเดิมไปสู่กิจกรรมปฏิบัติธรรม ค่ายคุณธรรม การประยุกต์ธรรมะกับปัญหาชีวิต และการใช้สื่อดิจิทัล อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดด้านพฤติกรรมการฟังธรรม ความสนใจของเยาวชน และความแตกต่างทางภาษาและวัฒนธรรม การเผยแผ่ที่ใช้รูปแบบเดิมเพียงอย่างเดียวจึงไม่สามารถเข้าถึงคนทุกช่วงวัยได้ ขณะที่การนำเสนอธรรมะอย่างกระชับ ใช้

เทคโนโลยี และเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตสามารถเพิ่มความสนใจของเยาวชนและประชาชนได้มากขึ้น (พระครูถาวรธรรมวงศ์ (พัฒนา) และกรรณิกา พิมพ์ลา, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2569)

จึงสรุปได้ว่า การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 4 ในการพัฒนาวัดในจังหวัดสุรินทร์มีทั้งความก้าวหน้าและข้อจำกัด โดยการปรับปรุงสถานที่เป็นด้านที่เห็นผลอย่างเป็นรูปธรรม ส่วนด้านอาหาร บุคคล และธรรมะจำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่อง ปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จ ได้แก่ ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส การมีส่วนร่วมของชุมชน ความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และการปรับกิจกรรมให้สอดคล้องกับบริบทพหุวัฒนธรรมของพื้นที่ ทั้งนี้ ข้อค้นพบดังกล่าวเป็นฐานข้อมูลสำหรับการสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาวัดในวัตถุประสงค์ข้อต่อไป

วัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ที่เหมาะสมกับบริบทจังหวัดสุรินทร์ ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลภาคสนามจากวัดตัวอย่าง 7 แห่ง พบว่า รูปแบบการพัฒนาวัดที่เหมาะสมกับบริบทจังหวัดสุรินทร์ต้องบูรณาการหลักสัปปายะ 4 เข้ากับการบริหารแบบมีส่วนร่วมและวิถีชีวิตของชุมชนพหุวัฒนธรรมไทย เขมร กูย ลาว ผู้วิจัยจึงเสนอ S4C MODEL: Sappāya 4 for Contextual Temple Development หรือรูปแบบสัปปายะ 4 เพื่อการพัฒนาวัดตามบริบท ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ดังนี้

1. การจัดการพื้นที่อย่างเหมาะสม (Spatial Management) เป็นการจัดทำผังวัดและแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขตพุทธาวาส เขตสังฆาวาส และเขตบริการชุมชนอย่างชัดเจน พร้อมทั้งดูแลความสะอาด ความร่มรื่น ความปลอดภัย การจัดการขยะ และมลภาวะทางเสียง เพื่อรักษาความสงบวิเวกของพระสงฆ์และผู้ปฏิบัติธรรม ควบคู่กับการรองรับศาสนกิจและกิจกรรมของชุมชนอย่างสมดุล

2. การจัดการสุขาภิบาลและโภชนาการ (Sanitation and Nutrition) เป็นการพัฒนาระบบโรงครัวและภัตตาหารให้สะอาด ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ ส่งเสริมความรู้แก่ประชาชนเกี่ยวกับการถวายอาหารที่เหมาะสม ลดอาหารหวาน มัน และเค็ม ตลอดจนสร้างความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และหน่วยงานสาธารณสุขในการดูแลสุขภาวะของพระสงฆ์และผู้เข้าร่วมกิจกรรมภายในวัด

3. การบริหารแบบร่วมมือ (Collaborative Governance) เป็นการพัฒนาภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของเจ้าอาวาส ควบคู่กับการบริหารงานที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ ไวยาวัจกร คณะกรรมการวัด ผู้นำชุมชน เยาวชน และหน่วยงานภาครัฐเข้ามาร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน และร่วมประเมินผล เพื่อสร้างความไว้วางใจ ลดความขัดแย้ง และเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด และราชการ

4. การสื่อสารธรรมะตามบริบท (Contextual Dhamma Communication) เป็นการพัฒนารูปแบบการเผยแผ่ธรรมะให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ภาษา วัฒนธรรม และช่วงวัยของประชาชน โดยผสมผสานการเทศนา การปฏิบัติธรรม ค่ายคุณธรรม กิจกรรมเรียนรู้ และสื่อดิจิทัล เพื่อให้เด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ และประชาชนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึง เข้าใจ และนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวันได้

การนำรูปแบบไปใช้ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ การวิเคราะห์บริบทวัดและชุมชน การวางแผนแบบมีส่วนร่วม การดำเนินงานตามองค์ประกอบทั้งสี่ และการติดตามประเมินผลเพื่อปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง โดยมีเงื่อนไขสำคัญ ได้แก่ ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาส การมีส่วนร่วมของชุมชน ความโปร่งใสในการบริหาร การสนับสนุนจากภาคีเครือข่าย และการเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรม

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า หลักสัปปายะเป็นการจัดปัจจัยแวดล้อมให้เหมาะสมและเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรม โดยช่วยลดอุปสรรคและส่งเสริมความพร้อมในการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา สอดคล้องกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2557) ที่อธิบายว่า สัปปายะเป็นสภาวะที่ช่วยเกื้อหนุนการบำเพ็ญภาวนา ทั้งนี้ แม้คัมภีร์อรรถกถาและวิสุทธิมรรคจะจำแนกสัปปายะไว้ 7 ประการ แต่การวิจัยครั้งนี้สังเคราะห์เป็น 4 ด้านเพื่อให้เหมาะสมกับบริบทการพัฒนาวัด ดังนี้

1. อาวาสสัปปายะ มิได้หมายถึงความสวยงามของสถานที่เท่านั้น แต่ต้องมีความสงบ สะอาด ปลอดภัย และลดสิ่งรบกวน เพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม สอดคล้องกับหลักปฏิรูปเทสวาสะ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/31/50–51) และแนวคิดของพระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ) (2538) ที่เสนอให้พัฒนาวัดเป็นรมณียสถานและศูนย์กลางพัฒนาจิตใจของชุมชน

2. อาหารสัปปายะ ครอบคลุมความสะอาด ความปลอดภัย คุณค่าทางโภชนาการ และความพอประมาณ เนื่องจากร่างกายที่สมดุลช่วยให้การปฏิบัติธรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับหลักการพิจารณาอาหารเพื่อดำรงกายและเกื้อกูลต่อการประพฤติพรหมจรรย์ (ม.มู. (ไทย) 12/23/22–23)

3. บุคคลสัปปายะ หมายถึงการมีครูอาจารย์และกัลยาณมิตรที่ให้คำแนะนำอย่างถูกต้อง เมื่อประยุกต์กับการพัฒนาวัดจึงครอบคลุมความร่วมมือระหว่างเจ้าอาวาส คณะสงฆ์ คณะกรรมการวัด และชุมชน สอดคล้องกับพระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิ์วิรุฬห์) (2551) ที่พบว่า การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมต้องอาศัยความพร้อมร่วมกันของวัด คณะสงฆ์ บุคลากร และชุมชน

4. ธรรมสัปปายะ คือการถ่ายทอดหลักธรรมที่ถูกต้อง เหมาะสมกับผู้ฟัง และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง สอดคล้องกับหลักการคบสัตบุรุษ ฟังพระสัทธรรม พิจารณาโดยแยบคาย และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/248/367–368) ส่วนสื่อหรือเทคโนโลยีเป็นเพียงเครื่องมือช่วยให้ธรรมะเข้าถึงผู้คนได้เหมาะสมยิ่งขึ้น

อภิปรายผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 2 พบว่า วัดป่ามหาโพธิวัน ตำบลคาละแมะ อำเภอศีขรภูมิ มีการดำเนินงานในเกณฑ์ที่ดี โดยเฉพาะการจัดสรรพื้นที่ภายในวัดเป็นเขตพุทธาวาส ธรรมาวาส และสังฆาวาสอย่างเป็นสัดส่วน มีระบบการจัดการด้านอาหารที่เกื้อกูลต่อผู้ปฏิบัติธรรม และมีความพร้อมของบุคลากรในการรองรับพุทธศาสนิกชนที่มาร่วมงานปริวาสกรรมและปฏิบัติกรรมฐานเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ยังคงมีอุปสรรคสำคัญด้านกายภาพ เนื่องจากพื้นที่เดิมเป็นป่าช้าสาธารณะที่มีขนาดจำกัด ทำให้การขยายพื้นที่วัดต้อง

ใช้งบประมาณสูง ประกอบกับปัญหาโภชนาการในอาหารบิณฑบาตที่ชุมชนมักเน้นการปรุงด้วยน้ำมัน และปัญหาเชิงพฤติกรรมของชาวบ้านที่ยังขาดความเข้าใจในหลักธรรมและกัลยาณมิตรธรรม เช่น การพูดคุยกันระหว่างฟังเทศน์ หรือที่เรียกว่าฟังธรรมไม่เป็น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ พื้นที่วัดในอดีตมีข้อจำกัดทางกายภาพ ทำให้การพัฒนาเสนาสนะต้องคำนึงถึงกรอบพระวินัยอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะเรื่องการสร้างกุฏิและการรับที่ดินตามหลักการที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (วิ.ม. (ไทย) 1/226-235/304-320) ในส่วนของพฤติกรรมชุมชนและปัญหาโภชนาการ เกิดจากช่องว่างในการเผยแผ่ธรรมะในอดีตที่ขาดพระสงฆ์ผู้นำทางจิตวิญญาณมาให้คำแนะนำด้านโภชนปัญญาและมารยาททางสังคมที่ถูกต้องตามหลักกวฬึงการาหาร วัดจึงจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์การพัฒนาสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (สัปปายะ) เพื่อปรับสภาวะร่างกายและจิตใจของผู้มาเยือนให้สงบในเบื้องต้น ก่อนจะใช้นามธรรมคือหลักกถาวัตถุ 10 เข้ามาขัดเกลาพฤติกรรมและสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องบุญกิริยาวัตถุอย่างเป็นระบบ

ข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ สอดคล้องกับข้อค้นพบของ พระพรชาติ พุทฺธสโร (ภาคพรม) (2561) ที่ศึกษาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตจังหวัดสุรินทร์ และระบุว่าการจัดสัดส่วนพื้นที่ให้เหมาะสมระหว่างเขตที่พักและเขตปฏิบัติธรรมเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญ และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือพุทธศาสนิกชนในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ให้ความสำคัญกับ ภัสสสัปปายะ (ธรรมะสัปปายะ) และ ปุคคลสัปปายะ มากที่สุด เนื่องจากต้องการคำแนะนำในการปฏิบัติที่ชัดเจนจากวิทยากรที่มีความรู้ ซึ่งจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นได้มากกว่าเพียงแค่ความสะดวกสบายทางกายภาพ สอดคล้องกับ งานวิจัยของ ณัฏฐยชญ์ บุญสด (2564) ที่ศึกษาบริบทพื้นที่จังหวัดสุรินทร์และเสนอว่า การพัฒนาพื้นที่เชิงวัฒนธรรมและศาสนาให้เกิดความยั่งยืนต้องอาศัย "การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชุมชน" ใน 4 มิติ คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับประโยชน์ หากวัดและชุมชนมีช่องว่างต่อกันดังที่พบในปัญหาพฤติกรรมการฟังธรรม จะส่งผลให้การพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร สอดรับกับแนวทางการดำเนินงานของโครงการ วัด ประชา รัฐ สร้างสุข ที่มุ่งเน้นการจัดการสิ่งแวดล้อมและขยะภายในวัดให้เป็นระบบ เพื่อพัฒนาวัดให้เป็นรมณียสถาน หรือสถานที่ที่สะอาด ร่มรื่น และเป็นศูนย์กลางในการสร้างสุขภาวะทั้งด้านกายและจิตใจให้กับคนในชุมชน (องค์การบริหารส่วนตำบลเทพรักษา, 2566) สอดคล้องกับแนวคิดของ พระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ) (2538) ที่ระบุว่าภารกิจสำคัญของเจ้าอาวาสคือการบริหารจัดการเสนาสนะตามหลักอาวาสสัปปายะ เพื่อให้วัดเป็นศูนย์รวมศรัทธาและเป็นแบบอย่างในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลจากการวิจัยวัตถุประสงค์ที่ 3 พบว่า การพัฒนารูปแบบวัดและสำนักปฏิบัติธรรมในภาพรวมให้ประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบูรณาการการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สะอาดและร่มรื่น (ด้านสถานที่หรืออาวาส) ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการโภชนาการ (ด้านอาหาร) การยกระดับศักยภาพและความพร้อมของบุคลากร (ด้านปุคคละ) ตลอดจนการพัฒนาโครงสร้างและหลักสูตรการปฏิบัติธรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของคนในชุมชน (ด้านธรรมะ) อย่างไรก็ตาม สภาพปัจจุบันยังคงเผชิญปัญหาและอุปสรรคสำคัญร่วมกันหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านพื้นที่และอาคารสถานที่ปฏิบัติธรรมที่มีสภาพทรุดโทรม ขาดความพร้อมและเครื่องอำนวยความสะดวก ปัญหาการขาดสภาพคล่องทางการเงินเนื่องจากไม่มีทุนสนับสนุนจากภายนอก ตลอดจนปัญหาใหญ่ในด้านบุคลากรและสังคม

ที่อดีตผู้นำมักบริหารงานเชิงปัจเจกขาดการมีส่วนร่วม พระภิกษุและวิทยากรยังขาดทักษะการศึกษาและการเผยแผ่เชิงรุกที่สอดรับกับสังคมยุคใหม่ รวมถึงวัดส่วนใหญ่ยังขาดการประสานความเข้าใจและขาดการสร้างภาคีเครือข่ายความร่วมมือที่ดีร่วมกับคนในชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ

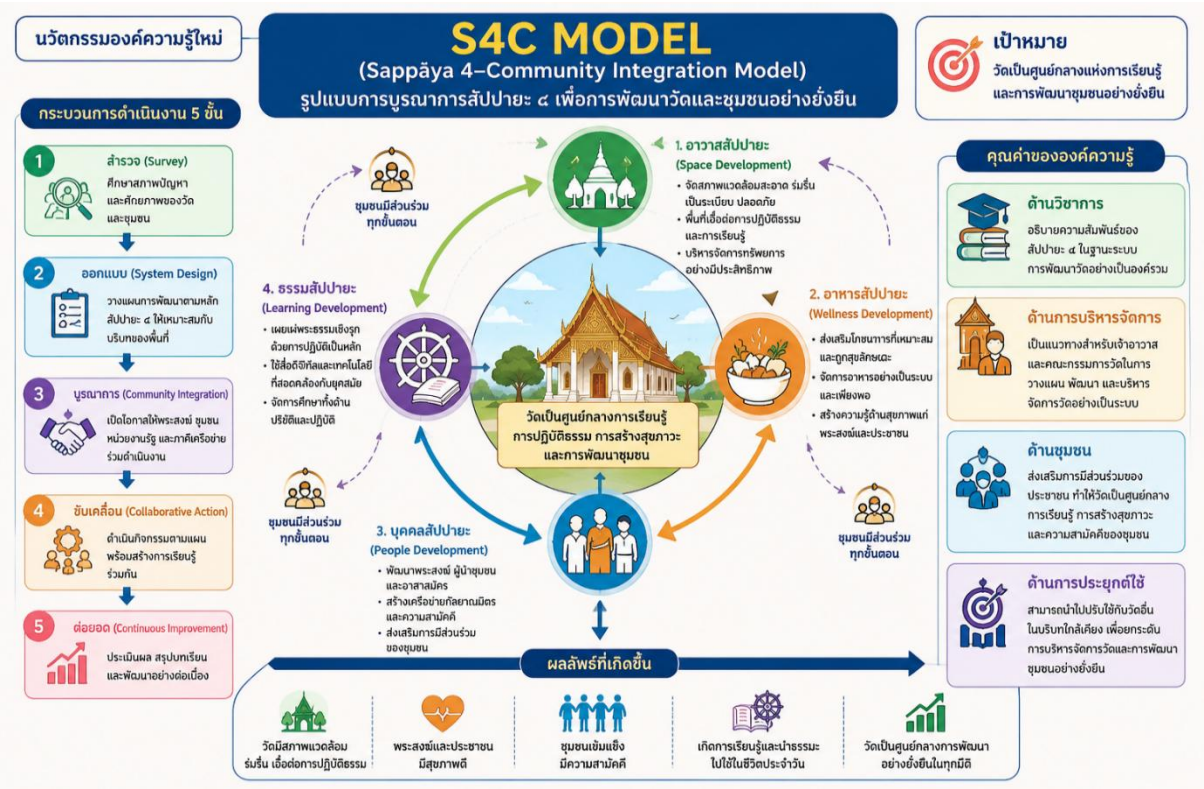
ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ บริบทของวัดและสำนักปฏิบัติธรรมตามวิถีพุทธดั้งเดิมนั้น เป็นสัญลักษณ์และศูนย์รวมจิตใจแห่งความสงบร่มรื่นและเป็นที่พึ่งทางจิตใจของผู้คนในชุมชน แต่เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของกระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ การบริหารจัดการวัดจึงเกิดช่องว่างทางทัศนคติระหว่างวัดกับชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คณะสงฆ์และเจ้าอาวาสจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนมุมมองจากการบริหารงานตามความสามารถเฉพาะตนเพียงลำดับเดียว มาเป็นการวางแผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการเชิงพุทธอย่างเป็นระบบ ทั้งระยะสั้นและระยะยาว มีความโปร่งใสตรวจสอบได้ผ่านการจัดสรรระบบการเงินที่เป็นสากล และการประยุกต์ใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่หลากหลายเพื่อกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้ธรรมะได้อย่างสะดวกรวดเร็ว โดยพระสงฆ์ต้องพัฒนาตนเองให้มีภาวะผู้นำมีจริยวัตรที่งดงาม และมุ่งเน้นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้แก่คฤหัสถ์ผ่านหลักพุทธธรรม เช่น ไตรสิกขา เมตตาธรรม และอิทธิบาท 4 เพื่อปรับพฤติกรรมของชาวบ้านจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม พร้อมเปิดโอกาสให้ประชากรและองค์กรในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและพัฒนาทุกขั้นตอน ซึ่งจะช่วยสร้างกลุ่มกัลยาณมิตร ขจัดรอยร้าวในชุมชน และทำให้เกิดความสามัคคีหวงแหนวัดในฐานะศูนย์กลางชุมชนได้อย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พระปลัดวรัญญู ยอดเพ็ชร (2558) ที่ค้นพบว่าปัญหาวัดส่วนใหญ่เกิดจากการบริหารจัดการแบบปัจเจกชนของอดีตผู้นำจนทำให้ไม่สามารถสืบสานอัตลักษณ์ต่อได้และขาดการประสานความเข้าใจกับชุมชน แต่สามารถพัฒนาได้ด้วยการใช้ทฤษฎี POLC และรูปแบบ GT Model ที่เน้นการสำรวจข้อมูลความพร้อม การประกาศเจตนารมณ์เพื่อประโยชน์ส่วนรวม และสร้างภาคีเครือข่ายกัลยาณมิตรทำงานร่วมกันอย่างมีความสุข เช่นเดียวกับ พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ พิลาพันธุ์ (2556) ที่พบข้อจำกัดคล้ายคลึงกันในด้านสถานที่วิทยากร และงบประมาณที่ไม่เพียงพอ จึงเสนอแนวทางว่าควรจัดสถานที่ให้มีความสัปปายะและอบอุ่น พัฒนาวิทยากรให้มีความรู้ประพฤติดีสามารถประยุกต์ธรรมะได้เหมาะสม และวางแผนงานการบริหารจัดการที่ชัดเจน อีกทั้งยังสอดรับกับงานวิจัยของ พระมหากังวาล ธีรธมฺโม (ศรชัย) (2557) ที่สะท้อนภาพว่า แม้สำนักปฏิบัติธรรมจะเด่นเรื่องการส่งเสริมปริยัติและปฏิบัติ แต่มีจุดอ่อนสำคัญเรื่องอาคารทรุดโทรมไม่เพียงพอ และขาดประสบการณ์ด้านวิปัสสนากรรมฐาน จึงต้องสร้างแผนยุทธศาสตร์ที่พิจารณาสภาพแวดล้อมภายในและภายนอก มีระบบงบประมาณและบัญชีที่ตรวจสอบได้แยกจากบัญชีวัด และนำหลักอิทธิบาท 4 มาบูรณาการขยายผลประสิทธิภาพการทำงาน

อนึ่ง ผลการศึกษาดังกล่าวยังมีความสอดคล้องกันเป็นเนื้อเดียวกับข้อค้นพบของ พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิ์วิรุฬห์) (2556) ที่ระบุว่า ความสำเร็จในการพัฒนาวัดเป็นสำนักปฏิบัติธรรมนั้น จะต้องพิจารณาปัจจัยสำคัญตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ ได้แก่ ความพร้อมของวัดและชุมชน การวางแผนจัดสภาพแวดล้อมให้เกื้อกูลทั้งสถานที่ (อาวาส) ที่บิณฑบาต (โคจรคาม) อาหาร (โภชนะ) บรรยากาศ (อุตุ) และบุคคล (ปุคคละ) ร่วมกับความชัดเจนในนโยบายหลักสูตรการอบรม (ภัสสะ) และโครงการสนับสนุน (อิริยาบถ) จนเกิดเป็นความศรัทธาของผู้ปฏิบัติธรรม เช่นเดียวกับ พระมหาอนุชา สิริวณฺโณ (พละกุล) (2556) ที่พบว่า

พระสงฆ์ระดับเจ้าอาวาสมีบทบาทหลักในการปกครองดูแลวัดและการสาธารณูปการอยู่แล้ว แต่หากเป็นพระสงฆ์นักพัฒนาจะยกระดับด้วยการจัดทำโครงการส่งเสริมรายได้ จริยธรรม และการศึกษา เพื่อปรับทัศนคติของพุทธศาสนิกชนผ่านการใช้ภูมิปัญญาและวรรณกรรมท้องถิ่น ขณะที่ แม่ชีเณรัชฌา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์ (2556) ได้ชี้ให้เห็นโครงสร้างการบริหารจัดการวัดฝ่ายคณะสงฆ์ว่า เน้นการวางแผนงาน มีเจ้าสำนักบริหารจัดการ และใช้หลักไตรสิกขากับหลักเมตตาในการกำกับดูแลบุคลากร โดยมุ่งพัฒนาทั้งด้านบุคลากร สถานที่สื่อ และหลักสูตรตามหลักสติปัฏฐาน 4 และท้ายที่สุดยังสอดคล้องกับแนวคิดของ อุทัย สติมั่น (2555) ที่สรุปว่า วัดและสำนักปฏิบัติธรรมคือสัญลักษณ์ของความสงบร่มรื่นและบริสุทธิ์สะอาด โดยรูปแบบการจัดการความรู้ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จได้นั้น จะต้องประกอบด้วย 3 องค์ประกอบหลัก คือ ด้านคนที่มีผู้บริหารสูงสุดเห็นคุณค่าและคนในองค์กรกระหายการเรียนรู้ ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศที่มีประสิทธิภาพช่วยให้เกิดการเรียนรู้ได้รวดเร็ว และด้านกระบวนการจัดการความรู้ที่ชัดเจนและเป็นระบบในทางปฏิบัติ

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

ผู้วิจัยสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่จากผลการศึกษาทั้งการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม พบว่า การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนในบริบทจังหวัดสุรินทร์จะเกิดความยั่งยืนได้ มิใช่เพียงการพัฒนาองค์ประกอบของ สัปปายะ 4 แยกส่วน แต่ต้องเชื่อมโยงทั้งสี่ด้านให้เกิดวงจรการพัฒนา ที่ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน จึงเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เรียกว่า S4C MODEL (Sappāya 4–Community Integration Model) ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1: แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบโดย Open AI, Chat GPT, 2026.

คำอธิบายองค์ประกอบของ S4C MODEL มีดังนี้

S1: Space Development อาวาสสัปปายะ มุ่งพัฒนาวัดให้มีความสะอาด สงบ ปลอดภัย และมีการแบ่งพื้นที่อย่างชัดเจน โดยมีผังวัด การจัดภูมิทัศน์ พื้นที่ภาวนา และพื้นที่ชุมชน เพื่อให้เกิดความสะอาด ความปลอดภัย ความพร้อมในการใช้พื้นที่ และความพึงพอใจของผู้ใช้วัด

S2: Wellness Development อาหาร/โภชนสัปปายะ มุ่งส่งเสริมสุขภาวะของพระสงฆ์และผู้มาปฏิบัติธรรม โดยให้ความสำคัญกับความสะอาดของโรงครัว อาหารเพื่อสุขภาพ ความรู้ด้านโภชนาการ การถวายอาหารอย่างเหมาะสม ระบบสุขาภิบาลอาหาร และการลดอาหารที่มีความเสี่ยงต่อสุขภาพ

S3: People Development บุคคลสัปปายะ มุ่งสร้างเครือข่ายกัลยาณมิตรของวัดและชุมชน โดยอาศัยกลไกจากผู้นำสงฆ์ คณะกรรมการวัด อาสาสมัคร เยาวชน และผู้นำวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วม ความไว้วางใจ ความร่วมมือ และลดความขัดแย้งในชุมชน

S4: Learning Development ธรรม/ภัสสสัปปายะ มุ่งส่งเสริมการเรียนรู้ธรรมที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต โดยใช้การเทศนาเชิงปฏิบัติ กิจกรรมภาวนา สื่อดิจิทัล และหลักสูตรชุมชน เพื่อส่งเสริมการเข้าร่วมกิจกรรม ความเข้าใจหลักธรรม และการนำธรรมไปใช้ในชีวิตประจำวัน

C: Community Integration ทำหน้าที่เชื่อมโยงองค์ประกอบทั้ง ๔ ด้านเข้ากับบ้าน–วัด–รัฐ–โรงเรียน–องค์กรท้องถิ่น เพื่อให้การพัฒนาวัดเกิดจากความร่วมมือของทุกภาคส่วน และไม่เป็นภาระของเจ้าอาวาสเพียงฝ่ายเดียว

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ในจังหวัดสุรินทร์ สรุปได้ว่า หลักสัปปายะ 4 ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และธรรมสัปปายะ เป็นหลักธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้ในการพัฒนาวัดได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งด้านกายภาพ การบริหารจัดการ การพัฒนาพระสงฆ์และบุคลากร ตลอดจนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน วัดที่นำหลักสัปปายะ 4 มาประยุกต์ใช้อย่างครบถ้วนสามารถพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ การปฏิบัติธรรม และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้อย่างยั่งยืน อาศัยการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ประชาชน ภาครัฐ และภาคีเครือข่ายในพื้นที่ร่วมกันดำเนินงานอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยได้นำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ คือ S4C MODEL (Sappāya 4–Community Integration Model) ซึ่งเป็นรูปแบบการพัฒนาวัดที่บูรณาการหลักสัปปายะ 4 เข้ากับการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย 1) การพัฒนาสภาพแวดล้อมของวัด (Space Development) 2) การพัฒนาระบบสุขภาวะและโภชนาการ (Wellness Development) 3) การพัฒนาพระสงฆ์ บุคลากร และเครือข่ายกัลยาณมิตร (People Development) และ 4) การพัฒนาการเรียนรู้และการเผยแผ่พระธรรมด้วยรูปแบบร่วมสมัย (Learning Development) ซึ่งช่วยยกระดับวัดให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างยั่งยืน ข้อเสนอแนะจากการวิจัย ประกอบด้วย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและคณะสงฆ์ควรกำหนดนโยบายส่งเสริมการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 ให้เป็นแนวทางมาตรฐานในการพัฒนาวัดทั่วประเทศ

2) ควรสนับสนุนงบประมาณและทรัพยากรเพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อม ระบบสุขาภิบาล และสิ่งอำนวยความสะดวกภายในวัดให้เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมและการเรียนรู้

3) ควรส่งเสริมความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐในการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) ควรนำรูปแบบ S4C MODEL ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนและบริหารจัดการวัดให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่

2) ควรพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ กรรมการวัด และเครือข่ายจิตอาสาให้มีความรู้ด้านการบริหารจัดการ การเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการใช้สื่อดิจิทัลในการสื่อสารธรรมะ

3) ควรจัดกิจกรรมส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากวัดในฐานะศูนย์กลางการเรียนรู้ ศิลปวัฒนธรรม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้รูปแบบ S4C MODEL ในวัดของภูมิภาคอื่น เพื่อเปรียบเทียบผลลัพธ์และพัฒนารูปแบบให้มีความเหมาะสมกับบริบทที่หลากหลาย

2) ควรศึกษาปัจจัยความสำเร็จและตัวชี้วัดประสิทธิผลของการพัฒนาวัดตามหลักสัปปายะ 4 โดยใช้การวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Methods) เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกและสามารถประเมินผลได้อย่างเป็นรูปธรรม

3) ควรศึกษาวิจัยการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและนวัตกรรมการเรียนรู้ร่วมกับหลักสัปปายะ 4 เพื่อยกระดับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การบริหารจัดการวัด และการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุคดิจิทัล

เอกสารอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน. (2547). เอกสารวิชาการ การจัดการความรู้การพัฒนาชุมชน: องค์ความรู้การพัฒนาชุมชน ชุดที่ 1. กรุงเทพมหานคร: บีทีเอส เพรส.

ณัฏฐชญ์ บุญสด. (2564). *การปรับตัวของแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม จังหวัดสุรินทร์* [วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม].

โชติ กัลยาณมิตร. (2539). *สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม.* พิมพ์ครั้งที่ 2. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลาพันธุ์). (2556). *รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธในประเทศอังกฤษ* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระพรชาติ พุทฺธสโร (ภาคพรม). (2561). การศึกษาหลักสัปปายะที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตจังหวัดสุรินทร์ [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2557). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 27). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหากังวาล ธีรธมฺโม (ศรชัย). (2557). การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด [ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระมหาอนุชา สิริวณฺโณ (พละกุล). (2556). การศึกษาพระสงฆ์กับการพัฒนาท้องถิ่น: กรณีศึกษาวัดเทพปูรณาราม ตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์].

พระมหาวิชัย ยติชโย (ฤทธิ์วิรุฬห์). (2551). การศึกษาการพัฒนาวัดนาคเป็นสำนักปฏิบัติธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ). (2538). การจัดสาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ของวัด. โรงพิมพ์การศาสนา.

แม่ชีเณรัชฌา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์. (2556). พุทธวิธีบริหารเพื่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม [ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน. (2521). *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 4*. โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2515). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 9*. พิมพ์ครั้งที่ 2. โรงพิมพ์คุรุสภา.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2526). *สาส์นสมเด็จ เล่ม 14*. พิมพ์ครั้งที่ 2. โรงพิมพ์คุรุสภา.

อุทัย สติมั่น. (2555). การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย [ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทย บนฐานความศรัทธาและความเชื่อ

FACTORS INFLUENCING THE TRAVEL DECISIONS OF THAI TOURISTS BASED ON FAITH AND BELIEF

ถิรเดช ธาดาชัยปกรณ์[1], เสรี วงษ์มณฑา[2], ชุษณะ เตชคณา[3], ผกามาศ ชัยรัตน์[4]

Thiradet Thadachaipakorn[1], Seri Wongmonta[2], Jusana Techakana[3], Pakamas Chairatana[4]

วิทยาลัยการจัดการ มหาวิทยาลัยพะเยา, ประเทศไทย[1-2]

College of Management Bangkok, University of Phayao, Thailand[1-2]

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ, ประเทศไทย[3]

King Mongkut's University of Technology North Bangkok, Thailand[3]

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร, ประเทศไทย[4]

Rajamangala University of Technology Phra Nakhon, Thailand[4]

Corresponding author E-mail: nanthiradet@gmail.com[1]

Received: 6 August 2026; Revised: 12 September 2026; Accepted: 17 September 2026

****

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยบนฐานความศรัทธาและความเชื่อ

ถิรเดช ธาดาชัยปกรณ์, เสรี วงษ์มณฑา,
ชุษณะ เตชคณา, ผกามาศ ชัยรัตน์

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยบนฐานความศรัทธาและความเชื่อในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น 10 สุดยอดความนิยมในกรุงเทพมหานคร และ 2) เสนอแนวทางการวางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวบนฐานความศรัทธาและความเชื่อสำหรับผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจงจำนวน 20 คน จาก 5 ภาคส่วน ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคการศึกษา ภาคชุมชน/ผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อ และผู้บริหาร/ผู้ดูแลสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่ง แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัยพบว่า

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของนักท่องเที่ยวประกอบด้วยแรงผลักภายใน ได้แก่ ความเครียดและความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจที่ทำให้เกิดความต้องการที่พึ่งทางใจ ผนวกกับแรงดึงดูดภายนอก ได้แก่ ชื่อเสียงของสถานที่ อิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์และอินฟลูเอนเซอร์ ตลอดจนความสะดวกในการเดินทาง ในด้านแนวทางยุทธศาสตร์ พบว่าการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาอย่างยั่งยืนต้องอาศัยการบริหารจัดการที่โปร่งใส การออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม การใช้ Storytelling และ Content Marketing การบูรณาการแนวคิด ESG ตลอดจนการกำกับดูแลด้านสิ่งแวดล้อมและกฎระเบียบพื้นที่อย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยนี้นำไปสู่การพัฒนาโมเดลองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงแรงผลัก แรงดึง ธรรมาภิบาลปลายทาง และความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาเข้าไว้ด้วยกัน

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงศรัทธา; การตัดสินใจของนักท่องเที่ยว; ความเชื่อ; มูเตลู

FACTORS INFLUENCING THE TRAVEL DECISIONS OF THAI TOURISTS BASED ON FAITH AND BELIEF

Thiradet Thadachaipakorn, Seri Wongmonta, Jusana Techakana,
Pakamas Chairatana

Abstract

This research article aims to (1) examine the factors influencing the travel decisions of Thai tourists based on faith and belief at the ten most popular sacred sites in Bangkok, and (2) propose strategic guidelines for promoting faith-based tourism for destination managers. A qualitative research design was employed, using semi-structured in-depth interviews with 20 purposively selected key informants from five sectors: government, private enterprise, academia, community/belief specialists, and site administrators of the ten sacred places. Data were analyzed using content analysis.

The findings revealed that:

Tourists' travel decisions are shaped by internal push factors—economic and social uncertainty generating a need for psychological anchoring—combined with external pull factors such as site reputation, social-media and influencer endorsement, and travel convenience. Strategic recommendations for sustainable faith-based tourism include transparent financial management, personalized route design, storytelling and content marketing, ESG integration, and systematic environmental and zoning regulation. These findings culminate in a knowledge model linking push factors, pull factors, destination governance, and the sustainability of faith-based tourism.

Keywords: Mutelu; Faith-based Tourism; Belief; Tourist Decision-Making

บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยเผชิญกับความไม่แน่นอนหลายมิติทั้งความผันผวนทางเศรษฐกิจ ความเปราะบางด้านอาชีพการงานและรายได้ ตลอดจนภาวะวิกฤตด้านสุขภาพจากโรคอุบัติใหม่และอุบัติซ้ำ ส่งผลให้ประชาชนจำนวนมากเกิดความวิตกกังวลและแสวงหาที่พึ่งทางใจเพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจในการดำเนินชีวิต ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Crompton (1979) และ Dann (1977) ที่อธิบายว่าพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของมนุษย์เกิดขึ้นจากแรงผลักภายใน อันเป็นผลจากความต้องการทางจิตใจผนวกกับแรงดึงดูดจากคุณลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวปลายทาง ในบริบทของสังคมไทย ความไม่แน่นอนดังกล่าวได้กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้กระแสความนิยม “มูเตลู” หรือการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาและความเชื่อขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา

คำว่า มูเตลู มีที่มาจากภาพยนตร์แนวไสยศาสตร์ของประเทศอินโดนีเซียในช่วงทศวรรษ 1980-1990 และถูกนำมาปรับใช้ในบริบทสังคมไทยเพื่อสื่อถึงกลุ่มบุคคลที่มีความเชื่อ ความศรัทธา และความสนใจในสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ โดยผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ลัทธิเต๋าแบบจีน และไสยศาสตร์พื้นบ้านเข้าไว้ด้วยกัน (Chotpittayanon et al., 2025) มูเตลูจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติทางศาสนาแบบดั้งเดิม หากแต่สะท้อนพลวัตความเชื่อในสังคมสมัยใหม่ที่ผสานเข้ากับวัฒนธรรมบริโภคและสื่อสังคมออนไลน์อย่างแนบแน่น

ข้อมูลเชิงประจักษ์ชี้ให้เห็นถึงขนาดของปรากฏการณ์นี้อย่างชัดเจน ผลสำรวจของมหาวิทยาลัยมหิดลในปี 2566 พบว่ามีคนไทยมากกว่า 52 ล้านคนที่มีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับความเชื่อในลักษณะดังกล่าว (Chotpittayanon et al., 2025) ขณะที่รายงานของ Future Market Insight ระบุว่าการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา (Faith-based Tourism) ทั่วโลกมีมูลค่าทางเศรษฐกิจถึง 13.7 พันล้านดอลลาร์สหรัฐในปี พ.ศ. 2565 และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเป็น 40.92 พันล้านดอลลาร์สหรัฐภายในปี พ.ศ. 2576 หรือเพิ่มขึ้นเกือบสามเท่าตัวภายในระยะเวลาสิบปี สำหรับประเทศไทยเฉพาะกิจกรรมทำบุญไหว้พระสามารถสร้างเม็ดเงินหมุนเวียนได้ถึง 10,800 ล้านบาท หรือคิดเป็นร้อยละ 0.36 ของมูลค่าการท่องเที่ยวรวมของประเทศในปี พ.ศ. 2562 (Thailand.go.th, 2566) สอดคล้องกับข้อมูลของกรมพัฒนาธุรกิจการค้า กระทรวงพาณิชย์ (2568) ที่พบว่ารายได้รวมของนิติบุคคลในกลุ่มธุรกิจโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ เช่น การดูดวง ดูฮวงจุ้ย การเข้าทรงและการประกอบพิธีบวงสรวง มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดในช่วงปี พ.ศ. 2562-2566 จาก 24.28 ล้านบาท เป็น 231.00 ล้านบาท ตามลำดับ สะท้อนให้เห็นว่าธุรกิจที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อและความศรัทธากำลังเติบโตอย่างต่อเนื่องและมีนัยสำคัญทางเศรษฐกิจ

งานวิจัยเชิงวิชาการในระยะหลังเริ่มให้ความสนใจปรากฏการณ์การท่องเที่ยวเชิงศรัทธาในบริบทไทยมากขึ้น Ruttanavisanon and Agmapisarn (2022) ได้ทบทวนวรรณกรรมด้านการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของไทยในช่วงปี พ.ศ. 2555-2564 และชี้ให้เห็นว่างานวิจัยส่วนใหญ่ยังมุ่งเน้นแรงจูงใจและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเป็นหลัก แต่ยังขาดการศึกษาเชิงลึกในมุมมองของผู้บริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่ ขณะที่ Piamsuphakphong et al. (2024) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจของ

นักท่องเที่ยวไทยกรณีวัดปากน้ำภาษีเจริญ พบว่าปัจจัยด้านความศรัทธาส่วนบุคคลและการรับรู้คุณค่าทางจิตวิญญาณมีอิทธิพลอย่างมีนัยสำคัญต่อการตัดสินใจเดินทาง สอดคล้องกับ Tantasuntisakul et al. (2023) ที่ศึกษากรณีวัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) และพบว่ากระบวนทัศน์ของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่และกระแสสังคมออนไลน์

นอกจากนี้ Chotpittayanon et al. (2025) ได้ศึกษาการตลาดมูเตลูเชิงจิตวิญญาณในบริบทของการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน เก็บข้อมูลเชิงปริมาณจากนักท่องเที่ยว 420 คน ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 20 คน อันประกอบด้วยพระสงฆ์ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว และเจ้าหน้าที่รัฐ ผลการศึกษาพบว่ากิจกรรมมูเตลูทั้งหกรูปแบบส่งผลต่อคุณค่าทางการตลาดที่รับรู้ผ่านกลยุทธ์เจ็ดมิติ และนำไปสู่การเสนอโมเดลการตลาดมูเตลูเชิงจิตวิญญาณที่ผสานความเชื่อเข้ากับการออกแบบบริการอย่างยั่งยืน ซึ่งสะท้อนแนวโน้มใกล้เคียงกับพื้นที่กรุงเทพมหานครอันเป็นกรณีศึกษาของงานวิจัยนี้ เช่นเดียวกับ Kheawmai et al. (2024) และ Ni and Khantong (2024) ที่พบว่าองค์ประกอบทางการตลาดและสถานการณ์ส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยวมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางในบริบทไทยอย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีงานวิจัยที่ศึกษาแรงจูงใจของนักท่องเที่ยวและกลยุทธ์การตลาดเชิงศรัทธาในพื้นที่ต่างจังหวัดอยู่บ้าง แต่ยังขาดการศึกษาเชิงคุณภาพที่มุ่งถอดบทเรียนจากมุมมองของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ 10 อันดับความนิยมสูงสุดของนักท่องเที่ยวสายมูในกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของนักท่องเที่ยวสูงและมีความหลากหลายทางความเชื่อทั้งพุทธ พราหมณ์-ฮินดู และจีน ประกอบด้วย 1) พระสทาศิวะ หน้าห้างเซ็นทรัลเวิลด์ จุดเริ่มต้นกระแสมูเตลูในไทย นิยมขอพรเรื่องความรัก 2) วัดพระศรีมหาอุมาเทวี (วัดแขก สีลม) เทวาลัยฮินดูเชื้อสายทมิฬประดิษฐานพระแม่อุมาเทวี พระขันธกุมาร พระพิฆเนศวร 3) พระตรีมูรติ หน้าตึกเอ็มไพร์ทาวเวอร์ เทพแห่งความรัก 4) เทวาลัยพระพิฆเนศ สี่แยกห้วยขวาง ขอพรเรื่องความสำเร็จ การเรียน การงาน 5) ศาลท้าวมหาพรหมเอราวัณ สี่แยกราชประสงค์ ขอพรโชคลาภและความสำเร็จ 6) ศาลพระแม่ลักษมี ตึกเกษรวิลเลจ ขอพรดึงดูดสิ่งดี ๆ เข้ามาในชีวิต/เนื้อคู่ 7) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ไหว้พระนอน ขอพรความรัก 8) วัดมังกรกมลาวาส (วัดเล่งเน่ยยี่) แก้ปีชง ต่อชะตา เสริมดวง 9) วัดวิษณุ (สมาคมฮินดูธรรมสภา) ไหว้เทพฮินดูครบ 24 องค์ และ 10) ศาลเจ้าแม่กวนอิม มูลนิธิเทียนฟ้า ขอพรด้านสุขภาพ ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญในการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยบนฐานความศรัทธาและความเชื่อ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกับกรอบแนวคิดผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อให้ได้ข้อค้นพบที่ครอบคลุมทั้งมิติของอุปสงค์ด้านนักท่องเที่ยวและอุปทานด้านการบริหารจัดการ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาของประเทศไทยอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น 10 สุดยอดความนิยมในกรุงเทพมหานคร

2. เพื่อเสนอแนวทางการวางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวบนฐานความศรัทธาและความเชื่อสำหรับผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวสายมูในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น 10 สุดยอดความนิยมในกรุงเทพมหานคร

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study) ร่วมกับแนวคิดผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder-based Approach) โดยมุ่งถอดบทเรียนเชิงลึกจากประสบการณ์ตรงของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยว ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น 10 สุดยอดความนิยมของนักท่องเที่ยวสายมูในกรุงเทพมหานคร เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความลุ่มลึกและสะท้อนบริบทเชิงพื้นที่อย่างรอบด้าน

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา รวมทั้งสิ้น 20 คน จาก 5 ภาคส่วน ดังนี้

1) ภาครัฐ จำนวน 2 คน ผู้มีบทบาทในการกำหนดนโยบาย วางแผน และส่งเสริมการท่องเที่ยวในระดับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2) ภาคเอกชน จำนวน 3 คน ผู้ประกอบการหรือผู้มีบทบาทในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ

3) ภาคการศึกษา จำนวน 1 คน นักวิชาการหรืออาจารย์ที่มีความรู้ด้านการท่องเที่ยวและวัฒนธรรม

4) ภาคชุมชน/ผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อ (สายมู) จำนวน 4 คน เช่น หมอดู นักโหราศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญฮวงจุ้ย และผู้ประกอบพิธีกรรม

5) ผู้บริหารหรือผู้ดูแลสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่ง จำนวน 10 คน ได้แก่ เจ้าอาวาส ผู้ดูแลสถานที่ หรือผู้มีบทบาทบริหารจัดการโดยตรง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือหลักที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Guide) ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมและกรอบแนวคิดทฤษฎีแรงผลัก-แรงดึง

(Push-Pull Theory) แล้วนำไปให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่านตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ด้วยค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item-Objective Congruence: IOC) ก่อนนำไปทดลองใช้ (Try-out) กับผู้ให้ข้อมูลที่มีลักษณะใกล้เคียงกลุ่มตัวอย่างจำนวน 2 คน เพื่อปรับปรุงความชัดเจนของภาษาและลำดับคำถามก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลจริง นอกจากนี้ยังใช้สมุดบันทึกภาคสนาม (Field Notes) และเครื่องบันทึกเสียงประกอบการสัมภาษณ์โดยได้รับความยินยอมจากผู้ให้ข้อมูลทุกคน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) แบบตัวต่อตัวและผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 20 คน ครั้งละประมาณ 45-60 นาที ควบคู่กับการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) ณ พื้นที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่ง และการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Document Review) เช่น ข้อมูลสถิตินักท่องเที่ยว รายงานหน่วยงานภาครัฐ และสื่อสังคมออนไลน์ เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์และการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) ของข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) โดยเริ่มจากการถอดเทปสัมภาษณ์แบบคำต่อคำ (Verbatim Transcription) จากนั้นจึงลงรหัสข้อมูล (Coding) แยกตามประเด็นสำคัญ นำมาจัดกลุ่มเป็นหมวดหมู่ (Categorization) และตีความเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดทฤษฎีแรงผลัก-แรงดึงและแนวคิดผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยเทคนิคการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) จากหลายแหล่งและหลายวิธีการเก็บข้อมูล ตลอดจนให้ผู้ให้ข้อมูลบางส่วนตรวจสอบความถูกต้องของบทถอดความ (Member Checking) ก่อนสรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็น 10 สุดยอดความนิยมในกรุงเทพมหานคร

ผลการวิจัยพบว่า จากการสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 20 คน ซึ่งเป็นตัวแทนจากภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคการศึกษา ภาคชุมชน/ผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อ และผู้บริหาร/ผู้ดูแลสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่ง สามารถสรุปปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางมาท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยบนฐานความศรัทธาและความเชื่อ ได้ 2 กลุ่มปัจจัยหลัก รวม 8 ประเด็นย่อย สอดคล้องกับกรอบแนวคิดทฤษฎีแรงผลัก-แรงดึง ดังนี้

กลุ่มที่ 1 แรงผลักภายใน (Push Factors)

1. ความเครียดและความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกภาคส่วนให้ความเห็นตรงกันว่าสภาวะความผันผวนของเศรษฐกิจ ค่าครองชีพที่สูงขึ้น และความไม่มั่นคงในหน้าที่การงาน เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาชนเกิดความวิตกกังวลและต้องการหาสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ โดยเฉพาะผู้ให้ข้อมูลจาก

ภาคชุมชน/ผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อระบุตรงกันว่าในช่วงที่เศรษฐกิจซบเซาหรือมีข่าวลบด้านการเงิน จำนวนผู้มาขอพรเรื่องหน้าที่การงานและโชคลาภจะเพิ่มขึ้นอย่างสังเกตได้ชัด

2. ความต้องการที่พึ่งทางใจและความมั่นคงทางจิตใจ ผู้ให้ข้อมูลจากผู้บริหาร/ผู้ดูแลสถานที่หลายแห่งสะท้อนตรงกันว่านักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาด้วยเหตุผลด้านจิตใจมากกว่าด้านศาสนพิธีโดยตรง กล่าวคือ ต้องการพื้นที่สำหรับผ่อนคลายความเครียด ทบทวนชีวิต หรือสร้างกำลังใจให้ตนเองก่อนตัดสินใจเรื่องสำคัญ เช่น การสอบ การเปลี่ยนงาน หรือการเริ่มต้นธุรกิจ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจในภาวะที่ชีวิตขาดความแน่นอน

3. ความเชื่อเฉพาะเรื่องที่ตอบโจทย์ความต้องการเฉพาะด้านของแต่ละบุคคล ผู้ให้ข้อมูลภาคชุมชน/ผู้เชี่ยวชาญด้านความเชื่อระบุว่าแรงจูงใจภายในของนักท่องเที่ยวมักมีความเฉพาะเจาะจงตามช่วงชีวิตและปัญหาที่เผชิญอยู่ เช่น ผู้ที่กำลังหาคู่ครองมักมุ่งไปยังสถานที่ที่ขึ้นชื่อเรื่องความรัก ผู้ที่กำลังหางานหรือต้องการความก้าวหน้ามักมุ่งไปยังสถานที่ที่ขึ้นชื่อเรื่องความสำเร็จ และผู้ที่มีปัญหาสุขภาพมักมุ่งไปยังสถานที่ที่ขึ้นชื่อเรื่องการปัดเป่าโรคภัย สะท้อนว่าแรงผลักภายในมิได้เป็นเพียงความต้องการที่พึ่งทางใจแบบกว้าง ๆ แต่มีลักษณะจำเพาะเจาะจงตามบริบทชีวิตของแต่ละบุคคล

กลุ่มที่ 2 แรงดึงดูดภายนอก (Pull Factors)

4. ชื่อเสียงและเอกลักษณ์เฉพาะของสถานที่ ผู้ให้ข้อมูลจากผู้บริหาร/ผู้ดูแลสถานที่ทั้ง 10 แห่ง ระบุตรงกันว่าแต่ละสถานที่มีจุดขายและความศักดิ์สิทธิ์เฉพาะเรื่องที่ทำให้นักท่องเที่ยวเลือกเดินทางมา ได้แก่ พระสทาศิวะและพระตรีมูรติ บริเวณเซ็นทรัลเวิลด์ที่ขึ้นชื่อเรื่องการขอพรด้านความรัก ศาลท้าวมหาพรหมเอราวัณ สี่แยกราชประสงค์ที่ขึ้นชื่อเรื่องโชคลาภและความสำเร็จ เทวาลัยพระพิฆเนศ สี่แยกห้วยขวางที่ขึ้นชื่อเรื่องความเจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงานและการศึกษา ศาลพระแม่ลักษมี ตึกเกษรวิลเลจที่ขึ้นชื่อเรื่องการดึงดูดสิ่งดี ๆ เข้ามาในชีวิต วัดพระศรีมหาอุมาเทวีและวัดวิษณุที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาของชาวฮินดูอย่างครบวงจร วัดโพธิ์ที่ผสมผสานการไหว้พระนอนกับการขอพรด้านความรัก วัดมังกรกมลาวาสที่ขึ้นชื่อเรื่องการแก้ปีชงและเสริมดวงชะตา และศาลเจ้าแม่กวนอิม มูลนิธิเทียนฟ้าที่ขึ้นชื่อเรื่องการขอพรด้านสุขภาพ ความหลากหลายเฉพาะทางนี้ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถเลือกจุดหมายปลายทางให้สอดคล้องกับความต้องการเฉพาะของตนเองได้อย่างชัดเจน

5. อิทธิพลของอินฟลูเอนเซอร์และการรีวิวแบบปากต่อปากบนสื่อออนไลน์ (e-WOM) ผู้ให้ข้อมูลจากภาคเอกชนและภาคการศึกษาระบุตรงกันว่าปัจจัยนี้เป็นแรงดึงดูดที่ทรงอิทธิพลที่สุดในกลุ่มนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ โดยเฉพาะกรณีที่บุคคลมีชื่อเสียงเดินทางมาขอพรและได้ผลลัพธ์ตามที่ปรารถนา เช่น กรณีคู่รักคนดังที่เคยขอพรเรื่องความรักแล้วสมหวังจนเป็นกระแสในโซเชียลมีเดีย เนื้อหาลักษณะนี้ถูกแชร์ต่อและกลายเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ติดตามเดินทางไปยังสถานที่เดียวกันเพื่อทำตามความเชื่อดังกล่าว

6. ความสะดวกในการเดินทางและทำเลที่ตั้งใจกลางเมือง ผู้ให้ข้อมูลภาครัฐและภาคเอกชนระบุว่าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่งตั้งอยู่ในย่านศูนย์กลางธุรกิจและการค้าของกรุงเทพมหานคร เข้าถึงได้สะดวกด้วยระบบขนส่งมวลชน ทั้งรถไฟฟ้าและรถโดยสารประจำทาง ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถแวะสักการะระหว่างการ

ทำกิจกรรมอื่น เช่น การจับจ่ายซื้อของหรือการทำงาน ได้โดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางเพิ่มเติม ปัจจัยด้านความสะดวกนี้จึงเป็นแรงดึงดูดเชิงปฏิบัติที่สนับสนุนให้เกิดการตัดสินใจแวะเวียนมาบ่อยครั้ง

7. อิทธิพลของกลุ่มอ้างอิงทางสังคม ผู้ให้ข้อมูลภาคชุมชนระบุว่าคำแนะนำจากคนในครอบครัว เพื่อนร่วมงาน หรือกลุ่มเพื่อนที่มีความเชื่อคล้ายกัน มีบทบาทสำคัญไม่น้อยไปกว่าสื่อออนไลน์ โดยเฉพาะในกลุ่มนักท่องเที่ยวที่เดินทางเป็นหมู่คณะหรือครอบครัว ซึ่งมักตัดสินใจเลือกสถานที่ตามคำบอกเล่าประสบการณ์ตรงของผู้ใกล้ชิดที่เคยไปมาก่อนและได้ผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจ

8. ช่วงเวลาและเทศกาลตามความเชื่อ ผู้ดูแลสถานที่หลายแห่งระบุว่าจำนวนนักท่องเที่ยวจะเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในช่วงเทศกาลหรือฤกษ์งามยามดีตามความเชื่อ เช่น ช่วงตรุษจีนและเทศกาลแก้ปีชงที่วัดมังกรกมลาวาส ช่วงพิธีบวงสรวงประจำปีที่พระตรีมูรติ หรือช่วงเปิดเทอมและช่วงสอบที่มีผู้มาขอพรด้านการศึกษาที่เทวาลัยพระพิฆเนศเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด สะท้อนว่าจังหวะเวลาตามปฏิทินความเชื่อเป็นปัจจัยดึงดูดที่มีลักษณะเฉพาะตามฤดูกาลของแต่ละสถานที่

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อเสนอแนวทางการวางยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยวบนฐานความศรัทธาและความเชื่อสำหรับผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยวสายมู

ผลการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาสามารถสังเคราะห์เป็นแนวทางเชิงยุทธศาสตร์ได้ 6 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. การบริหารจัดการอย่างโปร่งใส ผู้ให้ข้อมูลจากภาคเอกชนและผู้ดูแลสถานที่เห็นตรงกันว่าการบริหารจัดการรายได้ที่โปร่งใสและการตั้งราคาของไหว้และเครื่องรางอย่างเป็นธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานในการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีและลดข้อครหาเรื่องความงมงายเชิงพุทธพาณิชย์หรือเทวพาณิชย์ที่เกินขอบเขต

2. การออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่ม (Personalization) ผู้ให้ข้อมูลภาคการศึกษาและภาคเอกชนเสนอให้ออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวที่เจาะจงตามความต้องการ เช่น เส้นทางขอพรเรื่องงาน เส้นทางขอพรเรื่องความรัก หรือเส้นทางไหว้พระเมืองรอง เพื่อดึงดูดกลุ่มนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ (Generation Y และ Z) ที่มีกำลังซื้อสูง

3. การใช้ Storytelling และ Content Marketing ผู้ให้ข้อมูลระบุว่าการยกระดับสถานที่ให้กลายเป็นจุดหมายที่ต้องมาเยือน จำเป็นต้องอาศัยการเล่าเรื่องราวความสำเร็จผูกโยงกับผู้มีอิทธิพลทางความคิด (Key Opinion Leaders: KOLs) เพื่อสร้างแรงจูงใจด้วยภาพลักษณ์ที่ทันสมัยและเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายผ่านสื่อสังคมออนไลน์

4. การบูรณาการแนวคิด ESG ภาคเอกชนที่มีมาตรฐานควรบูรณาการแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาลเข้าไปในการจัดทัวร์ เช่น การรณรงค์ใช้ของไหว้ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม การลดขยะและฝุ่น PM2.5 จากธูปเทียน และการแบ่งปันรายได้กลับคืนสู่ชุมชนหรือวัดในรูปแบบความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR)

5. การมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันเพื่อความยั่งยืน ผู้ให้ข้อมูลภาควิชาการเห็นว่าการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาควรมุ่งเน้นการจัดการผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นธรรม ไม่ลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมให้

กลายเป็นเพียงมหรสพ แต่ควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน (Strong Active Participation) ที่นำไปสู่การยกระดับจิตใจและการเยียวยามากกว่าการบริโภคความเชื่อแบบฉาบฉวย

6. การกำกับดูแลพื้นที่และสิ่งแวดล้อม ผู้บริหารสถานที่เสนอให้มีการกำหนดกฎระเบียบการเข้าชมอย่างชัดเจน การจัดการขยะจากของไหว้ การดูแลความสะอาดของสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนการจัดตั้งคณะกรรมการที่มีตัวแทนจากหลายภาคส่วน เช่น ผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน และฝ่ายปกครองท้องถิ่น เพื่อร่วมกันตรวจสอบระบบบัญชีและการใช้จ่ายเงินบริจาคอย่างโปร่งใส

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ปัจจัยผลักดันภายในด้านความเครียดและความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ ประกอบกับแรงดึงดูดภายนอกด้านชื่อเสียงของสถานที่และอิทธิพลของสื่อสังคมออนไลน์ มีความสอดคล้องกับทฤษฎีแรงผลักและแรงดึงของ Crompton (1979) และ Dann (1977) ที่อธิบายว่าพฤติกรรมการท่องเที่ยวเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในตัวนักท่องเที่ยวกับคุณลักษณะของแหล่งท่องเที่ยวปลายทาง และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Swarbrooke and Horner (1999) ที่จำแนกปัจจัยภายในซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะบุคคล เช่น แรงจูงใจ ทัศนคติ และประสบการณ์เดิม ออกจากปัจจัยภายนอกซึ่งเป็นคุณสมบัติของผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวและแหล่งข้อมูลจากภายนอก ทั้งนี้ ข้อค้นพบที่ว่าความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจเป็นแรงผลักสำคัญนั้นสอดคล้องกับ Chunhabunyatip (2023) ที่พบว่าความเชื่อส่วนบุคคลและการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของนักท่องเที่ยวไทย ณ พระธาตุพนม อันสะท้อนแนวโน้มร่วมกันว่ามนุษย์มีแนวโน้มพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์สูงขึ้นเมื่อเผชิญกับภาวะวิกฤตหรือความไม่แน่นอนในชีวิต

ในส่วนของแรงดึงดูดภายนอก ผลการวิจัยที่ชี้ว่าอิทธิพลของอินฟลูเอนเซอร์และ e-WOM เป็นปัจจัยดึงดูดที่ทรงพลังที่สุดในกลุ่มนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่นั้น สอดคล้องกับ Ni and Khantong (2024) ที่พบว่าแรงจูงใจของนักท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานครได้รับอิทธิพลจากสถานการณ์ส่วนบุคคลและข้อมูลข่าวสารร่วมสมัยเป็นสำคัญ และสอดคล้องกับ Kheawmai et al. (2024) ที่พบว่าองค์ประกอบทางการตลาด โดยเฉพาะการสื่อสารและภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว มีอิทธิพลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติต่อการตัดสินใจเดินทางของนักท่องเที่ยวไทย ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่าในยุคดิจิทัล การตัดสินใจเดินทางเชิงศรัทธาไม่ได้ขึ้นอยู่กับความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่แต่เพียงลำพัง หากแต่ถูกสื่อกลางผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์และเรื่องเล่าของบุคคลที่มีอิทธิพลทางความคิดเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นมิติที่งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงศาสนาในอดีตยังกล่าวถึงไม่มากนัก

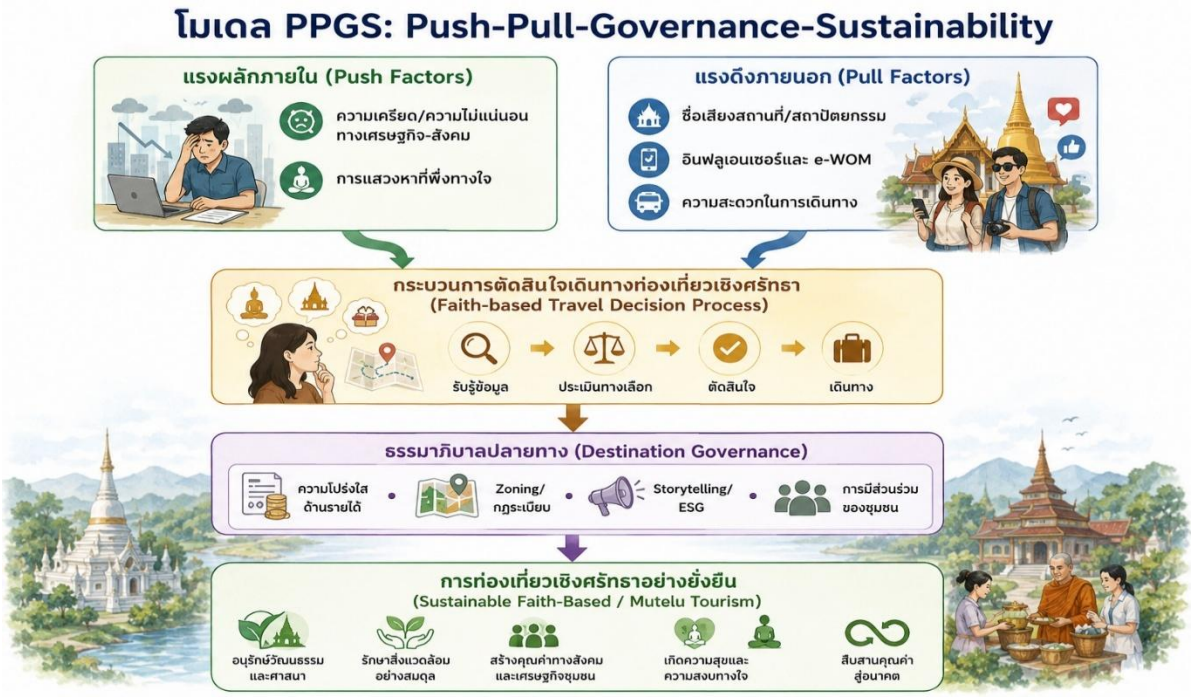
อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ข้อค้นพบด้านแนวทางยุทธศาสตร์ที่เน้นความโปร่งใสในการบริหารรายได้และการจัดระเบียบพื้นที่ มีความสอดคล้องกับ Tantasuntisakul et al. (2023) ที่ศึกษากรณีวัดเจดีย์ (ไอ้ไข่) และพบว่ากระบวนทัศน์ของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาจำเป็นต้องปรับตัวให้ทันกับกระแสความนิยมที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพื่อป้องกันปัญหาการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบและการบิดเบือนความเชื่อดั้งเดิม เช่นเดียวกับ Piamsuphakphong et al. (2024) ที่เสนอว่าความยั่งยืนของ

การท่องเที่ยวเชิงศาสนาต้องอาศัยการบริหารจัดการที่คำนึงถึงทั้งมิติทางเศรษฐกิจและมิติทางจิตวิญญาณควบคู่กัน

ผลการวิจัยด้านการใช้ Storytelling และ Content Marketing เพื่อยกระดับสถานที่ให้กลายเป็นจุดหมายที่ต้องมาเยือน มีความสอดคล้องอย่างชัดเจนกับข้อเสนอของ Chotpittayanon et al. (2025) ที่พัฒนาโมเดลการตลาดมูเตลูเชิงจิตวิญญาณ ซึ่งชี้ว่าการผสานความเชื่อเข้ากับการออกแบบบริการและประสบการณ์ทางอารมณ์สามารถเพิ่มคุณค่าทางการตลาดที่นักท่องเที่ยวรับรู้ได้อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้ ข้อเสนอเรื่องการบูรณาการแนวคิด ESG และการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันเพื่อคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม ยังสอดคล้องกับข้อสังเกตของ Ruttanavisanon and Agmapisarn (2022) ที่ชี้ว่างานวิจัยการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของไทยในอดีตยังขาดมิติด้านธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายภาคส่วนอย่างเป็นระบบ ผลการวิจัยครั้งนี้จึงนับเป็นการเติมเต็มช่องว่างดังกล่าวด้วยการนำเสนอกรอบการบริหารจัดการที่ครอบคลุมทั้งมิติเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และจิตวิญญาณไปพร้อมกัน อันจะช่วยให้การท่องเที่ยวเชิงศรัทธาสามารถเติบโตควบคู่ไปกับการอนุรักษ์คุณค่าดั้งเดิมของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากผลการวิจัยและการอภิปรายผลข้างต้น ผู้วิจัยสังเคราะห์เป็นโมเดลองค์ความรู้ที่แสดงความเชื่อมโยงระหว่างแรงผลักภายใน แรงดึงดูดภายนอก กระบวนการตัดสินใจเดินทาง ธรรมาภิบาลปลายทาง และความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงศรัทธา เรียกว่า “โมเดล PPGS: Push-Pull-Governance-Sustainability” ดังแสดงในภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 โมเดล PPGS: Push-Pull-Governance-Sustainability

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบโดย Open AI, Chat GPT, 2026.

โมเดล PPGS อธิบายว่าการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวเชิงศรัทธาของนักท่องเที่ยวชาวไทยเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างแรงผลักภายในและแรงดึงดูดภายนอก ซึ่งเป็นจุดตั้งต้นของกระบวนการตัดสินใจเดินทาง อย่างไรก็ตาม ความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีกลไกธรรมาภิบาลปลายทางที่มีประสิทธิภาพรองรับ ทั้งด้านความโปร่งใส การจัดระเบียบพื้นที่ กลยุทธ์การสื่อสาร และการบูรณาการแนวคิด ESG ซึ่งจะช่วยแปลงกระแสความนิยมชั่วคราวให้กลายเป็นการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาที่ยั่งยืนในระยะยาว โมเดลนี้จึงเป็นทั้งกรอบอธิบายเชิงทฤษฎีและเครื่องมือเชิงปฏิบัติสำหรับผู้กำหนดนโยบายและผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้พบว่าการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยบนฐานความศรัทธาและความเชื่อเกิดจากแรงผลักภายในด้านความเครียดและความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ-สังคม ผนวกกับแรงดึงดูดภายนอกด้านชื่อเสียงของสถานที่ อิทธิพลของอินฟลูเอนเซอร์และ e-WOM ตลอดจนความสะดวกในการเดินทาง ขณะเดียวกัน ความยั่งยืนของการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาจำเป็นต้องอาศัยแนวทางยุทธศาสตร์เชิงบริหารจัดการที่โปร่งใส มีการออกแบบเส้นทางเฉพาะกลุ่ม ใช้กลยุทธ์ Storytelling บูรณาการแนวคิด ESG และมีกลไกธรรมาภิบาลปลายทางที่ชัดเจน ซึ่งสามารถสังเคราะห์เป็นโมเดล PPGS อันเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงมิติอุปสงค์และอุปทานของการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาเข้าไว้ด้วยกัน

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานภาครัฐที่กำกับดูแลการท่องเที่ยวและวัฒนธรรมควรกำหนดมาตรฐานการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงศรัทธาระดับชาติ ครอบคลุมด้านความโปร่งใสทางการเงิน การจัดระเบียบพื้นที่ (Zoning) และการคุ้มครองนักท่องเที่ยวจากการเอาเปรียบ

2) ควรมีนโยบายบูรณาการการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาเข้ากับยุทธศาสตร์ Soft Power และแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ เพื่อให้เกิดการกระจายรายได้สู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงศรัทธาในภูมิภาคอื่นนอกเหนือจากกรุงเทพมหานคร

3) ควรกำหนดแนวปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมและ ESG สำหรับผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาอย่างเป็นรูปธรรม เช่น มาตรการลดฝุ่น PM2.5 จากธูปเทียนและการจัดการขยะจากของไหว้

2. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

1) ผู้บริหารและผู้ดูแลสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถนำโมเดล PPGS ไปประยุกต์ใช้ในการออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มและกลยุทธ์การสื่อสารผ่าน Storytelling เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวกลุ่ม Gen Y และ Gen Z

2) ผู้ประกอบการภาคเอกชนสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ออกแบบผลิตภัณฑ์และบริการที่ผสานแนวคิด ESG เข้ากับกิจกรรมมูเตลู เพื่อสร้างความแตกต่างทางการตลาดและภาพลักษณ์ที่ยั่งยืน

3) หน่วยงานท้องถิ่นสามารถใช้ผลการวิจัยเป็นแนวทางจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการร่วมระหว่างวัด ชุมชน และภาครัฐ เพื่อกำกับดูแลการใช้จ่ายเงินบริจาคและผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวอย่างโปร่งใส

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการวิจัยเชิงปริมาณควบคู่กับการเก็บข้อมูลจากนักท่องเที่ยวโดยตรง เพื่อทดสอบและยืนยันความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของโมเดล PPGS ในบริบทของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้ง 10 แห่งอย่างเป็นระบบ

2) ควรศึกษาเจาะลึกพฤติกรรมการ “มูออนไลน์” เช่น การทำบุญผ่านระบบ e-Donation การฝากไหว้ออนไลน์ การดูดวงผ่าน AI หรือการสักการะผ่านระบบ Metaverse ว่าสิ่งเหล่านี้เข้ามาทดแทนหรือส่งเสริมการเดินทางมายังสถานที่จริงอย่างไร เพื่อเตรียมรับมือกับพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวกลุ่ม Gen Z และ Gen Alpha ในอนาคต

3) ควรมีการวิจัยเฉพาะเจาะจงเกี่ยวกับการจัดการผลกระทบทางลบจากการท่องเที่ยวสายมูเพื่อหาระดับความหนาแน่นของนักท่องเที่ยวที่เหมาะสม โดยไม่ทำให้สถาปัตยกรรมเสื่อมโทรมและไม่รบกวนวิถีชีวิตของชุมชนดั้งเดิม

เอกสารอ้างอิง

กรมพัฒนาธุรกิจการค้า. (2568). *ข้อมูลนิติบุคคล* [ชุดข้อมูล]. กระทรวงพาณิชย์. https://data.moc.go.th/OpenData/Juristic

Chotpittayanon, N., Jintalikhitdee, V., Srikeaw, P., Phasuk, N., & Siripongdee, S. (2025). Spiritual Mutelu marketing: Enhancing value creation in Buddhist tourism in Phar Na Khon Si Ayutthaya, Thailand. *Cogent Social Sciences*, 11(1), 2579968. https://doi.org/10.1080/23311886.2025.2579968

Chunhabunyatip, P. (2023). Religious tourism, personal belief, individual learning, and tourism behavior: Empirical evidence from Phra That Phanom tourists in Thailand. *Journal of Liberal Arts and Management Science Kasetsart University*, 10(1), 1-19. https://kuojs.lib.ku.ac.th/index.php/jfam/article/view/5375

Crompton, J. L. (1979). Motivations for pleasure vacation. *Annals of Tourism Research*, 6(4), 408–424. https://doi.org/10.1016/0160-7383(79)90004-5

Dann, G. M. S. (1977). Anomie, ego-enhancement and tourism. *Annals of Tourism Research, 4*(4), 184–194. https://doi.org/10.1016/0160-7383(77)90037-8

Kheawmai, M., Thanitbenjasith, P., & Kamkankaew, P. (2024). Impact factors of the marketing mix in deciding whether Thai tourism travel to Chiang Dao District, Chiang Mai

Province. *International Journal of Sociologies and Anthropologies Science Reviews, 4*(5), 601–612. https://doi.org/10.60027/ijsasr.2024.5068

Ni, Y., & Khantong, P. (2024). Influence of tourist motivation and personal circumstance on decision making travel in Bangkok Thailand. *Procedia of Multidisciplinary Research*, 2(10), 1-9. https://so09.tci-thaijo.org/index.php/PMR/article/view/5354

Piamsuphakphong, T., Piamsuphakphong, T., Kraivixien, D., Piamsuphakphong, T., & Kaewsathit, P. (2024). Factors affecting the decision of Thai tourists in religious tourism sustainability: Case study of Wat Paknam Phasi Charoen, Bangkok. ***Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University, 19***(1), 122–134. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/trujournal/article/view/277961

Ruttanavisanon, W., & Agmapisarn, C. (2022). Religious tourism in Thailand: A review of Thai literature from 2012–2021. *Social Science Asia*, 8(1), 12–25. https://doi.org/10.14456/ssa.2022.3

Swarbrooke, J., & Horner, S. (1999). *Consumer behaviour in tourism*. Butterworth-Heinemann.

Tantasuntisakul, W., Wongkit, M., & Sangsawad, K. (2023). The factors influencing the paradigm of religious tourism: A case study of Wat Chedi (Ai Khai). ***Ratchaphruek Journal, 21***(2), 144–159. https://doi.org/10.14456/rpjnrru.2023.25

Thailand.go.th. (2566, 17 สิงหาคม). *การท่องเที่ยวสายมูเตลู*. https://www.thailand.go.th/issue-focus-detail/001_02_365

รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

BUDDHANUSSATI MEDITATION ACTIVITY MODEL FOR ENHANCING MENTAL HEALTH AMONG THE ELDERLY

พระกิตติฐานันดร์ นาควณฺโณ (ชิษณุพงศ์)

Phra Kittithanun Nakawanno (Chidsanupong)

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Doctor of Buddhist Studies Program, Graduate School,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author E-mail: chisnu@gmail.com

Received: 11 August 2026; Revised: 6 September 2026; Accepted: 19 September 2026

****

รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

พระกิตติฐานันดร์ นาควณฺโณ (ชิษณุพงศ์)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาองค์ประกอบและแนวทางในการออกแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุ 2) พัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ และ 3) ประเมินผลการใช้รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้น การวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยบูรณาการข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ การประเมินผลเชิงปริมาณใช้แบบแผนการทดลองกลุ่มเดียววัดก่อนและหลังการทดลองกับผู้สูงอายุ จำนวน 29 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบวัดสุขภาพจิตคนไทยฉบับสั้น (TMHI–15) แบบประเมินการรับรู้และทัศนคติต่อการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐาน แบบสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วม และแบบประเมินความพึงพอใจ ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพเก็บรวบรวมโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยค่าเฉลี่ยและการทดสอบค่าทีสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่สัมพันธ์กัน

ผลการวิจัยพบว่า

1) องค์ประกอบในการออกแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุประกอบด้วย 5 ด้าน ได้แก่ ด้านเนื้อหาธรรม ด้านกระบวนการปฏิบัติ ด้านวิทยากร ด้านสภาพแวดล้อม และด้านการประเมินผล โดยการออกแบบกิจกรรมควรยึดผู้สูงอายุเป็นศูนย์กลางและคำนึงถึงความเหมาะสมด้านร่างกาย จิตใจ และบริบทการดำเนินชีวิต 2) รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยการบรรยายธรรม การสวดมนต์ การเจริญพุทธานุสติ การเดินจงกรม การสนทนาธรรม และการสะท้อนประสบการณ์จากการปฏิบัติ ซึ่งสังเคราะห์เป็น BUDDHANUSSATI–MH Model และ 3) ผลการประเมินภายหลังเข้าร่วมกิจกรรมพบว่า ผู้สูงอายุมีคะแนนสุขภาพจิตโดยรวมเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 44.34 เป็น 49.76 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($t = 4.91$, $p < .001$) คะแนนการรับรู้เกี่ยวกับพุทธานุสติกรรมฐานเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 3.49 เป็น 4.06 ($t = 5.81$, $p < .001$) และคะแนนทัศนคติเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 4.09 เป็น 4.26 ($t = 2.69$, $p = .012$) ขณะที่พฤติกรรมการมีส่วนร่วมโดยรวมอยู่ในระดับยอดเยี่ยม (ค่าเฉลี่ย = 4.65) และความพึงพอใจต่อกิจกรรมอยู่ในระดับมาก ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพสอดคล้องกับผลเชิงปริมาณ โดยพบว่า ผู้สูงอายุมีความสงบและผ่อนคลายทางจิตใจมากขึ้น เกิดความปีติ มีความเข้าใจเกี่ยวกับหลักและวิธีปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐานชัดเจนขึ้น สามารถประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และเกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม

คำสำคัญ: การวิจัยแบบผสาน; ผู้สูงอายุ; รูปแบบกิจกรรม; วิธีพุทธานุสติกรรมฐาน;สุขภาพจิต

BUDDHANUSSATI MEDITATION ACTIVITY MODEL FOR ENHANCING MENTAL HEALTH AMONG THE ELDERLY

Phra Kittithanun Nakawanno (Chidsanupong)

Abstract

This study aimed to: 1) investigate the components and design guidelines for Buddhānussati meditation activities for older adults; 2) develop a Buddhānussati meditation activity model for promoting the mental health of older adults; and 3) evaluate the outcomes of implementing the developed activity model. A mixed methods research design was employed by integrating qualitative and quantitative approaches. For the quantitative component, a one-group pretest–posttest design was conducted with 29 older adults. The research instruments consisted of the Thai Mental Health Indicator–15 (TMHI–15), a questionnaire assessing perceptions and attitudes toward Buddhānussati meditation practice, a behavioral observation form for participation, and a satisfaction questionnaire. Qualitative data were collected through in-depth interviews and focus group discussions. Qualitative data were analyzed using content analysis, while quantitative data were analyzed using means and paired-samples t-tests.

The research findings revealed that:

1) the design of Buddhānussati meditation activities for older adults comprised five key components: Dhamma content, practice process, facilitators, environment, and evaluation. The activities should be designed based on an older-adult-centered approach, with due consideration given to participants' physical conditions, psychological well-being, and everyday life contexts. 2) The developed activity model consisted of Dhamma lectures, chanting, Buddhānussati meditation, walking meditation, Dhamma discussion, and reflection on meditation experiences. These components were synthesized into the BUDDHANUSSATI–MH Model. 3) Following participation in the activities, the older adults' overall mental health scores increased significantly from a mean of 44.34 to 49.76 ($t = 4.91$, $p < .001$). Their perception scores regarding Buddhānussati meditation increased from 3.49 to 4.06 ($t = 5.81$, $p < .001$), while attitude scores increased from 4.09 to 4.26 ($t = 2.69$, $p = .012$). Overall participation behavior was rated at an excellent level (mean = 4.65), while overall satisfaction with the activities was rated at a high level. The qualitative findings were consistent with the quantitative results, indicating that the older adults experienced greater mental calmness and relaxation, a stronger sense of joy and inner well-being, clearer understanding of the principles and methods of Buddhānussati meditation, an increased ability to apply the practice in daily life, and improved social interaction among participants.

Keywords: Buddhanussati Meditation; Older Adults; Mental Health; Activity Model; Mixed Methods Research

บทนำ

ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่สังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ ส่งผลให้การส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุกลายเป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาประเทศ (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2567) โดยเฉพาะด้านสุขภาพจิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ ผู้สูงอายุจำนวนมากต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย จิตใจ และบทบาททางสังคม อันอาจนำไปสู่ความเครียด ความวิตกกังวล ความรู้สึกโดดเดี่ยว และการลดลงของความผาสุกทางจิตใจ หากขาดแนวทางในการดูแลและส่งเสริมสุขภาพจิตที่เหมาะสม ปัญหาดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งตัวผู้สูงอายุ ครอบครัว และสังคมโดยรวม (กรมสุขภาพจิต, 2558)

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา การฝึกสติ (Mindfulness) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงการแพทย์และจิตวิทยา โดยเฉพาะโปรแกรม Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) (Kabat-Zinn, J., 2003) ซึ่งมีหลักฐานเชิงประจักษ์ว่าสามารถลดความเครียด ส่งเสริมสุขภาวะทางจิต และพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุได้ (Grossman, P., et al., 2004) นอกจากนี้ งานวิจัยยังสนับสนุนว่าการบำบัดที่มีสติเป็นฐานสามารถช่วยลดอาการทางจิตใจ โดยเฉพาะอาการซึมเศร้าและความวิตกกังวลในกลุ่มผู้มีปัญหาทางจิตเวช (Chiesa, A., & Serretti, A., 2011) อย่างไรก็ตาม งานวิจัยส่วนใหญ่ดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิดทางจิตวิทยาและการแพทย์ร่วมสมัย ขณะที่การพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่ประยุกต์หลักพุทธานุสติกรรมฐานตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ ยังมีการศึกษาเชิงประจักษ์ค่อนข้างจำกัด

พุทธานุสติกรรมฐานเป็นกรรมฐานที่มุ่งให้ผู้ปฏิบัติระลึกถึงพระพุทธคุณอย่างต่อเนื่อง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/9/420) จนเกิดศรัทธา ปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข และสมาธิตามลำดับ (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/10/422) อันเป็นกระบวนการพัฒนาจิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา หลักธรรมดังกล่าวมิได้มุ่งเพียงการทำจิตให้สงบ แต่ยังส่งเสริมการพัฒนาความมั่นคงทางอารมณ์ การรู้เท่าทันตนเอง และการดำเนินชีวิตอย่างมีความหมาย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสุขภาพจิตเชิงบวก ตลอดจนแนวคิดพัฒนาการทางจิตสังคมของ Erikson, E. H. (1963) ทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) (Havighurst, R. J., et al., 1968) และทฤษฎีบทบาท (Role Theory) (Biddle, B. J., 1979) ที่อธิบายความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีความหมายต่อการคงไว้ซึ่งคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า แม้งานวิจัยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นประโยชน์ของการฝึกสติ แต่ยังไม่พบการพัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานที่บูรณาการองค์ประกอบทั้ง 5 ด้าน และผ่านการทดลองใช้พร้อมประเมินผลด้วยการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) เพื่ออธิบายทั้งผลลัพธ์เชิงปริมาณและประสบการณ์เชิงคุณภาพของผู้เข้าร่วมควบคู่กัน

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาองค์ประกอบและแนวทางในการออกแบบกิจกรรม พัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐาน และทดลองใช้พร้อมประเมินผลรูปแบบกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ โดยใช้การวิจัยแบบผสานวิธี เพื่อให้ได้หลักฐานเชิงประจักษ์ทั้งด้านประสิทธิผลของรูปแบบกิจกรรมและประสบการณ์ของผู้เข้าร่วม อันนำไปสู่การสังเคราะห์ BUDDHANUSSATI–MH Model ซึ่งเป็น

องค์ความรู้จากการวิจัยที่อธิบายองค์ประกอบและกระบวนการของกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ และสามารถใช้เป็นกรอบแนวทางในการออกแบบและประยุกต์ใช้กิจกรรมในวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและกำหนดองค์ประกอบและแนวทางในการออกแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุ

2. เพื่อพัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

3. เพื่อทดลองใช้และประเมินผลรูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการตามกระบวนการวิจัยแบบผสานวิธี โดยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ครอบคลุมรูปแบบการวิจัย ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และจริยธรรมการวิจัย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ” เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยบูรณาการการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเข้าด้วยกัน การวิจัยเชิงปริมาณใช้แบบแผนการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi-Experimental Research) แบบกลุ่มเดียววัดก่อนและหลังการทดลอง (One-Group Pretest–Posttest Design) เพื่อเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพจิต การรับรู้และทัศนคติต่อพุทธานุสติกรรมฐาน ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพใช้การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม เพื่อศึกษาองค์ประกอบและแนวทางในการออกแบบกิจกรรม ตลอดจนอธิบายและขยายความผลการวิจัยเชิงปริมาณ โดยดำเนินการวิจัยเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การศึกษาองค์ประกอบและออกแบบรูปแบบกิจกรรม ระยะที่ 2 การทดลองใช้รูปแบบกิจกรรม และระยะที่ 3 การประเมินผลรูปแบบกิจกรรม

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกลุ่มตัวอย่าง

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในระยะที่ 1 คัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ประกอบด้วยพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้และประสบการณ์ด้านการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐาน จำนวน 3 รูป และผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม จำนวน 5 คน เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติ ความเหมาะสมของเนื้อหา กิจกรรม และบริบทของผู้สูงอายุ สำหรับการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรม ผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นผู้สูงอายุ จำนวน 33 คน ณ วัดราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้ข้อมูลจากผู้เข้าร่วม

ที่เข้าร่วมกิจกรรมครบทั้ง 3 วันและมีข้อมูลการประเมินก่อนและหลังครบถ้วน จำนวน 29 คน สำหรับข้อมูลเชิงคุณภาพภายหลังการทดลองใช้ ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เข้าร่วม จำนวน 9 คน และจัดการสนทนากลุ่ม 2 กลุ่ม รวม 11 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลสะท้อนประสบการณ์และการเปลี่ยนแปลงภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างครอบคลุม

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย (1) แบบตรวจสอบเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Document Analysis Form) (2) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) สำหรับเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในระยะการออกแบบกิจกรรม (3) แบบวัดสุขภาพจิตคนไทยฉบับสั้น 15 ข้อ (Thai Mental Health Indicator–15: TMHI–15) สำหรับประเมินสุขภาพจิตก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม (4) แบบประเมินระดับการรับรู้และทัศนคติต่อพุทธานุสติกรรมฐาน (ATT) (5) แบบสังเกตพฤติกรรมการเข้าร่วมกิจกรรม (OBS) (6) แบบสอบถามความพึงพอใจต่อกิจกรรม (SAT) และ (7) แนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มภายหลังการทดลองใช้ เครื่องมือที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ด้วยดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (IOC) โดยกำหนดค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไปเป็นเกณฑ์ยอมรับ และปรับปรุงเครื่องมือตามข้อเสนอแนะก่อนนำไปใช้จริง

4. การรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลดำเนินการเป็น 3 ระยะ โดยระยะที่ 1 ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เอกสารทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกพระวิปัสสนาจารย์และผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ปฏิบัติธรรม แล้วนำข้อมูลมาสังเคราะห์เป็นองค์ประกอบและแนวทางในการพัฒนารูปแบบกิจกรรม ระยะที่ 2 นำรูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นไปทดลองใช้กับผู้สูงอายุ ณ วัดราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร เป็นเวลา 3 วัน โดยเก็บข้อมูลสุขภาพจิตและการรับรู้และทัศนคติก่อนการทดลอง (Pretest) และหลังการทดลอง (Posttest) พร้อมทั้งสังเกตพฤติกรรมระหว่างการเข้าร่วมกิจกรรม ระยะที่ 3 เก็บข้อมูลภายหลังการทดลองใช้ด้วยแบบสอบถามความพึงพอใจ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจ การรับรู้ ประสบการณ์ และการนำพุทธานุสติกรรมฐานไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน แล้วนำข้อมูลเชิงคุณภาพมาพิจารณาร่วมกับผลเชิงปริมาณเพื่อสังเคราะห์ผลการวิจัย

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ความถี่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และเปรียบเทียบคะแนนก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมด้วยการทดสอบค่าทีสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่สัมพันธ์กัน (Paired-Samples t-test) โดยกำหนดระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .05 ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยดำเนินการถอดความ เข้ารหัสข้อมูล (Coding) จัดหมวดหมู่ (Categorization) และสังเคราะห์

ประเด็นหลัก (Theme Development) แล้วบูรณาการผลเชิงคุณภาพกับผลเชิงปริมาณเพื่ออธิบายข้อค้นพบให้มีความครอบคลุมยิ่งขึ้น

6. จริยธรรมการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ และได้รับการรับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เลขที่อนุมัติ ว. 25/2569 ผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอนการดำเนินการ ระยะเวลา สิทธิในการเข้าร่วมหรือถอนตัวจากการวิจัย และการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลแก่ผู้เข้าร่วมอย่างชัดเจน ผู้เข้าร่วมทุกคนสมัครใจและลงนามในหนังสือแสดงความยินยอมก่อนเข้าร่วมการวิจัย โดยผู้วิจัยรักษาความลับและนำเสนอข้อมูลในภาพรวมโดยไม่เปิดเผยข้อมูลที่สามารถระบุตัวบุคคลได้

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง 3 ข้อ ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาและกำหนดองค์ประกอบและแนวทางในการออกแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุ

ผลการศึกษาพบว่า การออกแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเนื้อหาธรรม 2) ด้านกระบวนการปฏิบัติ 3) ด้านวิทยากร 4) ด้านสภาพแวดล้อม และ 5) ด้านการประเมินผล มีโดยองค์ประกอบทั้ง 5 ด้านความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนากิจกรรมให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ

ด้านเนื้อหาธรรม ควรเน้นหลักพุทธานุสติที่เข้าใจง่าย กระชับ และเชื่อมโยงกับประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุ เพื่อให้สามารถระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าและนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ด้านกระบวนการปฏิบัติ ควรจัดกิจกรรมอย่างเป็นลำดับจากการเตรียมความพร้อม การสร้างความเข้าใจ การฝึกปฏิบัติ ไปจนถึงการสะท้อนผลหลังการปฏิบัติ โดยกำหนดระยะเวลาและรูปแบบกิจกรรมให้เหมาะสมกับสภาพร่างกายและความสามารถของผู้สูงอายุ ด้านวิทยากร ควรเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับพุทธานุสติกรรมฐาน มีทักษะในการถ่ายทอด และสามารถดูแลผู้สูงอายุด้วยความเข้าใจและเอาใจใส่ ด้านสภาพแวดล้อม ควรมีความสงบ ปลอดภัย สะดวกต่อการเข้าร่วมกิจกรรม และเอื้อต่อการเจริญสมาธิ ส่วนด้านการประเมินผล ควรประเมินทั้งด้านสุขภาพจิต ความรู้ความเข้าใจ ทัศนคติ พฤติกรรมการมีส่วนร่วม และความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

สำหรับแนวทางในการออกแบบกิจกรรม พบว่า ควรยึดผู้สูงอายุเป็นศูนย์กลาง โดยปรับเนื้อหา วิธีการ ระยะเวลา และสภาพแวดล้อมให้สอดคล้องกับข้อจำกัดและความต้องการของผู้สูงอายุ เน้นการปฏิบัติที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อน สามารถปฏิบัติได้จริง และเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตประจำวัน ตลอดจนจัดให้มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการสะท้อนผลจากการปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริม

ให้ผู้สูงอายุเกิดความสงบทางจิตใจ มีความมั่นคงทางอารมณ์ มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติธรรม และสามารถนำพุทธานุสติกรรมฐานไปใช้ในการดูแลสุขภาวะทางจิตของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อพัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุได้รับการพัฒนาขึ้นจากองค์ประกอบและแนวทางการออกแบบกิจกรรม 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเนื้อหาธรรม 2) ด้านกระบวนการปฏิบัติ 3) ด้านวิทยากร 4) ด้านสภาพแวดล้อม และ 5) ด้านการประเมินผล โดยนำองค์ประกอบดังกล่าวมาบูรณาการกับหลักพุทธานุสติกรรมฐานและกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับสภาพร่างกาย จิตใจ และบริบทการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ

รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นเน้นการเรียนรู้ควบคู่กับการลงมือปฏิบัติ ประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การบรรยายธรรมเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักพุทธานุสติ การสวดมนต์เพื่อเตรียมจิตและสร้างความสงบ การเจริญพุทธานุสติโดยระลึกถึงพระพุทธคุณเป็นอารมณ์กรรมฐาน การเดินจงกรมเพื่อฝึกสติและความรู้ตัว ตลอดจนการสนทนาธรรมและการสะท้อนประสบการณ์ เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แลกเปลี่ยนความรู้ ความรู้สึก และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ กิจกรรมทั้งหมดจัดดำเนินการอย่างเป็นลำดับต่อเนื่อง ใช้ระยะเวลาที่เหมาะสม และสามารถปรับระดับการปฏิบัติให้สอดคล้องกับข้อจำกัดด้านสุขภาพและความสามารถของผู้สูงอายุแต่ละคน

กระบวนการของรูปแบบมุ่งให้ผู้สูงอายุเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธานุสติ ไปสู่การฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง การมีสติและจิตจดจ่อกับพระพุทธคุณ การเกิดความสงบและผ่อนคลายทางจิตใจ ตลอดจนการสะท้อนและเชื่อมโยงประสบการณ์จากการปฏิบัติไปสู่การดำเนินชีวิตประจำวัน กระบวนการดังกล่าวจึงเป็นการเชื่อมโยงระหว่างความรู้ การปฏิบัติ และประสบการณ์ทางจิตเพื่อสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุอย่างเป็นองค์รวม

จากการพัฒนาดังกล่าว ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็น BUDDHANUSSATI–MH Model ซึ่งเป็นรูปแบบกิจกรรมที่เชื่อมโยง องค์ประกอบของกิจกรรม กระบวนการปฏิบัติพุทธานุสติ และการเปลี่ยนแปลงทางจิตของผู้สูงอายุ เข้าด้วยกัน โดยมีเป้าหมายสำคัญในการส่งเสริมความสงบทางจิตใจ ความมั่นคงทางอารมณ์ การมีสติ ความรู้สึกเชิงบวก และความสามารถในการนำหลักพุทธานุสติไปประยุกต์ใช้เพื่อดูแลสุขภาพจิตของตนเองในชีวิตประจำวัน

3. ผลการทดลองใช้และประเมินผลรูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

ผลการเปรียบเทียบสุขภาพจิตของผู้สูงอายุจำนวน 29 คน ก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรมโดยใช้แบบวัดสุขภาพจิตคนไทยฉบับสั้น (TMHI–15) พบว่า

ตารางที่ 1 ผลการเปรียบเทียบสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ

ตัวแปร/ด้านที่ประเมิน	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	ผลการทดสอบ/ระดับ	สรุปผล
1. สุขภาพจิต (TMHI–15)				
สุขภาพจิตโดยรวม	44.34	49.76	$t = 4.91$, $p < .001$	เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ
ด้านสภาพจิตใจ	15.21	16.97	–	เพิ่มขึ้น
ด้านสมรรถภาพของจิตใจ	8.03	8.93	–	เพิ่มขึ้น
ด้านคุณภาพของจิตใจ	8.93	10.31	–	เพิ่มขึ้น
ด้านปัจจัยสนับสนุน	12.17	13.55	–	เพิ่มขึ้น
2. การรับรู้และทัศนคติต่อพุทธานุสติกรรมฐาน				
การรับรู้	3.49	4.06	$t = 5.81$, $p < .001$	เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ
ทัศนคติ	4.09	4.26	$t = 2.69$, $p = .012$	เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ
3. พฤติกรรมการมีส่วนร่วม				
ด้านการเข้าร่วมกิจกรรม	–	4.71	ระดับยอดเยี่ยม	มีความกระตือรือร้นในการเข้าร่วมกิจกรรม
ด้านการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐาน	–	4.60	ระดับยอดเยี่ยม	มีความตั้งใจในการปฏิบัติ
ด้านสังคมและจิตใจ	–	4.65	ระดับยอดเยี่ยม	มีพฤติกรรมทางสังคมและจิตใจในระดับสูง
4. ความพึงพอใจต่อกิจกรรม				
ด้านการจัดการกิจกรรม	–	4.02	ระดับมาก	มีความพึงพอใจในระดับมาก
ด้านเนื้อหาและวิทยากร	–	4.15	ระดับมาก	มีความพึงพอใจในระดับมาก
ด้านการปฏิบัติ	–	4.07	ระดับมาก	มีความพึงพอใจในระดับมาก
ด้านสังคมและจิตใจ	–	4.11	ระดับมาก	มีความพึงพอใจในระดับมาก

จากตารางคะแนนสุขภาพจิตโดยรวมเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 44.34 ก่อนการทดลอง เป็น 49.76 หลังการทดลอง และแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (t = 4.91, p < .001) เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านสภาพจิตใจเพิ่มขึ้นจาก 15.21 เป็น 16.97 ด้านสมรรถภาพของจิตใจเพิ่มขึ้นจาก 8.03 เป็น 8.93 ด้านคุณภาพของจิตใจเพิ่มขึ้นจาก 8.93 เป็น 10.31 และด้านปัจจัยสนับสนุนเพิ่มขึ้นจาก 12.17 เป็น 13.55 แสดงให้เห็นว่าภายหลังเข้าร่วมกิจกรรม ผู้สูงอายุมีสุขภาพจิตดีขึ้นในทุกด้าน

ผลการประเมินการรับรู้และทัศนคติต่อการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐาน พบว่า ภายหลังเข้าร่วมกิจกรรม ผู้สูงอายุมีคะแนนการรับรู้เพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 3.49 เป็น 4.06 โดยมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (t = 5.81, p < .001) และมีคะแนนทัศนคติเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 4.09 เป็น 4.26 โดยมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (t = 2.69, p = .012) สะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมช่วยเสริมสร้างทั้งความเข้าใจและทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐาน

ผลการสังเกตพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมกิจกรรม พบว่า ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมโดยรวมอยู่ในระดับยอดเยี่ยม (ค่าเฉลี่ย = 4.65) โดยด้านการเข้าร่วมกิจกรรมมีค่าเฉลี่ย 4.71 ด้านการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐานมีค่าเฉลี่ย 4.60 และด้านสังคมและจิตใจมีค่าเฉลี่ย 4.65 แสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้น ความตั้งใจ และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมในระดับยอดเยี่ยม

ผลการประเมินความพึงพอใจต่อกิจกรรม พบว่า ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านการจัดการกิจกรรมมีค่าเฉลี่ย 4.02 ด้านเนื้อหาและวิทยากรมีค่าเฉลี่ย 4.15 ด้านการปฏิบัติมีค่าเฉลี่ย 4.07 และด้านสังคมและจิตใจมีค่าเฉลี่ย 4.11 สะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบกิจกรรมมีความเหมาะสมและสามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดี

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม พบว่า ผู้สูงอายุมีความสงบและผ่อนคลายทางจิตใจมากขึ้น เกิดความปีติและมีความเข้าใจเกี่ยวกับพุทธานุสติกรรมฐานชัดเจนขึ้น สามารถนำหลักการปฏิบัติไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ตลอดจนเกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรม ทั้งนี้ ผู้เข้าร่วมส่วนหนึ่งมีข้อจำกัดด้านสุขภาพและเสนอให้มีการจัดกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอและขยายโอกาสให้ผู้สูงอายุได้เข้าร่วมมากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า รูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานที่พัฒนาขึ้นสามารถส่งเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในด้านสุขภาพจิต การรับรู้และทัศนคติต่อการปฏิบัติ พฤติกรรมการมีส่วนร่วม และความพึงพอใจต่อกิจกรรม โดยผลการวิเคราะห์เชิงปริมาณสอดคล้องกับข้อมูลเชิงคุณภาพที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงด้านความสงบทางจิตใจ ความมั่นคงทางอารมณ์ ความเข้าใจในหลักธรรม และการนำพุทธานุสติกรรมฐานไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน จึงแสดงให้เห็นว่ารูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมิได้ส่งผลเพียงต่อระดับคะแนนจากแบบประเมินเท่านั้น หากยังเอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงภายในของผู้สูงอายุในด้านความคิด อารมณ์ และพฤติกรรมอย่างเป็นองค์รวม

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า การศึกษาเอกสาร พระไตรปิฎก อรรถกถา งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการสัมภาษณ์พระวิปัสสนาจารย์และผู้สูงอายุที่มีประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม ทำให้สามารถสังเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานได้ 5 ด้าน ได้แก่ ด้านเนื้อหาธรรม ด้านกระบวนการปฏิบัติ ด้านวิทยากร ด้านสภาพแวดล้อม และด้านการประเมินผล องค์ประกอบเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากการกำหนดตามกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีเพียงอย่างเดียว แต่ได้รับการตรวจสอบและปรับปรุงจากข้อมูลเชิงประจักษ์และข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ ก่อนพัฒนาเป็นรูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสมกับบริบทของผู้สูงอายุ

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ Baer, R. A. (2003) ที่เสนอว่า การฝึกสติอย่างมีประสิทธิผลควรประกอบด้วยการให้ความรู้ การฝึกปฏิบัติ และการสะท้อนประสบการณ์ เพื่อส่งเสริมการตระหนักรู้และการเปลี่ยนแปลงภายในอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยครั้งนี้ได้ต่อยอดองค์ความรู้เดิมโดยพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่มีองค์ประกอบครบถ้วน พร้อมผ่านการทดลองใช้และประเมินผลเชิงประจักษ์ จนสังเคราะห์เป็น BUDDHANUSSATI–MH Model ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบในการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุในวัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้อย่างเป็นรูปธรรม

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เป็นระบบ เริ่มตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม บทบาทของวิทยากร การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ตลอดจนการประเมินผลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ส่งผลให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงการเรียนรู้หลักธรรมกับการฝึกปฏิบัติจริง ผู้เข้าร่วมจึงสามารถเข้าใจหลักพุทธานุสติกรรมฐาน เห็นคุณค่าของการปฏิบัติ และนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

ข้อค้นพบดังกล่าวสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีกิจกรรม (Activity Theory) ซึ่งเสนอว่าผู้สูงอายุจะสามารถคงไว้ซึ่งความพึงพอใจในชีวิตเมื่อยังคงมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีความหมาย และสอดคล้องกับทฤษฎีบทบาท (Role Theory) ที่อธิบายว่าการมีบทบาทและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยช่วยส่งเสริมการปรับตัวและการดำรงคุณค่าแห่งตน รูปแบบกิจกรรมในการวิจัยครั้งนี้เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมทั้งในการเรียนรู้ การฝึกปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการสะท้อนผลร่วมกัน จึงช่วยให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและเสริมสร้างความมั่นใจในการปฏิบัติ

ในอีกด้านหนึ่ง รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดของ Kabat-Zinn, J. (2003) ในการออกแบบโปรแกรม Mindfulness-Based Stress Reduction (MBSR) ซึ่งให้ความสำคัญกับการฝึกปฏิบัติอย่างเป็นลำดับขั้นและการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน แต่มีความแตกต่างที่สำคัญ คือ งานวิจัยครั้งนี้ใช้ พุทธานุสติกรรมฐาน เป็นแกนกลางของกิจกรรม โดยบูรณาการการสวดมนต์ การระลึกถึงพระพุทธคุณ การเจริญพุทธานุสติกรรมฐาน การสนทนาธรรม และการสะท้อนประสบการณ์เข้าด้วยกัน ทำให้กระบวนการเรียนรู้มิได้มุ่งเพียงการลดความเครียดหรือพัฒนาการตระหนักรู้เท่านั้น แต่ยังมุ่งเสริมสร้างศรัทธา ความสงบ ความมั่นคงทางจิตใจ และการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างเป็นองค์รวม

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังสะท้อนว่า ความสำเร็จของรูปแบบกิจกรรมไม่ได้เกิดจากกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งโดยลำพัง หากเกิดจากการบูรณาการองค์ประกอบทั้งด้านเนื้อหาธรรม กระบวนการปฏิบัติ

วิทยากร สภาพแวดล้อม และการประเมินผล ให้ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ จึงทำให้ผู้สูงอายุเกิดทั้งการเรียนรู้ การลงมือปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจและพฤติกรรมในระยะยาว

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรม ผู้สูงอายุมีระดับสุขภาพจิตเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ควบคู่กับการเพิ่มขึ้นของระดับการรับรู้และทัศนคติต่อพุทธานุสติกรรมฐาน ขณะที่ผลการสังเกตพฤติกรรมอยู่ในระดับยอดเยี่ยม และการประเมินความพึงพอใจอยู่ในระดับมาก

นอกจากนี้ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มยังสะท้อนว่า ผู้เข้าร่วมมีความสงบทางจิตใจมากขึ้น มีสติและสมาธิดีขึ้น เข้าใจหลักธรรมอย่างลึกซึ้งขึ้น สามารถควบคุมอารมณ์และเผชิญกับปัญหาในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม รวมทั้งนำหลักพุทธานุสติกรรมฐานไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องระหว่างข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งสนับสนุนประสิทธิผลของรูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นอย่างชัดเจน

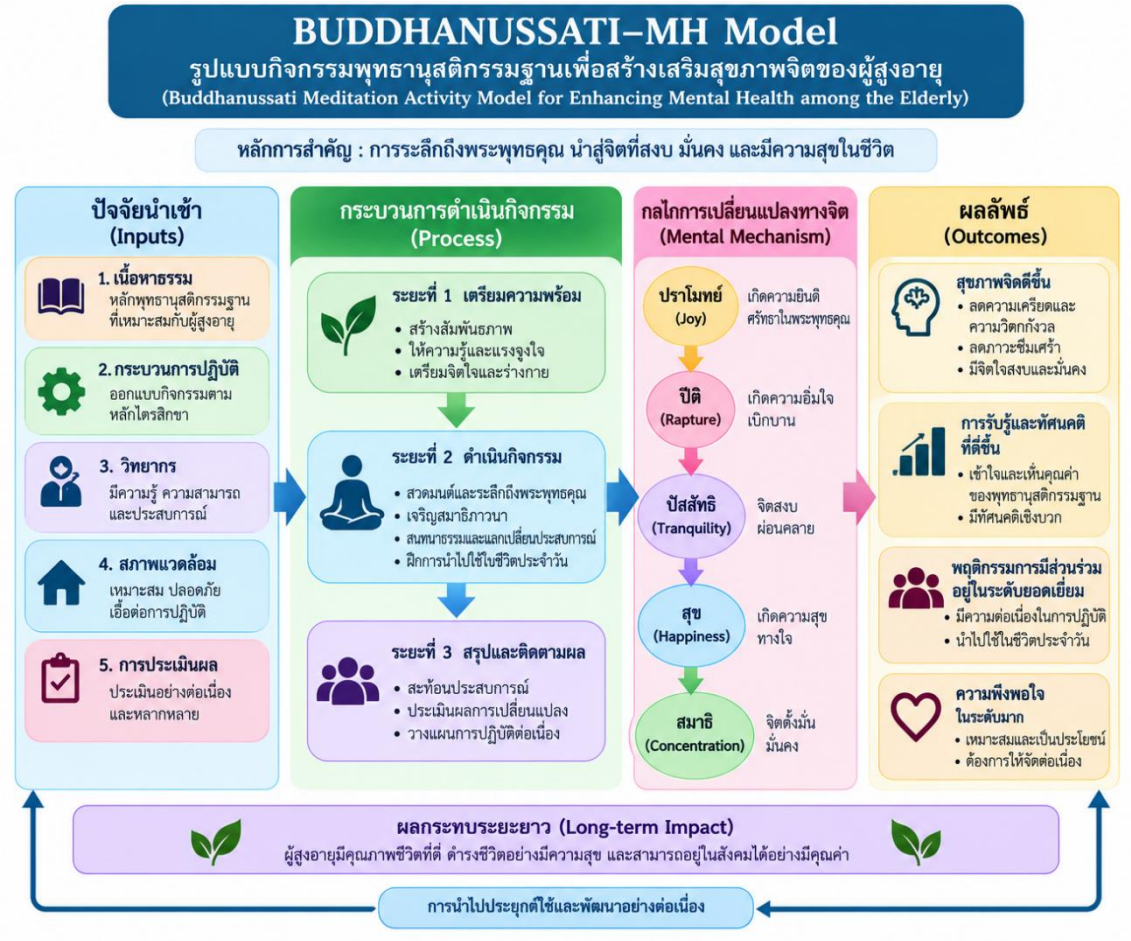
ข้อค้นพบดังกล่าวสามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีพัฒนาการทางจิตสังคมของ Erikson, E. H. ซึ่งอธิบายว่า ผู้สูงอายุที่สามารถยอมรับคุณค่าและความหมายของชีวิตจะเกิดภาวะความสมบูรณ์แห่งตน (Ego Integrity) ส่งผลให้มีความสงบทางจิตใจและสามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของชีวิตได้อย่างเหมาะสม การฝึกพุทธานุสติกรรมฐานในการวิจัยครั้งนี้ช่วยให้ผู้เข้าร่วมได้ใคร่ครวญตนเอง ระลึกถึงคุณค่าของชีวิต และพัฒนาความมั่นคงทางอารมณ์ จึงสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Pinquart, M., & Sörensen, S. (2000) ที่พบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีความหมายและการได้รับการสนับสนุนทางสังคมมีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตและความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุ โดยกิจกรรมในการวิจัยครั้งนี้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้ ปฏิบัติ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน จึงช่วยเสริมสร้างทั้งสุขภาพจิตและความสัมพันธ์ทางสังคมไปพร้อมกัน

ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Keyes, C. L. M. (2002) ที่อธิบายว่า สุขภาพจิตมิได้หมายถึงเพียงการปราศจากความผิดปกติทางจิต แต่ครอบคลุมถึงการมีสุขภาวะทางอารมณ์ สุขภาวะทางจิตใจ และสุขภาวะทางสังคม ผลการวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า ผู้เข้าร่วมมิได้มีเพียงคะแนนสุขภาพจิตเพิ่มขึ้นเท่านั้น หากยังเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความคิด อารมณ์ และพฤติกรรมในทางบวก มีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตมากขึ้น เห็นคุณค่าในตนเอง และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสม จึงแสดงให้เห็นว่ารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสามารถส่งเสริมสุขภาพจิตได้อย่างครอบคลุมในทุกมิติ

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้นำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัยในรูปของ BUDDHANUSSATI–MH Model (Buddhanussati Meditation Activity Model for Enhancing Mental Health among the Elderly) ซึ่งเป็นแบบจำลองที่อธิบายกระบวนการสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุผ่านรูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐาน โดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับแนวคิดทางจิตวิทยาและสังคมศาสตร์ผู้สูงอายุอย่างเป็น

ระบบ จากองค์ประกอบ กระบวนการดำเนินกิจกรรม และกลไกการเปลี่ยนแปลงทางจิตดังกล่าว สามารถสังเคราะห์เป็น BUDDHANUSSATI–MH Model ได้ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 BUDDHANUSSATI–MH Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026

แบบจำลองดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเนื้อหาธรรม 2) ด้านกระบวนการปฏิบัติ 3) ด้านวิทยากร 4) ด้านสภาพแวดล้อม และ 5) ด้านการประเมินผล ซึ่งทำงานร่วมกันภายใต้กระบวนการดำเนินกิจกรรม 3 ระยะ คือ ระยะเตรียมความพร้อม ระยะการปฏิบัติ และระยะสะท้อนผลและติดตามผล ส่งผลให้ผู้เข้าร่วมเกิดการพัฒนาด้านการรับรู้และทัศนคติ การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และการสร้างเสริมสุขภาพจิตอย่างเป็นลำดับขั้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นจากการฝึกปฏิบัติเพียง และเกิดจากการบูรณาการองค์ประกอบทั้งหมดเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ โดยมีกลไกการพัฒนาจิตที่สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดศรัทธาและระลึกถึงพระพุทธคุณอย่างต่อเนื่อง ย่อมเกิดปราโมทย์ ปีติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ ซึ่งนำไปสู่ความมั่นคงทางอารมณ์ การปรับตัวที่เหมาะสม และสุขภาพจิตที่ดีขึ้น

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการพัฒนารูปแบบกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานเพื่อสร้างเสริมสุขภาพจิตของผู้สูงอายุ สรุปผลได้ว่า การจัดกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานสำหรับผู้สูงอายุควรคำนึงถึงองค์ประกอบสำคัญ 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านเนื้อหาธรรม 2) ด้านกระบวนการปฏิบัติ 3) ด้านวิทยากร 4) ด้านสภาพแวดล้อม และ 5) ด้านการประเมินผล โดยการออกแบบกิจกรรมควรยึดผู้สูงอายุเป็นศูนย์กลาง มีเนื้อหาและวิธีปฏิบัติที่เข้าใจง่าย เหมาะสมกับสภาพร่างกายและจิตใจ สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง และเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตประจำวัน

รูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยการบรรยายธรรม การสวดมนต์ การเจริญพุทธานุสติ การเดินจงกรม การสนทนาธรรม และการสะท้อนประสบการณ์ โดยจัดกระบวนการอย่างเป็นลำดับจากการสร้างความรู้ความเข้าใจ ไปสู่การฝึกปฏิบัติ การสร้างสติและความสงบทางจิต ตลอดจนการนำประสบการณ์จากการปฏิบัติไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และสามารถสังเคราะห์เป็น BUDDHANUSSATI–MH Model ซึ่งเชื่อมโยงองค์ประกอบของกิจกรรม กระบวนการปฏิบัติ และกลไกการเปลี่ยนแปลงทางจิตของผู้สูงอายุเพื่อสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพจิตอย่างเป็นองค์รวม

ผลการทดลองใช้รูปแบบกับผู้สูงอายุจำนวน 29 คน พบว่า ภายหลังเข้าร่วมกิจกรรม ผู้สูงอายุมีคะแนนสุขภาพจิตโดยรวมเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 44.34 เป็น 49.76 และมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($t = 4.91$, $p < .001$) ขณะที่การรับรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐานเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 3.49 เป็น 4.06 ($t = 5.81$, $p < .001$) และทัศนคติเพิ่มขึ้นจากค่าเฉลี่ย 4.09 เป็น 4.26 ($t = 2.69$, $p = .012$) นอกจากนี้ ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยรวมอยู่ในระดับยอดเยี่ยม และมีความพึงพอใจต่อกิจกรรมอยู่ในระดับมาก ผลดังกล่าวสะท้อนว่ารูปแบบกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมีความเหมาะสมกับผู้สูงอายุ และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมสุขภาพจิตควบคู่กับการพัฒนาด้านจิตใจและการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุ เช่น กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานด้านพระพุทธศาสนา ควรส่งเสริมให้กิจกรรมด้านจิตภาวนาและพุทธานุสติกรรมฐานเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพจิตสำหรับผู้สูงอายุ โดยสามารถบูรณาการร่วมกับโครงการส่งเสริมสุขภาพและคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในระดับชุมชน

2) ควรสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพบุคลากร ผู้ดูแลผู้สูงอายุ วิทยากร พระสงฆ์ อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้ปฏิบัติงานในชุมชน ให้มีความรู้ทั้งด้านการดูแลผู้สูงอายุและการประยุกต์ใช้พุทธานุสติกรรมฐานอย่างเหมาะสม เพื่อให้สามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างถูกต้อง ปลอดภัย และสอดคล้องกับสภาพของผู้สูงอายุ

3) ควรมีการพัฒนาคู่มือหรือแนวปฏิบัติมาตรฐานสำหรับการจัดกิจกรรมพุทธานุสติกรรมฐานแก่ผู้สูงอายุ โดยกำหนดแนวทางด้านเนื้อหา กระบวนการ ระยะเวลา สภาพแวดล้อม การดูแลความปลอดภัย

และการประเมินผล เพื่อสนับสนุนการนำรูปแบบไปประยุกต์ใช้ในวัด ศูนย์ผู้สูงอายุ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และชุมชนได้อย่างเป็นระบบ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) หน่วยงานหรือชุมชนที่นำรูปแบบไปใช้ควรปรับกิจกรรมให้เหมาะสมกับสภาพร่างกาย สุขภาพ และความพร้อมของผู้สูงอายุแต่ละกลุ่ม โดยเฉพาะระยะเวลาในการนั่ง การเดินจงกรม และความเข้มข้นของกิจกรรม เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถเข้าร่วมได้อย่างต่อเนื่องและเกิดประโยชน์สูงสุด

2) ควรนำ BUDDHANUSSATI–MH Model ไปประยุกต์ใช้ร่วมกับกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุที่มีอยู่แล้ว เช่น กิจกรรมชมรมผู้สูงอายุ การเยี่ยมบ้าน การส่งเสริมสุขภาพจิตในชุมชน หรือกิจกรรมของวัด โดยจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องมากกว่าการดำเนินการเพียงครั้งเดียว เพื่อส่งเสริมให้ผู้สูงอายุสามารถพัฒนาการปฏิบัติเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน

3) ควรจัดให้มีการติดตามผลหลังการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อประเมินว่าผู้สูงอายุสามารถนำหลักพุทธานุสติกรรมฐานไปใช้ในการดูแลจิตใจของตนเองได้มากน้อยเพียงใด รวมทั้งสนับสนุนให้ครอบครัว ผู้ดูแล และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาประสิทธิผลของรูปแบบโดยใช้การวิจัยเชิงทดลองหรือกึ่งทดลองที่มีกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม รวมทั้งเพิ่มจำนวนกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบผลและอธิบายประสิทธิผลของรูปแบบได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2) ควรมีการติดตามผลในระยะยาว เช่น 1 เดือน 3 เดือน หรือ 6 เดือนหลังการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อศึกษาความคงทนของผลด้านสุขภาพจิต การรับรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรมการปฏิบัติพุทธานุสติกรรมฐานของผู้สูงอายุ

3) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้รูปแบบกับผู้สูงอายุที่มีลักษณะแตกต่างกัน เช่น ผู้สูงอายุในเขตเมืองและชนบท ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ตามลำพัง ผู้สูงอายุที่มีภาวะพึ่งพิง หรือผู้สูงอายุในสถานดูแลระยะยาว เพื่อพัฒนารูปแบบให้มีความยืดหยุ่นและเหมาะสมกับบริบทของผู้สูงอายุที่หลากหลาย

เอกสารอ้างอิง

กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2567). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2566*. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

สุจริต สุวรรณชีพ, นันทนา รัตนากร, กาญจนา วณิชรมณีย์, พรรณี ภาณุวัฒน์สุข, และนันท์นภัส ประสานทอง (บ.ก.). (2558). *แนวทางการดูแลทางด้านสังคมจิตใจของผู้สูงอายุเพื่อป้องกันปัญหาสุขภาพจิต* (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักส่งเสริมและพัฒนาสุขภาพจิต กรมสุขภาพจิต.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

Baer, R. A. (2003). Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 125–143. https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg015

Biddle, B. J. (1979). *Role theory: Expectations, identities, and behaviors*. Academic Press. https://doi.org/10.1016/C2009-0-03121-3

Chiesa, A., & Serretti, A. (2011). Mindfulness based cognitive therapy for psychiatric disorders: A systematic review and meta-analysis. *Psychiatry Research, 187*(3), 441–453. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2010.08.011

Erikson, E. H. (1963). *Childhood and society* (2nd ed., rev. & enl.). W. W. Norton & Company.

Grossman, P., Niemann, L., Schmidt, S., & Walach, H. (2004). Mindfulness-based stress reduction and health benefits: A meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research, 57*(1), 35–43. https://doi.org/10.1016/S0022-3999(03)00573-7

Havighurst, R. J., Neugarten, B. L., & Tobin, S. S. (1968). Disengagement and patterns of aging. In B. L. Neugarten (Ed.), *Middle age and aging: A reader in social psychology* (pp. 161–172). University of Chicago Press.

Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future. *Clinical Psychology: Science and Practice, 10*(2), 144–156. https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016

Keyes, C. L. M., & Lopez, S. J. (2002). Toward a science of mental health: Positive directions in diagnosis and interventions. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 45–59). Oxford University Press.

Pinquart, M., & Sörensen, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis. *Psychology and Aging, 15*(2), 187–224. https://doi.org/10.1037/0882-7974.15.2.187

การพัฒนาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง

THE DEVELOPMENT OF HOLISTIC HEALTH OF TAI YAI ELDERLY IN WAT NIWASATHAN COMMUNITY, MAE AI SUBDISTRICT, MAE AI DISTRICT, CHIANG MAI PROVINCE THROUGH THE "KARN KAM SIN NON JONG" CULTURE

พระครูวิสิฐสุตานุกูล (โอรส วชิรเมธี)

Phrakhruvisitsutanukun (Oras Vajiramedhi)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding author E-mail: aorosematee@gmail.com

Received: 5 August 2026; Revised: 8 September 2026; Accepted: 19 September 2026

****

การพัฒนาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรมก๋านก่ำศีลนอนจอง

พระครูวิสิฐสุตานุกูล (โอรส วชิรเมธี)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ 2) พัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผ่านวัฒนธรรมก๋านก่ำศีลนอนจอง และ 3) ถ่ายทอดและประเมินกิจกรรมการเสริมพลังสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วมตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 44 รูป/คน ประกอบด้วยผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนและผู้รู้ด้านพิธีกรรม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และสมาชิกครอบครัว เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม และการบันทึกภาคสนาม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

ผลการวิจัยพบว่า

1) สุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่มีความเชื่อมโยงกันทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญา โดยมีความเปราะบางจากโรคเรื้อรัง ความโดดเดี่ยว และการลดลงของบทบาททางสังคม ขณะที่พระพุทธศาสนา วัดภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรม “ก๋านก่ำศีลนอนจอง” เป็นทุนสำคัญที่เกื้อหนุนความเข้มแข็งทางจิตใจและปัญญา 2) การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมนำไปสู่ชุดกิจกรรม “จองดี หลีมีสุข” จำนวน 5 กิจกรรม ซึ่งบูรณาการการดูแลสุขภาวะด้านกาย จิต สังคม และปัญญาเข้ากับวิถีการถือศีลและปฏิบัติธรรมของชุมชน และ 3) การถอดบทเรียนและประเมินกิจกรรมนำไปสู่ “โมเดลบวร 4 สุข” (Bowon 4-Sook Model) ประกอบด้วยทุนทางวัฒนธรรม 5 ประการ กระบวนการ 3 ขั้น ได้แก่ ปลุก–ปรับ–ปัก และสุขภาวะ 4 มิติ ได้แก่ กายสุข จิตสุข สังคมสุข และปัญญาสุข โดยมี “ก๋านก่ำศีลนอนจอง” เป็นแกนกลางเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหมด องค์ความรู้จากการวิจัยสะท้อนว่า การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยในชุมชนชาติพันธุ์ควรพัฒนาบนฐานทุนทางศาสนาวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของพื้นที่

คำสำคัญ: ผู้สูงวัยชาวไทใหญ่; สุขภาวะองค์รวม; ก๋านก่ำศีลนอนจอง; ทุนทางวัฒนธรรม; โมเดลบวร 4 สุข

THE DEVELOPMENT OF HOLISTIC HEALTH OF TAI YAI ELDERLY IN WAT NIWASATHAN COMMUNITY, MAE AI SUBDISTRICT, MAE AI DISTRICT, CHIANG MAI PROVINCE THROUGH THE "KARN KAM SIN NON JONG" CULTURE E

Phrakhruvisitsutanukun (Oras Vajiramedhi)

Abstract

This study aimed to: 1) examine the well-being of Tai Yai older adults in the Wat Niwasathan community, Mae Ai Subdistrict, Mae Ai District, Chiang Mai Province; 2) develop health-promoting activities based on the cultural practice of “Kan Kam Sin Non Chong”; and 3) transfer and evaluate activities for empowering the well-being of Tai Yai older adults. This study employed a qualitative participatory approach based on Participatory Action Research (PAR). A total of 44 key informants were purposively selected, including Tai Yai older adults, Buddhist monks, community leaders and ritual knowledge holders, village health volunteers, and family members. Data were collected through in-depth interviews, focus group discussions, participant observation, and field notes, and were analyzed using content analysis and inductive synthesis.

The research findings revealed that:

1) the well-being of Tai Yai older adults was interconnected across physical, mental, social, and wisdom/spiritual dimensions. Vulnerabilities were associated with chronic illnesses, social isolation, and declining social roles, while Buddhism, the temple, local wisdom, and the cultural practice of Kan Kam Sin Non Chong served as important resources for strengthening mental and wisdom/spiritual well-being; 2) the participatory development process resulted in a set of five activities entitled Chong Dee, Lee Mee Sook, integrating physical, mental, social, and wisdom/spiritual well-being into the community’s traditional practices of observing Buddhist precepts and religious activities; and 3) reflection and evaluation of the activities led to the development of the Bowon 4-Sook Model, comprising five forms of cultural capital, a three-stage process—Awaken, Adapt, and Embed—and four dimensions of well-being: Physical Well-being, Mental Well-being, Social Well-being, and Wisdom/Spiritual Well-being, with Kan Kam Sin Non Chong serving as the core that connects all components. The study demonstrates that health promotion for older adults in ethnic communities should be grounded in existing religious and cultural capital and community participation so that interventions are consistent with local ways of life and cultural identity.

Keywords: Tai Yai Older Adults; Holistic Well-being; Kan Kam Sin Non Chong; Cultural Capital; Bowon 4-Sook Model

บทนำ

ประเทศไทยกำลังเผชิญการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรจากการเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัย ซึ่งส่งผลให้การส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุเป็นประเด็นสำคัญทั้งในด้านสุขภาพ สังคม และคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะการดูแลที่มิได้จำกัดเฉพาะการรักษาความเจ็บป่วยทางกาย หากต้องครอบคลุมสุขภาวะในมิติทางจิต สังคม และปัญญาควบคู่กัน แนวคิดสุขภาวะองค์รวมจึงเป็นกรอบสำคัญในการทำความเข้าใจคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในลักษณะที่เชื่อมโยงระหว่างบุคคลกับบริบทแวดล้อม Adams et al. (1997) อธิบายสุขภาวะในฐานะภาวะที่เกิดจากความสมดุลและความเชื่อมโยงขององค์ประกอบหลายมิติ ขณะที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) (2549) เสนอแนวคิดสุขภาวะองค์รวมตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งให้ความสำคัญกับการพัฒนากาย จิต สังคม และปัญญาอย่างสัมพันธ์กัน แนวคิดดังกล่าวสะท้อนว่า การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุควรพิจารณาทั้งสภาวะของบุคคล ความสัมพันธ์กับครอบครัวและชุมชน ตลอดจนระบบคุณค่า ความเชื่อ และวิถีวัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะในชุมชนชาติพันธุ์ซึ่งมีภาษา ศาสนา ประเพณี และอัตลักษณ์เฉพาะของตนเอง

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง ทั้งการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงาน การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัว การลดลงของบทบาทผู้สูงอายุในครอบครัวและชุมชน ตลอดจนข้อจำกัดในการเข้าถึงระบบบริการสุขภาพ ปัจจัยดังกล่าวอาจส่งผลต่อสุขภาวะของผู้สูงอายุในหลายมิติ ทั้งภาวะเจ็บป่วยเรื้อรัง ความเหงา ความโดดเดี่ยว และความรู้สึกสูญเสียคุณค่าและบทบาททางสังคม ขณะเดียวกัน งานศึกษาที่เกี่ยวข้องชี้ให้เห็นว่า ศาสนา กิจกรรมทางสังคม และการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถเป็นทรัพยากรสำคัญในการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุได้ จักรแก้ว นามเมือง (2560) เสนอการจัดการสุขภาวะผ่านโรงเรียนผู้สูงอายุที่ครอบคลุมมิติกาย จิต สังคม และปัญญา ส่วนพระครูวินัยธรจิรภัทรส์ จิตฺตโสภโณ (มีทองแสน) และพระมหาโกมล กมโล (2568) พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีส่วนส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุผ่านการมีสติ การยอมรับสภาวะของชีวิต และการจัดการปัญหา ขณะที่อธิเทพ ผาทา และคณะ (2568) แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของวัดและชุมชนในการพัฒนาพุทธนวัตกรรมเพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุ ข้อค้นพบเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า การส่งเสริมสุขภาวะที่สอดคล้องกับฐานวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนมีแนวโน้มที่จะสร้างการมีส่วนร่วมและความต่อเนื่องได้มากกว่าการจัดกิจกรรมที่แยกออกจากบริบทของผู้สูงอายุ แหล่งอ้างอิงเหล่านี้ปรากฏอยู่ในรายการเอกสารอ้างอิงของต้นฉบับด้วย

ในบริบทของชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนชาวไทใหญ่ที่มีการสืบทอดภาษา ความเชื่อ ประเพณี และพระพุทธศาสนาเถรวาทมาอย่างต่อเนื่อง ผู้สูงวัยต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวและชุมชนจากการเคลื่อนย้ายของประชากรวัยแรงงาน ส่งผลให้ผู้สูงวัยส่วนหนึ่งดำเนินชีวิตโดยขาดการดูแลใกล้ชิดและมีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมลดลง ในขณะเดียวกัน ผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ยังมีทุนทางวัฒนธรรมและศาสนาที่มีความหมายต่อการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะวัฒนธรรม “กำนก๋ำศีลนอนจอง” ซึ่งเป็นการถือศีล พักค้างคืนที่วัด ฟังธรรม สวดมนต์ และเจริญจิตภาวนา วัฒนธรรมดังกล่าวเคยเป็นส่วนสำคัญของวิถีชีวิตและทำหน้าที่เชื่อมโยงผู้สูงวัยกับพระพุทธศาสนา วัด

ครอบครัว และชุมชน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้การปฏิบัติดังกล่าวลดความต่อเนื่องลง ทั้งที่ยังคงมีคุณค่าอยู่ในความทรงจำและความศรัทธาของผู้สูงวัย ดังนั้น “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” จึงมิได้มีความหมายเฉพาะในฐานะประเพณีทางศาสนา หากยังสามารถพิจารณาเป็นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีศักยภาพในการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมสุขภาวะทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญาของผู้สูงวัยได้ บริบทดังกล่าวเป็นประเด็นหลักที่ต้นฉบับใช้กำหนดปัญหาการวิจัย

จากการทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า แม้จะมีการศึกษาการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุผ่านพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรม และการดำเนินกิจกรรมโดยมีวัดหรือชุมชนเป็นฐานแล้ว แต่ยังมีประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการนำ ทุนทางวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ มาเป็นกลไกในการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการพัฒนากิจกรรมที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและสามารถเชื่อมโยงวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับความต้องการด้านสุขภาวะในบริบทปัจจุบัน การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ พัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผ่านวัฒนธรรม “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” และถ่ายทอดพร้อมประเมินกิจกรรมที่พัฒนาขึ้น โดยคาดว่าผลการวิจัยจะช่วยให้เกิดแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และทรัพยากรของชุมชน ตลอดจนช่วยฟื้นฟูบทบาทของผู้สูงวัยสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างวัด ครอบครัว และชุมชน และนำไปสู่การพัฒนารูปแบบการดูแลสุขภาวะที่สามารถประยุกต์ใช้กับชุมชนชาติพันธุ์หรือชุมชนที่มีบริบททางวัฒนธรรมใกล้เคียงกันต่อไป ทั้งนี้ ต้นฉบับเองระบุช่องว่างเรื่องการใช้ทุนวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์เป็นประเด็นสำคัญของการวิจัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่

2. เพื่อพัฒนากิจกรรมการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง

3. เพื่อถ่ายทอดและประเมินกิจกรรมการเสริมพลังสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ดำเนินการโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วมตามแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เพื่อศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ และพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง โดยเปิดโอกาสให้ผู้สูงวัย พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข สมาชิกครอบครัว และผู้เกี่ยวข้องในชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษา วิเคราะห์ปัญหา ออกแบบกิจกรรม ทดลองดำเนินกิจกรรม และถอดบทเรียนร่วมกัน กระบวนการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ การศึกษาสุขภาวะและ

บริบทชุมชน การพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะแบบมีส่วนร่วม และการถอดบทเรียนเพื่อสังเคราะห์รูปแบบการเสริมพลังสุขภาวะ โดยมีรายละเอียดของวิธีดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. รูปแบบของงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม โดยประยุกต์ใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เพื่อศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่และพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง ภายใต้การมีส่วนร่วมของผู้สูงวัย พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข สมาชิกครอบครัว และผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่ กระบวนการวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 การศึกษาสุขภาวะและบริบทของชุมชน ระยะที่ 2 การพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะแบบมีส่วนร่วม และระยะที่ 3 การถอดบทเรียนและพัฒนารูปแบบการเสริมพลังสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่

2. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ให้เป็นผู้มีประสบการณ์ตรงเกี่ยวกับวัฒนธรรม “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” หรือมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการดูแลและส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงวัยในชุมชน ประกอบด้วย 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้สูงวัยชาวไทใหญ่อายุ 60 ปีขึ้นไปที่มีประสบการณ์เข้าร่วมประเพณี “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” จำนวน 25 คน 2) พระสงฆ์ประจำวัดนิวาสสถาน จำนวน 2 รูป 3) ผู้นำชุมชนและผู้รู้ด้านพิธีกรรม จำนวน 3 คน 4) อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จำนวน 4 คน และ 5) สมาชิกครอบครัวของผู้สูงวัย จำนวน 10 คน รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น 44 คน การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลดังกล่าวมุ่งให้ครอบคลุมทั้งมุมมองของผู้สูงวัย ผู้สืบทอดวัฒนธรรม ผู้ดูแลสุขภาพ และเครือข่ายทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของผู้สูงวัยในชุมชน

3. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย 1) แนวคำถามการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง ซึ่งครอบคลุมประเด็นสุขภาวะ 4 มิติ ได้แก่ กาย จิต สังคม และปัญญา ตลอดจนประสบการณ์เกี่ยวกับการจำศีลนอนจอง 2) แนวคำถามการสนทนากลุ่ม สำหรับใช้ในการคืนข้อมูล การร่วมออกแบบกิจกรรม และการตรวจสอบความเหมาะสมของกิจกรรม 3) แบบบันทึกการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม เพื่อบันทึกพฤติกรรม การมีส่วนร่วม และปฏิสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมกิจกรรม 4) แบบประเมินสุขภาพเบื้องต้นและแบบประเมินภาวะซึมเศร้า 9 คำถาม (9Q) และ 5) สมุดบันทึกภาคสนาม สำหรับบันทึกข้อมูลบริบท เหตุการณ์ และข้อสังเกตที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินการวิจัย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการระหว่างเดือนมิถุนายนถึงกันยายน พ.ศ. 2568 โดยเริ่มจากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้สูงวัยและผู้เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาสภาพสุขภาวะ ประสบการณ์การดำเนินชีวิต และความหมายของวัฒนธรรม “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” ในบริบทของชุมชน จากนั้นดำเนินการสนทนากลุ่มกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวน 5 ครั้ง เพื่อคืนข้อมูล ร่วมวิเคราะห์ปัญหา และออกแบบกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะร่วมกัน ควบคู่กับการ

สังเกตอย่างมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมที่วัดตลอดระยะเวลา 1 วัน การบันทึกข้อมูลภาคสนาม และการประเมินสุขภาพเบื้องต้นของผู้สูงวัย ทั้งนี้ มีการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งด้านแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และผู้วิจัย รวมถึงการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) เพื่อให้ข้อค้นพบสะท้อนบริบทและประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลได้อย่างเหมาะสม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามแนวทางของ Miles และ Huberman (1994) โดยดำเนินการอย่างเป็นระบบตั้งแต่การจัดระเบียบและลดทอนข้อมูล (Data Reduction) การจัดแสดงข้อมูล (Data Display) และการสร้างข้อสรุปจากข้อมูล (Conclusion Drawing) จากนั้นใช้การสังเคราะห์และสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกต และบันทึกภาคสนามให้เป็นประเด็นหลักตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ สุขภาวะของผู้สูงวัย การพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะ และการสังเคราะห์รูปแบบการเสริมพลังสุขภาวะผ่านวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่

ผลการศึกษาพบว่า สุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่มีลักษณะเชื่อมโยงกันทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญา โดยแต่ละมิติมีทั้งภาวะเปราะบางและศักยภาพที่เกื้อหนุนการดำเนินชีวิต ดังนี้

1) สุขภาวะทางกาย ผู้สูงวัยส่วนใหญ่เผชิญปัญหาโรคเรื้อรังและข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสุขภาพ โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ตามลำพังหรือขาดผู้ดูแลใกล้ชิด ทำให้บางรายขาดความต่อเนื่องในการดูแลตนเองและการรับบริการทางการแพทย์ ผู้สูงวัยบางส่วนจึงใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านและสมุนไพรไทใหญ่ควบคู่กับการรักษาแผนปัจจุบัน ดังคำกล่าวของยายคำอิ่ง (นามสมมติ) อายุ 72 ปี ว่า “ข้อยเป็นเบาหวานกับความดัน... ลูกก็อยู่กรุงเทพฯ บ่มีไผเตือน ข้อยก็ลืมกินยาบ่อย ๆ บางวันมึนหัวก็รู้ว่าลืมกินยาลดความดัน” (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2568)

2) สุขภาวะทางจิต ผู้สูงวัยจำนวนหนึ่งมีความรู้สึกเหงาและโดดเดี่ยวจากการที่บุตรหลานย้ายไปทำงานนอกพื้นที่ ส่งผลให้โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนแปลงและการดูแลใกล้ชิดลดลง อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาและวัดยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่สำคัญ ดังคำกล่าวของปู่จ่ามหลู่ (นามสมมติ) อายุ 78 ปี ว่า “นอนไม่หลับ คิดฮอดลูก ไปวัดไหว้พระแล้วสบายใจขึ้น” (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2568) สะท้อนให้เห็นว่าความศรัทธาและการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนามีส่วนช่วยประคับประคองสภาวะจิตใจของผู้สูงวัย

3) สุขภาวะทางสังคม การย้ายถิ่นของคนวัยแรงงานและการเปลี่ยนแปลงค่านิยมส่งผลให้บทบาทดั้งเดิมของผู้สูงวัยในฐานะผู้อาวุโส หมอเมือง และผู้นำพิธีกรรมลดลง ผู้สูงวัยบางส่วนจึงรู้สึกว่าคุณค่าและ

บทบาทของตนในชุมชนลดน้อยลง ดังคำกล่าวของลุงสาม (นามสมมติ) อายุ 81 ปี อดีตหมอเมือง ว่า “เมื่อก่อนข้อยเป็นหมอเมือง...ตอนนี้ไม่มีใครมาแล้ว...ของดีที่มีอยู่ก็จะหายไปกับข้อย” (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2568) อย่างไรก็ตาม วัดยังคงเป็นพื้นที่สำคัญในการพบปะ สร้างความสัมพันธ์ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้สูงวัย

4) สุขภาวะทางปัญญาและจิตวิญญาณ เป็นมิติที่สะท้อนความเข้มแข็งของผู้สูงวัยอย่างชัดเจน โดยการทำบุญ สวดมนต์ ถือศีล ฟังธรรม และการเข้าร่วมก๋านก๋ำศีลนอนจอง มีส่วนช่วยให้ผู้สูงวัยยอมรับความชรา ความเจ็บป่วย และความตายได้อย่างสงบ ดังคำกล่าวของยายจันทร์หอม (นามสมมติ) อายุ 76 ปี ว่า “ถือศีลนอนจองนี่แหละเป็นการซ้อมตาย ฝึกใจให้ปล่อยวาง ละห่วงละใย” (สัมภาษณ์, 17 กรกฎาคม 2568) นอกจากนี้ ผู้สูงวัยยังเป็นผู้สั่งสมภูมิปัญญาด้านสมุนไพร การนวด พิธีกรรม และคติธรรม ซึ่งถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อพัฒนากิจกรรมการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรม “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง”

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากิจกรรมดำเนินการบนฐานข้อมูลสุขภาวะของผู้สูงวัยจากระยะที่ 1 ร่วมกับกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัย พระสงฆ์ ทีมสหวิชาชีพ อาสาสมัครสาธารณสุข และสมาชิกครอบครัว โดยเริ่มจากการคืนข้อมูลผ่านเวทีเล่าสู่กันฟัง ฮู้เฮา ฮู้สุขภาวะ และร่วมกันออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความพร้อมของผู้สูงวัย และจารีตของการก๋านก๋ำศีลนอนจอง

กระบวนการออกแบบใช้ 4 คำถามเข็มทิศ เป็นกรอบสำคัญ ได้แก่ ความพร้อมด้านร่างกายของผู้สูงวัย ความสอดคล้องกับพระธรรมวินัยและจารีตท้องถิ่น การเชื่อมโยงกิจกรรมกับสุขภาวะหลายมิติ และการใช้ศักยภาพของบุคคลในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผลจากกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การพัฒนาชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุข ซึ่งบูรณาการสุขภาวะด้านกาย จิต สังคม และปัญญาเข้ากับวิถีการจำศีลนอนจอง ประกอบด้วย 5 กิจกรรมหลัก ได้แก่ 1) ปลุกกาย ตื่นปัญญา เน้นการยืดเหยียด ทำวัตรเช้า และสมาธิ 2) ตักบาตรร่วมบุญ อาหารเป็นยา เชื่อมโยงการทำบุญ โภชนาการ และการสร้างปฏิสัมพันธ์ 3) ฟังธรรมเสริมปัญญา เน้นการฟังธรรม ซักถาม และสนทนาธรรม 4) พักกายใต้ธรรม งามศีลงามใจ ผสานการพักผ่อน การเดินจงกรม การเจริญสติ และการสนทนาธรรม และ 5) จุดเทียนธรรม นำใจสงบ ประกอบด้วยการทำวัตรค่ำ สวดมนต์ เดินจงกรม นั่งสมาธิ และเวียนเทียน ผลการพัฒนาแสดงให้เห็นว่า ชุดกิจกรรมดังกล่าวมิได้แยกการดูแลสุขภาวะออกจากวิถีวัฒนธรรมเดิมของชุมชน แต่เป็นการนำทุนทางศาสนาและวัฒนธรรมมาปรับใช้ให้ตอบสนองต่อสุขภาวะของผู้สูงวัยอย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญา โดยกิจกรรมได้รับการตรวจสอบความเหมาะสมจากผู้ทรงคุณวุฒิ การประชาพิจารณ์ของชุมชน และการทดลองนำร่องก่อนนำไปใช้จริง

ตารางที่ 1 สรุปชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุข เพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยชาวไทใหญ่

กิจกรรม	ลักษณะกิจกรรมสำคัญ	มิติสุขภาวะที่ส่งเสริม
1. ปลุกกาย ตื่นปัญญา	ยืดเหยียดร่างกายด้วยโยคะลมปราณที่ประยุกต์จากท่าฤๅษีดัดตนแบบไทใหญ่ ทำวัตรเช้า และนั่งสมาธิ	กาย และปัญญา
2. ตักบาตรร่วมบุญอาหารเป็นยา	ทำบุญตักบาตร รับประทานอาหารร่วมกัน ให้ความรู้ด้านโภชนาการ และกิจกรรมปันใจ๋ เพื่อแลกเปลี่ยนและสร้างความสัมพันธ์	กาย สังคม และปัญญา
3. ฟังธรรมเสริมปัญญา	ฟังพระธรรมเทศนา จดบันทึกข้อคิด ซักถามข้อธรรม และสนทนาธรรมกลุ่มย่อย	จิต สังคม และปัญญา
4. พักกายใต้ธรรมงามศีลงามใจ	พักผ่อน เดินจงกรม เจริญสติ ฟังธรรมเกี่ยวกับอนิจจัง และสนทนาธรรม	กาย จิต สังคม และปัญญา
5. จุดเทียนธรรมนำใจสงบ	ทำวัตรค่ำ สวดมนต์ เดินจงกรม นั่งสมาธิ และเวียนเทียน	จิต และปัญญา

ที่มา: สังเคราะห์จากผลการวิจัย

จากตารางพบว่า ชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุข มีลักษณะสำคัญคือการบูรณาการกิจกรรมทางสุขภาพเข้ากับวิถีปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง โดยแต่ละกิจกรรมมิได้มุ่งส่งเสริมสุขภาวะเพียงด้านใดด้านหนึ่ง แต่เชื่อมโยงสุขภาวะด้านกาย จิต สังคม และปัญญาเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ กิจกรรมพักกายใต้ธรรม งามศีลงามใจ มีลักษณะครอบคลุมสุขภาวะทั้ง 4 มิติมากที่สุด ขณะที่กิจกรรมอื่นทำหน้าที่สนับสนุนมิติสุขภาวะที่แตกต่างกันและเชื่อมต่อกันตลอดกระบวนการจำศีลนอนจอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อถ่ายทอดและประเมินกิจกรรมการเสริมพลังสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่ในชุมชนวัดนิวาสสถาน ตำบลแม่อาย อำเภอแม่อาย จังหวัดเชียงใหม่ ผ่านวัฒนธรรม “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง”

ผลการวิจัยพบว่า การถอดบทเรียนและประเมินกิจกรรม “จองดี หลีมีสุข” ทำให้เห็นกลไกทางวัฒนธรรมสำคัญที่สนับสนุนการดำเนินกิจกรรม 5 ประการ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องบุญ กรรม และอานิสงส์ของการถือศีล การใช้ภาษาและวรรณกรรมทางศาสนาที่เป็นภาษาแม่ วัดในฐานะพื้นที่ปลอดภัยและพื้นที่ทางสังคม ระบบคุณค่าด้านการให้ การเสียสละ และความอาวุโส ตลอดจนการผสานความศรัทธากับกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ดนตรี อาหารพื้นเมือง และการรวมญาติ กลไกดังกล่าวช่วยให้กิจกรรมมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและได้รับการยอมรับจากผู้สูงวัยและชุมชน

ผลการประเมินด้าน สุขภาวะทางกาย พบว่า กิจกรรมที่ผสมผสานการเคลื่อนไหว การเดินจงกรม การพักผ่อน และการรับประทานอาหารที่เหมาะสม เอื้อต่อการดูแลสุขภาพของผู้สูงวัย โดยผู้เข้าร่วมสะท้อนว่า

การจัดกิจกรรมภายในวัดมีจังหวะที่เหมาะสมกับสภาพร่างกาย ไม่เร่งรีบ และสามารถปรับการปฏิบัติให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของแต่ละบุคคล

ด้าน สุขภาวะทางจิต พบว่า การสวดมนต์ การนั่งสมาธิ การฟังธรรม และการแผ่เมตตาช่วยให้ผู้สูงวัยเกิดความสงบ ผ่อนคลาย และมีสติในการเผชิญกับความวิตกกังวล ความสูญเสีย และการเปลี่ยนแปลงของชีวิต โดยหลักธรรมและกิจกรรมทางศาสนาทำหน้าที่เป็นฐานในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจ

ด้าน สุขภาวะทางสังคม พบว่า การเข้าร่วมกิจกรรมร่วมกันช่วยสร้างความสัมพันธ์และการดูแลเกื้อกูลระหว่างผู้สูงวัย พระสงฆ์ ครอบครัว และสมาชิกในชุมชน อีกทั้งการเปิดพื้นที่ให้ผู้สูงวัยทำหน้าที่เป็นผู้รู้และผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ช่วยฟื้นฟูบทบาททางสังคมและความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง ตลอดจนลดความรู้สึกโดดเดี่ยว

ด้าน สุขภาวะทางปัญญาและจิตวิญญาณ พบว่า การฟังธรรมและการฝึกสติช่วยให้ผู้สูงวัยมีความเข้าใจต่อธรรมชาติของชีวิตและยอมรับความชรา ความเจ็บป่วย และความตายได้มากขึ้น ขณะเดียวกัน การถ่ายทอดความรู้ด้านสมุนไพร หัตถกรรม คติธรรม และวรรณกรรมไทใหญ่ รวมถึงการประกอบพิธีกรรมด้วยภาษาไทใหญ่ มีส่วนในการสืบทอดภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมระหว่างรุ่น

ตารางที่ 2 สรุปผลการประเมินกิจกรรม “จองดี หลีมีสุข” ตามมิติสุขภาวะ

มิติสุขภาวะ	ผลที่ปรากฏจากการดำเนินกิจกรรม
กาย	กิจกรรมมีจังหวะและรูปแบบเหมาะสมกับผู้สูงวัย ส่งเสริมการเคลื่อนไหว การพักผ่อน และการดูแลสุขภาพในชีวิตประจำวัน
จิต	เกิดความสงบ ผ่อนคลาย มีสติ และสามารถเผชิญกับความทุกข์และความเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น
สังคม	เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูล ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงวัย วัด ครอบครัว และชุมชน และการฟื้นคืนบทบาทของผู้สูงวัย
ปัญญาและจิตวิญญาณ	เกิดความเข้าใจชีวิต การยอมรับความชราและความตาย ตลอดจนการสืบทอดภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ไทใหญ่

จากข้อค้นพบดังกล่าว ผู้วิจัยสังเคราะห์เป็นโมเดลบวร 4 สุข (Bowon 4-Sook Model) ซึ่งเป็นรูปแบบการเสริมพลังสุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่บนฐานวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ ทุนทางวัฒนธรรม 5 ประการ เป็นฐานของการดำเนินงาน กระบวนการ 3 ขั้น คือ ปลุก–ปรับ–ปัก เป็นกลไกขับเคลื่อน และ สุขภาวะ 4 มิติ ได้แก่ กายสุข จิตสุข สังคมสุข และปัญญาสุข เป็นผลลัพธ์ที่มุ่งหมาย โดยมี “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” เป็นแกนกลางเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหมด

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า สุขภาวะของผู้สูงวัยชาวไทใหญ่มีลักษณะเป็นองค์รวมและเชื่อมโยงกันระหว่างมิติกาย จิต สังคม และปัญญา โดยความเปราะบางทางกายจากโรคเรื้อรังและข้อจำกัดในการเข้าถึงบริการสุขภาพสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างครอบครัวและการขาดผู้ดูแลใกล้ชิด ขณะเดียวกัน การย้ายถิ่นของบุตรหลานยังส่งผลต่อความรู้สึกเหงาและการลดลงของบทบาททางสังคมของผู้สูงวัย ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนว่า สุขภาวะของผู้สูงวัยมิอาจพิจารณาเฉพาะภาวะสุขภาพทางกาย แต่ต้องพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ครอบครัว และบริบทของชุมชนร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบในพื้นที่ศึกษาที่แสดงให้เห็นทั้งข้อจำกัดด้านสุขภาพ ความโดดเดี่ยว และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้สูงวัย

ประเด็นสำคัญที่พบคือ แม้ผู้สูงวัยจะเผชิญความเปราะบางในหลายด้าน แต่กลับมีความเข้มแข็งด้านปัญญาและจิตวิญญาณ โดยพระพุทธศาสนา วัด การทำบุญ การถือศีล การสวดมนต์ และการฟังธรรมทำหน้าที่เป็นแหล่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ช่วยให้ผู้สูงวัยสามารถทำความเข้าใจและยอมรับความชรา ความเจ็บป่วย และความตายได้อย่างสงบ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของพระครูประภากรสิริธรรม (เกษม สุวณฺโณ, 2561) ที่พบว่าสุขภาวะทางปัญญาเป็นมิติที่มีความโดดเด่นในกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความสัมพันธ์กับวัดและชุมชน และสอดคล้องกับพรทิพย์ สุขอดิศัย (2559) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การมีหลักธรรมเป็นที่พึ่งทางใจและการดำรงบทบาทที่เป็นประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชนเป็นองค์ประกอบสำคัญของสุขภาวะผู้สูงอายุ ทั้งนี้ ในพื้นที่ศึกษายังพบว่าวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจองมีความหมายต่อการฝึกจิต การยอมรับความเปลี่ยนแปลง และการปล่อยวางอย่างชัดเจน

ในด้านจิตและสังคม ความเหงาและความรู้สึกว่าสถานะของตนลดลงมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวและวิถีชุมชน อย่างไรก็ตาม วัดยังคงทำหน้าที่เป็นทั้งพื้นที่ทางศาสนาและพื้นที่ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้สูงวัยได้พบปะ ช่วยเหลือเกื้อกูล และดำรงบทบาทร่วมกับผู้อื่น ประเด็นนี้สอดคล้องกับจิตติยา สมบัติบูรณ์ (2562) ที่อธิบายความสุขของผู้สูงอายุในมิติของความสงบทางจิตใจ การมีสิ่งยึดเหนี่ยว และการยอมรับความเป็นจริงของชีวิต อีกทั้งยังสอดคล้องกับพรทิพย์ สุขอดิศัย (2559) ในประเด็นการเห็นคุณค่าในตนเองจากการมีบทบาทและทำประโยชน์แก่ครอบครัวและชุมชน งานวิจัยเดิมในต้นฉบับยังชี้ให้เห็นบทบาทของพระพุทธศาสนาและกิจกรรมที่มีวัดเป็นฐานในการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุด้วย

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า การพัฒนาชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุข เกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัย พระสงฆ์ บุคลากรด้านสุขภาพ อาสาสมัครสาธารณสุข ครอบครัว และชุมชน ตั้งแต่การคืนข้อมูล การร่วมวิเคราะห์ปัญหา ไปจนถึงการออกแบบและทดลองกิจกรรม โดยใช้ 4 คำถามเข็มทิศ เป็นกรอบพิจารณาความเหมาะสมของกิจกรรมกับสภาพร่างกายของผู้สูงวัย จารีตทางศาสนา มิติสุขภาวะ และศักยภาพของคนในชุมชน กระบวนการดังกล่าวทำให้กิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมิได้เป็นกิจกรรมที่กำหนดจากผู้วิจัยเพียงฝ่ายเดียว แต่เป็นผลจากการเรียนรู้และตัดสินใจร่วมกันของคนในพื้นที่ จึงมีความสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการ และวิถีชีวิตของผู้สูงวัย แนวทางนี้สอดคล้องกับจักรแก้ว นามเมือง (2560) ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะและสวัสดิการผู้สูงอายุ อย่างไร

ก็ตาม การวิจัยครั้งนี้มีลักษณะเฉพาะตรงที่มิได้สร้างพื้นที่หรือกลไกใหม่ขึ้นมาแยกต่างหาก แต่ใช้วัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่เดิมเป็นฐานในการพัฒนา

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งคือ การนำ “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” มาเป็นโครงสร้างหลักของกิจกรรม แล้วบูรณาการองค์ความรู้ด้านสุขภาพและกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะเข้าไปในช่วงเวลาต่าง ๆ ของวิถีปฏิบัติเดิม ผลการพัฒนาจึงได้กิจกรรม 5 กิจกรรมที่เชื่อมโยงการเคลื่อนไหวร่างกาย โภชนาการ การทำบุญ การฟังธรรม การสนทนากลุ่ม การเดินจงกรม และการเจริญสมาธิเข้าด้วยกัน ลักษณะดังกล่าวสะท้อนว่า ทุนทางวัฒนธรรมมิได้เป็นเพียงสิ่งที่ควรอนุรักษ์ หากสามารถนำมาประยุกต์เป็นทรัพยากรเพื่อพัฒนาสุขภาวะร่วมสมัยได้ โดยยังคงความหมายทางศาสนาและอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ จึงช่วยลดความแปลกแยกระหว่างกิจกรรมสุขภาพกับวิถีชีวิตของผู้สูงวัย เพราะผู้เข้าร่วมยังคงปฏิบัติกิจกรรมในพื้นที่ ภาษา และบริบททางวัฒนธรรมที่ตนคุ้นเคย

นอกจากนี้ การออกแบบกิจกรรมให้เชื่อมโยง สุขภาวะด้านกาย จิต สังคม และปัญญา แสดงให้เห็นแนวคิดสุขภาวะองค์รวมที่ไม่แยกการดูแลร่างกายออกจากจิตใจ ความสัมพันธ์ทางสังคม และมิติทางจิตวิญญาณ โดยเฉพาะกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ เดินจงกรม นั่งสมาธิ ฟังธรรม และสนทนาธรรม ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้สูงวัยเรียนรู้การดูแลตนเองทั้งทางกายและจิตใจ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระครูวินัยธรจิรภัทรส์ จิตฺตโสภโณ (มีทองแสน) และพระมหาโกมล กมโล (2568) ที่พบว่า การปฏิบัติกรรมฐานสามารถส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุได้หลายมิติ ขณะเดียวกันยังสอดคล้องกับอัญชลี ศรีกลชาญ และคณะ (2568) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมที่เหมาะสมกับความสนใจและข้อจำกัดของผู้สูงอายุสามารถส่งเสริมได้ทั้งการเคลื่อนไหว อารมณ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม และกระบวนการคิด เอกสารทั้งสองรายการปรากฏอยู่ในฐานอ้างอิงของต้นฉบับ

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ผลการถ่ายทอดและประเมินกิจกรรมนำไปสู่การสังเคราะห์โมเดลบวร 4 สุข (Bowon 4-Sook Model) ซึ่งประกอบด้วยทุนทางวัฒนธรรม 5 ประการ กระบวนการพัฒนา 3 ขั้น ได้แก่ ปลุก–ปรับ–ปัก และเป้าหมายสุขภาวะ 4 มิติ ได้แก่ กายสุข จิตสุข สังคมสุข และปัญญาสุข โดยมีวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง เป็นแกนกลางเชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งหมด ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า การเสริมพลังสุขภาวะในชุมชนชาติพันธุ์มิได้เกิดจากกิจกรรมสุขภาพเพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการนำภาษา ความเชื่อ ระบบคุณค่า พื้นที่ทางศาสนา และความสัมพันธ์ทางสังคมมาทำหน้าที่ร่วมกันเป็นกลไกส่งเสริมสุขภาวะ

แนวคิดดังกล่าวมีความสอดคล้องกับอธิเทพ ผาทา และคณะ (2568) ซึ่งเสนอการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุโดยมีวัดและพระพุทธศาสนาเป็นฐาน ทั้งสองงานให้ความสำคัญกับวัดในฐานะพื้นที่ทางสังคม พื้นที่เรียนรู้ และพื้นที่ประสานความร่วมมือ อย่างไรก็ตาม จุดเฉพาะของโมเดลบวร 4 สุข คือ การสังเคราะห์ทุนวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ออกมาอย่างชัดเจน ทั้งความเชื่อเรื่องบุญและกรรม ภาษาและวรรณกรรมทางศาสนา วัดในฐานะพื้นที่ปลอดภัย ระบบคุณค่าด้านการให้และความอาวุโส ตลอดจนการผสานความศรัทธากับดนตรี อาหาร และการรวมญาติ ลักษณะดังกล่าวชี้ว่า การส่งเสริมสุขภาวะในชุมชนชาติพันธุ์ควรให้ความสำคัญกับความหมายทางวัฒนธรรมของพื้นที่ มิใช่ใช้รูปแบบกิจกรรมเดียวกันโดยไม่คำนึงถึงบริบท

ขณะเดียวกัน กระบวนการ ปลุก–ปรับ–ปัก แสดงให้เห็นกลไกของการเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นพลังในการดูแลสุขภาวะ กล่าวคือ *ปลุก* เป็นการสร้างความตระหนักรู้และฟื้นความทรงจำทางวัฒนธรรม *ปรับ* เป็นการประยุกต์ทุนทางวัฒนธรรมให้ตอบสนองต่อปัญหาสุขภาวะ และ *ปัก* เป็นการนำสู่การปฏิบัติจริงพร้อมสร้างเจ้าภาพร่วมในพื้นที่ กระบวนการดังกล่าวจึงไม่ได้เป็นเพียงลำดับการจัดกิจกรรม แต่เป็นกลไกที่เชื่อมทุนทางวัฒนธรรมเข้ากับการมีส่วนร่วมและความต่อเนื่องของชุมชน เมื่อพิจารณาร่วมกับแนวคิดการสร้างสุข 5 มิติของจิตติยา สมบัติบูรณ์ (2562) โมเดลนี้ยังเพิ่มเติมมิติการธำรงอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และการถ่ายทอดระหว่างรุ่น จึงทำให้สุขภาวะครอบคลุมทั้งระดับบุคคล ความสัมพันธ์ทางสังคม และความต่อเนื่องทางวัฒนธรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการถอดบทเรียนกระบวนการพัฒนาและผลลัพธ์ของกิจกรรม คณะผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้สำคัญของงานวิจัยนี้คือ “โมเดลบวร 4 สุข” (**Bowon 4-Sook Model**) ซึ่งเป็นรูปแบบการเสริมพลังสุขภาวะผู้สูงวัยผ่านทุนวัฒนธรรมก๋านก่ำศีลนอนจอง ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วนที่ทำงานประสานกัน

ภาพที่ 1 โมเดลบวร 4 สุข” (Bowon 4-Sook Model)

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026

ภาพของโมเดลแสดงเป็นรูปวงล้อ 3 ชั้น โดยมี “ก๋านก๋ำศีลนอนจอง” เป็นแกนกลางเชื่อมโยงทุกองค์ประกอบ และมีลูกศรแสดงการหมุนเวียนจากทุนวัฒนธรรมสู่กระบวนการและสู่ผลลัพธ์ และย้อนกลับมาหล่อเลี้ยงทุนวัฒนธรรมให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นเป็นวงจรที่ไม่มีวันสิ้นสุด

ส่วนที่ 1 ทุนวัฒนธรรม 5 ประการ เป็นฐานรากของโมเดล ประกอบด้วย (1) ความเชื่อเรื่องบุญ-กรรมและอานิสงส์ของการถือศีล ที่เป็นแรงจูงใจให้ดูแลสุขภาพและละเว้นพฤติกรรมเสี่ยง (2) การใช้ภาษาและวรรณกรรมทางศาสนาที่เป็นภาษาแม่ ที่สร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (3) พื้นที่วัดในฐานะพื้นที่ปลอดภัยและพื้นที่ทางสังคม (4) ระบบคุณค่าเรื่องการให้การเสียสละและความอาวุโส ที่ค้ำจุนบทบาทผู้สูงวัย และ (5) การผสานความศรัทธาและความสนุกในงานบุญ ผ่านดนตรีพื้นเมือง อาหาร และการรวมญาติ

ส่วนที่ 2 กระบวนการ 3 ขั้น (ปลุก-ปรับ-ปัก) เป็นวงล้อขับเคลื่อนโมเดล โดย (1) ปลุก คือการคืนข้อมูล สร้างความตระหนักรู้ และฟื้นความทรงจำทางวัฒนธรรม (2) ปรับคือการออกแบบกิจกรรมสุขภาวะบนฐานกิจวัตรการจำศีลนอนจอง โดยชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน และ (3) ปัก คือการถ่ายทอดสู่การปฏิบัติจริง สร้างเจ้าภาพร่วมจากทุกภาคส่วน และสร้างกลไกให้ชุมชนดำเนินการต่อได้ด้วยตนเองอย่างยั่งยืน

ส่วนที่ 3 สุขภาวะ 4 มิติ (4 สุข) เป็นเป้าหมายปลายทางของโมเดล ได้แก่ (1) “กายสุข” สุขภาพกายดีขึ้นจากการถือศีล การเคลื่อนไหวธรรมชาติ และโภชนาการพื้นเมือง (2) “จิตสุข” จิตใจสงบ ลดความกังวล รู้สึกปลอดภัยผ่านพิธีกรรมทางศาสนา (3) “สังคมสุข” มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่อบอุ่น มีเพื่อนคู่หู มีบทบาทเป็นที่ยอมรับ และ (4) ปัญญาสุข เข้าใจชีวิตผ่านการฟังธรรมและฝึกสติ ได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ลูกหลาน และสืบทอดอัตลักษณ์ชาติพันธุ์

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้สะท้อนให้เห็นว่า การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยชาวไทใหญ่สามารถพัฒนาได้จากทุนทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมในชุมชน โดยเฉพาะวัด พระสงฆ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษา ความเชื่อ และวัฒนธรรมก๋านก๋ำศีลนอนจอง ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงสุขภาวะด้านกาย จิต สังคม และปัญญาเข้าด้วยกัน กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้สูงวัย ครอบครัว พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน อาสาสมัคร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำไปสู่การพัฒนาชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุข และการสังเคราะห์เป็นโมเดลบวร 4 สุข ซึ่งประกอบด้วยทุนทางวัฒนธรรม 5 ประการ กระบวนการปลุก–ปรับ–ปัก และเป้าหมายสุขภาวะ 4 มิติ ดังนั้น การส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงวัยในชุมชนชาติพันธุ์ควรให้ความสำคัญกับการปรับกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต อัตลักษณ์ และทุนทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ มากกว่าการใช้กิจกรรมสุขภาพในรูปแบบเดียวกันทุกชุมชน ผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรบรรจุแผนงานส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยบนฐานทุนทางวัฒนธรรมไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่น และสนับสนุนงบประมาณให้วัดเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

2) หน่วยงานด้านสาธารณสุขควรพัฒนาระบบดูแลผู้สูงวัยที่เชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่น วัด พระสงฆ์ และหน่วยบริการสุขภาพในพื้นที่ให้ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ

3) หน่วยงานด้านการพัฒนาสังคมควรสนับสนุนบทบาทของวัดให้เป็นพื้นที่ส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยแบบองค์รวม ผ่านกิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1) วัดและชุมชนที่มีบริบทใกล้เคียงสามารถนำชุดกิจกรรมจองดี หลีมีสุขและโมเดลบวร 4 สุข ไปประยุกต์ใช้ โดยศึกษาทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่และปรับกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

2) ควรพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้นำชุมชนให้สามารถทำหน้าที่เป็นผู้ประสานและขับเคลื่อนกิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงวัยในพื้นที่

3) ควรส่งเสริมให้ครอบครัวและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างวัยและสนับสนุนการถ่ายทอดภูมิปัญญา ภาษา และวัฒนธรรมจากผู้สูงวัยสู่คนรุ่นใหม่

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรทดลองใช้โมเดลบวร 4 สุข ในกลุ่มชาติพันธุ์หรือชุมชนที่มีบริบททางวัฒนธรรมแตกต่างกัน เพื่อศึกษาความเหมาะสมและเงื่อนไขในการประยุกต์ใช้

2) ควรพัฒนาการวิจัยเชิงปริมาณหรือการวิจัยแบบผสมผสาน เพื่อประเมินผลลัพธ์ด้านสุขภาวะทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญาด้วยเครื่องมือที่เหมาะสม

3) ควรศึกษาติดตามผลในระยะยาว เพื่อประเมินความต่อเนื่องและความยั่งยืนของกิจกรรมตลอดจนความสามารถของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมได้ด้วยตนเองหลังสิ้นสุดกระบวนการวิจัย

เอกสารอ้างอิง

กรมสุขภาพจิต. (2564). *แบบประเมินโรคซึมเศร้าด้วย 9 คำถาม (9Q).* กระทรวงสาธารณสุข.

จักรแก้ว นามเมือง. (2560). *โรงเรียนผู้สูงอายุ: ต้นแบบการจัดการสุขภาวะและสวัสดิการผู้สูงอายุ* [รายงานการวิจัย]. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา.

จิตติยา สมบัติบูรณ์, นุชนาถ ประกาศ, และบุศริน เอี่ยวสีหยก. (2562). ความสุขของผู้สูงอายุไทยในยุค Thailand 4.0. *วารสารวิทยาลัยพยาบาลพระปกเกล้า จันทบุรี, 30*(2), 219–228.

ดวงเดือน รัตนะมงคลกุล, สมสมัย สังขมณี, สุธีร์ รัตนะมงคลกุล, วิมลวรรณ เลิศวงศ์เผ่าพันธุ์, และสิร์ดาภัทร สุขฉวี. (2558). ภาพสุขภาวะของผู้สูงอายุผ่านมุมมองพฤฒพลังในชุมชนจังหวัดนครนายก. *Journal of Medicine and Health Sciences, 22*(2), 48–60.

พระครูประภากรสิริธรรม (เกษม สุวณฺโณ). (2560). *การศึกษาสุขภาวะของผู้สูงอายุในเขตชุมชนท่าอิฐ วัดแสงสิริธรรม ตำบลท่าอิฐ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระครูวินัยธรจิรภัทรส์ จิตฺตโสภโณ (มีทองแสน), และพระมหาโกมล กมโล. (2568). กระบวนการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุด้วยหลักวิปัสสนากรรมฐาน. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 11*(3), 1080–1093.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2549). *สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ 11). สหธรรมิก.

พรทิพย์ สุขอดิศัย, จันทร์ชลี มาพุทธ, และรุ่งฟ้า กิติญาณุสันต์. (2557). วิถีชีวิตและแนวทางการมีสุขภาวะของผู้สูงอายุในภาคตะวันออก. *วารสารการศึกษาและการพัฒนาสังคม, 10*(1), 90–102.

รศรินทร์ เกรย์, อุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์, เฉลิมพล แจ่มจันทร์, และเรวดี สุวรรณนพเก้า. (2556). *มโนทัศน์ใหม่ของนิยามผู้สูงอายุ: มุมมองเชิงจิตวิทยาสังคมและสุขภาพ*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อธิเทพ ผาทา, พระธรรมวชิรปัญญาจารย์, พระเมธีวรญาณ, พระครูสิริรัตนบัณฑิต, พระครูภาวนาวัฒนบัณฑิต วิ., และพระมหายงยุทธ ธีรธมฺโม. (2568). พุทธนวัตกรรมการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุตามแนวพระวินัยปิฎกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารชัยภูมิปริทรรศน์, 8*(2), 191–205.

อัญชลี ศรีกลชาญ, พิมพ์ตะวัน จันทัน, ปวินญาพัฒน์ วรพันธ์, และอชิระ อุตมาน. (2568). การศึกษาผลการพัฒนากิจกรรมส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุในจังหวัดนครนายก. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒน์, 7*(4), 1–18.

Adams, T., Bezner, J., & Steinhardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions. *American Journal of Health Promotion, 11*(3), 208–218. https://doi.org/10.4278/0890-1171-11.3.208

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage Publications.

A CLIL-BASED INSTRUCTIONAL MODEL USING BUDDHIST NARRATIVE TEXTS TO ENHANCE ACADEMIC AND CRITICAL ENGLISH READING LITERACY AMONG BACHELOR OF EDUCATION STUDENTS

Surasak Kuemram

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author E-mail: surasak.kue@mcu.ac.th

Received: 18 August 2026; Revised: 8 September 2026; Accepted: 22 September 2026

****

A CLIL-BASED INSTRUCTIONAL MODEL USING BUDDHIST NARRATIVE TEXTS TO ENHANCE ACADEMIC AND CRITICAL ENGLISH READING LITERACY AMONG BACHELOR OF EDUCATION STUDENTS

Surasak Kuemram

ABSTRACT

This research study aimed to: (1) examine the level and fundamental issues of academic and critical English reading literacy among Bachelor of Education students (International Program); (2) develop a Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model for Bachelor of Education students (International Program); (3) compare the effectiveness of academic and critical English reading literacy before and after using a Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model among Bachelor of Education students (International Program); and (4) evaluate the satisfaction of Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University toward a Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model. The sample group was 35 second year Bachelor of Education students (International Program), selected by Random Sampling Method. This study employed a Research and Development (R&D) methodology combining by mix methods which consist of four phases.

The research findings revealed that:

The CLIL-based model was associated with significant improvement in students' academic and critical English reading literacy, with post-test scores showing a mean score of 45.86 and a standard deviation of 4.73, surpassing pre-test scores with a mean score of 32.40 and a standard deviation of 5.21. This yielded an average increase of 13.46 points, with $t(34) = 11.87$ and $p < .05$. Furthermore, students expressed a high level of overall satisfaction, with a mean score of 4.05 and a standard deviation of 0.58. Among the evaluated aspects, the Culture dimension received the highest rating, with a mean score of 4.31 and a standard deviation of 0.49, whereas the Cognition dimension recorded the lowest score, with a mean score of 3.81 and a standard deviation of 0.68, though it remained at a high level. this study proposes a new conceptual framework, which extends the CLIL 4Cs by incorporating schema bridging between students' first-language knowledge and target-language reading, a staged progression from rote memorization to critical reading, and explicit accommodation of student diversity between monastic and lay students.

Keywords: Content and Language Integrated Learning (CLIL); academic English reading literacy; critical English reading literacy; Buddhist narrative texts.

INTRODUCTION

The widespread use of English is particularly significant for students who aspire to pursue higher education, as it is often the primary language of instruction, research publications, and academic discourse. The dominance of English in academic settings allows students to access a wealth of scholarly resources, including international journals, conferences, and online databases, which are predominantly available in English. Proficiency in English enables students to participate effectively in global academic communities, fostering academic collaborations and networking opportunities essential for scholarly and professional growth (Kirkpatrick, 2011). Furthermore, Dearden (2014) stated that many universities offer programs exclusively in English to attract international students, facilitating a multicultural and diverse academic environment. As a result, universities in non-English-speaking countries have integrated English-medium instruction (EMI) into their curricula to enhance students' competitiveness in the global job market. The increasing prevalence of EMI reflects the growing demand for graduates who are proficient in English, capable of engaging in international business, diplomacy, and academia.

The ability to read, understand, integrate, and restate ideas from academic texts is essential for university students' academic achievement. In higher education, peer-reviewed materials such as journal articles are highly valued because they reflect the development of knowledge and scholarly thinking. However, these texts can be difficult for newcomers to understand because they often use abstract and specialized language to convey institutional knowledge rather than everyday experience (Dardjito et al., 2023). This difficulty is even greater for students who do not speak English as their first language. Particularly when considering that the enormous requirements of academic reading encountered by students in higher education significantly differ from those confronted by students in lower education. Lee & Spratley (2010) demonstrated that higher education students are often expected to engage with and make sense of large quantities of intricate and information dense texts within constrained timeframes. Additionally, academic writing tends to be highly compressed and precise, requiring even capable readers to draw on advanced interpretive and analytical literacy to derive meaning.

The most immediately visible challenges that Thai university students face in academic English reading are linguistic in nature. Empirical studies conducted in Thai higher education contexts have consistently documented limited academic vocabulary knowledge

as a primary barrier to reading comprehension. While general English vocabulary instruction is provided throughout primary and secondary schooling, the specialized academic vocabulary that populates EMI course materials including the high frequency academic lexis catalogued in Coxhead's (2000) Academic Word List and the low frequency technical terminology of individual disciplines is largely absent from Thai EFL curricula. The research suggests that readers need to know approximately 95-98% of the words in a text to achieve adequate comprehension, a threshold that many Thai university students struggle to meet when confronted with authentic academic texts.

Beyond linguistic difficulties, EMI students face significant cognitive and metacognitive challenges in academic and critical English reading. Research in both L1 and L2 reading has established the central importance of strategic reading the deliberate, goal directed use of cognitive and metacognitive processes to monitor, regulate, and enhance (Pressley & Afflerbach, 1995). Skilled academic readers engage in a repertoire of strategies including previewing text structure, activating prior knowledge, self-questioning, making inferences, monitoring comprehension breakdowns, and adjusting reading rate and focus according to purpose. Studies conducted with Thai university students in EMI contexts suggest that strategic reading behavior is underdeveloped relative to the demands of academic text processing. Content and Language Integrated Learning (CLIL) offers a theoretically principled and pedagogically actionable response to the academic and critical reading challenges documented in the preceding sections. Empirical evidence from Asian higher education settings including Lo's (2020) study of Hong Kong EMI students findings from Indonesian university contexts confirms that CLIL-informed scaffolding approaches can produce measurable improvements in academic reading comprehension, critical thinking engagement, and students' confidence, suggesting that the systematic integration of CLIL principles into Thai EMI reading instruction represents a well-evidenced and contextually appropriate pathway toward closing the academic literacy gap.

RESEARCH OBJECTIVES

1. To examine the level and fundamental issues of academic and critical English reading literacy among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

2. To develop a CLIL-Based Model among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University

3. To compare the effectiveness of academic and critical English reading literacy before and after the implementation of a CLIL-Based Model among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

4 . To evaluate the satisfaction of undergraduate students in the International Programs at Mahachulalongkornrajavidyalaya University toward a CLIL-Based Model.

RESEARCH METHODOLOGY

1.Research Design

This study employed a mixed-methods Research and Development (R&D) design, consisting of four phases: (1) qualitative needs analysis, (2) instructional model development, (3) one-group pretest–posttest implementation, and (4) evaluation.

The population of this study comprised 145 second year students enrolled in the International Program at Faculty of Education, Mahachulalonkornrajavidyalaya University during the first semester of Academic year 2025. A sample of 35 students was selected using simple random sampling. The same 35 students participated across all phases of the study, including the needs-analysis interviews, the pretest–posttest implementation, and the evaluation phase.

2. Research Procedure

This study employed a mixed-methods Research and Development (R&D) design consisting of four phases: needs analysis, design and development, implementation, and evaluation.

Phase 1 Needs Analysis (R1)

This phase aimed to identify students' English reading literacy levels, challenges, and needs. Data were collected through unstructured interviews with experts and second-year undergraduate students. The interview guide was validated for content congruence prior to use. Data were analyzed using content analysis to inform the design of the instructional model.

Phase 2 Design and Development (D1)

Based on the findings from Phase 1, a CLIL-based instructional model grounded in the 4Cs Framework (Content, Communication, Cognition, and Culture) was developed. Three supporting instruments were designed and validated: CLIL-based English lesson plans, a reading literacy test, and a satisfaction questionnaire.

Phase 3 Implementation (R2)

The CLIL-based model was implemented with 35 second-year Bachelor of Education students in the International Program over a period of 8 weeks, using a one-group pretest–posttest design. The procedure consisted of three stages: (1) pretest administration; (2) six weeks of CLIL-based reading instruction; and (3) posttest administration and completion of the satisfaction questionnaire.

Phase 4 Evaluation

Students' learning outcomes and satisfaction were evaluated to assess the effectiveness of the instructional model and to inform recommendations for future instructional improvement.

3. Research Instruments

3.1 The interview form was reviewed by the dissertation advisor and validated by a panel of five experts using the Index of Item–Objective Congruence (IOC). All items obtained an IOC value of 1.00, exceeding the acceptable criterion of 0.50.

3.2 The CLIL-based English lesson plans were designed according to the 4Cs Framework (Content, Communication, Cognition, and Culture). The lesson plans were reviewed by the dissertation advisor and evaluated by a panel of five experts, obtaining an IOC value of 1.00, which exceeded the acceptable criterion of 0.50.

3.3 The reading literacy test was a 60-item multiple-choice test. It was reviewed by a panel of five experts and subsequently piloted with 35 students outside the target sample. Item difficulty indices ranged from 0.20 to 0.80, and item discrimination indices were at least 0.20. The overall reliability, estimated using the Kuder–Richardson Formula 20 (KR-20), was 0.70.

3.4 The satisfaction questionnaire used a 5-point Likert scale and was validated by a panel of five experts, obtaining an IOC value of 1.00, which exceeded the acceptable criterion of 0.50. Internal consistency was not examined using Cronbach's alpha, as the instrument was employed only for descriptive purposes.

4. Data Analysis and Statistics

Extensive reading records and the application of reading strategies throughout the 8 weeks intervention period were analyzed using content analysis, following qualitative research methodology. Pre-test and post-test scores on English reading comprehension were analyzed using quantitative statistics, including mean(M), standard deviation (s.d.), and

dependent samples t-test. Data regarding students' satisfaction toward the extensive reading approach integrated with reading strategy instruction were analyzed using mean(M), standard deviation (s.d.), and content analysis.

5. Research Ethics

This research was conducted in accordance with ethical principles for human subject research. The interview instrument was validated by a panel of experts prior to data collection. Informed consent was obtained from all participants before the study began, and they were informed of their right to withdraw at any time without penalty. All interviews were conducted confidentially, with audio recording and written documentation carried out only with participants' permission. Data were stored securely and used solely for academic purposes. Participant identities were protected throughout the research process, and no identifying information will be disclosed in any reports or publications without explicit consent.

RESULTS

Objective 1: To examine the level and fundamental issues of academic and critical English reading literacy among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

The findings suggested that students experienced several interconnected difficulties in English reading, including limited vocabulary, weak reading strategies, low confidence, limited exposure to authentic academic texts, and insufficient context-specific materials. A notable gap was found between students' understanding of Buddhist concepts in their languages and ability to comprehend the same concepts in English. As Expert 2 stated, "Students can understand Buddhist concepts, but they struggle when the same concepts appear in English academic texts." Student 4 similarly reported, "When I read it in English, I cannot identify the main idea and supporting details." Another student noted, "I do not read English outside class because it is difficult and makes me feel that I am not good at English." Overall, the findings suggest that students' reading difficulties resulted from the interaction of linguistic, strategic, motivational, and instructional factors, highlighting the need for scaffolded, strategy-based, and context-specific reading instruction.

Objective 2: To develop a CLIL-Based Model among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

An Instructional Model and an accompanying Teacher's Manual were developed employing the Content and Language Integrated Learning (CLIL) technique. The model comprised six lesson units, each constructed around a distinct Buddhist narrative theme and organized according to the CLIL 4Cs framework; Content, Communication, Cognition, and Culture. This framework was selected because it enables the simultaneous development of subject-matter knowledge and English language proficiency, rather than treating language and content as separate instructional strands.

Objective 3: To compare the effectiveness of academic and critical English reading literacy and after using a CLIL-Based Model among Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

The comparison of pre-test and post-test scores revealed that the mean post-test score was significantly higher than the mean pre-test score at the .05 level of significance, indicating that a Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model effectively enhanced students' academic and critical English reading literacy.

Table 1: Comparison of Pre-test and Post-test Scores on academic and critical English Reading Literacy

Test	n	Mean	S.D.	df	t	Sig. (2-tailed)	Cohen's d
Pre-test	35	32.40	5.21	34	11.87	.000*	2.01
Post-test	35	45.86	4.73				

Table 1 presents the comparison of Bachelor of Education students' English academic and critical reading literacy scores before and after receiving instruction through the Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model. The results indicated that the mean score of the post-test ($M = 45.86$, $S.D. = 4.73$) was significantly higher than the mean score of the pre-test ($M = 32.40$, $S.D. = 5.21$), with a mean difference of 13.46 points. A paired-samples t-test revealed that this difference was statistically significant, $t(34) = 11.87$, $p < .001$, with a very large effect size (Cohen's $d = 2.01$). These findings suggest that the CLIL-Based Model had a substantial positive impact on students' academic and critical reading literacy.

Objective 4: To evaluate the satisfaction of Bachelor of Education students (International Program) at Mahachulalongkornrajavidyalaya University toward a CLIL-Based Model.

The evaluation of Bachelor of Education students' satisfaction with the Content and Language Integrated Learning (CLIL)-Based Model indicated an overall high level of satisfaction. The highest level of satisfaction was recorded in the Culture dimension, as the content successfully connected with the students' Buddhist knowledge and beliefs. Conversely, the Cognition dimension received the lowest rating (though still at a high level), suggesting that critical thinking activities may require further refinement, as shown in Table 2.

Table 2: Students' Satisfaction with the CLIL-Based Instructional Model

Aspect	No. of items	*M*	*S.D.*	Level of Satisfaction
1. Content	5	4.13	0.58	High
2. Communication	5	3.95	0.60	High
3. Cognition	5	3.81	0.68	High
4. Culture	5	4.31	0.49	High
5. Overall Satisfaction	**20**	**4.06**	**0.56**	**High**

Table 2 presents the overall summary of undergraduate students' satisfaction toward the CLIL-Based Instructional Model. Students reported a high level of satisfaction with the CLIL-Based Instructional Model, with an overall mean score of 4.06 (SD = 0.56). Among the four dimensions, Culture received the highest mean score (M = 4.31, SD = 0.49), whereas Cognition received the lowest mean score (M = 3.81, SD = 0.68). Nevertheless, all dimensions were rated at a high level of satisfaction.

DISCUSSION

The findings demonstrate that the CLIL model effectively bridged students' existing conceptual knowledge in Buddhist studies with their developing English reading literacy. Consistent with Schema Theory (Carrell & Eisterhold, 1983), students possessed strong content schemata in Buddhist studies but initially lacked the linguistic schemata to activate that knowledge in English a gap the CLIL approach was designed to address. By using Buddhist narrative texts as the medium of instruction, the model enabled students to access familiar concepts through English, thereby reducing the cognitive distance between their Thai-based conceptual understanding and their English language proficiency. This aligns with the view that

language is best learned as a medium for constructing knowledge rather than as an isolated object of study (Dalton-Puffer, 2011; Agustín-Llach & Canga Alonso, 2016). The significant gains in academic and critical reading literacy suggest that locally meaningful content should be prioritized as a core design feature in CLIL models for similar higher education contexts, rather than treated as incidental.

The improvement in students' reading performance can be understood through the lens of cognitive load theory and bottom-up/top-down processing. These findings are consistent with Grabe and Stoller's (2019) theory of reading processing: students who rely excessively on word-level decoding consume cognitive resources needed for higher-order comprehension. According to Sweller (1988), unfamiliar vocabulary and complex syntax increase cognitive load beyond working memory capacity when readers lack strategies such as chunking or contextual inference. The integrated scaffolding provided in this model combining content, language, cognition, and culture likely mitigated this overload by supporting both bottom-up decoding and top-down meaning construction. These findings are also consistent with the concept of deeper learning proposed by the National Research Council (2012), which posits that meaningful gains occur through active engagement in interpretation, analysis, and application rather than through language exposure alone. However, the demanding nature of critical reading tasks, combined with many students' prior grounding in rote-memorization learning traditions, suggests that future iterations should incorporate more gradual, recursive cognitive scaffolding including explicit modeling of critical reading strategies to support this conceptual shift over a longer instructional period (Grabe, 2009).

Students reported high satisfaction with the instructional model, with the Culture dimension receiving the highest rating. This underscores the importance of integrating culturally relevant content: materials connected to students' prior knowledge, beliefs, and cultural backgrounds enhanced engagement, motivation, and comprehension. Theoretically, the study supports the view that language learning is enhanced when linguistic, cognitive, and sociocultural dimensions are integrated within a coherent framework. By contrast, the Cognition dimension received the lowest, though still high, satisfaction rating. This suggests that the demanding nature of critical reading tasks, combined with students' prior grounding in rote-memorization, may have contributed to this lower rating consistent with Grabe's (2009) distinction between critical literacy and reproductive recall. Therefore, instructional design

should address both cognitive and affective dimensions of reading difficulty, not vocabulary alone.

NEW KNOWLEDGE

This study offers both theoretical and practical contributions to the fields of CLIL, literacy education, and English language teaching, while providing a foundation for future research and innovation in content-based language instruction. On a practical level, the findings suggest that instructional design should account for learner diversity through differentiated support, in order to help monastic students whose religious education has traditionally emphasized rote memorization move gradually toward critical reading. For instance, monastic students may benefit from additional academic vocabulary and language scaffolding, while lay students may benefit from supplementary background knowledge on Buddhist content prior to engaging in analytical reading tasks.

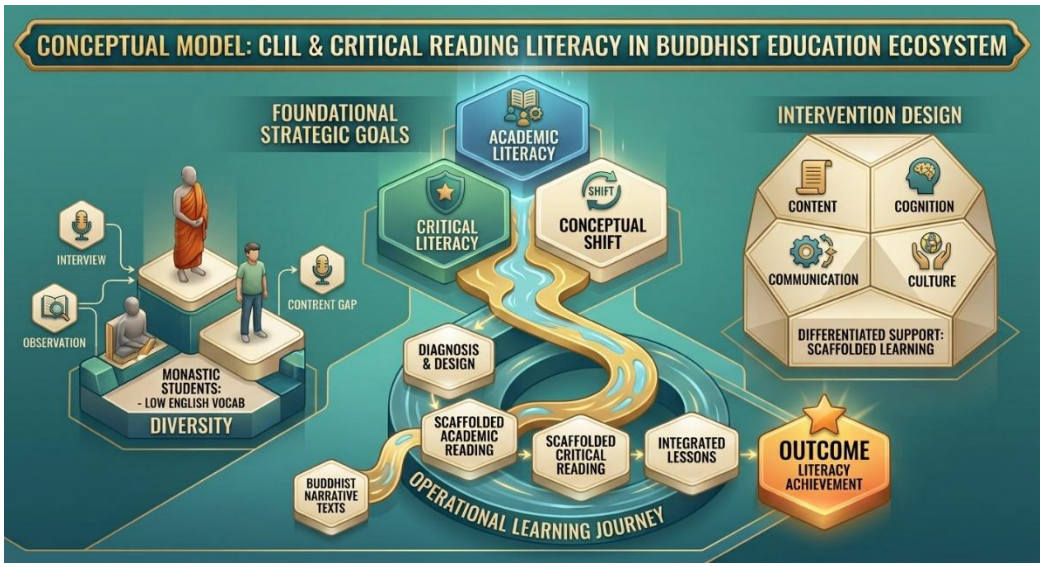

Figure 1: New Knowledge Gained from The Study

Source: Researcher's synthesis; visual design by NotebookLM, 2026.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The study developed a CLIL-Based Instructional Model for enhancing English academic and critical reading literacy through Buddhist narrative texts by integrating the four dimensions of Content, Communication, Cognition, and Culture (4Cs). The findings indicated

that the model and the accompanying teacher's manual were appropriate for implementation. Students demonstrated improvement in English academic and critical reading literacy after participating in the instructional activities, while culturally relevant Buddhist narrative texts supported engagement, interpretation, reflection, and critical thinking. The model therefore provides a practical framework for integrating language learning, academic literacy, higher-order thinking, and cultural understanding in higher education. However, the findings should be interpreted with caution because the study involved only 35 students from a single institution and employed a one-group pretest-posttest design without a control group.

1. Policy Recommendations

1) Higher education institutions should promote CLIL-based instruction as an approach for integrating English language learning, academic literacy, critical thinking, and content knowledge.

2) Curriculum developers should encourage the use of culturally relevant materials, including Buddhist narrative texts where appropriate, to support meaningful and context-based language learning.

3) Institutions should provide professional development for instructors in CLIL pedagogy, critical reading instruction, culturally responsive teaching, and integrated assessment.

2. Suggestions for Utilization

1) The developed instructional model and teacher's manual may be applied in English reading, academic literacy, and critical reading courses in higher education.

2) Instructors should adapt the content, texts, activities, and language difficulty to students' proficiency levels, academic backgrounds, and learning needs.

3) Teaching activities should maintain a balance among the four CLIL dimensions—Content, Communication, Cognition, and Culture—to promote both language development and higher-order thinking.

3. Suggestions for the Next Research

1) Future studies should employ quasi-experimental or experimental designs with control or comparison groups to provide stronger evidence of the model's effectiveness.

2) Further research should include larger and more diverse samples from different universities, disciplines, and levels of English proficiency.

3) Longitudinal and mixed-methods studies should be conducted to investigate the retention of learning outcomes and to explore how each CLIL dimension contributes to academic and critical reading development.

REFERENCES

Agustín-Llach, M. P., & Canga Alonso, A. (2016). Vocabulary growth in young CLIL and traditional EFL learners: Evidence from research and implications for education. *International Journal of Applied Linguistics, 26*(2), 211–227. https://doi.org/10.1111/ijal.12090

Alderson, J. C. (1984). Reading in a foreign language: A reading problem or a language problem? In J. C. Alderson & A. H. Urquhart (Eds.), *Reading in a foreign language* (pp. 1–24). Longman.

Astleitner, H. (2002). Teaching critical thinking online. *Journal of Instructional Psychology, 29*(2), 53–76.

Best, J. W., & Kahn, J. V. (1986). *Research in education* (5th ed.). Prentice-Hall.

Cain, K., Oakhill, J., & Bryant, P. (2004). Children's reading comprehension ability: Concurrent prediction by working memory, verbal ability, and component skills. *Journal of Educational Psychology, 96*(1), 31–42. https://doi.org/10.1037/0022-0663.96.1.31

Carrell, P. L., & Eisterhold, J. C. (1983). Schema theory and ESL reading pedagogy. *TESOL Quarterly, 17*(4), 553–573. https://doi.org/10.2307/3586613

Coxhead, A. (2000). A new academic word list. *TESOL Quarterly, 34*(2), 213–238. https://doi.org/10.2307/3587951

Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-language integrated learning: From practice to principles? *Annual Review of Applied Linguistics, 31*, 182–204. https://doi.org/10.1017/S0267190511000092

Dardjito, H., Rolls, N., Setiawan, A., & Sumekto, D. R. (2023). Challenges in reading English academic texts for non-English major students of an Indonesian university. *Studies in English Language and Education, 10*(3), 1290–1308. https://doi.org/10.24815/siele.v10i3.29067

Day, R. R., & Bamford, J. (1998). *Extensive reading in the second language classroom*. Cambridge University Press.

Dearden, J. (2014). *English as a medium of instruction: A growing global phenomenon*. British Council.

Gee, J. P. (2015). *Literacy and education*. Routledge.

Grabe, W. (2009). *Reading in a second language: Moving from theory to practice*. Cambridge University Press.

Harris, L. A., & Smith, C. B. (1986). *Reading instruction: Diagnostic teaching in the classroom* (4th ed.). Macmillan.

Hemmi, C., & Banegas, D. L. (2021). CLIL: An overview. In C. Hemmi & D. L. Banegas (Eds.), *International perspectives on CLIL* (pp. 1–20). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-70095-9_1

Kintsch, W., & Rawson, K. A. (2005). Comprehension. In M. J. Snowling & C. Hulme (Eds.), *The science of reading: A handbook* (pp. 211–226). Blackwell Publishing. https://doi.org/10.1002/9780470757642.ch12

Kirkpatrick, A. (2011). English as an Asian lingua franca and the multilingual model of ELT. *Language Teaching, 44*(2), 212–224. https://doi.org/10.1017/S0261444810000145

Kurfiss, J. G. (1988). *Critical thinking: Theory, research, practice, and possibilities* (ASHE-ERIC Higher Education Report No. 2). Association for the Study of Higher Education.

Lee, C. D., & Spratley, A. (2010). *Reading in the disciplines: The challenges of adolescent literacy*. Carnegie Corporation of New York.

Lo, Y. Y., & Fung, D. (2020). Assessments in CLIL: The interplay between cognitive and linguistic demands and their progression in secondary education. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, 23*(10), 1192–1210. https://doi.org/10.1080/13670050.2018.1436519

MacIntyre, P. D., & Gardner, R. C. (1994). The subtle effects of language anxiety on cognitive processing in the second language. *Language Learning, 44*(2), 283–305. https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1994.tb01103.x

National Research Council. (2012). *Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century*. The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/13398

Pressley, M., & Afflerbach, P. (1995). *Verbal protocols of reading: The nature of constructively responsive reading*. Lawrence Erlbaum Associates.

Punkasirikul, P. (2020). *English reading comprehension*. Textbook Development Project, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University.

Saito, Y., Garza, T. J., & Horwitz, E. K. (1999). Foreign language reading anxiety. *The Modern Language Journal, 83*(2), 202–218. https://doi.org/10.1111/0026-7902.00016

Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science, 12*(2), 257–285. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1202_4

Williams, E. (1984). *Reading in the language classroom*. Macmillan.

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

DEVELOPING CULTURAL TOURISM IN MUEANG NAN DISTRICT, NAN PROVINCE

พระฐิติวัฒน์ เพชรถิรสวัสดิ์[1], พระราชสุทธิวัชรสุธี[2]
วสันต์ ลิ่มรัตนภัทรกุล[3]

Phra Thitiwat Phetthirasawat[1], Phrarajsuttivacharasutee[2],
Wason Limrattanaphattarakun[3]

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]
Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author E-mail: thitiwat10.lovely@gmail.com

Received: 28 August 2026; Revised: 15 September 2026; Accepted: 23 September 2026

****

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

พระฐิติวัฒน์ เพชรถิรสวัสดิ์, พระราชสุทธิวัชรสุธี,
วสันต์ ลิ่มรัตนภัทรกุลฒิ

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน 2) เพื่อศึกษาการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านและ 3) เพื่อศึกษาการส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้างกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน และการสนทนากลุ่มเฉพาะ 10 คน โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1) อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน มีศักยภาพสูงในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจากทุนทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ได้แก่ ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วัดวาอาราม ประเพณี วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นที่เมืองเก่าน่านซึ่งเป็นศูนย์กลางมรดกทางวัฒนธรรม ผลจากการวิเคราะห์ SWOT เพื่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ได้แก่ การเน้นการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และสถาบันทางศาสนา เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจการท่องเที่ยว 2) พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวมุ่งส่งเสริมอัตลักษณ์ท้องถิ่นผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงศาสนา ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน การท่องเที่ยวโดยชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรม 3) แนวทางการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ควรพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์ดิจิทัล เสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือ พัฒนาศักยภาพบุคลากร และประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม และการพัฒนาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนา; การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม; การมีส่วนร่วม; วัฒนธรรมสร้างสรรค์; อำเภอเมืองน่าน

DEVELOPING CULTURAL TOURISM IN MUEANG NAN DISTRICT, NAN PROVINCE

Phra Thitiwat Phetthirasawat, Phrarajsuttivacharasutee,
Wason Limrattanaphattarakun

Abstract

This study aimed to: 1) examine cultural tourism management in Mueang Nan District, Nan Province; 2) investigate the development of cultural tourism activities in Mueang Nan District, Nan Province; and 3) explore approaches to promoting and advancing cultural tourism in Mueang Nan District, Nan Province. The study employed a qualitative research design. Data were collected through structured in-depth interviews with 25 key informants and a focus group discussion involving 10 participants. The data were analyzed using content analysis.

The research findings revealed that:

1) Mueang Nan District, Nan Province, possesses considerable potential for cultural tourism development due to its distinctive cultural capital, including its history, arts, architecture, temples, traditions, ways of life, and local wisdom. The Nan Old Town area, in particular, serves as a significant center of cultural heritage. The SWOT analysis of cultural tourism management in Mueang Nan District indicated the importance of integrating collaboration among government agencies, the private sector, local communities, and religious institutions in order to achieve a balance between cultural heritage conservation and tourism-driven economic development.

2) The development of cultural tourism activities should focus on promoting local identity through historical learning, religious tourism, local arts and crafts, community-based tourism, and creative tourism. Such activities should provide opportunities for tourists to actively participate in cultural experiences, thereby enhancing their understanding and appreciation of local cultural values.

3) Approaches to advancing cultural tourism should include the development of digital promotional media, the strengthening of collaborative networks, the enhancement of personnel capacity, and the application of technology to tourism destination management. These efforts should be grounded in community participation, cultural value conservation, and the principles of sustainable development.

Keywords: Development; Cultural Tourism; Participation; Creative Culture; Mueang Nan District

บทนำ

การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาพื้นที่ในหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การสร้างรายได้และการจ้างงาน ด้านสังคมและคุณภาพชีวิต ตลอดจนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการท่องเที่ยวที่มีฐานทรัพยากรทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งมิได้จำกัดอยู่เพียงการเยี่ยมชมโบราณสถานหรือแหล่งประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ประเพณี ศิลปะ หัตถกรรม อาหาร ภาษา ความเชื่อ และอัตลักษณ์ของชุมชน อันสามารถนำมาพัฒนาเป็นประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณค่าและสร้างความหมายให้แก่ผู้มาเยือนได้ (World Tourism Organization [UNWTO], 2018; Richards, 2018) ทั้งนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมมีลักษณะเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน กล่าวคือ วัฒนธรรมสามารถเป็นทรัพยากรสำคัญในการสร้างความโดดเด่นให้แก่แหล่งท่องเที่ยว ขณะที่การท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างเหมาะสมสามารถสร้างรายได้ สนับสนุนการอนุรักษ์ และเพิ่มคุณค่าให้แก่ทุนทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้ (UNWTO, 2018)

แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในปัจจุบันจึงมีพัฒนาการจากการมุ่งเน้นการเยี่ยมชมสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรม ไปสู่การสร้างประสบการณ์ที่เชื่อมโยงนักท่องเที่ยวกับผู้คน สถานที่ วิถีชีวิต และความหมายของวัฒนธรรมในพื้นที่มากขึ้น Richards (2018) ชี้ให้เห็นว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมร่วมสมัยมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริโภควัฒนธรรม ความคิดสร้างสรรค์ เทคโนโลยี และความต้องการประสบการณ์ที่มีความแตกต่างและมีความหมาย ขณะที่ UNWTO (2018) พบว่าการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต รูปแบบวัฒนธรรมใหม่ ความคิดสร้างสรรค์ และเทคโนโลยี ล้วนมีอิทธิพลต่อรูปแบบและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในยุคปัจจุบัน ดังนั้น การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญทั้งกับการอนุรักษ์ทุนทางวัฒนธรรม การสร้างประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชน และการบริหารจัดการที่สามารถเชื่อมโยงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่เข้าด้วยกัน

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บริบทการท่องเที่ยวเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งในด้านพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว รูปแบบการเดินทาง ความต้องการด้านความปลอดภัย และความคาดหวังต่อคุณภาพของประสบการณ์การท่องเที่ยว ภายหลังวิกฤติดังกล่าว แนวทางการฟื้นฟูการท่องเที่ยวจึงให้ความสำคัญมากขึ้นกับความยืดหยุ่น ความยั่งยืน การกระจายประโยชน์สู่ชุมชน และการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติควบคู่กัน UNESCO เสนอว่าการฟื้นฟูภาคการท่องเที่ยวภายหลังการแพร่ระบาดควรเชื่อมโยงการลงทุนด้านวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน และตระหนักถึงผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นหากมีการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยขาดการวางแผน เช่น แรงกดดันต่อชุมชน การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมือง ปัญหาการจัดการขยะ และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (UNESCO, 2021) ประเด็นดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวในยุคหลังโควิด-19 ไม่ควรพิจารณาเฉพาะจำนวนและรายได้จากนักท่องเที่ยว แต่ควรพิจารณาคุณภาพของการจัดการ ความสามารถในการรองรับการเปลี่ยนแปลง และความสมดุลระหว่างการท่องเที่ยวกับวิถีชีวิตและทุนทางวัฒนธรรมของพื้นที่ด้วย

สำหรับประเทศไทย การพัฒนาการท่องเที่ยวถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 พ.ศ. 2566–2570 มุ่งปรับโครงสร้างเศรษฐกิจไปสู่เศรษฐกิจฐานนวัตกรรม พัฒนาคนสำหรับโลกยุคใหม่ สร้างโอกาสและความเป็นธรรม เปลี่ยนผ่านการผลิตและการบริโภคไปสู่ความยั่งยืน และเพิ่มความสามารถในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงและความเสี่ยง (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ขณะเดียวกัน แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 พ.ศ. 2566–2570 ได้ให้ความสำคัญกับการยกระดับการท่องเที่ยวให้มีความยั่งยืน มีความรับผิดชอบ และสามารถสร้างการเติบโตที่ทั่วถึง ตลอดจนการพัฒนาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในระบบการท่องเที่ยว (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2566)

ในบริบทดังกล่าว จังหวัดน่านเป็นพื้นที่ที่มีทุนทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นและมีความหลากหลาย ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ศาสนา สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประเพณี วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น งานหัตถกรรม และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ ทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้สามารถนำมาใช้เป็นฐานในการสร้างคุณค่าและความแตกต่างให้แก่การท่องเที่ยวของพื้นที่ โดยเฉพาะพื้นที่อำเภอเมืองน่านซึ่งเป็นศูนย์กลางสำคัญด้านการบริหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของจังหวัด และมีแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจำนวนมากกระจายอยู่ทั้งในเขตเมืองและพื้นที่ชุมชนโดยรอบ

ทิศทางดังกล่าวสอดคล้องกับแผนพัฒนาจังหวัดน่าน พ.ศ. 2566–2570 ซึ่งให้ความสำคัญกับการสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์และมูลค่าสูง ควบคู่กับการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ (จังหวัดน่าน, 2565) นอกจากนี้ แผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์การบริหารส่วนจังหวัดน่านยังได้กำหนดประเด็นการพัฒนาการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจ รวมถึงการพัฒนาการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมไว้เป็นส่วนหนึ่งของทิศทางการพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งสะท้อนว่าการท่องเที่ยว วัฒนธรรม และการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงกันในระดับพื้นที่ (องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน, 2565)

ขณะเดียวกันนั้นมีการศึกษาในพื้นที่อำเภอเมืองน่านเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยผลการศึกษาพบว่า เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถพัฒนาได้ในรูปแบบเส้นทางด้านหัตถศิลป์ ผ้าทอ และศาสนา และองค์ประกอบสำคัญของรูปแบบเส้นทางประกอบด้วย การเข้าถึง กิจกรรม สิ่งดึงดูดใจ ที่พัก และสิ่งอำนวยความสะดวก โดยเสนอให้การพัฒนาเส้นทางคำนึงถึงการอนุรักษ์อัตลักษณ์ท้องถิ่นควบคู่กับการสื่อสารการตลาดอย่างมีประสิทธิภาพ (พลกฤต รักจุล, 2569) ผลการศึกษาดังกล่าวมีคุณูปการสำคัญต่อความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ประกอบของเส้นทางและความต้องการของนักท่องเที่ยวในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในมิติของการจัดการพื้นที่โดยรวม ยังมีประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติม โดยเฉพาะการเชื่อมโยงระหว่างการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนากิจกรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมให้เป็นกลไกเดียวกัน

ผู้วิจัย เห็นถึงช่องว่างด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบบูรณาการในระดับพื้นที่ที่สามารถเชื่อมโยงทุนทางวัฒนธรรมกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กิจกรรมและประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชน เครือข่ายความร่วมมือ การสื่อความหมาย และ

เป้าหมายด้านการอนุรักษ์และการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ ช่องว่างดังกล่าวมีความสำคัญต่อการพัฒนาอำเภอเมืองน่าน เนื่องจากการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างมิติทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม มากกว่าการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหรือกิจกรรมเป็นรายส่วน (UNESCO, 2017, 2021, 2022) จากเหตุผลดังกล่าว จึงมุ่งศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบบูรณาการในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบและกลไกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ สังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยว กิจกรรม ชุมชน เครือข่ายความร่วมมือ และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ตลอดจนเสนอแนวทางหรือรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ผลการศึกษาคาดว่าจะเป็นองค์ความรู้ที่สามารถสนับสนุนการกำหนดแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอำเภอเมืองน่านให้มีความเป็นระบบ มีส่วนร่วม สอดคล้องกับความต้องการของนักท่องเที่ยว และสามารถสร้างสมดุลระหว่างการสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ การอนุรักษ์อัตลักษณ์และมรดกทางวัฒนธรรม และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ อันจะนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีความเข้มแข็งและยั่งยืนในระยะยาว

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
2. เพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน
3. เพื่อส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

วิธีการดำเนินวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมุ่งศึกษาการจัดการ การพัฒนากิจกรรม และแนวทางการส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาข้อมูลจากเอกสารควบคู่กับการเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งบริบท แนวคิด ประสบการณ์ และมุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วยการศึกษา 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาเอกสาร (Documentary Study) และการศึกษาภาคสนาม (Field Study)

1) การศึกษาเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การจัดการแหล่งท่องเที่ยว การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชน การท่องเที่ยวโดยชุมชน การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน รวมถึงเอกสารทางวิชาการ หนังสือ บทความวิจัย รายงานของหน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับบริบททาง

ประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของอำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เพื่อนำมาใช้กำหนดกรอบแนวคิดและประเด็นในการศึกษาวิจัย

2) การศึกษาภาคสนาม ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพการจัดการการท่องเที่ยว ศักยภาพและปัญหา การพัฒนากิจกรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนแนวทางการส่งเสริมและขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1) ผู้ให้ข้อมูลสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 25 คน ผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากบุคคลที่มีบทบาท หน้าที่ ประสบการณ์ หรือมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ประกอบด้วย ผู้แทนเทศบาลเมืองน่าน พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน นักพัฒนาชุมชน ผู้แทนหน่วยงานด้านวัฒนธรรม ผู้แทนหน่วยงานด้านการท่องเที่ยว ผู้แทนหน่วยงานด้านประชาสัมพันธ์ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่

เกณฑ์ในการคัดเลือก ได้แก่ 1) เป็นผู้มีบทบาทหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการ การพัฒนา หรือการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ 2) มีความรู้หรือประสบการณ์เกี่ยวกับบริบททางสังคมวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองน่าน และ 3) สามารถให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2) ผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มเฉพาะ จำนวน 10 คน ผู้วิจัยคัดเลือกแบบเจาะจงจากผู้นำและผู้แทนของภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ ได้แก่ ภาครัฐ ภาคศาสนา ภาคชุมชน ภาคการท่องเที่ยว ภาควัฒนธรรม และภาคส่วนอื่นที่เกี่ยวข้อง โดยพิจารณาจากความรู้ประสบการณ์ บทบาทในการดำเนินงาน และความสามารถในการให้ข้อเสนอแนะเชิงพัฒนาต่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย 2 ประเภท ได้แก่

1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview Form) สำหรับเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน โดยใช้คำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถแสดงความคิดเห็นและถ่ายทอดประสบการณ์ได้อย่างอิสระภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

2) แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion Guideline) สำหรับผู้เข้าร่วมจำนวน 10 คน ซึ่งเป็นผู้นำและผู้แทนจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดประเด็นการสนทนาเกี่ยวกับสภาพและศักยภาพของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การพัฒนากิจกรรม ปัญหาและอุปสรรค การสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วน และแนวทางการส่งเสริมและขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ บทความ งานวิจัย รายงานของหน่วยงาน และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม วิถีชีวิต และการท่องเที่ยวของอำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

2) ลงพื้นที่ศึกษาบริบทของแหล่งท่องเที่ยว ชุมชน วัด ศาสนสถาน และพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เพื่อทำความเข้าใจสภาพพื้นที่ ทุนทางวัฒนธรรม กิจกรรมการท่องเที่ยว และบทบาทของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง

3) ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน ตามแนวคำถามที่กำหนด โดยเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นและถ่ายทอดประสบการณ์อย่างอิสระ พร้อมทั้งจดบันทึกและบันทึกเสียงเมื่อได้รับความยินยอม

4) ดำเนินการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้นำและผู้แทนจากภาคส่วนต่าง ๆ จำนวน 10 คน โดยนำประเด็นสำคัญและข้อค้นพบเบื้องต้นจากการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกมาใช้เป็นประเด็นในการสนทนา เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล และร่วมกันเสนอแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

5) ตรวจสอบความครบถ้วนและความสอดคล้องของข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การศึกษาพื้นที่ และการสนทนากลุ่มเฉพาะ ก่อนนำข้อมูลทั้งหมดไปจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และสังเคราะห์เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการตีความ โดยดำเนินการอย่างเป็นระบบตั้งแต่การจัดระเบียบข้อมูล การจำแนกข้อมูลตามประเด็น การเปรียบเทียบข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ การตีความความหมาย และการสังเคราะห์ข้อค้นพบให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 3 ประเด็นหลักตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่

1) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน โดยวิเคราะห์บริบท ทุนทางวัฒนธรรม ศักยภาพ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส อุปสรรค บทบาทของหน่วยงานและชุมชน ตลอดจนรูปแบบการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่

2) การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน โดยวิเคราะห์ลักษณะของกิจกรรมการท่องเที่ยว การนำอัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์ ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความคิดสร้างสรรค์มาใช้ในการพัฒนากิจกรรม ตลอดจนการมีส่วนร่วมของชุมชนและนักท่องเที่ยว

3. การส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน โดยวิเคราะห์ปัจจัยและกลไกที่เกี่ยวข้องกับการประชาสัมพันธ์ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ การพัฒนาบุคลากร

การใช้เทคโนโลยี การมีส่วนร่วมของชุมชน การอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรม และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

จากนั้นผู้วิจัยนำผลการวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นมาเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง แล้วสังเคราะห์เป็นข้อค้นพบและแนวทางในการพัฒนาและส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยอย่างครบถ้วน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน สามารถสรุปตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ 3 ประการ ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

ผลการวิจัยพบว่า อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านมีศักยภาพสูงด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจากทุนทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม วัดวาอาราม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ยังคงได้รับการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะพื้นที่เมืองเก่าน่านซึ่งเป็นศูนย์กลางมรดกทางวัฒนธรรมและได้รับการผลักดันสู่การเป็นเมืองมรดกโลก การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของจังหวัดสามารถแบ่งได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ (1) ระยะเริ่มต้นที่การท่องเที่ยวยังไม่ได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ช่วงก่อน พ.ศ. 2520 เป็นการท่องเที่ยวเพื่อราชการหรือศึกษาศิลปวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม เนื่องจากข้อจำกัดด้านเส้นทางคมนาคมและโครงสร้างพื้นฐาน (2) ระยะการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มุ่งอนุรักษ์เมืองเก่าและมรดกทางวัฒนธรรม ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2530 - 2550 จังหวัดน่านเริ่มได้รับการส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเชิงอนุรักษ์ โดยหน่วยงานภาครัฐได้ดำเนินนโยบายอนุรักษ์เมืองเก่าวัดโบราณ และชุมชนดั้งเดิม ในปี พ.ศ. 2548 มีมติคณะรัฐมนตรี เห็นชอบประกาศพื้นที่อนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าน่าน ทั้งพื้นที่ใจเมืองน่านและเวียงภูเพียงแช่แห้ง และ (3) ระยะการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์และยั่งยืนที่มุ่งเน้นการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์บนฐานทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ในช่วงหลัง พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา แนวโน้มการท่องเที่ยวของจังหวัดน่านได้เปลี่ยนจากการท่องเที่ยวเพื่อชมสถานที่ มาเป็นการท่องเที่ยวเชิงประสบการณ์ (Experiential Tourism) และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) และในปี พ.ศ. 2566 ได้มีนโยบายในการผลักดันให้จังหวัดน่านเป็นเมืองมรดกโลก

สำหรับระบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่านประกอบด้วย 4 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) ด้านทรัพยากร การใช้ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานการพัฒนาการท่องเที่ยว 2) ด้านองค์กรชุมชน การบูรณาการความร่วมมือของภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน และสถาบันศาสนาผ่านกลไกบวร (บ้าน, วัด และโรงเรียน) 3) ด้านการจัดการ การกำหนดนโยบาย แผนงาน และการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบ และ 4) ด้านการเรียนรู้ การพัฒนาศักยภาพบุคลากรและการถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ ซึ่งเป็นไปตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึงวัดว่า “วัดในอำเภอเมืองน่าน

ไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ท่องเที่ยว แต่เป็นพื้นที่ความทรงจำและศรัทธาของชุมชน การจัดการท่องเที่ยวจึงต้องรักษาความสงบและความหมายของพื้นที่ไว้” (สนทนากลุ่ม แกนนำพระสงฆ์)

ผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเชิงยุทธศาสตร์ (SWOT Analysis) พบว่า อำเภอเมืองน่านจังหวัดน่านมีจุดแข็งจากทุนทางวัฒนธรรมและความเข้มแข็งของชุมชน ขณะที่ข้อจำกัดสำคัญ ได้แก่ ระบบคมนาคม การประชาสัมพันธ์ในระดับนานาชาติ การบูรณาการการบริหารจัดการ และการพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมเชิงยุทธศาสตร์ (SWOT Analysis)

SWOT	ประเด็นสำคัญ
Strengths	เมืองเก่า วัดสำคัญ ศิลปกรรมล้านนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนเข้มแข็ง
Weaknesses	ระบบคมนาคมจำกัด การสื่อสารต่างประเทศไม่พอ การจัดการยังไม่บูรณาการ บุคลากรท่องเที่ยวยังต้องพัฒนา
Opportunities	UNESCO/เมืองมรดกโลก กระแส creative tourism นักท่องเที่ยวคุณภาพ digital storytelling
Threats	การค้าเกินสมดุล ความแออัดบางพื้นที่ การสูญเสียอัตลักษณ์ ผลกระทบต่อวิถีชุมชน

เป็นไปตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึง การท่องเที่ยงในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน “นักท่องเที่ยวยุคใหม่ไม่ได้ต้องการแค่ถ่ายรูป แต่ต้องการเข้าใจเรื่องราวของเมืองเก่า วิถีชีวิต และภูมิปัญญาของคนท้องถิ่น” (สนทนากลุ่ม ผู้นำชุมชน)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่าน

ผลการวิจัย พบว่า กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่านสามารถพัฒนาได้ 5 รูปแบบ ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 กิจกรรมการท่องเที่ยว คุณค่าทางวัฒนธรรมและแนวทางการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว

ประเภทกิจกรรม	ตัวอย่าง	คุณค่าทางวัฒนธรรม	แนวทางพัฒนา
ศาสนาและประวัติศาสตร์	วัดภูมินทร์ วัดพระธาตุแช่แห้ง วัดพระธาตุเขาน้อย	ศรัทธา ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรมล้านนา	สื่อความหมาย/ เส้นทางเรียนรู้
วิถีชีวิตและภูมิปัญญา	โฮมสเตย์ อาหารพื้นบ้าน หัตถกรรม	การเรียนรู้ชีวิตชุมชน	กิจกรรมมีส่วนร่วม
ศิลปหัตถกรรม	ผ้าทอไทลื้อ เครื่องเงิน เครื่องจักสาน	ภูมิปัญญา/อัตลักษณ์	workshop / creative tourism
อาหารพื้นถิ่น	ไก่ทอดมะแขว่น ห่อนึ่งไก่ ขนมปาด	รสชาติและวัฒนธรรมล้านนา	gastronomy route
ประเพณีและเทศกาล	แข่งเรือ สรงน้ำพระธาตุ ปอยหลวง	ศาสนา ชุมชน ธรรมชาติ	ปฏิทินกิจกรรมวัฒนธรรม

นอกจากนี้ การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวควรใช้แนวคิด Creative Storytelling ในการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตเข้ากับประสบการณ์การท่องเที่ยว ควบคู่กับการพัฒนาสื่อประชาสัมพันธ์แบบบูรณาการทั้งออนไลน์และออฟไลน์ การจัดทำฐานข้อมูลเรื่องเล่าทางวัฒนธรรม และการพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการสื่อสาร เพื่อเพิ่มแรงจูงใจและยกระดับประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมทั้งแบบ One Day Trip ในเขตเมืองเก่าน่าน และ Two Day Trip เชื่อมโยงเมืองน่าน–ปัว–บ่อเกลือ–สะปัน เพื่อกระจายตัวนักท่องเที่ยวและรายได้สู่ชุมชนโดยรอบ เป็นไปตามกลุ่มผู้ให้ข้อมูลกล่าวถึง การประชาสัมพันธ์กิจกรรมการท่องเที่ยว “การประชาสัมพันธ์ของอำเภอเมืองน่านยังต้องพัฒนาเรื่องภาษาต่างประเทศและ digital storytelling เพื่อให้นักท่องเที่ยวต่างชาติรับรู้คุณค่าทางวัฒนธรรมได้ดีขึ้น” (สนทนากลุ่ม เจ้าหน้าที่ด้านการท่องเที่ยว)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาการส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่าน

ผลการวิจัยพบว่า การขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่านควรดำเนินการบนองค์ประกอบหลัก 4 ประการ ได้แก่

1) ทรัพยากรและธรรมชาติ (Resources and Nature) การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทุนทางธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมอย่างสมดุล

2) การเรียนรู้ (Learning) การพัฒนาการเรียนรู้เชิงประสบการณ์ การสร้างศูนย์เรียนรู้ การพัฒนาเยาวชนมัคคุเทศก์ และการถ่ายทอดองค์ความรู้ผ่านปราชญ์ชุมชน

3) การจัดการองค์กร (Organizational Management) การบูรณาการความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชนในการกำหนดนโยบาย พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และบริหารจัดการการท่องเที่ยว

4) องค์กรชุมชน (Community Organization) การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่การวางแผน การดำเนินงาน การติดตามประเมินผล ตลอดจนการพัฒนากลุ่มอาชีพและการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมสู่คนรุ่นใหม่

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า การขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมควรใช้กลไกสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ (1) การตลาดและการสร้างภาพลักษณ์การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (Tourism Branding) (2) การประยุกต์ใช้แนวคิดจังหวัดอัจฉริยะ (Smart Province) เพื่อสนับสนุนการบริหารจัดการและยกระดับประสบการณ์นักท่องเที่ยว (3) การพัฒนาเครือข่ายและเส้นทางท่องเที่ยวเชื่อมโยงระหว่างชุมชน เพื่อกระจายรายได้และลดความแออัดของพื้นที่ท่องเที่ยวหลัก และ (4) การผลักดันจังหวัดน่านสู่การเป็นเมืองมรดกโลกบนฐานการอนุรักษ์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ RLOC Model (Resources and Nature–Learning–Organizational Management–Community Organization) ซึ่งอธิบายว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องบูรณาการการใช้ทุนทางวัฒนธรรม การพัฒนา

กระบวนการเรียนรู้ การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม และการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนควบคู่กัน จึงจะสามารถยกระดับคุณค่าทางวัฒนธรรม สร้างรายได้ กระจายผลประโยชน์ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน พบประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงศักยภาพ การพัฒนากิจกรรม และแนวทางการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของพื้นที่ ผู้วิจัยจึงนำผลการศึกษามาอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่านตั้งอยู่บนความสมดุลของ 3 มิติ ได้แก่ การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (Nowacki, Marek, 2021) การพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น และการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน สอดคล้องกับงานของ พงศ์พันธ์ อนันต์วรณิชย์ (2564) ที่พบว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะเกิดความยั่งยืนได้เมื่อชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ อนุรักษ์ทุนทางวัฒนธรรม และพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้ที่สะท้อนอัตลักษณ์ของพื้นที่ อันนำไปสู่การสร้างทั้งคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจควบคู่กันในมิติของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่า อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านสามารถใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นฐานในการสร้างคุณค่าและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันด้านการท่องเที่ยว โดยการพัฒนากิจกรรมที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของ Howkins (2013) และ Richards (2021) ที่อธิบายว่าการสร้างมูลค่าเพิ่มจากวัฒนธรรมเกิดจากการผสมผสานความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชน มากกว่าการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพียงเพื่อการบริโภคเชิงการท่องเที่ยว นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับนัสชนะ ส่างช้าง (2567) ซึ่งเสนอว่าเศรษฐกิจสร้างสรรค์เป็นกลไกสำคัญในการยกระดับเมืองท่องเที่ยวสู่ความยั่งยืน โดยใช้วัฒนธรรมเป็นทุนในการสร้างอัตลักษณ์และมูลค่าเพิ่มของพื้นที่ สำหรับการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวของจังหวัดน่านให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ (Experiential Learning) และการมีส่วนร่วมของนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism) ทั้งในรูปแบบการเรียนรู้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน การเรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน การท่องเที่ยวเชิงศาสนา และการท่องเที่ยวเชิงอาหาร ผลการศึกษาสอดคล้องกับแนวคิดของ Richards, Greg & Raymond, Crispin. (2000) ที่อธิบายว่าการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ควรเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และสร้างประสบการณ์ร่วมกับชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม มากกว่าการเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ มณีรัตน์ สุขเกษมและนุชเนตร กาฬสมุทร์ (2561) ซึ่งพบว่าการออกแบบกิจกรรมภายใต้แนวคิด "เรียนรู้–สัมผัส–ลงมือปฏิบัติ" (Learning–Seeing–Doing) ช่วย

เพิ่มคุณค่าของประสบการณ์การท่องเที่ยว และส่งเสริมการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมควบคู่กับการสร้างรายได้แก่ชุมชน ในด้านการบริหารจัดการ ผลการวิจัยพบว่าความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของอำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านเกิดจากการบูรณาการความร่วมมือของภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษาและชุมชน ซึ่งสะท้อนแนวคิดการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม (Collaborative Governance) ที่ให้ทุกภาคส่วนร่วมกำหนดทิศทางและบริหารจัดการทรัพยากรของพื้นที่ ผลการศึกษาสอดคล้องกับงานของ Bramwell และ Lane (2011) ที่เสนอว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกภาคส่วน

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า แนวทางการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดน่าน ทั้งนี้ผลการวิจัยชี้ว่า อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่านมีแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิดเมืองสร้างสรรค์ (Creative City) และการพัฒนาการท่องเที่ยวบนฐานวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก โดยการใช้ทุนทางวัฒนธรรมเป็นฐานในการพัฒนาเมือง ควบคู่กับการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัล การพัฒนาศักยภาพบุคลากร และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดของ UNESCO Creative Cities Network (2024) ที่มุ่งส่งเสริมให้เมืองใช้วัฒนธรรมและความคิดสร้างสรรค์เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและคุณภาพชีวิตของประชาชน

อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์ SWOT สะท้อนให้เห็นข้อท้าทายสำคัญของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ได้แก่ การกระจุกตัวของนักท่องเที่ยวในบางพื้นที่ ข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความเสี่ยงของการใช้ประโยชน์ทางวัฒนธรรมในเชิงพาณิชย์เกินสมดุล และการขาดการถ่ายทอดองค์ความรู้จากปราชญ์ท้องถิ่นสู่คนรุ่นใหม่ ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของ UNESCO (2022) และ OECD (2020) ที่ระบุว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะเกิดความยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมกับการสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน การบริหารจัดการนักท่องเที่ยวและการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมสู่คนรุ่นต่อไป

ผลการวิจัยครั้งนี้จึงเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ RLOC Model (Resources and Nature–Learning–Organizational Management–Community Organization) ซึ่งอธิบายว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดความยั่งยืนจำเป็นต้องบูรณาการการใช้ทุนทางวัฒนธรรม การเรียนรู้เชิงประสบการณ์ การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม และการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนเข้าด้วยกัน โดยองค์ประกอบทั้งสี่มีความสัมพันธ์เชิงเกื้อหนุนและเป็นกลไกสำคัญในการสร้างคุณค่าทางวัฒนธรรม ควบคู่กับการสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในระยะยาว

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยทั้งด้านการจัดการ การพัฒนากิจกรรม และการส่งเสริมการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน ทำให้ได้องค์ความรู้ที่สะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างทุนทางวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นกรอบในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ได้ ดังนี้

ภาพที่ 1 รูปแบบการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดน่าน
ที่มา: ออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026

จากภาพอธิบายได้ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดน่านไม่เพียงเกิดจากการดำเนินงานของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง แต่เป็นผลจากการบูรณาการความร่วมมือของทุกภาคส่วน ที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคมและวัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจ โดยสามารถกำหนดองค์ประกอบการพัฒนา 6 ด้านเพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจังหวัดน่าน ได้แก่ ทรัพยากร การตลาด ธุรกิจการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วม สิ่งแวดล้อม และจิตสำนึกของการท่องเที่ยว ทั้งสามปัจจัยสำคัญและหกองค์ประกอบมีความเชื่อมโยงและเกื้อหนุนกัน โดยมีชุมชนเป็นฐาน ภาครัฐและภาคีเครือข่ายเป็นกลไกสนับสนุน และการอนุรักษ์อัตลักษณ์ท้องถิ่นเป็นเป้าหมายสำคัญ ส่งผลให้จังหวัดน่านสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวที่สร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน อันนำไปสู่ความสมดุลและความยั่งยืนของการท่องเที่ยวในระยะยาว

อย่างไรก็ตามงานวิจัยนี้ยังมีข้อจำกัดในการวิจัยอยู่บ้าง เช่น 1) การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จึงไม่สามารถสรุปแทนพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอื่นได้โดยตรง 2) ข้อมูลมาจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มเป็นหลัก ยังไม่มีข้อมูลเชิงปริมาณจากนักท่องเที่ยวหรือประชาชนทั่วไป 3) การวิเคราะห์ SWOT และโมเดล RNLC/RLOC เป็นการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ จึงควรมีการทดสอบหรือประเมินผลในงานวิจัยต่อไป 4) มุมมองของนักท่องเที่ยวต่างชาติและกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ยังควรได้รับการศึกษาเพิ่มเติม และ 5) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ศาสนาและวัดต้องคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ ความศักดิ์สิทธิ์ และประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน” สะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม ควบคู่กับการพัฒนากิจกรรม การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม และการสร้างความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ จากผลการวิจัย ผู้วิจัยจึงเสนอข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมกับการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ โดยบูรณาการความร่วมมือจากทุกภาคส่วน

2) ควรนำ RLOC Model ไปใช้เป็นกรอบในการวางแผนและขับเคลื่อนการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยเน้นทรัพยากร การเรียนรู้ การบริหารจัดการ และความเข้มแข็งของชุมชน

3) ควรจัดตั้งกลไกความร่วมมือระดับพื้นที่เพื่อกำกับ ติดตาม และประเมินผลการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) ควรพัฒนากิจกรรมและเส้นทางท่องเที่ยวที่สะท้อนอัตลักษณ์ของน่าน เช่น ศาสนาศิลปหัตถกรรม อาหารพื้นถิ่น และวิถีชีวิตชุมชน เพื่อกระจายรายได้สู่ท้องถิ่น

2) ควรยกระดับการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อดิจิทัลและการเล่าเรื่องทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างการรับรู้และดึงดูดนักท่องเที่ยวคุณภาพ

3) ควรพัฒนาศักยภาพบุคลากรและชุมชนด้านการสื่อความหมายวัฒนธรรม ภาษาต่างประเทศ เทคโนโลยีดิจิทัล และการออกแบบประสบการณ์ท่องเที่ยว

3. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้ RLOC Model ในพื้นที่อื่น เพื่อทดสอบความเหมาะสมและเงื่อนไขความสำเร็จของรูปแบบ

2) ควรศึกษาผลกระทบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งพฤติกรรมและความคาดหวังของนักท่องเที่ยว

3) ควรศึกษาการใช้เทคโนโลยี เช่น Smart Tourism, Digital Storytelling, AR, VR และ AI เพื่อพัฒนาการบริหารจัดการ การสื่อสาร และประสบการณ์การท่องเที่ยว

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2566). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566–2570).* กรุงเทพฯ: กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

จังหวัดน่าน. (2567). *แผนพัฒนาจังหวัดน่าน พ.ศ. 2566–2570 (ฉบับทบทวน).* น่าน: จังหวัดน่าน.

นัสชนะ ส่างช้าง. (2567). บทบาทของชุมชนท้องถิ่นในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารนวัตกรรมสังคมศาสตร์,* 1(2), 45–55. https://so13.tci-thaijo.org/index.php/jssi/article/view/1215

พลกฤต รักจุล. (2569). การพัฒนารูปแบบเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยใช้การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงยืนยัน: กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดน่าน. *วารสารวิทยาการจัดการมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม*, 8(2), 205–224. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmspsru/article/view/295991

พงศ์พันธ์ อนันต์วรณิชย์. (2564). การพัฒนาตัวแบบกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเชิงสร้างสรรค์: กรณีศึกษาจากการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนเชิงวัฒนธรรมและเชิงสร้างสรรค์ 3 ชุมชน. *วารสารการจัดการธุรกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา,* 10(2), 65–90. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/BJBM/article/view/249459

มณีรัตน์ สุขเกษม, และนุชเนตร กาฬสมุทร์. (2561). The sustainable creative tourism management: World heritage site-cultural heritage alive: A case study of Historical Town of Sukhothai and Associated Historic Towns. *RMUTI Journal Humanities and Social Sciences,* 5(1), 160–178. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RMUTI_SS/article/view/189670

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570).* กรุงเทพมหานคร.

Bramwell, B., & Lane, B. (2011). Critical research on the governance of tourism and sustainability. *Journal of Sustainable Tourism***,** 19(4–5), 411–421. https://doi.org/10.1080/09669582.2011.580586

Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *The Canadian Geographer / Le Géographe canadien,* 24(1), 5–12. https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x

Howkins, J. (2013). *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas* (2nd ed.). Penguin.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Culture Shock: COVID-19 and the Cultural and Creative Sectors*. OECD Publishing.

Poonklat, V., Tharathuek, B., & Wongpaisanlux, S. (2023). Community-based tourism for the sustainable development. *Interdisciplinary Academic and Research Journal*, 3(2), 793–812. https://doi.org/10.14456/iarj.2023.106

Richards, G. (2021). *Rethinking Cultural Tourism*. Edward Elgar Publishing.

Richards, G. W., & Raymond, C. (2000). *Creative tourism. ATLAS News*, 23, 16–20. https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/creative-tourism/

Nowacki, M. (2021). Heritage interpretation and sustainable development: A systematic literature review. *Sustainability*, 13(8), Article 4383. https://doi.org/10.3390/su13084383

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2022). *Culture: 2030 Indicators*. Paris: UNESCO.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2024). *UNESCO Creative Cities Network*. Paris: UNESCO.

United Nations World Tourism Organization. (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guidebook*. Madrid: UNWTO.

United Nations World Tourism Organization. (2018). *Tourism and Culture Synergies*. Madrid: World Tourism Organization.

United Nations. (2015). *Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development.* New York: United Nations.

การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น

PROMOTING BUDDHIST AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN THAILAND AND JAPAN

พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนฺโต (สุทนต์)[1], พระมหาดนัยพัชร์ คมฺภีรปญฺโญ[2], พระราชสุทธิวัชรสุธี[3]

Phramaha Narongsak Sudanto (Suthon)[1], Phamaha Danaiphat Gambhirrapanyo[2], Phrarajsutthivajarasuthi[3]

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

thitiya.kh@bkkthon.ac.th Corresponding Author E-mail: narongsag@gmail.com[1], yunirum@gmail.com[2], Suthito@gmail.com[3]

Received: 28 August 2026; Revised: 15 September 2026; Accepted: 23 September 2026

****

การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น

พระมหาณรงค์ศักดิ์ สุทนฺโต (สุทนต์), พระมหาดนัยพัชร์ คมฺภีรปญฺโญ,
พระราชสุทธิวัชรสุธี

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิหลังความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น 2) ศึกษาบทบาทและการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของพระธรรมทูตไทยในญี่ปุ่น และ 3) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยในญี่ปุ่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่คัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 15 รูป/คน ได้แก่ ประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น เจ้าอาวาสวัดไทยในญี่ปุ่น ผู้กำกับดูแลพระธรรมทูต ผู้แทนสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และพระสงฆ์ญี่ปุ่น วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอผลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่นมีพัฒนาการยาวนานกว่า 600 ปี เริ่มจากการค้าและการตั้งถิ่นฐานของชาวญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา ก่อนพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ระดับราชสำนัก ศาสนา และสถาบัน หลักฐานสำคัญ ได้แก่ การพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำไปสู่การสถาปนาวัดนิตไทยจิ เมืองนาโงยา ตลอดจนความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกับองค์กรพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น 2) พระธรรมทูตไทยมีบทบาทเป็นทั้งผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ทูตทางวัฒนธรรม และหุ้นส่วนทางสังคม โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญา ผู้เชื่อมโยงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม และผู้สร้างพื้นที่ปลอดภัยทางจิตใจ การเผยแผ่ดำเนินผ่านแนวทาง “3ส.” ได้แก่ สนทนา สติ และสุนทรียะ ควบคู่กับการเคารพกฎหมายและวัฒนธรรมท้องถิ่น การใช้สื่อดิจิทัล และการสร้างเครือข่ายข้ามนิกาย และ 3) ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นการประสานพระพุทธศาสนาเถรวาทไทยกับมหายานและเซนของญี่ปุ่น ผ่านวิปัสสนากรรมฐาน ความเมตตา พุทธศิลป์ และการรับฟังอย่างลึกซึ้ง ก่อให้เกิดรูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงทุนทางประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม และเครือข่ายประชาชน อันนำไปสู่ความเข้าใจ ความไว้วางใจ ความร่วมมือ และสันติภาพระหว่างไทยกับญี่ปุ่นอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การทูตเชิงพุทธศาสนา; การเผยแผ่พระพุทธศาสนา; ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น; พระธรรมทูตไทย; วัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่น

PROMOTING BUDDHIST AND CULTURAL RELATIONS BETWEEN THAILAND AND JAPAN

Phramaha Narongsak Sudanto (Suthon), Phamaha Danaiphat Gambhirrapanyo, Phrarajsutthivajarasuthi

Abstract

This research, entitled aimed to: (1) study the historical background of Buddhist and cultural relations between Thailand and Japan; (2) investigate the roles of Thai Dhammaduta monks in promoting cultural relations in Japan; and (3) analyze Thai Buddhist and cultural relations in Japan. This qualitative study employed documentary research and in-depth interviews. Fifteen key informants were purposively selected, including the President of the Thai Buddhist Monks Assembly in Japan, abbots of Thai temples in Japan, administrators responsible for overseas Dhammaduta monks, a representative of the National Office of Buddhism, and Japanese Buddhist monks. The data were analyzed using content analysis and presented descriptively.

The research findings revealed that:

1) Thai–Japanese Buddhist and cultural relations have developed for more than 600 years. They originated from maritime trade and Japanese settlements during the Ayutthaya period and subsequently expanded into royal, religious, and institutional relations. Significant evidence includes the royal bestowal of the Buddha's relics during the reign of King Chulalongkorn, which led to the establishment of Nittai-ji Temple in Nagoya, as well as cooperation between Mahachulalongkornrajavidyalaya University and Buddhist organizations in Japan. 2) Thai Dhammaduta monks serve as Buddhist missionaries, cultural ambassadors, and social partners. Their major roles include providing intellectual and spiritual guidance, facilitating cultural exchange, and creating psychologically safe spaces. Their propagation approach is represented by the "3S Model": Sonthana (dialogue), Sati (mindfulness), and Sunthariya (aesthetics). This approach is implemented alongside respect for Japanese laws and customs, proactive use of digital media, and the development of cross-sectarian networks. 3) Thai Buddhist and cultural relations in Japan reflect an integration of Thai Theravada Buddhism with Japanese Mahayana and Zen traditions through insight meditation, compassion, Buddhist arts, and deep listening. These findings led to a Buddhist diplomacy model that connects historical, religious, cultural, institutional, and people-to-people capital. This integrated model contributes to mutual understanding, trust, cooperation, and the sustainable promotion of peaceful relations between Thailand and Japan.

Keywords: Thai-Japanese Culture Relations, Thai Dhammaduta monks, Buddhist diplomacy, Buddhist propagation, Thai–Japanese culture

บทนำ

ประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นมีความสัมพันธ์ระหว่างกันมาอย่างยาวนาน โดยมีหลักฐานการติดต่อแลกเปลี่ยนตั้งแต่สมัยอยุธยาผ่านการค้าทางทะเล การตั้งชุมชนชาวญี่ปุ่น และการเดินทางของผู้คนระหว่างสองประเทศ ก่อนพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ทางการทูตอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2430 ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงดำเนินต่อเนื่องมายาวนานกว่า 130 ปี ครอบคลุมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ของทั้งสองประเทศเป็นรากฐานสำคัญ ควบคู่กับการแลกเปลี่ยนระดับประชาชน (กระทรวงการต่างประเทศ, 2560; กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น, 2569)

พระพุทธศาสนาถือเป็นทุนทางจิตวิญญาณและวัฒนธรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของประชาชนทั้งสองประเทศ แม้ประเทศไทยจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก ขณะที่ประเทศญี่ปุ่นมีพระพุทธศาสนามหายานนิกายเซนเป็นฐานสำคัญ แต่หลักธรรมเกี่ยวกับเมตตา กรุณา สติ ปัญญา และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกันได้ ความแตกต่างทางนิกายจึงมิได้เป็นอุปสรรค หากเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาจิตใจและสังคม พระพุทธศาสนาจึงทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมความเข้าใจ ความไว้วางใจ และมิตรภาพระหว่างประชาชนไทยกับญี่ปุ่น หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีรากฐานจากพุทธดำรัสที่ทรงส่งพระอริยสาวก 60 รูป ออกประกาศพระธรรม โดยมุ่งประโยชน์เกื้อกูล ความสุข และการอนุเคราะห์แก่ชาวโลก พร้อมทั้งกำหนดให้แสดงธรรมที่งามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หลักการดังกล่าวสะท้อนว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนามิได้จำกัดอยู่เพียงการถ่ายทอดคำสอน แต่ครอบคลุมถึงการช่วยเหลือสังคม การพัฒนาคุณภาพชีวิต การสร้างสันติสุข และการปรับวิธีการสื่อสารให้สอดคล้องกับบริบทของผู้รับสาร พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่พระธรรมทูตจึงต้องมีทั้งความรู้ในพระธรรมวินัย ทักษะการสื่อสาร ความเข้าใจวัฒนธรรม และความสามารถในการประยุกต์หลักพุทธธรรมให้สัมพันธ์กับปัญหาของสังคมร่วมสมัย

เหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาระหว่างไทยกับญี่ปุ่นอย่างเด่นชัด คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปแก่ประเทศญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. 2443 ต่อมาคณะสงฆ์ญี่ปุ่นได้สร้างวัดนิตไตจิ ณ เมืองนาโงยา เมื่อ พ.ศ. 2447 เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ วัดดังกล่าวเป็นวัดที่มิได้สังกัดนิกายใดนิกายหนึ่ง และมีคณะสงฆ์จากนิกายต่าง ๆ หมุนเวียนกันบริหารจัดการ จึงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของมิตรภาพและความร่วมมือทางพระพุทธศาสนาระหว่างสองประเทศ (วัดนิตไตจิ, 2569) หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทในฐานะกลไกทางการทูตเชิงวัฒนธรรมมาตั้งแต่อดีต มิได้เพิ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการจัดตั้งวัดไทยในญี่ปุ่นในยุคปัจจุบัน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศญี่ปุ่นมีความชัดเจนมากขึ้นภายหลังการจัดตั้งวัดไทยและการส่งพระธรรมทูตไปปฏิบัติศาสนกิจ วัดไทยมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม แต่ยังเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติธรรม การสืบสานวัฒนธรรมไทย การช่วยเหลือชุมชนไทยในต่างแดน และการสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวญี่ปุ่น ปัจจุบันสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่นทำหน้าที่เชื่อมโยงวัดไทยและพระธรรมทูตที่

ปฏิบัติศาสนกิจในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศญี่ปุ่น ส่งผลให้การดำเนินงานมีลักษณะเป็นเครือข่ายและครอบคลุมทั้งมิติศาสนา วัฒนธรรม และการบริการสังคม (สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น, 2569)

ด้านการพัฒนาบุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ดำเนินโครงการอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศอย่างเป็นระบบตั้งแต่ พ.ศ. 2538 โดยการอบรมรุ่นแรกมีผู้สำเร็จการอบรมจำนวน 49 รูป และมีการดำเนินงานต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การอบรมมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาพระธรรมทูตให้มีความรู้ความสามารถ จริยาวัตร และความมั่นใจในการปฏิบัติศาสนกิจต่างประเทศ ตลอดจนสามารถปรับวิธีการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับภาษา กฎหมาย และวัฒนธรรมท้องถิ่น (วิทยาลัยพระธรรมทูต, 2569) คุณลักษณะที่สำคัญของพระธรรมทูตประกอบด้วยความรู้ในหลักธรรม ความสามารถในการฟังและสื่อสาร ความอดทน ความใฝ่ศึกษา ภาวะผู้นำ และความสามารถในการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมพหุวัฒนธรรม (พระมหาสมาน ชาตวิริโย, 2563) อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่นยังเผชิญข้อจำกัดหลายประการ ได้แก่ จำนวนบุคลากรในต่างประเทศที่ไม่เพียงพอ ความแตกต่างด้านภาษาและวัฒนธรรม การปรับตัวให้สอดคล้องกับกฎหมายและโครงสร้างสังคมญี่ปุ่น การขาดระบบสนับสนุนที่ต่อเนื่อง และความจำเป็นในการประสานความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ ภาครัฐ สถาบันการศึกษา วัด และภาคประชาชน งานศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่มุ่งอธิบายการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คุณลักษณะของพระธรรมทูต หรือประวัติความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเป็นรายด้าน แต่ยังขาดการวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ บทบาทพระธรรมทูต กลไกทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ระดับประชาชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น โดยมุ่งศึกษาภูมิหลังของความสัมพันธ์ วิเคราะห์บทบาทและวิธีดำเนินงานของพระธรรมทูตไทย ตลอดจนสังเคราะห์กลไกที่ทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาจะช่วยให้เห็นแนวทางยกระดับพระธรรมทูตไทยจากผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาไปสู่การเป็นทูตทางวัฒนธรรมและหุ้นส่วนทางสังคม รวมทั้งเป็นข้อมูลสำหรับพัฒนานโยบาย เครือข่าย และรูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาที่ส่งเสริมความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์อันยั่งยืนระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิหลังความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น
2. เพื่อศึกษาบทบาทและการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของพระธรรมทูตไทยในญี่ปุ่น
3. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของไทยในญี่ปุ่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสารควบคู่กับการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลครอบคลุมภูมิหลังของความสัมพันธ์ บทบาทของพระธรรมทูตไทย และแนวทางส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างไทยกับญี่ปุ่น มีรายละเอียดดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) การวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาพระไตรปิฎก หนังสือ เอกสารราชการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ และข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และ 2) การวิจัยภาคสนาม โดยสัมภาษณ์ผู้มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่น

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 15 รูป/คน แบ่งเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ 1) ประธานสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่นและเจ้าอาวาสวัดไทยในญี่ปุ่น 2) ผู้กำกับดูแลพระธรรมทูตไทย 3) เจ้าหน้าที่สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและพระธรรมทูตประจำวัดไทยในญี่ปุ่น และ 4) พระสงฆ์ชาวญี่ปุ่น โดยใช้พื้นที่การวิจัยครอบคลุมประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง แบ่งเป็น 2 ตอน คือ 1) ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล และ 2) ประเด็นเกี่ยวกับภูมิหลังความสัมพันธ์ บทบาทของพระธรรมทูต วิธีการส่งเสริมความสัมพันธ์ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะ แบบสัมภาษณ์ได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) อยู่ระหว่าง 0.67–1.00 ซึ่งผ่านเกณฑ์ที่กำหนด ก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูล

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยประสานและนัดหมายผู้ให้ข้อมูล ชี้แจงวัตถุประสงค์และขอความยินยอมก่อนสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์ดำเนินตามประเด็นที่กำหนด พร้อมบันทึกเสียง จดบันทึกภาคสนาม และรวบรวมเอกสารประกอบ โดยดำเนินการเมื่อได้รับอนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลแล้วเท่านั้น

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลจากเอกสารวิเคราะห์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ส่วนข้อมูลจากการสัมภาษณ์วิเคราะห์แบบอุปนัย โดยถอดข้อความ จัดหมวดหมู่ ตีความ เชื่อมโยง และสังเคราะห์ข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์การวิจัย จากนั้นนำเสนอผลด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

6. การพิทักษ์สิทธิ์ผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยผ่านการอบรมหลักสูตรจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จาก สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ออกให้ ณ วันที่ 18 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2568 ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอน ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ และสิทธิของผู้ให้ข้อมูลก่อนการสัมภาษณ์ การเข้าร่วม

การวิจัยเป็นไปโดยสมัครใจ ผู้ให้ข้อมูลมีสิทธิปฏิเสธการตอบคำถามหรือถอนตัวได้ทุกเวลาโดยไม่เสียสิทธิหรือได้รับผลกระทบใด ๆ ข้อมูลทั้งหมดได้รับการเก็บรักษาเป็นความลับ ใช้รหัสแทนชื่อจริง และนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวม เพื่อคุ้มครองสิทธิ ความเป็นส่วนตัว และข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้ข้อมูล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาภูมิหลังความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมีพัฒนาการยาวนานกว่า 600 ปี เริ่มจากการค้าทางทะเลระหว่างกรุงศรีอยุธยากับอาณาจักรริวกิว ดังปรากฏในบันทึกเรคิไดโฮอัน ก่อนขยายไปสู่การตั้งหมู่บ้านญี่ปุ่น การเดินเรือสำเภาตราแดง และการแลกเปลี่ยนสินค้า ผู้คน และวัฒนธรรมระหว่างกัน (อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, 2542) หมู่บ้านญี่ปุ่นจึงมิได้เป็นเพียงชุมชนทางการค้า แต่เป็นพื้นที่การอยู่ร่วมกันของคนต่างวัฒนธรรมและเป็นหลักฐานของความไว้วางใจระหว่างสองความสัมพันธ์เจริญรุ่งเรืองสูงสุดในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยมีการส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับญี่ปุ่นหลายครั้ง และมียามาดะ นางามาซะ ซึ่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นออกญาเสนาภิมุข ทำหน้าที่เชื่อมโยงราชสำนัก การทหาร และการค้าระหว่างสองประเทศ (ธานี สุขเกษม, 2564) แม้ความสัมพันธ์จะชะงักลงภายหลังญี่ปุ่นดำเนินนโยบายปิดประเทศ แต่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้วางรากฐานสำคัญสำหรับการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์สำคัญด้านพระพุทธศาสนา คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุและพระพุทธรูปแก่พุทธศาสนิกชนชาวญี่ปุ่นเมื่อ พ.ศ. 2443 นำไปสู่การสถาปนาวัดนิตไตจิ ณ เมืองนาโงยา เมื่อ พ.ศ. 2447 วัดแห่งนี้บริหารงานโดยคณะสงฆ์ญี่ปุ่นแบบไร้นิกายและใช้ระบบหมุนเวียนเจ้าอาวาสจากนิกายต่าง ๆ จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพและความเป็นเอกภาพทางพระพุทธศาสนาระหว่างไทยกับญี่ปุ่น (สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว, 2569)

สายสัมพันธ์ระดับราชสำนักยังปรากฏผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเยือนวัดโคโตกุอิน เมืองคามากุระ และการทรงปลูกต้นสนเป็นที่ระลึกของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ไทย ได้แก่ รัชกาลที่ 6 รัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 10 เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ขณะที่รัชกาลที่ 9 โปรดเกล้าฯ ให้ปลูกต้นสนทดแทนต้นเดิมเมื่อ พ.ศ. 2553 เหตุการณ์เหล่านี้ทำให้ศาสนสถานในญี่ปุ่นกลายเป็นพยานวัตถุแห่งพระราชไมตรีของทั้งสองประเทศ (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2569) ในระดับบุคคล ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี มีบทบาทเชื่อมโยงองค์ความรู้พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายานผ่านการศึกษาที่มหาวิทยาลัยโอตานิ ก่อนนำความรู้กลับมาพัฒนาการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2536) ส่วนในระดับสถาบัน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้สร้างความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยและองค์กรพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นผ่านการแลกเปลี่ยนทางวิชาการ การประชุม และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้ความสัมพันธ์พัฒนาจากการค้าและราชไมตรีไปสู่ความร่วมมือทางศาสนาและวัฒนธรรมในระดับสถาบันและประชาชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาบทบาทและการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของพระธรรมทูตไทยในญี่ปุ่น

ผลการวิจัยพบว่า พระธรรมทูตไทยมีบทบาทสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การเป็นผู้นำทางปัญญาโดยนำสติและวิปัสสนากรรมฐานมาช่วยลดความเครียดและพัฒนาการรู้เท่าทันอารมณ์ 2) การเป็นทูตทางวัฒนธรรม โดยเชื่อมโยงประเพณีไทยเข้ากับความเรียบง่าย ความมีระเบียบ และสุนทรียภาพของญี่ปุ่น และ 3) การเป็นกัลยาณมิตรและผู้ให้คำปรึกษาทางจิตใจ โดยเปิดพื้นที่วัดไทยให้เป็นพื้นที่ปลอดภัยสำหรับผู้ที่เผชิญความเหงา ความโดดเดี่ยว และความกดดันจากการดำเนินชีวิต บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับหลักกัลยาณมิตรที่กำหนดให้ผู้เผยแผ่เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นผู้ฉลาดในการพูด อดทนต่อถ้อยคำ และไม่ชักนำไปในทางเสื่อม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระธรรมทูตจึงมิได้ทำหน้าที่เฉพาะการถ่ายทอดหลักธรรม แต่ยังเป็นผู้รับฟัง ให้คำปรึกษา และช่วยเหลือสังคม โดยยึดเมตตา ความอดทน และความเข้าใจความแตกต่างทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน (พระครูธรรมธรบงกช คนฺธาโร (ไกรทอง), 2560) การปฏิบัติศาสนกิจในญี่ปุ่นต้องอาศัยความฉลาดทางวัฒนธรรม โดยปรับภาษา เวลา สถานที่ และรูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับกฎหมายและจารีตท้องถิ่น เช่น เปลี่ยนจากการเทศนาแบบทางเดียวเป็นการสนทนาธรรม จัดตักบาตรภายในวัด ควบคุมระดับเสียงและประสานงานกับชุมชนล่วงหน้า ทั้งนี้ยังคงรักษาหลักพระธรรมวินัยและอัตลักษณ์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท

วิธีเผยแผ่ที่เหมาะสมสามารถสังเคราะห์เป็นโมเดล 3 ส. ได้แก่ 1) สนทนา เปิดพื้นที่รับฟังและวิเคราะห์ความทุกข์จากชีวิตจริง 2) สติ ประยุกต์วิปัสสนากรรมฐานเถรวาทร่วมกับความนิ่งสงบแบบซาเซน และ 3) สุนทรียะ ปรับจริยวัตร สถานที่ และกิจกรรมให้เรียบง่าย เป็นระเบียบ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมญี่ปุ่น รูปแบบดังกล่าวสะท้อนหลักการเผยแผ่ที่ต้องปรับวิธีการให้เหมาะสมกับภูมิศาสตร์ สังคม และจารีตของแต่ละพื้นที่ (พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), 2540) นอกจากนี้ พระธรรมทูตยังใช้สื่อดิจิทัล เช่น LINE และ X เพื่อเผยแพร่ข้อคิดธรรมะภาษาญี่ปุ่นที่สั้น กระชับ และเข้าถึงคนรุ่นใหม่ ตลอดจนสร้างเครือข่ายกับวัดและพระสงฆ์ญี่ปุ่น การเผยแผ่จึงเปลี่ยนจากการตั้งรับภายในวัดไปสู่การสื่อสารเชิงรุกและการทำงานร่วมกับชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางศาสนาและวัฒนธรรมของไทยในญี่ปุ่น

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าวประกอบด้วย 3 มิติสำคัญ ดังนี้

1. ด้านประวัติศาสตร์และราชสำนัก การพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างวัดนิตไตจิ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนวัดสำคัญ และการทรงปลูกต้นสน ณ วัดโคโตกุอิน ได้กลายเป็นทุนทางจิตวิญญาณและสัญลักษณ์แห่งความไว้วางใจระหว่างสองประเทศ เหตุการณ์เหล่านี้เป็นรากฐานที่ช่วยส่งเสริมการยอมรับวัดไทย พระธรรมทูต และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในสังคมญี่ปุ่นปัจจุบัน (สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว, 2569)

2. ด้านสถาบันและนิกายสัมพันธ์ แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทไทยกับพระพุทธศาสนามหายานนิกายเซนของญี่ปุ่นจะมีความแตกต่างด้านจารีต พิธีกรรม และบทบาทของพระสงฆ์ แต่มีเป้าหมายร่วมกันใน

การลดความทุกข์และพัฒนาคุณภาพชีวิต พระธรรมทูตไทยประยุกต์การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวเถรวาทให้สอดคล้องกับบริบทของพุทธศาสนานิกายเซนในญี่ปุ่น โดยนำลักษณะการนั่งอย่างสงบ เป็นระเบียบและเรียบง่ายของซาเซนมาใช้เป็นรูปแบบภายนอกของการฝึกปฏิบัติ ขณะเดียวกันยังคงใช้หลักสติปัฏฐานเป็นกรอบภายใน กล่าวคือ ให้ผู้ปฏิบัติตั้งสติรับรู้ลมหายใจและอิริยาบถ สังเกตความรู้สึก ความคิด และสภาวธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง โดยไม่ยึดติดหรือปรุงแต่ง แล้วพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามแนววิปัสสนาของเถรวาท ดังนั้น การประยุกต์ดังกล่าวจึงมิใช่การเปลี่ยนวิปัสสนาให้เป็นซาเซน แต่เป็นการใช้รูปแบบการนั่งและบรรยากาศอันสงบเรียบง่ายของเซนเป็นฐานสนับสนุนการเจริญสติและการพิจารณาสภาวธรรมตามหลักเถรวาท เกิดเป็นความร่วมมือข้ามนิกายที่มิได้มุ่งแข่งขันหรือเปลี่ยนความเชื่อ แต่เป็นการทำงานในฐานะหุ้นส่วนทางสังคม สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่นและเครือข่ายวัดไทยทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการเผยแผ่ธรรมะ อนุรักษ์วัฒนธรรม ดูแลชุมชนไทย และสร้างความร่วมมือกับชุมชนญี่ปุ่น ปัจจุบันเครือข่ายดังกล่าวประกอบด้วยวัดสมาชิกกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ของประเทศญี่ปุ่น (สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น, 2569)

3. ด้านสังคมและกิจกรรมเผยแผ่ การสร้างการยอมรับในระดับชุมชนเกิดจากการดำเนินงานแบบล่างขึ้นบน โดยพระธรรมทูตและวัดไทยปฏิบัติตามกฎหมาย เคารพสิทธิส่วนบุคคล เข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะและเปิดพื้นที่ให้ชาวญี่ปุ่นเข้ามาเรียนรู้ศาสนาและวัฒนธรรมไทย ความสัมพันธ์จึงเกิดจากความไว้วางใจ ความร่วมมือ และประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ มากกว่าการเผยแผ่ในลักษณะชักจูงให้เปลี่ยนศาสนา (ประเวศ วะสี, 2553; สุภางค์ จันทวานิช, 2550) การเผยแผ่ในปัจจุบันยังขับเคลื่อนผ่านความร่วมมือระหว่างคณะสงฆ์ภาครัฐ สถาบันการศึกษา และพุทธบริษัทสี่ เช่น โครงการอบรมธรรมทูตคฤหัสถ์ ภาคพื้นเอเชีย รุ่นที่ 2 ณ วัดระฆังญี่ปุ่น ซึ่งยกระดับคฤหัสถ์ให้เป็นหุ้นส่วนในการเผยแผ่และสร้างเครือข่ายข้ามวัฒนธรรม (วิทยาลัยพระธรรมทูต, 2569) นอกจากนี้ การเข้าร่วมวันวิสาขบูชานานาชาติร่วมกับคณะสงฆ์ญี่ปุ่นและพุทธศาสนิกชนหลายชาติยังสะท้อนการใช้กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นที่สร้างสันติภาพและความร่วมมือระดับชุมชน (วัดสุทธิวราราม, 2569)

โดยสรุป ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่นมิได้มุ่งแข่งขันหรือเพิ่มจำนวนศาสนิกชน แต่เป็นการใช้พุทธธรรมเป็นฐานของการร่วมมือ เยียวยา และยกระดับคุณภาพชีวิต พระธรรมทูตไทยจึงเปลี่ยนบทบาทจากผู้เผยแผ่ศาสนาไปสู่การเป็นทูตทางวัฒนธรรมและหุ้นส่วนทางสังคม ก่อให้เกิดรูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ ราชสำนัก สถาบัน คณะสงฆ์ วัฒนธรรม และประชาชน อันนำไปสู่ความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น” พบประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงภูมิหลังความสัมพันธ์ บทบาทและการส่งเสริมทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมของไทยและญี่ปุ่น ผู้วิจัยจึงนำผลการศึกษามาอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมีรากฐานยาวนานกว่า 600 ปี เริ่มจากการค้าทางทะเล การตั้งหมู่บ้านญี่ปุ่น ระบบเรือสำเภาตราแดง และบทบาทของยามาดะ นางามาซะในสมัยอยุธยา ก่อนพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ระดับราชสำนัก พระพุทธศาสนา สถาบัน และประชาชน ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่นมิได้เกิดขึ้นจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่มีการแลกเปลี่ยนผู้คน ความรู้ และวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญ สอดคล้องกับอิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ (2542) ซึ่งอธิบายว่าการค้าทางทะเลและการตั้งถิ่นฐานของชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาเป็นจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ที่พัฒนาไปสู่มิติทางการทูตและวัฒนธรรม และสอดคล้องกับธานี สุขเกษม (2564) ที่พบว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นมีทั้งมิติทางการค้า การเมือง และการแลกเปลี่ยนบุคลากร การพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนำไปสู่การสถาปนาวัดนิตไตจิ แสดงให้เห็นการใช้พระพุทธศาสนาเป็นกลไกสร้างมิตรภาพระหว่างประเทศ วัดนิตไตจิจึงเป็นทั้งศาสนสถานและสัญลักษณ์ของความไว้วางใจระหว่างราชสำนักไทยกับพุทธศาสนิกชนญี่ปุ่น (สถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว, 2569) นอกจากนี้ ต้นสนทรงปลูก ณ วัดโคโตกุอินยังเป็นพยานวัตถุที่สะท้อนความต่อเนื่องของพระราชไมตรีระหว่างสองประเทศ (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2569) ข้อค้นพบดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และราชสำนักได้กลายเป็นทุนทางจิตวิญญาณที่เอื้อต่อความร่วมมือในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนทางวิชาการระหว่างมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยกับสถาบันพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น ตลอดจนบทบาทของศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียร พันธรังษี ในการเชื่อมโยงองค์ความรู้เถรวาทกับมหายาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2536) ที่เห็นว่าความเข้าใจในศาสนาและวัฒนธรรมสามารถใช้เป็นฐานในการสร้างความสัมพันธ์และสันติภาพระหว่างประชาชนต่างสังคมได้

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า พระธรรมทูตไทยมีบทบาทสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ การเป็นผู้นำทางปัญญา การเป็นทูตทางวัฒนธรรม และการเป็นกัลยาณมิตรหรือผู้ให้คำปรึกษาทางจิตใจ บทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระธรรมทูตมิได้ทำหน้าที่เฉพาะการประกอบพิธีกรรมหรือถ่ายทอดคำสอน แต่ยังมีส่วนช่วยแก้ปัญหาความเครียด ความเหงา และความโดดเดี่ยวของคนในสังคมญี่ปุ่น การนำวิปัสสนากรรมฐานและสติมาใช้จึงเป็นการเปลี่ยนพระพุทธศาสนาจากเนื้อหาเชิงทฤษฎีไปสู่เครื่องมือพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นรูปธรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระมหาสุเทพ สุวฑฺฒโน (เหลาทอง) (2562) ซึ่งพบว่า พระธรรมทูตสายต่างประเทศต้องพัฒนาทั้งความรู้พระพุทธศาสนา การปฏิบัติกรรมฐาน ภาษา และความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งสอดคล้องกับพระมหาสมาน ชาตวิริโย (2563) ที่เสนอว่าพระธรรมทูตควรมีความ

อดทน ใฝ่ศึกษา รู้จักฟัง สามารถอธิบายหลักธรรม และทำงานร่วมกับบุคคลต่างวัฒนธรรมโดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง การปรับตัวของพระธรรมทูตไทยในด้านภาษา ความตรงต่อเวลา ความสะอาด ความเป็นระเบียบ การควบคุมเสียง และการจัดกิจกรรมภายในวัด สะท้อนหลักการรักษาแก่น แต่ปรับรูป กล่าวคือ ยังคงรักษาพระธรรมวินัย แต่ปรับวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับกฎหมายและจารีตของญี่ปุ่น สอดคล้องกับพระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ) (2540) ที่เสนอว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต้องประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มเป้าหมาย ผลการสังเคราะห์เป็นโมเดล 3 ส. ได้แก่ สนทนา สติ และสุนทรียะ แสดงให้เห็นรูปแบบการเผยแผ่ที่เหมาะสมกับสังคมญี่ปุ่น โดย “สนทนา” ทำให้พระธรรมทูตเป็นผู้รับฟังและร่วมวิเคราะห์ปัญหาชีวิตสติ เชื่อมวิปัสสนาเถรวาทกับซาเซน และสุนทรียะ ทำให้สถานที่จริยวัตร และกิจกรรมมีความเรียบง่ายและเป็นระเบียบ สอดคล้องกับพระครูนรนาถเจติยาภิรักษ์ (สมพงศ์ ญาณธีโร) (2561) ซึ่งพบว่าการเผยแผ่เชิงรุกต้องเข้าถึงบุคคลและชุมชนผ่านธรรมภาคปฏิบัติ สื่อออนไลน์ ศาสนสัมพันธ์ และการบริการสังคม

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่นประกอบด้วย 3 มิติ ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์และราชสำนัก 2) สถาบันและนิกายสัมพันธ์ และ 3) สังคมและกิจกรรมเผยแผ่ในปัจจุบัน ทั้ง 3 มิติมีความเชื่อมโยงกัน โดยประวัติศาสตร์และราชสำนักสร้างความไว้วางใจ สถาบันและคณะสงฆ์พัฒนาความร่วมมือ ส่วนพระธรรมทูต วัด และประชาชนทำให้ความสัมพันธ์เกิดผลในระดับชุมชน แม้พระพุทธศาสนาเถรวาทไทยกับมหายานและเซนของญี่ปุ่นจะแตกต่างกันด้านจารีตและพิธีกรรม แต่มีเป้าหมายร่วมในการลดความทุกข์และพัฒนาจิตใจ การนำวิปัสสนากรรมฐานและสติแบบเถรวาทไปประสานกับซาเซนและความเรียบง่ายแบบญี่ปุ่น จึงเป็นการเติมเต็มกันมากกว่าการแข่งขันทางนิกาย ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระมหาบุญทิน ปุญญโช (เทาศิริ) (2561) ที่เสนอว่าพระธรรมทูตต้องใช้ความแตกฉานในหลักธรรม การสื่อสาร และไหวพริบเพื่อปรับการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับกฎหมายและสังคมท้องถิ่น การสร้างการยอมรับในชุมชนญี่ปุ่นเกิดจากการปฏิบัติตามกฎระเบียบ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ การทำงานจิตอาสา และการเปิดวัดเป็นพื้นที่เรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวทำให้พระธรรมทูตและวัดไทยเปลี่ยนสถานะจากคนต่างถิ่นไปสู่หุ้นส่วนทางสังคม สอดคล้องกับประเวศ วะสี (2553) ที่เห็นว่าความสัมพันธ์ที่มั่นคงมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาบุคคลและสังคม และสุภางค์ จันทวานิช (2550) ที่อธิบายว่าวัฒนธรรมไทยมีฐานจากความเกื้อกูล ชุมชน และความสัมพันธ์ทางศาสนา นอกจากนี้ การอบรมธรรมทูตคฤหัสถ์ การใช้สื่อดิจิทัล และการจัดกิจกรรมร่วมกับพระสงฆ์ญี่ปุ่นและเครือข่ายนานาชาติ แสดงให้เห็นว่าการเผยแผ่ได้เปลี่ยนจากภารกิจของพระสงฆ์เพียงฝ่ายเดียวไปสู่ความร่วมมือของพุทธบริษัทและภาคีหลายภาคส่วน (วิทยาลัยพระธรรมทูต, 2569) จึงสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่นในปัจจุบันเป็นรูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาที่ใช้พุทธธรรม วัฒนธรรม และเครือข่ายประชาชนสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และสันติภาพอย่างยั่งยืน

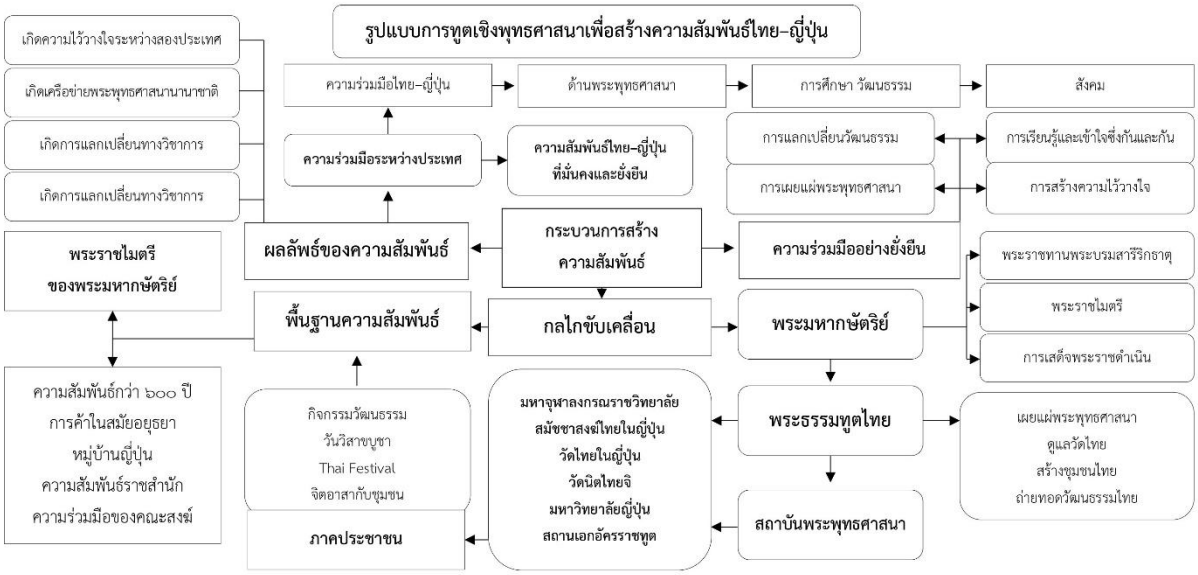
ผลการวิจัยโดยสรุปแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างไทยกับญี่ปุ่นมีพัฒนาการต่อเนื่องจากการค้าและการแลกเปลี่ยนผู้คนในสมัยอยุธยา ไปสู่ความสัมพันธ์ระดับราชสำนัก สถาบันทางพระพุทธศาสนา และประชาชน จนกลายเป็น ทุนทางจิตวิญญาณ ที่สนับสนุนความร่วมมือระหว่างสองประเทศในปัจจุบัน ภายใต้ความสัมพันธ์ดังกล่าว พระธรรมทูตไทยมีบทบาทมากกว่าการเผยแผ่

หลักธรรมหรือประกอบศาสนพิธี โดยทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญา ทูตทางวัฒนธรรม และกัลยาณมิตรผู้ให้คำปรึกษาด้านจิตใจแก่ประชาชนในสังคมญี่ปุ่น การปฏิบัติงานยึดหลักรักษาแก่น แต่ปรับรูป คือ รักษาพระธรรมวินัยและสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท พร้อมปรับภาษา จริยวัตร กิจกรรม และวิธีการสื่อสารให้เหมาะสมกับกฎหมายและวัฒนธรรมญี่ปุ่น

การประยุกต์วิปัสสนากรรมฐานกับซาเซนจึงมิใช่การผสมคำสอนจนสูญเสียอัตลักษณ์ แต่เป็นการใช้รูปแบบการนั่งอย่างสงบ เรียบง่าย และเป็นระเบียบของเซนเป็นฐานสนับสนุนการเจริญสติและพิจารณาสภาวธรรมตามหลักเถรวาท ผลการวิจัยจึงสังเคราะห์เป็นโมเดล 3 ส. ได้แก่ สนทนา สติ และสุนทรียะ ซึ่งสะท้อนการเผยแผ่ที่เน้นการรับฟัง การพัฒนาจิตใจ และการจัดสภาพแวดล้อมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวญี่ปุ่น เมื่อประกอบกับการสร้างเครือข่ายระหว่างวัด สถาบันการศึกษา คณะสงฆ์ พุทธบริษัท และชุมชน จึงทำให้วัดไทยและพระธรรมทูตพัฒนาจากผู้เผยแผ่ต่างถิ่นไปสู่การเป็นหุ้นส่วนทางสังคม และก่อให้เกิด “การทูตเชิงพุทธศาสนา” ที่ส่งเสริมความเข้าใจ ความไว้วางใจ และสันติภาพระหว่างไทยกับญี่ปุ่นอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการวิเคราะห์ผลการวิจัย สามารถสังเคราะห์เป็น “รูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศมิได้เกิดจากบุคคลหรือกิจกรรมใดเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา วัฒนธรรม สถาบัน และประชาชน โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลางในการสร้างความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความร่วมมือ ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ดังนี้

ภาพที่ 1 รูปแบบการทูตเชิงพุทธศาสนาเพื่อสร้างความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น

องค์ประกอบที่ 1 พื้นฐานสำคัญ ได้แก่ พระพุทธศาสนา วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ร่วม แม้ไทยจะนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนญี่ปุ่นนับถือมหายานและเซน แต่ทั้งสองประเทศมีจุดร่วมด้านเมตตา

กรุณา สันติภาพ และการเคารพความแตกต่าง ขณะที่วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ช่วยถ่ายทอดอัตลักษณ์และยืนยันความสัมพันธ์ที่ดำเนินมาอย่างยาวนาน

องค์ประกอบที่ 2 พื้นฐานความสัมพันธ์ เริ่มจากการค้าและการตั้งถิ่นฐานของชาวญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยา ก่อนพัฒนาเป็นความสัมพันธ์ทางการทูต ราชสำนัก ศาสนา และประชาชน เหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ การพระราชทานพระบรมสารีริกธาตุ การสถาปนาวัดนิตไตจิ และการเสด็จพระราชดำเนินเยือนศาสนสถานในญี่ปุ่น ซึ่งสะท้อนความศรัทธาและความผูกพันทางจิตใจของทั้งสองประเทศ

องค์ประกอบที่ 3 กลไกขับเคลื่อน ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ พระธรรมทูตไทย สถาบันทางศาสนาและการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ และภาคประชาชน โดยพระธรรมทูตทำหน้าที่เป็นผู้เผยแผ่ ผู้นำชุมชน ทูตทางวัฒนธรรม และผู้ประสานความร่วมมือ ขณะที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น วัดไทย มหาวิทยาลัยญี่ปุ่น และสถานเอกอัครราชทูตไทยทำหน้าที่สนับสนุนการศึกษา การเผยแผ่ และกิจกรรมระหว่างประเทศ ส่วนประชาชนมีส่วนร่วมผ่านกิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม และจิตอาสา

องค์ประกอบที่ 4 กระบวนการสร้างความสัมพันธ์ เริ่มจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม นำไปสู่ความเข้าใจ การเคารพและยอมรับความแตกต่าง การสร้างความไว้วางใจ และการพัฒนาเป็นความร่วมมือด้านศาสนา การศึกษา วัฒนธรรม และสังคมอย่างต่อเนื่อง

องค์ประกอบที่ 5 ผลลัพธ์ ได้แก่ ความไว้วางใจระหว่างประเทศ เครือข่ายพระพุทธศาสนานานาชาติ การแลกเปลี่ยนทางวิชาการ การอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย และความร่วมมือระดับประชาชน

เป้าหมายสูงสุดของรูปแบบ คือ ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่นที่มั่นคงและยั่งยืน โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นพลังทางวัฒนธรรมในการสร้างมิตรภาพ ความร่วมมือ และสันติภาพ ทั้งนี้ ความสำเร็จขึ้นอยู่กับการประสานงานของทุกภาคส่วน โดยมีพระธรรมทูตไทยเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงระดับนโยบาย สถาบัน และชุมชนเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย–ญี่ปุ่นมีพัฒนาการต่อเนื่องยาวนานกว่า 600 ปี จากความสัมพันธ์ด้านการค้าและการตั้งถิ่นฐาน สู่ความร่วมมือระดับราชสำนัก ศาสนา และสถาบัน โดยพระธรรมทูตไทยมีบทบาทสำคัญทั้งในฐานะผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา ทูตทางวัฒนธรรม และผู้เชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคม ผ่านแนวทาง “3ส.” ได้แก่ สนทนา สติ และสุนทรียะ ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังสะท้อนการประสานพระพุทธศาสนาเถรวาทไทยกับมหายานและเซนของญี่ปุ่น ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจ ความไว้วางใจ ความร่วมมือ และสันติภาพระหว่างสองประเทศอย่างยั่งยืน

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรจัดทำแผนยุทธศาสตร์ร่วมระหว่างมหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยในญี่ปุ่นอย่างเป็นระบบ

2) ควรพัฒนาระบบงบประมาณ ฐานข้อมูล และสวัสดิการสำหรับพระธรรมทูตไทยในญี่ปุ่น เพื่อสนับสนุนการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง

3) ควรใช้วัดไทยในญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยงพระพุทธศาสนากับนโยบาย Soft Power เพื่อสร้างภาพลักษณ์และความสัมพันธ์อันดีระหว่างประเทศ

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) พระธรรมทูตควรใช้ภาษาญี่ปุ่นที่เข้าใจง่าย และประยุกต์จิตวิทยากับเทคโนโลยีดิจิทัลในการเผยแผ่ให้เหมาะสมกับสังคมญี่ปุ่น

2) ควรจัดกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมที่เข้าถึงง่าย เช่น การปฏิบัติธรรมระยะสั้น ชั้นเรียนภาษาและอาหารไทย และกิจกรรมแลกเปลี่ยนไทย–ญี่ปุ่น

3) ควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับคณะสงฆ์ญี่ปุ่น มหาวิทยาลัย หน่วยงานท้องถิ่น ชุมชนไทย และประชาชนญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรเปรียบเทียบรูปแบบการเผยแผ่ของพระธรรมทูตไทยในญี่ปุ่นกับประเทศอื่น เพื่อถอดบทเรียนและปัจจัยความสำเร็จ

2) ควรประเมินผลสัมฤทธิ์และผลกระทบของกิจกรรมพระธรรมทูตที่มีต่อทัศนคติ คุณภาพชีวิต และความสัมพันธ์ของประชาชนในระยะยาว

3) ควรศึกษาทักษะที่จำเป็นสำหรับพระธรรมทูตยุคดิจิทัล เช่น ภาษาญี่ปุ่น จิตวิทยา การสื่อสารข้ามวัฒนธรรม และการใช้สื่อออนไลน์ เพื่อนำไปพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมที่เหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงการต่างประเทศ. (2560, 26 กันยายน). *“130 Years of Thailand–Japan Friendship” exhibition*. https://www.mfa.go.th/en/content/5d5bd0d115e39c306002189b

กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่น. (2569*). Japan–Thailand relations: Basic data. Tokyo: Ministry of Foreign Affairs of Japan*. สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/thailand/data.html

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2569). *พระใหญ่ไดบุตสึ “พระรอด” แห่งญี่ปุ่นกับต้นสน 2 รัชกาล.* https://www.silpa-mag.com/history/article_164443

กาญจนา ดำจุติ, พระครูธรรมธรบงกช คนฺธาโร (ไกรทอง), และพระครูสุจิตกิตติวัฒน์. (2560). พุทธวิธีการเจริญสัมพันธไมตรี. *วารสาร มจร หริภุญชัยปริทรรศน์*, 1(2), 58–68. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMHR/article/download/173122/124086/

ธานี สุขเกษม, และวุฒิพงศ์ บัวช้อย. (2564). ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและญี่ปุ่น ตั้งแต่ พ.ศ. 2149 ถึง พ.ศ. 2310. *วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา*, 13(1), 7–22. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jas/article/view/248480

ประเวศ วะสี. (2553). *พัฒนาการมนุษย์และสังคม.* กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธฉือจี้.

พระครูนรนาถเจติยาภิรักษ์ (สมพงศ์ ญาณธีโร). (2561). *รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระธรรมทูตสายอินเดีย–เนปาลตามหลักพุทธจิตวิทยา* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2540). *พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2536). *กระแสธรรมเพื่อชีวิตและสังคม.* กองทุนวุฒิธรรมเพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม.

พระมหาบุญทิน ปุญฺญโช (เทาศิริ). (2561). *กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามหลักปฏิสัมภิทา 4 สำหรับพระธรรมทูตไทยในทวีปยุโรป* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระมหาสมาน ชาตวิริโย (ศศิสุวรรณพงศ์). (2563). การศึกษาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศสหรัฐอเมริกา. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(7), 113–125. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/download/242227/166275

พระมหาสุเทพ สุวฑฺฒโน (เหลาทอง). (2562). กลยุทธ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์*, 6(3), 1363–1378. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/185481

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วิทยาลัยพระธรรมทูต. (2569, 15 กรกฎาคม). *มจร จับมือสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น เปิดอบรมธรรมทูตคฤหัสถ์ภาคพื้นเอเชีย รุ่นที่ 2 ณ วัดระฆังญี่ปุ่น หลอมรวมพลังศาสนา-บ้านเมือง-สถาบันพระมหากษัตริย์สู่เวทีสากล.* https://odc.mcu.ac.th/?p=79404

วัดนิตไตจิ. (ม.ป.ป.). *เว็บไซต์วัดนิตไตจิ*. สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://www.nittaiji.or.jp/

วัดสุทธิวราราม. (ม.ป.ป.). *วัดสุทธิวราราม* [เพจ Facebook]. Facebook. สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://www.facebook.com/Watsuthi2424

สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงโตเกียว. (ม.ป.ป.). *วัดนิตไตจิ*. สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://site.thaiembassy.jp/th/info/japanese-shrines/6250

สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลวัดสมาชิกและการดำเนินงานของสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น.* สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://watthai.jp

สมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น. (ม.ป.ป.). *วัดสมาชิกสมัชชาสงฆ์ไทยในญี่ปุ่น.* สืบค้น 22 สิงหาคม 2569, จาก https://watthai.jp

สุภางค์ จันทวานิช. (2550). *สังคมและวัฒนธรรมไทย.* สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ. (2542). *ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น 600 ปี. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์* (บรรณาธิการ). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

BUDDHADHAMMA INTEGRATION FOR PROMOTING CULTURAL TOURISM MANAGEMENT IN KANCHANABURI MUNICIPALITY

อุทัย อินทรักษ์[1], บุญทัน ดอกไธสง[2], สมาน งามสนิท[3]

Uthai Intarak[1], Boonton Dockthaisong[2], Saman Ngamsanit[3]

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author E-mail: uthai.int@mcu.ac.th

Received 30 August 2026; Revised: 17 September 2026; Accepted: 24 September 2026

****

การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

อุทัย อินทรักษ์, บุญทัน ดอกไธสง, สมาน งามสนิท

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี 2) ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี และ 3) นำเสนอการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยประชาชนในเขตเทศบาลเมืองกาญจนบุรี จำนวน 394 คน ใช้การสุ่มแบบแบ่งชั้นตามสัดส่วน โดยกำหนดชุมชนทั้ง 27 แห่งเป็นชั้นภูมิ จัดสรรจำนวนตัวอย่างตามสัดส่วนประชากรของแต่ละชุมชน แล้วสุ่มอย่างง่ายภายในแต่ละชุมชน และสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 18 รูปหรือคน พร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูปหรือคน โดยการเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือวิจัยได้แก่ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรีโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$= 3.70, S.D. = 0.84) โดยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐาน อัตลักษณ์และวิถีไทยมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X}$=3.85, S.D.=0.80) 2) องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวมีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยเมื่อพิจารณาค่าสัมประสิทธิ์ องค์ประกอบดังกล่าวสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 46.60 (Adjusted R^2 = 0.466) และการบริหารจัดการชุมชนมีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงสุด (β = 0.318) ส่วนหลักสัปปายะ 4 ร่วมกันอธิบายได้ร้อยละ 43.30 (Adjusted R^2 = 0.433) โดยปุคคลสัปปายะมีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงสุด (β = 0.341) และ 3) รูปแบบสัปปายะ–การมีส่วนร่วม–การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (SPC Model) กำหนดให้สัปปายะ 4 เป็นเกณฑ์คุณภาพ การมีส่วนร่วมเป็นกลไกแปลงเกณฑ์สู่การร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน ร่วมติดตาม และร่วมรับผลประโยชน์ ส่วนกระบวนการจัดการเป็นเครื่องมือทำให้เกิดแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพ คุณค่าทางเศรษฐกิจที่สมดุล การกระจายรายได้ และความยั่งยืนบนฐานอัตลักษณ์

คำสำคัญ: การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม; การบูรณาการหลักพุทธธรรม; การมีส่วนร่วมของชุมชน; เทศบาลเมืองกาญจนบุรี; หลักสัปปายะ 4

BUDDHADHAMMA INTEGRATION FOR PROMOTING CULTURAL TOURISM MANAGEMENT IN KANCHANABURI MUNICIPALITY

Uthai Intarak, Boonton Dockthaisong, Saman Ngamsanit

Abstract

This study aimed to 1) examine cultural tourism management by Kanchanaburi Municipality 2) investigate the factors predicting cultural tourism management within Kanchanaburi Municipality and 3) propose an integrated application of Buddhist principles, particularly the Four Sappaya principles, to enhance cultural tourism management. A mixed-methods research design was employed. In the quantitative component, the population comprised residents of Kanchanaburi Municipality. The quantitative sample consisted of 394 residents selected through proportionate stratified random sampling, with simple random sampling conducted within each stratum. In the qualitative component, 18 monastic and lay key informants and 10 experts were selected through purposive sampling. Data were collected using a questionnaire, in-depth interviews, and focus group discussions. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics and stepwise multiple regression analysis, whereas qualitative data were analyzed through content analysis.

The research findings revealed that:

1) the overall level of cultural tourism management by Kanchanaburi Municipality was high ($\bar{x}$ = 3.70, SD = 0.84). Among the dimensions examined, sustainable tourism development grounded in Thai identity and ways of life received the highest mean score ($\bar{x}$= 3.85, SD = 0.80) 2) the tourism management components significantly predicted cultural tourism management, collectively accounting for 46.60% of the variance after adjustment (adjusted R^2 = 0.466). Community management had the largest standardized regression coefficient (β = 0.318). Similarly, the Four Sappaya principles collectively accounted for 43.30% of the variance after adjustment (adjusted R^2 = 0.433), with Puggala Sappaya having the largest standardized regression coefficient (β = 0.341) and 3) the qualitative findings informed the development of the Sappaya–Participation–Cultural Tourism Management Model (SPC Model). The model conceptualizes the Four Sappaya principles as quality criteria and stakeholder participation as the mechanism through which these criteria are translated into joint decision-making, collaborative implementation, joint monitoring and evaluation, and equitable benefit sharing. Cultural tourism management processes serve as operational mechanisms for developing high-quality tourism destinations, generating balanced economic value, ensuring

the equitable distribution of tourism-related income and benefits, and fostering sustainability grounded in local identity.

Keywords: Cultural Tourism Management; Buddhadhamma Integration; Community Participation; Kanchanaburi Municipality; Four Sappaya Principles.

บทนำ

ภายหลังวิกฤตการณ์โควิด-19 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวทั่วโลกเผชิญการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านโครงสร้างตลาด รูปแบบการเดินทาง และพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว โดยนักท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับความปลอดภัย คุณภาพของประสบการณ์ การเรียนรู้ และคุณค่าทางจิตใจมากขึ้น ส่งผลให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้รับความสนใจในฐานะรูปแบบการท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ประเพณี ภูมิปัญญา อาหาร และอัตลักษณ์ของชุมชน ควบคู่กับการสร้างรายได้และการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรม (Abbas et al., 2021) แนวโน้มดังกล่าวสอดคล้องกับแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566–2570) ซึ่งกำหนดแนวทางการพัฒนาไว้ 4 ด้าน ได้แก่ การเสริมสร้างความเข้มแข็งและภูมิคุ้มกันของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว การพัฒนาปัจจัยพื้นฐานให้มีคุณภาพสูง การยกระดับประสบการณ์ด้านการท่องเที่ยว และการส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยมุ่งให้การท่องเที่ยวเป็นกลไกสร้างคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างสมดุล (คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ, 2566) การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยว แต่ครอบคลุมถึงการจัดการพื้นที่ การพัฒนากิจกรรมและบริการ การมีส่วนร่วมของชุมชน การกระจายผลประโยชน์ และการธำรงรักษาอัตลักษณ์ท้องถิ่นให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

เทศบาลเมืองกาญจนบุรีมีทุนทางวัฒนธรรมหลากหลาย ทั้งชุมชนดั้งเดิม ศาสนสถาน วิถีชีวิตริมแม่น้ำ ประเพณี อาหารพื้นถิ่น และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะชุมชนปากแพรกซึ่งมีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แต่ยังต้องได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องและสอดคล้องกับโครงสร้างและบริบทของชุมชน เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (ภูชิต ภูชำนิ, ธวัชชัย ประหยัดวงศ์ และชนกนันท์ นราแก้ว, 2560) ขณะเดียวกัน รายงานการติดตามและประเมินผลแผนพัฒนาท้องถิ่นของเทศบาลเมืองกาญจนบุรีสะท้อนความจำเป็นในการพัฒนาการบริหารจัดการเชิงบูรณาการ โครงสร้างพื้นฐาน บุคลากร กิจกรรมท่องเที่ยว และความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน เพื่อยกระดับพื้นที่จากเมืองที่นักท่องเที่ยวแวะผ่านไปสู่แหล่งท่องเที่ยวคุณภาพซึ่งสามารถสร้างมูลค่าและกระจายรายได้สู่ชุมชน (คณะกรรมการติดตามและประเมินผลแผนพัฒนาเทศบาลเมืองกาญจนบุรี, 2568) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องอาศัยการจัดการเชิงกลยุทธ์และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผน การดำเนินงาน จนถึงการรับผลประโยชน์ร่วมกัน (ศราวัสดี นวกัณห์วรกุล และดวงเงิน ซื่อภักดี, 2564)

เมื่อสังเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า งานศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ศักยภาพ สภาพแวดล้อม และการกำหนดแนวทางพัฒนาพื้นที่เป็น

สำคัญ ตัวอย่างเช่น งานของศราวัสดี นวกัณห์วรกุล และดวงเงิน ซื่อภักดี (2564) ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิเคราะห์ SWOT–TOWS ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม จึงมิได้มุ่งทดสอบอำนาจพยากรณ์ขององค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวที่มีต่อผลลัพธ์ของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมด้วยการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ ยังขาดการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ว่าปัจจัยด้านการจัดการท่องเที่ยวและหลักพุทธธรรมส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างไร รวมถึงยังขาดรูปแบบบูรณาการที่สามารถนำไปใช้ในระดับเทศบาลได้อย่างเป็นระบบ และประเด็นต่อมาแม้มีการประยุกต์หลักสัปปายะ 4 กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา แต่การศึกษาดังกล่าวมุ่งศึกษาการท่องเที่ยวในบริบทวัดและใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (พระครูสมุห์วิธวินท์ อคคฺปญฺโญ และคณะ, 2568) ซึ่งยังไม่ปรากฏการเชื่อมหลักสัปปายะ 4 เข้ากับกรอบองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชน และผลลัพธ์ของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในแบบจำลองเดียวกันอย่างเป็นระบบ และประเด็นสุดท้าย แม้เอกสารแผนพัฒนาท้องถิ่นและงานศึกษาเกี่ยวกับชุมชนปากแพรกจะสะท้อนศักยภาพและปัญหาของพื้นที่แต่ยังไม่ปรากฏหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ทดสอบร่วมกันว่า องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวและหลักสัปปายะ 4 ส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้มากน้อยเพียงใด รวมทั้งยังขาดรูปแบบบูรณาการที่เชื่อมโยงหลักพุทธธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน และกระบวนการบริหารจัดการในระดับเทศบาล แม้งานวิจัยด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจะให้ความสำคัญกับทุนทางวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชนและการพัฒนาอย่างยั่งยืน แต่การนำหลักพุทธธรรมมาแปลงเป็นกรอบการจัดการท่องเที่ยวในระดับเทศบาลยังมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะหลักสัปปายะ 4 ซึ่งสามารถประยุกต์เป็นเกณฑ์ความเหมาะสมของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม ได้แก่ อาวาสสัปปายะในฐานะการจัดพื้นที่และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม อาหารสัปปายะในฐานะการพัฒนาอาหารและบริการพื้นถิ่นที่ปลอดภัยและมีคุณค่า ธรรมสัปปายะในฐานะการสื่อสารและถ่ายทอดความหมายทางวัฒนธรรมอย่างถูกต้อง และปุคคลสัปปายะในฐานะการพัฒนาบุคลากร ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้ประกอบการและเครือข่ายภาคีให้เป็นเจ้าบ้านที่มีความรู้ จิตบริการ และคุณธรรม

การวิจัยครั้งนี้จึงนำแนวคิดองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวของกนกกานต์ แก้วนุช (2564) ประกอบด้วย การพิจารณากิจกรรมการท่องเที่ยว การกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ การบริหารจัดการชุมชน และการประเมินผลและแก้ไขปัญหา มาใช้เป็นกรอบอธิบายกระบวนการบริหารจัดการ ควบคู่กับการสังเคราะห์หลักสัปปายะ 4 เป็นกรอบเชิงประยุกต์ 4 ด้านตามนิยามเชิงปฏิบัติการของงานวิจัย ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ ธรรมสัปปายะ และปุคคลสัปปายะ (ม.มู.อ. (ไทย) มจร. 1/109/269–275) โดยพิจารณาผลลัพธ์ของการจัดการใน 4 มิติ คือ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพ การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสมดุล การกระจายรายได้และผลประโยชน์ และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทย (กนกกานต์ แก้วนุช, 2564) เพื่อศึกษาปัจจัยด้านองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวและหลักสัปปายะ 4 ที่ส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ผลการวิจัยจะช่วยเติมเต็มช่องว่างเชิงประจักษ์ด้วยหลักฐานทางสถิติ เติมเต็มช่องว่างเชิงทฤษฎีด้วยการเชื่อมหลักพุทธธรรมกับกรอบการจัดการท่องเที่ยว และเติมเต็มช่องว่างเชิงบริบทด้วยรูปแบบการบริหารจัดการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในระดับเทศบาลได้อย่างเป็นระบบ

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี วิเคราะห์ปัจจัยด้านองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวและหลักสัปปายะ 4 ที่ส่งผลกับการจัดการดังกล่าว และสังเคราะห์รูปแบบการบูรณาการหลักสัปปายะ 4 เพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้มีคุณภาพ สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสมดุล กระจายรายได้อย่างเป็นธรรม และธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี
3. เพื่อนำเสนอการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเป็นแบบผสานวิธีชนิดอธิบายตามลำดับ (Sequential Explanatory Mixed-Methods Design) โดยดำเนินการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพตามลำดับ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและครบถ้วน ดำเนินการ 3 ระยะ ได้แก่ ระยะที่ 1 เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเพื่อระบุระดับและปัจจัยที่ส่งผล ระยะที่ 2 ใช้ผลเชิงปริมาณกำหนดประเด็นสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่ออธิบายเหตุผลและบริบท และระยะที่ 3 สนทนากลุ่มเฉพาะเพื่อตรวจสอบการตีความและสังเคราะห์รูปแบบบูรณาการ การเชื่อมข้อมูลเกิดทั้งในขั้นเลือกประเด็นสัมภาษณ์และขั้นจัดทำข้อสรุปร่วมระหว่างผลเชิงปริมาณกับเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือหลักและวิเคราะห์ด้วยสถิติเชิงพรรณนาและเชิงอนุมาน ขณะที่การวิจัยเชิงคุณภาพใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มย่อยที่คัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แนวคำถามสัมภาษณ์และแบบบันทึกภาคสนาม ข้อมูลทั้งสองชุดถูกนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบและบูรณาการเพื่อสังเคราะห์ข้อค้นพบและสรุปผลอย่างเป็นระบบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. รูปแบบของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยดำเนินการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และนำเสนอการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้แนวคิดองค์ประกอบการจัดการการท่องเที่ยวและหลักพุทธธรรมสัปปายะ 4 เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย พื้นที่วิจัย คือ เทศบาลเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

2. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรเชิงปริมาณคือประชาชนในเขตเทศบาลเมืองกาญจนบุรี 23,808 คน กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างตามสูตรของ Yamane (1973) ที่ระดับความคลาดเคลื่อน .05 ได้ 394 คน ใช้การสุ่มแบบแบ่งชั้นตามสัดส่วน โดยกำหนดชุมชนทั้ง 27 แห่งเป็นชั้นภูมิ จัดสรรจำนวนตัวอย่างตามสัดส่วนประชากรของแต่ละชุมชน แล้วสุ่มอย่างง่ายภายในแต่ละชุมชน

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 18 รูปหรือคน โดยเกณฑ์การคัดเลือกเฉพาะบุคคลที่มีบทบาท มีประสบการณ์และมีความรู้เกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่ คัดเลือกแบบเจาะจงเพื่อให้ครอบคลุม 5 กลุ่ม ได้แก่ นักวิชาการ/ผู้ปฏิบัติด้านพระพุทธศาสนา 4 รูปหรือคน ผู้บริหารหรือผู้กำหนดนโยบาย 3 คน นักวิชาการด้านรัฐประศาสนศาสตร์ 3 คน เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานระดับพื้นที่ 4 คน และผู้ประกอบการหรือผู้เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว 4 คน ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการสนทนากลุ่ม 10 รูปหรือคน โดยการคัดเลือกจากผู้มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา การบริหารท้องถิ่น การท่องเที่ยว และบริบทพื้นที่ เพื่อให้ตรวจสอบรูปแบบได้จากหลายมุมมอง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสอบถาม ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ตอน ประกอบด้วย (1) แบบสอบถามเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม (2) แบบสอบถามเกี่ยวกับองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว (3) แบบสอบถามเกี่ยวกับหลักสัปปายะ 4 และ (4) แบบสอบถามเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ผลการตรวจสอบความเชื่อมั่นของแบบสอบถามตามวิธีของครอนบาค (Cronbach) โดยใช้สัมประสิทธิ์แอลฟา (α) พบว่า แบบสอบถามทั้งฉบับมีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.984

2) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) สำหรับเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

3) แนวทางการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion Guide) เพื่อยืนยันผลการศึกษาและสังเคราะห์รูปแบบการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณดำเนินการโดยแจกแบบสอบถามให้แก่กลุ่มตัวอย่างจำนวน 394 คนในพื้นที่เทศบาลเมืองกาญจนบุรี และตรวจสอบความครบถ้วนของข้อมูลก่อนนำไปวิเคราะห์ ส่วนการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพดำเนินการโดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 18 รูปหรือคน และจัดการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 10 รูปหรือคน เพื่อตรวจสอบการตีความ ยืนยันความเหมาะสมของรูปแบบ และสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายสำหรับการพัฒนารูปแบบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ข้อมูลทั่วไปวิเคราะห์ด้วยความถี่และร้อยละ ส่วนระดับความคิดเห็นวิเคราะห์ด้วยค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ทดสอบความสัมพันธ์ด้วยสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์

เพียร์สัน และตรวจสอบข้อตกลงของการถดถอย ได้แก่ normality, linearity, independence of errors, homoscedasticity, multicollinearity และ outliers จากนั้นวิเคราะห์อำนาจพยากรณ์ด้วยการถดถอยพหุคูณแบบขั้นตอน โดยกำหนดนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ใช้แสดงความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์ มิใช่ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา โดยจัดระเบียบและจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่ ตัดข้อมูลซ้ำ เชื่อมโยงข้อค้นพบกับกรอบแนวคิด และสังเคราะห์ประเด็นร่วม เพื่อนำมาอธิบายและสนับสนุนผลการวิจัยเชิงปริมาณ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

ผลการวิจัยการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี จากความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ จำนวน 394 คน พบว่า โดยภาพรวมมีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า ทุกด้านมีผลการดำเนินงานอยู่ในระดับมาก โดยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทยมีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมา ได้แก่ ด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพ ด้านการกระจายรายได้และผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวสู่ทุกพื้นที่และทุกภาคส่วน และด้านการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างสมดุล ตามลำดับ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ระดับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี (n = 394)

การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี	ระดับปฏิบัติการ		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
1. ด้านการเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพ	3.70	0.83	มาก
2. ด้านการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างสมดุล	3.59	0.88	มาก
3. ด้านการกระจายรายได้และผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวสู่ทุกพื้นที่และทุกภาคส่วน	3.66	0.85	มาก
4. ด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทย	3.85	0.80	มาก
ภาพรวม	**3.70**	**0.84**	**มาก**

จากตารางที่ 1 พบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรีโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$= 3.70, S.D. = 0.84) โดยด้านการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทยมีค่าเฉลี่ยสูงที่สุด ($\bar{X}$= 3.85) สะท้อนให้เห็นว่าเทศบาลเมืองกาญจนบุรีให้ความสำคัญกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวบนฐานอัตลักษณ์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชน ควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางวัฒนธรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายในพื้นที่ ขณะที่

ด้านการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างสมดุลมีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด ($\bar{X}$= 3.59) แม้ว่าจะยังอยู่ในระดับมาก แต่สะท้อนให้เห็นว่ายังมีโอกาสในการพัฒนาด้านการสร้างมูลค่าเพิ่มของสินค้าและบริการ การตลาดเชิงสร้างสรรค์ และการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มศักยภาพทางเศรษฐกิจของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ผลการวิจัยเชิงคุณภาพสนับสนุนผลการวิจัยเชิงปริมาณ โดยผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมควรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์และสืบสานอัตลักษณ์ของท้องถิ่นผ่านกิจกรรมเชิงประสบการณ์ การสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และการสื่อสารคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม เพื่อสร้างประสบการณ์ที่มีคุณค่าแก่ผู้มาเยือนและนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

ผลการวิจัยตามสมมติฐาน พบว่า

สมมติฐานที่ 1 องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ด้านการพิจารณากิจกรรมการท่องเที่ยว ด้านการกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ ด้านการบริหารจัดการชุมชน และด้านการประเมินผลการแก้ปัญหา อย่างน้อย 1 ด้าน มีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ผลการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณขององค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวที่มีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยว	B	Std.Error	Beta	t	Sig.
ค่าคงที่ (Constant)	1.104	0.218		5.064	< .001
ด้านการบริหารจัดการชุมชน (X1_3)	0.263	0.034	0.318	7.735**	< .001
ด้านการประเมินผลการแก้ปัญหา (X1_4)	0.229	0.033	0.289	6.939**	< .001
ด้านการพิจารณากิจกรรมการท่องเที่ยว (X1_1)	0.181	0.037	0.216	4.892**	< .001
ด้านการกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ (X1_2)	0.134	0.039	0.154	3.436**	.001

Multiple R = 0.686, R^2 = 0.471, Adjusted R^2 = 0.466, Std. Error = 0.479, F = 86.214, p < .001

** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากตารางที่ 2 พบว่า องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวทั้ง 4 ด้านร่วมกันพยากรณ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยมี Multiple R = 0.686, R^2 = 0.471 และ Adjusted R^2 = 0.466 แสดงว่าสามารถอธิบายความแปรปรวนภายหลังการปรับแก้ได้ร้อยละ 46.60 เมื่อพิจารณาค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐาน พบว่า การบริหารจัดการชุมชนมีค่าสูงสุด (β = 0.318) รองลงมาคือการประเมินผลการแก้ปัญหา (β = 0.289) การพิจารณากิจกรรมการท่องเที่ยว (β = 0.216) และการกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ (β = 0.154) ตามลำดับ

ผลการวิจัยเชิงคุณภาพสนับสนุนผลการวิจัยเชิงปริมาณ โดยพบว่า เทศบาลเมืองกาญจนบุรีให้ความสำคัญกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยว การอนุรักษ์และต่อยอดทุนทางวัฒนธรรมผ่านการเล่าเรื่อง (Storytelling) การพัฒนากิจกรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ตลอดจนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน วัด ภาครัฐ และภาคเอกชน (เครือข่าย บวร) ในการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถตอบสนองทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการอนุรักษ์วัฒนธรรมได้อย่างเหมาะสม

สามารถเขียนสมการพยากรณ์ได้ดังนี้

$\hat{Y}$ = 1.104 + 0.263(X1_3) + 0.229(X1_4) + 0.181(X1_1) + 0.134(X1_2)

Zy = 0.318Zx1_3 + 0.289Zx1_4 + 0.216Zx1_1 + 0.154Zx1_2

สมมติฐานที่ 2 หลักพุทธธรรมตามหลักสัปปายะ 4 ประกอบด้วย ด้านบุคคลสัปปายะ ด้านอาวาสสัปปายะ ด้านธรรมสัปปายะ และด้านอาหารสัปปายะ อย่างน้อย 1 ด้าน มีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ดังแสดงในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ผลการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณของหลักสัปปายะ 4 ที่มีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

หลักสัปปายะ 4	B	Std.Error	Beta	t	Sig.
ค่าคงที่ (Constant)	1.126	0.205		5.493	< .001
ด้านบุคคลสัปปายะ (X2_4)	0.268	0.036	0.341	7.444**	< .001
ด้านอาวาสสัปปายะ (X2_1)	0.192	0.038	0.248	5.053**	< .001
ด้านธรรมสัปปายะ (X2_3)	0.161	0.037	0.201	4.351**	< .001
ด้านอาหารสัปปายะ (X2_2)	0.121	0.040	0.148	3.025**	.003

Multiple R = 0.662, R^2 = 0.438, Adjusted R^2 = 0.433, Std. Error = 0.501, F = 75.286, p < .001

** มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

จากตารางที่ 3 พบว่า หลักสัปปายะ 4 มีความสัมพันธ์เชิงพยากรณ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรีอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยเรียงลำดับค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานจากมากไปน้อย ได้แก่ ด้านบุคคลสัปปายะ (β = 0.341) ด้านอาวาสสัปปายะ (β = 0.248) ด้านธรรมสัปปายะ (β = 0.201) และด้านอาหารสัปปายะ (β = 0.148) ตามลำดับ ผลการวิเคราะห์มีค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณ (Multiple R) เท่ากับ 0.662 ค่าสัมประสิทธิ์การตัดสินใจ (R^2) เท่ากับ 0.438 และค่าสัมประสิทธิ์การตัดสินใจที่ปรับแล้ว (Adjusted R^2) เท่ากับ 0.433 แสดงว่า หลักสัปปายะ 4 สามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนภายหลังการปรับแก้ได้ร้อยละ 43.30

สามารถเขียนสมการพยากรณ์ได้ดังนี้

$\hat{Y}$ = 1.126 + 0.268(X2_4) + 0.192(X2_1) + 0.161(X2_3) + 0.121(X2_2)

Zy = 0.341Zx2_4 + 0.248Zx2_1 + 0.201Zx2_3 + 0.148Zx2_2

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

ผลการสังเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัยเชิงปริมาณร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเฉพาะ พบว่า การส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ควรบูรณาการองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวเข้ากับหลักพุทธธรรมตามหลักสัปปายะ 4 เพื่อให้เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ สมดุล และยั่งยืน โดยสามารถอธิบายความสัมพันธ์ได้ดังนี้

1. ด้านอาวาสสัปปายะ (สถานที่เหมาะสม) มุ่งพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความสะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย มีภูมิทัศน์ที่เหมาะสม และสามารถอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว การบูรณาการร่วมกับองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวด้านการพิจารณากิจกรรมการท่องเที่ยว และด้านการกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ ช่วยให้การออกแบบกิจกรรม การอนุรักษ์โบราณสถาน และการจัดการพื้นที่เป็นไปอย่างเหมาะสมกับคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ส่งผลให้แหล่งท่องเที่ยวมีความพร้อมและสร้างความประทับใจแก่ผู้มาเยือน

2. ด้านอาหารสัปปายะ (อาหารเหมาะสม) มุ่งส่งเสริมอาหารพื้นถิ่นที่สะอาด ปลอดภัย ได้มาตรฐาน และสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชน การบูรณาการกับการบริหารจัดการชุมชน ช่วยให้เกิดการสร้างรายได้แก่ผู้ประกอบการท้องถิ่น สนับสนุนเศรษฐกิจฐานราก และเพิ่มคุณค่าให้การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมผ่านภูมิปัญญาด้านอาหารของชุมชน

3. ด้านธรรมสัปปายะ (การสื่อสารที่เหมาะสม) มุ่งพัฒนาการสื่อสาร การให้ข้อมูล การถ่ายทอดประวัติศาสตร์ และการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ผู้มาเยือน การบูรณาการร่วมกับการประเมินผลและการแก้ไขปัญหา ช่วยให้หน่วยงานภาครัฐ ชุมชน และผู้ประกอบการสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รับฟังข้อเสนอแนะ และพัฒนาการท่องเที่ยวบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมและความเข้าใจร่วมกัน

4. ด้านปุคคลสัปปายะ (บุคคลเหมาะสม) มุ่งพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการท่องเที่ยว ผู้นำชุมชน มัคคุเทศก์ พระสงฆ์ และเครือข่ายภาคี ให้มีความรู้ ความสามารถ คุณธรรม จิตบริการ และความเป็นเจ้าบ้านที่ดี การบูรณาการร่วมกับการบริหารจัดการชุมชน ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางประวัติศาสตร์ ถ่ายทอดคุณค่าทางวัฒนธรรม และสร้างประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณค่าแก่ผู้มาเยือน

จากการสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ผู้วิจัยพบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพมิได้อาศัยเพียงการบริหารจัดการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่านั้น แต่ต้องอาศัยการบูรณาการระหว่างองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวกับหลักสัปปายะ 4 โดยเฉพาะ การบริหารจัดการชุมชน และปุคคลสัปปายะ ซึ่งเป็นปัจจัยที่มีค่าน้ำหนักการพยากรณ์สูงสุดจากผลการวิจัยเชิงปริมาณ ขณะที่ผลการวิจัยเชิงคุณภาพยืนยันว่า ความร่วมมือของชุมชน การมีผู้นำที่เข้มแข็ง การมีบุคลากรที่มีจิตบริการ และการจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม เป็นกลไกสำคัญในการยกระดับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการอนุรักษ์มรดกท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “การบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี” พบประเด็นสำคัญที่สะท้อนถึงการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ผู้วิจัยจึงนำผลการศึกษามาอภิปรายเชื่อมโยงกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอภิปรายตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$= 3.70, S.D. = 0.84) โดยการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทยมีค่าเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{X}$= 3.85, S.D. = 0.80) สะท้อนว่าอัตลักษณ์ ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานสำคัญของความน่าสนใจและความยั่งยืนของพื้นที่ ข้อค้นพบนี้มิได้สะท้อนเพียงว่าประชาชนมีความคิดเห็นเชิงบวกต่อการดำเนินงานของเทศบาล แต่ยังแสดงให้เห็นว่า ผู้ตอบแบบสอบถามให้ความสำคัญกับการรักษาคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และอัตลักษณ์ของชุมชนควบคู่กับการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว

ผลดังกล่าวอธิบายได้จากลักษณะเฉพาะของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ซึ่งมีทุนทางวัฒนธรรมเชื่อมโยงกันหลายมิติ ได้แก่ ชุมชนดั้งเดิม ศาสนสถาน อาคารประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตริมแม่น้ำ อาหารพื้นถิ่น และความทรงจำของชุมชน ทรัพยากรเหล่านี้มิได้เป็นเพียงสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยวแต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและอัตลักษณ์ของประชาชนในพื้นที่ การจัดการท่องเที่ยวที่ประชาชนยอมรับจึงต้องสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับการสร้างมูลค่า มิใช่มุ่งเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวหรือรายได้เพียงด้านเดียว ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับกนกกานต์ แก้วนุช (2564) ซึ่งอธิบายว่า การจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนต้องเชื่อมโยงทรัพยากรท้องถิ่น กระบวนการบริหาร และการมีส่วนร่วมของชุมชนเข้าด้วยกัน รวมทั้งสอดคล้องกับภูชิต ภูชำนิ, ธวัชชัย ประหยัดวงศ์ และชนกนันท์ นราแก้ว (2560) ที่พบว่า ชุมชนปากแพรกมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยว แต่การพัฒนากิจกรรมต้องสอดคล้องกับโครงสร้างและบริบทของชุมชน ผลการศึกษาครั้งนี้ขยายข้อค้นพบเดิมโดยชี้ว่าประชาชนมิได้ให้ความสำคัญเฉพาะศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว แต่ให้ความสำคัญสูงที่สุดกับความยั่งยืนที่ตั้งอยู่บนอัตลักษณ์และวิถีไทย ดังนั้นเทศบาลเมืองกาญจนบุรีจึงควรกำหนดความสำเร็จของการจัดการการท่องเที่ยวให้ครอบคลุมทั้งคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว รายได้ของชุมชน ความเป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์ การอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตของประชาชน การใช้เพียงจำนวนผู้มาเยือนหรือรายได้จากการท่องเที่ยวเป็นตัวชี้วัดอาจไม่เพียงพอและอาจนำไปสู่การใช้ทุนวัฒนธรรมเกินขีดความสามารถของพื้นที่

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวสามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายหลังการปรับแก้ได้ร้อยละ 46.60 (Adjusted R^2 = 0.466) โดยการบริหารจัดการชุมชนมีค่าสัมประสิทธิ์การถดถอยมาตรฐานสูงที่สุด (β = 0.318) ข้อค้นพบนี้แสดงว่า ความสำเร็จมิได้ขึ้นอยู่กับแผนงาน กฎระเบียบ หรือกิจกรรมที่เทศบาลกำหนดเพียงฝ่ายเดียว แต่ต้องทำให้ชุมชนเข้ามาร่วมบริหารจัดการอย่างแท้จริง เนื่องจากทรัพยากรทางวัฒนธรรมทั้ง

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ภูมิปัญญา อาหาร ประเพณี และวิถีชีวิตล้วนฝังอยู่ในชุมชน คนในชุมชนจึงเป็นทั้งเจ้าขององค์ความรู้และผู้ถ่ายทอดคุณค่าของพื้นที่ การเปิดโอกาสให้ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามประเมินผล และรับผลประโยชน์ช่วยสร้างความเป็นเจ้าของ ความไว้วางใจ และความต่อเนื่อง ขณะที่การบริหารแบบสั่งการอาจสร้างกิจกรรมได้ในระยะสั้น แต่ไม่อาจสร้างฐานความร่วมมือที่ยั่งยืน สอดคล้องกับศราวัสดี นวกัณห์วรกุล และดวงเงิน ซื่อภักดี (2564) ซึ่งพบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และนักวิชาการในกระบวนการวางแผนและพัฒนา อย่างไรก็ดี งานดังกล่าวเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ SWOT–TOWS การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม เพื่อเสนอแนวทางเชิงกลยุทธ์สำหรับเมืองเก่าสงขลา ขณะที่การวิจัยนี้ใช้การทดสอบเชิงพยากรณ์และให้หลักฐานเชิงปริมาณในบริบทเทศบาลเมืองกาญจนบุรีว่า การบริหารจัดการชุมชนเป็นองค์ประกอบที่มีน้ำหนักการพยากรณ์สูงที่สุด มิใช่เพียงข้อเสนอเชิงหลักการ เทศบาลเมืองกาญจนบุรีจึงควรปรับบทบาทจากผู้จัดกิจกรรมหลักเป็นผู้ประสานและสนับสนุนการจัดการร่วม โดยจัดตั้งคณะทำงานจากเทศบาล ชุมชน วัด ผู้ประกอบการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พร้อมกำหนดอำนาจหน้าที่ ช่องทางการตัดสินใจ ระบบติดตามผล และหลักเกณฑ์การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างชัดเจน

สำหรับหลักสัปปายะ 4 ผลการวิจัยพบว่า หลักสัปปายะ 4 สามารถร่วมกันอธิบายความแปรปรวนของการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมภายหลังการปรับแก้ได้ร้อยละ 43.30 (Adjusted $R^2 = 0.433$) โดยปุคคลสัปปายะมีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงสุด ($\beta = 0.341$) รองลงมาคืออาวาสสัปปายะ ($\beta = 0.248$) ธรรมสัปปายะ ($\beta = 0.201$) และอาหารสัปปายะ ($\beta = 0.148$) ผลนี้สะท้อนว่าคนเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนทรัพยากรทางวัฒนธรรมให้เป็นประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ เพราะบุคลากรและคนในชุมชนทำหน้าที่ต้อนรับ ให้ข้อมูล ถ่ายทอดความหมาย ประสานความร่วมมือ และแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ปุคคลสัปปายะจึงมิได้หมายถึงเพียงจำนวนบุคลากรที่เพียงพอ แต่รวมถึงการมีบุคคลที่เหมาะสม มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ มีจิตสำนึกในการบริการ มีคุณธรรม และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างนักท่องเที่ยวกับชุมชน แม้พื้นที่จะมีสภาพแวดล้อม อาหาร และสิ่งอำนวยความสะดวกที่ดี แต่หากผู้ให้บริการขาดความรู้หรือถ่ายทอดเรื่องราวคลาดเคลื่อน คุณค่าของประสบการณ์ทางวัฒนธรรมย่อมลดลง จึงทำให้ปุคคลสัปปายะมีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงกว่าองค์ประกอบอื่น สอดคล้องกับพระครูสมุห์วิธวินท์ อคคฺปญฺโญ และคณะ (2568) ซึ่งพบว่า หลักสัปปายะ 4 สามารถใช้ส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนา โดยเชื่อมโยงความเหมาะสมของสถานที่ อาหาร บุคคล และธรรมะเข้ากับประสบการณ์ของผู้มาเยือน อย่างไรก็ดี งานดังกล่าวศึกษาการท่องเที่ยวระดับวัดด้วยวิธีเชิงคุณภาพ ส่วนการวิจัยนี้ประยุกต์หลักสัปปายะ 4 กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมระดับเทศบาล และวิเคราะห์ความสามารถในการอธิบายความแปรปรวนด้วยข้อมูลเชิงปริมาณ จึงขยายขอบเขตการประยุกต์หลักสัปปายะจากพื้นที่ศาสนสถานสู่ระบบการจัดการท่องเที่ยวของท้องถิ่น เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรพัฒนาคนควบคู่กับสถานที่ โดยจัดทำฐานความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พัฒนามัคคุเทศก์ท้องถิ่น ยกระดับทักษะการสื่อความหมาย ส่งเสริมจริยธรรมการบริการ และสร้างเครือข่ายเจ้าบ้านที่ดี

อภิปรายผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า ผลการวิจัยเสนอให้บูรณาการหลักสัปปายะ 4 ได้แก่ อาวาสสัปปายะ อาหารสัปปายะ ธรรมสัปปายะ และปุคคลสัปปายะ เข้ากับกระบวนการจัดการท่องเที่ยว 4 ด้าน ได้แก่ การพิจารณาและออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว การกำหนดแผนงานและกฎระเบียบการบริหารจัดการชุมชน และการประเมินผลและแก้ไขปัญหา โดยหลักสัปปายะ 4 ทำหน้าที่เป็นเกณฑ์กำกับคุณภาพของสถานที่ อาหารและบริการ การสื่อสาร และบุคลากร ขณะที่องค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวทำหน้าที่เปลี่ยนเกณฑ์ดังกล่าวให้เป็นแผนงาน การดำเนินงาน และการปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง ทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันผ่านการมีส่วนร่วมของเทศบาล ชุมชน วัด ผู้ประกอบการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่รูปแบบสัปปายะ–การมีส่วนร่วม–การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ข้อค้นพบดังกล่าวอธิบายได้ว่า อาวาสสัปปายะกำกับคุณภาพของพื้นที่ในด้านความสะอาด ความปลอดภัย การเข้าถึง และความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม อาหารสัปปายะเชื่อมโยงอาหารพื้นถิ่น มาตรฐานบริการ และการสร้างรายได้แก่ชุมชน ธรรมสัปปายะตามนิยามเชิงปฏิบัติการของงานวิจัยทำหน้าที่กำกับการให้ข้อมูล การสื่อความหมาย และการถ่ายทอดเรื่องราวทางวัฒนธรรมอย่างถูกต้องและเหมาะสม ส่วนปุคคลสัปปายะกำกับคุณภาพของบุคลากรเจ้าบ้าน ผู้ประกอบการ และผู้ประสานงานให้มีความรู้ คุณธรรม และจิตสำนึกในการบริการ กระบวนการจัดการทั้ง 4 ด้านจึงเป็นกลไกนำหลักสัปปายะไปสู่การปฏิบัติ โดยการออกแบบกิจกรรมทำให้ทุนวัฒนธรรมกลายเป็นประสบการณ์เรียนรู้ การกำหนดแผนและกฎระเบียบช่วยป้องกันผลกระทบต่อชุมชน การบริหารจัดการชุมชนสร้างความเป็นเจ้าของและความเป็นธรรมในการรับผลประโยชน์ ส่วนการประเมินผลช่วยให้เทศบาลตรวจสอบและปรับปรุงการดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง หลักสัปปายะจึงทำหน้าที่ตอบคำถามว่าการจัดการที่มีคุณภาพควรเป็นอย่างไร ขณะที่กระบวนการจัดการตอบคำถามว่าจะทำให้คุณภาพดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร

ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับธีระวัฒน์ แสนคำ (2560) ซึ่งศึกษาเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเลย และเสนอให้เชื่อมหลักสัปปายะเข้ากับสถานที่ เส้นทาง อาหาร การบริการ และการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับพระมหาธีรวัฒน์ เสสปุญฺโญ (2564) ซึ่งประยุกต์หลักพุทธธรรมร่วมกับกระบวนการวางแผน การปฏิบัติ การตรวจสอบ และการปรับปรุงการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงราย ความสอดคล้องของงานทั้งสามอยู่ที่การมองว่า หลักพุทธธรรมจะเกิดผลต่อการจัดการท่องเที่ยวได้เมื่อถูกแปลงเป็นกระบวนการและแนวปฏิบัติทางการบริหารที่สามารถดำเนินการและประเมินผลได้ ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับพระมหาดิลกรัศมี ฐิตจาโร และคณะ (2568) ซึ่งพบว่า หลักสัปปายะ 4 สามารถประยุกต์เพื่อกำกับความสะอาด ความสะดวก ความปลอดภัย สุขอนามัยของอาหาร การถ่ายทอดความรู้ทางวัฒนธรรม และการสร้างความเข้าใจในคุณค่าอัตลักษณ์ชุมชนของแหล่งท่องเที่ยวได้ อย่างไรก็ดี งานของธีระวัฒน์ แสนคำ (2560) และพระมหาธีรวัฒน์ เสสปุญฺโญ (2564) ใช้กรอบสัปปายะ 7 ขณะที่การวิจัยครั้งนี้ใช้สัปปายะ 4 เป็นกรอบเชิงประยุกต์ที่คัดเลือกมิติให้สอดคล้องกับภารกิจบริการของเทศบาล ความแตกต่างดังกล่าวจึงเป็นความแตกต่างด้านขอบเขตและการกำหนดตัวแปร มิใช่ความขัดแย้งในหลักการ ทั้งนี้ ไม่ควรกล่าวว่าสัปปายะ 4 ครอบคลุมสาระของสัปปายะ 7 ได้ทั้งหมด แต่

ควรระบุว่าเป็นกรอบที่ผู้วิจัยประยุกต์ใช้เฉพาะมิติที่สัมพันธ์กับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี

เทศบาลเมืองกาญจนบุรีสามารถใช้หลักสัปปายะ 4 เป็นเกณฑ์ตรวจสอบคุณภาพของแผนงานและโครงการท่องเที่ยว โดยทุกโครงการควรระบุให้ชัดเจนว่าได้พัฒนาคุณภาพด้านสถานที่ อาหารและบริการ การสื่อสาร หรือบุคลากรอย่างไร เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนใด และก่อให้เกิดผลประโยชน์แก่พื้นที่ในมิติใด เทศบาลควรจัดทำตัวชี้วัดที่สามารถประเมินได้ เช่น ความสะอาดและการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว มาตรฐานอาหารพื้นถิ่น ความถูกต้องของข้อมูลทางวัฒนธรรม สมรรถนะของเจ้าบ้าน การมีส่วนร่วมของชุมชน และความเป็นธรรมในการกระจายรายได้ ตัวชี้วัดดังกล่าวสามารถนำไปใช้เพื่อยกระดับคุณภาพแหล่งท่องเที่ยว สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ กระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างยั่งยืนได้อย่างเป็นระบบ

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้สรุปองค์ความรู้ที่สังเคราะห์จากการวิจัยเรื่องการบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรี ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 โมเดล SPC Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

โมเดล SPC Model (Sappāya–Participation–Cultural Tourism Management Model) เป็นกรอบการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เชื่อมโยง 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ หลักสัปปายะ 4 การมีส่วนร่วม และกระบวนการจัดการท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเกิดความสมดุลทั้งด้านคุณภาพ เศรษฐกิจ ชุมชน และความยั่งยืน

ในส่วนแรก หลักสัปปายะ 4 ประกอบด้วย บุคคลที่เหมาะสม การสื่อสารที่เหมาะสม สถานที่ที่เหมาะสม และอาหารที่เหมาะสม ซึ่งทำหน้าที่เป็นฐานของการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว จากนั้นเชื่อมเข้าสู่ การมีส่วนร่วม ของผู้เกี่ยวข้องในด้านการตัดสินใจ การดำเนินงาน การติดตาม และการรับผลประโยชน์ร่วมกัน ก่อนนำไปสู่ กระบวนการจัดการท่องเที่ยว ได้แก่ การพิจารณากิจกรรม การกำหนดแผนงานและกฎระเบียบ การบริหารจัดการชุมชน และการประเมินผลเพื่อแก้ไขปัญหา

เมื่อองค์ประกอบทั้งสามส่วนทำงานเชื่อมโยงกัน จะนำไปสู่ผลลัพธ์สำคัญ คือ การเป็นแหล่งท่องเที่ยวคุณภาพ การเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างสมดุล การกระจายรายได้และผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนบนพื้นฐานอัตลักษณ์และวิถีไทย

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเทศบาลเมืองกาญจนบุรีจะเกิดประสิทธิผลเมื่อชุมชนมีบทบาทเป็นผู้ร่วมบริหารจัดการ มิใช่เป็นเพียงผู้รับผลจากนโยบาย โดยการบริหารจัดการชุมชนเป็นองค์ประกอบที่มีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงที่สุด ขณะที่ปุคคลสัปปายะมีค่าน้ำหนักการพยากรณ์มาตรฐานสูงที่สุดในกลุ่มหลักสัปปายะ 4 สะท้อนว่า คนและการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกลไกหลักในการเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณค่า องค์ความรู้สำคัญของการวิจัยคือ SPC Model ซึ่งบูรณาการหลักสัปปายะ 4 การมีส่วนร่วมของชุมชน และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเข้าด้วยกัน โดยใช้หลักสัปปายะเป็นเกณฑ์กำกับคุณภาพ การมีส่วนร่วมเป็นกลไกขับเคลื่อน และกระบวนการจัดการเป็นเครื่องมือนำไปสู่การปฏิบัติ จึงเป็นการขยายองค์ความรู้ด้านการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธจากการประยุกต์หลักธรรมในระดับศาสนสถาน ไปสู่การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในระดับเทศบาลอย่างเป็นระบบ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การตัดสินใจจนถึงการรับผลประโยชน์

2) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรกำหนดหลักสัปปายะ 4 เป็นกรอบพัฒนาบุคลากร สถานที่ อาหาร การบริการ และการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม

3) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรจัดให้มีกลไกกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม พร้อมระบบติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรพัฒนาผลิตภัณฑ์ เส้นทาง และกิจกรรมการท่องเที่ยวจากประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา อาหาร ประเพณี และวิถีชีวิตของชุมชน

2) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรพัฒนามัคคุเทศก์ท้องถิ่น ยกระดับมาตรฐานอาหารพื้นถิ่น การบริการ และทักษะการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม

3) เทศบาลเมืองกาญจนบุรีควรจัดตั้งเครือข่ายความร่วมมือระหว่างเทศบาล ชุมชน วัด และผู้ประกอบการ พร้อมสนับสนุนผู้ประกอบการรายย่อยให้เข้าถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) การวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและนวัตกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน

2) การวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาพฤติกรรม ประสบการณ์ และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวแต่ละกลุ่ม เพื่อพัฒนาการบริการให้สอดคล้องกับความต้องการ

3) การวิจัยครั้งต่อไปควรพัฒนาแบบจำลองสมการโครงสร้างเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

กนกกานต์ แก้วนุช. (2564). *การจัดการการท่องเที่ยวและการพัฒนาชุมชนการท่องเที่ยวภายใต้พลวัตโลก.* ฟรีมายด์ พับลิชชิ่ง.

กฤษณะ เนียมหอม, และกัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2564). การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน. *Journal of Roi Kaensarn Academi, 6*(11), 350–363. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/250384

กษิดิศ ใจผาวัง. (2561). แนวทางการประยุกต์ใช้ CIPP Model เพื่อวัดความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนที่มีการใช้กลยุทธ์เศรษฐกิจสร้างสรรค์. *วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย, 13*(2), 60–84. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmscrru/article/view/122543

คณะกรรมการนโยบายการท่องเที่ยวแห่งชาติ. (2566). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2566–2570).* กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา.

เจษฎา ความคุ้นเคย. (2565). *แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมตามอัตลักษณ์ของกลุ่มจังหวัดภาคกลางปริมณฑล* [ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการการท่องเที่ยวและโรงแรม, มหาวิทยาลัยพะเยา]. University of Phayao Digital Collections.

ทัศนีย์ ปิยะเจริญเดช. (2564). *รูปแบบการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวบนพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษในจังหวัดสงขลา* [ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

ธีระวัฒน์ แสนคำ. (2560). *ยุทธศาสตร์การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนตามแนวพระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเลย* [ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระครูสมุห์วิธวินท์ อคคฺปญฺโญ, พระครูวิจิตรศีลาจาร ชาตวณฺโณ (กิติโกษะ), และสิทธิโชค ปาณะศรี. (2568). การส่งเสริมหลักสัปปายะ 4 เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเชิงพระพุทธศาสนาของวัดมหาธาตุวชิรมงคล (วัดบางโทง) ตำบลนาเหนือ อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่. *วารสารสังคมพัฒนศาสตร์, 8*(9), 104–117. https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JSSD/article/view/9004

พระมหาดิลกรัศมี ฐิตจาโร (วุฒิยา), สุรพล สุยะพรหม, และเกียรติศักดิ์ สุขเหลือง. (2568). พุทธวิธีส่งเสริมการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารบัณฑิตศึกษาวิชาการ, 3*(3), 26–39. https://so18.tci-thaijo.org/index.php/A_GJ/article/view/1209

พระมหาธีรวัฒน์ เสสปุญฺโญ (สันยศติทัศน์). (2564). *การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดเชียงราย* [ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระมหารุ่งเรือง ปะมะขะ. (2558). *สำนักปฏิบัติธรรม: การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานภาคอีสาน* [ดุษฎีนิพนธ์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม].

ภูชิต ภูชำนิ, ธวัชชัย ประหยัดวงศ์, และชนกนันท์ นราแก้ว. (2560). การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนปากแพรก. *วารสารการอาชีวศึกษาภาคกลาง, 1*(2), 43–52. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/IVECJournal/article/view/246467

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์อรรถกถา ปปัญจสูทนี ภาค 1.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศราวัสดี นวกัณห์วรกุล, และดวงเงิน ซื่อภักดี. (2564). แนวทางการพัฒนาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของเมืองเก่าสงขลาฝั่งบ่อยาง. *วารสารนาคบุตรปริทรรศน์, 13*(1), 62–79. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/view/243623

สุวดี บุญมาจรินนท์, จันทร์จิตต์ ฐนะศิริ, และมนรัตน์ ใจเอื้อ. (2565). การออกแบบประสบการณ์การท่องเที่ยวโดยชุมชนผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนฐานโมเดลเศรษฐกิจสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน. *วารสารวิชาการศรีปทุม ชลบุรี, 19*(2), 84–92. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/SPUCJ/article/view/261339

อัครินทร์ อังกูรวงษ์วัฒนา. (2561). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยใช้ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา* [ดุษฎีนิพนธ์, มหาวิทยาลัยรังสิต]. RSU Institutional Repository.

Abbas, J., Mubeen, R., Iorember, P. T., Raza, S., & Mamirkulova, G. (2021). Exploring the impact of COVID-19 on tourism: Transformational potential and implications for a

sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences, 2*, 100033. https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100033

Yamane, T. (1973). *Statistics: An introductory analysis* (3rd ed.). Harper & Row.

วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร

AN ANALYSIS OF THE CONTEMPLATION OF THE FIVE AGGREGATES IN VIPASSANĀ MEDITATION ACCORDING TO THE ASSĀDA SUTTA

พระชูสิทธิ์ ปุณฺณาคโม (เฟื่องไกรศรี)[1], ธานี สุวรรณประทีป[2],

Phra Chusitthi Puññākamo (Fuang Kraisri)[1], Thanee Suwanprateep[2],

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-2]

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-2]

Corresponding Author E-mail: thanee.suw@mcu.ac.th

Received: 11 September 2026; Revised: 24 September 2026; Accepted: 26 September 2026

****

วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร

พระชูสิทธิ์ ปุญฺญาคโม (เฟื่องไกรศรี), ธานี สุวรรณประทีป

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และ 2) เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอัสสาทสูตร ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ตลอดจนพระสูตรที่เกี่ยวข้อง อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงพุทธปรัชญา และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) สารัตถะธรรมสำคัญในอัสสาทสูตรประกอบด้วยหลัก 3 ประการ ได้แก่ อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยอัสสาทะหมายถึงสุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์ 5 เกิดขึ้น อันเป็นเหตุให้จิตเกิดความพึงพอใจและมีแนวโน้มเข้าไปยึดติด อาทีนวะหมายถึงการเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะหมายถึงการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์ 5 อันเป็นการสลัดออกจากความยึดมั่น 2) การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ต่อเนื่อง ได้แก่ การกำหนดรู้ขันธ์ตามสภาวะ การรู้เท่าทันเหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นโทษและข้อจำกัดของขันธ์ตามไตรลักษณ์ การคลายความกำหนัด และการละความยึดมั่น ผลการศึกษาจึงชี้ว่า อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะมิใช่หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นกระบวนการทางปัญญาที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นลำดับ โดยผู้วิจัยสังเคราะห์เป็น AAN–5K Insight Process Model ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ 5 กับกระบวนการรู้สิ่งที่จิตติดข้อง เห็นความจริงของสิ่งที่ยึดถือ และคลายความยึดมั่น อันเป็นกรอบสำคัญในการอธิบายการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตรอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: อัสสาทสูตร; ขันธ์ 5; วิปัสสนาภาวนา; อัสสาทะ; นิสสรณะ

AN ANALYSIS OF THE CONTEMPLATION OF THE FIVE AGGREGATES IN VIPASSANĀ MEDITATION ACCORDING TO THE ASSĀDA SUTTA

Phra Chusitthi Puññākamo (Fuang Kraisri), Thanee Suwanprateep

Abstract

This study aimed to: (1) examine the essential teachings presented in the Assāda Sutta; and (2) analyze the contemplation of the Five Aggregates in the practice of Vipassanā meditation according to the Assāda Sutta. This study employed a qualitative documentary research design. Primary data were drawn from the Thai Tipiṭaka, Mahachulalongkorn rajavidyalaya University Edition, with particular emphasis on the Assāda Sutta in the Saṃyutta Nikāya, Khandhavagga, together with related suttas, commentaries, and the Visuddhimagga. Secondary data were obtained from relevant books, academic articles, and research studies. The research instrument was a documentary data recording and analysis form. The data were analyzed using content analysis, Buddhist philosophical interpretation, and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) the essential teachings of the Assāda Sutta consist of three interrelated principles: assāda, ādīnava, and nissaraṇa. Assāda refers to the pleasure and gladness that arise in dependence on the Five Aggregates, thereby giving rise to satisfaction and a tendency toward attachment. Ādīnava refers to seeing form, feeling, perception, mental formations, and consciousness as impermanent, unsatisfactory, and subject to change. Nissaraṇa refers to the removal and abandonment of desire and lust for the Five Aggregates, thereby providing a way out of clinging. (2) The contemplation of the Five Aggregates in Vipassanā meditation can be explained as a continuous process of wisdom development comprising direct awareness of the aggregates as they actually occur, recognition of the causes of satisfaction, discernment of their drawbacks and limitations through the Three Characteristics, the fading of passion, and the abandonment of clinging. The findings therefore indicate that assāda, ādīnava, and nissaraṇa are not isolated teachings but constitute a sequential and interrelated process of insight. Based on these findings, the researcher synthesized the AAN–5K Insight Process Model, which demonstrates the relationship between the Five Aggregates and the process of recognizing what the mind becomes attached to, seeing the true nature of what is clung to, and gradually relinquishing attachment. The model provides a systematic framework for explaining Vipassanā meditation practice according to the Assāda Sutta.

Keywords: Assāda Sutta; Five Aggregates; Vipassanā Meditation; Assāda; Nissaraṇa

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งพัฒนามนุษย์ให้เกิดความรู้และความเข้าใจสภาวธรรมตามความเป็นจริง อันนำไปสู่การลด ละ และดับเหตุแห่งความทุกข์ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตและปัญญาผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นกระบวนการกำหนดรู้สภาวะทางกายและจิตที่เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง และดับไปตามเหตุปัจจัย การเจริญสติอย่างต่อเนื่องจึงช่วยให้ผู้ปฏิบัติเห็นประสบการณ์โดยไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นสิ่งที่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความปรารถนาได้อย่างถาวร ดังที่ Anālayo (2003) อธิบายว่า การเจริญสติปัฏฐานเป็นกระบวนการสำคัญในการสังเกตประสบการณ์โดยตรงและพัฒนาความเข้าใจสภาวธรรมตามความเป็นจริง

กรอบสำคัญประการหนึ่งที่พระพุทธศาสนาใช้ในการอธิบายชีวิตและประสบการณ์ของมนุษย์ คือ ขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งครอบคลุมทั้งองค์ประกอบทางกายและกระบวนการทางจิต ขันธ์ทั้ง 5 มิได้ดำรงอยู่ในลักษณะคงที่ หากเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย การพิจารณาขันธ์จึงมีความสำคัญต่อวิปัสสนาภาวนา เพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติแยกสิ่งที่เคยสำคัญมั่นหมายว่าเป็นเราหรือของเราออกเป็นสภาวธรรมที่สามารถกำหนดรู้ตามความเป็นจริงได้ Karunamuni (2015) อธิบายว่า ขันธ์ 5 สามารถใช้เป็นกรอบวิเคราะห์ประสบการณ์ของมนุษย์ โดยรูปสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางกาย เวทนากับความรู้สึก สัญญากับการจำหมาย สังขารกับการปรุงแต่งหรือเจตนา และวิญญาณกับการรับรู้อารมณ์ ซึ่งทั้งหมดล้วนมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญมิได้อยู่ที่การมีขันธ์ 5 หากอยู่ที่การไม่รู้เท่าทันและการเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขันธ์เหล่านั้น เมื่อบุคคลสำคัญมั่นหมายรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าเป็นตนหรือเป็นของตน ย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดความพอใจ ความกำหนัด และความติดข้อง การพิจารณาขันธ์ในทางวิปัสสนาจึงมุ่งให้เห็นขันธ์ตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา อันเป็นพื้นฐานของการคลายความยึดมั่น งานของพระสมหวัง สติสมฺปนฺโน (2564) ซึ่งศึกษาการพิจารณาขันธ์ 5 ในเผณปิณฑูปมสูตร พบว่า การเห็นขันธ์ตามไตรลักษณ์และเห็นความไม่มีแก่นสารสัมพันธ์กับกระบวนการเกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และลดละอุปาทาน

ในบรรดาพระสูตรที่กล่าวถึงการพิจารณาขันธ์ 5 อัสสาทสูตร ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค มีสาระสำคัญในการเสนอกรอบการรู้ขันธ์อย่างรอบด้านผ่านหลัก 3 ประการ ได้แก่ อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยพระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเกิดขึ้น เป็นอัสสาทะหรือส่วนที่น่าพึงพอใจของขันธ์นั้น ความที่ขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เป็นอาทีนวะหรือโทษ ส่วนการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์เป็นนิสสรณะหรือเครื่องสลัดออก (สำ.ข. (ไทย) มจร. 17/26/38–39) พระสูตรยังแสดงว่า ตราบใดที่ยังไม่รู้ชัดคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริง ตราบนั้นความรู้แจ้งอย่างสมบูรณ์ยังไม่เกิดขึ้น (สำ.ข. (ไทย) มจร. 17/26/38–39)

สารัตถะดังกล่าวสะท้อนว่า อัสสาทสูตรมิได้มุ่งปฏิเสธความสุขหรือความพึงพอใจที่เกิดจากขันธ์ แต่เสนอให้พิจารณาความจริงของขันธ์อย่างครบถ้วน กล่าวคือ รู้ว่าเหตุใดจิตจึงเข้าไปพึงพอใจในขันธ์ เห็นว่าสิ่งที่พึงพอใจนั้นมีความไม่เที่ยงและแปรปรวน และรู้ทางออกจากความติดข้องด้วยการละฉันทราคะ หลักอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ จึงสามารถอธิบายได้เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา จากการรู้เหตุแห่งความพึงพอใจไปสู่การเห็นข้อจำกัดของสิ่งที่ยึดถือ และนำไปสู่การคลายความกำหนัดและการปล่อยวาง งานของ พระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คุ้มครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัฏฐานสูตร พบว่า การรู้ขันธ์ 5 ครอบคลุมทั้งการรู้ขันธ์ เหตุเกิด ความดับ ทางดำเนินไปสู่ความดับ ตลอดจนการรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยการรู้โทษสัมพันธ์กับการเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน ขณะที่เครื่องสลัดออกสัมพันธ์กับการละราคะและความติดข้องในขันธ์ ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับงานของพระสมหวัง สติสมฺปนฺโน (2564) ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของขันธ์ 5 ในฐานะภูมิของวิปัสสนา อย่างไรก็ตาม งานที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่ยังมุ่งศึกษาพระสูตรอื่นหรือการพิจารณาขันธ์ในมิติของไตรลักษณ์เป็นสำคัญ จึงยังมีพื้นที่สำหรับการศึกษาเฉพาะเจาะจงว่า อัสสาทสูตรสามารถอธิบายกระบวนการพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างไร โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างการรู้คุณ การเห็นโทษ และการเข้าถึงเครื่องสลัดออก

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” โดยมุ่งศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และวิเคราะห์การพิจารณารูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอัสสาทะ คือส่วนที่น่าพึงพอใจของขันธ์ อาทีนวะ คือโทษและความแปรปรวนของขันธ์ และนิสสรณะ คือการละฉันทราคะและความยึดมั่นในขันธ์ อันจะช่วยอธิบายอัสสาทสูตรในฐานะกรอบการพัฒนาปัญญาที่เชื่อมโยงหลักคำสอนเชิงคัมภีร์กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร
2. เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในกระบวนการการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตาม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร และวิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ตำรา หนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และสังเคราะห์ตามกรอบหลักอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสารัตถะธรรมในอัสสาทสูตรกับกระบวนการพิจารณาขันธ์ 5 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

2. คัมภีร์สำคัญที่ใช้ในการวิจัย

คัมภีร์หลักที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 โดยเฉพาะ อัสสาทสูตร ในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค พระไตรปิฎกเล่ม 17 ซึ่งเป็นคัมภีร์ปฐมภูมิสำหรับศึกษาสารัตถะเกี่ยวกับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะในขันธ์ 5 นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังศึกษาพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 อุปาทานขันธ์ ไตรลักษณ์ ความคลายกำหนัด และการหลุดพ้น เช่น อนัตตลักขณสูตร เผณปิณฑูปมสูตร และสัตตัฏฐานสูตร เพื่อใช้ประกอบการวิเคราะห์และเปรียบเทียบเนื้อหา

ในส่วนของคัมภีร์อธิบาย ผู้วิจัยศึกษาอรรถกถาและคัมภีร์สำคัญในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่อธิบายเรื่องขันธ์ 5 ไตรลักษณ์ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึง คัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อใช้ประกอบการอธิบายกระบวนการพัฒนาปัญญาและการพิจารณารูปนาม ตลอดจนศึกษาเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ขันธ์ 5 และวิปัสสนาภาวนา เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (Document Analysis Form) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการรวบรวม จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบการบันทึกข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ประกอบด้วย 1) ข้อมูลเกี่ยวกับสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร 2) ข้อมูลเกี่ยวกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ 3) ข้อมูลเกี่ยวกับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะของขันธ์ 5 4) ข้อมูลเกี่ยวกับไตรลักษณ์ การคลายกำหนัด การละฉันทราคะ และการปล่อยวาง และ 5) ข้อมูลเกี่ยวกับการพิจารณาขันธ์ 5 ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับขั้นตอน ดังนี้ เริ่มจากการศึกษาข้อความในอัสสาทสูตรอย่างละเอียด โดยจำแนกเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ตามกรอบอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ จากนั้นศึกษาพระสูตรอื่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับขันธ์ 5 อุปาทานขันธ์ ไตรลักษณ์ การคลายกำหนัด และการหลุดพ้น เพื่อใช้ประกอบการอธิบายและเปรียบเทียบ

ต่อมา ผู้วิจัยศึกษาคำอธิบายจากอรรถกถาและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์ความหมายของศัพท์ หลักธรรม และกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดจนรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความวิชาการ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ แล้วบันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมตรวจสอบความถูกต้องและความสอดคล้องกับแหล่งข้อมูลต้นฉบับก่อนนำไปวิเคราะห์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงคัมภีร์และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา โดยแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ส่วนที่ 1 วิเคราะห์สารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร โดยจำแนกเนื้อหาตามขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้ววิเคราะห์ตามกรอบ อัสสาทะ คือ คุณหรือส่วนที่น่าพอใจ อาทีนวะ คือ โทษ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความแปรผัน และ นิสสรณะ คือ การกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์นั้น ๆ เพื่อให้เห็นโครงสร้างของหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตร

ส่วนที่ 2 วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยนำสารัตถะที่ได้จากอัสสาทสูตรมาเชื่อมโยงกับหลักไตรลักษณ์ การกำหนดรู้รูปนาม การเห็นความเกิดดับ การเห็นโทษ การคลายกำหนัด การละความยึดมั่น และการปล่อยวาง เพื่อสังเคราะห์ให้เห็นกระบวนการตั้งแต่ การรู้เท่าทันอัสสาทะ การเห็นอาทีนวะ การเข้าถึงนิสสรณะ อันเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่นำไปสู่การลดละความยึดมั่นในขันธ์ 5

จากนั้น ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยเรียบเรียงข้อค้นพบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมทั้งเชื่อมโยงข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์สำคัญ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เห็นสารัตถะและกระบวนการพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรอย่างเป็นระบบ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาสารัตถะธรรมที่ปรากฏในอัสสาทสูตร ผลการวิจัยพบว่า อัสสาทสูตร เป็นพระสูตรสำคัญในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ขันธสังยุตต์ ภารวรรค ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงกระบวนการพิจารณา อุปาทานขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยให้รู้ชัดในองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ อัสสาทะ (คุณหรือส่วนที่น่าพึงพอใจ) อาทีนวะ (โทษหรือข้อบกพร่อง) และนิสสรณะ (ทางสลัดออกหรือการหลุดพ้นจากความติดข้อง) พระสูตรเริ่มจากพระพุทธดำริเมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ว่า อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ และอะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วทรงค้นพบสารัตถะของขันธ์ทั้ง 5 ตามหลักดังกล่าวอย่างชัดเจน ผลการวิเคราะห์สามารถจำแนกสารัตถะสำคัญได้ดังนี้

1) อัสสาทะ เป็นเหตุแห่งความพึงพอใจและความติดข้องในขันธ์ 5 ส่วนที่น่าพึงพอใจซึ่งบุคคลได้รับจากการอาศัยขันธ์ 5 พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นเป็นอัสสาทะของรูป และหลักเดียวกันนี้ใช้กับเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือ เมื่อบุคคลประสบอารมณ์ที่น่าพึงพอใจผ่านขันธ์ใด ย่อมเกิดความสุข ความชอบใจ และความเพลิดเพลินต่อขันธ์นั้น อัสสาทะจึงเป็นสภาวะที่ทำให้จิตโน้มไปสู่ความกำหนัดและความยึดมั่น โดยมิได้หมายความว่าความสุขดังกล่าวไม่มีอยู่ แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่าความสุขที่เกิดจากขันธ์เป็นสุขที่มีเงื่อนไขและขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย พระสูตรระบุโดยตรงว่าสุขและโสมนัสที่

อาศัยขันธ์เกิดขึ้นคือคุณของขันธ์นั้น เมื่อวิเคราะห์ในรายขันธ์ พบว่า รูปเป็นที่ตั้งของความพึงพอใจจากสิ่งที่รับรู้ทางกายและรูปธรรม เวทนาเป็นที่ตั้งของความพอใจในความรู้สึกที่เป็นสุข สัญญาทำให้เกิดความพึงพอใจจากการจำหมายและการกำหนดรู้ สังขารเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในความคิด เจตนา และการปรุงแต่ง ส่วนวิญญาณเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจที่เกิดจากการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ดังนั้น อัสสาทะจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะความสุขทางกาย แต่ครอบคลุมประสบการณ์ทั้งหมดที่บุคคลรับรู้ผ่านขันธ์ 5 และกลายเป็นพื้นฐานให้เกิดความรัก ความชอบ ความปรารถนา และความยึดถือ

2) อาทีนวะ เป็นการเห็นโทษจากความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของขันธ์ 5 พระพุทธองค์ทรงอธิบายด้วยลักษณะร่วมของขันธ์ 5 ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา” กล่าวคือ แม้ขันธ์ 5 จะมีด้านที่ให้สุขและโสมนัส แต่สุขดังกล่าวไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวร เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณล้วนตกอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลง เมื่อบุคคลเข้าไปยึดถือสิ่งที่เปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามความปรารถนาไม่ได้ ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้น ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า การเห็นอาทีนวะมิใช่การปฏิเสธคุณของขันธ์ แต่เป็นการเห็นขันธ์อย่างครบถ้วนทั้งสองด้าน กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติรู้ว่าขันธ์สามารถเป็นที่อาศัยของสุขและความพึงพอใจได้ ขณะเดียวกันก็รู้ว่าสุขนั้นไม่เที่ยงและไม่อาจควบคุมให้ดำรงอยู่ตามความต้องการ การเห็นอาทีนวะจึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจากการมองขันธ์ด้วยความหลงใหลไปสู่การเห็นตามความเป็นจริง และเป็นพื้นฐานของการลดความยึดมั่นในขันธ์ 5

3) นิสสรณะ เป็นการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์ 5 นิสสรณะหรือเครื่องสลัดออก พระพุทธองค์มิได้ทรงกำหนดการหลุดพ้นว่าเป็นการทำลายขันธ์หรือการหลีกหนีประสบการณ์ทางกายและจิต แต่ทรงชี้ว่าเครื่องสลัดออกจากขันธ์ คือ การกำจัดฉันทราคะและการละฉันทราคะในขันธ์นั้น กล่าวคือ การหลุดพ้นเกิดจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของจิตที่มีต่อขันธ์ จากเดิมที่เข้าไปอยาก ยึด ถือครอง และสำคัญว่าเป็นเราหรือของเรา ไปสู่การรู้เห็นโดยไม่เข้าไปยึดถือ นิสสรณะจึงเป็นผลจากการรู้เท่าทันอัสสาทะและการเห็นอาทีนวะอย่างชัดเจน เมื่อผู้ปฏิบัติรู้ว่าสุขที่เกิดจากขันธ์เป็นเพียงสภาวะที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย และเห็นว่าขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน ความกำหนัดและความติดข้องย่อมลดลงตามลำดับ จนนำไปสู่การละฉันทราคะ การคลายกำหนัด และการไม่ยึดถือ

4) การรู้อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะตามความเป็นจริงเป็นกระบวนการแห่งปัญญา จุดสำคัญที่สุดของอัสสาทสูตรอยู่ที่การที่พระพุทธองค์ทรงยืนยันว่า ตราบใดที่ยังมิได้รู้ยิ่งซึ่งคุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริง ตราบนั้นยังไม่ทรงปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แต่เมื่อทรงรู้ชัดหลักทั้งสามประการในอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริงแล้ว จึงทรงปฏิญาณการตรัสรู้ และทรงมีญาณทัสสนะว่าความหลุดพ้นไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นที่สุด และไม่มีภพใหม่อีกต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร ผลการวิจัยพบว่า การพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรสามารถวิเคราะห์เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอารมณ์แห่งการพิจารณา และมีหลัก อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เป็นกรอบสำคัญในการรู้เท่าทันสภาวธรรมตาม

ความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผู้ที่จะรู้แจ้งอุปาทานขันธ์ 5 อย่างสมบูรณ์ต้องรู้ชัดว่าอะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ และอะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากขันธ์แต่ละประการ และต้องรู้ทั้ง 3 ประการนั้น ตามความเป็นจริง จึงจะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539, เล่ม 17, ข้อ 26, หน้า 38–39) จากการวิเคราะห์พบกระบวนการสำคัญ ดังนี้

1) การกำหนดรู้ขันธ์ 5 ในฐานะสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ขั้นพื้นฐานของการพิจารณาตามอัสสาทสูตร คือ การจำแนกประสบการณ์ของบุคคลออกเป็นขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ แล้วพิจารณาขันธ์แต่ละประเภทในฐานะสภาวธรรม มิใช่พิจารณาโดยตั้งอยู่บนความเห็นว่าเป็นตัวตนบุคคล หรือสิ่งที่สามารถยึดถือไว้ได้อย่างถาวร การพิจารณาในลักษณะนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถแยกการรับรู้ตามความเป็นจริงออกจากความคิดปรุงแต่งและการยึดมั่นว่า เราหรือของเรา

รูป หมายถึงสภาวะทางกายหรือรูปธรรมที่ปรากฏและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เวทนาเป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ สัญญาเป็นการจำหมายและกำหนดรู้ สังขารเป็นการปรุงแต่งทางจิตและเจตนา ส่วนวิญญาณเป็นการรับรู้อารมณ์ เมื่อพิจารณาขันธ์ทั้ง 5 โดยแยกออกเป็นสภาวะดังกล่าว ผู้ปฏิบัติย่อมเริ่มเห็นว่า สิ่งที่เคยสำคัญมั่นหมายว่าเป็นบุคคลหรือตัวตนนั้น แท้จริงประกอบด้วยกระบวนการทางกายและจิตที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรมิได้มุ่งให้ผู้ปฏิบัติปฏิเสธประสบการณ์ทางกายและจิต แต่เป็นการฝึกให้รู้จักจำแนกและสังเกตสภาวธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อเป็นฐานสำหรับการเห็นคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากขันธ์แต่ละประการต่อไป

2) การรู้เท่าทันอัสสาทะ เพื่อเห็นเหตุแห่งความพอใจและความยึดติด ขั้นต่อมา คือ การพิจารณาอัสสาทะ หรือคุณและส่วนที่น่าพึงพอใจของขันธ์ 5 พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขและโสมนัสที่อาศัยรูปเกิดขึ้นเป็นคุณของรูป และทรงแสดงหลักเดียวกันนี้แก่เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ในทางวิปัสสนาภาวนา การรู้จักอัสสาทะมีความสำคัญ เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถสังเกตได้ว่าเหตุใดจิตจึงเกิดความชอบ ความเพลิดเพลิน และความต้องการยึดถือขันธ์นั้น ตัวอย่างเช่น เมื่อรูปที่น่าพอใจปรากฏ จิตย่อมเกิดความสุขและต้องการรักษารูปนั้นไว้ เมื่อมีสุขเวทนาเกิดขึ้น จิตย่อมต้องการให้สุขนั้นดำรงอยู่ เมื่อมีสัญญาหรือความทรงจำที่น่าพอใจ จิตอาจเกิดความติดข้องในประสบการณ์เดิม เมื่อความคิดหรือความปรุงแต่งเป็นไปตามความประสงค์ จิตย่อมเกิดความพอใจ และเมื่อวิญญาณรับรู้อารมณ์ที่น่าปรารถนา ก็อาจเกิดความกำหนัดและความยึดติดตามมา ดังนั้น การพิจารณาอัสสาทะในกระบวนการวิปัสสนาจึงมิใช่การส่งเสริมให้เพลิดเพลินในขันธ์ แต่เป็นการรู้เท่าทันกลไกของความเพลิดเพลิน ว่าเมื่อสุขและโสมนัสเกิดขึ้น จิตมีแนวโน้มที่จะเกิดฉันทะ ราคะ ตัณหา และอุปาทานต่อขันธ์นั้น การรู้เท่าทันจุดนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเห็นต้นทางของความยึดมั่นได้อย่างชัดเจน

3) การพิจารณาอาทีนวะ เพื่อเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของขันธ์ 5 ขั้นที่ทำให้กระบวนการวิปัสสนาก้าวจากการรู้ความพึงพอใจไปสู่การเห็นความจริงของขันธ์ คือ การพิจารณา อาทีนวะ พระพุทธองค์ทรงแสดงตรงกันในขันธ์ทั้ง 5 ว่า สภาพที่ขันธ์ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรผันเป็นธรรมดา คือโทษของขันธ์นั้น การเห็นอาทีนวะจึงเป็นการเปลี่ยนมุมมองจากการเห็นเพียงความน่าพอใจของขันธ์ ไปสู่การเห็นข้อจำกัดของขันธ์ตามสภาพจริง กล่าวคือ รูปที่งดงามย่อมเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลาย เวทนาสุข

เกิดขึ้นแล้วดับไป สัญญาเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย สังขารไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาพเดิม และวิญญาณเกิดขึ้นตามอายตนะและอารมณ์แล้วดับไป ไม่มีขันธ์ใดที่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความประสงค์ได้ตลอดเวลา หลักดังกล่าวสอดคล้องกับอนัตตลักขณสูตร ซึ่งแสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นของไม่เที่ยง สิ่งที่ไม่เที่ยงย่อมเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวน ไม่สมควรที่จะเห็นว่า “นี่เป็นของเรา นี่เป็นเรา นี่เป็นอัตตาของเรา” เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาขันธ์ 5 อย่างต่อเนื่องจนเห็นความเกิดขึ้น ความเปลี่ยนแปลง และความดับไป จึงเกิดความเข้าใจว่า ความทุกข์มิได้เกิดจากการมีขันธ์เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากการเข้าไปยึดถือขันธ์ที่มีธรรมชาติไม่เที่ยงให้เป็นสิ่งที่เที่ยง และยึดสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจให้เป็นไปตามความต้องการ การเห็นอาทีนวะจึงทำหน้าที่ลดความสำคัญมั่นหมายและบั่นทอนความหลงใหลในขันธ์

4) การพิจารณาขันธ์ 5 จนเห็นความว่างเปล่าและปราศจากสาระแห่งสิ่งที่ยึดถือ การพิจารณาอาทีนวะสามารถขยายไปสู่การเห็นความไม่มีแก่นสารที่ควรยึดถือในขันธ์ 5 ดังปรากฏในเผณปิณฑูปมสูตร ซึ่งทรงเปรียบรูปเหมือนกลุ่มฟองน้ำ เวทนาเหมือนฟองน้ำ สัญญาเหมือนพยับแดด สังขารเหมือนต้นกล้วย และวิญญาณเหมือนมายากล เมื่อบุคคลพิจารณาโดยแยบคาย ย่อมเห็นขันธ์เหล่านั้นว่าเป็นของว่าง เปล่า และหาสาระมิได้ เพราะการที่ผู้ปฏิบัติเคยเห็นขันธ์ว่าเป็นสิ่งมั่นคง เป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา ย่อมนำไปสู่ความต้องการปกป้อง รักษา และตอบสนองความพึงพอใจของขันธ์ เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายจนเห็นว่าขันธ์เป็นเพียงกระบวนการที่เกิดขึ้นแล้วเปลี่ยนแปลงไป ความสำคัญมั่นหมายในความเป็นตัวตนจึงค่อย ๆ ลดลง ดังนั้น การเห็นความว่างเปล่าและความไม่มีสาระมิได้หมายความว่าขันธ์ไม่มีอยู่ในระดับประสบการณ์ แต่หมายถึงการเห็นว่าในขันธ์ไม่มีสิ่งใดที่เป็นแก่นอัตตาถาวรหรือสามารถยึดถือให้เป็นไปตามความประสงค์ได้อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการเห็นที่ช่วยให้จิตถอนออกจากการยึดติดได้มากขึ้น

5) การเข้าถึงนิสสรณะด้วยการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์ 5 ขั้นสำคัญที่สุดของกระบวนการคือ นิสสรณะ หรือเครื่องสลัดออก พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า การกำจัดฉันทราคะและการละฉันทราคะ ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ คือเครื่องสลัดออกจากขันธ์แต่ละประการ และเชิงอรรถในพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอธิบายว่า เครื่องสลัดออกในบริบทดังกล่าวหมายถึงนิพพาน การปฏิบัติวิปัสสนาตามกรอบอัสสาทสูตรมิได้มีจุดหมายอยู่เพียงการเข้าใจว่าขันธ์ไม่เที่ยง แต่ต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับขันธ์ กล่าวคือ จากเดิมที่จิตเข้าไปชอบ ยึดถือ และปรารถนาให้ขันธ์เป็นไปตามความต้องการ ไปสู่การรู้เห็นขันธ์โดยไม่เกิดความกำหนัดยินดีและไม่เข้าไปยึดมั่น นิสสรณะจึงมิใช่การทำลายรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ และมิใช่การหลีกหนีชีวิตประจำวัน แต่เป็น การสลัดความยึดติดทางจิตออกจากขันธ์ ผู้ปฏิบัติยังคงมีการเห็น ได้ยิน รู้สึก จำหมาย คิดปรุงแต่ง และรับรู้อารมณ์ แต่มีปัญญารู้ว่าสภาวะเหล่านั้นไม่เที่ยง ไม่อยู่ในอำนาจบังคับ และไม่ควรเข้าไปยึดถือว่าเป็นตนหรือของตน

6) กระบวนการพิจารณาขันธ์ 5 มีลักษณะเป็นลำดับแห่งปัญญา กระบวนการพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรมีลักษณะเป็นลำดับที่เชื่อมโยงกัน คือ การกำหนดรู้ขันธ์ 5 การรู้เท่าทันอัสสาทะ การเห็นอาทีนวะ การคลายความกำหนัด การละฉันทราคะ การเข้าถึงนิสสรณะ ในขั้นแรก ผู้ปฏิบัติรู้จักรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามสภาวะที่เกิดขึ้น จากนั้นสังเกตว่าสุขและโสมนัสที่เกิดขึ้นโดยอาศัยขันธ์นั้นเป็นเหตุให้

จิตพึงพอใจและติดข้อง เมื่อพิจารณาต่อไปจะเห็นว่าความพึงพอใจนั้นตั้งอยู่บนขันธ์ที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และแปรปรวน เมื่อเห็นความไม่มั่นคงอย่างต่อเนื่อง ความหลงใหลและความกำหนัดย่อมลดลง จนนำไปสู่การละฉันทราคะและการไม่ยึดมั่นในขันธ์นั้น การพิจารณาตามลำดับดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ มิใช่หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นกระบวนการต่อเนื่องของการพัฒนาปัญญา โดยอัสสาทะทำให้ผู้ปฏิบัติรู้จักเหตุที่จิตเข้าไปติดข้อง อาทีนวะทำให้เห็นความจริงที่หักล้างความหลงใหล และนิสสรณะเป็นภาวะที่จิตสามารถคลายและละความยึดติดนั้นได้

อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์เชิงคัมภีร์พบว่า อัสสาทสูตรมิได้แจกแจงเทคนิคการปฏิบัติวิปัสสนาในลักษณะกำหนดอิริยาบถหรือวิธีภาวนาอย่างละเอียด แต่เสนอ โครงสร้างของการรู้ตามความเป็นจริง ที่สามารถใช้เป็นกรอบทางปัญญาในการพิจารณาขันธ์ 5 ได้ โดยเฉพาะข้อความที่ทรงยืนยันว่า ตราบใดที่ยังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออกจากอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริง ตราบนั้นยังไม่ทรงปฏิญาณการตรัสรู้ และเมื่อทรงรู้ตามความเป็นจริงแล้วจึงทรงยืนยันการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า สารัตถะธรรมสำคัญในอัสสาทสูตร คือ การรู้เท่าทันอุปาทานขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ผ่านหลักที่สัมพันธ์กัน 3 ประการ คือ อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ โดยอัสสาทะหมายถึงสุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้น อาทีนวะหมายถึงการเห็นขันธ์ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะหมายถึงการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์นั้น ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า การพิจารณาขันธ์มิใช่การปฏิเสธประสบการณ์ที่น่าพึงพอใจ แต่เป็นการรู้ทั้งคุณ ข้อจำกัด และทางสลัดออกจากความยึดมั่น จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนจากความรู้เกี่ยวกับขันธ์ไปสู่ปัญญาที่ทำให้คลายอุปาทาน

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับพระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คุ้มครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัฏฐานสูตร และพบว่า การรู้ขันธ์ 5 ต้องครอบคลุมทั้งการรู้คุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยคุณสัมพันธ์กับสุขและความยินดี โทษสัมพันธ์กับความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และอนัตตา ส่วนเครื่องสลัดออกสัมพันธ์กับการละราคะในขันธ์ 5 จึงสนับสนุนว่า อัสสาทะ–อาทีนวะ–นิสสรณะเป็นโครงสร้างการรู้ขันธ์อย่างต่อเนื่อง มิใช่หลักธรรมที่แยกขาดจากกัน

ในด้าน อัสสาทะ ผลการวิจัยชี้ว่า อัสสาทะมิใช่ตัณหาหรืออุปาทานโดยตรง แต่คือส่วนที่น่าพึงพอใจหรือสุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม หากบุคคลไม่รู้เท่าทันธรรมชาติของสุขดังกล่าว ย่อมเกิดความเพลิดเพลินและพัฒนาไปสู่ความยึดติดได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Karunamuni (2015) ซึ่งอธิบายว่า ขันธ์ 5 เป็นกระบวนการของประสบการณ์ทางกายและจิตที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพิจารณาขันธ์จึงช่วยให้เห็นประสบการณ์ในฐานะกระบวนการ ไม่ใช่สิ่งคงที่ถาวร และเป็นพื้นฐานสำคัญของการเจริญสติและภาวนา

สำหรับ อาทีนวะ ผลการวิจัยพบว่า การเห็นโทษของขันธ์มิใช่การมองชีวิตในเชิงลบ แต่เป็นการเห็นข้อจำกัดของสิ่งที่น่าพึงพอใจว่าไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างถาวร สอดคล้องกับ พระสมหวัง สติสมฺปนฺโน (2564) ที่พบว่า การพิจารณาขันธ์ 5 ในเผณปิณฑูปมสูตรทำให้เห็นความไม่มีแก่นสารและไตรลักษณ์ จนนำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด และสอดคล้องกับ พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ และธานี สุวรรณประทีป (2566) ที่พบว่า การกำหนดรู้ขันธ์ 5 ด้วยสติและสัมปชัญญะจนเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน นำไปสู่การคลายกำหนัดและลดความยึดมั่น ข้อค้นพบนี้ยังสอดรับกับงานของ Gallagher et al. (2024) ซึ่งอธิบายแนวคิด self-pattern ว่า ตัวตนมิใช่สารัตถะถาวร แต่เกิดจากกระบวนการทางกายและจิตหลายด้านที่สัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แนวคิดดังกล่าวช่วยสนับสนุนการอธิบายอาทีนวะในแง่ที่ว่า เมื่อบุคคลเห็นสิ่งที่เคยยึดถือว่าเป็นตัวตนว่าเป็นกระบวนการที่เปลี่ยนแปลง ความยึดถือย่อมลดลง อย่างไรก็ตาม self-pattern เป็นกรอบจิตวิทยาและปรัชญาร่วมสมัย จึงไม่ควรตีความว่าเท่ากับอาทีนวะในพระพุทธศาสนาโดยตรง

ส่วน นิสสรณะ เป็นองค์ประกอบที่ทำให้กระบวนการพิจารณาขันธ์สมบูรณ์ เพราะการรู้ความพึงพอใจและเห็นความไม่เที่ยงยังไม่เพียงพอ หากยังไม่สามารถละความกำหนัดได้ นิสสรณะจึงหมายถึงการถอนฉันทราคะและความยึดถือออกจากขันธ์ มิใช่การกำจัดขันธ์ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับ พัทธอร รุ่งโรจน์, พระเมธีวรญาณ และสุเทพ พรมเลิศ (2568) ซึ่งพบว่า การละสักกายทิฏฐิสัมพันธ์กับการถอนความยึดถือในอุปาทานขันธ์ 5 และมุ่งไปสู่การดับเหตุแห่งความทุกข์ นอกจากนี้ Berkovich-Ohana et al. (2024) ยังเสนอว่า การปฏิบัติสมาธิและการเจริญสติสามารถทำให้การรับรู้ตัวตนมีความยืดหยุ่น ลดความยึดติด และพัฒนาไปสู่ภาวะ self-liberation ซึ่งมีส่วนสอดคล้องกับนิสสรณะในแง่ของการลดการยึดติดในประสบการณ์ แม้จะเป็นกรอบสหวิทยาการที่ไม่เท่ากับความหมายของนิสสรณะหรือนิพพานโดยตรงก็ตาม

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ผลการวิจัยพบว่า การพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่ต่อเนื่อง เริ่มจากการกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามสภาวะ จากนั้นรู้เท่าทัน อัสสาทะ หรือเหตุแห่งความพึงพอใจ เห็น อาทีนวะ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และความแปรปรวนของขันธ์ จนเกิดความคลายกำหนัดและนำไปสู่ นิสสรณะ คือ การกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์ 5 กระบวนการดังกล่าวจึงมิใช่เพียงความเข้าใจขันธ์ในเชิงทฤษฎี แต่เป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของจิตจากความเพลิดเพลินและยึดถือไปสู่การรู้เห็นโดยไม่ยึดมั่น

ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระทรงชัย พิประโคน และวิโรจน์ คุ้มครอง (2565) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัฏฐานสูตร และพบว่า การรู้ขันธ์ต้องครอบคลุมทั้งตัวขันธ์ เหตุเกิด ความดับ ทางดำเนินไปสู่ความดับ ตลอดจนคุณ โทษ และเครื่องสลัดออก โดยการเห็นโทษสัมพันธ์กับอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ส่วนเครื่องสลัดออกสัมพันธ์กับการคลายราคะ ผลดังกล่าวสนับสนุนว่า การพิจารณาขันธ์อย่างสมบูรณ์ต้องรู้ทั้งสิ่งที่กำลังปรากฏ เหตุแห่งความติดข้อง ข้อจำกัดของขันธ์ และหนทางออกจากความยึดติด

ในด้านการกำหนดรู้ขันธ์ตามสภาวะ ผลการวิจัยสอดคล้องกับ พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ และธานี สุวรรณประทีป (2566) ซึ่งพบว่า การกำหนดรู้ขันธ์ 5 ด้วยความเพียร สติ และสัมปชัญญะจนเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน นำไปสู่ความเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด เช่นเดียวกับ พระมหาชิต ฐานชิโต และพระครูพิหารธรรมาทร (2559) ที่พบว่า การกำหนดรู้รูปธรรมและนามธรรมอย่างต่อเนื่องทำให้เห็นการเกิด–ดับของวิญญาณ เห็นไตรลักษณ์ และนำไปสู่การลดอุปาทานในขันธ์ 5 จึงกล่าวได้ว่า ขันธ์ 5 มิใช่เพียงหมวดธรรมสำหรับการศึกษา แต่เป็น ภูมิของวิปัสสนา ที่ผู้ปฏิบัติใช้ตรวจสอบประสบการณ์โดยตรง

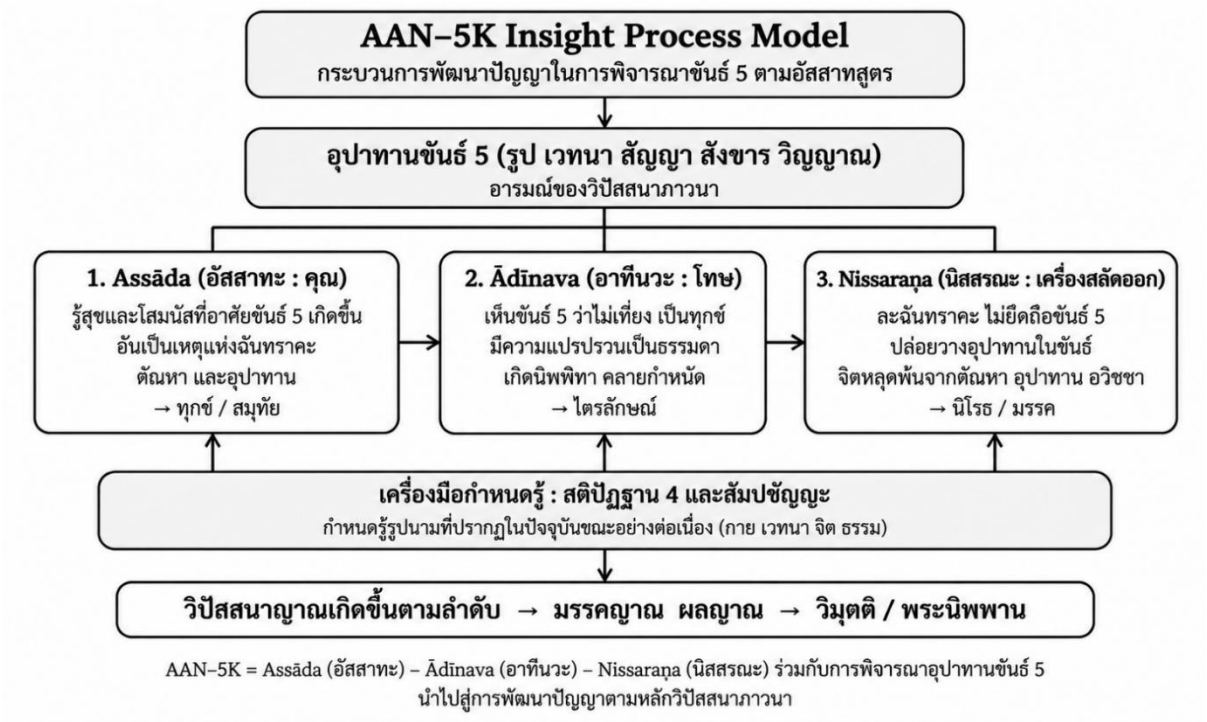
สำหรับ อัสสาทะ ผลการวิจัยชี้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาไม่ได้เริ่มจากการปฏิเสธความพึงพอใจ แต่เริ่มจากการรู้ว่าเหตุใดจิตจึงเข้าไปติดข้องในขันธ์ กล่าวคือ สุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้นเป็นปัจจัยให้จิตเพลิดเพลินและเข้าไปยึดถือ เมื่อรู้เท่าทันอัสสาทะ ผู้ปฏิบัติจึงสามารถมองเห็นต้นทางของความติดข้องได้ ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Karunamuni (2015) ซึ่งอธิบายว่า ขันธ์ 5 เป็นกระบวนการของประสบการณ์ทางกายและจิตที่เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ และการเจริญสติช่วยให้สังเกตการเกิดขึ้นและดับไปของประสบการณ์ได้โดยตรง

ส่วน อาทีนวะ เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการพัฒนาปัญญา เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นว่า สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความพึงพอใจนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามความต้องการได้ การเห็นอาทีนวะจึงมิใช่การรังเกียจขันธ์ แต่เป็นการแก้ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับธรรมชาติของขันธ์ ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Berkovich-Ohana et al. (2024) ที่เสนอว่า การปฏิบัติสมาธิและสติสามารถลดการยึดติดในรูปแบบตัวตนและเพิ่มความยืดหยุ่นของการรับรู้ตนเอง และสอดคล้องกับ Gallagher et al. (2024) ที่อธิบายว่า ตัวตนสามารถเข้าใจได้ในลักษณะกระบวนการทางกายและจิตที่สัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวเป็นกรอบจิตวิทยาร่วมสมัย จึงใช้สนับสนุนการอภิปรายเชิงเปรียบเทียบ มากกว่าจะถือว่าเทียบเท่ากับอาทีนวะในพระพุทธศาสนาโดยตรง

สำหรับ นิสสรณะ ผลการวิจัยพบว่า เป็นผลต่อเนื่องจากการรู้เท่าทันอัสสาทะและเห็นอาทีนวะอย่างชัดเจน เมื่อรู้ว่าสิ่งใดทำให้จิตติดข้องและเห็นว่าสิ่งนั้นไม่สามารถดำรงอยู่ตามความต้องการได้ ความกำหนัดและความเพลิดเพลินย่อมลดลง นิสสรณะจึงมิใช่การทำให้ขันธ์ 5 หายไป แต่เป็นการกำจัดฉันทราคะและละความยึดมั่นต่อขันธ์ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยไทยเกี่ยวกับสัตตัฏฐานสูตร อัตตทีปสูตร และการกำหนดรู้ทวิปัญจวิญญาณจิต ซึ่งต่างชี้ว่า การเห็นขันธ์ตามไตรลักษณ์นำไปสู่ความเบื่อหน่าย คลายกำหนัด และลดอุปาทาน อย่างไรก็ตาม อัสสาทสูตรมิได้แจกแจงเทคนิควิปัสสนาในรายละเอียด เช่น การกำหนดอิริยาบถหรือคำบริกรรม แต่เสนอ กรอบทางปัญญาในการรู้ขันธ์ตามความเป็นจริง คือ รู้คุณโดยความเป็นคุณ รู้โทษโดยความเป็นโทษ และรู้เครื่องสลัดออกโดยความเป็นเครื่องสลัดออก ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงตีความอัสสาทสูตรในฐานะกรอบสำหรับพิจารณาขันธ์ 5 มากกว่าจะถือว่าเป็นวิธีปฏิบัติรูปแบบเฉพาะ

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากการศึกษาสารัตถะธรรมในอัสสาทสูตรและการวิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้เป็น AAN–5K Insight Process Model โดยคำว่า AAN ประกอบด้วย Assāda (อัสสาทะ) Ādīnava (อาทีนวะ) และ Nissaraṇa (นิสสรณะ) ส่วน 5K หมายถึงขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ รูปแบบดังกล่าวอธิบายกระบวนการพัฒนาปัญญาจากการรู้เท่าทันประสบการณ์ไปสู่การคลายความยึดมั่นในขันธ์อย่างเป็นลำดับ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 AAN–5K Insight Process Model

จากภาพสรุป ขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ได้ดังนี้

1. Assāda Awareness รู้เท่าทันอัสสาทะ รู้ว่าสุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้นเป็นเหตุให้จิตเกิดความพึงพอใจ เพลิดเพลิน และมีแนวโน้มเข้าไปติดข้อง

2. Ādīnava Insight เห็นอาทีนวะ พิจารณาเห็นว่าขันธ์ที่เป็นที่ตั้งแห่งความพึงพอใจนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวน และไม่สามารถบังคับให้ดำรงอยู่ตามความปรารถนาได้

3. Disenchantment–Dispassion คลายความหลงใหลและความกำหนัด เมื่อเห็นความจริงของขันธ์อย่างต่อเนื่อง ความสำคัญมั่นหมายและความเพลิดเพลินในขันธ์ย่อมลดลง เกิดความเบื่อหน่ายและคลายกำหนัด

4. Nissaraṇa เข้าถึงเครื่องสลัดออก เกิดการกำจัดและละฉันทราคะ ไม่เข้าไปยึดถือขันธ์ว่าเป็นเราหรือของเรา

5. Wisdom and Release ปัญญาและความหลุดพ้นจากอุปาทาน ผู้ปฏิบัติสามารถรู้ขันธ์ตามความเป็นจริงโดยไม่เข้าไปยึดมั่น อันเป็นทิศทางของการพัฒนาปัญญาและความหลุดพ้นตามหลักวิปัสสนาภาวนา

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์การพิจารณาขันธ์ 5 ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามอัสสาทสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์วิสุทธิมรรค และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยสรุปได้ว่า สารัตถะสำคัญของอัสสาทสูตรประกอบด้วยหลัก อัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ กล่าวคือ อัสสาทะเป็นการรู้สุขและโสมนัสที่อาศัยขันธ์ 5 เกิดขึ้น อาทีนวะเป็นการเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ส่วนนิสสรณะเป็นการกำจัดและละฉันทราคะในขันธ์ 5 อันนำไปสู่การคลายความยึดมั่น การพิจารณาขันธ์ 5 ตามอัสสาทสูตรจึงสามารถอธิบายเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา ได้แก่ การกำหนดรู้ขันธ์ตามสภาวะ การรู้เท่าทันเหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นโทษและข้อจำกัดตามไตรลักษณ์ การคลายความกำหนัด และการละความยึดมั่น โดยผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็น AAN–5K Insight Process Model ซึ่งแสดงกระบวนการว่า รู้ขันธ์ รู้เหตุแห่งความพึงพอใจ เห็นอาทีนวะ คลายความกำหนัด ละความยึดมั่น มุ่งสู่ความหลุดพ้น องค์ความรู้นี้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิบัติวิปัสสนาตามอัสสาทสูตรมิได้มุ่งกำจัดขันธ์ 5 หากมุ่งเปลี่ยนความสัมพันธ์ของจิตที่มีต่อขันธ์จากการยึดถือไปสู่การรู้เห็นตามความเป็นจริงและไม่ยึดมั่น

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) สถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาและหน่วยงานด้านวิปัสสนาภาวนาควรบูรณาการหลักอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ เข้ากับการเรียนการสอนเรื่องขันธ์ 5 เพื่อเชื่อมโยงความรู้ทางคัมภีร์กับกระบวนการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ

2) หน่วยงานที่จัดอบรมพระวิปัสสนาจารย์และผู้สอนกรรมฐานควรพัฒนาแนวทางการสอนที่เน้นการรู้เหตุแห่งความพึงพอใจ การเห็นความแปรปรวนของขันธ์ และการคลายความยึดมั่น มากกว่าการเรียนรู้หลักธรรมในเชิงความจำเพียงอย่างเดียว

3) ควรส่งเสริมการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ แผนภาพ และโมเดลที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ 5 กับอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ เพื่อใช้ในสถาบันการศึกษาและสำนักปฏิบัติธรรม

2. ข้อเสนอในการนำไปใช้ประโยชน์

1) ผู้สอนพระพุทธศาสนาและวิปัสสนาภาวนาสามารถนำ AAN–5K Insight Process Model ไปใช้เป็นกรอบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ 5 ความพึงพอใจ ความยึดมั่น การเห็นไตรลักษณ์ และการปล่อยวาง

2) ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาสามารถประยุกต์หลักอัสสาทะ–อาทีนวะ–นิสสรณะในการพิจารณาประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยฝึกรู้เท่าทันสิ่งที่จิตพึงพอใจ เห็นความเปลี่ยนแปลง และลดการยึดมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

3) นักวิชาการสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นกรอบในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างขันธ์ 5 อุปาทาน ไตรลักษณ์ และกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระสูตรและคัมภีร์อื่น

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบการพิจารณาขันธ์ 5 ในอัสสาทสูตรกับพระสูตรอื่น เช่น อนัตตลักขณสูตร เผณปิณฑูปมสูตร และสัตตัฏฐานสูตร เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์และความแตกต่างของกระบวนการคลายอุปาทาน

2) ควรศึกษาวิจัยภาคสนามกับพระวิปัสสนาจารย์และผู้ปฏิบัติที่มีประสบการณ์ เพื่อศึกษาว่ากระบวนการ อัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ปรากฏในประสบการณ์การปฏิบัติจริงอย่างไร

3) ควรพัฒนาและประเมิน AAN–5K Insight Process Model ด้วยการวิจัยเชิงพัฒนา การวิจัยแบบผสม หรือการทดลองใช้ในหลักสูตรวิปัสสนาภาวนา เพื่อประเมินความเหมาะสมและประโยชน์ของโมเดลในบริบทที่แตกต่างกัน

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระจีระวัฒน์ วงษ์ชาติ, และธานี สุวรรณประทีป. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอัตตทีปสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย,* 5(5), 1143–1150. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263062

พระทรงชัย พิประโคน, และวิโรจน์ คุ้มครอง. (2565). การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสัตตัฏฐานสูตร. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 5(2), 585–595. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s/article/view/256932

พระมหาชิต ฐานชิโต, และพระครูพิหาร ธรรมาทร. (2559). ศึกษาการกำหนดรู้ทวิปัญจวิญญาณจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 2(1), 75–86. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/240912

พระสมหวัง สติสมฺปนฺโน. (2564). ศึกษารูปแบบการพิจารณาขันธ์ ๕ ในเผณปิณฑูปมสูตร. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 7(2), 140–151. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/249945

พัทธอร รุ่งโรจน์, พระเมธีวรญาณ (สายเพชร วชิรเวที), และสุเทพ พรมเลิศ. (2568). การศึกษาวิเคราะห์การละสักกายทิฏฐิในจูฬเวทัลลสูตร. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 9(2), 15–27. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/284960

Anālayo. (2003). *Satipaṭṭhāna: The direct path to realization*. Windhorse Publications.

Berkovich-Ohana, A., Brown, K. W., Gallagher, S., Barendregt, H., Bauer, P., Giommi, F., Nyklíček, I., Ostafin, B., Raffone, A., Slagter, H. A., Trautwein, F.-M., Vago, D. R., & Amaro, A. (2024). Pattern theory of selflessness: How meditation may transform the self-pattern. *Mindfulness,* 15(8), 2114–2140. https://doi.org/10.1007/s12671-024-02418-2

Bodhi, B. (Trans.). (2000). *The connected discourses of the Buddha: A translation of the Saṃyutta Nikāya*.

Gallagher, S., Raffone, A., Berkovich-Ohana, A., Barendregt, H. P., Bauer, P. R., Brown, K. W., Giommi, F., Nyklíček, I., Ostafin, B. D., Slagter, H., Trautwein, F.-M., & Vago, D. R. (2024). The self-pattern and Buddhist psychology. *Mindfulness,* 15(4), 795–803. https://doi.org/10.1007/s12671-023-02118-3

Karunamuni, N. D. (2015). The five-aggregate model of the mind. *SAGE Open*, 5(2), 1–7. https://doi.org/10.1177/2158244015583860

วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

AN ANALYSIS OF THE DHAMMA PRINCIPLES IN THE ARIYAVAṂSA SUTTA SUPPORT THE PRACTICE OF VIPASSANĀ MEDITATION

พระมหาทิวา ฐานิสฺสโร (ประเสริฐศักดิ์)[1], ธานี สุวรรณประทีป[2],

Phramaha Thiwa Ṭhānissaro (Prasertsak)[1], Thanee Suwanprateep[2]

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-2]
The Requirements for the Degree of Master of Arts (Vipassana Meditation)
Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-2]

Corresponding Author E-mail: thanee.suw@mcu.ac.th

Received: 11 September 2026; Revised: 24 September 2026; Accepted: 27 September 2026

****

วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระมหาทิวา ฐานิสฺสโร (ประเสริฐศักดิ์), ธานี สุวรรณประทีป

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 2) เพื่อวิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอริยวังสสูตรในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต รวมทั้งอรรถกถา ฎีกา หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร โดยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงพุทธธรรม และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) หลักธรรมสำคัญในอริยวังสสูตร ได้แก่ อริยวงศ์ 4 ประการ คือ ความสันโดษในจีวร ความสันโดษในบิณฑบาต ความสันโดษในเสนาสนะ และความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล โดยมีองค์ธรรมสนับสนุน ได้แก่ ความไม่ยึดติด การเห็นโทษของความติดข้อง ความเพียร สติ สัมปชัญญะ และปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ซึ่งสะท้อนกระบวนการฝึกตนจากการจัดระเบียบชีวิตภายนอกไปสู่การพัฒนาจิตภายใน และ 2) หลักธรรมดังกล่าวส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยความสันโดษช่วยลดตัณหาและความฟุ้งซ่าน ความไม่ติดข้องช่วยให้รู้เท่าทันอารมณ์ ความเพียร สติ และสัมปชัญญะช่วยให้กำหนดรู้สภาวธรรมอย่างต่อเนื่อง ส่วนการละอกุศลและเจริญกุศลนำไปสู่การพัฒนาปัญญาและการคลายความยึดมั่น

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสามารถสังเคราะห์เป็น Ariyavaṁsa Vipassanā Knowledge Model ซึ่งแสดงกระบวนการจากอริยวงศ์ 4 ความสันโดษ ลดตัณหาและความยึดติด ความเพียร สติ และสัมปชัญญะ รู้เท่าทันสภาวธรรม ละอกุศลและเจริญกุศล วิปัสสนาปัญญา คลายอุปาทาน โดยชี้ให้เห็นว่าอริยวงศ์ 4 เป็นฐานสำคัญที่เชื่อมวิถีชีวิตแบบสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ: อริยวังสสูตร; อริยวงศ์ 4; สันโดษ; วิปัสสนาภาวนา; วิปัสสนาปัญญา

AN ANALYSIS OF THE DHAMMA PRINCIPLES IN THE ARIYAVAṂSA SUTTA THAT SUPPORT THE PRACTICE OF VIPASSANĀ MEDITATION

Phramaha Thiwa Ṭhānissaro (Prasertsak), Thanee Suwanprateep

Abstract

This research aimed to: 1) study the Dhamma principles appearing in the Ariyavaṁsa Sutta according to Theravāda Buddhist scriptures, and 2) analyze the Dhamma principles in the Ariyavaṁsa Sutta that promote Vipassanā meditation practice. This study employed a documentary research design. Data were drawn from the Thai Tipiṭaka of Mahachulalongkorn rajavidyalaya University, particularly the Ariyavaṁsa Sutta in the Sutta Piṭaka, Aṅguttara Nikāya, Catukka Nipāta, as well as relevant commentaries, sub-commentaries, books, textbooks, academic articles, research studies, and theses. The research instrument was a documentary data recording and analysis form. The data were analyzed through content analysis, Buddhist doctrinal interpretation, and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) The principal Dhamma teachings in the Ariyavaṁsa Sutta comprise the Four Noble Lineages (Ariyavaṁsa): contentment with robes, contentment with alms food, contentment with lodging, and delight in abandoning unwholesome states and cultivating wholesome states. These principles are supported by non-attachment, recognition of the drawbacks of attachment, effort, mindfulness, clear comprehension, and wisdom as a means of release. Together, they reflect a process of self-training that progresses from regulating one's external way of life to developing the inner mind. 2) These Dhamma principles promote Vipassanā meditation practice in several ways. Contentment helps reduce craving and mental distraction; non-attachment enables practitioners to be aware of mental objects without clinging; and effort, mindfulness, and clear comprehension support continuous awareness of phenomena as they arise. The abandonment of unwholesome states and cultivation of wholesome states further contribute to the development of wisdom and the gradual weakening of attachment.

The body of knowledge derived from this research was synthesized as the Ariyavaṁsa Vipassanā Knowledge Model**, which presents the following process: the Four Noble Lineages contentment reduction of craving and attachment effort, mindfulness, and

clear comprehension awareness of phenomena as they really are abandonment of unwholesome states and cultivation of wholesome states Vipassanā wisdom release from clinging. The model demonstrates that the Four Noble Lineages constitute an important foundation linking a contented way of life with systematic Vipassanā meditation practice.

Keywords: Ariyavaṁsa Sutta; Four Noble Lineages; Contentment; Vipassanā Meditation; Vipassanā Wisdom

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญกับการฝึกฝนตนเพื่อพัฒนากาย วาจา และจิตให้ดำเนินไปสู่ความสงบและความหลุดพ้นจากกิเลส โดยเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นกระบวนการอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวธรรม อันนำไปสู่การรู้เท่าทันความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนของสังขารทั้งหลาย การปฏิบัติดังกล่าวมิได้อาศัยเฉพาะเทคนิคการกำหนดรู้อารมณ์กรรมฐานเท่านั้น หากยังต้องอาศัยหลักธรรมที่ช่วยเกื้อหนุนให้ผู้ปฏิบัติมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ลดความยึดติดในปัจจัยภายนอก มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ และมุ่งพัฒนาจิตอย่างต่อเนื่อง หลักธรรมในลักษณะดังกล่าวปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายแห่งของพระไตรปิฎก และมีบทบาทสำคัญต่อการวางพื้นฐานสำหรับการเจริญวิปัสสนาภาวนา (Anālayo, 2003; Gethin, 1992)

ในบรรดาพระสูตรที่กล่าวถึงแนวทางการดำเนินชีวิตของผู้มุ่งต่อความเจริญในธรรมอริยวังสสูตรเป็นพระสูตรสำคัญที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยวงศ์ หรือแบบแผนแห่งพระอริยะ ๔ ประการ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่สืบเนื่องมาแต่โบราณและได้รับการยกย่องว่าเป็นหลักที่บัณฑิตและสมณพราหมณ์ผู้รู้ไม่คัดค้าน หลักอริยวงศ์ดังกล่าวประกอบด้วย ๑) ความสันโดษในจีวรตามที่ได้รับ ๒) ความสันโดษในบิณฑบาตตามที่ได้รับ ๓) ความสันโดษในเสนาสนะตามที่ได้รับ และ ๔) ความยินดีในการเจริญภาวนาและการละอกุศลธรรม โดยผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์จะไม่แสวงหาปัจจัยด้วยวิธีที่ไม่เหมาะสม ไม่เดือดร้อนเมื่อไม่ได้รับ และเมื่อได้รับแล้วก็ใช้สอยโดยไม่ยึดติด พร้อมทั้งพิจารณาเห็นโทษและทางออกจากความยึดมั่นนั้น (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓–๔๕)

เมื่อพิจารณาในเชิงการปฏิบัติจะเห็นได้ว่า หลักอริยวงศ์มิได้เป็นเพียงหลักแห่งความสันโดษหรือแนวทางการดำเนินชีวิตของบรรพชิตเท่านั้น แต่มีโครงสร้างที่สัมพันธ์กับการฝึกจิตโดยตรง ความสันโดษในจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะช่วยลดความกังวล ความทะยานอยาก และการแสวงหาปัจจัยเกินความจำเป็น ทำให้จิตมีความเบาและเอื้อต่อการสงัดจากเครื่องรบกวนภายนอก ส่วนการไม่ยึดติดในสิ่งที่ได้รับและการพิจารณาเห็นโทษของความกำหนัดยินดี เป็นลักษณะของการฝึกจิตให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างอารมณ์ ความอยาก และความยึดถือ ขณะที่อริยวงศ์ข้อที่ ๔ ซึ่งกล่าวถึงความยินดีในการภาวนาและการละกิเลส เป็นหลักที่เชื่อมโยงโดยตรงกับการพัฒนากุศลธรรมและการขัดเกลาอกุศลธรรมในจิตใจ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๓–

๔๕) แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับการอธิบายเส้นทางแห่งการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งถือว่าการพัฒนาสติ ความเพียร สมาธิ และปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์กันในการเปลี่ยนจิตจากสภาวะที่ถูกครอบงำด้วยกิเลสไปสู่ความรู้แจ้ง (Gethin, 1992)

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยหลักแล้วมุ่งพัฒนาความรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยเฉพาะการมีสติระลึกรู้และมีสัมปชัญญะต่อปรากฏการณ์ทางกายและจิตที่เกิดขึ้นในปัจ จุบันขณะ ในกระบวนการดังกล่าว ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยความเพียร การไม่ปล่อยจิตให้ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ตลอดจนความสามารถในการพิจารณาความเกิดขึ้นและดับไปของสภาวธรรม Anālayo (2003) อธิบายว่าการเจริญสติปัฏฐานเป็นแกนสำคัญของการเจริญวิปัสสนา เพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติสังเกตประสบการณ์อย่างเป็นระบบและนำไปสู่การเห็นลักษณะของความไม่เที่ยงและการคลายความยึดมั่น ด้วยเหตุนี้ หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่เน้นความสันโดษ ความไม่ยึดติด ความเพียร สติ สัมปชัญญะ ตลอดจนความยินดีในการภาวนา จึงมีศักยภาพที่จะทำหน้าที่เป็นเงื่อนไขเกื้อหนุนต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างมีนัยสำคัญ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาอริยวังสสูตรส่วนใหญ่มักอธิบายในกรอบของความสันโดษ วิถีชีวิตของพระสงฆ์ หรือแบบแผนแห่งพระอริยะ ขณะที่การวิเคราะห์อย่างเป็นระบบว่าองค์ธรรมแต่ละประการในอริยวังสสูตรมีความสัมพันธ์และส่งเสริมกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างไร ยังเป็นประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาขยายความ โดยเฉพาะการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการลดความยึดติดในปัจจัยเครื่องอาศัยกับความสงัดทางจิต การพัฒนาความเพียรและสติสัมปชัญญะ ตลอดจนการเจริญกุศลธรรมและการละอกุศลธรรม หากสามารถวิเคราะห์ความสัมพันธ์ดังกล่าวจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบ จะช่วยให้เห็นสารัตถะของอริยวังสสูตรในมิติของการปฏิบัติภาวนาชัดเจนยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” จึงมุ่งศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์ว่าหลักธรรมเหล่านั้นมีลักษณะและกระบวนการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างไร ผลการศึกษาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจอริยวังสสูตรในมิติที่เชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมกับการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ตลอดจนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปใช้เป็นกรอบในการศึกษา การอธิบาย และการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อวิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมุ่งศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมดังกล่าวกับการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รูปแบบของงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก โดยเฉพาะพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ตลอดจนหนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย วิทยานิพนธ์ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับอริยวังสสูตร หลักอริยวงศ์ และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหา ตีความ และสังเคราะห์ตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยทั้ง 2 ข้อ เพื่อแสดงให้เห็นสาระสำคัญของหลักธรรมในอริยวังสสูตรและความสัมพันธ์ของหลักธรรมเหล่านั้นกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

2. เอกสารข้อมูลที่สำคัญ

เอกสารที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) เอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะอริยวังสสูตร ในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลหลักในการศึกษาหลักอริยวงศ์ 4 ประการ รวมทั้งพระสูตรและหมวดธรรมอื่นที่เกี่ยวข้องกับความสันโดษ การละกิเลส การเจริญภาวนา สติ สัมปชัญญะ ความเพียร สมาธิ ปัญญา และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดจนคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาที่อธิบายเนื้อหาของพระสูตรและหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง

2) เอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิชาการ และบทความวิจัยทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับอริยวังสสูตร หลักอริยวงศ์ การดำเนินชีวิตตามหลักความสันโดษ การพัฒนาจิต และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยคัดเลือกเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือ มีเนื้อหาสอดคล้องกับประเด็นการวิจัย และสามารถนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้

3. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis Form) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้รวบรวม จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ข้อมูลให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยกำหนดประเด็นสำคัญในการบันทึกข้อมูล ได้แก่ 1) แหล่งที่มาของข้อมูล 2) ข้อความหรือสาระสำคัญของหลักธรรม 3) ความหมายและองค์ประกอบของหลักธรรม 4) หลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตร 5) ความสัมพันธ์ของหลักธรรมกับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และ 6) ประเด็นที่สามารถนำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้จากการวิจัย นอกจากนี้ ผู้วิจัยใช้ตารางจำแนกประเด็นในการวิเคราะห์เพื่อเปรียบเทียบข้อมูล

จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การตีความข้อมูลเป็นไปอย่างเป็นระบบและสามารถตรวจสอบย้อนกลับไปยังแหล่งข้อมูลต้นฉบับได้

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับ ดังนี้

1) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากอริยวังสสูตรในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อกำหนดขอบเขตและสาระสำคัญของหลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตร

2) รวบรวมข้อมูลจากอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาความหมาย คำอธิบาย และนัยสำคัญของหลักธรรมในอริยวังสสูตรให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

3) ศึกษาพระสูตรและหลักธรรมอื่นในพระไตรปิฎกที่มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เช่น หลักสติ สัมปชัญญะ ความเพียร ความสันโดษ การละกิเลส สมาธิ และปัญญา เพื่อใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์

4) รวบรวมหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องจากห้องสมุดฐานข้อมูลวิชาการ และแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้

5) ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล เปรียบเทียบข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ และจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามประเด็นที่กำหนดไว้ในแบบบันทึกข้อมูล

6) จัดระบบข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อเตรียมเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความเชิงพุทธธรรมและการสังเคราะห์เชิงพรรณนา โดยดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1) วิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตร โดยพิจารณาความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะสำคัญ และสารัตถะของอริยวงศ์ 4 ประการ ได้แก่ ความสันโดษในจีวร ความสันโดษในบิณฑบาต ความสันโดษในเสนาสนะ และความยินดีในการเจริญภาวนาและการละกิเลส พร้อมทั้งเชื่อมโยงคำอธิบายจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

2) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมในอริยวังสสูตรกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยพิจารณาว่าหลักธรรมแต่ละประการมีบทบาทในการลดความยึดติด การสำรวมอินทรีย์ การสร้างความสันโดษ การส่งเสริมความเพียร การเจริญสติสัมปชัญญะ การละอกุศลธรรม และการพัฒนาปัญญาอย่างไร รวมทั้งพิจารณาความเชื่อมโยงกับกระบวนการเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง

จากนั้นนำผลการวิเคราะห์มาสังเคราะห์เชิงพรรณนา เพื่ออธิบายโครงสร้าง ความสัมพันธ์ และบทบาทของหลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และนำเสนอผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ทั้ง 2 ข้ออย่างเป็นระบบและมีหลักฐานจากคัมภีร์รองรับ

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการศึกษาพบว่า อริยวังสสูตร เป็นพระสูตรที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อุรุเวลวรรค ว่าด้วยอริยวงศ์หรือแนวปฏิบัติที่เป็นแบบแผนสืบทอดของพระอริยะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าอริยวงศ์ 4 ประการเป็นหลักที่รู้กันว่าล้ำเลิศ มีมาแต่โบราณ ไม่ถูกลบล้าง และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/28/43–45) เมื่อพิจารณาสาระสำคัญของพระสูตร พบว่าอริยวงศ์ 4 ประการประกอบด้วย 1) ความสันโดษในจีวร 2) ความสันโดษในบิณฑบาต 3) ความสันโดษในเสนาสนะ และ 4) ความยินดีในการเจริญภาวนาและการละอกุศลธรรม โดยหลักธรรมทั้ง 4 ประการมิได้มุ่งเพียงการจำกัดการใช้ปัจจัยสำหรับการดำรงชีวิต แต่เป็นกรอบการฝึกฝนตนที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรมทางกาย การควบคุมความต้องการ การสำรวมจิต และการพัฒนาคุณภาพภายในของผู้ปฏิบัติ มีรายละเอียดโดยสังเขปดังต่อไปนี้

1. จีวรสันโดษ หมายถึง ความพอใจในจีวรตามที่ได้รับ ไม่แสวงหาจีวรด้วยวิธีที่ไม่เหมาะสม เมื่อไม่ได้ก็ไม่เกิดความกระวนกระวาย และเมื่อได้รับแล้วก็ใช้สอยโดยไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง พร้อมทั้งพิจารณาเห็นโทษของความยึดติดและมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก หลักธรรมข้อนี้สะท้อนการฝึกให้บุคคลรู้จักประมาณในเครื่องนุ่งห่มและไม่ปล่อยให้ความต้องการทางวัตถุเข้าครอบงำจิตใจ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/28/43–44)

2. ปิณฑปาตสันโดษ หมายถึง ความพอใจในอาหารหรือบิณฑบาตตามที่ได้รับ โดยมีหลักปฏิบัติในลักษณะเดียวกัน คือไม่แสวงหาอาหารด้วยวิธีที่ไม่สมควร ไม่กระวนกระวายเมื่อไม่ได้รับ และไม่ยึดติดในรสหรือปริมาณของอาหารเมื่อได้รับมาแล้ว สาระสำคัญจึงอยู่ที่การฝึกบริโภคเพื่อยังอัตภาพให้ดำรงอยู่มากกว่าการบริโภคเพื่อสนองตัณหา ทำให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่ายและไม่เพิ่มภาระทางจิตจากความอยาก (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/28/44)

3. เสนาสนสันโดษ หมายถึง ความพอใจในที่อยู่อาศัยตามที่มีและตามที่ได้รับ ไม่เรียกร้องหรือแสวงหาสถานที่อยู่อาศัยเกินความจำเป็น และไม่ถือเอาความสะดวกสบายเป็นเงื่อนไขของการปฏิบัติธรรม หลักธรรมข้อนี้ช่วยลดความหมกมุ่นในสภาพแวดล้อมภายนอก และทำให้ผู้ปฏิบัติมุ่งรักษาคุณภาพของจิตมากกว่าการแสวงหาความสะดวกทางวัตถุ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/28/44)

4. ปหานภาวนารามตา หรือความยินดีในการละและการเจริญ หมายถึง ความยินดีในการละอกุศลธรรมและการเจริญกุศลธรรม พระสูตรเน้นให้ผู้ปฏิบัติไม่ยกตนข่มผู้อื่นจากการที่ตนมีความเพียรในการละและการเจริญ แต่ให้ตั้งมั่นอยู่ในความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติ หลักธรรมข้อนี้จึงเป็นองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอริยวงศ์มิได้สิ้นสุดเพียงความสันโดษในปัจจัยภายนอก แต่มีเป้าหมายอยู่ที่การพัฒนาจิตโดยตรง กล่าวคือ การละสิ่งที่ควรละและการเจริญสิ่งที่ควรเจริญ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/28/44–45)

นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์รายละเอียดในพระสูตร พบหลักธรรมสนับสนุนที่แทรกอยู่ในอริยวงศ์ทั้ง 4 ประการ ได้แก่ สันโดษ ความไม่ยึดติด ปัญญา ความเพียร สติ สัมปชัญญะ การเห็นโทษ และการรู้จัก

ทางออกจากความยึดมั่น โดยในสามข้อแรก พระสูตรเน้นแบบแผนร่วมกัน คือ เมื่อไม่ได้ปัจจัยก็ไม่กระวนกระวาย เมื่อได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง รู้จักโทษ และมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ส่วนข้อที่ 4 เน้นการละอกุศลธรรมและการเจริญกุศลธรรม องค์ประกอบเหล่านี้จึงทำให้อริยวังสสูตรมีลักษณะเป็นหลักปฏิบัติที่เชื่อมโยงระหว่างการจัดระเบียบชีวิตภายนอกกับการพัฒนาสภาพจิตภายในอย่างเป็นระบบ

ในเชิงโครงสร้าง สามข้อแรกอาจจัดอยู่ในกลุ่ม การจัดการปัจจัยภายนอกด้วยหลักสันโดษ ขณะที่ข้อที่ 4 เป็น การพัฒนาภายในด้วยการละและการเจริญ กล่าวอีกนัยหนึ่ง อริยวงศ์ 3 ประการแรกทำหน้าที่ลดเงื่อนไขที่กระตุ้นตัณหาและความยึดติด ส่วนอริยวงศ์ข้อที่ 4 ทำหน้าที่พัฒนาจิตไปในทิศทางของกุศลธรรม จึงเห็นได้ว่าอริยวงศ์ทั้ง 4 มิได้แยกออกจากกัน หากแต่เป็นกระบวนการที่เริ่มจากการลดความฟุ้งเฟ้อและความยึดติดในปัจจัยพื้นฐาน แล้วนำไปสู่การฝึกจิตและพัฒนาคุณธรรมในระดับที่สูงขึ้น

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ผลการวิเคราะห์พบว่า หลักธรรมใน อริยวังสสูตร มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในลักษณะของการจัดเตรียมทั้ง เงื่อนไขภายนอกและคุณภาพภายในของจิต ให้เหมาะสมต่อการเกิดปัญญารู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยอริยวงศ์ 4 ประการมิได้เป็นเพียงข้อปฏิบัติเกี่ยวกับความสันโดษในการดำรงชีวิตเท่านั้น แต่มีโครงสร้างเชื่อมโยงจากการลดความต้องการและความยึดติดในปัจจัยภายนอก ไปสู่การฝึกสติ สัมปชัญญะ ความเพียร การละอกุศลธรรม และการเจริญกุศลธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนต่อกระบวนการเจริญวิปัสสนาภาวนาโดยตรง ผลการวิเคราะห์สามารถจำแนกได้เป็น 5 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. ความสันโดษเป็นพื้นฐานของการลดตัณหาและความกังวลทางจิต

อริยวงศ์ 3 ประการแรก ได้แก่ ความสันโดษในจีวร ความสันโดษในบิณฑบาต และความสันโดษในเสนาสนะ มีสาระร่วมกัน คือ ผู้ปฏิบัติยินดีในปัจจัยตามที่ได้รับ ไม่แสวงหาด้วยวิธีที่ไม่เหมาะสม เมื่อไม่ได้ก็ไม่กระวนกระวาย และเมื่อได้รับแล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น และไม่ลุ่มหลง เมื่อวิเคราะห์ในบริบทของวิปัสสนาภาวนา พบว่า ความสันโดษทำหน้าที่ลดภาระของจิตที่เกิดจากการแสวงหา การเปรียบเทียบ และความปรารถนาในวัตถุ เมื่อความต้องการเกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม อาหาร และที่อยู่อาศัยลดลง จิตย่อมมีโอกาสสงบจากความฟุ้งซ่านที่เกิดจากกามตัณหาและความวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำรงชีวิตมากขึ้น ความสันโดษจึงมิใช่เพียงการมีสิ่งของน้อย แต่เป็นการฝึกท่าทีของจิตให้รู้จักพอและไม่ปล่อยให้ความอยากเป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิต ในมิติของวิปัสสนาภาวนา สภาวะดังกล่าวมีความสำคัญเพราะช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถนำความสนใจกลับมารู้กายและจิตในปัจจุบันขณะได้มากขึ้น แทนที่จะถูกดึงไปด้วยความปรารถนาในอารมณ์ภายนอก ดังนั้นสันโดษจึงทำหน้าที่เป็นกระบวนการลดเงื่อนไขของตัณหา เพื่อเปิดพื้นที่ให้แก่สติและปัญญา

2. ความไม่ยึดติดส่งเสริมการเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง

สาระสำคัญอีกประการหนึ่งของอริยวังสสูตร คือ แม้ผู้ปฏิบัติจะได้รับจีวร บิณฑบาต หรือเสนาสนะแล้ว ก็ต้องไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง และไม่บริโภคโดยปราศจากการพิจารณา พร้อมทั้งรู้จักเห็นโทษและมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก เมื่อวิเคราะห์ในมิติของวิปัสสนาภาวนา หลักการนี้สะท้อนการเปลี่ยน

ความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ จากการเข้าไปยึดถือมาเป็นการรู้เท่าทัน ผู้ปฏิบัติยังคงประสบกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสภาวธรรมต่าง ๆ แต่ไม่จำเป็นต้องเข้าไปกำหนดว่าเป็นของเราหรือเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไป ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับสาระของวิปัสสนาภาวนาที่มุ่งให้เกิดการรู้เห็นความเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไปของสภาวธรรมโดยไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น ความไม่ติดข้องในปัจจัย 4 จึงสามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นการฝึกคลายอุปาทานในระดับชีวิตประจำวัน ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาท่าทีของจิตที่รู้สภาวธรรมโดยไม่เข้าไปถือเอาสภาวธรรมนั้นเป็นตัวตนหรือของตน

3. การเห็นโทษและปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญา

อริยวังสสูตรมิได้สอนให้ผู้ปฏิบัติเพียงอดกลั้นต่อความต้องการเท่านั้น แต่เน้นให้รู้จักโทษของการติดข้องและมีปัญญาที่นำไปสู่การสลัดออก หลักการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าความสันโดษตามแนวอริยวงศ์มีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจ มิใช่การบังคับหรือกดข่มความต้องการเพียงอย่างเดียว ในเชิงวิปัสสนา การเห็นโทษเป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติมองเห็นว่า สิ่งที่เข้าไปยึดถือไม่สามารถให้ความพึงพอใจอย่างถาวร การแสวงหาและการยึดมั่นกลับเป็นเหตุให้เกิดความกระวนกระวายและความทุกข์ เมื่อปัญญาเห็นความจริงดังกล่าวชัดเจนขึ้น การคลายความยึดมั่นจึงเกิดขึ้นตามลำดับ จากการวิเคราะห์จึงพบว่า หลักเห็นโทษ–รู้ทางออก–สลัดออก ในอริยวังสสูตรมีลักษณะเป็นกระบวนการทางปัญญา เพราะมิได้หยุดอยู่ที่การควบคุมพฤติกรรมภายนอก แต่พัฒนาไปสู่การเปลี่ยนแปลงความเข้าใจของจิตต่อสิ่งที่เคยยึดติด ซึ่งเป็นทิศทางเดียวกับการเจริญวิปัสสนาที่มุ่งให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสภาวธรรมจนเกิดความคลายกำหนัดและคลายความถือมั่น

4. ความเพียร สติ และสัมปชัญญะเป็นกลไกสำคัญของการปฏิบัติวิปัสสนา

พระสูตรแสดงคุณลักษณะของผู้ดำรงอยู่ในอริยวงศ์ว่าเป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ และมีสติ อีกทั้งไม่ยกตนข่มผู้อื่นเพราะความสำเร็จในการปฏิบัติของตน คุณธรรมทั้งสามประการมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ความเพียร ทำหน้าที่รักษาความต่อเนื่องของการปฏิบัติ โดยช่วยให้ผู้ปฏิบัติไม่ทอดทิ้งการกำหนดรู้เมื่อเกิดความเหนื่อยล้า ความเบื่อหน่าย หรืออุปสรรคทางจิต สติ ทำหน้าที่ระลึกรู้อารมณ์ที่กำลังปรากฏโดยไม่เผลอไปตามกระแสของความคิดและอารมณ์ สัมปชัญญะ ทำหน้าที่ให้เกิดความรู้ตัวทั่วพร้อม เข้าใจการเคลื่อนไหวของกายและจิต ตลอดจนรู้ว่าสภาวะใดกำลังเกิดขึ้นและควรปฏิบัติต่อสภาวะนั้นอย่างไร เมื่อคุณธรรมทั้งสามทำงานร่วมกัน ผู้ปฏิบัติย่อมสามารถสังเกตกาย เวทนา จิต และธรรมที่กำลังปรากฏได้อย่างต่อเนื่อง จึงกล่าวได้ว่า ความเพียร สติ และสัมปชัญญะเป็น กลไกภายในที่เปลี่ยนการดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์ให้เข้าสู่กระบวนการภาวนา

5. ความยินดีในการละและการเจริญเป็นแกนกลางที่เชื่อมอริยวงศ์กับวิปัสสนาภาวนา

อริยวงศ์ข้อที่ 4 มีความสำคัญที่สุดต่อการเชื่อมโยงกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพราะมุ่งตรงไปที่ความยินดีในการละและความยินดีในการเจริญ กล่าวคือ ยินดีในการละอกุศลธรรมและยินดีในการเจริญกุศลธรรม การละในบริบทนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นกระบวนการลดและกำจัดสภาวะจิตที่เป็นอกุศล เช่น ความโลภ ความยึดติด ความฟุ้งซ่าน และความหลง ส่วนการเจริญหมายถึงการพัฒนาสภาวะกุศล ได้แก่ สติ ความเพียร สมาธิ และปัญญา เมื่อพิจารณาในบริบทของวิปัสสนาภาวนา ทั้งสองกระบวนการเกิดขึ้นควบคู่กัน กล่าวคือ เมื่อสติและปัญญามีกำลังมากขึ้น อกุศลธรรมย่อมถูกลดบทบาทลง และเมื่อการยึดมั่นลดลง

ความสามารถในการเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริงย่อมชัดเจนขึ้น จึงสามารถกล่าวได้ว่า ปหานภาวนาราม ตา เป็นหลักธรรมที่เชื่อมโยงอริยวังสสูตรกับวิปัสสนาภาวนาโดยตรง เพราะทำให้อริยวงศ์มิได้เป็นเพียงหลักการดำเนินชีวิตแบบสันโดษ แต่เป็นกระบวนการฝึกจิตที่มีเป้าหมายในการละกิเลสและพัฒนาปัญญา

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า หลักธรรมสำคัญที่ปรากฏในอริยวังสสูตรมีแกนกลางอยู่ที่ อริยวงศ์ 4 ประการ ได้แก่ 1) ความสันโดษในจีวร 2) ความสันโดษในบิณฑบาต 3) ความสันโดษในเสนาสนะ และ 4) ความยินดีในการละอกุศลธรรมและการเจริญกุศลธรรม โดยมีหลักธรรมที่ทำหน้าที่สนับสนุน ได้แก่ ความไม่ยึดติด การเห็นโทษของความติดข้อง ปัญญา ความเพียร สติ และสัมปชัญญะ ผลดังกล่าวสะท้อนว่าอริยวังสสูตรมิได้เสนอเพียงแนวทางดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายของบรรพชิตเท่านั้น แต่เป็นระบบการฝึกตนที่เชื่อมโยง การจัดระเบียบปัจจัยภายนอก การลดตัณหา และการพัฒนาคุณภาพจิตภายในเข้าด้วยกัน โดยอริยวงศ์ 3 ข้อแรกเป็นฐานของการลดการพึ่งพาและการยึดติดในปัจจัย ส่วนข้อที่ 4 เป็นการเปลี่ยนจากการลดละภายนอกเข้าสู่กระบวนการพัฒนาจิตอย่างชัดเจน

ผลการศึกษานี้สอดคล้องโดยตรงกับงานของ พระมหาวิรัต อาจารสุโภ และคณะ (2019) ซึ่งศึกษาวิเคราะห์อริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และพบว่าอริยวังสปฏิปทาประกอบด้วยความสันโดษในจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และความยินดีในการเจริญกุศลและละอกุศล โดยเสนอว่าแนวปฏิบัติดังกล่าวมี 2 ระดับสำคัญ คือ ระดับการบริโภคปัจจัยเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต และระดับการพัฒนาตนเพื่อเจริญกุศลและละอกุศล ผลดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ที่ว่า อริยวงศ์มิได้สิ้นสุดที่การมีชีวิตอย่างสันโดษ แต่มีทิศทางไปสู่การฝึกฝนจิตและการพัฒนาตนเพื่อความก้าวหน้าในธรรม โดยเฉพาะข้อที่ 4 ซึ่งสัมพันธ์กับโพธิปักขิยธรรมและกระบวนการพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ในประเด็น ความสันโดษ ผลการวิจัยพบว่าสันโดษในอริยวังสสูตรมิใช่ความเฉื่อยชา หรือการปฏิเสธปัจจัยในการดำรงชีวิต แต่หมายถึงการใช้ปัจจัยอย่างรู้ประมาณ พอเหมาะกับความจำเป็น และไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของความอยาก ผลดังกล่าวสอดคล้องกับ ไพฑูรย์ อุทัยคาม และคณะ (2023) ซึ่งพบว่า สันโดษเป็นความยินดีตามที่ได้ ตามกำลัง และตามความเหมาะสม โดยคุณค่าของสันโดษอยู่ที่การใช้เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคตามวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของปัจจัยเหล่านั้น และช่วยป้องกันมิให้ความต้องการทางกายและจิตถูกครอบงำด้วยสิ่งยั่วยุของกิเลสและตัณหา ผลการศึกษาดังกล่าวช่วยยืนยันว่า สันโดษในอริยวังสสูตรมีหน้าที่สำคัญในการลดการแสวงหาที่เกินความจำเป็นและรักษาจิตให้อยู่ในภาวะเหมาะสมต่อการพัฒนาธรรมภายใน

ข้อค้นพบเกี่ยวกับความสันโดษในปัจจัยยังสอดคล้องกับงานของ พระมหาระพีพงศ์ คำเหลี่ยม (2024) ที่ศึกษาธุดงควัตรของพระมหากัสสปเถระ พบว่า การถือผ้าบังสุกุล การบิณฑบาต และการอยู่ป่าเป็นวัตรมีลักษณะสำคัญคือการขัดเกลากิเลส ความมักน้อย และความสันโดษ โดยเฉพาะการอยู่ในเสนาสนะที่สงบสงัดซึ่งช่วยลดการพัวพันกับสิ่งภายนอกและสนับสนุนการปลีกวิเวก ผลดังกล่าวสอดคล้องกับโครงสร้างของอริยวังสสูตรที่วางความสันโดษในจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะไว้เป็นองค์ประกอบพื้นฐานของวิถีชีวิตผู้มุ่งฝึก

ตน แสดงให้เห็นว่าความสันโดษในพระพุทธศาสนาเถรวาทมิได้มีลักษณะแยกขาดจากการขัดเกลากิเลส แต่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการฝึกฝนจิตโดยตรง นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่า หลักธรรมในอริยวังสสูตรไม่ได้เน้นเฉพาะความสันโดษ แต่ยังประกอบด้วย สติ สัมปชัญญะ และความเพียร ซึ่งทำหน้าที่กำกับการดำรงอยู่ของผู้ปฏิบัติไม่ให้เผลอไผลหรือยึดติดในสิ่งที่ได้รับ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานของ พรลักษณ์ แม้นบุตร และธานี สุวรรณประทีป (2023) ที่วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสามัญญผลสูตร พบว่า หลักธรรมสำคัญสำหรับบรรพชิตประกอบด้วยอินทรีย์สังวร สติสัมปชัญญะ ความสันโดษ และการละนิวรณ์ โดยหลักเหล่านี้สัมพันธ์กันในฐานะองค์ประกอบของวิถีปฏิบัติ มิได้ดำรงอยู่อย่างแยกส่วน ข้อค้นพบดังกล่าวช่วยสนับสนุนผลของงานวิจัยนี้ว่า ความสันโดษในอริยวังสสูตรควรทำความเข้าใจร่วมกับสติ สัมปชัญญะ และการสำรวมจิต จึงจะเห็นความหมายในมิติของการฝึกตนได้ครบถ้วน

ขณะเดียวกัน อริยวงศ์ข้อที่ 4 คือความยินดีในการละและการเจริญ แสดงให้เห็นว่าจุดหมายของอริยวังสสูตรไม่ได้หยุดอยู่ที่ความพอเพียงด้านวัตถุ แต่เชื่อมต่อไปสู่การพัฒนากุศลธรรม ซึ่งสอดคล้องกับงานของ พระมหาณรงค์ ปญฺญาวุฑฺโฒ (โหลแก้ว) และคณะ (2025) ที่ศึกษาสติปัฏฐาน 4 ในโพธิปักขิยธรรม และพบว่า กระบวนการพัฒนาธรรมจำเป็นต้องอาศัยความเพียร สติ และปัญญาในการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อให้เกิดการรู้เห็นตามความเป็นจริงและการปล่อยวางความยึดมั่น ผลการศึกษานี้ช่วยขยายความหมายของคำว่า ภาวนารามตาและปหานารามตา ในอริยวังสสูตรว่าเป็นกระบวนการที่ต้องดำเนินไปพร้อมกับการฝึกสติ ความเพียร และปัญญา มิใช่เพียงความพึงพอใจในกิจกรรมทางศาสนาโดยทั่วไป

ผลการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่า ความไม่ยึดติด เป็นองค์ประกอบเชิงนัยที่สำคัญของอริยวังสสูตร กล่าวคือ เมื่อผู้ปฏิบัติได้รับจีวร บิณฑบาต หรือเสนาสนะแล้ว จะต้องไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น และไม่ลุ่มหลง พร้อมทั้งพิจารณาเห็นโทษและรู้จักทางออกจากความติดข้อง ประเด็นนี้ได้รับการสนับสนุนจากงานวิจัยในฐาน Scopus ของ Sahdra et al. (2016) ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง nonattachment และ mindfulness ในกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ และพบว่า nonattachment เป็นโครงสร้างทางจิตที่สัมพันธ์กับสติ แต่มีลักษณะเฉพาะต่างหาก โดยหมายถึงความสามารถในการสัมพันธ์กับประสบการณ์อย่างยืดหยุ่นโดยไม่ยึดเกาะหรือกดข่มประสบการณ์นั้น ผลดังกล่าวสอดคล้องกับสาระในอริยวังสสูตรที่มิได้ปฏิเสธการใช้ปัจจัย แต่เน้นการใช้โดยไม่เข้าไปยึดถือในปัจจัยนั้น

ในทำนองเดียวกัน งานวิเคราะห์อภิมานของ Ho et al. (2022) ซึ่งรวบรวมข้อมูลจาก 41 ชุดข้อมูลอิสระ รวมผู้เข้าร่วม 24,704 คน พบว่า nonattachment มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับ mindfulness และความผาสุก และมีความสัมพันธ์เชิงลบกับความทุกข์ทางจิตใจ อีกทั้งยังทำหน้าที่เป็นตัวแปรส่งผ่านระหว่าง mindfulness กับผลลัพธ์ด้านสุขภาวะ ผลดังกล่าวช่วยสนับสนุนในเชิงประจักษ์ว่า การไม่ยึดติดมิใช่เพียงแนวคิดเชิงอภิปรัชญาหรือข้อปฏิบัติในคัมภีร์เท่านั้น แต่มีบทบาทเป็นกระบวนการทางจิตที่สัมพันธ์กับการมีสติและการลดความทุกข์ ซึ่งสอดคล้องกับโครงสร้างของอริยวังสสูตรที่กำหนดให้ผู้ปฏิบัติใช้ปัจจัยโดยไม่ติดข้องและดำรงจิตด้วยสติและปัญญา

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า หลักธรรมในอริยวังสสูตรส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในลักษณะของ กระบวนการพัฒนาจากการลดความยึดติดในปัจจัยภายนอกไปสู่การพัฒนา

คุณภาพจิตและปัญญาภายใน กล่าวคือ ความสันโดษในจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะช่วยลดความต้องการและความกังวลที่เกิดจากการแสวงหาปัจจัย ส่วนการไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น การเห็นโทษ และการมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก เป็นกระบวนการที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติเปลี่ยนจากการเข้าไปยึดถืออารมณ์เป็นการรู้เท่าทันอารมณ์ ขณะที่ความเพียร สติ สัมปชัญญะ และความยินดีในการละและการเจริญ เป็นองค์ธรรมที่ทำให้กระบวนการดังกล่าวพัฒนาไปสู่การกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง จึงอภิปรายได้ว่าอริยวังสสูตรมีโครงสร้างที่เกื้อหนุนวิปัสสนาภาวนาทั้งในระดับ การเตรียมสภาพชีวิต การกำกับจิต และการพัฒนาปัญญา โดยมีประเด็นดังต่อไปนี้

1) สติและสัมปชัญญะเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนความสันโดษจากข้อปฏิบัติภายนอกให้กลายเป็นกระบวนการภาวนาภายใน กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติไม่ได้เพียงลดการบริโภคหรือจำกัดปัจจัย แต่ต้องรู้ทันสภาวะของจิตที่เกิดความพอใจ ไม่พอใจ อยากได้ หรือเข้าไปยึดติดกับสิ่งที่ได้รับ ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ พระมหาสุเมธ ญาณธโร เทียนศรี (2569) ซึ่งพบว่า สติทำหน้าที่ระลึกรู้อารมณ์ปัจจุบันและป้องกันจิตมิให้เผลอไปตามอารมณ์ ขณะที่สัมปชัญญะทำหน้าที่กำกับความรู้ให้ชัดเจนและถูกต้องตามความเป็นจริง ทั้งสององค์ธรรมทำงานร่วมกันในกระบวนการเจริญสติปัฏฐานและเป็นปัจจัยนำไปสู่การเกิดวิปัสสนาญาณตามลำดับ

2) การรู้เท่าทันอกุศลธรรมและการไม่ปล่อยให้จิตถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย เป็นกระบวนการที่เชื่อมอริยวังสสูตรเข้ากับการเจริญวิปัสสนาโดยตรง ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานของ มาลี ดันแคน และวิโรจน์ คุ้มครอง (2566) ที่วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในเมฆิยสูตร และพบว่า การกำหนดรู้อกุศลวิตกหรือราคะที่เกิดขึ้นเป็นการเจริญจิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน สัมมาสติ สัมมาวายามะ และองค์ธรรมในโพธิปักขิยธรรม โดยจุดสำคัญมิใช่การกดข่มราคะ แต่เป็นการรู้ชัดว่าสภาวะดังกล่าวกำลังเกิดขึ้น แล้วพิจารณาตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

3) การที่อริยวังสสูตรกำหนดให้ผู้ปฏิบัติ เห็นโทษและมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก แสดงว่าเป้าหมายมิได้อยู่ที่การควบคุมพฤติกรรมหรือการอดกลั้นความต้องการเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาไปถึงการเห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง ผลดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ พระมหาภาณุวัฒน์ แขวงโสภา และธานี สุวรรณประทีป (2566) ซึ่งศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกิงสุโกปมสูตร พบว่า การเจริญสติปัฏฐานทำให้ผู้ปฏิบัติรู้ชัดความเกิดและดับของผัสสายตนะ อุปาทานขันธ์ และรูปนาม จนเกิดปัญญาเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา และเมื่ออินทรีย์แก่กล้าย่อมนำไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาญาณตามลำดับ

4) ความเพียรเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สติและปัญญาทำงานอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอริยวงศ์ข้อที่ 4 ซึ่งมุ่งความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล มิใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นเพียงชั่วครั้ง แต่ต้องดำเนินอย่างต่อเนื่อง ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานของ พระสุชาติ ศักดิ์ศรีนภากุล และวิโรจน์ คุ้มครอง (2566) ที่ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกายสูตร พบว่า การปฏิบัติต้องอาศัยการกำหนดรู้สภาวธรรมและกำจัดนิวรณ์ซึ่งเป็นเครื่องกีดขวางจิต โดยนำหลักธรรมมาสัมพันธ์กับการพิจารณารูปนามและการเห็นไตรลักษณ์ เมื่อเปรียบเทียบกับอริยวังสสูตรจึงเห็นได้ว่า ความเพียรไม่ได้แยกออกจากสติและปัญญา แต่เป็นแรงสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติสามารถรักษาการรู้เท่าทันอารมณ์ได้ต่อเนื่องจนกระทั่งการละอกุศลและการเจริญกุศลเกิดขึ้นจริง

5) วิปัสสนาในอริยวังสสูตรมิได้หมายถึงการมีสติรู้ปัจจุบันเพียงอย่างเดียว แต่มีทิศทางไปสู่การเกิดปัญญาหรือความหยั่งเห็น ประเด็นนี้ได้รับการสนับสนุนจากงานของ Jarukasemthawee et al. (2024) ซึ่งพัฒนา Mindfulness Insight Scale โดยศึกษากลุ่มตัวอย่างในประเทศไทยและสหราชอาณาจักร และพบว่าแนวคิดเรื่อง insight ที่สัมพันธ์กับการฝึกสติมีองค์ประกอบสำคัญเกี่ยวกับความทุกข์ ความไม่เที่ยง และความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของสภาวะต่าง ๆ ผู้วิจัยชี้ว่าการใช้ mindfulness ในความหมายเชิงพุทธมีเป้าหมายมากกว่าการจดจ่อหรือการยอมรับประสบการณ์ในปัจจุบัน แต่สัมพันธ์กับการพัฒนาความเข้าใจในธรรมชาติของประสบการณ์ด้วย

6) กระบวนการปฏิบัติในอริยวังสสูตรมีลักษณะเป็นการบูรณาการองค์ธรรมหลายด้าน มากกว่าการใช้เทคนิคทางจิตเพียงองค์ประกอบเดียว กล่าวคือ มีทั้งการจัดระเบียบชีวิต ความสันโดษ ความเพียร สติ สัมปชัญญะ การละอกุศล การเจริญกุศล และปัญญา ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิเคราะห์อภิมานของ Uthayaratana et al. (2026) ซึ่งรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับการแทรกแซงตามหลักพระพุทธศาสนา 58 การศึกษา พบว่า การนำองค์ประกอบทางพุทธหลายประการมาใช้ร่วมกันให้ผลเชิงบวก และที่สำคัญ การแทรกแซงที่เน้น paññā หรือ insight มีขนาดอิทธิพลในการเปรียบเทียบก่อนและหลังการทดลองสูงกว่ากลุ่มองค์ประกอบอื่นในงานที่วิเคราะห์ โดยผู้วิจัยอธิบายว่า paññā เกี่ยวข้องกับความเข้าใจความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์ และธรรมชาติของการยึดตน

7) กระบวนการลดความยึดติด รู้เท่าทัน ละอกุศล เจริญกุศล พัฒนาปัญญา ซึ่งสังเคราะห์จากอริยวังสสูตร มีลักษณะสอดคล้องกับกลไกของการภาวนาในพระพุทธศาสนาที่มุ่งเปลี่ยนทั้งการรับรู้ อารมณ์ และความเข้าใจต่อตนเอง งานของ Wang (2025) อธิบายว่า การภาวนาตามแนวพุทธ โดยเฉพาะวิปัสสนา มิใช่เพียงการสร้างความสงบ แต่เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันเชิงอภิปัญญา การกำกับอารมณ์ และการตรวจสอบความยึดถือเกี่ยวกับตนเอง ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีที่บุคคลสัมพันธ์กับประสบการณ์ของตน

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” สามารถสรุปได้ว่า อริยวงศ์ 4 เป็นระบบการฝึกตนที่เชื่อมโยงการดำเนินชีวิตแบบสันโดษกับการพัฒนาจิตและปัญญาอย่างเป็นลำดับ โดยอริยวงศ์ 3 ประการแรก ได้แก่ ความสันโดษในจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ ทำหน้าที่ลดความทะยานอยาก ความฟุ้งซ่าน และความยึดติดในปัจจัยภายนอก ทำให้ผู้ปฏิบัติดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย รู้จักประมาณ และมีความพร้อมต่อการฝึกจิต ส่วนอริยวงศ์ข้อที่ 4 คือความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล ทำหน้าที่นำผู้ปฏิบัติเข้าสู่กระบวนการภาวนาโดยตรง

ภาพที่ 1 Ariyavaṁsa Vipassanā Knowledge Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

ภาพองค์ความรู้แสดงความสัมพันธ์ของหลัก อริยวงศ์ 4 กับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นลำดับ จุดเริ่มต้นของกระบวนการ คือ การดำเนินชีวิตตามหลักอริยวงศ์ 4 ประกอบด้วยความสันโดษในจีวร บิณฑบาต และเสนาสนะ รวมทั้งความยินดีในการละอกุศลและการเจริญกุศล ความสันโดษดังกล่าวช่วยลดความต้องการที่เกินความจำเป็นและช่วยลดตัณหา ความฟุ้งซ่าน และความยึดติดในปัจจัยภายนอก ทำให้ผู้ปฏิบัติดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายและรู้จักประมาณ เมื่อความยึดติดภายนอกลดลง จิตย่อมมีความพร้อมต่อการพัฒนา โดยมีความเพียร สติ และสัมปชัญญะเป็นธรรมกำกับการปฏิบัติ ความเพียรช่วยให้การฝึกจิตดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง สติทำหน้าที่ระลึกรู้สภาวธรรมที่กำลังปรากฏ ส่วนสัมปชัญญะช่วยให้เกิดความรู้ตัวและเข้าใจสภาวธรรมอย่างชัดเจน ผู้ปฏิบัติจึงสามารถกำหนดรู้กายและจิตตามความเป็นจริง และเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสภาวธรรม นำไปสู่การพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตา กระบวนการดังกล่าวช่วยให้เกิดการละอกุศลและเจริญกุศลอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งพัฒนาปัญญาในการเห็นโทษของความยึดติด และมีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออกจากความถือมั่นในสภาวธรรม ผลที่เกิดขึ้นคือวิปัสสนาปัญญาและการคลายอุปาทานตามลำดับบ

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในอริยวังสสูตรตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 2) วิเคราะห์หลักธรรมในอริยวังสสูตรที่ส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมสำคัญในอริยวังสสูตรประกอบด้วยอริยวงศ์ 4 ได้แก่ ความสันโดษในจีวร ความสันโดษในบิณฑบาต ความสันโดษในเสนาสนะ และความยินดีในการละอกุศลและเจริญกุศล โดยมีองค์ธรรมที่สนับสนุน ได้แก่ ความเพียร สติ สัมปชัญญะ การเห็นโทษของความติดข้อง และปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก หลักธรรมดังกล่าวมีลักษณะเป็นกระบวนการฝึกตนที่เริ่มจากการลดความต้องการและความยึดติดในปัจจัยภายนอก แล้วพัฒนาไปสู่การกำกับจิต การรู้เท่าทันสภาวธรรม และการพัฒนาปัญญา

ในด้านการส่งเสริมวิปัสสนาภาวนา พบว่า อริยวงศ์ 3 ประการแรกทำหน้าที่เป็นฐานของความสันโดษ ช่วยลดตัณหา ความฟุ้งซ่าน และความกังวลในปัจจัยดำรงชีวิต ส่วนอริยวงศ์ข้อที่ 4 ทำหน้าที่เชื่อมวิถีชีวิตเข้าสู่กระบวนการภาวนาโดยตรง ผ่านการละอกุศลและการเจริญกุศล เมื่อประกอบด้วยความเพียร สติ และสัมปชัญญะ ย่อมช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดรู้กายและจิตตามความเป็นจริง เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสภาวธรรม และพัฒนาปัญญาเพื่อลดความยึดมั่นถือมั่นได้ จึงสรุปองค์ความรู้จากการวิจัยได้ว่า อริยวงศ์ 4 เป็นฐานแห่งความสันโดษและการขัดเกลากิเลส ซึ่งนำไปสู่การเจริญสติ สัมปชัญญะ และวิปัสสนาปัญญาอย่างเป็นระบบ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) คณะสงฆ์ สำนักปฏิบัติธรรม และสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนา ควรส่งเสริมการนำหลักอริยวงศ์ 4 ไปบูรณาการกับการจัดการเรียนการสอนและหลักสูตรการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตแบบสันโดษกับการพัฒนาจิตและปัญญาอย่างเป็นระบบ

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนาควรสนับสนุนการจัดทำคู่มือหรือแนวทางการประยุกต์ใช้อริยวงศ์ 4 สำหรับพระภิกษุ สามเณร และพุทธศาสนิกชน โดยเน้นการรู้จักประมาณ การลดความยึดติด และการเจริญสติสัมปชัญญะในชีวิตประจำวัน

3) ควรส่งเสริมให้สำนักปฏิบัติธรรมใช้หลักอริยวงศ์เป็นกรอบในการจัดสภาพแวดล้อมและกิจวัตรของผู้ปฏิบัติให้เอื้อต่อความเรียบง่าย ความสงบ ความสันโดษ และความต่อเนื่องในการภาวนา

2. ข้อเสนอในการนำไปใช้ประโยชน์

1) ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถนำหลักอริยวงศ์ 4 ไปใช้เป็นแนวทางในการลดความฟุ้งเฟ้อและความยึดติดในปัจจัยดำรงชีวิต เพื่อสร้างพื้นฐานของจิตที่เหมาะสมต่อการเจริญสติและวิปัสสนาภาวนา

2) พระวิปัสสนาจารย์และผู้สอนธรรมสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประกอบการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความสันโดษ ความเพียร สติ สัมปชัญญะ และปัญญา เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าการภาวนาเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตประจำวันอย่างไร

3) สถาบันการศึกษาและหน่วยงานทางพระพุทธศาสนาสามารถนำ Ariyavaṁsa Vipassanā Knowledge Model ไปใช้เป็นกรอบในการจัดกิจกรรมอบรม การเรียนรู้ และการพัฒนาหลักสูตรเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตอย่างสันโดษควบคู่กับการฝึกจิต

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิจัยเชิงภาคสนามเกี่ยวกับการนำหลักอริยวงศ์ 4 ไปใช้ในสำนักปฏิบัติธรรม เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นต่อพฤติกรรม ความสันโดษ และพัฒนาการด้านการปฏิบัติวิปัสสนาของผู้เข้าปฏิบัติ

2) ควรศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบอริยวังสสูตรกับพระสูตรอื่นที่เกี่ยวข้องกับความสันโดษ การละกิเลส และการเจริญวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทในมิติที่กว้างขึ้น

3) ควรพัฒนาและทดลองใช้รูปแบบการฝึกปฏิบัติตาม Ariyavaṁsa Vipassanā Knowledge Model กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน เช่น พระภิกษุ สามเณร นักศึกษา หรือประชาชนทั่วไป เพื่อประเมินความเหมาะสม ประสิทธิผล และแนวทางการประยุกต์ใช้ในบริบทปัจจุบัน.

เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มาลี ดันแคน, และวิโรจน์ คุ้มครอง. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในเมฆิยสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย,* 5(4), 967–974. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263133

พรลักษณ์ แม้นบุตร, และธานี สุวรรณประทีป. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสามัญญผลสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(5), 1085–1092. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263266

พระมหาณรงค์ ปญฺญาวุฑฺโฒ (โหลแก้ว), วิโรจน์ คุ้มครอง, และชัยชาญ ศรีหานู. (2568). แนวทางการเจริญสติปัฏฐาน 4 ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์,* 11(3), 947–964. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/280835

พระมหาภาณุวัฒน์ แขวงโสภา, และธานี สุวรรณประทีป. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกิงสุโกปมสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(5), 1135–1142. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263058

พระมหาระพีพงศ์ คำเหลี่ยม. (2567). การเผยแผ่ธรรมด้านธุดงควัตรของพระมหากัสสปเถระเพื่อประยุกต์ใช้ในสังคมสงฆ์ไทย. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย,* 6(3), 683–692. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/270125

พระมหาสุเมธ ญาณธโร เทียนศรี. (2569). วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสติสัมปชัญญะกับการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน 4. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์,* 12(2), 739–752. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/288748

พระมหาวิรัต อาจารสุโภ, พระมหาขวัญชัย กิตฺติเมธี, พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, และสมิทธิพล เนตรนิมิต. (2562). การศึกษาวิเคราะห์อริยวังสปฏิปทาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร,* 7(2), 435–446. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/124839

พระสุชาติ ศักดิ์ศรีนภากุล, และวิโรจน์ คุ้มครอง. (2566). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกายสูตร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(5), 1051–1058. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/263263

ไพฑูรย์ อุทัยคาม, พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, และแม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2566). ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าในการดำเนินชีวิตตามหลักสันโดษในพระพุทธศาสนา. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์,* 9(2), 234–247. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/259093

Anālayo. (2003). *Satipaṭṭhāna: The direct path to realization*. Windhorse Publications.

Gethin, R. M. L. (1992). *The Buddhist path to awakening: A study of the Bodhi-Pakkhiyā Dhammā.* Brill.

Ho, C. Y. Y., Yu, B. C. L., & Mak, W. W. S. (2022). Nonattachment mediates the associations between mindfulness, well-being, and psychological distress: A meta-analytic structural equation modeling approach. *Clinical Psychology Review,* 95, 102175. https://doi.org/10.1016/j.cpr.2022.102175

Jarukasemthawee, S., Halford, W. K., Fox, A., Smith, L., Pisitsungkagarn, K., Trower, P., Jones, C., Hamawandy, S., McLean, J. P., Leangsuksant, T., & Sittwong, J. (2024). Development and validation of the Mindfulness Insight Scale. *Personality and Individual Differences,* 216, 112416. https://doi.org/10.1016/j.paid.2023.112416

Sahdra, B., Ciarrochi, J., & Parker, P. (2016). Nonattachment and mindfulness: Related but distinct constructs. *Psychological Assessment,* 28(7), 819–829. https://doi.org/10.1037/pas0000264

Uthayaratana, T., O'Brien, W. H., Teerapong, T., Peijsel, C., Boonyarit, I., & Intapaj, T. B. (2026). Effects of Buddhist interventions in their original context: A meta-analysis. *Mindfulness,* 17(4), 992–1033. https://doi.org/10.1007/s12671-026-02797-8

Wang, C. (2025). Beyond mindfulness: How Buddhist meditation transforms consciousness through distinct psychological pathways. *Frontiers in Psychology,* 16**,** 1649564. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1649564

การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน

EMPOWERMENT OF MORALITY FOR YOUNG PEOPLE IN PRESENT THAI SOCIETY

พระสมุห์ อรรถพล อนุจารี (นิสงค์)[1], นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร[2], ชัยชาญ ศรีหานู[3]

Phrasamuh Atthaphon Anuchari (Nisong)[1], Nuarhnwan Punwasuponchat[2], Chaichan Srihanu[3]

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]
The Requirements for the Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)
Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author E-mail: somkounprik@gmail.com
Received: 31 August 2026; Revised: 22 September 2026; Accepted: 28 September 2026

****

การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน

พระสมุห์ อรรถพล อนุจารี (นิสงค์), นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร,
ชัยชาญ ศรีหานู

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน 2) ศึกษาหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน และ 3) นำเสนอแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารทางพระพุทธศาสนา หนังสือ บทความวิจัย รายงานสถานการณ์เด็กและเยาวชน ตลอดจนเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันมี 5 ด้านสำคัญ ได้แก่ การใช้สุรา บุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้าและสารเสพติด ความรุนแรงและการกลั่นแกล้ง พฤติกรรมเสี่ยงจากสื่อดิจิทัลและการพนันออนไลน์ พฤติกรรมทางเพศที่มีความเสี่ยง และการขาดวินัยและความรับผิดชอบต่อการศึกษา โดยมีความสัมพันธ์ทั้งกับปัจจัยภายในตัวเยาวชนและสภาพแวดล้อมทางครอบครัว กลุ่มเพื่อน สถานศึกษา และสื่อดิจิทัล 2) หลักธรรมที่เหมาะสมต่อการเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชน ได้แก่ เบญจศีล หิริ–โอตตัปปะ สติ–สัมปชัญญะ โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตตตา และการเว้นอบายมุข 6 ซึ่งสามารถพัฒนาเยาวชนได้ครอบคลุมด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม และ 3) แนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมควรดำเนินการอย่างเป็นองค์รวม ผ่านความร่วมมือของเยาวชน ครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสังคมดิจิทัล โดยเน้นกระบวนการรู้ดี–คิดเป็น–ยับยั้งได้–เลือกเป็น–ปฏิบัติได้

องค์ความรู้จากการวิจัยสังเคราะห์เป็น 4D–5P Moral Youth Model ประกอบด้วย 4 มิติ ได้แก่ Behavioral Development, Mental Development, Cognitive Development และ Social Development และ 5 กระบวนการ ได้แก่ Perceive, Ponder, Pause, Pick และ Practice ซึ่งมุ่งเปลี่ยนการส่งเสริมคุณธรรมจากการสอนให้รู้ความดีไปสู่การพัฒนาให้เยาวชนสามารถคิด ควบคุมตนเอง ตัดสินใจ และปฏิบัติความดีได้จริงอย่างต่อเนื่อง

คำสำคัญ: การส่งเสริมคุณธรรม; เยาวชน; สังคมไทย; หลักธรรม; 4D–5P Moral Youth Model

EMPOWERMENT OF MORALITY FOR YOUNG PEOPLE IN PRESENT THAI SOCIETY

Phrasamuh Atthaphon Anuchari (Nisong),
Nuarhnwan Punwasuponchat, Chaichan Srihanu

Abstract

This research aimed to: 1) examine undesirable behaviors among youth in contemporary Thai society; 2) investigate Buddhist principles for promoting moral development among youth in contemporary Thai society; and 3) propose guidelines for promoting moral development among youth in contemporary Thai society. This study employed documentary research. Data were collected from the Tipiṭaka, Buddhist texts, books, research articles, reports on the situation of children and youth, and documents published by relevant organizations. The data were analyzed using content analysis and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) undesirable behaviors among youth in contemporary Thai society could be classified into five major areas: alcohol consumption, cigarette and e-cigarette use, and substance abuse; violence and bullying; risky behaviors associated with digital media and online gambling; risky sexual behaviors; and a lack of discipline and responsibility toward education. These behaviors were associated with both individual factors and environmental influences, including family, peer groups, educational institutions, and digital media; 2) the Buddhist principles appropriate for promoting moral development among youth comprised the Five Precepts (Pañca-sīla), moral shame and moral dread (Hiri–Ottappa), mindfulness and clear comprehension (Sati–Sampajañña), wise reflection (Yonisomanasikāra), good friendship (Kalyāṇamittatā), and abstention from the Six Causes of Ruin (Apāyamukha 6). These principles collectively support youth development across behavioral, mental, cognitive, and social dimensions; and 3) moral development among youth should be promoted through a holistic approach involving cooperation among youth, families, educational institutions, communities, religious institutions, and the digital environment. The proposed developmental process consists of five stages: knowing what is right, thinking critically, exercising self-restraint, making appropriate choices, and consistently putting moral principles into practice.

The knowledge synthesized from the study was formulated as the 4D–5P Moral Youth Model. The model consists of four developmental dimensions—Behavioral Development, Mental Development, Cognitive Development, and Social Development—and five developmental processes—Perceive, Ponder, Pause, Pick, and Practice. The model seeks to shift moral promotion from merely teaching youth to recognize what is good toward developing their capacity to think critically, exercise self-control, make responsible decisions, and consistently translate moral principles into actual conduct.

Keywords: Moral Promotion; Youth; Thai Society; Buddhist Principles; 4D–5P Moral Youth Model

บทนำ

เยาวชนเป็นกำลังสำคัญของการพัฒนาประเทศ เนื่องจากเป็นช่วงวัยที่กำลังพัฒนาความคิด ค่านิยม บุคลิกภาพ และแบบแผนการดำเนินชีวิต การพัฒนาเยาวชนจึงมิได้มุ่งเฉพาะความรู้และทักษะทางวิชาการ หากยังครอบคลุมถึงคุณธรรม ความรับผิดชอบ การควบคุมตนเอง การเคารพสิทธิของผู้อื่น และความสามารถในการอยู่ร่วมกับสังคมอย่างเหมาะสม อย่างไรก็ตาม สังคมไทยปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากเทคโนโลยีดิจิทัล รูปแบบการสื่อสาร ความสัมพันธ์ทางสังคม และวิถีการบริโภค ส่งผลให้เยาวชนต้องเผชิญทั้งโอกาสในการเรียนรู้และปัจจัยเสี่ยงที่มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่ออนไลน์กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันอย่างแทบแยกออกจากกันไม่ได้ ข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติจากรายงานการใช้ไอซีทีของเด็กและเยาวชน พ.ศ. 2568 พบว่า เด็กและเยาวชนอายุ 6–24 ปีใช้อินเทอร์เน็ตถึงร้อยละ 98.3 และในกลุ่มอายุ 15–17 ปีมีสัดส่วนการใช้อินเทอร์เน็ตสูงถึงร้อยละ 99.6 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2569) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนว่าโลกดิจิทัลได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญของการเรียนรู้ การสร้างความสัมพันธ์ การรับข้อมูลข่าวสาร และความบันเทิงของเยาวชน ขณะเดียวกันก็เพิ่มโอกาสในการเผชิญเนื้อหาและกิจกรรมที่มีความเสี่ยง ทั้งการกลั่นแกล้งทางออนไลน์ การพนัน การล่อลวง และการใช้สื่อโดยขาดการกำกับตนเอง สภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยและยูนิเซฟ ประเทศไทย (2568) รายงานว่า เด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมการสำรวจร้อยละ 55.3 เคยถูกกลั่นแกล้งหรือเยาะเย้ยทางออนไลน์ และยังพบปัญหาเกี่ยวกับการพนันออนไลน์ การติดเกม และความเสี่ยงจากการเปิดเผยข้อมูลส่วนบุคคล แสดงให้เห็นว่าพฤติกรรมเสี่ยงของเยาวชนได้ขยายจากพื้นที่ทางกายภาพไปสู่พื้นที่ดิจิทัลอย่างชัดเจน

นอกจากพฤติกรรมในโลกออนไลน์แล้ว เยาวชนไทยยังเผชิญความเสี่ยงด้านสุขภาพและพฤติกรรมหลายด้าน การสำรวจ Global Youth Tobacco Survey: Thailand 2022 พบว่า นักเรียนอายุ 13–15 ปี ร้อยละ 17.6 ใช้บุหรี่ไฟฟ้าในช่วง 30 วันก่อนการสำรวจ (World Health Organization [WHO], 2024) ขณะที่ Global School-based Student Health Survey: Thailand 2021 ซึ่งสำรวจนักเรียนอายุ 13–17

ปี ครอบคลุมประเด็นการดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ยาสูบ สารเสพติด ความรุนแรง สุขภาพจิต พฤติกรรมทางเพศ การขาดเรียน และปัจจัยคุ้มครองจากครอบครัวและกลุ่มเพื่อน พบว่าพฤติกรรมเสี่ยงของเยาวชนมีหลายมิติและเชื่อมโยงกับบริบทการดำเนินชีวิต (WHO, 2021) สถานการณ์ดังกล่าวจึงสะท้อนว่า ปัญหาของเยาวชนมิได้เกิดขึ้นในลักษณะแยกส่วน แต่มีความเกี่ยวข้องกันระหว่างพฤติกรรมส่วนบุคคล อารมณ์ การตัดสินใจ อิทธิพลของกลุ่มเพื่อน และสภาพแวดล้อมทางสังคม อย่างไรก็ตาม การอธิบายปัญหาเหล่านี้ว่าเกิดจากการขาดคุณธรรมของเยาวชนเพียงประการเดียวย่อมไม่ครอบคลุมข้อเท็จจริง เนื่องจากพฤติกรรมของเยาวชนเป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายในและสิ่งแวดล้อม งานของ Roengrudee Patanavanich, Wichai Aekplakorn, Stanton A. Glantz และ Rasmon Kalayasiri (2021) พบว่า การใช้บุหรี่ไฟฟ้าของเยาวชนไทยสัมพันธ์กับพฤติกรรมของเพื่อนและผู้ปกครอง การยอมรับจากกลุ่มเพื่อน และการรับรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงของบุหรี่ไฟฟ้า ขณะที่ Xiaoqin Zhu, Daniel T. L. Shek และ Lu Yu (2022) พบว่า ความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมีผลเชิงบวกต่อการพัฒนาคุณลักษณะของวัยรุ่น ผลการศึกษาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การส่งเสริมคุณธรรมของเยาวชนจำเป็นต้องพัฒนาทั้งความสามารถภายในตัวบุคคลและสร้างสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการประพฤติดีควบคู่กัน

ในบริบทดังกล่าว หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีศักยภาพในการนำมาเป็นฐานสำหรับเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชน เพราะครอบคลุมทั้งการกำกับพฤติกรรม การพัฒนาจิตใจ การใช้ปัญญา และความสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง เช่น เบญจศีล สามารถใช้เป็นกรอบกำกับความประพฤติและการไม่เบียดเบียน หิริ–โอตตัปปะ ช่วยสร้างจิตสำนึกในการยับยั้งพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม สติ–สัมปชัญญะ ช่วยให้รู้เท่าทันอารมณ์และการกระทำ โยนิโสมนสิการ ช่วยพัฒนาการคิดอย่างแยบคายและพิจารณาเหตุผล กัลยาณมิตตตา ช่วยสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูล และการเว้นอบายมุข 6 ช่วยป้องกันพฤติกรรมที่นำไปสู่ความเสื่อม หลักธรรมดังกล่าวจึงสามารถเชื่อมโยงกับปัญหาของเยาวชนร่วมสมัยได้ทั้งในชีวิตจริงและโลกดิจิทัล แนวคิดนี้สอดคล้องกับพระธนัยนันท์ วิสุทฺธสีโล (สุพรรณพงศ์), กันยาวีร์ สัทธาพงษ์ และสวัสดิ์ อโณทัย (2568) ที่พบว่าการประยุกต์เบญจศีลสามารถใช้พัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนในสังคมดิจิทัล ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา ขณะที่บุณณดา สุปิยพันธุ์, ขันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และพระเทพปวรเมธี (2564) พบว่า การพัฒนาเยาวชนในสังคมออนไลน์ควรสร้างความรู้ ความรู้เท่าทันสื่อ การมีสติในการสื่อสาร และการมีกัลยาณมิตรช่วยสะท้อนพฤติกรรม นอกจากนี้ กมลาศ ภูวชนาธิพงศ์ และขันทอง วัฒนะประดิษฐ์ (2562) พบว่า กระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมที่ประกอบด้วยการอบรม กิจกรรม และการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สามารถส่งเสริมจิตสำนึกด้านคุณธรรมของเยาวชนได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน” โดยใช้การวิจัยเชิงเอกสาร เพื่อศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชน ศึกษาหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับการเสริมสร้างคุณธรรม และนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมที่เชื่อมโยงระหว่างปัญหาพฤติกรรม–หลักธรรม–กระบวนการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ผลจากการศึกษาจะเป็นฐานสำหรับการพัฒนาเยาวชนให้มีวินัย มีสติ รู้จักคิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล สามารถควบคุมตนเอง เลือกสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม และดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างมีคุณธรรมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยปัจจุบัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน”** มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน 2) ศึกษาหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน และ 3) นำเสนอแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยดำเนินการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา เอกสารทางวิชาการ หนังสือ งานวิจัย บทความวิชาการ ตลอดจนเอกสารและรายงานที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ของเยาวชนไทย แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้า วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของเยาวชน คุณธรรมและจริยธรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนแนวทางและกระบวนการส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนในบริบทสังคมไทยปัจจุบัน การดำเนินการวิจัยจึงมีลักษณะเป็นกระบวนการศึกษาเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยมิได้มุ่งเพียงรวบรวมหลักธรรมที่เกี่ยวข้องเท่านั้น หากมุ่งอธิบายว่าหลักธรรมแต่ละประการสามารถตอบสนองต่อสภาพปัญหาและพฤติกรรมของเยาวชนในปัจจุบันได้อย่างไร และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ผ่านกระบวนการของครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสื่อสังคมได้ในลักษณะใด

2. แหล่งข้อมูลที่สำคัญ

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ แหล่งข้อมูลปฐมภูมิและแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ดังนี้

1) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเฉพาะพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงอรรถกถาและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความประพฤติ จิตใจ ปัญญา ความรับผิดชอบ การควบคุมตนเอง การคบมิตร การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนหลักธรรมที่เหมาะสมต่อการประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเยาวชน

2) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ รายงานการวิจัย บทความวิจัย และบทความวิชาการทั้งภาษาไทยและ

ภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับเยาวชน พฤติกรรมเยาวชน คุณธรรม จริยธรรม การพัฒนาคุณลักษณะเชิงจริยธรรม จิตวิทยาวัยรุ่น การขัดเกลาทางสังคม การเรียนรู้ทางสังคม ตลอดจนการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาเยาวชน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Documentary Analysis Form) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นตามกรอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อใช้บันทึก จัดหมวดหมู่ เปรียบเทียบ และสังเคราะห์สาระสำคัญจากเอกสารอย่างเป็นระบบ โดยแบ่งประเด็นการบันทึกข้อมูลออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1) แบบบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชน ครอบคลุมลักษณะของพฤติกรรม สภาพปัญหา สาเหตุ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อตนเอง ครอบครัว สถานศึกษา และสังคม

2) แบบบันทึกข้อมูลหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชน ครอบคลุมชื่อหลักธรรม ความหมาย องค์ประกอบ คุณค่าทางจริยธรรม และแนวทางการนำหลักธรรมไปสัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และการดำเนินชีวิตของเยาวชน

3) แบบวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างคุณธรรม ครอบคลุมการเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมหรือสภาพปัญหาของเยาวชน หลักธรรมที่เหมาะสม กระบวนการพัฒนา ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และวิธีการนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทของครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสังคม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การกำหนดกรอบการศึกษา ผู้วิจัยศึกษาวัตถุประสงค์และกำหนดประเด็นสำคัญในการสืบค้นข้อมูล ประกอบด้วย พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชน สาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คุณธรรมสำหรับเยาวชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง และกระบวนการเสริมสร้างคุณธรรมแก่เยาวชน

ขั้นตอนที่ 2 การสืบค้นและรวบรวมเอกสาร ผู้วิจัยรวบรวมเอกสารจากพระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความวิจัย บทความวิชาการ รายงานสถานการณ์เด็กและเยาวชน รวมทั้งฐานข้อมูลทางวิชาการและเว็บไซต์ของหน่วยงานราชการหรือองค์กรที่มีความน่าเชื่อถือ

ขั้นตอนที่ 3 การตรวจสอบและคัดเลือกเอกสาร ผู้วิจัยพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาของเอกสารกับวัตถุประสงค์การวิจัย รวมทั้งตรวจสอบผู้แต่ง ปีที่เผยแพร่ แหล่งเผยแพร่ ความน่าเชื่อถือ และความสมบูรณ์ของข้อมูล ก่อนนำมาใช้ในการวิเคราะห์

ขั้นตอนที่ 4 การจัดหมวดหมู่ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาจัดเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ 1) สภาพและพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชน 2) หลักธรรมและคุณธรรมที่สัมพันธ์กับการพัฒนาเยาวชน และ 3) กระบวนการหรือแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชน

ขั้นตอนที่ 5 การตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูล ผู้วิจัยเปรียบเทียบข้อมูลจากเอกสารหลายแหล่ง เพื่อพิจารณาความสอดคล้อง ความแตกต่าง และความสัมพันธ์ของข้อมูล โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์เยาวชนและการตีความหลักธรรม เพื่อลดความคลาดเคลื่อนจากการใช้ข้อมูลเพียงแหล่งเดียว

ขั้นตอนที่ 6 การสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วมาเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนกับหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้พัฒนาและปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เพื่อสังเคราะห์เป็นแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการสังเคราะห์เชิงเหตุผล โดยดำเนินการตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1) การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน โดยจำแนกลักษณะของพฤติกรรม สาเหตุ ปัจจัยแวดล้อม และผลกระทบ รวมทั้งพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สถานศึกษา ชุมชน สื่อและเทคโนโลยี ตลอดจนบริบททางสังคมที่มีส่วนต่อพฤติกรรมของเยาวชน

2) การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชน โดยวิเคราะห์ความหมาย องค์ประกอบ เป้าหมาย และคุณค่าของหลักธรรมแต่ละประการ แล้วพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมกับปัญหาหรือพฤติกรรมของเยาวชนที่ค้นพบจากวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อคัดเลือกหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาเยาวชนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และความสัมพันธ์ทางสังคม

3) การวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 นำผลการศึกษาพฤติกรรมของเยาวชนและผลการวิเคราะห์หลักธรรมมาสังเคราะห์ร่วมกัน โดยใช้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาหรือพฤติกรรม–หลักธรรม–กระบวนการพัฒนา เพื่อกำหนดแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน จากนั้นจัดระบบแนวทางตามระดับของการดำเนินงาน ได้แก่ ระดับบุคคลและเยาวชน ระดับครอบครัว ระดับสถานศึกษา ระดับชุมชนและสถาบันศาสนา และระดับสังคมและสื่อ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน จากการวิเคราะห์และสังเคราะห์เอกสาร รายงานสถานการณ์เยาวชน ข้อมูลด้านสุขภาพ พฤติกรรมและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ พบว่า พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนไทยมีลักษณะเป็น พฤติกรรมเสี่ยงหลายมิติที่เชื่อมโยงกัน สามารถจำแนกได้ 5 ด้านสำคัญ ดังตาราง

ตารางที่ 1 จำแนกพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนไทย

ด้านพฤติกรรม	ผลการวิจัยที่สำคัญ	ประเด็นที่สะท้อน
1. สุรา บุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้า และสารเสพติด	นักเรียนอายุ 13–17 ปี ร้อยละ 28.2 ดื่มแอลกอฮอล์ ร้อยละ 14.4 ใช้ผลิตภัณฑ์ยาสูบ และร้อยละ 6.9 เคยใช้กัญชา ขณะที่นักเรียนอายุ 13–15 ปี ร้อยละ 17.6 ใช้บุหรี่ไฟฟ้า (WHO, 2021, 2024)	เยาวชนสามารถเข้าถึงสารเสพติดและผลิตภัณฑ์รูปแบบใหม่ได้ง่าย โดยสื่อออนไลน์และเครือข่ายสังคมมีส่วนกระตุ้นการรับรู้และการเข้าถึง
2. ความก้าวร้าว ความรุนแรง และการกลั่นแกล้ง	นักเรียนอายุ 13–17 ปี ร้อยละ 25.1 เคยมีส่วนร่วมในการทะเลาะวิวาททางกาย และเยาวชนร้อยละ 55.3 ในกลุ่มสำรวจเคยถูกกลั่นแกล้งหรือเยาะเย้ยทางออนไลน์ (WHO, 2021; สภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทยและยูนิเซฟ ประเทศไทย, 2568)	ความรุนแรงเกิดทั้งทางกาย วาจา และโลกออนไลน์ ครอบคลุมการคุกคาม การประจาน และการเผยแพร่ข้อมูลที่สร้างความเสียหาย
3. สื่อดิจิทัลและการพนันออนไลน์	เด็กและเยาวชนอายุ 6–24 ปีใช้อินเทอร์เน็ตร้อยละ 98.3 และกลุ่มอายุ 15–17 ปีสูงถึงร้อยละ 99.6 ขณะเดียวกันการพนันออนไลน์เข้าถึงได้ง่ายผ่านโทรศัพท์มือถือ โดยมีเพื่อน โฆษณา และระบบการเงินที่สะดวกเป็นปัจจัยสนับสนุน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2569; ศูนย์ศึกษาปัญหาการพนัน, 2566)	สะท้อนปัญหาด้านการรู้เท่าทันสื่อ การควบคุมตนเอง การตัดสินใจ และความสามารถในการประเมินผลกระทบจากพฤติกรรมออนไลน์
4. พฤติกรรมทางเพศที่มีความเสี่ยง	นักเรียนอายุ 13–17 ปี ร้อยละ 17.6 เคยมีเพศสัมพันธ์ ในกลุ่มดังกล่าวร้อยละ 36.2 มีเพศสัมพันธ์ครั้งแรกก่อนอายุ 14 ปี และร้อยละ 66.9 ใช้ถุงยางอนามัยครั้งล่าสุด (WHO, 2021)	ประเด็นสำคัญคือความพร้อม ความรับผิดชอบ การป้องกันการตั้งครรภ์และโรคติดต่อ ตลอดจนการเคารพสิทธิและความยินยอมของผู้อื่น
5. ขาดวินัยและความรับผิดชอบต่อการศึกษา	นักเรียนอายุ 13–17 ปี ร้อยละ 20.0 เคยขาดเรียนโดยไม่ได้รับอนุญาตอย่างน้อย 1 วันในช่วง 30 วันก่อนการสำรวจ (WHO, 2021)	เกี่ยวข้องกับวินัย การกำกับตนเอง แรงจูงใจในการเรียน ครอบครัว กลุ่มเพื่อน ความสัมพันธ์กับครู และสภาพแวดล้อมทางการศึกษา

จากตาราง พบว่า พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนไทยมิได้เกิดขึ้นอย่างแยกส่วน แต่มีความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล ครอบครัว กลุ่มเพื่อน โรงเรียน สื่อดิจิทัล และสภาพแวดล้อมทางสังคม โดยเฉพาะการขยายตัวของสื่อออนไลน์ทำให้พฤติกรรมเสี่ยงหลายประเภทสามารถเข้าถึงและแพร่กระจายได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ดังนั้น การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนจึงควรมุ่งพัฒนาทั้ง การควบคุมตนเอง ความ

รับผิดชอบ การรู้เท่าทันสื่อ การเคารพผู้อื่น และความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ควบคู่กับการสนับสนุนจากครอบครัว สถานศึกษา และสังคมโดยรวม

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาหลักธรรมเพื่อเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์พระไตรปิฎก เอกสารทางพระพุทธศาสนา และงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง แล้วเชื่อมโยงกับพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า หลักธรรมที่เหมาะสมต่อการเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชนสามารถสังเคราะห์ได้ 6 หลักสำคัญ ซึ่งครอบคลุมการพัฒนาด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 หลักธรรมเสริมสร้างคุณธรรมให้กับเยาวชน

หลักธรรม	สาระสำคัญ	การประยุกต์ใช้กับเยาวชน	บทบาทต่อการเสริมสร้างคุณธรรม
1. เบญจศีล	เว้นจากการฆ่า ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ และเสพของมึนเมา	ใช้เป็นกรอบกำกับการไม่ใช้ความรุนแรง ไม่ละเมิดสิทธิ มีความรับผิดชอบทางเพศ สื่อสารอย่างซื่อสัตย์ และหลีกเลี่ยงสุรา บุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้า และสารเสพติด	เป็น กรอบพื้นฐานของการประพฤติที่รับผิดชอบ
2. หิริ–โอตตัปปะ	ความละอายต่อความชั่ว และความเกรงกลัวต่อผลของการกระทำที่ไม่เหมาะสม	ช่วยยับยั้งการกลั่นแกล้ง การโกง การพนัน การใช้สารเสพติด และการทำร้ายผู้อื่นทั้งทางตรงและออนไลน์	เป็น จิตสำนึกทางคุณธรรมภายใน
3. สติ–สัมปชัญญะ	ความระลึกได้ รู้ตัว และรู้ชัดในสิ่งที่กำลังกระทำ	ช่วยควบคุมอารมณ์ ความโกรธ ความต้องการ การใช้สื่อออนไลน์ พฤติกรรมเสี่ยง และสร้างวินัยในการเรียน	เป็น กลไกการกำกับตนเองและควบคุมอารมณ์
4. โยนิโสมนสิการ	การคิดอย่างแยบคาย พิจารณาเหตุ ผล คุณ โทษ และทางเลือก	ช่วยให้เยาวชนวิเคราะห์ข้อมูล โฆษณา ข่าวสาร การพนัน บุหรี่ ไฟฟ้า และผลกระทบก่อนโพสต์หรือแชร์ข้อมูล	เป็น กลไกทางปัญญาในการตัดสินใจเชิงคุณธรรม

หลักธรรม	สาระสำคัญ	การประยุกต์ใช้กับเยาวชน	บทบาทต่อการเสริมสร้างคุณธรรม
5. กัลยาณมิตตตา	การมีบุคคลและสภาพแวดล้อมที่ชักนำไปสู่ความดี	ครอบคลุมเพื่อน พ่อแม่ ครู บุคคลต้นแบบ ชุมชน และเครือข่ายสังคมที่ให้คำปรึกษาและเป็นแบบอย่างที่เหมาะสม	เป็น ระบบสนับสนุนทางสังคมด้านคุณธรรม
6. การเว้นอบายมุข 6	เว้นจากของมึนเมา เที่ยวกลางคืน หมกมุ่นในมหรสพ การพนัน คบคนชั่ว และเกียจคร้าน	เชื่อมโยงโดยตรงกับการป้องกันสุรา สารเสพติด การพนันออนไลน์ กลุ่มเพื่อนเสี่ยง การเสพสื่อเกินควร และการละเลยหน้าที่	เป็น หลักป้องกันปัจจัยและสภาพแวดล้อมที่นำไปสู่ความเสื่อม

จากตาราง พบว่า หลักธรรมทั้ง 6 ประการมีบทบาทเกื้อหนุนกันเป็นระบบ โดย เบญจศีล ทำหน้าที่กำกับพฤติกรรม หิริ–โอตตัปปะ สร้างจิตสำนึกภายใน สติ–สัมปชัญญะ ช่วยกำกับตนเอง โยนิโสมนสิการ พัฒนาการคิดและการตัดสินใจ กัลยาณมิตตตา สร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูล และ การเว้นอบายมุข 6 ช่วยป้องกันปัจจัยเสี่ยง เมื่อนำมาใช้ร่วมกันจึงสามารถพัฒนาเยาวชนได้ครอบคลุมทั้ง พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม และสอดคล้องกับปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน โดยนำผลการศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และหลักธรรมที่เหมาะสมตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ร่วมกัน พบว่า การส่งเสริมคุณธรรมสำหรับเยาวชนควรดำเนินการอย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุมทั้ง พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม พร้อมทั้งมีกระบวนการที่ทำให้เยาวชนสามารถนำคุณธรรมไปใช้ในชีวิตจริงได้อย่างต่อเนื่อง โดยสามารถสังเคราะห์เป็นแนวทางสำคัญ 4 ด้าน ดังนี้

1. การพัฒนาด้านพฤติกรรม การพัฒนาด้านพฤติกรรมมุ่งสร้างกรอบในการประพฤติตนอย่างเหมาะสม โดยใช้ เบญจศีล และ การเว้นอบายมุข 6 เป็นฐาน เพื่อให้เยาวชนมีวินัย ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ การไม่เบียดเบียน และสามารถหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยง เช่น การใช้ความรุนแรง สุรา บุหรี่ไฟฟ้า สารเสพติด การพนันออนไลน์ และการละเลยหน้าที่ แนวทางการพัฒนาควรทำให้เยาวชนเข้าใจผลของการกระทำมากกว่าการใช้ข้อห้ามหรือการลงโทษเพียงอย่างเดียว โดยเชื่อมหลักธรรมกับสถานการณ์จริง เช่น การไม่เบียดเบียนกับการไม่กลั่นแกล้ง การไม่กล่าวเท็จกับการรับผิดชอบต่อข้อมูลที่เผยแพร่ และการเว้นของมึนเมากับการรักษาความสามารถในการควบคุมตนเอง

2. การพัฒนาด้านจิตใจ การพัฒนาด้านจิตใจใช้ หิริ–โอตตัปปะ และ สติ–สัมปชัญญะ เพื่อสร้างจิตสำนึกและความสามารถในการกำกับตนเองจากภายใน เยาวชนควรได้รับการฝึกให้รู้เท่าทันอารมณ์ ความต้องการ และแรงกระตุ้น ก่อนแสดงพฤติกรรมหรือการตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ แนวทางสำคัญ ได้แก่

การฝึกคิดก่อนตอบโต้เมื่อเกิดความโกรธ การหยุดก่อนโพสต์หรือแชร์ข้อมูล การทบทวนผลของการตัดสินใจ และการฝึกปฏิเสธสิ่งชักจูงที่นำไปสู่พฤติกรรมเสี่ยง การพัฒนาด้านนี้จึงมีเป้าหมายให้เยาวชนสามารถ ยับยั้งชั่งใจและควบคุมตนเองได้ แม้ไม่มีบุคคลอื่นกำกับ

3. การพัฒนาด้านปัญญาการพัฒนาด้านปัญญาใช้ โยนิโสมนสิการ เป็นหลักในการฝึกให้เยาวชนคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาสาเหตุ ผลกระทบ ทางเลือก และผลที่จะเกิดขึ้นก่อนลงมือกระทำ แนวทางดังกล่าวมีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมดิจิทัล เพราะเยาวชนต้องเผชิญข้อมูล ข่าวสาร โฆษณา และสิ่งจูงใจจำนวนมาก การพัฒนาปัญญาจึงควรฝึกให้เยาวชนตั้งคำถาม ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล รู้เท่าทันกลไกการชักจูง และสามารถประเมินผลดีผลเสียของทางเลือกได้ด้วยตนเอง เป้าหมายของมิตินี้ คือ ทำให้เยาวชน คิดเป็น แยกแยะเป็น และตัดสินใจเป็น ก่อนแสดงพฤติกรรม

4. การพัฒนาด้านสังคม การพัฒนาด้านสังคมใช้ กัลยาณมิตตตา เป็นฐานในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการประพฤติดี โดยครอบคลุมครอบครัว กลุ่มเพื่อน ครู สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสื่อดิจิทัล ครอบครัวควรเป็นพื้นที่รับฟัง ให้คำปรึกษา และเป็นแบบอย่างที่ดี สถานศึกษาควรบูรณาการคุณธรรมกับกิจกรรมการเรียนรู้และระบบดูแลช่วยเหลือผู้เรียน ชุมชนและสถาบันศาสนาควรเปิดพื้นที่ให้เยาวชนได้ทำกิจกรรมสร้างสรรค์และจิตอาสา ส่วนสื่อดิจิทัลควรส่งเสริมการรู้เท่าทันสื่อและสร้างพื้นที่ออนไลน์ที่ปลอดภัย การพัฒนาด้านสังคมจึงมีเป้าหมายให้เยาวชนสามารถ เลือกคบคน เลือกกิจกรรม และเลือกสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิต

5. กระบวนการเสริมสร้างคุณธรรม 5 ขั้น จากแนวทางทั้ง 4 ด้าน สามารถสังเคราะห์เป็นกระบวนการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชน 5 ขั้น ได้แก่ 1) รู้ดี ให้เยาวชนเข้าใจความหมาย คุณค่า และผลของพฤติกรรมที่เหมาะสมและไม่เหมาะสม 2) คิดเป็น ฝึกให้พิจารณาสาเหตุ ผลกระทบ และทางเลือกอย่างมีเหตุผล 3) ยับยั้งได้ ฝึกสติและการควบคุมอารมณ์ก่อนตอบสนองต่อสิ่งเร้า 4) เลือกเป็น ให้สามารถเลือกบุคคล กิจกรรม สื่อ และสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม 5) ปฏิบัติได้ เปิดโอกาสให้นำคุณธรรมไปใช้จริงอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวัน

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันมีลักษณะเป็นพฤติกรรมเสี่ยงหลายมิติ ประกอบด้วย การใช้สุรา บุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้าและสารเสพติด ความรุนแรงและการกลั่นแกล้ง พฤติกรรมเสี่ยงจากสื่อดิจิทัลและการพนันออนไลน์ พฤติกรรมทางเพศที่มีความเสี่ยง และการขาดวินัยและความรับผิดชอบต่อการศึกษา โดยพฤติกรรมเหล่านี้มิได้เกิดจากตัวเยาวชนเพียงลำพัง แต่สัมพันธ์กับครอบครัว กลุ่มเพื่อน สถานศึกษา สื่อ และสภาพแวดล้อมทางสังคม

ด้านการใช้สารเสพติด ผลการวิจัยสอดคล้องกับ เจตน์สฤษฎ์ สังขพันธ์ และคณะ (2563) ซึ่งพบว่า เพศ การอยู่อาศัย ปัจจัยด้านความรู้ และกลุ่มเพื่อนมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเสี่ยงใช้สารเสพติดของเยาวชน โดยสามารถร่วมทำนายพฤติกรรมเสี่ยงได้ร้อยละ 59.90 นอกจากนี้ Roengrudee Patanavanich et al. (2021)

พบว่า การใช้บุหรี่ไฟฟ้าของเยาวชนไทยสัมพันธ์กับการใช้บุหรี่ของตนเอง การใช้บุหรี่ไฟฟ้าของผู้ปกครองและเพื่อน การยอมรับของกลุ่มเพื่อน และการไม่ตระหนักถึงความเสี่ยงของบุหรี่ไฟฟ้า แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของกลุ่มเพื่อน แบบอย่างจากบุคคลใกล้ชิด และการรับรู้ความเสี่ยงเป็นปัจจัยสำคัญ จึงควรพัฒนาความสามารถในการปฏิเสธแรงชักจูงและการควบคุมตนเองควบคู่กับการให้ความรู้

ด้านความรุนแรงและการกลั่นแกล้ง ผลการวิจัยสอดคล้องกับ สาลินี ธำรงเลาหะพันธุ์ และคณะ (2565) ซึ่งพบว่า การกลั่นแกล้งในโลกออนไลน์สัมพันธ์กับเพศ อายุ การใช้อินเทอร์เน็ต ปัจจัยทางจิตวิทยา และผู้ปกครอง อีกทั้งส่งผลกระทบทั้งด้านจิตใจ สังคม และการเรียน สะท้อนว่าความรุนแรงของเยาวชนในปัจจุบันได้ขยายจากพื้นที่ทางกายภาพเข้าสู่พื้นที่ดิจิทัล การส่งเสริมคุณธรรมจึงควรครอบคลุมการควบคุมอารมณ์ ความเห็นอกเห็นใจ การเคารพผู้อื่น และความรับผิดชอบต่อการสื่อสารออนไลน์ด้วย

ด้านสื่อดิจิทัลและการพนันออนไลน์ สอดคล้องกับ วันจักร น้อยจันทร์ และอุนิษา เลิศโตมรสกุล (2568) ซึ่งพบว่า ความสะดวกในการเข้าถึงผ่านสมาร์ตโฟน การโฆษณา การเห็นผู้อื่นได้รับรางวัล แรงกดดันทางสังคม และการควบคุมตนเองที่ไม่เพียงพอเป็นปัจจัยสำคัญของการเล่นพนันออนไลน์ และส่งผลต่อการศึกษา สุขภาพจิต ความสัมพันธ์ และการเงิน ข้อค้นพบดังกล่าวชี้ว่า การส่งเสริมคุณธรรมในยุคดิจิทัลต้องพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อ การคิดถึงผลที่จะตามมา และความสามารถในการชะลอการตัดสินใจก่อนตอบสนองต่อสิ่งเร้า

ด้านพฤติกรรมทางเพศ ผลการวิจัยสอดคล้องกับ รวมพร คงกำเนิด และคณะ (2565) ซึ่งพบว่า อายุ ระดับการศึกษา การอยู่อาศัยกับบิดามารดา ประสบการณ์ทางเพศ และการรับรู้ความเสี่ยงสามารถร่วมทำนายพฤติกรรมการปกป้องสุขภาพทางเพศของเยาวชนได้ ประเด็นนี้จึงควรพิจารณาในมิติของความรับผิดชอบ การเคารพสิทธิและความยินยอม การรู้จักป้องกัน และการตัดสินใจอย่างมีข้อมูล มากกว่าการตีตราพฤติกรรมทางเพศของเยาวชนเพียงด้านเดียว

ส่วนการขาดวินัยและความรับผิดชอบต่อการศึกษา สอดคล้องกับ นิรุธ มะโนมัย และคณะ (2563) ซึ่งพบว่า ผลการเรียน เจตคติต่อการเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนกับครู ความเอาใจใส่ของผู้ปกครอง และความสัมพันธ์กับเพื่อนมีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมหนีเรียน โดยผลการเรียน เจตคติต่อการเรียน และความสัมพันธ์กับครูสามารถร่วมทำนายพฤติกรรมดังกล่าวได้ร้อยละ 28.1 แสดงว่า วินัย มิได้เกิดจากการบังคับใช้กฎเพียงอย่างเดียว แต่สัมพันธ์กับแรงจูงใจ ความสัมพันธ์ และสภาพแวดล้อมในการเรียนรู้ด้วย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า หลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับการเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบัน ประกอบด้วย เบญจศีล หิริ–โอตตัปปะ สติ–สัมปชัญญะ โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตตตา และการเว้นอบายมุข 6 โดยหลักธรรมแต่ละชุดมีบทบาทแตกต่างกันและสามารถเชื่อมโยงเป็นระบบการพัฒนาคุณธรรมที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม กล่าวคือ เบญจศีลและการเว้นอบายมุข 6 ช่วยกำหนดกรอบความประพฤติ หิริ–โอตตัปปะและสติ–สัมปชัญญะช่วยสร้างการกำกับตนเองจากภายใน โยนิโสมนสิการพัฒนาการคิดและตัดสินใจ ส่วนกัลยาณมิตตตาช่วยสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลต่อการประพฤติดี

ข้อค้นพบเกี่ยวกับ เบญจศีล สอดคล้องกับพระธนัยนันท์ วิสุทฺธสีโล (สุพรรณพงศ์), กันยาวีร์ สัทธาพงษ์ และสวัสดิ์ อโณทัย (2568) ซึ่งพบว่า การประยุกต์เบญจศีลสามารถใช้พัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนในสังคมดิจิทัล ทั้งด้านการควบคุมตนเอง ความรับผิดชอบ และการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างเหมาะสม ขณะที่พระอธิการเกียรติศักดิ์ กตทีโป, วรกฤต เถื่อนช้าง และปฏิธรรม สำเนียง (2565) พบว่า การพัฒนาเบญจศีลและเบญจธรรมในสถานศึกษาควรดำเนินควบคู่กับการสร้างแบบอย่าง การอบรม และการนำไปปฏิบัติจริง แสดงให้เห็นว่า ศีลจะมีประสิทธิผลต่อการพัฒนาเยาวชนเมื่อเปลี่ยนจากข้อห้ามเชิงนามธรรมไปสู่กรอบการตัดสินใจและการดำเนินชีวิต

สำหรับ หิริ–โอตตัปปะและสติ–สัมปชัญญะ ผลการวิจัยสะท้อนความสำคัญของการสร้างกลไกควบคุมจากภายใน ซึ่งสอดคล้องกับณัฐ จันทร์หนูหงษ์ (2562) ที่พบว่า การปลูกฝังหิริ–โอตตัปปะช่วยสร้างภูมิคุ้มกันต่อพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กและเยาวชน โดยทำให้เกิดความละอายต่อพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมและตระหนักถึงผลของการกระทำ นอกจากนี้ บุณณดา สุปิยพันธุ์, ขันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และพระเทพปวรเมธี (2564) พบว่า การพัฒนาเยาวชนให้ใช้สื่อออนไลน์อย่างสันติจำเป็นต้องฝึกให้เป็นผู้รับและผู้ใช้สื่ออย่างมีสติรู้เท่าทันข้อมูล และควบคุมการสื่อสารของตนเอง ข้อค้นพบดังกล่าวยืนยันว่า การมีความรู้ว่าอะไรถูกหรือผิดยังไม่เพียงพอ หากเยาวชนขาดสติและความสามารถในการยับยั้งตนเองก่อนลงมือกระทำ

ด้านโยนิโสมนสิการและกัลยาณมิตตตา ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทั้งสองทำหน้าที่สนับสนุนกัน โดยโยนิโสมนสิการช่วยให้เยาวชนพิจารณาเหตุและผล แยกแยะคุณและโทษ และตัดสินใจอย่างรอบคอบ ขณะที่กัลยาณมิตตตาสร้างบุคคลและสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนการตัดสินใจที่เหมาะสม สอดคล้องกับสุรเชษฐ์ ฆังนิมิตร, ภิญญาพันธ์ เพียซ้าย และสุพัทธ แสนแจ่มใส (2565) ซึ่งพบว่า การคิดแบบโยนิโสมนสิการร่วมกับการรับรู้การมีกัลยาณมิตร โดยเฉพาะครูและเพื่อน สามารถร่วมทำนายการให้อภัยผู้อื่นของวัยรุ่นชายตอนต้นได้ แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาคุณธรรมของเยาวชนต้องอาศัยทั้งกระบวนการคิดภายในและความสัมพันธ์กับบุคคลรอบตัว

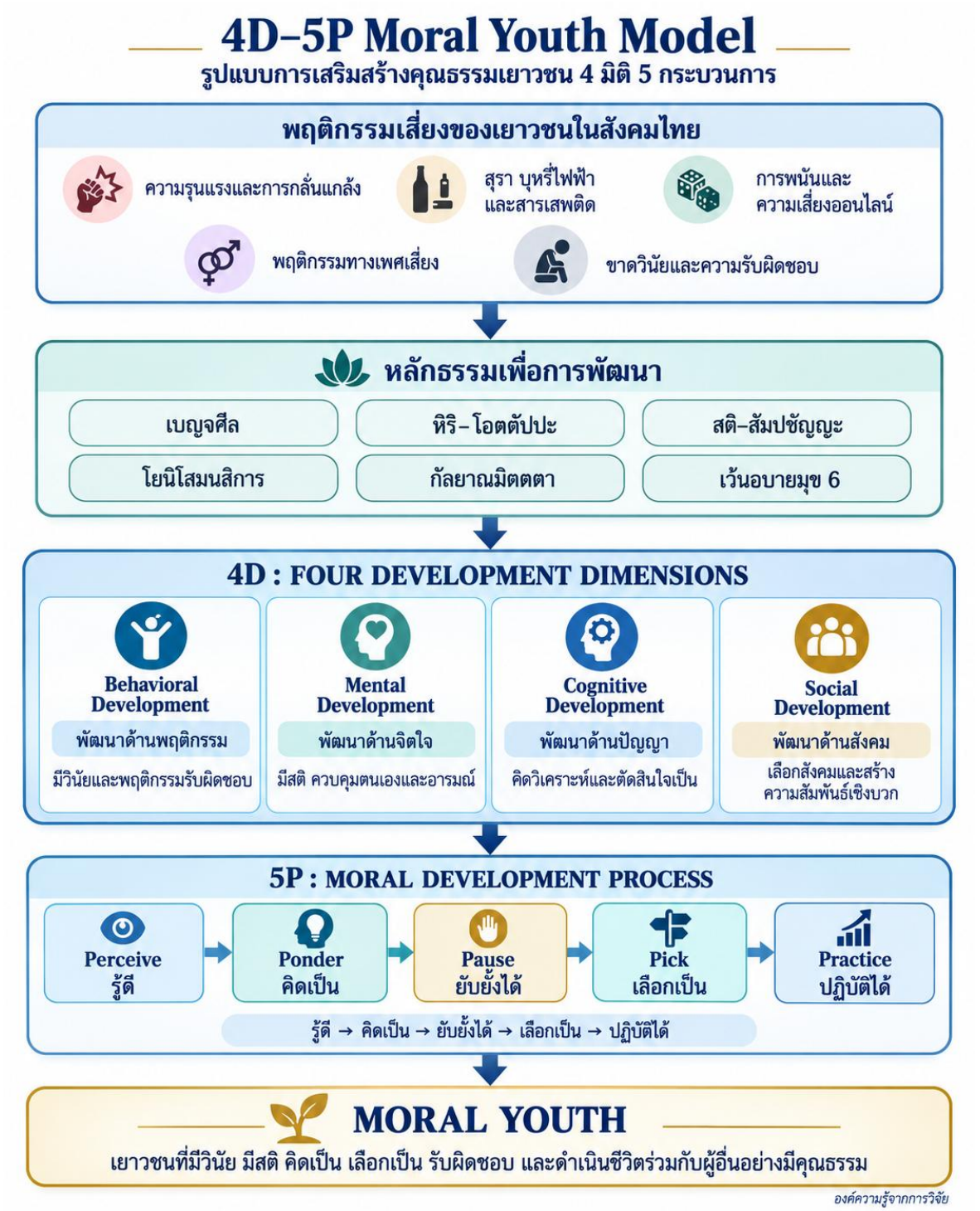
ส่วนการเว้นอบายมุข 6 มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพฤติกรรมเสี่ยงของเยาวชน เช่น สุรา สารเสพติด การพนัน กลุ่มเพื่อนเสี่ยง และการละเลยหน้าที่ สอดคล้องกับพระครูวิบูลวรานุกิจ (ประทีป พันธ์กุ้ย) และพระมหาวิโรจน์ ธาระพุฒ (2567) ซึ่งพบว่า การป้องกันปัญหายาเสพติดควรประยุกต์หลักอบายมุข เบญจศีล–เบญจธรรม และการคบมิตรควบคู่กับการสร้างกิจกรรมและสภาพแวดล้อมทางครอบครัวและชุมชนที่เหมาะสม จึงสะท้อนว่า การเว้นอบายมุขไม่ควรใช้ในลักษณะการห้ามเพียงอย่างเดียว แต่ควรพัฒนาให้เยาวชนเข้าใจเหตุและผล พร้อมสร้างทางเลือกเชิงบวกทดแทนพฤติกรรมเสี่ยง

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า แนวทางการเสริมสร้างคุณธรรมสำหรับเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันควรดำเนินการอย่างเป็นองค์รวม ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ ด้านปัญญา และด้านสังคม และขับเคลื่อนผ่านกระบวนการ 5 ขั้น คือ รู้ดี–คิดเป็น–ยับยั้งได้–เลือกเป็น–ปฏิบัติได้ โดยอาศัยความร่วมมือจากเยาวชน ครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสภาพแวดล้อมดิจิทัล แนวทางดังกล่าวสะท้อนว่า การพัฒนาคุณธรรมมิใช่เพียงการสอนให้เยาวชนรู้ว่าอะไรดีหรือไม่ดี แต่ต้องพัฒนาให้สามารถนำความรู้นั้นไปใช้ควบคุมตนเอง ตัดสินใจ และปฏิบัติได้จริง

ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับกมลาศ ภูวชนาธิพงศ์ และขันทอง วัฒนะประดิษฐ์ (2563) ซึ่งพบว่า การเสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมของเยาวชนควรดำเนินการผ่านกระบวนการฝึกอบรม การทำกิจกรรม และการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มิใช่การถ่ายทอดความรู้เพียงอย่างเดียว โดยเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีจิตสำนึกด้านคุณธรรมสูงขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ สุเมธ สุจริยวงศ์, สุรัตน์ ไชยชมพู และสมพงษ์ ปั้นหุ่น (2562) พบว่า การพัฒนาคุณธรรมผ่านกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริงสามารถเสริมสร้างความมีวินัย ความซื่อสัตย์ ความสามัคคี และความมีน้ำใจได้ ผลการศึกษายังสอดคล้องกับ Brown et al. (2023) ซึ่งวิเคราะห์อภิมานโปรแกรมพัฒนาคุณลักษณะจำนวน 214 การศึกษา และพบว่า โปรแกรม character education โดยรวมส่งผลเชิงบวกต่อผู้เรียน แต่ประสิทธิผลขึ้นอยู่กับรูปแบบและบริบทของการดำเนินงาน แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาคุณธรรมจำเป็นต้องมีทั้งโครงสร้าง กระบวนการ และสภาพแวดล้อมที่สนับสนุน ขณะเดียวกัน Taylor et al. (2017) พบว่า โปรแกรมพัฒนาทักษะทางสังคมและอารมณ์ช่วยส่งเสริมการกำกับตนเอง การตัดสินใจ และพฤติกรรมทางสังคมในระยะยาว ซึ่งสอดคล้องกับขั้นยับยั้งได้และเลือกเป็นของการวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้ การพัฒนาคุณธรรมจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายสถาบัน มิใช่มุ่งที่ตัวเยาวชนเพียงอย่างเดียว ซึ่งสอดคล้องกับ Zhu et al. (2022) ที่พบว่า ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน และความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมีผลต่อการพัฒนาคุณลักษณะของวัยรุ่น ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนผลการวิจัยครั้งนี้ที่เสนอให้ครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และสื่อดิจิทัลเป็นกลไกร่วมในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการประพฤติดี

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากผลการศึกษาพฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชน หลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับการเสริมสร้างคุณธรรม และแนวทางการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้จากการวิจัยเป็น 4D–5P Moral Youth Model หรือ รูปแบบการเสริมสร้างคุณธรรมเยาวชน 4 มิติ 5 กระบวนการ โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า การพัฒนาคุณธรรมของเยาวชนจะเกิดผลอย่างยั่งยืนเมื่อมีการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม พร้อมกับมีกระบวนการเรียนรู้ที่นำเยาวชนจากการรู้ความดีไปสู่การ ประพฤติดีได้ด้วยตนเอง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 4D–5P Moral Youth Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

สรุปและข้อเสนอแนะ

พฤติกรรมอันไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันมีหลายมิติ ทั้งการใช้สุรา บุหรี่ บุหรี่ไฟฟ้าและสารเสพติด ความรุนแรงและการกลั่นแกล้ง พฤติกรรมเสี่ยงจากสื่อดิจิทัลและการพนันออนไลน์

พฤติกรรมทางเพศที่มีความเสี่ยง ตลอดจนการขาดวินัยและความรับผิดชอบต่อการศึกษา โดยพฤติกรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์ทั้งกับปัจจัยภายในตัวเยาวชนและสภาพแวดล้อม เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สถานศึกษา และสื่อดิจิทัล หลักธรรมที่เหมาะสมต่อการเสริมสร้างคุณธรรมของเยาวชน ได้แก่ เบญจศีล หิริ–โอตตัปปะ สติ–สัมปชัญญะ โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตตตา และการเว้นอบายมุข 6 ซึ่งสามารถนำมาพัฒนาเยาวชนได้ครอบคลุม 4 มิติ คือ ด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม และสังเคราะห์เป็นกระบวนการพัฒนา 5 ขั้น ได้แก่ รู้ดี–คิดเป็น–ยับยั้งได้–เลือกเป็น–ปฏิบัติได้ หรือ 4D–5P Moral Youth Model เพื่อให้เยาวชนสามารถนำคุณธรรมไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานด้านการศึกษา เด็กและเยาวชน ควรกำหนดนโยบายการส่งเสริมคุณธรรมที่ครอบคลุมทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม โดยไม่จำกัดอยู่เฉพาะกิจกรรมอบรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว

2) ควรบูรณาการการพัฒนาคุณธรรมเข้ากับหลักสูตร กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และการใช้สื่อดิจิทัลอย่างปลอดภัย โดยให้ความสำคัญกับทักษะการควบคุมตนเอง การคิดวิเคราะห์ และการตัดสินใจอย่างมีความรับผิดชอบ

3) ควรส่งเสริมความร่วมมือระหว่างครอบครัว สถานศึกษา ชุมชน สถาบันศาสนา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่ลดปัจจัยเสี่ยงและเอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมของเยาวชน

4) ควรกำหนดมาตรการและระบบเฝ้าระวังพฤติกรรมเสี่ยงของเยาวชนในสื่อดิจิทัล โดยเฉพาะการพนันออนไลน์ บุหรี่ไฟฟ้า การกลั่นแกล้งทางออนไลน์ และเนื้อหาที่ชักนำไปสู่พฤติกรรมเสี่ยง ควบคู่กับการพัฒนาทักษะรู้เท่าทันสื่อ

2. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) สถานศึกษาสามารถนำ **4D–5P Moral Youth Model** ไปใช้เป็นกรอบในการออกแบบกิจกรรมเสริมสร้างคุณธรรม โดยพัฒนาเยาวชน 4 มิติ คือ พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา และสังคม ผ่านกระบวนการ รู้ดี–คิดเป็น–ยับยั้งได้–เลือกเป็น–ปฏิบัติได้

2) ครูและผู้จัดกิจกรรมควรนำหลักเบญจศีล หิริ–โอตตัปปะ สติ–สัมปชัญญะ โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตตตา และการเว้นอบายมุข 6 มาประยุกต์กับสถานการณ์จริงของเยาวชน เช่น การใช้สื่อ ความรุนแรง การพนัน สารเสพติด และความรับผิดชอบต่อการเรียน

3) ครอบครัวและชุมชนควรใช้ผลการวิจัยเป็นแนวทางในการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวก การรับฟัง การให้คำปรึกษา และการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์ที่ช่วยให้เยาวชนมีพื้นที่ฝึกปฏิบัติคุณธรรมในชีวิตจริง

4) สถาบันศาสนาและหน่วยงานพัฒนาเยาวชนควรออกแบบกิจกรรมที่เน้นการลงมือปฏิบัติ เช่น จิตอาสา การฝึกสติ การสะท้อนตนเอง และการเรียนรู้จากกรณีศึกษา มากกว่าการบรรยายหลักธรรมเพียงอย่างเดียว

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรนำ **4D–5P Moral Youth Model** ไปพัฒนาเป็นโปรแกรมหรือชุดกิจกรรม และทดลองใช้กับเยาวชนในบริบทจริง เพื่อประเมินประสิทธิผลของรูปแบบเชิงประจักษ์

2) ควรพัฒนาเครื่องมือวัดที่สอดคล้องกับองค์ประกอบของ 4D และ 5P เพื่อประเมินการเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม การกำกับตนเอง การคิดตัดสินใจ และความสัมพันธ์ทางสังคมของเยาวชน

3) ควรศึกษารูปแบบการส่งเสริมคุณธรรมในกลุ่มเยาวชนที่มีบริบทแตกต่างกัน เช่น เยาวชนในเขตเมือง ชนบท กลุ่มอาชีวศึกษา หรือกลุ่มที่มีความเสี่ยงสูง เพื่อเปรียบเทียบความเหมาะสมของรูปแบบ

4) ควรใช้การวิจัยแบบผสมผสานหรือการวิจัยเชิงทดลองในการศึกษาครั้งต่อไป เพื่อให้ได้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับประสิทธิผลและข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับประสบการณ์ของเยาวชน ครอบครัว ครู และผู้เกี่ยวข้อง

เอกสารอ้างอิง

กมลาศ ภูวชนาธิพงศ์, & ขันทอง วัฒนะประดิษฐ์. (2562). การเสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมตามหลักพุทธจิตวิทยาสำหรับเยาวชน. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์,* 15(ฉบับเพิ่มเติม), 75–88. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/222489

เจตน์สฤษฎ์ สังขพันธ์, เก็ตถวา บุญปราการ, ชิดชนก เชิงเชาว์, อภิรักษ์ จันทวงศ์, & ปกรณ์ ลิ้มโยธิน. (2563). ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมเสี่ยงใช้สารเสพติดของเยาวชนไทยในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี*, 31(3), 88–103. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/edupsu/article/view/231268

ณัฐ จันทร์หนูหงษ์. (2562). แนวทางการปลูกฝังหิริโอตตัปปะเพื่อการแก้ไขพฤติกรรมก้าวร้าวของเด็กและเยาวชนในโรงเรียนสีกัน (วัฒนานันท์อุปถัมภ์) เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร. *มนุษยสังคมสาร, 17*(3), 215–234. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jhusoc/article/view/220137

นิรุธ มะโนมัย, เสาวมาศ คุณล้าน เถื่อนนาดี, จิราวรรณ แท่นวัฒนกุล, & วิลาวรรณ พันธุ์พฤกษ์. (2563). ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมหนีเรียนของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1–3 อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. *วารสารพยาบาลศาสตร์และสุขภาพ*, 43(4), 12–22. https://he01.tci-thaijo.org/index.php/nah/article/view/215604

บุณณดา สุปิยพันธุ์, ขันทอง วัฒนะประดิษฐ์, & พระเทพปวรเมธี. (2564). กระบวนการพัฒนาเยาวชนสร้างสื่อสันติสุขในสังคมออนไลน์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร,* 9(1), 304–318. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/240824

พระครูวิบูลวรานุกิจ (ประทีป พันธ์กุ้ย), & พระมหาวิโรจน์ ธาระพุฒ. (2567). การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการป้องกันและแก้ปัญหายาเสพติดในชุมชนวัดราษฎร์ศรัทธาธรรม เขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร.

วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 6(5), 1223–1240. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/273269

พระธนัยนันท์ วิสุทฺธสีโล (สุพรรณพงศ์), กันยาวีร์ สัทธาพงษ์, & สวัสดิ์ อโณทัย. (2568). การประยุกต์ใช้พุทธจริยศาสตร์ว่าด้วยหลักเบญจศีลในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเยาวชนในสังคมดิจิทัล. *วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี,* 7(1), 69–82. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JOBU2025/article/view/3443

พระอธิการเกียรติศักดิ์ กตทีโป, วรกฤต เถื่อนช้าง, & ปฏิธรรม สำเนียง. (2565). แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพระสอนศีลธรรมในการพัฒนาเบญจศีล เบญจธรรมของนักเรียนประถมศึกษาในสถานศึกษา อำเภอบึงนาราง จังหวัดพิจิตร. *วารสารวิจยวิชาการ,* 5(5), 1–12. https://doi.org/10.14456/jra.2022.105

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

รวมพร คงกำเนิด, กุลระวี วิวัฒนชีวิน, ศิริอร สินธุ, ทัดขวัญ มธุรชน, สายฝน เอกวรางกูร, & ปิยะนันท์ ลิมเรืองรอง. (2565). ปัจจัยทำนายพฤติกรรมการปกป้องสุขภาพทางเพศของเยาวชนไทย. *วารสารวิจัยการพยาบาลและสุขภาพ,* 23(3), 1–15. https://he01.tci-thaijo.org/index.php/bcnpy/article/view/258308

วันจักร น้อยจันทร์, & อุนิษา เลิศโตมรสกุล. (2568). การเล่นพนันคาสิโนออนไลน์ในเด็กและเยาวชนในพื้นที่กรุงเทพมหานคร. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์,* 25(1), 15–30. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/view/275893

ศูนย์ศึกษาปัญหาการพนัน. (2566). *พฤติกรรมการเล่นพนันออนไลน์ในกลุ่มคนรุ่นใหม่ 2566*. https://www.gamblingstudy-th.org/document_research/235/4/4/national-survey-on-online-gambling-in-youth-2566/

สภาเด็กและเยาวชนแห่งประเทศไทย. (2568). *คู่มือความปลอดภัยบนโลกออนไลน์สำหรับเด็กและเยาวชน 2568*. ยูนิเซฟ ประเทศไทย.https://www.unicef.org/thailand/th/reports/

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2569). *การใช้ไอซีทีของเด็กและเยาวชน พ.ศ. 2568*. กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. https://www.nso.go.th/nsoweb/storage/survey_detail/2026/20260731120237_60941.pdf

สาลินี ธำรงเลาหะพันธุ์, อัญมณี กุมมาระกะ, ภัทรินี ไตรสถิตย์, ฤทัยชนก กาศเกษม, เบญจลักษณ์ มณีทอน, ณัฑพร มโนใจ, จีรยุทธ ไชยจารุวณิช, ศศิกานต์ ลิมปิติ, & พิมพ์วรัชญ์ ศรีคำมูล. (2565). การกลั่นแกล้งในโลกออนไลน์และการรับมืออย่างเหมาะสมในกลุ่มเยาวชน. *วารสารกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์,* 1(3), 47–69. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/tmfjournal/article/view/255133

สุเมธ สุจริยวงศ์, สุรัตน์ ไชยชมพู, & สมพงษ์ ปั้นหุ่น. (2562). การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนโดยใช้กระบวนการลูกเสือ โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์,* 15(3), 77–86. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/192799

สุรเชษฐ์ ฆังนิมิตร, ภิญญาพันธ์ เพียซ้าย, & สุพัทธ แสนแจ่มใส. (2565). การคิดแบบโยนิโสมนสิการและการรับรู้การมีกัลยาณมิตรที่เกี่ยวข้องกับการให้อภัยผู้อื่นของวัยรุ่นชายตอนต้น. *วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์,* 11(6), R85–R97. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jssr/article/view/256828

Patanavanich, R., Aekplakorn, W., Glantz, S. A., & Kalayasiri, R. (2021). Use of e-cigarettes and associated factors among youth in Thailand. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention,* 22(7), 2199–2207. https://doi.org/10.31557/APJCP.2021.22.7.2199 https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34319044/

Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2017). Promoting positive youth development through school-based social and emotional learning interventions: A meta-analysis of follow-up effects. *Child Development,* 88(4), 1156–1171. https://doi.org/10.1111/cdev.12864

World Health Organization. (2024). *Global Youth Tobacco Survey: Thailand 2022 fact sheet*. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/ncds/ncd-surveillance/data-reporting/thailand/thailand_gyts_-2022_fs_508.pdf

Zhu, X., Shek, D. T. L., & Yu, L. (2022). Parental and school influences on character attributes among Chinese adolescents. *Frontiers in Pediatrics,* 10, Article 817471. https://doi.org/10.3389/fped.2022.817471

.

การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยอย่างยั่งยืน: พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายภายใต้พลวัตการค้ายุคใหม่

LEGAL DEVELOPMENT FOR SUSTAINABLE THAI AGRICULTURAL EXPORTS: BUDDHIST LEGAL INNOVATION AMID CONTEMPORARY TRADE DYNAMICS

จุฬา จันทร์เมือง

Chula Chanmuang

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Doctor of Philosophy Program in Law, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author E-mail: ton.ooy2020@gmail.com

Received: 31 August 2026; Revised: 17 September 2026; Accepted: 28 September 2026

****

การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยอย่างยั่งยืน: พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายภายใต้พลวัตการค้ายุคใหม่

จุฬา จันทร์เมือง

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์สภาพปัญหา ข้อจำกัด และอุปสรรคเชิงกฎหมายและเชิงสถาบันที่มีผลต่อการส่งออกสินค้าเกษตรไทยภายใต้พลวัตการค้าระหว่างประเทศยุคใหม่ 2) ศึกษาเปรียบเทียบกลไกทางกฎหมาย มาตรการ และระบบอำนวยความสะดวกด้านการส่งออกสินค้าเกษตรของประเทศไทยกับประเทศที่มีแนวปฏิบัติที่เหมาะสม และสังเคราะห์แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับบริบทไทย และ 3) พัฒนาแนวทางการปฏิรูปกฎหมายและรูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยให้มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม และยั่งยืน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 25 คน คัดเลือกแบบเจาะจงจากภาครัฐ ผู้ประกอบการ นักวิชาการ และตัวแทนเกษตรกร พร้อมผู้ทรงคุณวุฒิสนทนากลุ่มจำนวน 9 คน เครื่องมือได้แก่ แบบวิเคราะห์เอกสาร แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และแนวคำถามสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ และการสังเคราะห์เชิงบูรณาการ

ผลการวิจัยพบว่า

1) กฎหมายบางส่วนยังไม่รองรับระบบดิจิทัลอย่างสมบูรณ์ การกำกับดูแลกระจายหลายหน่วยงาน มีขั้นตอนซ้ำซ้อน การปรับกฎหมายไม่ทันต่อมาตรฐานการค้าใหม่ และภาระการปฏิบัติตามกฎหมายกระทบผู้ประกอบการรายย่อยสูง 2) การเปรียบเทียบกับเวียดนาม จีน และ ASEAN Single Window พบแนวปฏิบัติสำคัญ ได้แก่ การยื่นข้อมูลครั้งเดียว การรับรองเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ การบริหารความเสี่ยงร่วม และการเชื่อมโยงข้อมูลข้ามพรมแดน และ 3) แนวทางปฏิรูปกฎหมายควรประกอบด้วย Digital Legal Reform, Integrated Regulatory System, Risk-Based Regulation, Adaptive Trade Law และ Inclusive and Sustainable Regulation

องค์ความรู้ที่ได้ คือ D-S-I Legal Innovation Model ประกอบด้วย ธรรมาธิปไตยเป็นฐานคุณค่า สาราณียธรรมเป็นกลไกความร่วมมือ และอิทธิบาท 4 เป็นกลไกขับเคลื่อน สังเคราะห์เป็นแนวคิด Adaptive and Ethical Facilitative Law เพื่อให้กฎหมายส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีประสิทธิภาพ เป็นธรรม ปรับตัวได้ และยั่งยืน

คำสำคัญ: การพัฒนากฎหมาย; การส่งออกสินค้าเกษตร; พุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย; การอำนวยความสะดวกทางการค้า; ความยั่งยืน

LEGAL DEVELOPMENT FOR SUSTAINABLE THAI AGRICULTURAL EXPORTS: BUDDHIST LEGAL INNOVATION AMID CONTEMPORARY TRADE DYNAMICS

Chula Chanmuang

Abstract

This research aimed to: 1) analyze legal and institutional problems, limitations, and barriers affecting Thai agricultural exports amid contemporary international trade dynamics; 2) comparatively examine legal mechanisms, measures, and trade facilitation systems for agricultural exports in Thailand and selected jurisdictions with relevant good practices, and synthesize approaches applicable to the Thai context; and 3) develop legal reform guidelines and a Buddhist legal innovation model to promote efficient, equitable, and sustainable Thai agricultural exports. This study employed a qualitative research design. Twenty-five key informants were purposively selected from government agencies, business operators, academics, and farmer representatives, together with nine experts participating in a focus group discussion. The research instruments consisted of a document analysis form, semi-structured interview guidelines, and focus group discussion guidelines. Data were analyzed through content analysis, comparative legal analysis, and integrative synthesis.

The research findings revealed that:

1) some existing laws do not yet fully accommodate digital systems; regulatory responsibilities remain fragmented across multiple agencies; administrative procedures are partly duplicative; legal adaptation has not kept pace with emerging international trade standards; and regulatory compliance imposes relatively greater burdens on small-scale operators; 2) comparison with Vietnam, China, and the ASEAN Single Window identified key good practices, including single submission of information, legal recognition of electronic documents, integrated risk management, and cross-border data connectivity; and 3) legal reform should encompass Digital Legal Reform, an Integrated Regulatory System, Risk-Based Regulation, Adaptive Trade Law, and Inclusive and Sustainable Regulation.

The new knowledge generated from the study is the D-S-I Legal Innovation Model, comprising Dhammādhipateyya as the value foundation, Sāraṇīyadhamma as the collaborative mechanism, and the Four Iddhipāda as the implementation mechanism. These elements were synthesized into the concept of Adaptive and Ethical Facilitative Law, aimed at making Thailand's agricultural export laws more efficient, equitable, adaptive, and sustainable.

Keywords: Legal Development; Agricultural Exports; Buddhist Legal Innovation; Trade Facilitation; Sustainability

บทนำ

ภาคเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรเป็นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทย ทั้งในด้านการผลิต การจ้างงาน การสร้างรายได้แก่เกษตรกร และการเชื่อมโยงกับตลาดต่างประเทศ ประเทศไทยมีศักยภาพในการผลิตและส่งออกสินค้าเกษตรหลายประเภท โดยในปี พ.ศ. 2568 การส่งออกสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรของไทยมีมูลค่ารวม 52,072.3 ล้านดอลลาร์สหรัฐ หรือประมาณ 1.709 ล้านล้านบาท แม้มูลค่ารวมจะลดลงร้อยละ 0.4 จากปีก่อน แต่สินค้าอุตสาหกรรมเกษตรกลับขยายตัวร้อยละ 4.1 สะท้อนแนวโน้มการเปลี่ยนผ่านจากการส่งออกวัตถุดิบไปสู่สินค้าแปรรูปและสินค้ามูลค่าสูงมากขึ้น ขณะเดียวกันสินค้าเกษตรบางประเภท โดยเฉพาะข้าวและผลิตภัณฑ์มันสำปะหลัง เผชิญแรงกดดันจากตลาดและการแข่งขันที่สูงขึ้น จึงทำให้การรักษาความสามารถในการแข่งขันของภาคเกษตรไทยไม่อาจพิจารณาเฉพาะด้านปริมาณการผลิตหรือราคาได้อีกต่อไป แต่ต้องครอบคลุมถึงคุณภาพ มาตรฐาน ความปลอดภัย การตรวจสอบย้อนกลับ และความยั่งยืนตลอดห่วงโซ่อุปทาน (สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า, 2569)

บริบทการค้าโลกในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจากระบบที่พึ่งพามาตรการภาษีเป็นสำคัญไปสู่ระบบที่มีข้อกำหนดทางกฎหมายและมาตรฐานที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยเฉพาะมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช (Sanitary and Phytosanitary Measures: SPS) มาตรฐานความปลอดภัยอาหาร ข้อกำหนดด้านสิ่งแวดล้อม การตรวจสอบย้อนกลับ และหลักฐานเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดสินค้า ความตกลง SPS ขององค์การการค้าโลกกำหนดให้มาตรการที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยอาหาร สุขภาพสัตว์ และสุขอนามัยพืชต้องมีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ มีความจำเป็น และไม่ถูกนำมาใช้ในลักษณะที่เป็นการเลือกปฏิบัติหรือเป็นข้อจำกัดทางการค้าโดยแอบแฝง (World Trade Organization [WTO], 1995) นอกจากนี้ ตลาดสำคัญยังเริ่มเชื่อมโยงการค้ากับความรับผิดชอบด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเข้มข้น เช่น กฎระเบียบว่าด้วยสินค้าที่ปลอดจากการตัดไม้ทำลายป่าของสหภาพยุโรป (EU Deforestation Regulation: EUDR) ซึ่งครอบคลุมสินค้าและผลิตภัณฑ์จากโค โกโก้ กาแฟ ปาล์มน้ำมัน ยางพารา ถั่วเหลือง และไม้ และกำหนดภาระด้านการตรวจสอบและข้อมูลแหล่งผลิต โดยกำหนดเริ่มใช้ข้อผูกพันหลักกับผู้ประกอบการขนาดใหญ่และขนาดกลางตั้งแต่วันที่ 30 ธันวาคม ค.ศ. 2026 เป็นต้นไป (European Commission, 2026)

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้กฎหมายภายในประเทศกลายเป็นองค์ประกอบโดยตรงของความสามารถในการแข่งขันทางการค้า เนื่องจากกฎหมายต้องทำหน้าที่ทั้งกำกับมาตรฐานสินค้า รับรองความปลอดภัย อำนวยความสะดวกด้านพิธีการ เชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน และสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่ระบบรับรองของประเทศ แม้ประเทศไทยได้พัฒนาระบบ National Single Window และการแลกเปลี่ยนข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์กับประเทศคู่ค้าอย่างต่อเนื่อง แต่ยังปรากฏข้อจำกัดด้านความสอดคล้องระหว่างเทคโนโลยีกับกฎหมาย ตัวอย่างเช่น รายงานประจำปีของกรมศุลกากรระบุว่า ไทยได้พัฒนาการแลกเปลี่ยนใบรับรองสุขอนามัยพืชอิเล็กทรอนิกส์ (e-Phyto Certificate) กับประเทศคู่ค้าหลายประเทศแล้ว แต่การดำเนินงานกับบางประเทศยังต้องใช้เอกสารกระดาษควบคู่กับระบบอิเล็กทรอนิกส์ระหว่างรอการแก้ไขพระราชบัญญัติกักพืช พ.ศ. 2507 เพื่อรองรับระบบ e-Phyto อย่างสมบูรณ์ (กรมศุลกากร, 2568)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนปัญหาสำคัญว่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางดิจิทัลเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ หากกฎหมาย ขั้นตอน และอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานมิได้รับการปรับให้สอดคล้องกัน

อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยมีพัฒนาการด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าในระดับที่สำคัญ โดย OECD (2026) พบว่าไทย สิงคโปร์ และมาเลเซียเป็นประเทศที่มีผลการดำเนินงานโดดเด่นในอาเซียนด้านระบบอัตโนมัติ ความโปร่งใส และความร่วมมือระหว่างหน่วยงานชายแดน แต่ในภาพรวมของอาเซียนยังคงมีช่องว่างระหว่างการมีกฎระเบียบหรือระบบอำนวยความสะดวกทางการค้ากับการนำไปใช้จริง โดยเฉพาะความสามารถในการทำงานร่วมกันของระบบข้อมูล การบริหารความเสี่ยง และความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน (OECD, 2026) ขณะเดียวกัน การประเมินระบบกฎระเบียบของไทยโดย OECD (2025) ชี้ว่า แม้ประเทศไทยมีความก้าวหน้าในการปฏิรูปกฎหมาย การประเมินผลกระทบของกฎหมาย และการทบทวนกฎหมายภายหลังการบังคับใช้ แต่ยังมีช่องว่างทั้งในระดับกรอบกฎหมายและการนำการปฏิรูปไปปฏิบัติจริง จึงจำเป็นต้องพัฒนากระบวนการออกแบบและทบทวนกฎหมายบนฐานข้อมูล หลักฐาน และการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียให้มากยิ่งขึ้น (OECD, 2025)

ปัญหาดังกล่าวมีความสำคัญเป็นพิเศษต่อการส่งออกสินค้าเกษตร เนื่องจากกระบวนการส่งออกเกี่ยวข้องกับเกษตรกร ผู้รวบรวม ผู้แปรรูป ผู้ส่งออก ห้องปฏิบัติการ หน่วยรับรอง ตลอดจนหน่วยงานของรัฐหลายแห่ง กฎหมายที่มีขั้นตอนซ้ำซ้อน ข้อมูลที่ไม่เชื่อมโยงกัน หรือภาระการปฏิบัติตามกฎที่สูงเกินความจำเป็น ย่อมส่งผลต่อต้นทุนและระยะเวลาของผู้ประกอบการ โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยและวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ในทางกลับกัน การผ่อนคลายกฎหมายโดยมุ่งเฉพาะความรวดเร็วก็อาจกระทบต่อความปลอดภัยของผู้บริโภค สิ่งแวดล้อม และความน่าเชื่อถือของสินค้าไทย ดังนั้น การปฏิรูปกฎหมายจึงต้องสร้างสมดุลระหว่าง การอำนวยความสะดวกทางการค้า การคุ้มครองประโยชน์สาธารณะ และความสามารถในการปรับตัวต่อมาตรฐานใหม่ของตลาดโลก มากกว่าการลดขั้นตอนทางกฎหมายเพียงด้านเดียว

ในมิตินี้ แนวคิดทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้เป็นกรอบจริยธรรมประกอบการออกแบบกฎหมายเพื่อความยั่งยืนได้ โดยมิได้หมายถึงการนำหลักศาสนามาใช้แทนหลักนิติรัฐหรือกฎหมายการค้าระหว่างประเทศ แต่เป็นการสังเคราะห์คุณค่าที่เกี่ยวข้องกับความพอประมาณ ความรับผิดชอบ การไม่เบียดเบียน การคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสัมมาอาชีวะเข้าสู่กระบวนการออกแบบกฎหมาย งานศึกษาของ Song (2020) ชี้ว่าแนวคิดที่มีรากฐานจากพุทธศาสนาในบริบทไทยสามารถเชื่อมโยงเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเข้าเป็นกรอบความยั่งยืนได้ ขณะที่งานศึกษาร่วมสมัยเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์เสนอให้จริยธรรมทำหน้าที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจและธรรมาภิบาล มิใช่เพียงข้อพิจารณาภายหลังการตัดสินใจทางเศรษฐกิจแล้ว (Lounkaew, 2026) แนวคิดดังกล่าวจึงเปิดพื้นที่สำหรับการพัฒนาพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายที่สามารถประสานประสิทธิภาพทางการค้าเข้ากับความเป็นธรรมต่อเกษตรกร ผู้ประกอบการ ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม

จากสภาพปัญหาและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จึงมีความจำเป็นต้องศึกษาว่ากฎหมายและโครงสร้างสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรของไทยมีข้อจำกัดประการใดเมื่อเผชิญกับมาตรฐานและพลวัตการค้าสมัยใหม่ ประเทศที่มีระบบอำนวยความสะดวกและกำกับดูแลการส่งออกสินค้าเกษตรที่มี

ประสิทธิภาพใช้กลไกทางกฎหมายอย่างไร และแนวทางเหล่านั้นสามารถประยุกต์ให้เหมาะสมกับบริบทประเทศไทยได้เพียงใด การวิจัยนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ปัญหาเชิงกฎหมายและเชิงสถาบัน เปรียบเทียบกลไกทางกฎหมายและระบบอำนวยความสะดวกการส่งออกของไทยกับต่างประเทศ และนำผลการศึกษามาสังเคราะห์เป็นแนวทางปฏิรูปกฎหมายควบคู่กับการพัฒนาพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย เพื่อให้ระบบกฎหมายสามารถส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยให้มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม สามารถปรับตัวต่อกติกาการค้าระหว่างประเทศและนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหา ข้อจำกัด และอุปสรรคเชิงกฎหมายและเชิงสถาบันที่มีผลต่อการส่งออกสินค้าเกษตรไทยภายใต้พลวัตการค้าระหว่างประเทศยุคใหม่

2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบกลไกทางกฎหมาย มาตรการ และระบบอำนวยความสะดวกด้านการส่งออกสินค้าเกษตรของประเทศไทยกับประเทศที่มีแนวปฏิบัติที่เหมาะสม และสังเคราะห์แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทย

3. เพื่อพัฒนาแนวทางการปฏิรูปกฎหมายและรูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยให้มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม และยั่งยืนภายใต้พลวัตการค้าระหว่างประเทศ

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของงานวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยอย่างยั่งยืน: พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายภายใต้พลวัตการค้ายุคใหม่” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ (Comparative Legal Analysis) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) เพื่อศึกษาปัญหาทางกฎหมายและเชิงสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทย วิเคราะห์กลไกทางกฎหมายและระบบอำนวยความสะดวกทางการค้าของต่างประเทศ ตลอดจนสังเคราะห์แนวทางการปฏิรูปกฎหมายและพัฒนากรอบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

การวิจัยเอกสารครอบคลุมกฎหมาย นโยบาย เอกสารราชการ และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการกักพืช มาตรฐานสินค้าเกษตร ศุลกากร การอำนวยความสะดวกทางการค้า การจัดทำและประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมาย ตลอดจนความตกลงและกฎเกณฑ์ระหว่างประเทศ ได้แก่ WTO Trade Facilitation Agreement กฎว่าด้วยสินค้าที่ปลอดจากการตัดไม้ทำลายป่าของสหภาพยุโรป (EU Deforestation Regulation: EUDR) ระบบ ASEAN Single Window ระบบ National Single Window ของเวียดนาม และระบบกำกับการนำเข้าสินค้าอาหารและสินค้าเกษตรของสาธารณรัฐประชาชนจีน นอกจากนี้ ยังศึกษา

พระไตรปิฎกและเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมาธิปไตย สาราณียธรรม และอิทธิบาท 4 เพื่อใช้เป็นฐานในการสังเคราะห์พุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยคัดเลือกโดยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากบุคคลที่มีความรู้ ประสบการณ์ หรือมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับกฎหมาย การกำกับดูแล และกระบวนการส่งออกสินค้าเกษตร จำนวนทั้งสิ้น 25 คน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

1) เจ้าหน้าที่หรือผู้แทนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมาย การกำกับมาตรฐานสินค้าเกษตร ศุลกากร การรับรองสินค้า และการอำนวยความสะดวกด้านการส่งออก

2) ผู้ประกอบการ ผู้ส่งออก หรือผู้แทนภาคธุรกิจที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิต การแปรรูป และการส่งออกสินค้าเกษตร

3) นักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย การค้าระหว่างประเทศ การเกษตร หรือการอำนวยความสะดวกทางการค้า

4) ตัวแทนเกษตรกร วิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ หรือผู้มีส่วนได้เสียในห่วงโซ่อุปทานสินค้าเกษตร

นอกจากนี้ ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 9 คน ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมาย การค้าระหว่างประเทศ การเกษตร นโยบายสาธารณะ หรือพระพุทธศาสนา เพื่อพิจารณา กลั่นกรอง และยืนยันความเหมาะสมของข้อเสนอเชิงกฎหมายและกรอบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายที่สังเคราะห์จากผลการวิจัย

3. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย 3 ประเภท ได้แก่

1) แบบวิเคราะห์เอกสาร ใช้สำหรับบันทึกและจำแนกข้อมูลจากกฎหมาย ระเบียบ นโยบาย เอกสารราชการ เอกสารระหว่างประเทศ งานวิจัย และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดประเด็นการวิเคราะห์ เช่น หลักการของกฎหมาย อำนาจหน้าที่ของหน่วยงาน ขั้นตอนการปฏิบัติ ภาระทางกฎหมาย กลไกการอำนวยความสะดวก และข้อจำกัดในการบังคับใช้

2) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง ใช้ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับปัญหาจากตัวบทกฎหมาย ขั้นตอนการปฏิบัติ ความซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงาน ภาระการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ การใช้ระบบดิจิทัล การปรับตัวต่อมาตรฐานการค้าระหว่างประเทศ และข้อเสนอในการพัฒนากฎหมาย

3) แนวคำถามสำหรับการสนทนากลุ่มเฉพาะ ใช้สำหรับพิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความสอดคล้องของข้อเสนอเชิงกฎหมายและกรอบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย โดยมุ่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาทั้งในด้านหลักกฎหมาย การนำไปใช้จริง ผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสีย และความเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

เครื่องมือวิจัยได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้คำถามและประเด็นการวิเคราะห์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการเป็นลำดับ ดังนี้

1) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากกฎหมายไทย กฎหมายต่างประเทศ ความตกลงระหว่างประเทศ นโยบาย เอกสารราชการ รายงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตร การอำนวยความสะดวกทางการค้า ระบบดิจิทัล และการกำกับดูแลมาตรฐานสินค้า

2) ศึกษากฎหมายและระบบอำนวยความสะดวกทางการค้าของประเทศกรณีศึกษา โดยพิจารณาโครงสร้างกฎหมาย การจัดองค์กร อำนาจหน้าที่ของหน่วยงาน ระบบ National Single Window การเชื่อมโยงข้อมูล และกลไกที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับประเทศไทย

3) ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 25 คน เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาการใช้และการบังคับใช้กฎหมาย ขั้นตอนการดำเนินงาน ความซ้ำซ้อนของหน่วยงาน ภาระต้นทุนในการปฏิบัติตามกฎหมาย การปรับตัวต่อมาตรฐานระหว่างประเทศ และข้อเสนอเชิงนโยบายและกฎหมาย

4) นำข้อมูลจากการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นข้อเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวทางการปฏิรูปกฎหมายและกรอบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย

5) จัดการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 9 คน เพื่อวิพากษ์ ตรวจสอบ และยืนยันความเหมาะสมของข้อเสนอ ก่อนนำผลที่ได้มาปรับปรุงเป็นข้อเสนอฉบับสมบูรณ์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ โดยแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ โดยจำแนกข้อมูลตามประเด็นสำคัญ ได้แก่ ปัญหาและข้อจำกัดของตัวบทกฎหมาย กลไกเชิงสถาบัน ความซ้ำซ้อนในการดำเนินงาน ภาระการปฏิบัติตามกฎหมาย ระบบดิจิทัลและการเชื่อมโยงข้อมูล การปรับตัวต่อข้อกำหนดทางการค้า และข้อเสนอในการพัฒนากฎหมาย

2) การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ (Comparative Legal Analysis) ใช้ในการเปรียบเทียบกฎหมายและระบบอำนวยความสะดวกในการส่งออกสินค้าเกษตรของประเทศไทยกับประเทศกรณีศึกษา โดยพิจารณาในด้านหน้าที่ของกฎหมาย โครงสร้างและอำนาจของหน่วยงาน กลไกการกำกับดูแลระบบดิจิทัล การลดขั้นตอนทางกฎหมาย และประสิทธิผลที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับประเทศไทย

3) การสังเคราะห์เชิงบูรณาการ นำผลจากการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์ และการเปรียบเทียบกฎหมายมาสังเคราะห์ตามกรอบปัญหา–กลไกกฎหมาย–หลักคุณค่า–ผลลัพธ์ โดยเชื่อมโยงหลักกฎหมายและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน เพื่อพัฒนาแนวทางการปฏิรูปกฎหมายและกรอบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายที่มุ่งส่งเสริมประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ และความยั่งยืนของการ

ส่งออกสินค้าเกษตรไทย จากนั้นนำผลการสังเคราะห์เข้าสู่การกลั่นกรองโดยผู้ทรงคุณวุฒิ และปรับปรุงตามข้อเสนอแนะจนได้ข้อเสนอฉบับสมบูรณ์

6. จริยธรรมในการวิจัย

การวิจัยคำนึงถึงหลักจริยธรรมในการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ โดยผู้ให้ข้อมูลจะได้รับการชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอนการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ และสิทธิในการเข้าร่วมหรือถอนตัวจากการวิจัยได้โดยสมัครใจ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มจะเก็บรักษาเป็นความลับ และนำเสนอในลักษณะที่ไม่เปิดเผยตัวตนของผู้ให้ข้อมูล เว้นแต่ได้รับความยินยอมอย่างชัดแจ้ง ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับความถูกต้องและความซื่อสัตย์ทางวิชาการ โดยอ้างอิงแหล่งข้อมูลตามหลักวิชาการ ตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลจากหลายแหล่ง และไม่นำเสนอข้อมูลที่บิดเบือนจากข้อเท็จจริง ทั้งนี้ กระบวนการเก็บข้อมูลจากมนุษย์จะดำเนินการภายหลังได้รับการพิจารณารับรองจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของหน่วยงานหรือสถาบันที่เกี่ยวข้องตามระเบียบที่กำหนด

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหา ข้อจำกัด และอุปสรรคเชิงกฎหมายและเชิงสถาบันที่มีผลต่อการส่งออกสินค้าเกษตรไทยภายใต้พลวัตการค้าระหว่างประเทศยุคใหม่

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาสำคัญมิได้เกิดจากการขาดกฎหมายหรือกลไกของรัฐ แต่เกิดจากความไม่สอดคล้องระหว่างกฎหมายเดิม โครงสร้างการบริหารที่เกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงาน การเปลี่ยนผ่านสู่ระบบดิจิทัล และข้อกำหนดทางการค้าระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยสามารถสังเคราะห์ได้ 5 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. กฎหมายบางส่วนยังไม่รองรับการค้าดิจิทัลอย่างสมบูรณ์ ผลการวิเคราะห์เอกสารพบว่า แม้ประเทศไทยพัฒนาระบบ National Single Window และการรับรองเอกสารอิเล็กทรอนิกส์เพิ่มขึ้น แต่กฎหมายบางฉบับยังมีโครงสร้างที่อิงกับเอกสารและกระบวนการแบบเดิม ตัวอย่างสำคัญคือการออกใบรับรองสุขอนามัยพืช ซึ่งประเทศไทยได้พัฒนาระบบ e-Phyto และเชื่อมโยงข้อมูลกับประเทศคู่ค้าแล้ว แต่บางกรณียังต้องใช้เอกสารกระดาษควบคู่ระหว่างรอการปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดช่องว่างระหว่างระบบเทคโนโลยีกับฐานกฎหมายที่รองรับ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์สะท้อนในทิศทางเดียวกันว่า “ระบบอิเล็กทรอนิกส์ช่วยให้การส่งออกเร็วขึ้นมาก แต่บางขั้นตอนยังต้องกลับไปใช้เอกสารเดิม ทำให้ผู้ประกอบการต้องทำทั้งสองระบบควบคู่กัน” (ผู้ให้ข้อมูลภาครัฐ, G01, สัมภาษณ์)

2. โครงสร้างการกำกับดูแลกระจายอยู่หลายหน่วยงานและยังมีความซ้ำซ้อน การส่งออกสินค้าเกษตรเกี่ยวข้องกับหน่วยงานด้านศุลกากร การเกษตร มาตรฐานสินค้า ความปลอดภัยอาหาร การตรวจรับรองและการออกใบอนุญาต แม้แต่ละหน่วยงานมีอำนาจหน้าที่เฉพาะตามกฎหมาย แต่ผู้ประกอบการยังต้องติดต่อหลายหน่วยงานและจัดเตรียมข้อมูลที่มีลักษณะใกล้เคียงกันหลายครั้ง ระบบ National Single Window ช่วยลดข้อจำกัดบางส่วน แต่การเชื่อมโยงข้อมูลและกระบวนงานระหว่างหน่วยงานยังไม่สมบูรณ์ ผู้ประกอบการ

รายหนึ่งสะท้อนว่า “ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่ง แต่อยู่ที่ต้องประสานหลายหน่วยงาน แต่ละแห่งมีแบบฟอร์มและเงื่อนไขต่างกัน หากข้อมูลเชื่อมกันได้จริงจะลดทั้งเวลาและต้นทุนได้มาก” (ผู้ประกอบการส่งออก, E03, สัมภาษณ์)

3. การปรับปรุงกฎหมายยังไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของกติกาการค้าระหว่างประเทศ แม้ประเทศไทยมีกลไกการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายและการประเมินผลกระทบของกฎหมาย แต่กฎเกณฑ์ของประเทศคู่ค้าปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช การตรวจสอบย้อนกลับ มาตรฐานสิ่งแวดล้อม และข้อกำหนดด้านความยั่งยืน ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างระยะเวลาการปรับปรุงกฎหมายภายในประเทศกับความเร็วของการเปลี่ยนแปลงทางการค้า นักวิชาการที่ให้ข้อมูลเห็นว่า “กฎหมายส่งออกไม่ควรรอให้เกิดปัญหาแล้วจึงแก้ไข แต่ควรมีระบบติดตามกฎของประเทศคู่ค้าและทบทวนกฎหมายไทยอย่างต่อเนื่อง เพราะมาตรฐานการค้าเปลี่ยนเร็วกว่าวงรอบการแก้กฎหมาย” (นักวิชาการ/ผู้เชี่ยวชาญ, A02, สัมภาษณ์)

4. กติกาการค้าสมัยใหม่ขยายจากการควบคุมตัวสินค้าไปสู่การกำกับตลอดห่วงโซ่อุปทาน ผลการศึกษาพบว่า ตลาดต่างประเทศให้ความสำคัญมากขึ้นกับแหล่งที่มาของสินค้า กระบวนการผลิต การใช้ที่ดิน สิ่งแวดล้อม และการตรวจสอบย้อนกลับ ตัวอย่างเช่น EUDR กำหนดให้สินค้าบางประเภทต้องสามารถพิสูจน์แหล่งผลิตและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการตัดไม้ทำลายป่าได้ ส่งผลให้ระบบกฎหมายและฐานข้อมูลของไทยต้องสามารถเชื่อมโยงตั้งแต่เกษตรกร แปลงผลิต ผู้รวบรวม ผู้แปรรูป ไปจนถึงผู้ส่งออก ดังนั้น ความสามารถในการแข่งขันจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับคุณภาพของสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการพิสูจน์ข้อมูลตลอดห่วงโซ่การผลิตด้วย

5. ภาระการปฏิบัติตามกฎหมายส่งผลต่อผู้ประกอบการและเกษตรกรแต่ละระดับไม่เท่ากัน มาตรฐานและข้อกำหนดใหม่ทำให้เกิดต้นทุนด้านการรับรอง การจัดเก็บข้อมูล การตรวจสอบย้อนกลับ และการปรับระบบการผลิต ซึ่งผู้ประกอบการขนาดใหญ่สามารถรองรับได้มากกว่าผู้ประกอบการรายย่อยและเกษตรกร จึงมีความเสี่ยงที่การยกระดับมาตรฐานจะสร้างภาระเกินสัดส่วนแก่ผู้มีส่วนได้เสียบางกลุ่ม ตัวแทนเกษตรกรให้ข้อสังเกตว่า “เกษตรกรเข้าใจว่ามาตรฐานเป็นเรื่องจำเป็น แต่ปัญหาคือค่าใช้จ่าย เอกสาร และการใช้ระบบดิจิทัล หากไม่มีหน่วยงานช่วยตั้งแต่ต้น เกษตรกรรายเล็กจะเข้าสู่ตลาดส่งออกได้ยาก” (ตัวแทนเกษตรกร, F02, สัมภาษณ์)

โดยสรุป อุปสรรคต่อการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่ 1) กฎหมายยังไม่รองรับระบบดิจิทัลอย่างเต็มรูปแบบ 2) การกำกับดูแลกระจายหลายหน่วยงาน 3) การปรับกฎหมายยังไม่ทันต่อพลวัตการค้า 4) กติกาการค้าใหม่ขยายสู่การกำกับตลอดห่วงโซ่อุปทาน และ 5) ภาระการปฏิบัติตามกฎหมายกระทบผู้ประกอบการแต่ละระดับไม่เท่ากัน ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนความจำเป็นในการปรับบทบาทของกฎหมายจากการควบคุมการส่งออกเป็นหลัก ไปสู่การอำนวยความสะดวก การบูรณาการข้อมูล การบริหารความเสี่ยง และการสร้างความสามารถในการปรับตัวต่อกติกาการค้าระหว่างประเทศ โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมของผู้มีส่วนได้เสียตลอดห่วงโซ่อุปทาน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบกลไกทางกฎหมาย มาตรการ และระบบอำนวยความสะดวกด้านการส่งออกสินค้าเกษตรของประเทศไทยกับประเทศที่มีแนวปฏิบัติที่เหมาะสม และสังเคราะห์แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทย

ผลการวิจัยพบว่า ประเทศไทยมีพัฒนาการด้าน National Single Window และการเชื่อมโยงเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ในระดับค่อนข้างสูง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเวียดนาม จีน และกรอบ ASEAN Single Window ยังพบประเด็นที่สามารถนำมาพัฒนาต่อยอดได้ โดยเฉพาะการรับรองสถานะทางกฎหมายของเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ การลดการยื่นข้อมูลซ้ำ การบูรณาการหน่วยงาน การกำกับตามระดับความเสี่ยง และการเชื่อมโยงข้อมูลข้ามพรมแดน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบกลไกทางกฎหมาย

ประเด็นเปรียบเทียบ	ประเทศไทย	เวียดนาม	สาธารณรัฐประชาชนจีน	ASEAN Single Window	แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับไทย
1. โครงสร้างกฎหมายและกลไกหลัก	ใช้กฎหมายหลายฉบับตามประเภทสินค้าและภารกิจของหน่วยงาน เช่น ศุลกากร กักพืช มาตรฐานสินค้าเกษตร และความปลอดภัยอาหาร โดยกรมศุลกากรทำหน้าที่หลักด้าน NSW	กฎหมายศุลกากรและกฎลำดับรองกำหนด National Single Window เป็นช่องทางกลางสำหรับการยื่นเอกสารศุลกากร ใบอนุญาต และผลการตรวจของหน่วยงานรัฐ โดยกำหนดบทบาทของกระทรวงการคลังและหน่วยงานเฉพาะด้านค่อนข้างชัดเจน	ใช้ระบบกำกับแบบรวมศูนย์ผ่าน General Administration of Customs of China (GACC) โดยกฎหมายให้อำนาจกำกับการขึ้นทะเบียน ตรวจสอบ และบริหารความเสี่ยงของผู้ผลิตอาหารจากต่างประเทศอย่างชัดเจน	มี Protocol on the Legal Framework to Implement the ASW เป็นฐานกฎหมายรองรับธุรกรรมอิเล็กทรอนิกส์ข้ามพรมแดน และให้ e-Form D มีสถานะทางกฎหมายเทียบเท่า	พัฒนากฎหมายกลางหรือบทบัญญัติร่วมเพื่อกำหนดสถานะของข้อมูลและเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ระหว่างหน่วยงาน และลดการพึ่งพากฎหมายรายฉบับ

ประเด็นเปรียบเทียบ	ประเทศไทย	เวียดนาม	สาธารณรัฐประชาชนจีน	ASEAN Single Window	แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับไทย
				เอกสารกระดาษ	
2. ระบบ Single Window และการยื่นข้อมูล	NSW เชื่อมโยง G2G, G2B และ B2B รองรับใบอนุญาต ใบรับรอง และ e-Payment ปัจจุบันเชื่อมโยงหน่วยงานของรัฐจำนวนมาก และกำลังพัฒนาระบบ Single Submission/Single Entry	VNSW กำหนดให้ผู้ประกอบการยื่นคำขอ ใบอนุญาต ใบรับรอง และเอกสารศุลกากรผ่านช่องทางเดียว และหน่วยงานรัฐใช้ข้อมูลร่วมกันผ่านระบบเดียวกัน	International Trade Single Window ใช้เป็นช่องทางสำคัญสำหรับกระบวนการศุลกากรและการกำกับสินค้า โดยมีการรวมขั้นตอนการสำแดงและการประเมินความเสี่ยงมากขึ้น เช่น ระบบ two-step declaration	เชื่อม National Single Window ของประเทศสมาชิกเข้าด้วยกัน และรองรับการแลกเปลี่ยน e-Form D, ACDD และเริ่มขยายสู่ e-Phyto	ยกระดับ NSW จากช่องทางเชื่อมข้อมูลไปสู่หลัก Submit Once–Use Many Times ให้ข้อมูลชุดเดียวใช้ได้กับทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3. เอกสารและใบรับรองทางการเกษตร	ไทยเชื่อม e-Phyto กับอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ เกาหลีใต้ และอยู่ระหว่างทดสอบกับบางประเทศ แต่บางกรณียังต้องใช้เอกสารกระดาษควบคู่จนกว่าจะปรับกฎหมายกักพืช	VNSW รองรับกระบวนการออกใบรับรองสุขอนามัยพืชสำหรับการส่งออก/ส่งออกซ้ำ รวมทั้งขั้นตอนตรวจสัตว์และสินค้าเกษตร	กำหนดระบบขึ้นทะเบียนผู้ผลิตอาหารต่างประเทศและการตรวจสอบตามประเภทและระดับความเสี่ยง โดยข้อมูลการรับรองเชื่อมกับกระบวนการ	ตั้งแต่ปี 2024 ใช้ e-Form D เต็มรูปแบบ และในปี 2025 ไทย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์เริ่มแลกเปลี่ยน	แก้กฎหมายไทยให้เอกสาร e-Phyto และใบรับรองอิเล็กทรอนิกส์มีผลทางกฎหมายโดยสมบูรณ์ และกำหนดหลัก

ประเด็นเปรียบเทียบ	ประเทศไทย	เวียดนาม	สาธารณรัฐประชาชนจีน	ASEAN Single Window	แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับไทย
		หลายประเภทผ่านระบบกลาง	อนุญาตเข้าสู่ตลาดจีน	e-Phyto ผ่าน ASW	digital by default
4. การบริหารความเสี่ยง	มีการตรวจสอบตามกฎหมายเฉพาะสินค้า แต่โครงสร้างการประเมินความเสี่ยงยังแยกตามหน่วยงาน	กฎหมายเปิดให้ผู้ประกอบการที่มีประวัติดีได้รับสิทธิประโยชน์ด้านพิธีการและการตรวจปล่อยสินค้า รวมถึงการจัดลำดับความสำคัญของการตรวจ	ใช้แนวทาง risk-based regulation อย่างเด่นชัด โดยกำหนดวิธีขึ้นทะเบียนเอกสาร และระดับการตรวจแตกต่างกันตามระดับความเสี่ยงของสินค้าและผู้ผลิต	มุ่งสร้างมาตรฐานร่วมในการแลกเปลี่ยนข้อมูล เพื่อสนับสนุนการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพและลดการทำงานซ้ำ	พัฒนาระบบ Integrated Risk Management ระหว่างศุลกากร เกษตร อาหาร และหน่วยรับรอง เพื่อให้สินค้าความเสี่ยงต่ำผ่านได้รวดเร็วขึ้น
5. การบูรณาการระหว่างหน่วยงาน	มีการเชื่อมโยงข้อมูลผ่าน NSW แต่ฐานอำนาจตามกฎหมายและกระบวนการอนุมัติยังคงอยู่กับหลายหน่วยงาน	กฎหมายกำหนดให้หน่วยงานภาครัฐรับ ส่ง และแลกเปลี่ยนผลการดำเนินการผ่าน National Single Window โดยลดความจำเป็นในการยื่นเอกสารเดิมซ้ำ	GACC มีบทบาทสูงในการกำกับศุลกากร ความปลอดภัยอาหาร และการขึ้นทะเบียนผู้ผลิตจากต่างประเทศ จึงลดการกระจายอำนาจระหว่างหลายหน่วยงานในขั้นตอนนำเข้า	มี ASW Steering Committee พร้อมคณะทำงานด้านเทคนิคและกฎหมายทำหน้าที่ประสานนโยบายมาตรฐานข้อมูล และประเด็นกฎหมาย	จัดตั้งกลไกเจ้าภาพระดับชาติที่มีอำนาจกำกับมาตรฐานข้อมูล กระบวนงาน และการเชื่อมโยงหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง

ประเด็นเปรียบเทียบ	ประเทศไทย	เวียดนาม	สาธารณรัฐประชาชนจีน	ASEAN Single Window	แนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับไทย
				ระหว่างประเทศสมาชิก	
6. การเชื่อมโยงข้ามพรมแดน	ไทยเชื่อม e-Form D, ACDD, e-Phyto และ e-CO กับประเทศคู่ค้าเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง	VNSW เชื่อมโยงกับ ASEAN Single Window และรองรับการแลกเปลี่ยนข้อมูลภายใต้พันธกรณีระหว่างประเทศ	จีนกำลังขยายการใช้ Single Window และการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับประเทศคู่ค้า พร้อมใช้ระบบกำกับผู้ผลิตต้นทาง	ASW 2.0 มีเป้าหมายเชื่อมกับจีน ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ และสหรัฐอเมริกา และพัฒนามาตรฐานทางกฎหมายกับเทคนิคให้รองรับ paperless trade ข้ามภูมิภาค	กำหนดยุทธศาสตร์ Cross-border Agricultural Data Exchange สำหรับ e-Phyto, e-CO, e-Food Safety และข้อมูล traceability กับตลาดหลัก
7. จุดเด่นสำคัญ	มีโครงสร้างพื้นฐาน NSW ที่พัฒนาแล้วและเชื่อมโยง ASEAN ได้จริง	เด่นด้านการกำหนดให้ข้อมูลและผลอนุมัติของหน่วยงานรัฐไหลผ่านระบบเดียวตามฐานกฎหมาย	เด่นด้านการกำกับแบบรวมศูนย์และ risk-based regulation ที่เชื่อมการขึ้นทะเบียนผู้ผลิตกับสิทธิในการเข้าสู่ตลาด	เด่นด้านการให้ผลทางกฎหมายแก่เอกสารอิเล็กทรอนิกส์ข้ามประเทศ และการสร้างมาตรฐานร่วม	ไทยควรผสานข้อดีทั้ง 3 ระบบ คือ Single Submission + Risk-based Regulation + Cross-border Legal Recognition

จากการเปรียบเทียบสามารถสังเคราะห์ได้ว่า แนวทางที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทยไม่ควรเป็นการนำระบบของประเทศใดประเทศหนึ่งมาใช้ทั้งหมด แต่ควรเป็นการผสมผสานแนวปฏิบัติที่เหมาะสม โดยมีสาระสำคัญ 5 ประการ คือ 1) การรับรองสถานะทางกฎหมายของเอกสารอิเล็กทรอนิกส์อย่างสมบูรณ์ 2) การใช้หลัก Single Submission หรือยื่นข้อมูลครั้งเดียวใช้ได้หลายหน่วยงาน 3) การบริหารความเสี่ยงร่วมกันระหว่างหน่วยงาน 4) การสร้างกลไกเจ้าภาพเพื่อบูรณาการข้อมูลและกระบวนงาน และ 5) การขยายการแลกเปลี่ยนข้อมูลทางการเกษตรข้ามพรมแดน โดยเฉพาะ e-Phyto, e-CO และข้อมูลการตรวจสอบย้อนกลับ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อพัฒนาแนวทางการปฏิรูปกฎหมายและรูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยให้มีประสิทธิภาพ เป็นธรรม และยั่งยืนภายใต้พลวัตการค้าระหว่างประเทศ

ผลการวิจัยพบว่า การปฏิรูปกฎหมายไม่ควรมุ่งเฉพาะการแก้ไขกฎหมายรายฉบับ แต่ควรปรับทั้งระบบให้เชื่อมโยง กฎหมาย สถาบัน ข้อมูลดิจิทัล การบริหารความเสี่ยง และคุณค่าทางจริยธรรม เข้าด้วยกัน โดยสังเคราะห์เป็นแนวทางการปฏิรูป 5 ด้าน และพัฒนาเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย ดังนี้

1. แนวทางการปฏิรูปกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย

ตารางที่ 2 แนวทางการปฏิรูปกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย

แนวทางปฏิรูป	สาระสำคัญ	ผลที่คาดว่าจะเกิด
1. Digital Legal Reform	ปรับปรุงกฎหมายให้รองรับ e-Document, e-Phyto, e-Certificate และลายมือชื่ออิเล็กทรอนิกส์อย่างสมบูรณ์ โดยใช้หลัก Digital by Default	ลดเอกสาร ลดเวลา และลดต้นทุนการส่งออก
2. Integrated Regulatory System	เชื่อมโยงกฎหมาย หน่วยงาน และฐานข้อมูล โดยกำหนดหลัก Single Submission ให้ผู้ประกอบการส่งข้อมูลครั้งเดียวและหน่วยงานใช้ร่วมกัน	ลดความซ้ำซ้อนและเพิ่มประสิทธิภาพภาครัฐ
3. Risk-Based Regulation	เปลี่ยนจากการตรวจสอบแบบเดียวกันทั้งหมดเป็นการกำกับตามระดับความเสี่ยงของสินค้า ผู้ประกอบการ และประวัติการปฏิบัติตามกฎหมาย	ลดภาระผู้ประกอบการที่มีความเสี่ยงต่ำและเพิ่มประสิทธิภาพการตรวจสอบ
4. Adaptive Trade Law	จัดตั้งกลไกติดตามกฎของประเทศคู่ค้าและทบทวนกฎหมายไทยอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะ SPS, traceability, EUDR และมาตรฐานสิ่งแวดล้อม	ทำให้กฎหมายไทยปรับตัวทันต่อพลวัตการค้าโลก
5. Inclusive and Sustainable Regulation	กำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อย เช่น ระบบข้อมูลกลาง การ	ลดความเหลื่อมล้ำและป้องกันไม่ให้รายย่อยถูกกีดกันออกจากตลาดส่งออก

แนวทางปฏิรูป	สาระสำคัญ	ผลที่คาดว่าจะเกิด
	รับรองร่วม การให้คำปรึกษา และการลดต้นทุนการปฏิบัติตามกฎหมาย	

ผลการสังเคราะห์แสดงให้เห็นว่า การปฏิรูปกฎหมายควรเปลี่ยนจากแนวคิดกฎหมายเพื่อควบคุมไปสู่กฎหมายเพื่ออำนวยความสะดวก กำกับความเสี่ยง และสร้างความสามารถในการปรับตัว พร้อมรักษาความปลอดภัย คุณภาพสินค้า และประโยชน์สาธารณะ

2. รูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย

จากผลการศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบพุทธนวัตกรรมทางกฎหมาย D-S-I Legal Innovation Model โดยนำหลักธรรม 3 ชุด ได้แก่ ธรรมาธิปไตย สาราณียธรรม 6 และอิทธิบาท 4 มาเป็นกรอบคุณค่าในการออกแบบและขับเคลื่อนการปฏิรูปกฎหมาย ดังนี้

1) D – Dhammādhipateyya ธรรมาธิปไตย กฎหมายบนฐานความถูกต้องและประโยชน์ส่วนรวม หลักธรรมาธิปไตยปรากฏในอาธิปเตยยสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ซึ่งจำแนกอธิปไตยออกเป็น 3 ประการ ได้แก่ อัตตาธิปไตย โลกาธิปไตย และธัมมาธิปไตย โดยธัมมาธิปไตยหมายถึงการถือธรรมเป็นใหญ่ในการกำกับการประพฤติและการตัดสินใจ (องฺ.ติก. (ไทย) 20/40/201–204) เมื่อนำมาประยุกต์ในทางกฎหมาย ธรรมาธิปไตยจึงหมายถึงการออกแบบและใช้อำนาจทางกฎหมายบนฐานของความถูกต้อง เหตุผล ความเป็นธรรม ความโปร่งใส และประโยชน์ส่วนรวม สอดคล้องกับแนวคิดในพุทธธรรม ที่อธิบายการดำเนินชีวิตและการจัดระบบสังคมโดยอาศัยธรรม ความจริง และความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยเป็นฐานในการพิจารณา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [ป. อ. ปยุตฺโต], 2564) สำหรับการส่งออกสินค้าเกษตร หลักธรรมาธิปไตยจึงทำหน้าที่เป็นหลักกำกับให้การออกแบบกฎหมายสร้างสมดุลระหว่างความสามารถในการแข่งขัน ความปลอดภัยของผู้บริโภค สิทธิและโอกาสของเกษตรกร ความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม และประโยชน์สาธารณะ โดยไม่ให้อำนาจของหน่วยงานหรือผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มอยู่เหนือวัตถุประสงค์ของกฎหมาย

2) S – Sāraṇīyadhamma สาราณียธรรม 6 การบูรณาการ ความร่วมมือ และความเป็นธรรม หลักสาราณียธรรม 6 ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง โดยเฉพาะปฐมสาราณียสูตรและทุติยสาราณียสูตร อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต และปรากฏในสังคีติสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ประกอบด้วย เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโภคิตา สีลสามัญญตา และทิฏฐิสามัญญตา ซึ่งเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความรัก ความเคารพ การสงเคราะห์ ความไม่วิวาท ความสามัคคี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/11–12/426–428; ที.ปา. (ไทย) 11/324/321–322) เมื่อนำมาประยุกต์กับการปฏิรูปกฎหมาย สาราณียธรรมสามารถใช้เป็นฐานของการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วมและการทำงานเชิงบูรณาการ โดยเฉพาะสาธารณโภคิตา สามารถประยุกต์กับการใช้ข้อมูลและทรัพยากรร่วมกันอย่างเป็นธรรม ส่วนสีลสามัญญตาสอดคล้องกับการสร้างมาตรฐานและกติกาที่ใช้ร่วมกัน และทิฏฐิสามัญญตาเชื่อมโยงกับการสร้างความเข้าใจร่วมระหว่างรัฐ ผู้ส่งออก เกษตรกร และหน่วยงานกำกับ หลักสาราณียธรรมจึงช่วยเปลี่ยนระบบการกำกับที่

แยกส่วนไปสู่ collaborative governance โดยให้หน่วยงานและผู้มีส่วนได้เสียมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา แลกเปลี่ยนข้อมูล และรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ร่วมกันตลอดห่วงโซ่อุปทาน

3) I – Iddhipāda อิทธิบาท 4 การขับเคลื่อนกฎหมายสู่ผลสัมฤทธิ์ หลักอิทธิบาท 4 ปรากฏในอิทธิปาทสังยุต สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค โดยเฉพาะวิภังคสูตร ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการดำเนินการให้บรรลุผลสำเร็จ (สำ.ม. (ไทย) 19/372/406–407; 19/1179/409) เมื่อนำมาประยุกต์กับการปฏิรูปกฎหมาย ฉันทะ หมายถึง การกำหนดเป้าหมายและเจตจำนงร่วมในการพัฒนากฎหมาย วิริยะ คือ ความต่อเนื่องและความเพียรในการขับเคลื่อนการปฏิรูป จิตตะ คือ การเอาใจใส่ ติดตาม และรับผิดชอบต่อผลของกฎหมาย และวิมังสา คือ การตรวจสอบ วิเคราะห์ ประเมินผล และปรับปรุงกฎหมายโดยใช้ข้อมูลและหลักฐานเชิงประจักษ์

ในมิตินี้ อิทธิบาท 4 จึงเป็นกลไกที่สนับสนุนแนวคิด Adaptive Trade Law กล่าวคือ กฎหมายต้องสามารถเรียนรู้จากผลการบังคับใช้ ติดตามข้อกำหนดของประเทศคู่ค้า ประเมินผลสัมฤทธิ์ และปรับตัวอย่างต่อเนื่อง แทนการรอแก้ไขเฉพาะเมื่อเกิดปัญหา ดังนั้น พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายที่พัฒนาขึ้นจากงานวิจัยนี้เป็นการนำชื่อหลักธรรมมาเชื่อมโยงกับกฎหมาย และเป็นการนำโครงสร้างคุณค่าทางพระพุทธศาสนามาใช้กำกับการออกแบบกระบวนการดำเนินงานและการประเมินผลของกฎหมาย เพื่อพัฒนาระบบกฎหมายการส่งออกสินค้าเกษตรไทยให้เป็นกฎหมายเชิงอำนวยความสะดวกและปรับตัวบนฐานคุณธรรม หรือ Adaptive and Ethical Facilitative Law ซึ่งมุ่งให้เกิดผลลัพธ์ 3 ประการ ได้แก่ ประสิทธิภาพ (Efficiency) ความเป็นธรรม (Equity) และความยั่งยืน (Sustainability)

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยพิจารณาข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ และการสนทนากลุ่ม แล้วนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายเหตุผลของข้อค้นพบ ตลอดจนแสดงให้เห็นประเด็นที่สอดคล้อง แตกต่าง และองค์ความรู้ที่การวิจัยครั้งนี้เพิ่มเติมจากงานเดิม ดังนี้

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาและอุปสรรคของการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมิได้เกิดจากการขาดกฎหมายเป็นสำคัญ แต่เกิดจากความไม่สอดคล้องระหว่างกฎหมายเดิมกับระบบการค้าดิจิทัล การกระจายอำนาจกำกับดูแลในหลายหน่วยงาน ความซ้ำซ้อนของขั้นตอน การปรับกฎหมายที่ไม่ทันต่อมาตรฐานการค้าระหว่างประเทศ และต้นทุนการปฏิบัติตามกฎหมายที่ส่งผลต่อผู้ประกอบการรายย่อยมากกว่าผู้ประกอบการขนาดใหญ่ ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่าอุปสรรคทางกฎหมายของการส่งออกสินค้าเกษตรมีลักษณะเป็นปัญหาเชิงระบบมากกว่าปัญหาของกฎหมายรายฉบับ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ Pongtanapaisan (2024) ซึ่งศึกษาผลของมาตรการที่มิใช่ภาษีต่อการส่งออกสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรของไทย และพบว่ามาตรการ SPS และ TBT ให้ผลแตกต่างกันตามประเภทสินค้า กล่าวคือ บางมาตรการสามารถส่งเสริมความน่าเชื่อถือและการค้าได้ ขณะที่บางมาตรการกลับสร้าง

ข้อจำกัดต่อการส่งออก ผลดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของการวิจัยนี้ว่า มาตรฐานการค้าระหว่างประเทศไม่ควรถูกมองว่าเป็นเพียงอุปสรรค แต่เป็นเงื่อนไขที่กฎหมายไทยต้องมีศักยภาพในการปรับตัวและช่วยให้ผู้ประกอบการสามารถปฏิบัติตามได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทิศทางเดียวกัน Santeramo and Lamonaca (2019) จากการทบทวนและวิเคราะห์อภิมานเกี่ยวกับมาตรการที่มิใช่ภาษีในสินค้าเกษตรและอาหาร พบว่าผลของมาตรการดังกล่าวมีทั้งด้านส่งเสริมและจำกัดการค้า ขึ้นอยู่กับชนิดของมาตรการ ลักษณะสินค้า และบริบทการบังคับใช้ จึงสนับสนุนข้อเสนอของงานวิจัยนี้ว่า การปฏิรูปกฎหมายไทยไม่ควรมุ่งลดมาตรฐาน แต่ควรมุ่งลดความซ้ำซ้อนและต้นทุนที่ไม่จำเป็น พร้อมพัฒนาระบบให้สามารถตอบสนองมาตรฐานใหม่ได้อย่างรวดเร็ว

ประเด็นเรื่องผลกระทบต่อเกษตรกรรายย่อยยังสอดคล้องกับ Nupueng, Oosterveer, and Mol (2023) ซึ่งศึกษาการยอมรับมาตรฐาน RSPO และ Thai-GAP ของเกษตรกรปาล์มน้ำมันรายย่อยในประเทศไทย พบว่า ปัจจัยด้านความเชื่อมั่น การรวมกลุ่มเกษตรกร ค่าใช้จ่าย และลักษณะของระบบรับรองมีผลต่อการตัดสินใจเข้าสู่มาตรฐานอย่างมีนัยสำคัญ แสดงให้เห็นว่าการกำหนดมาตรฐานโดยไม่มีระบบสนับสนุนที่เหมาะสมอาจทำให้เกษตรกรรายย่อยไม่สามารถเข้าถึงระบบรับรองได้ แม้มาตรฐานนั้นจะมีเป้าหมายด้านความปลอดภัยและความยั่งยืนก็ตาม ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับ Kassem et al. (2021) ซึ่งศึกษาการปฏิบัติตามมาตรฐาน GlobalGAP ของเกษตรกรส้มรายย่อย และพบว่าอุปสรรคสำคัญประกอบด้วยต้นทุน เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การขาดข้อมูล การสนับสนุนจากสถาบัน และข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยอุปสรรคด้านการสนับสนุนจากสถาบันมีความสำคัญสูงที่สุด ข้อค้นพบนี้ช่วยอธิบายผลของงานวิจัยปัจจุบันว่า ภาระจากกฎหมายและมาตรฐานใหม่ไม่ได้เกิดเฉพาะจากเนื้อหาของกฎ แต่เกิดจากศักยภาพของระบบรัฐในการช่วยให้ผู้ปฏิบัติตามกฎหมายสามารถปฏิบัติได้จริงด้วย นอกจากนี้ Ajwang (2020) พบว่า การกำกับดูแลแบบตอบสนองต่อบริบท (responsive regulation) สามารถลดต้นทุนและช่วยรักษาเกษตรกรรายย่อยให้อยู่ในห่วงโซ่การส่งออกผักและผลไม้ได้ โดยเกษตรกรไม่ควรถูกมองว่าเป็นเพียงผู้รับคำสั่งจากระบบกำกับ แต่ควรได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมและสะท้อนข้อจำกัดของตนเอง ผลดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของการวิจัยนี้ที่เสนอว่า กฎหมายส่งออกสินค้าเกษตรควรใช้หลักความได้สัดส่วนและการกำกับตามความเสี่ยง เพื่อไม่ให้กฎเกณฑ์เดียวกันสร้างภาระเกินสมควรต่อผู้ประกอบการทุกระดับ

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ผลการวิจัยพบว่า แนวปฏิบัติที่เหมาะสมจากต่างประเทศมิได้อยู่ที่การมีระบบ National Single Window เพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับการมีฐานกฎหมายที่รองรับเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ การยื่นข้อมูลครั้งเดียว การเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน การบริหารความเสี่ยง และการมีหน่วยงานเจ้าภาพที่มีอำนาจประสานงานอย่างชัดเจน ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า เทคโนโลยีจะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อกฎหมายและโครงสร้างการบริหารสนับสนุนเทคโนโลยีนั้น ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องอย่างชัดเจนกับ Phan (2019) ซึ่งศึกษาผลของสนธิสัญญาอาเซียนต่อระบบกฎหมายของเวียดนาม และพบว่า ASEAN Single Window มิได้สร้างผลเฉพาะในระดับกฎหมาย แต่ยังเปลี่ยนกระบวนการบริหารภายในประเทศ ทำให้เกิด National Single Window กลไกคณะกรรมการระดับชาติ และการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างกระทรวงต่าง ๆ งานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าความสำเร็จของระบบ Single Window ของเวียดนามเกิดจากการปรับทั้งกฎหมายและวิธีปฏิบัติทางปกครองควบคู่กัน ซึ่งตรงกับข้อเสนอของงานวิจัยนี้ที่เห็นว่าประเทศ

ไทยควรสร้างกลไกเจ้าภาพกลางที่มีอำนาจเชื่อมโยงหน่วยงานอย่างจริงจัง ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับ Maeng (2023) ที่ศึกษาระบบ Single Window ของสาธารณรัฐเกาหลี และพบเชิงประจักษ์ว่า การลดระยะเวลาของพิธีการศุลกากรสัมพันธ์กับการเพิ่มจำนวนการสำแดงและปริมาณการนำเข้า โดยระบบ Single Window มีส่วนสร้างสภาพแวดล้อมที่ช่วยให้หน่วยงานศุลกากรและผู้ประกอบการสามารถรองรับปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นได้ ผลนี้ยืนยันว่า Single Window มีคุณค่าเมื่อสามารถลดระยะเวลาและภาระของกระบวนงานได้จริง มิใช่เพียงการเปลี่ยนแบบฟอร์มกระดาษเป็นแบบฟอร์มอิเล็กทรอนิกส์

ขณะเดียวกัน Duval, Wang, Utoktham, and Kravchenko (2019) เสนอว่า cross-border paperless trade เป็น trade facilitation รุ่นถัดไป ซึ่งสามารถลดต้นทุนทางการค้าได้มากกว่าการดำเนินการตาม WTO Trade Facilitation Agreement เพียงอย่างเดียว โดยเงื่อนไขสำคัญคือการรับรองข้อมูลและเอกสารอิเล็กทรอนิกส์ข้ามพรมแดนร่วมกัน ผลดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ที่เสนอให้ประเทศไทยพัฒนา e-Phyto, e-CO และข้อมูลตรวจสอบย้อนกลับไปสู่ระดับที่ประเทศคู่ค้าสามารถยอมรับและใช้งานร่วมกันได้ ในด้านกลไกเชิงสถาบัน Sundram (2025) วิเคราะห์ network governance ในอาเซียนและพบว่าความร่วมมือระหว่างรัฐ หน่วยงานภาคเอกชน และผู้มีส่วนได้เสียมีบทบาทสำคัญต่อประสิทธิผลของความร่วมมือระดับภูมิภาค โดยเครือข่ายที่ตั้งอยู่บนความไว้วางใจ การพึ่งพากัน และกรอบสถาบันที่สนับสนุน จะสามารถจัดการปัญหาข้ามพรมแดนได้ดีกว่าระบบที่แต่ละหน่วยงานดำเนินงานแยกจากกัน ข้อค้นพบนี้ช่วยอธิบายเหตุผลว่าเหตุใดการพัฒนาระบบของไทยจึงต้องก้าวจากการเชื่อมฐานข้อมูลไปสู่การบริหารแบบเครือข่ายที่ทุกหน่วยงานมีเป้าหมาย กระบวนการ และความรับผิดชอบร่วมกัน นอกจากนี้ Shan and Yan (2025) ศึกษาการอำนวยความสะดวกทางการค้าสินค้าเกษตรภายใต้ RCEP และพบว่า การยกระดับ trade facilitation มีผลเชิงบวกต่อการค้าสินค้าเกษตร โดยเฉพาะองค์ประกอบด้าน e-commerce และระบบดิจิทัล ข้อค้นพบนี้สนับสนุนข้อเสนอของงานวิจัยปัจจุบันว่า การปฏิรูประบบส่งออกสินค้าเกษตรไทยต้องมองโครงสร้างดิจิทัลเป็นส่วนหนึ่งของความสามารถในการแข่งขัน มิใช่เพียงเครื่องมือทางธุรการของภาครัฐ

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ผลการวิจัยพบว่า การปฏิรูปกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยควรประกอบด้วย Digital Legal Reform, Integrated Regulatory System, Risk-Based Regulation, Adaptive Trade Law และ Inclusive and Sustainable Regulation และสามารถบูรณาการกับหลักพุทธธรรมเป็น D-S-I Legal Innovation Model ซึ่งประกอบด้วย ธรรมาธิปไตยเป็นฐานคุณค่า สาราณียธรรมเป็นกลไกความร่วมมือ และอิทธิบาท 4 เป็นกลไกขับเคลื่อน โดยนำไปสู่แนวคิด Adaptive and Ethical Facilitative Law ผลดังกล่าวสอดคล้องกับ Song (2020) ซึ่งศึกษาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะกรอบความยั่งยืนที่มีฐานจากพุทธศาสนา และพบว่าสถาบันทางวัฒนธรรมและศาสนาสามารถมีบทบาทในการกำหนดกรอบความยั่งยืนที่เชื่อมเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้ งานนี้สนับสนุนแนวคิดของการวิจัยปัจจุบันว่า หลักพุทธธรรมสามารถทำหน้าที่เป็นฐานคุณค่าเชิงสถาบัน ให้แก่การออกแบบกฎหมายได้ โดยไม่จำเป็นต้องแทนที่หลักนิติรัฐหรือกฎหมายระหว่างประเทศ ในทำนองเดียวกัน Song (2021) เสนอว่าแนวคิดทางพุทธศาสนาสามารถขยายกรอบความยั่งยืนขององค์กรให้พ้นจากการมุ่งผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจระยะสั้นไปสู่การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม ผลดังกล่าวสัมพันธ์กับ D-S-I Model

โดยเฉพาะมิติของธรรมาธิปไตย ซึ่งกำหนดให้กฎหมายต้องพิจารณาความถูกต้อง ประโยชน์ส่วนรวม และผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสียอย่างรอบด้าน

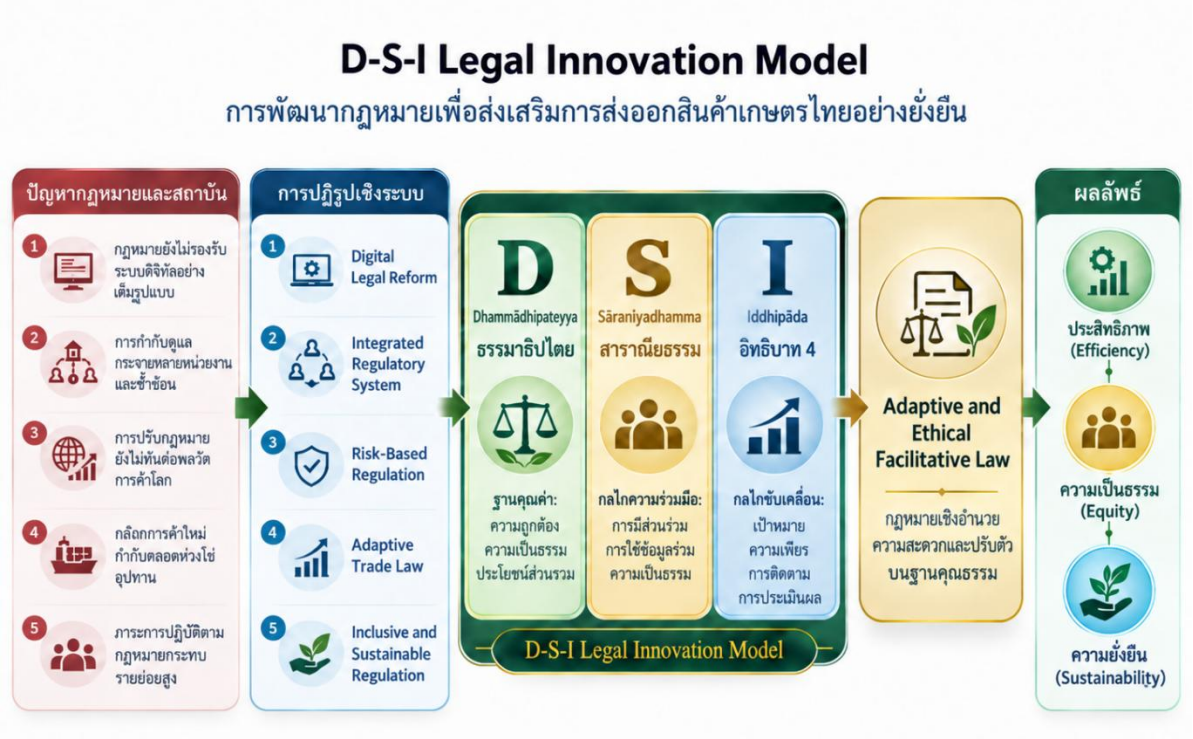
นอกจากนี้ Pusaksrikit and Assarut (2026) จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในบริบทไทยและตะวันตก พบว่าแนวคิดไทยให้ความสำคัญกับความพอประมาณ การพึ่งตนเอง และความยืดหยุ่นของชุมชน ขณะที่แนวคิดตะวันตกให้ความสำคัญกับความยุติธรรมเชิงกระจายและการปฏิรูปเชิงระบบ การนำทั้งสองแนวทางมาพิจารณาร่วมกันจึงสามารถสร้างกรอบความยั่งยืนที่ครอบคลุมมากขึ้น ข้อค้นพบนี้สนับสนุนการวิจัยปัจจุบันที่มิได้ใช้พุทธธรรมแทนหลักกฎหมายสมัยใหม่ แต่ใช้พุทธธรรมเป็นกรอบคุณค่าเสริมให้การปฏิรูปกฎหมายคำนึงถึงประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนพร้อมกัน

สำหรับองค์ประกอบ S – Sāraṇīyadhamma ผลการวิจัยสอดคล้องกับ บุตโยธี เถื่อนช้าง และเกสทอง (2568) ซึ่งพัฒนารูปแบบการบริหารเครือข่ายความร่วมมือโดยใช้หลักสาราณียธรรม 6 และพบว่าการสร้างเป้าหมายร่วม การประสานงาน การกำหนดกติกา การสร้างความสัมพันธ์ และการรักษาความร่วมมือทำให้รูปแบบเครือข่ายมีความเหมาะสมและสามารถนำไปใช้ได้ ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนการนำสาราณียธรรมมาใช้ใน D-S-I Model ในฐานะกลไกเชื่อมโยงหน่วยงานรัฐ ผู้ประกอบการ และเกษตรกร เพราะปัญหาการส่งออกสินค้าเกษตรเป็นปัญหาที่ไม่มีหน่วยงานใดสามารถแก้ไขได้โดยลำพัง

ส่วนองค์ประกอบ I – Iddhipāda สอดคล้องกับงานของ สงประสพ พระครูสุเมธปริยัติคุณ และสามัคคี (2569) ที่ศึกษาการบริหารงานงบประมาณแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์ตามหลักอิทธิบาท 4 และพบว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาสามารถประยุกต์เป็นกลไกในการวางแผน การดำเนินงาน การติดตาม และการปรับปรุงงานให้เกิดประสิทธิภาพ โปร่งใส และตรวจสอบได้ ผลดังกล่าวสอดคล้องโดยตรงกับข้อเสนอของงานวิจัยนี้ที่นำอิทธิบาท 4 มาใช้กับ Adaptive Trade Law โดยเฉพาะวิมังสา ซึ่งเชื่อมโยงกับการประเมินผลสัมฤทธิ์ของกฎหมายและการปรับปรุงกฎหมายบนฐานข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยอย่างยั่งยืน: พุทธนวัตกรรมทางกฎหมายภายใต้พลวัตการค้ายุคใหม่” คือ การพัฒนากรอบแนวคิดใหม่สำหรับการปฏิรูปกฎหมายการส่งออกสินค้าเกษตรไทยที่เชื่อมโยงกฎหมาย สถาบัน ระบบดิจิทัล การบริหารความเสี่ยง และหลักคุณค่าทางพระพุทธศาสนา เข้าเป็นระบบเดียวกัน โดยมีสาระสำคัญ 3 ระดับ ดังนี้

ภาพที่ 1 D-S-I Legal Innovation Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัย ได้แนวคิดใหม่ว่า กฎหมายส่งออกสินค้าเกษตรควรพัฒนาไปสู่กฎหมายเชิงอำนวยความสะดวกและปรับตัวบนฐานคุณธรรม (Adaptive and Ethical Facilitative Law) ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ลดขั้นตอนที่ไม่จำเป็น เชื่อมโยงข้อมูล ใช้การกำกับตามความเสี่ยง ปรับตัวต่อกฎการค้าระหว่างประเทศ และคำนึงถึงผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสียทุกระดับ องค์ความรู้นี้สามารถสรุปเป็นกระบวนการได้ดังนี้ ปัญหากฎหมายและสถาบัน การปฏิรูปเชิงระบบ ไปสู่ธรรมาธิปไตย (D) สาราณียธรรม (S) อิทธิบาท 4 (I), Adaptive and Ethical Facilitative Law ไปสู่ประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม ความยั่งยืน ดังนั้น องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยนี้ คือ การเสนอกรอบการปฏิรูปกฎหมายที่ไม่ได้มุ่งเพียงเพิ่มความรวดเร็วในการส่งออก แต่สร้างสมดุลระหว่างประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ความเป็นธรรมทางกฎหมาย และความยั่งยืนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนากฎหมาย นโยบาย และระบบอำนวยความสะดวกทางการค้าของประเทศไทยในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

เนตรชนก สงประสพ, พระครูสุเมธปริยัติคุณ, และปรีชา สามัคคี. (2569). การบริหารงานงบประมาณโดยใช้การบริหารแบบมุ่งผลสัมฤทธิ์ตามหลักอิทธิบาท 4 ของสถานศึกษาเครือข่ายโรงเรียนที่ 2 “ปัญจภาคี” สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครศรีธรรมราช เขต 1. *วารสารพุทธสังคมวิทยาปริทรรศน์, 11*(2), 101–118.

กรมศุลกากร. (2568). *รายงานประจำปี 2568 กรมศุลกากร*. กรมศุลกากร.

มณฑิรา บุตโยธี, วรกฤต เถื่อนช้าง, และธานี เกสทอง. (2568). รูปแบบการบริหารเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษา โรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา ตามหลักสาราณียธรรม 6. *วารสารวิจยวิชาการ,* 8(2), 297–314. https://doi.org/10.14456/jra.2025.46

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2564). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* ผลิธัมม์.

สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า. (2569). *สนค. กางสถิติส่งออกสินค้าเกษตรไทย ปี 2568 “อุตสาหกรรมเกษตร” เครื่องยนต์หลักโตต่อเนื่อง 2 ปีซ้อน เร่งปรับโครงสร้างสู่ “เกษตรมูลค่าสูง” รับมือความท้าทายตลาดโลก***.** กระทรวงพาณิชย์.

Ajwang, F. (2020). Responsive regulation and its implications for smallholder participation in the Kenyan fresh fruit and vegetable export value chain. *The European Journal of Development Research, 32*(4), 1288–1311. doi:10.1057/s41287-019-00253-z.

Duval, Y., Wang, T., Utoktham, C., & Kravchenko, A. (2019). Next-generation trade facilitation for Asian integration: Cross-border paperless trade. *Journal of Asian Economic Integration, 1*(1), 11–31. doi:10.1177/2631684618821473.

European Commission. (2026). *Regulation on deforestation-free products*. Directorate-General for Environment.

Kassem, H. S., Alotaibi, B. A., Aldosari, F. O., Herab, A., & Ghozy, R. (2021). Factors influencing smallholder orange farmers for compliance with GlobalGAP standards. *Saudi Journal of Biological Sciences*, 28(2), 1365–1373. doi:10.1016/j.sjbs.2020.11.070.

Lounkaew, K. (2026). Dharmic governance: How Buddhist stakeholder ethics transform ESG implementation. *Journal of International Buddhist Studies,* 17(1), 1–27. https://doi.org/10.65680/79661712026

Maeng, C. (2023). An empirical study on trade facilitation by the Korean Government’s Single Window system. *Journal of Korea Trade,* 27(1), 101–118.

Nupueng, S., Oosterveer, P., & Mol, A. P. J. (2023). Global and local sustainable certification systems: Factors influencing RSPO and Thai-GAP adoption by oil palm smallholder farmers in Thailand. *Environment, Development and Sustainability, 25*, 6337–6362. doi:10.1007/s10668-022-02306-6.

OECD. (2025). *Regulatory reform in Thailand: Reinforcing an effective regulatory environment*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/7892759c-en

OECD. (2026). *Facilitating trade in the Association of Southeast Asian Nations: Insights from recent OECD Trade Facilitation Indicators trends*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/71254407-en

Phan, H. D. (2019). The effects of ASEAN treaties in domestic legal orders: Evidence from Vietnam. *International Journal of Constitutional Law, 17*(1), 205–229. doi:10.1093/icon/moz004.

Pongtanapaisan, T. (2024). The assessment of effect of non-tariff measure on Thai's agriculture goods and agro industrial goods export. *Procedia of Multidisciplinary Research, 2*(4).

Pusaksrikit, T., & Assarut, N. (2026). Sufficiency economy across cultures: Insights from Thai and Western approaches. *Sustainable Development, 34*(1), 1255–1269. doi:10.1002/sd.70314.

Santeramo, F. G., & Lamonaca, E. (2019). The effects of non-tariff measures on agri-food trade: A review and meta-analysis of empirical evidence. *Journal of Agricultural Economics, 70*(3), 595–617. doi:10.1111/1477-9552.12316.

Shan, S., & Yan, Y. (2025). Trade facilitation and sustainable agricultural trade in the RCEP: Empirical evidence from China's heterogeneous impacts. *Sustainability, 17*(17), 7640. doi:10.3390/su17177640.

Song, H.-C. (2020). Sufficiency economy philosophy: Buddhism-based sustainability framework in Thailand. *Business Strategy and the Environment,* 29**,** 2995–3005. https://doi.org/10.1002/bse.2553

Song, H.-C. (2020). Sufficiency economy philosophy: Buddhism-based sustainability framework in Thailand. *Business Strategy and the Environment, 29*(8), 2995–3005. doi:10.1002/bse.2553.

Song, H.-C. (2021). Buddhist approach to corporate sustainability. *Business Strategy and the Environment*. doi:10.1002/bse.2787.

Sundram, P. (2025). Network governance in ASEAN: Fostering regional cooperation and integration. *Frontiers in Political Science, 7*, 1434595. doi:10.3389/fpos.2025.1434595.

World Trade Organization. (1995). *Agreement on the application of sanitary and phytosanitary measures***.** WTO SPS Agreement.

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FOUR NOBLE TRUTH AND THE DEPENDENT ORIGINATION

พระสมุห์ สมควร ปริปุณโณ (ปลิก)[1], นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร[2], ชัยชาญ ศรีหานู[3]

PhraSamuh Somkhuan Paripuṇṇo (Plik)[1], Nuarhnwan Punwasuponchat[2], Chaichan Srihanu[3]

หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]

Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author E-mail: somkounprik@gmail.com

Received: 31 August 2026; Revised: 23 September 2026; Accepted: 28 September 2026

****

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

พระสมุห์ สมควร ปริปุณโณ (ปลิก), นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร,
ชัยชาญ ศรีหานู

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 3) นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับข้อมูลทุติยภูมิจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการ เครื่องมือที่ใช้คือแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงคัมภีร์ การวิเคราะห์เปรียบเทียบ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์กับการตรัสรู้และการพ้นทุกข์ ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ โดยทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ นิโรธเป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นสิ่งที่ควรเจริญ 2) ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักแห่งความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการ ตั้งแต่อวิชชาจนถึงชรามรณะ และมี 2 กระบวนการสำคัญ ได้แก่ สมุทยวารซึ่งอธิบายการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ และนิโรธวารซึ่งอธิบายความดับแห่งกองทุกข์เมื่อเหตุปัจจัยดับลง และ 3) อริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางแห่งความดับทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกและลำดับเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับทุกข์

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสามารถสังเคราะห์เป็นกรอบบูรณาการอริยสัจ–ปฏิจจสมุปบาท โดยอริยสัจ 4 เป็นโครงสร้างแห่งการรู้และการแก้ทุกข์ ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกลไกแห่งการเกิดและการดับทุกข์ หลักธรรมทั้งสองจึงเกื้อหนุนและอธิบายซึ่งกันและกัน ตั้งแต่การรู้ทุกข์ การเห็นเหตุปัจจัย การละเหตุแห่งทุกข์ จนถึงการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์

คำสำคัญ: อริยสัจ 4; ปฏิจจสมุปบาท; เหตุปัจจัย; ความทุกข์; พระพุทธศาสนาเถรวาท

A STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FOUR NOBLE TRUTH AND THE DEPENDENT ORIGINATION

PhraSamuh Somkhuan Paripuṇṇo (Plik), Nuarhnwan Punwasuponchat, Chaichan Srihanu

Abstract

This study aimed to: 1) study the Four Noble Truths in Theravāda Buddhist scriptures; 2) study dependent origination in Theravāda Buddhist scriptures; and 3) present the relationship between the Four Noble Truths and dependent origination. This documentary research used primary data from the Tipiṭaka, commentaries, and related texts, together with secondary data from books, textbooks, research studies, theses, and academic articles. The research instrument was a documentary recording and analysis form. Data were analyzed using content analysis, textual interpretation, comparative analysis, and descriptive synthesis.

The research findings revealed that:

1) the Four Noble Truths are important teachings related to enlightenment and liberation from suffering. They consist of suffering (dukkha), the origin of suffering (samudaya), the cessation of suffering (nirodha), and the path (magga). These are interrelated as a process in which suffering is to be understood, its origin abandoned, cessation realized, and the path developed; 2) dependent origination is a principle of conditional causality consisting of twelve factors, from ignorance (avijjā) to aging-and-death (jarāmaraṇa). It has two main processes: samudayavāra, which explains the arising of suffering, and nirodhavāra, which explains the cessation of suffering when its conditions cease; and 3) the Four Noble Truths and dependent origination are systematically related. The Four Noble Truths provide a framework for explaining suffering, its cause, its cessation, and the way leading to its cessation, while dependent origination explains the causal mechanism and sequence of the arising and cessation of suffering.

The knowledge gained from this study can be synthesized into an integrated Four Noble Truths–Dependent Origination framework. The Four Noble Truths form the structure for understanding and overcoming suffering, while dependent origination explains the mechanism of its arising and cessation. The two teachings therefore complement and explain each other, from understanding suffering and recognizing its conditions to abandoning its causes and progressing toward the cessation of suffering.

Keywords: Four Noble Truths; Dependent Origination; Conditional Causality; Suffering; Theravāda Buddhism

บทนำ

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นประเด็นพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจโครงสร้างคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท เนื่องจากหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการตรัสรู้มิได้มุ่งเพียงการอธิบายสภาวะของชีวิตเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงเหตุแห่งความทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อบรรลุความหลุดพ้น หลักธรรมที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างเด่นชัดในบริบทดังกล่าว คือ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค (วิ.ม. (ไทย) 4/14–16/21–23) ซึ่งเป็นกรอบแสดงความจริงเกี่ยวกับชีวิตอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ทุกข์เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นเหตุแห่งทุกข์ที่ควรละ นิโรธเป็นความดับทุกข์ที่ควรทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อปฏิบัติที่ควรเจริญ โดยมรรคดังกล่าวหมายถึงอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (วิ.ม. (ไทย) 4/13–14/20–21) ความสำคัญของอริยสัจ 4 ต่อการตรัสรู้ปรากฏอย่างชัดเจนในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ตราบใดที่ญาณทัสสนะในอริยสัจ 4 โดย 3 รอบ 12 อาการยังไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตราบนั้นพระองค์ยังมิได้ทรงยืนยันการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ และเมื่อญาณทัสสนะดังกล่าวบริสุทธิ์สมบูรณ์แล้ว จึงทรงยืนยันการตรัสรู้โดยสมบูรณ์ (วิ.ม. (ไทย) 4/16/23) ข้อความดังกล่าวแสดงให้อริยสัจ 4 มีสถานะเป็นโครงสร้างหลักของความรู้แจ้งที่ครอบคลุมทั้งการรู้ความจริง การปฏิบัติต่อความจริงแต่ละประการ และผลแห่งการปฏิบัตินั้น

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในส่วนอื่น พบว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตรัสรู้และการอธิบายกระบวนการแห่งทุกข์ ปฏิจจสมุปบาทแสดงความสัมพันธ์ของสภาวธรรมที่อาศัยเหตุปัจจัยเกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบสำคัญตั้งแต่อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ สืบเนื่องไปจนถึงชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส อันเป็นกระบวนการเกิดขึ้นของกองทุกข์ทั้งมวล ขณะเดียวกัน เมื่ออวิชชาดับ ปัจจัยที่สืบเนื่องกันย่อมดับตามลำดับ จนกระทั่งกองทุกข์ทั้งมวลดับลง เรียกว่า การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทโดยอนุโลมและปฏิโลม (วิ.ม. (ไทย) 4/1–3/1–6) สาระของปฏิจจสมุปบาทตั้งอยู่บนหลักอิทัปปัจจยตา คือ ความเป็นเหตุเป็นปัจจัยของสภาวธรรม โดยแสดงหลักทั่วไปว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” ซึ่งสะท้อนกฎแห่งความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัยของสภาวธรรม (สำ. นิ. (ไทย) 16/21/38) หลักดังกล่าวจึงมิได้มุ่งอธิบายเพียงลำดับองค์ธรรม 12 ประการเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นโครงสร้างเชิงเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับแห่งทุกข์ อันเป็นสาระสำคัญของคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท

ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทต่อบริบทแห่งการตรัสรู้ยังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค โดยภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธองค์ประทับเสวยวิมุตติสุข ณ ควงต้นโพธิพฤกษ์ และทรงมนสิการปฏิจจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลมตลอดยามแห่งราตรี (วิ.ม. (ไทย) 4/1–3/1–6) ข้อความดังกล่าวสะท้อนว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่ใช้ในการพิจารณากระบวนการเกิดและดับของทุกข์ภายหลังการตรัสรู้โดยตรง มิใช่เพียงคำอธิบายเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อพิจารณาเชิงโครงสร้าง อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทต่างมีจุดร่วมอยู่ที่การอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และความดับทุกข์ โดยอริยสัจ 4 นำเสนอความจริงในลักษณะของโครงสร้าง 4 ประการ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทนำเสนอความจริงเดียวกันในลักษณะกระบวนการเชิง

เหตุปัจจัย กล่าวคือ สายเกิดของปฏิจจสมุปบาทแสดงกระบวนการที่นำไปสู่ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ส่วนสายดับแสดงกระบวนการที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ อย่างไรก็ตาม ในอริยสัจ 4 ยังมีองค์ประกอบสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ มรรค หรือข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ซึ่งแสดงไว้ในรูปอริยมรรคมีองค์ 8 (วิ.ม. (ไทย) 4/14/21) ความแตกต่างในรูปแบบการนำเสนอจึงนำไปสู่ประเด็นสำคัญทางวิชาการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง ทั้งในด้านโครงสร้าง เนื้อหา และบทบาทต่อกระบวนการตรัสรู้และการหลุดพ้น

จากประเด็นดังกล่าว การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทจึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจระบบคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากหลักธรรมทั้งสองต่างอธิบายกระบวนการแห่งทุกข์และความดับทุกข์ แต่ใช้โครงสร้างการอธิบายที่แตกต่างกัน การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสองจึงอาจช่วยให้เห็นว่า อริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบความจริงเกี่ยวกับปัญหา เหตุ ผล และวิธีการแก้ไข ขณะที่ปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกเชิงเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับแห่งทุกข์ อันจะช่วยให้เข้าใจความสอดคล้องของหลักธรรมทั้งสองได้อย่างชัดเจนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

ดังนั้น การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท” จึงมุ่งศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง โดยมุ่งวิเคราะห์ทั้งในมิติของโครงสร้าง เนื้อหา และกระบวนการแห่งการเกิดและการดับทุกข์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของหลักธรรมสำคัญทั้งสอง และเป็นฐานในการอธิบายกระบวนการแห่งความทุกข์ ความดับทุกข์ และความหลุดพ้นตามแนวทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อนำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาหลักอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และวิเคราะห์สังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในด้านโครงสร้าง เหตุปัจจัย กระบวนการเกิดทุกข์ และความดับทุกข์ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงคัมภีร์ (Textual and Doctrinal Interpretation) และการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (Comparative Analysis) เพื่อศึกษาสาระสำคัญของอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท และสังเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสอง

2. แหล่งข้อมูลที่สำคัญ แหล่งข้อมูลแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์เถรวาทที่เกี่ยวข้อง และ 2) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ งานวิจัย และบทความวิชาการภาษาไทยและภาษาต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับอริยสัจ 4 ปฏิจจสมุปบาท และอิทัปปัจจยตา

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ข้อมูลอริยสัจ 4 ครอบคลุมความหมาย องค์ประกอบ กิจในอริยสัจ และกระบวนการดับทุกข์ 2) ข้อมูลปฏิจจสมุปบาท ครอบคลุมหลักอิทัปปัจจยตา องค์ประกอบ กระบวนการเกิดและดับทุกข์ และ 3) แบบวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในด้านความหมาย โครงสร้าง เหตุปัจจัย กระบวนการ และเป้าหมาย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งศึกษางานวิชาการประกอบ จากนั้นจัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลระหว่างคัมภีร์หลักกับเอกสารอธิบายก่อนนำไปวิเคราะห์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) วิเคราะห์อริยสัจ 4 ในด้านความหมาย องค์ประกอบ ความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ตลอดจนกิจที่พึงปฏิบัติ 2) วิเคราะห์ปฏิจจสมุปบาทในด้านหลักเหตุปัจจัย กระบวนการเกิดทุกข์ตามสมุทยวาร และกระบวนการดับทุกข์ตามนิโรธวาร และ 3) วิเคราะห์เปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสองในด้านการอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ เหตุปัจจัย การปฏิบัติ และเป้าหมายแห่งความพ้นทุกข์ จากนั้นสังเคราะห์ผลและนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาอริยสัจ 4 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และได้รับการแสดงอย่างเป็นระบบในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นปฐมเทศนาที่ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์ โดยอริยสัจหมายถึงความจริงอันประเสริฐที่ว่าด้วยสภาพของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ (วิ.ม. (ไทย) 4/14-16/21-24) อริยสัจ 4 จึงเป็นทั้งหลักความจริงเกี่ยวกับสภาพชีวิตและหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ องค์ประกอบของอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค โดยทุกข์เป็นความจริงเกี่ยวกับสภาวะที่ต้องกำหนดรู้ ซึ่งโดยสรุปคืออุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์ สมุทัยเป็นความจริงเกี่ยวกับเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ตัณหา คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา นิโรธเป็นความจริงเกี่ยวกับความดับแห่งตัณหาและความสิ้นไปของทุกข์ ส่วนมรรคเป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ 8 (วิ.ม.

(ไทย) 4/14/21-22) สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2560) อธิบายว่า ความจริงทั้ง 4 ประการมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของปัญหา เหตุของปัญหา ภาวะสิ้นสุดของปัญหา และวิธีปฏิบัติเพื่อให้ถึงความสิ้นสุดของปัญหา ในด้านกระบวนการ อริยสัจ 4 มิได้เป็นเพียงหลักธรรมสำหรับการเรียนรู้เชิงทฤษฎี แต่มีหน้าที่ที่ผู้ปฏิบัติต้องดำเนินการต่ออริยสัจแต่ละข้อ กล่าวคือ ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง และมรรคควรเจริญ นอกจากนี้ การรู้อริยสัจอย่างสมบูรณ์ยังประกอบด้วยสัจจญาณ คือ การรู้ความจริง กิจจญาณ คือ การรู้กิจที่ควรกระทำ และกตญาณ คือ การรู้ว่ากิจนั้นได้กระทำสำเร็จแล้ว ซึ่งเมื่อสัมพันธ์กับอริยสัจทั้ง 4 จึงเกิดเป็นญาณทัสสนะ 12 อาการ (วิ.ม. (ไทย) 4/14-16/21-24)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาปฏิจจสมุปบาทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่อธิบายความเกิดขึ้นและความดับไปของทุกข์ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย สามารถสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า โดยภายหลังการตรัสรู้พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม คือ พิจารณากระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์และกระบวนการดับแห่งทุกข์ (วิ.ม. (ไทย) 4/1-3/2-6) จึงถือได้ว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักสำคัญที่ใช้อธิบายความจริงเกี่ยวกับการเกิดและการดับของทุกข์ พุทธทาสภิกขุ (2545) อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้เห็นกระบวนการเกิดทุกข์ในชีวิตจริง และสามารถนำมาใช้ทำความเข้าใจการดับทุกข์ในปัจจุบันได้

ปฏิจจสมุปบาทหมายถึง การที่ธรรมทั้งหลายอาศัยเหตุปัจจัยจึงเกิดขึ้น หรือการเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกันและกัน มีหลักสำคัญว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด และเมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ หลักดังกล่าวจึงแสดงกฎแห่งความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ฟื้น ดอกบัว (2544) อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎแห่งเหตุและผลในพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย มิได้เกิดขึ้นโดยลำพังหรือปราศจากเงื่อนไข ขณะที่พุทธทาสภิกขุ (2545) เน้นว่า หลักปฏิจจสมุปบาทควรเข้าใจในฐานะกระบวนการที่เกิดขึ้นทางจิตและชีวิตในปัจจุบัน มากกว่าการมองเฉพาะการเวียนว่ายข้ามภพชาติ

องค์ประกอบของปฏิจจสมุปบาท ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการ ได้แก่ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ โดยองค์ธรรมแต่ละประการทำหน้าที่เป็นปัจจัยเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ตั้งแต่ความไม่รู้ตามความเป็นจริงจนถึงการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (สำ.นิ. (ไทย) 16/1/1-3) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) (2555) อธิบายว่า องค์ธรรมทั้ง 12 เป็นกระบวนการที่แสดงความสืบต่อของวัฏสงสาร โดยมีอวิชชาและตัณหาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเวียนว่ายดำเนินต่อไป ขณะที่ฟื้น ดอกบัว (2544) ชี้ว่า ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทมิได้อยู่ที่การจำองค์ธรรมทั้ง 12 แต่ต้องเข้าใจความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยระหว่างองค์ธรรมเหล่านั้น

ในด้านกระบวนการของปฏิจจสมุปบาท มี 2 ลักษณะ คือ สมุทยวาร และ นิโรธวาร 1) สมุทยวาร เป็นกระบวนการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สืบต่อไปตามลำดับจนถึงชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสรุปว่าเป็นความเกิดขึ้น

แห่งกองทุกข์ทั้งมวล (สำ.นิ. (ไทย) 16/1/1-2) 2) นิโรธวาร เป็นกระบวนการดับแห่งทุกข์ เมื่ออวิชชาดับ สังขารย่อมดับ และปัจจัยที่สืบต่อกันย่อมดับลงตามลำดับจนถึงชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ทั้งมวลดับลง (สำ.นิ. (ไทย) 16/1/2-3) พุทธทาสภิกขุ (2545) ให้ความสำคัญกับการเห็นกระบวนการปฏิจจสมุปบาทในขณะจิตโดยเฉพาะช่วง ผัสสะ–เวทนา–ตัณหา–อุปาทาน ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ทุกข์ก่อตัวขึ้น หากมีสติและปัญญารู้เท่าทันกระบวนการย่อมไม่ดำเนินต่อไปสู่ความยึดมั่นและทุกข์ ส่วนพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) (2555) อธิบายว่า การรู้เท่าทันกระบวนการของเหตุปัจจัยด้วยปัญญาเป็นแนวทางสำคัญในการตัดกระแสแห่งวัฏสงสารและนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่อธิบายการเกิดและการดับของทุกข์ตามเหตุปัจจัย ประกอบด้วยองค์ธรรม 12 ประการที่สัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ มีทั้งฝ่ายเกิดคือสมุทยวาร และฝ่ายดับคือนิโรธวาร สาระสำคัญจึงอยู่ที่การเข้าใจว่า เมื่อเหตุมี ผลจึงมี และเมื่อเหตุดับ ผลย่อมดับ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับอริยสัจ 4 ต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทั้งสองมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในฐานะหลักที่อธิบายความจริงเกี่ยวกับทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และกระบวนการนำไปสู่ความดับทุกข์ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบความจริง ส่วนปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นและดับลง สามารถสรุปความสัมพันธ์ได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ด้านหลักการ อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทตั้งอยู่บนหลักเหตุและผลเช่นเดียวกัน กล่าวคือ อริยสัจ 4 แสดงว่า ทุกข์มีเหตุ คือสมุทัย และเมื่อเหตุดับย่อมมีนิโรธ ส่วนปฏิจจสมุปบาทอธิบายรายละเอียดของหลักการนี้ว่า เมื่อเหตุปัจจัยมี ผลย่อมเกิด และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลย่อมดับ ฟื้น ดอกบัว (2544) อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎแห่งเหตุและผลที่แสดงความสัมพันธ์ของสภาวธรรมอย่างเป็นระบบ ดังนั้น หลักธรรมทั้งสองจึงมีฐานคิดร่วมกัน คือ ทุกข์เกิดจากเหตุ และสามารถดับได้ด้วยการดับเหตุ

2. ความสัมพันธ์ด้านโครงสร้าง โครงสร้างของอริยสัจ 4 สามารถเชื่อมโยงกับปฏิจจสมุปบาทได้โดยตรง กล่าวคือ ทุกขอริยสัจ สัมพันธ์กับผลปลายทางของปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ส่วน สมุทยอริยสัจ สัมพันธ์กับกระบวนการฝ่ายเกิด โดยเฉพาะอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้กระบวนการแห่งทุกข์ดำเนินต่อไป นอกจากนี้ พระไตรปิฎกยังนิยาม อวิชชา ว่าเป็นความไม่รู้ในทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค แสดงให้เห็นว่าอริยสัจ 4 ถูกเชื่อมอยู่ภายในโครงสร้างของปฏิจจสมุปบาทโดยตรง

3. ความสัมพันธ์ด้านกระบวนการเกิดทุกข์ สมุทยอริยสัจกับปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร มีความสัมพันธ์กันในฐานะการอธิบายการเกิดขึ้นของทุกข์ อริยสัจ 4 ระบุตัณหาเป็นเหตุสำคัญแห่งทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทอธิบายให้เห็นกระบวนการอย่างละเอียดว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และดำเนินต่อเนื่องจนถึงเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ สำหรับกระบวนการ ผัสสะเวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นช่วงสำคัญที่ความทุกข์ก่อตัวขึ้น ในขณะที่อวิชชาและตัณหาเป็นกำลังสำคัญที่ทำให้วัฏสงสารดำเนินต่อไป ดังนั้น สมุทัยในอริยสัจ 4 จึงเป็นการระบุเหตุสำคัญ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทเป็นการแสดงกระบวนการของเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

4. ความสัมพันธ์ด้านกระบวนการดับทุกข์ นิโรธและมรรคในอริยสัจ 4 มีความสัมพันธ์กับปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร กล่าวคือ นิโรธแสดงเป้าหมาย คือ ความดับแห่งตัณหาและทุกข์ ส่วนมรรคแสดงข้อปฏิบัติที่ทำให้เกิดปัญญาและนำไปสู่การดับเหตุแห่งทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวารอธิบายว่า เมื่ออวิชชาดับ สังขารย่อมดับ และปัจจัยที่สืบเนื่องกันย่อมดับลงตามลำดับจนถึงความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล การรู้เท่าทันกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยสามารถตัดกระแสแห่งการเกิดทุกข์ได้ การเห็นเหตุปัจจัยตามความเป็นจริงด้วยปัญญานำไปสู่การคลายความยึดมั่นและความพ้นทุกข์ ดังนั้น ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับจึงเป็นการขยายรายละเอียดของนิโรธว่า ความดับทุกข์เกิดขึ้นได้เมื่อกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยถูกตัดลง

อภิปลายผลการวิจัย

ผลการวิจัยเกี่ยวกับอริยสัจ 4 พบว่า เป็นหลักธรรมสำคัญที่สัมพันธ์โดยตรงกับการตรัสรู้และการดับทุกข์ โดยมีโครงสร้างประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งแต่ละองค์ประกอบสัมพันธ์กับกิจที่พึงปฏิบัติ คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้นิโรธแจ้ง และเจริญมรรค ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระครูคัมภีร์ธรรมาภิรักษ์ คัมภีรธัมโม และคณะ (2566) ที่พบว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีอริยสัจ 4 อริยมรรคมีองค์ 8 และญาณทัสสนะเป็นโครงสร้างสำคัญของการบรรลุธรรม และสอดคล้องกับอภิญวัฒน์ โพธิ์สาน (2565) ที่อธิบายว่า อริยสัจ 4 เป็นหลักความรู้เชิงปฏิบัติ มิใช่เพียงความรู้เชิงทฤษฎี เพราะครอบคลุมทั้งการรู้ความจริง การรู้กิจที่ควรกระทำ และการรู้ว่ากิจนั้นสำเร็จแล้วในลักษณะสัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ รวมเป็นญาณทัสสนะ 12 อาการ เช่นเดียวกับ Anālayo (2021) ที่มองความจริง 4 ประการเป็นกรอบสำคัญในการอธิบายการรู้แจ้งและความหลุดพ้น ดังนั้น อริยสัจ 4 จึงมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงความจริง–การปฏิบัติ–ผลแห่งการปฏิบัติ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ

ในส่วนของปฏิจจสมุปบาท ผลการวิจัยพบว่า เป็นหลักที่อธิบายการเกิดและดับของทุกข์ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยมีองค์ธรรม 12 ประการเชื่อมโยงกันตั้งแต่อวิชชาจนถึงชรามรณะ และจำแนกเป็นสมุทยวารกับนิโรธวาร ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับเสฐียร ทั่งทองมะดัน และพระมหายุทธนา นรเชฏโฐ (2562) ที่อธิบายว่า ปฏิจจสมุปบาทแสดงความเป็นไปของธรรมตามเหตุและปัจจัย มิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยว และสอดคล้องกับ Anālayo (2021) ที่ชี้ว่า dependent arising มุ่งอธิบายปัจจัยเฉพาะที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นเพื่อให้สามารถดับปัจจัยเหล่านั้นได้ ขณะเดียวกัน Chowdhury (2022) และพระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ) (2555) ต่างให้ความสำคัญกับอวิชชา ตัณหา และอุปาทานในฐานะปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการแห่งทุกข์ดำเนินต่อไป โดยเฉพาะช่วงผัสสะ–เวทนา–ตัณหา–อุปาทาน ซึ่งสอดคล้องกับพระธนายุพงศ์ อาสนธิ์ และคณะ (2566) ที่พบว่า หากขาดสติรู้เท่าทันกระบวนการรับรู้ ย่อมนำไปสู่ตัณหาและอุปาทาน แต่หากมีสติและปัญญากำกับ ย่อมสามารถยับยั้งกระแสที่นำไปสู่ทุกข์ได้ จึงเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทมิได้อธิบายเพียงเหตุแห่งทุกข์ แต่ยังอธิบายกลไกของการดับทุกข์อย่างเป็นลำดับด้วย

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมทั้งสอง ผลการวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทมิได้เป็นหลักธรรมที่แยกขาดจากกัน แต่เป็นการอธิบายความจริงเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในคนละมิติ

โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็นกรอบของความจริง ส่วนปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่อธิบายกลไกของเหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นและดับลง ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับกรรณิการ์ ขาวเงิน และนันทพล โรจนโกศล (2561) ที่เสนอว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นเนื้อหาสำคัญของอริยสัจ และอริยสัจมีความหมายครอบคลุมปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวารสัมพันธ์กับทุกข์และสมุทัย ขณะที่ฝ่ายนิโรธวารสัมพันธ์กับนิโรธและการดำเนินไปตามมรรค

ในเชิงโครงสร้าง ทุกข์และสมุทัยในอริยสัจ 4 อธิบายสภาวะของปัญหาและเหตุแห่งปัญหา ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทขยายให้เห็นรายละเอียดของกระบวนการตั้งแต่อวิชชา สังขาร วิญญาณ จนถึงตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ ส่วนด้านการดับทุกข์ นิโรธแสดงภาวะที่ทุกข์สิ้นไป มรรคแสดงแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ และนิโรธวารของปฏิจจสมุปบาทอธิบายกลไกว่า เมื่อเหตุปัจจัยดับ ผลที่อาศัยเหตุนั้นย่อมดับตามไปด้วย ประเด็นนี้สอดคล้องกับ Anālayo (2021) ที่อธิบายว่า การเข้าใจเหตุปัจจัยมีจุดหมายเพื่อทำให้ปัจจัยแห่งทุกข์สิ้นไปและนำไปสู่ความหลุดพ้น

จึงสรุปได้ว่า อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์ในลักษณะเกื้อหนุนกันทั้งในระดับความรู้และการปฏิบัติ อริยสัจ 4 ช่วยให้เห็นว่าอะไรคือทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติ ส่วนปฏิจจสมุปบาทช่วยอธิบายว่าเหตุปัจจัยเหล่านั้นเชื่อมโยงและดำเนินไปอย่างไร การศึกษาหลักธรรมทั้งสองร่วมกันจึงทำให้เห็นโครงสร้างและกระบวนการของทุกข์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และแสดงให้เห็นว่าความหลุดพ้นเกิดขึ้นจากการรู้เท่าทันและดับเหตุปัจจัยแห่งทุกข์อย่างเป็นระบบ

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท” คือ การสังเคราะห์ให้เห็นว่า อริยสัจ 4 เป็นโครงสร้างของความจริงเกี่ยวกับทุกข์ ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่อธิบายว่าทุกข์เกิดขึ้นและดับลงอย่างไร หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่สนับสนุนและอธิบายซึ่งกันและกันใน 3 ระดับ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาท

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย และออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026.

จากภาพที่ 1 อธิบายได้ว่า หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่สนับสนุนและอธิบายซึ่งกันและกันใน 3 ระดับ ได้แก่ ระดับโครงสร้าง ระดับกระบวนการ และระดับการปฏิบัติ

1. ในระดับโครงสร้าง ทุกขอริยสัจ สัมพันธ์กับผลของกระบวนการปฏิจจสมุปบาทที่ปรากฏเป็น ชาติ ชรา มรณะ และกองทุกข์ สมุทยอริยสัจ สัมพันธ์กับกระบวนการฝ่ายเกิด โดยเฉพาะอวิชชา ตัณหา และอุปาทานซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญให้ทุกข์ดำเนินต่อไป ส่วน นิโรธอริยสัจ สัมพันธ์กับปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับ ซึ่งแสดงว่าเมื่อเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ดับ ผลคือกองทุกข์ย่อมดับลง และ มรรคอริยสัจ เป็นกระบวนการปฏิบัติที่ก่อให้เกิดปัญญาและนำไปสู่การตัดเหตุปัจจัยสำคัญ คือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

2. ในระดับกระบวนการ งานวิจัยพบว่า อริยสัจ 4 ให้คำตอบว่า อะไรคือทุกข์ อะไรคือเหตุแห่งทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ จะดับทุกข์อย่างไร ขณะที่ปฏิจจสมุปบาทอธิบายต่อว่า เหตุแห่งทุกข์ทำงานอย่างไร และเมื่อเหตุถูกตัดแล้วกระบวนการทุกข์ยุติลงอย่างไร จึงทำให้อริยสัจ 4 เป็นกรอบกำหนดทิศทาง ส่วนปฏิจจสมุปบาทเป็นกลไกอธิบายความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยภายในกรอบดังกล่าว

3. ในระดับการปฏิบัติ ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้งสองสามารถสังเคราะห์เป็นระบวนการว่า รู้ทุกข์ เห็นเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ ละเหตุแห่งทุกข์ ทำความดับทุกข์ให้แจ้ง เจริญมรรคเพื่อไม่ให้กระบวนการแห่งทุกข์เกิดขึ้นต่อไป กระบวนการนี้ชี้ให้เห็นว่า การดับทุกข์มิใช่การจัดการที่ผลของทุกข์เท่านั้น แต่เป็นการพัฒนาปัญญาให้รู้เท่าทันและตัดกระแสเหตุปัจจัยตั้งแต่ระดับอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

สรุปและข้อเสนอแนะ

อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ โดยอริยสัจ 4 ทำหน้าที่เป็น โครงสร้างแห่งการรู้และแก้ทุกข์ ครอบคลุมทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ขณะที่ปฏิจจสมุปบาททำหน้าที่เป็น กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยของการเกิดและการดับทุกข์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น และเมื่อเหตุปัจจัยดับ ทุกข์ย่อมดับลง หลักธรรมทั้งสองจึงมิได้แยกจากกัน แต่ทำหน้าที่อธิบายและสนับสนุนซึ่งกันและกัน โดยมีเป้าหมายร่วมกันคือการรู้เท่าทันเหตุแห่งทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ และการดำเนินไปสู่ความสิ้นทุกข์ สำหรับข้อเสนอแนะนั้นประกอบด้วย

1. ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

1) สถาบันการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาควรส่งเสริมการจัดการเรียนการสอนอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทในลักษณะเชื่อมโยงกัน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจทั้งโครงสร้างของปัญหาและกระบวนการของเหตุปัจจัยอย่างเป็นระบบ

2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาควรพัฒนาแนวทางหรือคู่มือการอธิบายหลักธรรมทั้งสองให้สามารถประยุกต์ใช้กับปัญหาชีวิตและสังคมร่วมสมัย โดยยังคงความถูกต้องตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

3) ควรส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตร กิจกรรม หรือสื่อการเรียนรู้ที่ใช้กรอบอริยสัจ 4 ร่วมกับปฏิจจสมุปบาท เพื่อพัฒนาทักษะการคิดเชิงเหตุปัจจัย การรู้เท่าทันอารมณ์ และการแก้ปัญหาอย่างมีสติและปัญญา

2. ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) สามารถนำกรอบความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทไปใช้ในการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้เรียนเห็นความสัมพันธ์ระหว่างทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ กระบวนการเกิดทุกข์ และแนวทางดับทุกข์อย่างชัดเจน

2) สามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการฝึกสติ การพัฒนาจิต และการให้คำปรึกษาเชิงพุทธ โดยเฉพาะการรู้เท่าทันกระบวนการผัสสะ เวทนา ตัณหา และอุปาทานก่อนที่จะพัฒนาไปสู่ความทุกข์ที่รุนแรงขึ้น

3) สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปพัฒนาเป็นแผนภาพ โมเดล คู่มือ หรือสื่อดิจิทัล เพื่อใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและการอธิบายหลักธรรมที่มีความซับซ้อนให้เข้าใจง่ายและเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวัน

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทกับหลักธรรมอื่น เช่น ไตรลักษณ์ ขันธ์ 5 สติปัฏฐาน 4 หรืออริยมรรคมีองค์ 8 เพื่อขยายความเข้าใจโครงสร้างคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2) ควรศึกษาการประยุกต์ใช้กรอบอริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาทในบริบทเฉพาะ เช่น การจัดการความเครียด ความขัดแย้ง การศึกษา การพัฒนาสุขภาวะ หรือการแก้ปัญหาทางสังคม

3) ควรพัฒนางานวิจัยเชิงประจักษ์หรือวิจัยเชิงทดลองเพื่อตรวจสอบว่า การนำกรอบความสัมพันธ์ระหว่างอริยสัจ 4 กับปฏิจจสมุปบาทไปใช้ในการเรียนรู้หรือการพัฒนาจิตส่งผลต่อการรู้เท่าทันเหตุแห่งทุกข์ การจัดการอารมณ์ และการแก้ปัญหาของผู้ปฏิบัติในระดับใด

เอกสารอ้างอิง

กรรณิการ์ ขาวเงิน, และนันทพล โรจนโกศล. (2561). การพัฒนาคุณภาพมรรคมีองค์ 8 ของบุคคลตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 2(2), 126–146. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/240190

พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สุขภาพใจ.

ฟื้น ดอกบัว. (2544). *ปฏิจจสมุปบาท: กฎแห่งเหตุและผลในพระพุทธศาสนา.* ศิลปาบรรณาคาร.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาดอ). (2555). *ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวัฏสงสาร* (พระคันธสาราภิวงศ์, แปล). วัดท่ามาพริก.

พระครูคัมภีร์ธรรมาภิรักษ์ คัมภีรธัมโม, พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, สุเทพ พรมเลิศ, และประเวศ อินทองปาน. (2566). ศึกษาวิเคราะห์การบรรลุธรรมในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(2), 120–133. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/264692

พระธนายุพงศ์ อาสนธิ์, พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, และนนทิวัต ไล้เลิศ. (2566). การรู้เท่าทันผัสสายตนะในวิถีแห่งปฏิจจสมุปบาท. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 7(3), 16–30. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/267176

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 39). บริษัท สหธรรมิก จำกัด.

เสฐียร ทั่งทองมะดัน, และพระมหายุทธนา นรเชฏโฐ. (2562). ศึกษาปฏิจจสมุปบาทในพุทธปรัชญาเถรวาทกับแนวคิดแบบธรรมชาตินิยม. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์*, 3(1), 61–78. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jmb/article/view/240248

อภิญวัฒน์ โพธิ์สาน. (2565). พุทธปรัชญาในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. *วารสารปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น,* 7(1), 62–92.

Anālayo, B. (2021). The Buddha's awakening. *Mindfulness,* 12**,** 2141–2148. https://doi.org/10.1007/s12671-021-01649-x

Anālayo, B. (2021). Dependent arising and interdependence. *Mindfulness,* 12, 1094–1102. https://doi.org/10.1007/s12671-020-01544-x

Chowdhury, S. B. (2022). Unfolding dependent origination: A psychological analysis for disclosing the root of the afflictive state of mind. *Journal of International Buddhist Studies,* 13(1), 11–43.

แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร

APPROACHES FOR CULTIVATING THE SEVEN VISUDDHI TO ENHANCE VIPASSANABHAVANA MEDITATION WITHIN THE FRAMEWORK FOUND IN RATHAVINĪTA SUTTA

พระครูปลัด สมหวัง ฉนฺทสีโล (ศรีเพ็ญ)[1], พระศรีสุทธิเวที (ขวัญ ถิรมโน)[2], วิโรจน์ คุ้มครอง[3]

Phrakhrupalad Somwang Chandasīlo (Sripen)[1], Phra Srisuttivetee (Kwan Thiramano)[2], Viroj Koomkrong[3]

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]
The Requirements for the Degree of Master of Arts (Buddhist Studies)
Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author Email: wat.masong@gmail.com
Received: 3 September 2026; Revised: 23 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร

พระครูปลัด สมหวัง ฉนฺทสีโล (ศรีเพ็ญ), พระศรีสุทธิเวที (ขวัญ ถิรมโน),
วิโรจน์ คุ้มครอง

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญของวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร 2) ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ 3) นำเสนอแนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์วิสุทธิมรรค หนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์เชิงตีความ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) วิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตรเป็นกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับ ประกอบด้วย สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ โดยแต่ละขั้นเกื้อหนุนต่อเนื่องกัน เปรียบเสมือนรถผลัดที่นำผู้เดินทางไปสู่จุดหมาย และสัมพันธ์กับการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา โดยมีอนุปาทาปรินิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด 2) การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยมีศีลเป็นพื้นฐาน สมาธิเป็นกำลังของจิต และสติสัมปชัญญะเป็นเครื่องกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม จนนำไปสู่การเห็นเหตุปัจจัย ความเกิดดับ ไตรลักษณ์ มรรค ผล และวิมุตติ และ 3) แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เริ่มจากการทำศีลให้บริสุทธิ์ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น การเห็นนามรูป การรู้เหตุปัจจัย การจำแนกทางและมิใช่ทาง การพัฒนาวิปัสสนาญาณ และการรู้แจ้งอริยมรรค โดยวิสุทธิทั้ง 7 ทำหน้าที่เกื้อหนุนกันอย่างเป็นระบบ

องค์ความรู้จากการวิจัยสังเคราะห์เป็น **SĀRATHI Model** ได้แก่ S – Sīla Foundation, Ā – Awareness and Concentration, R – Reality of Nāma-Rūpa, A – Abandoning Doubt, T – Testing Path and Non-path, H – Higher Insight Progression และ I – Insight Realization สะท้อนกระบวนการพัฒนาจากศีล สมาธิ ไปสู่ปัญญา โดยวิสุทธิ 7 ทำหน้าที่เสมือนสารถีนำผู้ปฏิบัติไปสู่พระนิพพาน

คำสำคัญ: วิสุทธิ 7; วิปัสสนาภาวนา; รถวินีตสูตร; SĀRATHI Model; พระนิพพาน

APPROACHES FOR CULTIVATING THE SEVEN VISUDDHI TO ENHANCE VIPASSANABHAVANA MEDITATION WITHIN THE FRAMEWORK FOUND IN RATHAVINĪTA SUTTA

Phrakhrupalad Somwang Chandasīlo (Sripen), Phra Srisuttivetee (Kwan Thiramano), Viroj Koomkrong

---

Abstract

This study aimed to: (1) examine the structure and essential characteristics of the Seven Purifications (Visuddhi 7) in the Rathavinīta Sutta; (2) investigate insight meditation (vipassanā-bhāvanā) in Theravāda Buddhist scriptures; and (3) propose an approach to cultivating the Seven Purifications to support insight meditation based on the Rathavinīta Sutta. The study employed documentary research using the Tipiṭaka, commentaries, sub-commentaries, the Visuddhimagga, books, documents, and related research. Data were analyzed through content analysis, interpretative analysis, and descriptive synthesis.

The findings revealed that:

1) the Seven Purifications constitute a sequential process of spiritual development comprising Sīla-visuddhi, Citta-visuddhi, Diṭṭhi-visuddhi, Kaṅkhāvitaraṇa-visuddhi, Maggāmagga-ñāṇadassana-visuddhi, Paṭipadā-ñāṇadassana-visuddhi, and Ñāṇadassana-visuddhi. Each stage supports progression to the next, comparable to a relay of chariots carrying a traveler toward the final destination. The process corresponds to the development of morality (sīla), concentration (samādhi), and wisdom (paññā), with anupādā-parinibbāna as the ultimate goal. (2) Insight meditation is a process of cultivating wisdom to directly discern phenomena as they truly are. Morality provides the foundation, concentration stabilizes the mind, and mindfulness with clear comprehension enables contemplation of body, feeling, mind, and dhammas, leading to insight into conditionality, arising and passing away, the Three Characteristics, the path, fruition, and liberation. (3) The proposed approach begins with purification of morality, stabilization of the mind, discernment of nāma-rūpa, understanding of causal conditions, discrimination between path and non-path, progressive development of insight knowledges, and realization of the Noble Path. The Seven Purifications therefore function as an integrated and mutually supportive process.

The knowledge derived from the study was synthesized into the **SĀRATHI Model**: S – Sīla Foundation, Ā – Awareness and Concentration, R – Reality of Nāma-Rūpa, A – Abandoning Doubt, T – Testing Path and Non-path, H – Higher Insight Progression, and I – Insight Realization. The model represents a systematic progression from morality and concentration to wisdom, with the Seven Purifications metaphorically serving as a "charioteer" guiding the practitioner toward Nibbāna.

Keywords: Seven Purifications; Vipassanā Meditation; Rathavinīta Sutta; SĀRATHI Model; Nibbāna

บทนำ

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการพัฒนามนุษย์ให้สามารถก้าวพ้นจากความทุกข์ โดยมีหลักอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เป็นกรอบสำคัญในการทำความเข้าใจสภาพแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ภาวะดับทุกข์ และแนวทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์อย่างเป็นระบบ การดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ 8 สามารถสังเคราะห์เป็นหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน กล่าวคือ ศีลทำหน้าที่เป็นพื้นฐานในการกำกับความประพฤติทางกายและวาจา สมาธิเป็นกระบวนการฝึกจิตให้มีความตั้งมั่นและพร้อมต่อการเรียนรู้สภาวธรรม ส่วนปัญญาเป็นเครื่องมือสำคัญในการพิจารณาและรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง (พระบุญชู กัลณา, 2551) ในบริบทดังกล่าว การเจริญวิปัสสนาภาวนาจึงเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยอาศัยสติเป็นเครื่องกำหนดรู้รูปนามและสภาวธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง จนเกิดความเข้าใจในลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา อันนำไปสู่ความคลายกำหนัด การดับทุกข์ และความหลุดพ้นตามลำดับ (ธนิต อยู่โพธิ์, 2540; พระมหาไพฑูรย์ กตปุญฺโญ, 2561)

หลักธรรมที่สะท้อนลำดับการพัฒนาความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติอย่างเป็นระบบ คือ วิสุทธิ 7 ซึ่งประกอบด้วย สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ หลักวิสุทธิ 7 แสดงให้เห็นพัฒนาการของผู้ปฏิบัติตั้งแต่การทำความประพฤติให้บริสุทธิ์ การพัฒนาจิตให้ตั้งมั่น ไปจนถึงการพัฒนาความรู้ความเห็นและวิปัสสนาปัญญาตามลำดับ กระบวนการดังกล่าวมีลักษณะต่อเนื่องและเกื้อหนุนกัน มิใช่ขั้นตอนที่แยกขาดจากกัน หากแต่เป็นโครงสร้างการพัฒนาผู้ปฏิบัติจากระดับพื้นฐานไปสู่ระดับที่ละเอียดและลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงสามารถใช้เป็นกรอบในการอธิบายความก้าวหน้าของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างเป็นระบบ (พระครูปริยัติกาญจนโชติ, 2554) โดยมีพระไตรปิฎกเป็นแหล่งข้อมูลปฐมภูมิสำคัญในการศึกษาหลักธรรมและแนวทางการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

การเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องจำเป็นต้องอาศัยศีล สมาธิ และปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สัมพันธ์และเกื้อหนุนกัน ศีลช่วยวางพื้นฐานแห่งความประพฤติที่เหมาะสมและลดปัจจัยรบกวนทางกายและวาจา สมาธิช่วยให้จิตมีความตั้งมั่นและสามารถกำหนดรู้อารมณ์ได้อย่างต่อเนื่อง ขณะที่ปัญญาทำหน้าที่พิจารณารูปนามและสภาวธรรมตามความเป็นจริง (พระนิคม ธมฺมธโร, 2556) ในกระบวนการดังกล่าว สติปัฏฐาน 4 ซึ่งประกอบด้วยการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม นับเป็นหลักปฏิบัติสำคัญในการพัฒนาสติและปัญญา โดยช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถสังเกตเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสภาวธรรม และนำไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาปัญญาตามลำดับ (พระมหานิรัญ ชิตมาโร, 2555; พระมหาณรงค์ ปณฺญาวุฑฺโฒ และคณะ, 2568) นอกจากนี้ การกำหนดรู้จิตเป็นอารมณ์ยังเป็นแนวทางหนึ่งที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติเห็นสภาวะของจิตตามความเป็นจริง และพัฒนาความเข้าใจต่อธรรมชาติของสภาวธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น (พระมหาไพฑูรย์ กตปุญฺโญ, 2561) มีการศึกษาเกี่ยวกับจิตตวิสุทธิ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หลักไตรสิกขา ศีล สติปัฏฐาน 4 และการกำหนดรู้จิตเป็นอารมณ์ในหลายมิติ ผลการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาความบริสุทธิ์ของจิตและ

การเจริญปัญญามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา (พระครูปริยัติกาญจนโชติ, 2554; พระบุญชู กัลณา, 2551; พระมหาณรงค์ ปญฺญาวุฑฺโฒ และคณะ, 2568) อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเฉพาะประเด็นการสังเคราะห์แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร ยังพบช่องว่างทางการศึกษาที่ควรได้รับการวิเคราะห์เพิ่มเติม โดยเฉพาะการเชื่อมโยงสาระของวิสุทธิแต่ละขั้นกับลำดับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงกระบวนการอย่างชัดเจนและเป็นระบบ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาวิเคราะห์หลักวิสุทธิ 7 ที่ปรากฏในรถวินีตสูตร ควบคู่กับการศึกษาหลักการและกระบวนการเจริญวิปัสสนาภาวนาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อสังเคราะห์แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 ที่สามารถเชื่อมโยงกับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นลำดับ การศึกษาครั้งนี้จะช่วยทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างศีล จิต และปัญญามีความชัดเจนยิ่งขึ้น ตลอดจนช่วยเชื่อมโยงหลักปริยัติกับการปฏิบัติในลักษณะที่เป็นระบบ อันจะเป็นประโยชน์ทั้งต่อผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในการทำความเข้าใจแนวทางการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทได้อย่างถูกต้องและสอดคล้องกับลำดับแห่งการปฏิบัติ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร
2. เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร” เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาหลักวิสุทธิ 7 ที่ปรากฏในรถวินีตสูตร วิเคราะห์ความสัมพันธ์กับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และสังเคราะห์เป็นแนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 อย่างเป็นลำดับ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รูปแบบของการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์เชิงตีความ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา เพื่อศึกษาความหมาย โครงสร้าง และความสัมพันธ์ของวิสุทธิ 7 กับการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ตลอดจนกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจากระดับพื้นฐานไปสู่การบรรลุธรรม

2. คัมภีร์และเอกสารที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งข้อมูลแบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1) เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยเฉพาะรถวินีตสูตร รวมถึงพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับสติปัฏฐาน อานาปานสติ ศีล สมาธิ ปัญญา มรรค ผล และนิพพาน ตลอดจนพระอภิธรรมปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์วิสุทธิมรรค

2) เอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ บทความวิจัย และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับรถวินีตสูตร วิสุทธิ 7 วิปัสสนาภาวนา วิปัสสนาญาณ สติปัฏฐาน และกระบวนการบรรลุธรรม โดยคัดเลือกเฉพาะเอกสารที่มีแหล่งที่มาชัดเจนและตรวจสอบย้อนกลับได้

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Analysis Form) สำหรับรวบรวม จำแนก และวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นสำคัญ ได้แก่ ความหมายของรถวินีตสูตร องค์ประกอบของวิสุทธิ 7 ความสัมพันธ์กับไตรสิกขา วิปัสสนาภาวนา วิปัสสนาญาณ จุดมุ่งหมายของวิสุทธิแต่ละขั้น และแนวทางการนำไปใช้ส่งเสริมการปฏิบัติ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลตามลำดับ คือ 1) กำหนดคำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับรถวินีตสูตร วิสุทธิ 7 และวิปัสสนาภาวนา 2) ศึกษารถวินีตสูตรและอุปมารถผลัด 7 ผลัด 3) รวบรวมคำอธิบายวิสุทธิ 7 จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวิสุทธิมรรค 4) รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และ 5) จัดหมวดหมู่และเปรียบเทียบข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิแต่ละขั้นกับลำดับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยใน 4 ประเด็น ได้แก่ 1) วิเคราะห์ความหมาย โครงสร้าง และจุดมุ่งหมายของวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร 2) วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิ 7 กับกระบวนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา 3) วิเคราะห์กระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติตามกรอบศีล สมาธิ และปัญญา และ 4) สังเคราะห์ผลการวิเคราะห์เป็นแนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 ตั้งแต่การเตรียมพื้นฐาน การฝึกจิต การพัฒนาปัญญา การตรวจสอบแนวทางปฏิบัติ จนถึงญาณทัสสนะ

6. จริยธรรมในการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและไม่มีการเก็บข้อมูลจากมนุษย์โดยตรง ผู้วิจัยจึงยึดหลักจริยธรรมทางวิชาการ โดยเลือกใช้แหล่งข้อมูลที่ตรวจสอบได้ อ้างอิงพระไตรปิฎกตามฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอย่างถูกต้อง แยกข้อมูลจากคัมภีร์ออกจากข้อวิเคราะห์ของผู้วิจัย รักษาความหมายตามบริบทของต้นฉบับ อ้างอิงผลงานของผู้อื่นอย่างครบถ้วน และตรวจสอบความซ้ำซ้อนของเนื้อหาเพื่อป้องกันการคัดลอกผลงานโดยปราศจากการอ้างอิง

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาโครงสร้างและสาระสำคัญวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร

ผลการวิจัยพบว่า วิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตรมีโครงสร้างเป็นกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับและต่อเนื่อง โดยวิสุทธิแต่ละขั้นทำหน้าที่เป็นพื้นฐานและส่งต่อไปสู่วิสุทธิขั้นถัดไป เปรียบเสมือนรถผลัด 7 ผลัดที่รับส่งผู้เดินทางไปสู่จุดหมายปลายทาง ทั้งนี้ วิสุทธิแต่ละขั้นมิใช่เป้าหมายสูงสุดในตัวเอง แต่เป็นองค์ประกอบของกระบวนการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งมีอนุปาทาปรินิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติ (ม.มู. (ไทย) 12/257–260/277–281)

โครงสร้างของวิสุทธิ 7 เริ่มจาก 1) สีลวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งศีล เป็นการชำระพฤติกรรมทางกาย วาจา และการดำเนินชีวิตให้เรียบร้อยสุจริต ทำหน้าที่เป็นฐานให้จิตไม่เดือดร้อนและพร้อมต่อการภาวนา 2) จิตตวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งจิต เป็นการพัฒนาจิตให้สงบ ตั้งมั่น และพ้นจากนิวรณ์ เพื่อให้จิตมีกำลังเพียงพอต่อการพิจารณาสภาวธรรม 3) ทิฏฐิวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น เป็นการเห็นนามและรูปตามความเป็นจริง ลดการยึดถือว่าเป็นตัวตน บุคคล เรา หรือเขา 4) กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่ข้ามพ้นความสงสัย เป็นการเข้าใจนามรูปตามเหตุและปัจจัย จนสามารถคลายความสงสัยเกี่ยวกับสภาวธรรมและกระบวนการปฏิบัติ ในระดับที่สูงขึ้นประกอบด้วย 5) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้ว่าอะไรเป็นทางและมิใช่ทาง ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถแยกแยะประสบการณ์ที่เกื้อกูลต่อวิปัสสนาออกจากสิ่งที่อาจทำให้หลงยึดติด 6) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งญาณที่รู้ข้อปฏิบัติ เป็นการพัฒนาวิปัสสนาญาณอย่างต่อเนื่อง จนสามารถเห็นความเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่ใช่ตัวตนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และ 7) ญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งญาณทัสสนะ เป็นขั้นสูงสุดของกระบวนการวิสุทธิ ซึ่งสัมพันธ์กับการรู้แจ้งอริยมรรคและการประหาณกิเลสตามกำลังของมรรค โดยรถวินีตสูตรกล่าวถึงวิสุทธิทั้ง 7 ตามลำดับ ตั้งแต่สีลวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ และชี้ว่าวิสุทธิแต่ละระดับมิใช่อนุปาทาปรินิพพานโดยตัวของมันเอง (ม.มู. (ไทย) 12/257–258/277–280)

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวม วิสุทธิ 7 สามารถเชื่อมโยงกับไตรสิกขาได้อย่างเป็นระบบ กล่าวคือ สีลวิสุทธิสัมพันธ์กับการพัฒนาด้านศีล จิตตวิสุทธิสัมพันธ์กับการพัฒนาด้านสมาธิ และวิสุทธิ 5 ขั้นที่เหลือสัมพันธ์กับการพัฒนาด้านปัญญา กระบวนการทั้งหมดจึงสามารถสรุปเป็นลำดับว่า ศีล สมาธิ การเห็นนามรูป การเห็นเหตุปัจจัย การจำแนกทางและมิใช่ทาง การพัฒนาวิปัสสนาญาณ การรู้แจ้งอริยมรรค ความหลุดพ้น ดังนั้น สาระสำคัญของวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตรจึงอยู่ที่การแสดงกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นขั้นตอน จากความบริสุทธิ์ทางพฤติกรรมไปสู่ความบริสุทธิ์ทางจิต และต่อเนื่องไปสู่ความบริสุทธิ์ทางปัญญา แต่ละขั้นมีความสัมพันธ์เกื้อหนุนกัน มิอาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด และทำหน้าที่เสมือนรถผลัดที่นำผู้ปฏิบัติให้ก้าวผ่านความบริสุทธิ์แต่ละระดับไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากอุปาทานและทุกข์โดยสิ้นเชิง (ม.มู. (ไทย) 12/259/280–281)

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาเพื่อให้รู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง โดยมีศีลเป็นพื้นฐาน สมาธิเป็นกำลังของจิต และสติสัมปชัญญะเป็นเครื่องกำหนดรู้สภาวธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จนนำไปสู่การเห็นความเกิดขึ้นและดับไปของสภาวธรรม การเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ตลอดจนการคลายความยึดมั่นถือมั่นและนำไปสู่มรรค ผล และความหลุดพ้น หลักปฏิบัติสำคัญที่ปรากฏเด่นชัด คือ สติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นกระบวนการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรมตามสภาวะที่ปรากฏจริง ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยความเพียร สติ และสัมปชัญญะในการรู้เท่าทันสภาวธรรมโดยไม่เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตน บุคคล เรา หรือของเรา การปฏิบัติจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการนั่งสมาธิ แต่สามารถดำเนินได้ในทุกอิริยาบถและกิจกรรมของชีวิตประจำวัน

กระบวนการปฏิบัติเริ่มจากการรักษาศีลและสำรวมพฤติกรรมให้เรียบร้อย จากนั้นพัฒนาจิตให้สงบและตั้งมั่นเพื่อเป็นฐานของการเจริญปัญญา เมื่อจิตมีความพร้อม ผู้ปฏิบัติจึงกำหนดรู้สภาวธรรมที่กำลังปรากฏ เห็นความสัมพันธ์ของเหตุและปัจจัย เห็นความเกิดขึ้นและดับไป และพิจารณาสภาวธรรมตามไตรลักษณ์ ปัญญาที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องทำให้ความเห็นผิดและความยึดมั่นในตัวตนลดลง จนนำไปสู่การพัฒนาองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้และการรู้แจ้งอริยสัจ ดังนั้น กระบวนการวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถสรุปเป็นลำดับได้ว่า ศีล สมาธิ สติสัมปชัญญะ การกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม การเห็นเหตุปัจจัย การเห็นความเกิดดับ การเห็นไตรลักษณ์ การคลายความยึดมั่น มรรค ผล และวิมุตติ กระบวนการดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วิปัสสนาภาวนาเป็นการพัฒนาผู้ปฏิบัติจากการควบคุมพฤติกรรมภายนอก ไปสู่ความตั้งมั่นภายใน และพัฒนาต่อเป็นปัญญาที่รู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง อันเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการนำหลักวิสุทธิ 7 มาสังเคราะห์เป็นแนวทางส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อนำเสนอแนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร

ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง 7 ขั้น เปรียบเสมือนรถผลัด 7 ผลัดที่ส่งต่อผู้เดินทางไปสู่จุดหมาย ได้แก่

1) สีลวิสุทธิ เป็นการสร้างพื้นฐานแห่งการปฏิบัติด้วยความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และการดำเนินชีวิต โดยสำรวมในศีลและจตุปาริสุทธิศีล ทำให้จิตปราศจากความเดือดร้อนและพร้อมต่อการพัฒนาสมาธิและวิปัสสนา เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 1

2) จิตตวิสุทธิ เป็นการฝึกจิตให้สงบและตั้งมั่น ปราศจากนิวรณ์ โดยอาศัยสมาธิเป็นฐาน ทำให้จิตมีกำลังและเหมาะแก่การกำหนดรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 2

3) ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นการพัฒนาปัญญาให้เห็นนามและรูปตามสภาวะที่เป็นจริง แยกนามธรรมและรูปธรรมออกจากกัน และลดความยึดถือว่าเป็นตัวตน บุคคล เรา หรือเขา เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 3

4) กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นการกำหนดรู้เหตุปัจจัยของนามรูป จนเข้าใจว่าสภาวธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัย ทำให้ข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวกับอดีต ปัจจุบัน อนาคต และกระบวนการปฏิบัติ เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 4

5) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นการใช้ปัญญาจำแนกว่าอะไรเป็นทางและอะไรมิใช่ทางของวิปัสสนา ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่หลงยึดติดในสภาวะหรือประสบการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างการภาวนา และสามารถดำเนินการปฏิบัติได้ถูกต้อง เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 5

6) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นการพัฒนาวิปัสสนาญาณอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การเห็นความเกิดดับของสภาวธรรมไปจนถึงอนุโลมญาณ ทำให้เห็นไตรลักษณ์ชัดเจนขึ้น คลายความยึดมั่น และวางใจเป็นกลางต่อสังขารทั้งหลาย จิตจึงโน้มไปสู่พระนิพพาน เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 6

7) ญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นความบริสุทธิ์แห่งความรู้เห็นในระดับอริยมรรค ประกอบด้วยมรรคญาณ 4 ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค ซึ่งทำหน้าที่ประหาณกิเลสตามลำดับ และมีผลญาณเกิดสืบต่อ นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้น เปรียบเหมือนรถผลัดที่ 7

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง “แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร” ผู้วิจัยอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

1. โครงสร้างและสาระสำคัญของวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร ผลการศึกษาพบว่า วิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตร ประกอบด้วย สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่การชำระความประพฤติให้บริสุทธิ์ การพัฒนาจิตให้ตั้งมั่น ไปจนถึงการพัฒนาปัญญาให้สามารถรู้เห็นสภาวธรรมตามความเป็นจริง การที่รถวินีตสูตรใช้อุปมาราชรถผลัดต่อเนื่องกัน จึงสะท้อนให้เห็นว่าวิสุทธิแต่ละขั้นมิใช่เป้าหมายที่แยกขาดจากกัน หากแต่เป็นกระบวนการที่แต่ละขั้นทำหน้าที่เป็นเหตุปัจจัยสนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติก้าวไปสู่ขั้นต่อไป จนถึงความหลุดพ้นอันเป็นจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ Anālayo (2026) ที่อธิบายว่า วิสุทธิทั้ง 7 ในรถวินีตสูตรมีลักษณะเป็นลำดับขั้นของการพัฒนาโดยสีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิสัมพันธ์กับการพัฒนาศีลและสมาธิ ขณะที่วิสุทธิขั้นต่อ ๆ มาเป็นการพัฒนาความเห็น ความเข้าใจเหตุปัจจัย และการเจริญวิปัสสนาปัญญาจนถึงระดับโลกุตตระ ทั้งยังชี้ว่าโครงสร้างวิสุทธิ 7 ในรถวินีตสูตรกลายเป็นกรอบสำคัญของการจัดระบบการปฏิบัติในคัมภีร์วิสุทธิมรรคภายหลัง นอกจากนี้ พระภัทรพล วิสุทฺโธ (2564) พบว่า การเจริญศีล สมาธิ และปัญญาตามลำดับสัมพันธ์โดยตรงกับการเกิดวิสุทธิ 7 และนำไปสู่ปัญญาที่รู้แจ้งอริยสัจ มรรค ผล และนิพพาน

ในทำนองเดียวกัน พระครูปทุมภาวนาจารย์ วีระนนท์ วีระนนฺโท และกมลาศ ภูวชนาธิพงศ์ (2563) อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวิปัสสนากรรมฐานกับไตรสิกขาว่า ผู้ปฏิบัติต้องพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญาอย่างต่อเนื่อง โดยการเจริญสติปัฏฐาน 4 ทำให้เกิดความรู้เห็นรูปนามตามความเป็นจริง เข้าใจไตรลักษณ์ และ

พัฒนาไปสู่มรรคผลตามลำดับ จึงสนับสนุนข้อค้นพบของการวิจัยครั้งนี้ว่า วิสุทธิ 7 มิใช่เพียงการจำแนกคุณสมบัติแห่งความบริสุทธิ์ออกเป็น 7 ประการ แต่เป็นโครงสร้างเชิงกระบวนการที่แสดงพัฒนาการของผู้ปฏิบัติจากศีล สมาธิ ไปสู่ปัญญาอย่างเป็นระบบ

2. การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า วิปัสสนาภาวนาเป็นกระบวนการอบรมปัญญาเพื่อให้รู้เห็นรูปธรรมและนามธรรมตามสภาวะที่เป็นจริง โดยอาศัยสติ สมาธิ และสัมปชัญญะเป็นองค์ประกอบสำคัญ ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้สภาวธรรมที่ปรากฏในปัจจุบันอย่างต่อเนื่องจนสามารถเห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของสภาวธรรมตามหลักอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา กระบวนการดังกล่าวสามารถดำเนินได้ทั้งในลักษณะที่อาศัยสมถะเป็นบาทก่อนเข้าสู่วิปัสสนา และในลักษณะของการเจริญวิปัสสนาโดยตรงตามกำลังของสมาธิที่เหมาะสม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับพระครูปฐมธรรมรักษ์ (ประสิทธิ์ชัย คำดี) และพระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร (2567) ซึ่งพบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งให้เกิดปัญญารู้รูปนามตามความเป็นจริง โดยอาศัยการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมตามหลักสติปัฏฐาน 4 ควบคู่กับการพัฒนาสติและสมาธิ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถละความยึดมั่นและพัฒนาปัญญาไปสู่ความพ้นทุกข์ เช่นเดียวกับพระณัฐพล กมฺมสุทฺโธ เครือกนก และพระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร (2567) ที่พบว่า แม้วิธีการเบื้องต้นของแต่ละสำนักอาจแตกต่างกัน แต่ในระดับวิปัสสนาต่างอาศัยสติปัฏฐาน 4 เป็นกรอบสำคัญในการกำหนดรู้กาย เวทนา จิต และธรรม และนำไปสู่การเห็นสภาวธรรมตามกฎไตรลักษณ์

นอกจากนี้ พระมหาศาสตรา กำรูป (2568) พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาสามารถดำเนินได้ทั้งแบบสมถยานิกและวิปัสสนายานิก โดยผู้ปฏิบัติอาศัยความเพียร สติ และสัมปชัญญะกำหนดรู้รูปนามอย่างต่อเนื่องจนเกิดความเข้าใจในไตรลักษณ์และพัฒนาไปสู่วิปัสสนาญาณระดับต่าง ๆ ผลดังกล่าวจึงสนับสนุนข้อค้นพบของการวิจัยนี้ว่า หัวใจสำคัญของวิปัสสนาภาวนาอยู่ที่การรู้สภาวธรรมตามความเป็นจริง มิใช่การเพ่งหรือคิดวิเคราะห์เชิงแนวคิด แต่เป็นการพัฒนาสติ สมาธิ และปัญญาให้สามารถประจักษ์ความเปลี่ยนแปลงและความไม่มีตัวตนของรูปนามได้โดยตรง

3. แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร ยังพบว่า การเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาควรดำเนินไปอย่างมีลำดับและต่อเนื่อง โดยเริ่มจากสีลวิสุทธิซึ่งทำหน้าที่วางพื้นฐานด้านความประพฤติ ต่อด้วยจิตตวิสุทธิซึ่งเป็นการทำจิตให้ตั้งมั่นและลดอำนาจของนิวรณ์ จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญา ได้แก่ ทิฏฐิวิสุทธิที่ช่วยให้จำแนกรูปนามได้ กังขาวิตรณวิสุทธิที่ช่วยให้เข้าใจเหตุปัจจัยและข้ามพ้นความสงสัย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิที่ช่วยให้จำแนกทางปฏิบัติที่ถูกต้องออกจากสิ่งที่มิใช่ทาง ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิซึ่งเป็นการพัฒนาวิปัสสนาญาณตามลำดับ และญาณทัสสนวิสุทธิซึ่งสัมพันธ์กับการเข้าถึงอริยมรรค อริยผล และความรู้แจ้งในระดับโลกุตตระ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับเพชรชรินทร์ พรนภดล (2564) ซึ่งศึกษาการปฏิบัติสุทธวิปัสสนาตามหลักบันได 7 ขั้น และพบว่าการปฏิบัติสามารถจัดเป็นลำดับตามพัฒนาการของปัญญา ตั้งแต่การเห็นรูปนาม รู้เหตุปัจจัย เห็นไตรลักษณ์ เห็นโทษของรูปนาม เกิดความเบื่อหน่ายและความต้องการหลุดพ้น จนกระทั่งเกิดปัญญาวางเฉยและดำเนินไปสู่นิพพาน โดยโครงสร้างดังกล่าวเชื่อมโยงกับวิสุทธิ 7 และวิปัสสนาญาณอย่างชัดเจน

ขณะเดียวกัน พระสมุห์ก้องณพัฒน์ ฐานากโร (วัฒนะบวรโยธิน) (2568) วิเคราะห์อุทยัพพยานุปัสสนาญาณและพบว่า การเห็นความเกิดดับของรูปนามเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจากความรู้เชิงปริยัติไปสู่การรู้เห็นเชิงประจักษ์ และเป็นฐานของการพัฒนาวิปัสสนาญาณขั้นต่อไป โดยผู้ปฏิบัติต้องสามารถก้าวข้ามวิปัสสนูปกิเลสและพัฒนาปัญญาไปตามลำดับ ส่วนพระจารุพร ตปสีโล คงคาทิพย์ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ และประเวศ อินทองปาน (2568) พบว่า อนุโลมญาณเป็นญาณช่วงปลายของกระบวนการวิปัสสนาที่เกิดจากการพิจารณารูปนามตามไตรลักษณ์อย่างต่อเนื่อง และสัมพันธ์กับลำดับวิสุทธิ 7 ในฐานะกระบวนการที่ทำให้ไตรสิกขาบริบูรณ์เป็นขั้น ๆ ก่อนเข้าสู่อริยมรรคและอริยผล

ดังนั้น ผลการวิจัยครั้งนี้จึงแสดงให้เห็นว่า วิสุทธิ 7 สามารถใช้เป็นกรอบเชิงกระบวนการสำหรับอธิบายและกำกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างเป็นระบบ โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงการรักษาศีล การพัฒนาสมาธิ การกำหนดรู้รูปนาม การเข้าใจเหตุปัจจัย การจำแนกทางและมิใช่ทาง และการพัฒนาวิปัสสนาญาณไปสู่ความรู้แจ้งตามลำดับ ความสำคัญของวิสุทธิ 7 จึงมิได้อยู่เพียงการจำแนกระดับความบริสุทธิ์ของผู้ปฏิบัติเท่านั้น หากยังเป็นโครงสร้างที่ช่วยอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขา สติปัฏฐาน วิปัสสนาญาณ และเป้าหมายแห่งการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาทให้มีความชัดเจนและเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้จากการวิจัยเรื่อง “แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร” สรุปเป็น SĀRATHI Model ซึ่งสะท้อนกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับจากศีล สมาธิ และปัญญา ดังนี้

ภาพที่ 1 SĀRATHI Model

ที่มา: ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

S – S**ī**la Foundation (สีลวิสุทธิ) การวางรากฐานด้วยศีล ให้กาย วาจา และอาชีวะบริสุทธิ์ เป็นพื้นฐานให้จิตสงบและพร้อมต่อการภาวนา

Ā – Awareness and Concentration (จิตตวิสุทธิ) การมีสติ ความรู้ตัว และความตั้งมั่นของจิต พ้นจากนิวรณ์ และพร้อมกำหนดรู้สภาวธรรม

R – Reality of N**ā**ma-R**ū**pa (ทิฏฐิวิสุทธิ) การเห็นนามรูปตามความเป็นจริง ไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือบุคคล

A – Abandoning Doubt (กังขาวิตรณวิสุทธิ) การเข้าใจนามรูปตามเหตุปัจจัย จนข้ามพ้นความสงสัยในการปฏิบัติและหลักธรรม

T – Testing Path and Non-path (มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ) การจำแนกทางและมิใช่ทางของวิปัสสนา ไม่หลงติดในประสบการณ์ระหว่างปฏิบัติ

H – Higher Insight Progression (ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ) การพัฒนาวิปัสสนาญาณตามลำดับ จนเห็นความเกิดดับและไตรลักษณ์

I – Insight Realization (ญาณทัสสนวิสุทธิ) การรู้แจ้งอริยมรรค อันเป็นวิสุทธิขั้นสุดท้ายที่นำไปสู่ความหลุดพ้น

ดังนั้น S**Ā**RATHI Model จึงเป็นองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงมิติด้านคัมภีร์ หลักธรรม และการปฏิบัติ โดยวิสุทธิ 7 ทำหน้าที่เสมือนสารถีนำผู้ปฏิบัติไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “แนวทางการเจริญวิสุทธิ 7 เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในรถวินีตสูตร” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า วิสุทธิ 7 เป็นกระบวนการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่ ศีล สมาธิ และปัญญา ได้แก่ ศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งแต่ละขั้นมีความสัมพันธ์เกื้อหนุนกัน เปรียบเสมือนราชรถ 7 ผลัด และมีจุดมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอาศัยสติปัฏฐาน 4 และการพิจารณาวิปัสสนาภูมิ ได้แก่ ขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 อริยสัจ 4 และปฏิจจสมุปบาท เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นรูปนามตามความเป็นจริงและเห็นไตรลักษณ์ ดังนั้น วิสุทธิ 7 จึงเป็นแนวทางที่เชื่อมโยงไตรสิกขา กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ และมุ่งนำผู้ปฏิบัติไปสู่การดับทุกข์และความหลุดพ้น

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรส่งเสริมให้หน่วยงานด้านพระพุทธศาสนา เช่น มหาเถรสมาคม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนา นำหลักวิสุทธิ 7 ไปพัฒนาเป็นกรอบแนวทางหรือหลักสูตรสำหรับการเผยแผ่และส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างเป็นระบบ

2) ควรกำหนดระบบสนับสนุนด้านองค์ความรู้ บุคลากร และพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อให้การถ่ายทอดหลักวิสุทธิ 7 เป็นไปอย่างถูกต้อง สอดคล้องกับพระไตรปิฎกและคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

3) ควรจัดให้มีระบบติดตามและประเมินผลการนำแนวทางวิสุทธิ 7 ไปใช้ในการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อพัฒนารูปแบบการดำเนินงานให้มีความต่อเนื่อง เหมาะสมกับบริบท และสามารถขยายผลได้ในระยะยาว

2. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ประโยชน์

1) ควรนำแนวทางวิสุทธิ 7 ไปประยุกต์ใช้ในการจัดกิจกรรมปฏิบัติธรรม การอบรม และการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับลำดับการพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา

2) ควรประยุกต์ใช้วิสุทธิ 7 เป็นกรอบในการพัฒนาผู้ปฏิบัติอย่างเป็นลำดับ ตั้งแต่การเตรียมพื้นฐานด้านศีล การพัฒนาจิตให้ตั้งมั่น การกำหนดรู้สภาวธรรม ไปจนถึงการพัฒนาวิปัสสนาปัญญา โดยมีพระวิปัสสนาจารย์หรือผู้มีความรู้คอยให้คำแนะนำอย่างเหมาะสม

3) ควรส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัตินำหลักวิสุทธิ 7 ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะการรักษาศีล การฝึกสติ การพัฒนาสมาธิ และการพิจารณาเหตุปัจจัยของสภาวธรรม เพื่อให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเชื่อมโยงกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นรูปธรรม

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิจัยเชิงลึกเกี่ยวกับการเจริญศีลในวิสุทธิ 7 เพื่อวิเคราะห์บทบาทของสีลวิสุทธิในฐานะพื้นฐานของการพัฒนาจิตและปัญญา ตลอดจนสังเคราะห์แนวทางการนำไปใช้ในการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

2) ควรศึกษาวิจัยเชิงลึกเกี่ยวกับการเจริญสมาธิในวิสุทธิ 7 โดยเฉพาะจิตตวิสุทธิ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิ การละนิวรณ์ และความพร้อมของจิตต่อการพัฒนาวิปัสสนาปัญญา

3) ควรศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการเจริญปัญญาในวิสุทธิ 7 ควบคู่กับการวิจัยภาคสนาม เพื่อติดตามและประเมินผลการนำแนวทางวิสุทธิ 7 ไปใช้กับผู้ปฏิบัติธรรมในบริบทต่าง ๆ และพัฒนาเป็นรูปแบบการปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้ได้อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

ธนิต อยู่โพธิ์. (2540). *วิปัสสนานิยม* (พิมพ์ครั้งที่ 7). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูปฐมธรรมรักษ์ (ประสิทธิ์ชัย คำดี), และพระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร. (2567). การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 20*(3), 60–73. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/272147

พระครูปทุมภาวนาจารย์ วีระนนท์ วีระนนฺโท, และกมลาศ ภูวชนาธิพงศ์. (2563). ความสัมพันธ์วิปัสสนากรรมฐานกับหลักไตรสิกขา. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, 5*(3). https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/241660

พระครูปริยัติกาญจนโชติ (มานิตย์ ธมฺมโชโต). (2554). *ศึกษาจิตตวิสุทธิในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระจารุพร ตปสีโล คงคาทิพย์, พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, และประเวศ อินทองปาน. (2568). วิเคราะห์การเกิดขึ้นของอนุโลมญาณในการเจริญวิปัสสนาภาวนา. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 11*(3), 1232–1246. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/282714

พระณัฐพล กมฺมสุทฺโธ เครือกนก, และพระมหาวิโรจน์ คุตฺตวีโร. (2567). วิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 ของสำนักปฏิบัติธรรมวัดศิลามูล จ.นครปฐม. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 10*(3), 219–230. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/274774

พระนิคม ธมฺมธโร (พงษ์สมุทร). (2556). *การศึกษาเปรียบเทียบคำสอนเรื่องศีลในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระบุญชู กัลณา. (2551). *การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่]. https://doi.org/10.14457/CMU.the.2008.326

พระภัทรพล วิสุทฺโธ. (2564). ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอัฏฐังคิกสูตร. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 7*(2), 119–128. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/249946

พระมหาณรงค์ ปญฺญาวุฑฺโฒ (โหลแก้ว), วิโรจน์ คุ้มครอง, และชัยชาญ ศรีหานู. (2568). แนวทางการเจริญสติปัฏฐาน 4 ในโพธิปักขิยธรรมเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 11*(3), 947–964.

พระมหานิรัญ ชิตมาโร (บำเรอสงค์). (2555). *ศึกษาพุทธวิธีการสอนวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระมหาไพฑูรย์ กตปุญโญ (สิงหะ). (2561). *ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยอาศัยการกำหนดรู้จิตเป็นอารมณ์* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระมหาศาสตรา กำรูป. (2568). วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานของสำนักปฏิบัติธรรมวัดพระธาตุช่อแฮ พระอารามหลวง อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 7*(5), 935–942. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/278509

พระสมุห์ก้องณพัฒน์ ฐานากโร (วัฒนะบวรโยธิน). (2568). ญาณเห็นเกิดดับ: แก่นกลางของวิปัสสนาญาณในพระพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 11*(3), 1187–1201. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/281488

เพชรชรินทร์ พรนภดล. (2564). ศึกษาการสอนและการสอบอารมณ์กรรมฐานการปฏิบัติสุทธวิปัสสนาตามหลักบันได 7 ขั้น ของพระภาวนาพิศาลเมธี วิ. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์, 7*(2), 152–162.
https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Palisueksabuddhaghosa/article/view/249991

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

แม่ชีปฐมา มุทธาประนัง. (2560). *ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอัชฌัตตานิจจสูตร* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

Anālayo, Bh. (2026). Rathavinīta Sutta. In *Encyclopedia of Buddhism*. University of Hamburg.

วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

AN ANALYSIS OF SAMMĀ-ĀJIVA TEACHING FOR SUPPORTING THE MORAL LIFE

พระ อรรคเดช เตชธมฺโม (อาสาสรรพกิจ)[1], พระมหาวัฒนา ปญฺญาทีโป[2], วิโรจน์ คุ้มครอง[3]

Phra Akkadej Techthammo (Asasuppagit)[1], Phramaha Wattana PaÑÑādīpo[2], Viroj Koomkrong[3]

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-3]
Doctor of Philosophy (Vipassana Meditation) Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-3]

Corresponding Author Email: phra.akkadej@gmail.com[1], Wattana123@gmail.com[2], viroj_koom@gmail.com[3]

Received: 3 September 2026; Revised: 23 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

พระอรรคเดช (เตชธมฺโม/อาสาสรรพกิจ, พระมหาวัฒนา ปญฺญาทีโป,
วิโรจน์ คุ้มครอง

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และ 3) ศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หนังสือ ตำรา งานวิจัย และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง เครื่องมือที่ใช้คือแบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การตีความเชิงคัมภีร์ และการสังเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) สัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอริยมรรคมีองค์ 8 อยู่ในหมวดศีล มีสาระสำคัญคือการละมิจฉาอาชีวะและดำรงชีวิตด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ โดยครอบคลุมทั้งเจตนา การเลือกอาชีพ วิธีการประกอบอาชีพ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพ 2) หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม ได้แก่ ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 หิริ–โอตตัปปะ อัปปมาทธรรม และสังคหวัตถุ 4 ซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมการควบคุมตน ความสุจริต จิตสำนึก ความรับผิดชอบ และการสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อผู้อื่น และ 3) การวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม สามารถสังเคราะห์เป็นโมเดลสัมมาอาชีวะ 5 มิติ หรือ 5R–Right Livelihood Model ประกอบด้วย คิดชอบ เลือกอาชีพชอบ ปฏิบัติชอบ รับผิดชอบ และเกื้อกูลสังคม โดยองค์ประกอบทั้ง 5 มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตั้งแต่ระดับความคิดและเจตนาไปสู่การเลือกอาชีพ การปฏิบัติ การกำกับตน และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่สมดุลระหว่างประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม

คำสำคัญ: สัมมาอาชีวะ; การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม; พุทธจริยศาสตร์; อริยมรรคมีองค์ 8; 5R–Right Livelihood Model

AN ANALYSIS OF SAMMĀ-ĀJIVA TEACHING FOR SUPPORTING THE MORAL LIFE

Phra Akkadej (Techthammo/ Asasuppagit),
Phramaha Wattana Paññādīpo, Viroj Koomkrong

Abstract

This research aimed to: 1) study the principle of Right Livelihood in Theravāda Buddhist scriptures; 2) examine Buddhist principles related to the promotion of righteous living; and 3) analyze the principle of Right Livelihood as a means of promoting righteous living. This study employed documentary research by examining data from the Tipiṭaka, commentaries, Buddhist scriptures, books, textbooks, research studies, and relevant academic articles. The research instrument was a documentary data recording and analysis form. The data were analyzed through content analysis, scriptural interpretation, and descriptive synthesis.

The findings revealed that:

1) Right Livelihood is one of the factors of the Noble Eightfold Path and is classified under the category of morality (sīla). Its essential meaning lies in abandoning wrong livelihood and sustaining one's life through right means of living. It encompasses intention, occupational choice, methods of conducting one's occupation, and the consequences arising from occupational activities. 2) The Buddhist principles related to the promotion of righteous living include the Five Precepts, the Ten Wholesome Courses of Action, moral shame and moral dread (hiri–ottappa), heedfulness (appamāda), and the Four Bases of Social Solidarity (saṅgahavatthu). These principles contribute to self-regulation, integrity, moral consciousness, responsibility, and constructive relationships with others. 3) The analysis of Right Livelihood for the promotion of righteous living led to the synthesis of a five-dimensional model, namely the 5R–Right Livelihood Model, consisting of Right Thinking, Right Livelihood Choice, Right Practice, Responsibility, and Reciprocity. These five components are interrelated in a continuous process, beginning with thought and intention and extending to occupational choice, ethical practice, self-regulation, and responsibility toward the wider community. This process contributes to a balanced way of living that integrates personal benefit, the benefit of others, and the common good.

Keywords: Right Livelihood; righteous living; Buddhist ethics; Noble Eightfold Path; 5R–Right Livelihood Model

บทนำ

การประกอบอาชีพเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำเนินชีวิตมนุษย์ เพราะนอกจากเป็นช่องทางในการแสวงหาปัจจัยสำหรับการดำรงชีพแล้ว ยังสัมพันธ์กับคุณค่าในตนเอง ความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น คุณภาพชีวิต และบทบาทของบุคคลที่มีต่อสังคม งานศึกษาในปัจจุบันจึงมิได้พิจารณาคุณค่าของงานจากรายได้หรือความมั่นคงทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่ให้ความสำคัญกับแนวคิดงานที่มีความหมายและงานที่มีคุณค่ามากขึ้น Blustein, Lysova, and Duffy (2023) อธิบายว่า งานที่มีคุณค่าเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขพื้นฐานที่บุคคลควรได้รับจากการทำงาน ขณะที่งานที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับการรับรู้ถึงคุณค่า เป้าหมาย และความสำคัญของงานที่มีต่อชีวิต ทั้งสองมิติล้วนมีผลต่อบุคคล องค์กร และสังคมอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ Martela et al. (2021) พบจากการศึกษาแบบระยะยาวว่า ความเป็นอิสระในการทำงานและการรับรู้ว่างานของตนก่อประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้งานมีความหมายมากขึ้น สะท้อนให้เห็นว่า คุณค่าของการประกอบอาชีพมิได้ขึ้นอยู่กับผลตอบแทนเท่านั้น แต่รวมถึงคุณภาพของการกระทำและผลที่เกิดขึ้นต่อผู้อื่นด้วย

อย่างไรก็ตาม สภาพการทำงานและการประกอบอาชีพในสังคมปัจจุบันมีความซับซ้อนมากขึ้นจากการแข่งขันทางเศรษฐกิจ การขยายตัวของเทคโนโลยี รูปแบบธุรกิจใหม่ และแรงกดดันด้านผลประกอบการ ซึ่งอาจทำให้บุคคลต้องเผชิญสถานการณ์ที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจขัดแย้งกับหลักจริยธรรม ปัญหาจึงมิได้อยู่เพียงที่การประกอบอาชีพผิดกฎหมายอย่างชัดเจน แต่รวมถึงการหลอกลวง การบิดเบือนข้อมูล การเอารัดเอาเปรียบ การแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบ และการตัดสินใจที่อาจถูกต้องตามกฎระเบียบแต่ขาดความรับผิดชอบทางจริยธรรม การประกอบอาชีพของมนุษย์สัมพันธ์โดยตรงกับจริยธรรม เพราะทุกคนอยู่ทั้งในฐานะผู้ประกอบอาชีพและผู้รับผลจากสินค้าและบริการของผู้อื่น เมื่อการประกอบอาชีพขาดความสุจริตหรือมีการเอารัดเอาเปรียบ ย่อมนำไปสู่ความเดือดร้อนและปัญหาทางสังคม ขณะที่จริยธรรมวิชาชีพจะเกิดผลอย่างแท้จริงได้เมื่อพัฒนาจากข้อกำหนดภายนอกไปสู่มโนธรรมและความสำนึกรู้ผิดชอบชั่วดีของบุคคล

ในมิติทางพระพุทธศาสนา การดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพมิได้ถูกแยกออกจากการพัฒนาคุณธรรม เพราะการกระทำเพื่อหาเลี้ยงชีพย่อมสัมพันธ์กับเจตนา พฤติกรรม และผลแห่งการกระทำ Tablan (2020) วิเคราะห์ความหมายของการทำงานจากมุมมองพุทธจริยศาสตร์และเสนอว่า หลักกรรมทำให้มิติทางจิตใจและเจตนาของผู้ทำงานมีความสำคัญต่อการประเมินคุณค่าทางศีลธรรมของงาน การพิจารณาอาชีพจึงควรครอบคลุมทั้งคุณภาพชีวิตของผู้ทำงาน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การมีสติ และความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ขณะที่ กิจ ศรียะอาจ (2561) ซึ่งศึกษาพุทธจริยศาสตร์กับอาชีพในสมัยพุทธกาล พบว่าพระพุทธศาสนามีหลักจริยธรรมที่สามารถนำมาใช้เป็นกรอบกำกับการประกอบอาชีพ และสามารถประยุกต์ใช้กับการพัฒนาอาชีพในสังคมปัจจุบันได้ ประเด็นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจตามมุมมองพระพุทธศาสนามิได้แยกออกจากการพัฒนาคุณภาพทางจริยธรรมของบุคคล

ในบรรดาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ สัมมาอาชีวะ มีความสำคัญเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นหลักที่เชื่อมโยงการหาเลี้ยงชีพเข้ากับความถูกต้องทางศีลธรรมโดยตรง แต่

ในบริบทสังคมร่วมสมัย การพิจารณาสัมมาอาชีวะเพียงในความหมายว่า “การไม่ประกอบอาชีพที่ผิด” อาจยังไม่เพียงพอต่อการอธิบายสถานการณ์ทางอาชีพที่มีความซับซ้อน เพราะในอาชีพที่ดูเหมือนสุจริตอาจปรากฏวิธีการดำเนินงานที่ไม่เป็นธรรม หรือก่อผลกระทบต่อผู้บริโภค ผู้ร่วมงาน ชุมชน และสิ่งแวดล้อมได้ การศึกษาสัมมาอาชีวะจึงควรพิจารณาให้ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดและเจตนา การเลือกอาชีพ วิธีการทำงาน การควบคุมตน ตลอดจนความรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของ Vu and Gill (2023) ที่ศึกษาความรับผิดชอบต่อการสร้างงานที่มีความหมายจากมุมมองพุทธจริยศาสตร์ และชี้ว่าการทำงานจำเป็นต้องพิจารณาทั้งคุณค่าทางศีลธรรม ความสัมพันธ์ และความรับผิดชอบของบุคคลที่เกี่ยวข้อง มิใช่มองความหมายของงานในมิติทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว

จากสภาพปัญหาและแนวคิดดังกล่าว ยังมีประเด็นที่ควรศึกษาเพิ่มเติมว่า หลักสัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีสาระและขอบเขตอย่างไร หลักพุทธธรรมใดบ้างที่ทำหน้าที่สนับสนุนการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และเมื่อนำหลักเหล่านั้นมาวิเคราะห์ร่วมกันแล้วสามารถพัฒนาเป็นกรอบสำหรับการดำเนินชีวิตในบริบทปัจจุบันได้อย่างไร โดยเฉพาะการเชื่อมโยงตั้งแต่ระดับความคิดและเจตนาไปสู่การเลือกอาชีพ วิธีการทำงาน ความรับผิดชอบ และความเกื้อกูลต่อสังคม การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม” จึงมุ่งศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักธรรมเหล่านั้น เพื่อสังเคราะห์แนวทางการดำเนินชีวิตที่สามารถเชื่อมความสุจริตทางอาชีพ การพัฒนาคุณธรรมส่วนบุคคล และความรับผิดชอบต่อสังคมเข้าด้วยกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการประยุกต์หลักพุทธจริยศาสตร์ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพในสังคมร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม
3. เพื่อวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม” เป็นการศึกษาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะและหลักพุทธธรรมที่เกื้อหนุนต่อการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม โดยมุ่งวิเคราะห์สาระสำคัญ ความสัมพันธ์ และแนวทางการประยุกต์ใช้หลักสัมมาอาชีวะในการดำเนินชีวิตของบุคคลในบริบทสังคมร่วมสมัย ผู้วิจัยกำหนดวิธีดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. รูปแบบของงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็น การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับหลักสัมมาอาชีวะ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และแนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมดังกล่าวในการดำเนินชีวิต

2. แหล่งข้อมูลสำคัญ

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ อริยมรรค และการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และ 2) เอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ รายงานการวิจัย และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับสัมมาอาชีวะ พุทธจริยศาสตร์ จริยธรรมในการประกอบอาชีพ และการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

การคัดเลือกเอกสารใช้วิธีแบบเจาะจง (Purposive Selection) โดยกำหนดเกณฑ์ดังนี้ 1) มีเนื้อหาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยเฉพาะประเด็นสัมมาอาชีวะ อริยมรรค พุทธจริยศาสตร์ และการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม 2) เป็นแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา หนังสือวิชาการ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และบทความจากวารสารที่ผ่านการประเมินคุณภาพ 3) มีข้อมูลบรรณานุกรมและแหล่งที่มาชัดเจน สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้ และ 4) สำหรับเอกสารวิชาการร่วมสมัย ให้พิจารณาความทันสมัยและความเกี่ยวข้องกับบริบทการประกอบอาชีพและจริยธรรมในสังคมปัจจุบัน

3. เครื่องมือในการวิจัย

ครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อรวบรวม จัดหมวดหมู่ และวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1) ข้อมูลเกี่ยวกับหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ข้อมูลเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และ 3) ข้อมูลสำหรับวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวทางการประยุกต์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมในระดับบุคคล อาชีพ องค์กร และสังคม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้อง จากนั้นตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูล แล้วบันทึกและจัดหมวดหมู่ตามประเด็นศึกษา ได้แก่ หลักสัมมาอาชีวะ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และแนวทางการประยุกต์ใช้ โดยกรณีที่ข้อมูลแตกต่างกันจะตรวจสอบเปรียบเทียบกับคัมภีร์ปฐมภูมิและเอกสารวิชาการที่เชื่อถือได้ก่อนนำไปวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลการวิจัย

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการตีความและการสังเคราะห์เชิงพรรณนา โดยดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่ 1) วิเคราะห์ความหมาย หลักการ ขอบเขต และความสัมพันธ์ของสัมมาอาชีวะกับองค์ธรรมในอริยมรรค 2) วิเคราะห์และจัดหมวดหมู่หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และ 3) สังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสัมมาอาชีวะกับหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายกระบวนการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมในมิติของความคิด การตัดสินใจ การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์กับผู้อื่น และผลกระทบต่อสังคม

6. จริยธรรมในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารและไม่มีการเก็บข้อมูลจากมนุษย์โดยตรง ผู้วิจัยยึดหลักความซื่อสัตย์ทางวิชาการ โดยนำเสนอข้อมูลอย่างเป็นกลาง ไม่บิดเบือนความหมายของคัมภีร์หรือแนวคิดของเจ้าของผลงาน และแยกข้อเท็จจริงจากการวิเคราะห์ของผู้วิจัยอย่างชัดเจน พร้อมทั้งอ้างอิงแหล่งข้อมูลตามหลักวิชาการ ตรวจสอบความสอดคล้องของการอ้างอิง และเคารพสิทธิทางปัญญาเพื่อป้องกันการลอกเลียนผลงาน

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า สัมมาอาชีวะเป็นหลักธรรมสำคัญในอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งพระพุทธศาสนาเถรวาทให้ความสำคัญทั้งในฐานะหลักจริยธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตและในฐานะองค์ธรรมของกระบวนการพัฒนาจิตเพื่อความพ้นทุกข์ สาระสำคัญสามารถจำแนกได้ 4 ประเด็น ดังนี้

1) ความเป็นมาของหลักสัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะปรากฏอยู่ในหลัก อริยมรรคมีองค์ 8 อันเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ตามอริยสัจ 4 ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ โดยสัมมาอาชีวะเป็นองค์ที่ 5 ของอริยมรรค และเมื่อจัดตามหลักไตรสิกขา สัมมาอาชีวะจัดอยู่ในหมวด อธิศีลสิกขา ร่วมกับสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะ แสดงให้เห็นว่าการประกอบอาชีพและการเลี้ยงชีวิตมิได้แยกออกจากการพัฒนาทางศีลธรรม แต่ถือเป็นส่วนหนึ่งของการฝึกฝนพฤติกรรมให้สุจริตและเกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตและปัญญา ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยมรรคมีองค์ 8 ไว้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ และทรงอธิบายสัมมาอาชีวะว่า อริยสาวกละการเลี้ยงชีพที่ผิดแล้วดำรงชีวิตด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ (ที.ม. (ไทย) 10/299/348) จึงเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องสัมมาอาชีวะมีฐานมาจากการจำแนกวิถีการดำเนินชีวิตออกเป็นชอบและผิด โดยใช้คุณค่าทางศีลธรรมเป็นเครื่องกำกับ มิได้พิจารณาเพียงว่าการประกอบอาชีพนั้นก่อให้เกิดรายได้หรือความสำเร็จทางวัตถุเท่านั้น

หลักสัมมาอาชีวะได้รับการอธิบายอย่างเป็นระบบยิ่งขึ้นใน มหาจัตตารีสกสูตร ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ขององค์มรรคว่า สัมมาทิฏฐิเป็นองค์นำ บุคคลต้องรู้ชัดว่าอะไรเป็นมิจฉาอาชีวะและอะไรเป็น

สัมมาอาชีวะ แล้วจึงใช้ความเพียรและสติเพื่อละมิจฉาอาชีวะและทำสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม แสดงให้เห็นว่าสัมมาอาชีวะมิใช่เพียงรูปแบบของอาชีพ แต่เกี่ยวข้องกับความรู้ความเข้าใจ เจตนา การตัดสินใจ และการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลด้วย (ม.อุ. (ไทย) 14/140/179–180)

นอกจากนี้ สำหรับคฤหัสถ์ พระพุทธศาสนายังวางขอบเขตของการประกอบอาชีพไว้ชัดเจนในวณิชชสูตร โดยทรงแสดงการค้าขายที่อุบาสกไม่ควรประกอบ 5 ประการ ได้แก่ การค้าศัสตราวุธ การค้าสัตว์ การค้าเนื้อสัตว์ การค้าน้ำเมา และการค้ายาพิษ หลักดังกล่าวสะท้อนว่าอาชีพที่ชอบต้องพิจารณาผลกระทบที่มีต่อชีวิต ความปลอดภัย และความสงบสุขของผู้อื่นด้วย มิใช่พิจารณาเฉพาะความถูกต้องของวิธีหารายได้เท่านั้น (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/177)

2) ความหมายของสัมมาอาชีวะ

คำว่า “สัมมาอาชีวะ” หมายถึง การเลี้ยงชีพโดยชอบหรือการดำรงชีวิตด้วยวิธีการที่ถูกต้องตามหลักธรรม โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2564) อธิบายไว้ใน พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่าสัมมาอาชีวะ คือ เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ เว้นมิจฉาชีพ ประกอบสัมมาชีพ และจัดเป็นองค์ที่ 5 ในอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งอยู่ในหมวดศีลร่วมกับสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะ ความหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า สัมมาอาชีวะมิได้หมายถึงเพียงการมีอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงชีวิตเท่านั้น แต่หมายถึงการเลือกประกอบอาชีพและดำเนินการประกอบอาชีพด้วยความสุจริต โดยเว้นจากวิธีการหาเลี้ยงชีพที่ผิดหรือก่อให้เกิดการเบียดเบียน สอดคล้องกับพระไตรปิฎกที่อธิบายว่า อริยสาวกย่อมละมิจฉาอาชีวะและเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ (ม.อุ. (ไทย) 14/140/180) จึงสะท้อนสาระสำคัญของสัมมาอาชีวะ 2 ด้านควบคู่กัน คือ การละมิจฉาอาชีวะหรือวิธีเลี้ยงชีพที่ไม่ถูกต้อง และการประกอบสัมมาอาชีวะ หรือดำรงชีวิตด้วยการหาเลี้ยงชีพที่สุจริต ดังนั้น สัมมาอาชีวะจึงครอบคลุมทั้งประเภทของอาชีพ เจตนาในการประกอบอาชีพ และวิธีการแสวงหาปัจจัยในการดำรงชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

อรรถกถาสัจจวิภังค์อธิบายว่า การละมิจฉาอาชีวะ หมายถึง การละขาดจากอาชีวะอันลามก ส่วนสัมมาอาชีวะ หมายถึง อาชีวะอันเป็นกุศลที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ และคำว่า เลี้ยงชีวิตอยู่ หมายถึง การยังความเป็นไปแห่งชีวิตให้ดำเนินไป (วิภงฺค.อ. สัจจวิภังค์) ในทางตรงกันข้าม มิจฉาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพโดยไม่ชอบ ในมหาจัตตารีสกสูตรทรงยกตัวอย่าง ได้แก่ การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหว่านล้อม การพูดและเล็ม และการใช้ลาภต่อลาภ ซึ่งเป็นวิธีแสวงหาประโยชน์โดยอาศัยการหลอกลวงหรือเจตนาที่ไม่สุจริต (ม.อุ. (ไทย) 14/140/180) ดังนั้น เมื่อพิจารณาในความหมายกว้าง สัมมาอาชีวะจึงหมายถึงการประกอบอาชีพหรือการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีวิตที่มีความสุจริตทั้งในด้าน เจตนา วิธีการ และผลที่เกิดขึ้น ไม่อาศัยการหลอกลวง เอารัดเอาเปรียบ หรือสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น

3) องค์ประกอบและลักษณะของสัมมาอาชีวะ

จากการวิเคราะห์คัมภีร์พบว่า สัมมาอาชีวะสามารถจำแนกสาระสำคัญออกได้เป็น 2 ระดับ ตามมหาจัตตารีสกสูตร คือ

ระดับที่ 1 สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญและให้ผลคืออุปธิ หมายถึง การที่บุคคลทั่วไปหรืออริยสาวกละการเลี้ยงชีพที่ผิดและดำรงชีวิตด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ เป็นสัมมาอาชีวะในระดับโลกียะ ใช้เป็นหลักควบคุมการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตให้อยู่ในกรอบของความสุจริต ไม่เบียดเบียน และไม่แสวงหาประโยชน์ด้วยวิธีที่ผิดศีลธรรม

ระดับที่ 2 สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตรธรรมและเป็นองค์แห่งมรรค หมายถึง การงด การเว้น และการเว้นขาดจากมิจฉาอาชีวะของผู้ที่ดำเนินอยู่ในอริยมรรค ระดับนี้มิใช่เพียงการหลีกเลี่ยงอาชีพที่ไม่เหมาะสมภายนอก แต่เป็นการกำจัดเจตนาและสภาวธรรมฝ่ายอกุศลที่เป็นเหตุแห่งการเลี้ยงชีพโดยผิดด้วย (ม.อุ. (ไทย) 14/140/180)

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์กับองค์มรรคอื่น พบว่า สัมมาอาชีวะมิได้ทำงานอย่างโดดเดี่ยว พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ เป็นธรรมที่ห้อมล้อมและสนับสนุนสัมมาอาชีวะ กล่าวคือ สัมมาทิฏฐิทำหน้าที่รู้และจำแนกว่าการเลี้ยงชีพใดถูกหรือผิด สัมมาวายามะทำหน้าที่เพียรละวิธีการเลี้ยงชีพที่ผิดและพัฒนาวิธีการที่ถูกต้อง ส่วนสัมมาสติทำหน้าที่กำกับให้บุคคลรู้ตัวและระมัดระวังการดำเนินชีวิตมิให้กลับไปสู่มิจฉาอาชีวะ (ม.อุ. (ไทย) 14/140/179–180)

จากหลักฐานดังกล่าว ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์องค์ประกอบของสัมมาอาชีวะในเชิงการดำเนินชีวิตได้ 4 ประการ คือ (1) เจตนาชอบ มีความตั้งใจประกอบอาชีพโดยสุจริต ไม่มุ่งเบียดเบียนหรือเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น (2) อาชีพชอบ ประเภทของงานหรือธุรกิจต้องไม่ขัดต่อหลักศีลธรรม โดยเฉพาะไม่สัมพันธ์กับสิ่งที่ก่อให้เกิดการฆ่า การเบียดเบียน ความมึนเมา หรืออันตรายต่อชีวิต (3) วิธีการชอบ กระบวนการประกอบอาชีพต้องปราศจากการหลอกลวง คดโกง หว่านล้อมหรือแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบ และ (4) ผลชอบ ผลจากการประกอบอาชีพควรเกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของตนและไม่สร้างความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นและสังคม การสังเคราะห์ในลักษณะนี้สอดคล้องกับงานศึกษาสัมมาอาชีวะในพระไตรปิฎกของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เสนอให้พิจารณาทั้งแรงจูงใจ ตัวอาชีพ กระบวนการประกอบอาชีพ และผลที่เกิดจากการประกอบอาชีพ

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม พบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีหลักธรรมหลายหมวดที่ทำหน้าที่กำกับการดำเนินชีวิตของบุคคล ตั้งแต่การควบคุมพฤติกรรมทางกายและวาจา การพัฒนาจิตสำนึกในการละเว้นความชั่ว การส่งเสริมการกระทำที่เป็นกุศล ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลต่อบุคคลและสังคม จากการศึกษาสามารถสังเคราะห์หลักพุทธธรรมที่สัมพันธ์โดยตรงกับการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมได้ 5 ประการสำคัญ ได้แก่ ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 หิริและโอตตัปปะ อัปปมาทธรรม และสังคหวัตถุ 4 ดังนี้

1) ศีล 5 หลักควบคุมพฤติกรรมพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

ศีล 5 เป็นหลักปฏิบัติขั้นพื้นฐานสำหรับการดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์ ประกอบด้วย การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม การเว้นจากการกล่าวเท็จ และการเว้นจากการดื่มสุราและของมึนเมา พระพุทธศาสนาถือว่าศีลเป็นเครื่องควบคุมกายและ

วาจาให้ดำเนินไปในทางที่ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น โดยเฉพาะการไม่เบียดเบียนชีวิต ไม่ละเมิดทรัพย์สิน ไม่ละเมิดความสัมพันธ์ของผู้อื่น และไม่ใช้วาจาหลอกลวง (ที.ปา. (ไทย) 11/286/247; องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/172/227) พจนานุกรมพุทธศาสตร์อธิบายศีล 5 ว่าเป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา และเป็นการควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน เมื่อพิจารณาในมิติของการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม ศีล 5 จึงทำหน้าที่เป็น กรอบขั้นต่ำของพฤติกรรม ที่บุคคลควรรักษา กล่าวคือ การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องต้องไม่ตั้งอยู่บนการทำลายชีวิต การลักขโมยหรือคดโกง การละเมิดสิทธิของผู้อื่น การหลอกลวงด้วยวาจา และการปล่อยตนให้อยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งมึนเมาจนขาดสติ ดังนั้น ศีล 5 จึงเป็นฐานของความสุจริตและความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อสังคม

2) กุศลกรรมบถ 10 หลักกำกับการกระทำทางกาย วาจา และใจ

กุศลกรรมบถ 10 เป็นหลักธรรมที่ขยายขอบเขตของความประพฤติชอบให้ครอบคลุมทั้ง กาย วาจา และใจ ประกอบด้วย กายกรรม 3 คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม วจีกรรม 4 คือ เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม 3 คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่คิดพยาบาท และมีความเห็นชอบตามทำนองคลองธรรม พระไตรปิฎกแสดงกุศลกรรมบถไว้ในฐานะทางแห่งกรรมดีที่ครอบคลุมพฤติกรรมมนุษย์ทั้งสามทาง (ที.ปา. (ไทย) 11/360; อภิ.วิ. (ไทย) 35/1028) ผลการศึกษาพบว่า กุศลกรรมบถ 10 มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมมากกว่าการควบคุมการกระทำภายนอก เพราะรวมถึง เจตนาและสภาวะภายในจิตใจ ด้วย กล่าวคือ บุคคลอาจไม่ได้กระทำผิดทางกายหรือวาจา แต่หากจิตใจยังประกอบด้วยความโลภอยากได้ของผู้อื่น ความพยาบาท หรือความเห็นผิด การดำเนินชีวิตก็ยังมีปัจจัยภายในที่อาจนำไปสู่พฤติกรรมที่ไม่ชอบธรรมได้ กุศลกรรมบถจึงทำหน้าที่พัฒนาความสุจริต 3 ระดับ ได้แก่ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการดำเนินชีวิตอย่างมีจริยธรรม

3) หิริและโอตตัปปะ หลักสร้างจิตสำนึกและการยับยั้งตนจากความชั่ว

หิริ หมายถึง ความละอายต่อการกระทำความชั่วหรือการประพฤติทุจริต ส่วนโอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อผลของความชั่วและความเสียหายที่จะเกิดขึ้นจากการประพฤติไม่ถูกต้อง ในพระอภิธรรมปิฎกอธิบายว่า หิริคือความละอายต่อการประพฤติทุจริตและอกุศลบาปธรรม ส่วนโอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อการประพฤติทุจริตและอกุศลบาปธรรม (อภิ.สงฺ. (ไทย) 34/851) หิริและโอตตัปปะจึงเป็นกลไกทางจิตใจที่ช่วยให้บุคคลสามารถกำกับตนเองได้แม้ในสถานการณ์ที่ไม่มีบุคคลอื่นหรือกฎหมายภายนอกควบคุม หิริทำให้บุคคลไม่กระทำความชั่วเพราะตระหนักในคุณค่าของตนเอง ขณะที่โอตตัปปะทำให้พิจารณาถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้นทั้งต่อตนเองและผู้อื่น พระพุทธศาสนายกย่องหิริและโอตตัปปะว่าเป็นธรรมสำคัญต่อการพัฒนาศีล โดยหิริโอตตัปปสูตรแสดงความสัมพันธ์ว่า เมื่อหิริและโอตตัปปะไม่มี ย่อมส่งผลกระทบต่ออินทรียสังวรและศีลตามลำดับ (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/65) ดังนั้น ในการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม หิริและโอตตัปปะทำหน้าที่เป็นจิตสำนึกภายใน ที่ป้องกันมิให้บุคคลแสวงหาประโยชน์ด้วยวิธีที่ไม่ถูกต้อง แม้การกระทำนั้นอาจหลีกเลี่ยงการ

ตรวจสอบจากกฎหมายหรือสังคมได้ก็ตาม จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยยกระดับการประพฤติจากการไม่ทำผิดเพราะกลัวโทษภายนอกไปสู่การไม่ทำผิดเพราะมีจิตสำนึกทางศีลธรรม

4) อัปปมาทธรรม หลักแห่งความไม่ประมาทและความรับผิดชอบ

อัปปมาทะ หมายถึง ความไม่ประมาท การมีสติระมัดระวัง และการไม่ปล่อยชีวิตให้ดำเนินไปตามความเคยชินหรือกิเลสโดยปราศจากการพิจารณา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความไม่ประมาทในฐานะหลักที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนากุศลธรรม โดยในพระไตรปิฎกมีพระสูตรจำนวนมากที่แสดงอัปปมาทะเป็นเหตุแห่งการเจริญธรรม และเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรม เมื่อประยุกต์กับการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม อัปปมาทธรรมทำหน้าที่กำกับให้บุคคลมีสติในการคิด การตัดสินใจ และการกระทำ รู้จักพิจารณาผลกระทบก่อนดำเนินการ และไม่ปล่อยตนให้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความโลภ ความโกรธ หรือความหลงโดยง่าย โดยเฉพาะการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สิน ผลประโยชน์ หน้าที่การงาน และความสัมพันธ์กับผู้อื่น ความไม่ประมาทจึงสัมพันธ์กับความรับผิดชอบ กล่าวคือ บุคคลต้องตระหนักถึงผลของการกระทำของตนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ตลอดจนรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นและสังคม

5) สังคหวัตถุ 4 หลักการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูล

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวและประสานบุคคลให้อยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ประกอบด้วย ทาน การให้และแบ่งปัน ปิยวาจา การกล่าววาจาที่เป็นประโยชน์และเป็นที่รัก อัตถจริยา การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ และ สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอหรือร่วมทุกข์ร่วมสุขอย่างเหมาะสม พระไตรปิฎกแสดงสังคหวัตถุ 4 ว่าเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวบุคคลและหมู่ชน (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/32/50) ผลการศึกษาพบว่า สังคหวัตถุ 4 ช่วยขยายความหมายของการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมจากการไม่เบียดเบียนไปสู่การสร้างประโยชน์แก่ผู้อื่น กล่าวคือ บุคคลที่ดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมมิได้เพียงเว้นการทำความเสียหายแก่สังคม แต่ควรมีความเอื้อเฟื้อ แบ่งปัน ใช้วาจาที่สร้างสรรค์ กระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ และปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเสมอภาค หลักธรรมนี้จึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ความไว้วางใจ และความร่วมมือในครอบครัว องค์กร และสังคม

สรุปผลการสังเคราะห์หลักพุทธธรรมทั้ง 5 ประการมีความสัมพันธ์กันในการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม สามารถจำแนกได้เป็น 4 มิติสำคัญ คือ

ตารางที่ 1 หลักธรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์กันในการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

มิติการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม	หลักธรรมสำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
1. การควบคุมตน	ศีล 5	ไม่เบียดเบียนและไม่ละเมิดผู้อื่น
2. การพัฒนาความสุจริต	กุศลกรรมบถ 10	สุจริตทางกาย วาจา และใจ
3. การพัฒนาจิตสำนึกและความรับผิดชอบ	หิริ–โอตตัปปะ และอัปปมาทธรรม	ยับยั้งความชั่ว มีสติ รอบคอบ และรับผิดชอบต่อผลของการกระทำ

มิติการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม	หลักธรรมสำคัญ	ผลที่เกิดขึ้น
4. การสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูล	สังคหวัตถุ 4	ช่วยเหลือ แบ่งปัน สื่อสารอย่างสร้างสรรค์ และอยู่ร่วมกันอย่างเป็นธรรม

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

ผลการวิจัยพบว่า หลักสัมมาอาชีวะเป็นหลักสำคัญในการกำกับการดำเนินชีวิตของบุคคลให้ตั้งอยู่บนความสุจริต ความไม่เบียดเบียน และความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม โดยมิได้จำกัดความหมายอยู่เพียงการเลือกประกอบอาชีพที่ถูกต้องเท่านั้น แต่ครอบคลุมตั้งแต่เจตนาในการประกอบอาชีพ วิธีการแสวงหาปัจจัยเลี้ยงชีพ การปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพ เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง สามารถจำแนกสาระสำคัญของการนำสัมมาอาชีวะมาใช้ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมได้ 5 ประการ ดังนี้

1. การมีเจตนาและความคิดที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต

สัมมาอาชีวะต้องเริ่มต้นจากความเห็นและเจตนาที่ถูกต้อง บุคคลจำเป็นต้องพิจารณาว่าอาชีพหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ตนเลือกนั้นก่อให้เกิดคุณหรือโทษต่อชีวิตอย่างไร มิใช่ตัดสินคุณค่าของอาชีพจากรายได้หรือผลประโยชน์ทางวัตถุเพียงอย่างเดียว หลักสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะจึงเป็นฐานสำคัญที่ช่วยกำกับให้บุคคลรู้จักแยกแยะสัมมาอาชีวะออกจากมิจฉาอาชีวะ และตัดสินใจโดยคำนึงถึงผลกระทบทางศีลธรรมควบคู่กับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ แนวคิดนี้สอดคล้องกับ พุทธเศรษฐศาสตร์ของ P. A. Payutto ที่อธิบายว่า เศรษฐกิจที่ถูกต้องต้องเป็นทางสายกลางและต้องนำไปสู่ true well-being หรือความอยู่ดีที่แท้จริง มิใช่การเพิ่มความพึงพอใจจากการบริโภคอย่างไร้ขอบเขต โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจต้องสนับสนุนคุณภาพชีวิต การพัฒนามนุษย์ และความเป็นอยู่ที่ดีอย่างแท้จริง (Payutto, 1994) นอกจากนี้ Schumacher (1973) เสนอว่า คุณค่าของการทำงานไม่ได้อยู่ที่ค่าจ้างหรือผลผลิตเท่านั้น แต่การทำงานควรช่วยพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ สร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น และเกื้อหนุนการดำรงชีวิตที่มีความหมาย แนวคิดดังกล่าวช่วยยืนยันว่าเจตนาและเป้าหมายของการประกอบอาชีพเป็นองค์ประกอบสำคัญของสัมมาอาชีวะ มิใช่พิจารณาเฉพาะประเภทอาชีพเท่านั้น ดังนั้น การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมในมิตินี้จึงหมายถึงการมีความคิดชอบ คือ รู้จักประเมินคุณค่าของงานจากความสุจริต คุณประโยชน์ และผลกระทบที่มีต่อชีวิต มากกว่าการใช้รายได้หรือความสำเร็จทางวัตถุเป็นเกณฑ์เพียงประการเดียว

2. การเลือกประกอบอาชีพที่สุจริตและไม่เบียดเบียน

หลักสัมมาอาชีวะกำหนดให้บุคคลเว้นจากการประกอบอาชีพที่ก่อให้เกิดการเบียดเบียน ความสูญเสีย หรือความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น และเลือกอาชีพที่สามารถดำรงชีวิตได้โดยสุจริต หลักดังกล่าวสอดคล้องโดยตรงกับแนวคิดอหิงสา ซึ่งเป็นฐานสำคัญของพุทธจริยศาสตร์และเป็นหลักสำคัญในแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ของ Schumacher (1973)ที่เสนอว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจควรลดการใช้ความรุนแรงต่อมนุษย์

และธรรมชาติ รวมทั้งไม่ใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยหรือทำลายล้าง Kesara Bhikkhu (2021) ศึกษาสัมมาอาชีวะสำหรับคฤหัสถ์จากวณิชชสูตร อาทิยสูตร ทีฆชาณุสูตร และสิงคาลกสูตร พบว่า สัมมาอาชีวะมีสาระสำคัญทั้งในด้าน การเว้นมิจฉาอาชีวะ และ การประกอบสัมมาอาชีวะด้วยสัมมาทิฏฐิและสัมมาวายามะ แสดงให้เห็นว่าอาชีพที่ชอบธรรมมิได้พิจารณาเฉพาะการหลีกเลี่ยงอาชีพต้องห้าม แต่ต้องประกอบด้วยความเห็นและความเพียรที่ถูกต้องด้วย เมื่อพิจารณาในบริบทสังคมปัจจุบัน หลักสัมมาอาชีวะจึงสามารถใช้เป็นเกณฑ์พิจารณาอาชีพใน 2 มิติ ได้แก่ ความสุจริตของอาชีพ และ ผลกระทบของอาชีพ กล่าวคือ แม้อาชีพหรือกิจกรรมหนึ่งอาจไม่ผิดกฎหมาย แต่หากก่อให้เกิดความเสียหายต่อสุขภาพ ชีวิต สังคม หรือสิ่งแวดล้อม ก็จำเป็นต้องพิจารณาว่าสอดคล้องกับหลักสัมมาอาชีวะเพียงใด

3. การใช้วิธีการประกอบอาชีพที่ซื่อสัตย์ โปร่งใส และเป็นธรรม

สัมมาอาชีวะมิได้พิจารณาเพียงว่าประกอบอาชีพอะไรแต่ต้องพิจารณาว่า ประกอบอาชีพนั้นอย่างไรด้วย บุคคลอาจประกอบอาชีพที่สุจริตโดยทั่วไป แต่หากใช้วิธีการหลอกลวง คดโกง บิดเบือนข้อมูล เอาเปรียบลูกค้า ลูกจ้าง หรือผู้ร่วมธุรกิจ ก็ย่อมไม่สอดคล้องกับสัมมาอาชีวะ ผลการศึกษาของ Kyaw (2017) เกี่ยวกับชาวพุทธพม่าและจริยธรรมทางธุรกิจ พบว่า ผู้ประกอบธุรกิจชาวพุทธต้องเผชิญกับความขัดแย้งทางศีลธรรมในการประกอบอาชีพ และมีการนำหลักศีลและจริยธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ประกอบการตัดสินใจทางธุรกิจ แสดงให้เห็นว่าสัมมาอาชีวะมิใช่หลักนามธรรม แต่สามารถทำหน้าที่เป็นกรอบการพิจารณาปัญหาทางจริยธรรมในการประกอบธุรกิจจริงได้ เมื่อเทียบกับแนวคิดด้านจริยธรรมธุรกิจสมัยใหม่ ยังมีความสอดคล้องกับ Stakeholder Theory ของ Freeman (1984) ซึ่งเสนอว่า การดำเนินธุรกิจไม่ควรมุ่งสร้างคุณค่าให้แก่ผู้ถือหุ้นเพียงกลุ่มเดียว แต่ควรคำนึงถึงลูกค้า พนักงาน ผู้ขาย ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มอื่นด้วย แนวคิดนี้ช่วยขยายความของสัมมาอาชีวะในมิติการปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นธรรมและไม่เอารัดเอาเปรียบ ดังนั้น การประกอบสัมมาอาชีวะในประเด็นนี้จึงหมายถึงปฏิบัติชอบ คือ มีความซื่อสัตย์ โปร่งใส ไม่หลอกลวง รักษาสัญญา เคารพสิทธิของผู้อื่น และจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

4. การกำกับตนด้วยจิตสำนึก สติ และความรับผิดชอบ

การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมไม่อาจอาศัยเพียงกฎหมายหรือกฎระเบียบภายนอก แต่จำเป็นต้องมีระบบควบคุมภายใน ได้แก่ หิริ โอตตัปปะ สติ และอัปปมาทะ ซึ่งทำให้บุคคลสามารถยับยั้งตนเองจากการแสวงหาผลประโยชน์ที่ไม่ถูกต้อง แม้การกระทำนั้นจะหลีกเลี่ยงการตรวจสอบจากภายนอกได้ก็ตาม แนวคิดนี้สอดคล้องกับงานศึกษาด้าน Right Mindfulness ในบริบทองค์กร ซึ่งชี้ว่า สัมมาสติในพระพุทธศาสนาเป็นภาวะที่มีฐานทางจริยธรรม ช่วยให้บุคคลไวต่อสิ่งแวดล้อม ควบคุมความปรารถนาที่ไม่เหมาะสม และเกิดการเปลี่ยนแปลงภายใน มิใช่เพียงเทคนิคการฝึกสมาธิเท่านั้น ในด้านพุทธเศรษฐศาสตร์ Payutto (1994) ยังเสนอว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่สามารถแยกออกจากคุณค่าและจริยธรรม เพราะการตัดสินใจทางเศรษฐกิจเกี่ยวข้องกับความต้องการ แรงจูงใจ และคุณภาพชีวิตของมนุษย์โดยตรง เศรษฐศาสตร์จึงต้องคำนึงถึงมิติของธรรมะและเหตุปัจจัยของการกระทำด้วย ดังนั้น สัมมาอาชีวะในมิตินี้จึงเป็นความรับผิดชอบจากภายใน กล่าวคือ บุคคลไม่งดเว้นความผิดเพียงเพราะกลัวโทษ แต่เกิดจากความละอายต่อความชั่ว ความเกรงกลัวต่อ

ผลเสีย และความตระหนักถึงผลที่จะเกิดแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งช่วยยกระดับจากการปฏิบัติตามกฎหมายไปสู่การดำเนินชีวิตด้วยจริยธรรม

5. การสร้างประโยชน์ร่วมและความรับผิดชอบต่อสังคม

สัมมาอาชีวะมิได้สิ้นสุดเพียงการไม่เบียดเบียน แต่สามารถพัฒนาไปสู่การสร้างคุณค่าและประโยชน์แก่สังคมได้ โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับหลักสังคหวัตถุ 4 และหลักเมตตากรุณา การประกอบอาชีพจึงควรสร้างประโยชน์แก่ตนเองควบคู่กับผู้เกี่ยวข้องและสังคม แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ Stakeholder Theory ซึ่งเน้นการสร้างคุณค่าแก่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย และยังสอดคล้องกับแนวคิด Corporate Social Responsibility: CSR ของ Carroll (1991) ที่เสนอว่าความรับผิดชอบของธุรกิจมีหลายระดับ ครอบคลุมความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ กฎหมาย จริยธรรม และการมีส่วนช่วยเหลือสังคม มิใช่จำกัดเพียงการแสวงหากำไรเท่านั้น ในทำนองเดียวกัน Payutto (1994) อธิบายว่า ผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือมิใช่จุดหมายสุดท้าย แต่ควรนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต การพัฒนามนุษย์ และประโยชน์แก่สังคม ดังนั้น สัมมาอาชีวะในขั้นนี้จึงเป็นเกื้อกูลชอบ คือ การประกอบอาชีพโดยคำนึงถึงประโยชน์ร่วม การปฏิบัติต่อผู้เกี่ยวข้องอย่างเป็นธรรม การรับผิดชอบต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม และการใช้ผลจากการประกอบอาชีพเพื่อสนับสนุนคุณภาพชีวิตของบุคคลและสังคม

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม” สามารถอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ดังนี้

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาหลักสัมมาอาชีวะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า สัมมาอาชีวะเป็นองค์ประกอบหนึ่งของอริยมรรคมีองค์ 8 อยู่ในหมวดศีลร่วมกับสัมมาวาจาและสัมมากัมมันตะ มีสาระสำคัญอยู่ที่การละมิจฉาอาชีวะและดำรงชีวิตด้วยการเลี้ยงชีพที่ชอบ โดยความหมายมิได้จำกัดเพียงการเลือกประเภทของอาชีพที่สุจริต แต่ครอบคลุมถึงเจตนา วิธีการประกอบอาชีพ และผลที่เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพด้วย ทั้งนี้เพราะสัมมาอาชีวะมิได้เป็นข้อปฏิบัติที่แยกจากองค์มรรคอื่น แต่สัมพันธ์โดยเฉพาะกับสัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ ดังที่มหาจัตตารีสกสูตรแสดงกระบวนการรู้จักมิจฉาอาชีวะ การละมิจฉาอาชีวะ และการทำสัมมาอาชีวะให้บริบูรณ์ (ม.อุ. (ไทย) 14/140/179–180)

ผลดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า สัมมาอาชีวะในพระพุทธศาสนาเป็น จริยธรรมของการดำรงชีวิตมากกว่าจะเป็นเพียงข้อกำหนดเกี่ยวกับอาชีพ กล่าวคือ การพิจารณาว่าอาชีพหนึ่งเป็นสัมมาอาชีวะหรือไม่นั้นต้องพิจารณาทั้งสิ่งที่ทำ เหตุที่ทำ และวิธีที่ทำประกอบกัน แนวทางนี้ตรงกับคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2568) ที่จัดสัมมาอาชีวะเป็นองค์มรรคในส่วนศีล และอธิบายว่าเป็นการละมิจฉาชีพและเลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาชีพ ข้อค้นพบดังกล่าวสัมพันธ์กับการศึกษาของ ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม พระมหาเจริญสุข คุณวีโร พระปราโมทย์ วาทโกวิโท และเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก (2563) ซึ่งศึกษาสัมมาชีพและความ

รับผิดชอบจากพระไตรปิฎก และพบว่า สัมมาชีพหมายถึงการดำรงชีวิตที่มีความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และใจ โดยไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น ทั้งยังมีคุณค่าในระดับบุคคล ครอบครัว เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนการตีความในงานวิจัยนี้ว่า สัมมาอาชีวะไม่ควรถูกลดทอนให้เหลือเพียงบัญชีรายชื่อ อาชีพที่ทำได้หรือทำไม่ได้ แต่เป็นระบบการดำเนินชีวิตที่มีความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น

ผลการวิจัยข้อนี้ชี้ให้เห็นว่าสัมมาอาชีวะมีอย่างน้อย 4 มิติที่สัมพันธ์กัน ได้แก่ เจตนาชอบ อาชีพชอบ วิธีการชอบ และผลที่ไม่ก่อการเบียดเบียน ซึ่งเป็นการขยายความหมายจากการเลี้ยงชีพชอบไปสู่กรอบจริยธรรมสำหรับพิจารณากระบวนการประกอบอาชีพโดยรวม จุดสำคัญจึงมิใช่เพียงถามว่า บุคคลทำอาชีพอะไร แต่ต้องถามต่อว่า ทำด้วยเจตนาใด ทำอย่างไร และส่งผลต่อใคร จึงจะสะท้อนความหมายของสัมมาอาชีวะในฐานะองค์แห่งอริยมรรคได้ครบถ้วน

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อศึกษาหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม ได้แก่ ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 หิริ–โอตตัปปะ อัปปมาทธรรม และสังคหวัตถุ 4 โดยหลักธรรมแต่ละหมวดมิได้ทำหน้าที่ซ้ำกัน แต่เชื่อมโยงเป็นลำดับตั้งแต่การควบคุมพฤติกรรมภายนอก การพัฒนาความสุจริตทางกาย วาจา และใจ การสร้างจิตสำนึกยับยั้งความชั่ว การมีสติและความรับผิดชอบ ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับผู้อื่น ผลดังกล่าวสะท้อนว่า การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมในพระพุทธศาสนาไม่อาจสร้างขึ้นด้วยการรักษาข้อห้ามเพียงอย่างเดียว แต่เป็น กระบวนการพัฒนาจากภายนอกเข้าสู่ภายใน และจากการควบคุมตนไปสู่ความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ศีล 5 ทำหน้าที่กำหนดขอบเขตพื้นฐานมิให้บุคคลเบียดเบียนชีวิต ทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ ความจริง และสติสัมปชัญญะ ขณะที่กุศลกรรมบถ 10 ขยายกรอบดังกล่าวให้ครอบคลุมมโนกรรม จึงทำให้ความชอบธรรม มิได้วัดเพียงสิ่งที่บุคคลแสดงออก แต่รวมถึงเจตนาและทัศนะภายในด้วย ข้อค้นพบนี้สอดคล้องในสาระกับการศึกษาของ ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม และคณะ (2563) ซึ่งพบว่าหลักพุทธธรรมที่ช่วยส่งเสริมสัมมาชีพประกอบด้วยศีล 5 อิทธิบาท 4 จักร 4 สันโดษ อริยทรัพย์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 โดยเฉพาะงานดังกล่าวให้ความสำคัญกับอริยทรัพย์ ซึ่งประกอบด้วยศรัทธา ศีล หิริโอตตัปปะ สุตะ จาคะ และปัญญา แสดงให้เห็นว่าการประกอบอาชีพอย่างชอบธรรมต้องอาศัยทุนภายในทางคุณธรรม ไม่ใช่ทุนทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว

ผลการวิจัยยังสอดคล้องกับ เสาวรีย์ แน่นหนา ทรงศักดิ์ พรมดี และโผน นามณี (2565) ซึ่งศึกษาการดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะของมัคคุเทศก์ในจังหวัดเชียงใหม่ และพบว่าการใช้สัมมาอาชีวะให้เกิดผลในการดำเนินชีวิตจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมอื่นที่เกื้อหนุนและส่งเสริมร่วมกัน งานดังกล่าวสรุปชัดว่าการใช้สัมมาอาชีวะเพียงหลักเดียวไม่เพียงพอต่อสถานการณ์ทางวิชาชีพที่ซับซ้อน แต่ต้องเลือกใช้หลักธรรมหลายหมวดให้เหมาะกับบริบทและสถานการณ์ ผลการศึกษาของพระพรหมวชิรโมลี และคณะ (2566) ในกลุ่มอาชีพจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ ผู้ประกอบการผ้าไหม ประคำ เกษตรอินทรีย์ และกลุ่มคนเลี้ยงช้าง พบคุณธรรมร่วม

สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความสุจริต ความรับผิดชอบต่อผู้บริโภค ความอดทน ความเอื้อเฟื้อ และการช่วยเหลือกันในชุมชน โดยผู้วิจัยของงานดังกล่าวสรุปว่า ความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมแกนกลางของกระบวนการสร้างสัมมาชีพ ประเด็นนี้สนับสนุนผลการวิจัยปัจจุบันว่า การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมมิใช่เรื่องเชิงนามธรรม แต่แสดงออกได้ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจจริง เช่น ความซื่อตรงต่อผู้บริโภค การผลิตสินค้าที่ปลอดภัย การไม่ใช้สารที่ก่อโทษ และการแบ่งปันประโยชน์ในชุมชน ขณะเดียวกัน กาญจนา สุระ (2567) เสนอการประยุกต์มัชฌิมาปฏิปทากับการจัดการธุรกิจ โดยเชื่อมสัมมาทิฏฐิกับการไม่มุ่งร้ายต่อผู้บริโภค สัมมาสังกัปปะกับการไม่คิดเอาเปรียบ สัมมาวาจากับการให้ข้อมูลที่เป็นจริง สัมมากัมมันตะกับการดำเนินงานอย่างมีคุณธรรม และสัมมาสติ–สัมมาวายามะกับความรอบคอบและการพัฒนากระบวนการทำงาน ผลการศึกษานี้ช่วยยืนยันว่าองค์มรรคสามารถนำมาประยุกต์เป็นหลักกำกับการผลิต การตลาด การบริหารบุคลากร และการเงินได้จริง

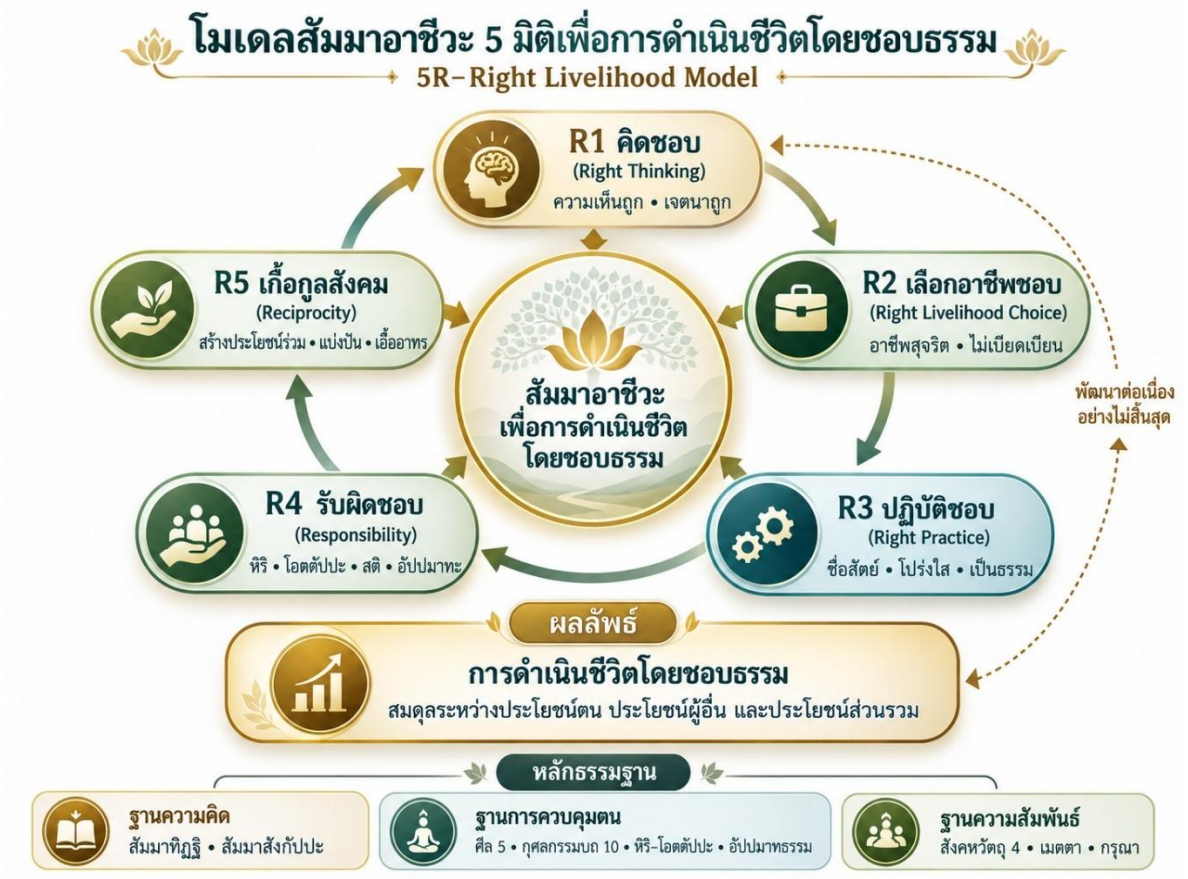
อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม

ผลการวิจัยพบว่า หลักสัมมาอาชีวะเพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมสามารถสังเคราะห์ได้ 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) คิดชอบ 2) เลือกอาชีพชอบ 3) ปฏิบัติชอบ 4) รับผิดชอบ และ 5) เกื้อกูลสังคม โดยองค์ประกอบทั้งห้ามีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตั้งแต่ระดับความคิดและเจตนา ไปสู่การเลือกอาชีพ วิธีปฏิบัติ การควบคุมตน และความรับผิดชอบต่อผู้อื่นและสังคม ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า สัมมาอาชีวะมิได้หมายถึงเพียงการเลือกอาชีพที่สุจริต แต่เป็นกระบวนการจริยธรรมที่เริ่มจาก สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งทำหน้าที่กำกับความคิดและเจตนา ก่อนนำไปสู่การเลือกอาชีพที่ไม่เบียดเบียนและใช้วิธีการประกอบอาชีพที่ซื่อสัตย์โปร่งใส และเป็นธรรม แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์ของ Payutto (1994) ที่มองว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจควรนำไปสู่ความอยู่ดีที่แท้จริงของมนุษย์ และกับ Schumacher (1973) ที่เสนอว่า Right Livelihood ต้องพิจารณาคุณค่าของงานและผลกระทบต่อมนุษย์และธรรมชาติ มิใช่พิจารณาเพียงรายได้หรือผลผลิต ในด้านการปฏิบัติ “ปฏิบัติชอบ” และ “รับผิดชอบ” แสดงให้เห็นว่า ความชอบธรรมของอาชีพขึ้นอยู่กับทั้งประเภทของงานและวิธีดำเนินงาน สอดคล้องกับ Kyaw (2017) ที่พบว่า ผู้ประกอบธุรกิจชาวพุทธต้องใช้หลักจริยธรรมในการตัดสินใจเมื่อเผชิญสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งทางผลประโยชน์ ขณะเดียวกันยังสามารถเชื่อมโยงกับ Stakeholder Theory ของ Freeman (1984) ซึ่งเน้นการคำนึงถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย อย่างไรก็ตาม สัมมาอาชีวะมีขอบเขตกว้างกว่า เพราะให้ความสำคัญกับ เจตนาและคุณธรรมภายในของผู้กระทำ ควบคู่กับผลกระทบภายนอก สำหรับองค์ประกอบเกื้อกูลสังคม ผลการวิจัยชี้ว่า สัมมาอาชีวะมิได้หยุดอยู่เพียงการไม่เบียดเบียน แต่ควรพัฒนาไปสู่การสร้างประโยชน์ร่วมแก่บุคคล ชุมชน และสังคม ซึ่งมีความใกล้เคียงกับแนวคิด Corporate Social Responsibility ของ Carroll (1991) ที่เน้นความรับผิดชอบทั้งด้านเศรษฐกิจ กฎหมาย จริยธรรม และสังคม อย่างไรก็ดี จุดแตกต่างสำคัญคือ หลักสัมมาอาชีวะกำหนดความรับผิดชอบตั้งแต่ระดับเจตนาและการเลือกอาชีพ มิใช่เพิ่มความรับผิดชอบต่อสังคมภายหลังจากการดำเนินกิจการแล้ว ดังนั้น ข้อค้นพบสำคัญของงานวิจัยนี้คือ การสังเคราะห์สัมมาอาชีวะเป็นกระบวนการคิดชอบ เลือกอาชีพชอบ ปฏิบัติชอบ รับผิดชอบ เกื้อกูลสังคม ซึ่งเชื่อมคุณธรรมส่วนบุคคล จริยธรรมในการทำงาน

และความรับผิดชอบต่อส่วนรวมเข้าด้วยกัน กรอบดังกล่าวช่วยขยายความหมายของสัมมาอาชีวะจากหลักการเลี้ยงชีพชอบไปสู่แนวทางการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมที่สามารถประยุกต์ใช้กับบริบทการทำงานและสังคมร่วมสมัยได้อย่างเป็นระบบ

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยสามารถสังเคราะห์เป็น โมเดลสัมมาอาชีวะ 5 มิติเพื่อการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม (5R–Right Livelihood Model) ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) Right Thinking คิดชอบ 2) Right Livelihood Choice เลือกอาชีพชอบ 3) Right Practice ปฏิบัติชอบ 4) Responsibility รับผิดชอบ และ 5) Reciprocity เกื้อกูลสังคม โดยองค์ประกอบทั้งห้ามีความสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการพัฒนาจากภายในสู่ภายนอก เริ่มจากการมีความเห็นและเจตนาที่ถูกต้อง นำไปสู่การเลือกอาชีพสุจริต การใช้วิธีการประกอบอาชีพที่ถูกต้อง การกำกับตนด้วยจิตสำนึกและความรับผิดชอบ และการขยายผลจากการประกอบอาชีพไปสู่การสร้างประโยชน์แก่บุคคลและสังคม สังเคราะห์เป็นภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 โมเดลสัมมาอาชีวะ 5 มิติเพื่อการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม
ที่มา: ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

สาระสำคัญของโมเดลคือ การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมมิได้พิจารณาเพียงว่า บุคคลประกอบอาชีพอะไร แต่พิจารณาครบทั้งคิดอย่างไร เลือกอะไร ทำอย่างไร รับผิดชอบอย่างไร และสร้างประโยชน์แก่ใคร จึง

เป็นการขยายหลักสัมมาอาชีวะจากการเลี้ยงชีพโดยชอบไปสู่กระบวนการจริยธรรมสำหรับการดำเนินชีวิตอย่างเป็นระบบ

โมเดลมีลักษณะเป็นวงจร เนื่องจากผลจากการประกอบอาชีพและผลกระทบต่อสังคมสามารถย้อนกลับมาเป็นข้อมูลสำหรับการพิจารณา ปรับปรุงความคิด การตัดสินใจ และวิธีปฏิบัติของบุคคลอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้สัมมาอาชีวะเป็นทั้งหลักในการประกอบอาชีพ หลักพัฒนาคุณธรรมส่วนบุคคล และหลักสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม อันนำไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือ การดำเนินชีวิตโดยชอบธรรมอย่างสมดุลระหว่างประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม

สรุปและข้อเสนอแนะ

สัมมาอาชีวะเป็นหลักสำคัญของอริยมรรคมีองค์ 8 ที่ส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม ครอบคลุมทั้งเจตนา การเลือกอาชีพ วิธีการปฏิบัติ และผลกระทบต่อผู้อื่น โดยมีหลักพุทธธรรมสำคัญ ได้แก่ ศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 หิริ–โอตตัปปะ อัปปมาทธรรม และสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักสนับสนุน ทั้งนี้สามารถสังเคราะห์เป็น 5R–Right Livelihood Model ได้แก่ คิดชอบ เลือกอาชีพชอบ ปฏิบัติชอบ รับผิดชอบ และเกื้อกูลสังคม ซึ่งนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่สมดุลระหว่างประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานด้านพระพุทธศาสนาควรส่งเสริมการบูรณาการหลักสัมมาอาชีวะและหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องไว้ในกิจกรรมการเผยแผ่ การศึกษา และการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นระบบ

2) ควรพัฒนาหลักสูตรหรือคู่มือการประยุกต์ใช้สัมมาอาชีวะสำหรับการประกอบอาชีพ การบริหารทรัพย์สิน และการดำเนินชีวิตในบริบทสังคมร่วมสมัย

3) ควรสนับสนุนความร่วมมือระหว่างหน่วยงานพระพุทธศาสนา สถานศึกษา ชุมชน และองค์กรภาคสังคม เพื่อขับเคลื่อนการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพบนฐานความสุจริตและความรับผิดชอบ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1) ควรนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางส่งเสริมการประกอบอาชีพสุจริต การไม่เบียดเบียน และการตัดสินใจทางเศรษฐกิจอย่างมีคุณธรรม

2) สถานศึกษา ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำหลักสัมมาอาชีวะ สุจริต 3 ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องไปประยุกต์ใช้ในการอบรมและพัฒนาคุณธรรม

3) บุคคลและครอบครัวสามารถนำหลักธรรมดังกล่าวไปใช้ในการวางแผนอาชีพ การบริหารรายได้และทรัพย์สิน ตลอดจนการใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวม

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาวิเคราะห์ หลักสัมมาทิฏฐิ เพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม โดยเน้นบทบาทของความเห็นถูกต่อการตัดสินใจและการประกอบอาชีพ

2) ควรศึกษาวิเคราะห์ หลักสัมมาสังกัปปะ เพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม โดยเน้นเจตนา ความไม่พยาบาท และการไม่เบียดเบียน

3) ควรศึกษาวิเคราะห์ หลักสัมมากัมมันตะ เพื่อส่งเสริมการดำเนินชีวิตโดยชอบธรรม และเปรียบเทียบความสัมพันธ์กับสัมมาอาชีวะในมิติของการปฏิบัติและความรับผิดชอบทางจริยธรรม

เอกสารอ้างอิง

กาญจนา สุระ. (2567). การประยุกต์ใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทากับการจัดการธุรกิจเพื่อสร้างความยั่งยืน. *วารสารมจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 13(3), 328–342. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jssr/article/view/255699

กิจ ศรียะอาจ. (2561). An analytical study of Buddhist ethics and careers in Buddha's time. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 6(sp1), 418–426. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/124210

ธนรัฐ สะอาดเอี่ยม, พระมหาเจริญสุข คุณวีโร, พระปราโมทย์ วาทโกวิโท, และเกษศิรินทร์ ปัญญาเอก. (2563). การศึกษาแนวคิดเรื่องสัมมาชีพและความรับผิดชอบในพระพุทธศาสนา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 8(2), 431–444. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/240696

พระพรหมวชิรโมลี, พระราชวิมลโมลี, และบรรจง โสดาดี. (2566). สัมมาชีพ: แนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างความสุจริตและความรับผิดชอบในการประกอบอาชีพของประชาชนในจังหวัดสุรินทร์. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 11(2), 723–735. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/254074

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2568). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 46).

เสาวรีย์ แน่นหนา, ทรงศักดิ์ พรมดี, และโผน นามณี. (2565). แนวทางการดำเนินชีวิตตามหลักสัมมาอาชีวะของมัคคุเทศก์ในจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารการบริหารและสังคมศาสตร์ปริทรรศน์*, 5(1), 15–24.

Blustein, D. L., Lysova, E. I., & Duffy, R. D. (2023). Understanding decent work and meaningful work. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 10, 289–314. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031921-024847

Carroll, A. B. (1991). The pyramid of corporate social responsibility: Toward the moral management of organizational stakeholders. *Business Horizons*, 34(4), 39–48. https://doi.org/10.1016/0007-6813(91)90005-G

Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman.

Kesara Bhikkhu. (2021). Right livelihood: A vital factor of moral purity for lay Buddhist disciples. *The Journal of International Buddhist Studies College*, 7(1), 90–106. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/ibsc/article/view/252929

Kyaw, P. P. (2017). In the midst of imperfections: Burmese Buddhists and business ethics. *Journal of Buddhist Ethics*, 24, 287–339.

Martela, F., Gómez, M., Unanue, W., Araya, S., Bravo, D., & Espejo, A. (2021). What makes work meaningful? Longitudinal evidence for the importance of autonomy and beneficence for meaningful work. *Journal of Vocational Behavior*, 131, 103631. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2021.103631

Payutto, P. A. (1994). *Buddhist economics: A middle way for the market place* (2nd rev. & enl. ed.; J. B. Dhammavijaya & B. Evans, Trans.). Buddhadhamma Foundation.

Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. Blond & Briggs.

Tablan, F. (2020). Understanding the subjective dimension of work from a Buddhist perspective. *Humanities Bulletin*, 3(2), 27–44. https://journals.lapub.co.uk/index.php/HB/article/view/1668

Vu, M. C., & Gill, R. (2023). Are leaders responsible for meaningful work? Perspectives from Buddhist-enacted leaders and Buddhist ethics. *Journal of Business Ethics*, 187, 347–370. https://doi.org/10.1007/s10551-022-05293-w

รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล

A MODEL FOR PROMOTING ELDERLY WELL-BEING IN THAI SOCIETY BASED ON THE UPOSATHA PRECEPTS

พระอธิการ กิตติศักดิ์ ปภสฺสโร (กลิ่นทิพย์)[1], วิโรจน์ คุ้มครอง[2]

Phra Athikan kittisak Paphassaro (Klinthip)[1], Viroj Koomkrong[2]

หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย[1-2]

Master of Arts (Buddhist Studies) Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand[1-2]

Corresponding Author Email: kittisak7915@gmail.com[1], viroj_koom@gmail.com[2]

Received: 3 September 2026; Revised: 23 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล

พระอธิการ กิตติศักดิ์ ปภสฺสโร (กลิ่นทิพย์), วิโรจน์ คุ้มครอง

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาอุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท 2) ศึกษาสภาพปัญหาและการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทย และ 3) นำเสนอรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุตามหลักอุโบสถศีล การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยเอกสารร่วมกับการศึกษาภาคสนาม เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกพุทธศาสนิกชนอายุ 60 ปีขึ้นไปที่รักษาอุโบสถศีลอย่างสม่ำเสมอในอำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี จำนวน 15 คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและนำเสนอผลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) อุโบสถศีลเป็นข้อปฏิบัติที่มุ่งให้คฤหัสถ์ฝึกตนตามแบบอย่างการดำเนินชีวิตของพระอรหันต์ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยอาศัยศีล 8 เป็นฐานในการสำรวมกาย วาจา และใจ ลดสิ่งเร้าและพฤติกรรมที่ไม่เกื้อกูลต่อการพัฒนาตน และเชื่อมโยงกับไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยอริยอุโบสถเป็นรูปแบบการปฏิบัติที่สมบูรณ์ที่สุด 2) ผู้สูงอายุเผชิญปัญหาที่เชื่อมโยงกันทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา ได้แก่ ความเสื่อมถอยของสุขภาพ โรคเรื้อรัง ความเครียด ความโดดเดี่ยว การลดบทบาททางสังคม และการแสวงหาความหมายในชีวิต ซึ่งการรักษาอุโบสถศีลสามารถส่งเสริมสุขภาวะได้อย่างเป็นองค์รวมผ่านการสำรวมพฤติกรรม การฝึกสติและจิตใจ การสร้างความสัมพันธ์กับกัลยาณมิตร และการพัฒนาปัญญา และ 3) จากการสังเคราะห์ข้อมูลเอกสารและภาคสนาม ได้องค์ความรู้ใหม่เป็น UPOSATHA Model ประกอบด้วย 8 มิติ ได้แก่ U–Uposatha Foundation, P–Physical Balance, O–Optimal Mental Well-being, S–Social Harmony, A–Awakened Wisdom, T–Threefold Training, H–Health-Responsive Practice และ A–Alliance and Assessment โดยเชื่อมโยงหลักอุโบสถศีล ไตรสิกขา ภาวนา 4 และกลไกสนับสนุนจากครอบครัว วัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุทางกาย จิต สังคม และปัญญาอย่างสมดุล

คำสำคัญ: อุโบสถศีล; ผู้สูงอายุ; สุขภาวะองค์รวม; ภาวนา 4; UPOSATHA Model

A MODEL FOR PROMOTING ELDERLY WELL-BEING IN THAI SOCIETY BASED ON THE UPOSATHA PRECEPTS

Phra Athikan kittisak Paphassaro (Klinthip), Viroj Koomkrong

Abstract

This research article aimed to: 1) examine Uposatha observance in Theravāda Buddhist scriptures; 2) investigate the problems and approaches to promoting well-being among older adults in Thai society; and 3) propose a model for promoting older adults' well-being based on Uposatha observance. This qualitative study employed documentary research together with fieldwork. Data were collected through in-depth interviews with 15 Buddhist practitioners aged 60 years and above who regularly observed the Uposatha precepts in Bang Kruai District, Nonthaburi Province. The data were analyzed using content analysis and presented descriptively.

The findings revealed that:

1) Uposatha observance is a practice through which lay Buddhists temporarily train themselves in accordance with the way of life of arahants by observing the Eight Precepts. This practice promotes restraint of body, speech, and mind, reduces unwholesome stimuli and behaviors, and serves as a foundation for developing morality, concentration, and wisdom within the framework of the Threefold Training. Among the forms of Uposatha observance, Ariya Uposatha represents the most complete form of practice. 2) Older adults face interconnected challenges in physical, psychological, social, and wisdom-related dimensions, including declining health, chronic illness, stress, loneliness, reduced social roles, and the search for meaning in later life. Uposatha observance can contribute to holistic well-being through behavioral restraint, mindfulness and mental cultivation, supportive relationships with spiritual friends, and wisdom development. 3) The synthesis of documentary and field data led to the development of the UPOSATHA Model, consisting of eight dimensions: U–Uposatha Foundation, P–Physical Balance, O–Optimal Mental Well-being, S–Social Harmony, A–Awakened Wisdom, T–Threefold Training, H–Health-Responsive Practice, and A–Alliance and Assessment. The model integrates Uposatha observance, the Threefold Training, the Fourfold Development, and support mechanisms involving families, temples, communities, and relevant agencies in order to promote balanced physical, mental, social, and wisdom-based well-being among older adults.

Keywords: Uposatha observance; older adults; holistic well-being; Fourfold Development; UPOSATHA Model

บทนำ

อุโบสถศีลเป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนาสำหรับฆราวาส โดยมุ่งให้ผู้ปฏิบัติสำรวมกาย วาจา และใจ ตลอดจนฝึกฝนตนเองให้มีความประพฤติที่เหมาะสมและพัฒนาจิตใจให้สงบ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงอุโบสถศีลว่าเป็นมหากุศล สามารถกำจัดอุปกิเลส 16 (ม.มู. (ไทย) 12/71/63-64) และพระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีลว่า ผู้มีศีลและรักษาอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ 8 ย่อมได้รับผลแห่งบุญกุศล (องฺ.ติก. (ไทย) 20/71/288) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ยังสะท้อนว่าอุโบสถศีลมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของสังคมไทยมาอย่างยาวนาน โดยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีการส่งเสริมให้ประชาชนทำบุญ ฟังธรรม และรักษาศีล และสืบเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏพระราชดำริและพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการประกาศอุโบสถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และโครงสร้างประชากรในปัจจุบัน ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการปฏิบัติทางศาสนาของประชาชน โดยประชาชนบางส่วนยังมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอุโบสถศีลไม่ชัดเจน ทั้งด้านความหมาย องค์ประกอบ วิธีปฏิบัติ และจุดมุ่งหมาย และมีความเข้าใจว่าอุโบสถศีลเป็นแนวปฏิบัติสำหรับผู้สูงอายุหรือผู้ที่มีเวลาว่างและเข้าวัดเป็นหลัก ส่งผลให้คุณค่าของอุโบสถศีลในฐานะกระบวนการพัฒนาตนเองและส่งเสริมสุขภาวะยังไม่ได้รับการนำมาศึกษาและประยุกต์ใช้อย่างเป็นระบบ

ขณะเดียวกัน ประเทศไทยกำลังเผชิญการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างรวดเร็ว โดยในปี พ.ศ. 2567 ประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปมีสัดส่วนร้อยละ 20.0 ของประชากรทั้งประเทศ ซึ่งสะท้อนการเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยคาดว่าจะเข้าสู่สังคมสูงวัยระดับสุดยอดภายในปี พ.ศ. 2576 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2567; สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ, 2569) การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงวัยนำมาซึ่งความท้าทายด้านการดูแลสุขภาพและคุณภาพชีวิตทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ โดยเฉพาะปัญหาความโดดเดี่ยว ความเครียด และภาวะซึมเศร้า งานวิจัยที่ศึกษาผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังในชุมชนพบว่ามีความเสี่ยงต่อภาวะว้าเหว่และภาวะซึมเศร้าอย่างมีนัยสำคัญ (ลัดดา แสนสีหา, 2566) ขณะที่การศึกษาผู้สูงอายุที่ป่วยด้วยโรคเรื้อรังพบว่าร้อยละ 23.97 มีภาวะซึมเศร้าระดับเล็กน้อย และปัจจัยด้านการศึกษา อาชีพ และรายได้มีความสัมพันธ์กับระดับความเครียดและภาวะซึมเศร้า (ณัฐปภัสญ์ นวลสีทอง และคณะ, 2564) สภาพดังกล่าวสะท้อนว่าการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุจำเป็นต้องครอบคลุมมากกว่าการดูแลสุขภาพทางกาย โดยควรส่งเสริมสุขภาวะทางจิตใจ สังคม และจิตวิญญาณควบคู่กัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวมผ่านแนวคิดภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา

สำหรับพื้นที่ศึกษา คือ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ซึ่งอยู่ในบริบทของจังหวัดที่มีจำนวนผู้สูงอายุในระดับสูงของภาคกลาง และภาคกลางมีสัดส่วนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากร้อยละ 14.56 ในปี พ.ศ. 2556 เป็นร้อยละ 20.77 ในปี พ.ศ. 2566 สะท้อนการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมสูงวัยอย่างชัดเจน ประกอบกับผู้สูงอายุในพื้นที่ต้องเผชิญการเปลี่ยนแปลงด้านสุขภาพ ความสัมพันธ์ทางสังคม และรูปแบบการดำเนินชีวิต จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาแนวทางส่งเสริมสุขภาวะที่เหมาะสมกับบริบทของผู้สูงอายุในพื้นที่

โดยเชื่อมโยงทรัพยากรทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่ ได้แก่ ครอบครัว วัด ชุมชน และระบบสาธารณสุข เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

จากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมา พบว่างานส่วนหนึ่งมุ่งศึกษาความหมาย วิธีปฏิบัติ และอานิสงส์ของอุโบสถศีล หรือศึกษาผลของการปฏิบัติธรรมและคุณภาพชีวิตในบริบทเฉพาะพื้นที่ แต่ยังขาดการสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง อุโบสถศีล ภาวนา 4 และสุขภาวะของผู้สูงอายุ รวมทั้งกลไกสนับสนุนจากครอบครัว วัด ชุมชน และระบบสาธารณสุขอย่างเป็นระบบ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาสภาพปัญหาและการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทย และนำเสนอรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล

การวิจัยครั้งนี้คาดว่าจะก่อให้เกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับการประยุกต์หลักอุโบสถศีลเพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุอย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา และได้รูปแบบที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้โดยครอบครัว วัด ชุมชน และหน่วยงานด้านสุขภาพ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสุขภาวะของผู้สูงอายุ ตลอดจนเป็นการสร้างองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาอุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทย
3. เพื่อนำเสนอรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ร่วมกับการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work Study) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview) กับผู้สูงอายุที่รักษาอุโบสถศีลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 15 คน ทั้งเพศหญิงและเพศชาย มาใช้ในการดำเนินการวิจัย โดยมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ กลุ่มตัวอย่าง การกำหนดระเบียบวิธีการวิจัย (Methodology) โดยการใช้วิธีการวิจัยในเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดำเนินการพิจารณาเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยตนเอง เพื่อที่จะได้นำข้อมูลที่ได้รับจากการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มาทำการประมวลผล และผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ กลุ่มผู้สูงอายุที่รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ ณ วัดสักใหญ่ ตำบลวัดชลอ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี และวัดอุทยาน ตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี รวมจำนวนทั้งสิ้น 15 คน ทั้งเพศชายและเพศหญิง

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) จึงได้ค้นคว้าข้อมูลทางด้านเอกสาร และใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลชนิดอื่น ๆ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลโดยมีแบบสัมภาษณ์เรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล” ในการสร้างแบบสัมภาษณ์และแบบบันทึกข้อมูล มีขั้นตอนการสร้างและตรวจสอบเครื่องมือวิจัย 5 ขั้นตอนตามลำดับ ดังนี้

1) ศึกษารูปแบบการทำเครื่องมือวิจัย ปรึกษาแนวทางการทำเครื่องมือวิจัยกับอาจารย์ที่ปรึกษา กำหนดประเด็นคำถามการวิจัยและการออกแบบสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูล

2) การจัดทำเครื่องมือวิจัย จำแนกประเด็นคำถาม แล้วตรวจสอบความถูกต้องด้วยตนเอง

3) นำเครื่องมือวิจัยส่งให้กับอาจารย์ที่ปรึกษาได้ตรวจสอบ และนำมาปรับปรุงแก้ไขเพื่อนำเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพ

4) นำเครื่องมือที่ปรับปรุงแล้วส่งให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยมีผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือวิจัย 3 ท่าน ดังนี้

1) พระมหาวัฒนา ปณฺญาทีโป, ดร., ป.ธ. 9, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม. (ปรัชญา) อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

2) รศ. ดร.อำพล บุดดาสาร อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ หลักสูตรครุศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

3) ผศ. ดร.ชัยชาญ ศรีหานู, ป.ธ.7, ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Indian Philosophy and Religion), Ph.D. (Philosophy) อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนาและพระไตรปิฎกศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

5) แก้ไขเครื่องมือวิจัย เมื่อผู้เชี่ยวชาญได้ตรวจสอบเครื่องมือวิจัยแล้ว และได้นำข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญมาปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือวิจัยให้สมบูรณ์ก่อนนำไปสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและบันทึกข้อมูลเชิงประจักษ์

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1. การรวบรวมข้อมูลเอกสาร การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และการสัมภาษณ์เชิงลึกในส่วนของการศึกษาเอกสาร (Documentary Study) เป็นการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเอกสาร ซึ่งมีรายละเอียดในการศึกษา ดังนี้ 1) ศึกษาและค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเอกสารและหลักฐานจากคัมภีร์ หนังสือตำราและวิทยานิพนธ์ รายงานวิจัย ตลอดจนเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล 2) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล 3) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล 2. การเก็บรวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์ภาคสนามการศึกษาทางเอกสารแล้วมีวิธีการเก็บข้อมูลตามลักษณะของการวิจัยเพื่อให้ครอบคลุมกลุ่มผู้สูงอายุที่รักษาอุโบสถศีลผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามที่ระบุ

ไว้ คือ 1) ขอหนังสืออนุญาตสัมภาษณ์จากบัณฑิตวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม 2) ออกหนังสือนัดกลุ่มเป้าหมายพร้อมกำหนดวันเวลา และการส่งประเด็นที่ต้องการทราบล่วงหน้า เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้มีเวลาเตรียมข้อมูล 3) เตรียมความพร้อมของเครื่องมือและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง 4) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการไปสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมายตามวันเวลาและสถานที่ที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก และการบันทึกข้อมูลจากหลักฐานเชิงประจักษ์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากเก็บข้อมูลภาคสนามแล้วผู้วิจัยนำประเด็นที่พบจากการศึกษาข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ และการบันทึกสังเกตมาวิเคราะห์ตามหลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งมีขั้นตอนใน การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) วิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลสัมภาษณ์ภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำแนกประเด็นตามองค์ความรู้ที่ค้นพบ โดยมุ่งวิเคราะห์ให้ได้ชุดความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาอุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยพบว่าอุโบสถศีลเป็นข้อปฏิบัติที่ปรากฏในอุโบสถสูตรแห่งพระไตรปิฎก มีความมุ่งหมายให้อุบาสกอุบาสิกาได้ฝึกฝนตนตามแบบอย่างการดำเนินชีวิตของพระอรหันต์ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยแบ่งเป็นอุโบสถ 3 ประเภท ได้แก่ 1) โคปาลกอุโบสถ 2) นิครนถอุโบสถ และ 3) อริยอุโบสถ ซึ่งอริยอุโบสถถือเป็นแบบแผนที่สมบูรณ์และเป็นเป้าหมายของการปฏิบัติ องค์ประกอบของอุโบสถศีลประกอบด้วยการรักษาศีล 8 ประการ อันได้แก่ 1) การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ 2) ลักทรัพย์ 3) ประพฤติผิดพรหมจรรย์ 4) พูดเท็จ 5) ดื่มสุราเมรัย 6) บริโภคอาหารในยามวิกาล 7) ฟ้อนรำขับร้องและประดับตกแต่งร่างกาย และ 8) นั่งนอนบนที่นอนสูงใหญ่หรูหรา ซึ่งแต่ละข้อล้วนมีนัยเชื่อมโยงกับการฝึกสำรวมกาย วาจา ใจ ในระดับที่เข้มข้นกว่าศีล 5 การสมาทานอุโบสถศีลสามารถกระทำได้ทั้งที่วัดโดยรับจากพระสงฆ์ และด้วยตนเองที่บ้าน ผลของการรักษาอุโบสถศีลตามที่ปรากฏในคัมภีร์และตามทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ล้วนชี้ให้เห็นว่าเป็นเครื่องมือขัดเกลาจิตใจที่นำไปสู่ความสงบและปัญญา สอดคล้องกับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นฐานสำคัญของการพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธ

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทย ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าสังคมไทยกำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ ผู้สูงอายุจำนวนมากเผชิญกับสภาพปัญหาที่เชื่อมโยงกันในหลายมิติ ได้แก่ ความเสื่อมถอยทางร่างกายและความเจ็บป่วยเรื้อรัง ภาวะเครียดและความรู้สึกโดดเดี่ยวจากการลดบทบาททางสังคมภายหลังวัยทำงาน ความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปตามโครงสร้างสังคมเมือง และการขาดพื้นที่หรือกิจกรรมที่ช่วยสร้างความหมายและคุณค่าในชีวิตช่วงบั้นปลาย ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดสุขภาวะ 5 มิติ อันได้แก่ สุขภาวะทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญา ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญยืนยันว่าการรักษาอุโบสถศีลเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถตอบสนองต่อสภาพปัญหาดังกล่าวได้อย่างเป็นองค์รวม เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่บูรณาการทั้งมิติทางกาย จิต

สังคม และปัญญาไว้ในกระบวนการปฏิบัติเดียวกัน ทั้งยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเชื่อทางศาสนาที่ผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่คุ้นเคย จึงเป็นแนวทางการส่งเสริมสุขภาวะที่มีความเป็นไปได้สูงในบริบทสังคมไทย

วัตถุประสงค์ที่ 3 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยด้วยการถืออุโบสถศีล จากการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนามร่วมกับกรอบแนวคิดไตรสิกขาและหลักภาวนา 4 (กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา) ซึ่งประกอบด้วยสุขภาวะ 4 มิติ คือ ทางกาย ทางจิต ทางสังคม และทางปัญญา โดยแต่ละมิติมีองค์ประกอบร่วม 3 ส่วน ได้แก่ หลักการ (Principles) กิจกรรม (Activities) และกลไกในการสนับสนุนส่งเสริม (Support Mechanisms) ดังรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุ

มิติสุขภาวะ/ ภาวนา 4	หลักการ (Principles)	กิจกรรม (Activities)	กลไกสนับสนุน (Mechanisms)
สุขภาวะทางกาย (กายภาวนา)	ปรับสมดุลวิถีชีวิต (Balance) และการตระหนักรู้เท่าทันร่างกาย (Mindful Living) โดยไม่ฝืนสภาพร่างกายของผู้สูงอายุ	จัดการโภชนาการตามหลักวิกาลโภชนา เคลื่อนไหวร่างกายอย่างมีสติ (เดินจงกรม/โยคะประยุกต์) และกำหนดเวลาพักผ่อนที่เหมาะสม	ครอบครัวจัดเตรียมอาหาร/การเดินทาง วัดจัดสถานที่ปลอดภัย พร้อม อสส. และภาครัฐบรรจุนโยบายสุขภาพผู้สูงอายุเชิงศาสนา
สุขภาวะทางจิต (จิตตภาวนา)	เจริญสติแบบเมตตาภาวนา ปรับมุมมองต่อความแก่ (Mindset Reframing) และเสริมการพึ่งพาตนเองทางอารมณ์	สมาธิบำบัดแบบเคลื่อนไหว การสนทนาธรรมแบบกลุ่มกัลยาณมิตร และสุนทรียภาพทางธรรม (ทำวัตรเช้า-เย็น)	ครอบครัวจัดสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการปฏิบัติธรรม ชุมชน/วัดสร้างเครือข่ายจิตอาสา และภาครัฐบูรณาการความรู้สุขภาพจิตแก่ผู้นำศาสนา
สุขภาวะทางสังคม (ศีลภาวนา)	ปรับสู่การปฏิบัติจริง ลดความเคร่งครัดด้านรูปแบบ เน้นความยืดหยุ่นและการเชื่อมโยงคุณค่าข้ามรุ่น	กิจกรรมธรรมะสัญจรในชุมชน ค่ายวิปัสสนากรรมฐานระยะสั้น และจิตอาสาถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เยาวชน	ชมรมผู้สูงอายุระดับท้องถิ่น เทคโนโลยีดิจิทัลเพื่อการสมาทานศีลออนไลน์ และการบูรณาการด้านสาธารณสุขกับวัด

มิติสุขภาวะ/ ภาวนา 4	หลักการ (Principles)	กิจกรรม (Activities)	กลไกสนับสนุน (Mechanisms)
สุขภาวะทางปัญญา (ปัญญาภาวนา)	การเรียนรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ การปล่อยวางและตื่นรู้ และการประยุกต์หลักธรรมให้เข้ากับบริบทปัจจุบัน	ปฏิบัติภาวนา/วิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรมและสนทนาธรรม (ธัมมัสสวนะ) และกิจกรรมจิตอาสาบำเพ็ญประโยชน์	เครือข่ายกัลยาณมิตรในชุมชน การสนับสนุนจากครอบครัว และการปรับวัดให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ (Learning Center)

จากตารางที่ 1 ผลการสรุปพบว่า การประยุกต์ใช้หลักภาวนา 4 สามารถส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุได้อย่างครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ กายภาวนา เน้นการปรับสมดุลวิถีชีวิตและตระหนักรู้ร่างกาย ผ่านการจัดโภชนาการ การเคลื่อนไหวอย่างมีสติ และการพักผ่อนที่เหมาะสม โดยมีครอบครัว วัด และภาครัฐสนับสนุน จิตตภาวนา มุ่งพัฒนาสติ เมตตา และการปรับมุมมองต่อวัยสูงอายุ ผ่านสมาธิ สนทนาธรรม และกิจกรรมทางศาสนา โดยอาศัยเครือข่ายครอบครัวและชุมชน ศีลภาวนา เน้นการปฏิบัติจริง ความยืดหยุ่น และการเชื่อมโยงระหว่างวัย ผ่านกิจกรรมธรรมะ จิตอาสา และชมรมผู้สูงอายุ ส่วน ปัญญาภาวนา ส่งเสริมการคิดอย่างแยบคาย การปล่อยวาง และการประยุกต์หลักธรรม ผ่านวิปัสสนา การฟังธรรม และจิตอาสา โดยมีวัดทำหน้าที่เป็นศูนย์การเรียนรู้และชุมชนกัลยาณมิตรสนับสนุน

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาอุโบสถศีลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผลการวิจัยพบว่า อุโบสถศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ที่มุ่งให้ผู้ปฏิบัติฝึกตนตามแบบอย่างชีวิตของพระอรหันต์ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยอุโบสถที่สมบูรณ์คืออริยอุโบสถ ซึ่งประกอบด้วยการสมาทานศีล 8 ควบคู่กับการพัฒนาจิตและปัญญา ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่าอุโบสถศีลมิใช่เพียงข้อห้ามทางพฤติกรรม แต่เป็นกระบวนการฝึกตนที่ลดความเกี่ยวข้องกับสิ่งเร้าและความพึงพอใจทางกาย เพื่อเปิดพื้นที่ให้เกิดการสำรวม สติ สมาธิ และการพิจารณาธรรม จึงมีลักษณะเชื่อมโยงกับไตรสิกขาอย่างเป็นระบบ ผลดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ พระครูสังฆรักษ์ณัฐวุฒิ ฟักหว่าง และพระมหาวิโรจน์ ธาระพุฒ (2567) ซึ่งพบว่า การรักษาอุโบสถศีลเป็นการพักรูปแบบชีวิตตามปกติชั่วคราวเพื่อดำเนินชีวิตตามหลักธรรม และสามารถพัฒนาผู้ปฏิบัติทั้งด้านกาย จิตใจ และสติปัญญา โดยมีไตรสิกขาเป็นฐานสำคัญ ขณะที่ พระครูสิริสิทธิวัฒน์ นิพนธ์ รุ่งประทีปไพบูลย์ (2567) พบว่าอุโบสถศีลเป็นการยกระดับการประพฤติพรหมจรรย์ของคฤหัสถ์และช่วยเกื้อหนุนการฝึกสมาธิ แต่การปฏิบัติในปัจจุบันยังมีข้อจำกัดจากปัญหาสุขภาพ อายุ การเดินทาง และความเข้าใจที่ไม่เพียงพอ แม้การศึกษาของ Wongpakaran et al. (2025) จะศึกษาศีล 5 ร่วมกับการทำสมาธิ มิใช่อุโบสถศีล 8 โดยตรง แต่พบว่าผู้สูงอายุที่มีการรักษาศีลและปฏิบัติสมาธิในระดับสูงมีอาการซึมเศร้าน้อยลง และการปฏิบัติทั้งสองร่วมกันมีผลต่อ

สุขภาพจิตมากกว่าการพิจารณาปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเพียงลำพัง ข้อค้นพบนี้สนับสนุนผลการวิจัยปัจจุบันในเชิงกลไกว่า การรักษาศีลจะเกิดคุณค่ามากขึ้นเมื่อเชื่อมกับการฝึกจิต ซึ่งตรงกับโครงสร้างของอุโบสถศีลที่มิได้มุ่งเพียงการควบคุมพฤติกรรม แต่เป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญาต่อไป

ดังนั้น ประเด็นสำคัญจากผลการวิจัยข้อนี้คือ อุโบสถศีลเป็นกระบวนการฝึกตนชั่วคราวที่เข้มข้นกว่าศีล 5 โดยใช้การสำรวมกายและวาจาเป็นฐาน แล้วเปิดโอกาสให้เกิดการพัฒนาจิตและปัญญา จึงควรตีความอุโบสถศีลในฐานะระบบการพัฒนามนุษย์ตามหลักไตรสิกขามากกว่าการมองว่าเป็นเพียงข้อปฏิบัติทางศาสนาหรือพิธีกรรมในวันพระ

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุในสังคมไทยเผชิญปัญหาที่เชื่อมโยงกันทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา ได้แก่ ความเสื่อมถอยทางกาย โรคเรื้อรัง ความเครียด ความโดดเดี่ยว การลดบทบาททางสังคม และการขาดกิจกรรมที่ช่วยสร้างความหมายในชีวิต สภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุไม่ควรจำกัดเพียงการดูแลโรคหรือสุขภาพกาย แต่ต้องเชื่อมโยงทั้งสุขภาพจิต ความสัมพันธ์ทางสังคม และมิติทางจิตวิญญาณหรือปัญญาเข้าด้วยกัน ผลการวิจัยดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากการศึกษาของ ศรันย์ดิษฐ์ เบญจพงศ์ เชาวฤทธิ์ เชาว์แสงรัตน์ และฟ้าใส สามารถ (2568) ซึ่งศึกษาปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุในจังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ผู้สูงอายุจำนวนมากมีปัญหาโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง ต้องการการเข้าถึงบริการสุขภาพและกิจกรรมทางสังคม และการดำเนินงานจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของเครือข่ายในพื้นที่ รวมทั้งการจัดบริการที่ยืดหยุ่นตามบริบทของผู้สูงอายุ ผลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สุขภาวะของผู้สูงอายุเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล ครอบครัว ชุมชน และระบบสนับสนุน มิใช่เป็นเรื่องของการดูแลสุขภาพส่วนบุคคลเพียงอย่างเดียว ในทำนองเดียวกัน นาฏฤดี พรงาม (2568) พบว่า การพัฒนาสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงอายุจำเป็นต้องบูรณาการมิติร่างกาย จิตใจ สังคม และปัญญา โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นฐานในการสร้างความมั่นคงทางจิต การยอมรับการเปลี่ยนแปลงของชีวิต และการพึ่งตนเองอย่างมีสติ ประเด็นนี้อธิบายได้ว่า เหตุที่การรักษาอุโบสถศีลมีศักยภาพต่อผู้สูงอายุ เพราะกิจกรรมดังกล่าวรวมทั้งการควบคุมอาหาร การฝึกสำรวม การทำสมาธิ การฟังธรรม การพบปะกับกัลยาณมิตร และการพิจารณาความไม่เที่ยงไว้ในกระบวนการเดียว จึงสามารถตอบสนองปัญหาหลายมิติพร้อมกัน

หลักฐานจากต่างประเทศของ Hsiung et al. (2023) ซึ่งใช้การทดลองแบบสุ่มมีกลุ่มควบคุมในผู้สูงอายุที่อยู่ในสถานดูแลระยะยาว พบว่าโปรแกรม Mindfulness-Based Elder Care ช่วยลดอาการซึมเศร้าและความวิตกกังวล และเพิ่มสุขภาวะทางจิตวิญญาณอย่างมีนัยสำคัญ ผลดังกล่าวสนับสนุนแนวคิดว่าการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุควรมีองค์ประกอบด้านสติ ความสงบทางจิต และความหมายทางจิตวิญญาณควบคู่กับการดูแลร่างกาย ดังนั้น ผลการวิจัยข้อนี้จึงชี้ว่า ปัญหาของผู้สูงอายุมีลักษณะเป็นองค์รวมและสัมพันธ์กัน การส่งเสริมสุขภาวะจึงต้องเป็นกระบวนการที่ผสานกาย จิต สังคม และปัญญาเข้าด้วยกัน และการรักษาอุโบสถศีลมีความเหมาะสมในบริบทไทย เพราะเป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุมีความคุ้นเคยทางวัฒนธรรมและสามารถเชื่อมโยงการดูแลสุขภาพเข้ากับการพัฒนาจิตใจและการสร้างความหมายในชีวิตได้

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 3 รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยด้วยการถืออุโบสถศีล

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุด้วยการถืออุโบสถศีลควรบูรณาการหลักภาวนา 4 ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา เข้ากับสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และปัญญา โดยแต่ละมิติประกอบด้วย 3 ส่วน คือ หลักการ กิจกรรม และกลไกสนับสนุน ผลดังกล่าวสะท้อนว่า การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุจะเกิดผลได้ดีเมื่อมิได้หยุดอยู่ที่การกำหนดกิจกรรม แต่ต้องเชื่อมโยงกิจกรรมกับหลักธรรมและระบบสนับสนุนจากครอบครัว วัด ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ พระครูโอภาสสราธิคุณ โหมดศิริ และคณะ (2568) ซึ่งพัฒนากระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุตามแนวภาวนา 4 โดยใช้วัดเป็นฐาน พบว่า กายภาวนาควรปรับกิจกรรมตามสภาพร่างกายของผู้สูงอายุ ศีลภาวนาเน้นความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชน จิตตภาวนามุ่งสร้างความสงบและการยอมรับผู้อื่น และปัญญาภาวนาเน้นการเรียนรู้และการดูแลตนเองอย่างมีสติ โดยผลการประเมินอยู่ในระดับมากทุกด้าน ข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนรูปแบบในงานวิจัยนี้ว่า วัด สามารถทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมการพัฒนาทั้งสี่มิติได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่นเดียวกับการศึกษาของ พระสมุห์ธนาวุฒิ สู่สุข วิชชุกร นาคธน พระครูโสภณวีรานุวัตร นิคม เกตุคง และอัจฉรา หล่อตระกูล (2567) ที่พบว่า หลักภาวนา 4 มีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงกับการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุ และเสนอให้หน่วยงานท้องถิ่นร่วมมือกันจัดกิจกรรมทางกาย กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมสร้างสุขทางจิต และบริการสวัสดิการด้านปัญญาอย่างต่อเนื่อง ประเด็นนี้ช่วยยืนยันว่า รูปแบบสุขภาวะตามแนวพุทธควรมีกลไกสนับสนุนควบคู่กับกิจกรรม เพราะการส่งเสริมสุขภาวะที่ยั่งยืนต้องอาศัยเครือข่ายและระบบบริการ มิใช่พึ่งผู้สูงอายุเพียงฝ่ายเดียว

การปฏิบัติเพื่อการสูงวัยอย่างมีสุขภาวะ และพบว่าผู้สูงอายุสร้างสมดุลผ่านกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับร่างกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ เช่น การรับประทานอาหารที่เหมาะสม การออกกำลังกาย การเรียนรู้สิ่งใหม่ และการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม Yen, Cohen, Wei, and Asaad (2022) แม้กรอบดังกล่าวไม่ได้ใช้หลักภาวนา 4 แต่มีโครงสร้างใกล้เคียงกับผลการวิจัยนี้ในแง่ของการมองสุขภาวะเป็นระบบหลายมิติที่ต้องดำเนินไปพร้อมกัน ดังนั้น จุดเด่นของรูปแบบที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้คือ การเชื่อมอุโบสถศีลกับภาวนา 4 และแปลงหลักธรรมให้เป็นกิจกรรมที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ พร้อมกำหนดกลไกสนับสนุนจากครอบครัว วัด ชุมชน ระบบสาธารณสุข และองค์กรท้องถิ่น ทำให้รูปแบบมิใช่เพียงกรอบทางศาสนา แต่เป็นกรอบเชิงปฏิบัติที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุในบริบทสังคมไทยได้อย่างเป็นองค์รวม

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย คือ UPOSATHA Model: An Integrated Uposatha-Based Model for Elderly Well-Being หรือ รูปแบบอุโบสถบูรณาการเพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นรูปแบบเชิงแนวคิดที่สังเคราะห์จากการศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เอกสารวิชาการ และข้อมูลภาคสนามจากผู้สูงอายุที่รักษาอุโบสถศีล โดยที่อุโบสถศีลทำหน้าที่เป็นโครงสร้างวินัยชีวิตชั่วคราวที่ช่วยให้ผู้สูงอายุลดสิ่งเร้า

จัดระเบียบพฤติกรรม สำรวมกาย วาจา และใจ สร้างพื้นที่สำหรับการเจริญสติและสมาธิ เชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร และใช้ปัญญาพิจารณาความเปลี่ยนแปลงของชีวิต กระบวนการดังกล่าวขับเคลื่อนด้วยหลักไตรสิกขาและเชื่อมโยงกับภาวนา 4 เพื่อมุ่งส่งเสริมสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และปัญญา

ภาพที่ 1 UPOSATHA Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

โครงสร้างของ UPOSATHA Model สามารถอธิบายได้เป็น 4 ชั้น ได้แก่ ฐานหลักธรรม กระบวนการพัฒนา ผลที่มุ่งส่งเสริม และเงื่อนไขสนับสนุน โดยฐานหลักธรรมประกอบด้วยอุโบสถศีล 8 และอริยอุโบสถ กระบวนการพัฒนาดำเนินผ่านไตรสิกขาและภาวนา 4 ผลที่มุ่งส่งเสริมครอบคลุมสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และปัญญา ส่วนเงื่อนไขสนับสนุนประกอบด้วยการปรับการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสุขภาพ ความร่วมมือของครอบครัว วัด ชุมชน หน่วยงานสาธารณสุข และองค์กรท้องถิ่น ตลอดจนการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง

ในระดับการนำไปปฏิบัติ สุขภาวะทั้ง 4 มิติประกอบด้วยองค์ประกอบร่วม 3 ด้าน ได้แก่ หลักการ (Principles) กิจกรรม (Activities) และกลไกสนับสนุน (Support Mechanisms) ทำให้รูปแบบสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมกับกิจกรรมในชีวิตประจำวันและระบบสนับสนุนทางสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม

สาระสำคัญของ UPOSATHA Model จึงมิได้มองอุโบสถศีลเป็นเพียงพิธีกรรมหรือข้อห้าม แต่เป็นกระบวนการฝึกตนและโครงสร้างวินัยชีวิตชั่วคราวที่สามารถนำมาประยุกต์เพื่อมุ่งส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุอย่างเป็นองค์รวม ทั้งนี้ เนื่องจากรูปแบบดังกล่าวยังไม่ได้ผ่านการทดลองใช้หรือการตรวจสอบประสิทธิผลเชิงปริมาณ จึงควรเรียกว่า รูปแบบเชิงแนวคิดที่เสนอจากการวิจัย และยังไม่ควรสรุปว่าเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิผลแล้ว

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุในสังคมไทยตามหลักอุโบสถศีล” พบว่า อุโบสถศีลเป็นหลักปฏิบัติที่มุ่งฝึกการสำรวมกาย วาจา และใจ ผ่านการรักษาศีล 8 และการพัฒนาจิตตามแนวอริยอุโบสถ ซึ่งเชื่อมโยงกับหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ในด้านสุขภาวะ ผู้สูงอายุเผชิญปัญหาครอบคลุมทั้งทางกาย จิต สังคม และปัญญา จึงจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมสุขภาวะในลักษณะองค์รวม ผลการวิจัยสังเคราะห์เป็น UPOSATHA Model ประกอบด้วย 8 องค์ประกอบ โดยเชื่อมโยงอุโบสถศีล หลักภาวนา 4 และกระบวนการดำเนินงานด้านหลักการ กิจกรรม และกลไกสนับสนุน เพื่อส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุอย่างสมดุล ทั้งนี้ รูปแบบดังกล่าวเป็นองค์ความรู้เชิงแนวคิดที่ควรได้รับการทดลองและประเมินผลในบริบทจริงต่อไป

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรสนับสนุนการบูรณาการมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณเข้ากับนโยบายส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุ โดยใช้วัดและชุมชนเป็นฐานในการดำเนินงาน

2) ควรส่งเสริมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานสาธารณสุข วัด ครอบครัว ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นในการพัฒนากิจกรรมสุขภาวะผู้สูงอายุที่ครอบคลุมทั้งด้านกาย จิต สังคม และปัญญา

3) ควรพัฒนาแนวทางหรือคู่มือการประยุกต์ใช้ UPOSATHA Model สำหรับการส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมด้านวัย ภาวะสุขภาพ และบริบททางสังคมของแต่ละพื้นที่

2. ข้อเสนอในการนำไปใช้ประโยชน์

1) วัดและชุมชนสามารถนำ UPOSATHA Model ไปใช้เป็นกรอบในการออกแบบกิจกรรมรักษาอุโบสถศีลควบคู่กับการส่งเสริมสุขภาวะทั้ง 4 มิติ

2) ครอบครัวสามารถประยุกต์แนวทางของรูปแบบในการดูแลผู้สูงอายุที่บ้าน ทั้งด้านอาหาร การพักผ่อน การทำกิจกรรมทางศาสนา และการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อสุขภาวะ

3) หน่วยงานสาธารณสุขและองค์กรท้องถิ่นสามารถนำรูปแบบไปประยุกต์ร่วมกับกิจกรรมผู้สูงอายุที่มีอยู่ โดยจัดให้มีระบบสนับสนุนและการประเมินผลที่เหมาะสมกับบริบทของผู้สูงอายุ

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาประสิทธิผลของ UPOSATHA Model ด้วยการวิจัยเชิงปริมาณหรือกึ่งทดลองเพื่อเปรียบเทียบระดับสุขภาวะก่อนและหลังการนำรูปแบบไปใช้

2) ควรใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อทดลองใช้รูปแบบในวัด ชุมชน และครอบครัวที่มีบริบทแตกต่างกัน และนำผลมาปรับปรุงองค์ประกอบของรูปแบบให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

3) ควรศึกษาการประยุกต์เทคโนโลยีดิจิทัลร่วมกับ UPOSATHA Model เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้ การติดตามกิจกรรม และการส่งเสริมการปฏิบัติของผู้สูงอายุในสังคมดิจิทัล

เอกสารอ้างอิง

ณัฐปภัสญ์ นวลสีทอง, ธัญรัศม์ ภุชงค์ชัย, อ้อยทิพย์ บัวจันทร์, และภัควรินทร์ ภัทรศิริสมบูรณ์. (2564). ความเครียดและภาวะซึมเศร้าของผู้สูงอายุที่เป็นโรคเรื้อรัง ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ. *วารสารสาธารณสุขมหาวิทยาลัยบูรพา, 16*(2), 78–89.

นาฏฤดี พรงาม. (2568). การพัฒนาสุขภาวะองค์รวมของผู้สูงอายุวิถีใหม่ในสังคมไทยเชิงพุทธบูรณาการ. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 21*(2), 217–233. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/279532

พระครูสังฆรักษ์ณัฐวุฒิ ฟักหว่าง, และพระมหาวิโรจน์ ธาระพุฒ. (2567). การรักษาอุโบสถศีลเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพุทธศาสนิกชน วัดลาดพร้าว เขตลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 6*(6), 1581–1590. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/273884

พระครูสิริสิทธิวัฒน์ นิพนธ์ รุ่งประทีปไพบูลย์. (2567). แนวทางการแก้ปัญหาการลดลงของพุทธศาสนิกชนผู้รักษาอุโบสถศีลของวัดในเขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 6*(4), 863–870. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/270131

พระครูโอภาสสราธิคุณ โหมดศิริ, พระครูวิมลปริยัติวัฒน์ สิริวฑฺฒโน, ภูริทัต ศรีอร่าม, เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์, และพรภิรมย์ ยอดบุญ. (2568). กระบวนการเสริมสร้างสุขภาวะผู้สูงอายุตามแนวภาวนา 4 ของ

ชุมชนวัดสุทธาวาส อำเภอเมืองฉะเชิงเทรา จังหวัดฉะเชิงเทรา. *วารสารชัยภูมิปริทรรศน์, 8*(1), 55–69. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jcr/article/view/274315

พระสมุห์ธนาวุฒิ สู่สุข, วิชชุกร นาคธน, พระครูโสภณวีรานุวัตร นิคม เกตุคง, และอัจฉรา หล่อตระกูล. (2567). การส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุตามหลักภาวนา 4 ขององค์การบริหารส่วนตำบลพิหารแดง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย, 6*(6), 1599–1610. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jemri/article/view/273135

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ลัดดา แสนสีหา, จินตนา ลี้ละไกรวรรณ, นิตยา จันทบุตร, ศรินรัตน์ จันทพิมพ์, ทิพย์สุดา ธรรมลาภากุล, และอรุณี สุวรรณโชค. (2566). ภาวะสุขภาพและจิตสังคมของผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังในชุมชน. *วารสารพยาบาลศาสตร์และสุขภาพ, 46*(1), 114–127.

ศรันย์ดิษฐ์ เบญจพงศ์, เชาวฤทธิ์ เชาว์แสงรัตน์, และฟ้าใส สามารถ. (2568). แนวทางการจัดการศูนย์ส่งเสริมสุขภาวะผู้สูงอายุตามแนวทางพฤฒพลังระดับท้องถิ่น: กรณีศึกษาจังหวัดสมุทรสงคราม. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 8*(3), A16–A29. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/human_dru/article/view/280540

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2567). *ดัชนีพฤฒพลังในประเทศไทย พ.ศ. 2567 (Active Ageing Index in Thailand 2024)*. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

Hsiung, Y., Chen, Y.-H., Lin, L.-C., & Wang, Y.-H. (2023). Effects of Mindfulness-Based Elder Care (MBEC) on symptoms of depression and anxiety and spiritual well-being of institutionalized seniors with disabilities: A randomized controlled trial. *BMC Geriatrics, 23*, 497. https://doi.org/10.1186/s12877-023-04220-6

Wongpakaran, N., Klaychaiya, S., Panuspanudechdamrong, C., Techasomboon, N., Chaipinchana, P., DeMaranville, J., Kövi, Z., & Wongpakaran, T. (2025). A comparative study of the impact of meditation and Buddhist five precepts on stress and depression between older adults and younger adults. *Scientific Reports, 15*, 15739. https://doi.org/10.1038/s41598-025-99430-w

Yen, D., Cohen, G., Wei, L., & Asaad, Y. (2022). Towards a framework of healthy aging practices. *Journal of Business Research, 142*, 176–187. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.12.026

การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ENHANCING THE CAPACITY OF COMMUNITY LEADERS IN COORDINATING WITH CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN DON TUM SUBDISTRICT, BANG LEN DISTRICT, NAKHON PATHOM PROVINCE

อัญธิษฐา อักษรศรี[1], พระครูใบฎีกา ธีรยุทธ จนฺทูปโม[2], พระสมุห์ นพดล อตฺถยุตฺโต[3], วันชัย แสงสุวรรณ[4], สุวลังก์ วงศ์สุรวัฒน์[5]

Anthittha Aksornsri[1], Phrakhrubaidika Theerayut Chanthupamo[2], Phrasamuh Nopadol Atthayutto[3], Wanchai saengsuwan[4], Suwalang Wongsurawat[5]

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย[1-5]

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Budhapanaya Sridhavaravati Buddhist College, Thailand[1-5]

Corresponding Author Email: auntittha05@gmail.com[1]

Received: 24 August 2026; Revised: 14 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

อัญธิษฐา อักษรศรี, พระครูใบฎีกาธีรยุทธ จนฺทูปโม,
พระสมุห์นพดล อตฺถยุตฺโต (สุทนต์), วันชัย แสงสุวรรณ, สุวลังก์ วงศ์สุรวัฒน์

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัญหาและศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม 2) พัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม และ 3) ประเมินผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก 20 คน ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการสนทนากลุ่ม 10 คน และผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมาย 21 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก แบบสนทนากลุ่ม และแบบบันทึกการปฏิบัติการ เก็บรวบรวมข้อมูลตามวงจร Plan–Act–Observe–Reflect ร่วมกับการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการสังเคราะห์เชิงอุปนัย (Analytic Induction)

ผลการวิจัยพบว่า

1) สภาพปัญหาศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม พบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการประสานงานและเชื่อมโยงภาคส่วนต่าง ๆ อยู่แล้ว แต่ยังมีความจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบใน 4 มิติสำคัญ ได้แก่ (1) ทักษะด้านเทคโนโลยีดิจิทัลและ AI (2) การสื่อสาร การเจรจา การไกล่เกลี่ย และการจัดการความขัดแย้ง (3) คุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาล (4) ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม ความร่วมมือ 2) พัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม พบว่า การพัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพแบบองค์รวมที่เชื่อมโยง เทคโนโลยีและ AI การสื่อสารและการไกล่เกลี่ย คุณธรรมและธรรมาภิบาล 3) ผลประเมินผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม พบว่า กิจกรรมทั้ง 4 ด้านสามารถพัฒนาผู้นำชุมชนทั้ง ความรู้ ทักษะ คุณธรรม และภาวะผู้นำ ในการสื่อสาร ประสานงาน แก้ไขปัญหา สร้างความไว้วางใจ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาคประชาสังคม

คำสำคัญ: การส่งเสริมศักยภาพ; ผู้นำชุมชน; การประสานงาน; หน่วยงานภาคประชาสังคม

ENHANCING THE CAPACITY OF COMMUNITY LEADERS IN COORDINATING WITH CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN DON TUM SUBDISTRICT, BANG LEN DISTRICT, NAKHON PATHOM PROVINCE

Anthittha Aksornsri, Phrakhrubaidika Theerayut Chanthupamo,
Phrasamuh Nopadol Atthayutto, Wanchai Saengsuwan, Suwalang Wongsurawat

Abstract

This study aimed to: 1) investigate the problems and potential of community leaders in coordinating with civil society organizations in Don Tum Subdistrict, Bang Len District, Nakhon Pathom Province; 2) develop activities to enhance community leaders' capacity to coordinate with civil society organizations; and 3) evaluate the outcomes of the capacity-building activities. This study employed an action research design. The participants comprised 20 key informants for in-depth interviews, 10 experts for focus group discussions, and 21 target community leaders who participated in the action research process. The research instruments included an in-depth interview guide, a focus group discussion guide, and an action research recording form. Data were collected through document review, in-depth interviews, focus group discussions, and the Plan–Act–Observe–Reflect cycle. Qualitative data were analyzed using content analysis and analytic induction.

The findings revealed that:

1) Regarding the problems and potential of community leaders in coordinating with civil society organizations in Don Tum Subdistrict, Bang Len District, Nakhon Pathom Province, community leaders already played important roles in coordination and intersectoral linkage; however, systematic capacity development was still needed in four key dimensions: (1) digital technology and AI skills; (2) communication, negotiation, mediation, and conflict management; (3) morality, ethics, and good governance; and (4) leadership, participation, and collaboration. 2) The development of activities for enhancing community leaders' coordination with civil society organizations was found to constitute a holistic capacity-building process integrating technology and AI, communication and mediation, morality and good governance, as well as leadership and collaborative participation. 3) The evaluation of the capacity-building activities showed that the four areas of activities contributed to the development of community leaders' knowledge, skills, ethical awareness, and leadership capacity, particularly in communication, coordination, problem-solving, trust-building, and the establishment of collaborative networks with civil society organizations.

Keywords: Capacity Enhancement; Community Leaders; Coordination; Civil Society Organizations

บทนำ

สถานการณ์ปัจจุบันผู้นำชุมชนได้มีบทบาทในการเป็นผู้นำ การพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน โดยเฉพาะผู้นำชุมชนซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาและตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม การประสานงานระหว่างผู้นำชุมชนกับหน่วยงานภาคประชาสังคมในทางปฏิบัติยังพบข้อจำกัดหลายประการ ทั้งด้านความรู้ ทักษะการสื่อสาร การเจรจา การบริหารโครงการ การสร้างเครือข่าย และการใช้เทคโนโลยีเพื่อสนับสนุนการทำงาน สำหรับพื้นที่ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ผู้นำชุมชนมีบทบาทในการประสานงานและสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

การส่งเสริมศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมการสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม เป็นการส่งเสริมศักยภาพเป็นการพัฒนาสนับสนุน หรือเพิ่มขีดความสามารถของบุคคลให้มีความรู้ทักษะ หรือความเชี่ยวชาญมากขึ้น การทำให้ผู้นำชุมชนสามารถทำหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการนำชุมชน ภาคประชาสังคมหมายถึงประชาสังคม โดยทั่วไปประชาสังคม และภาคธุรกิจเอกชนที่เน้นดำเนินงานโดยมุ่งแสวงหาผลกำไรในพื้นที่ประชาสังคมประชาชนทั่วไปเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการที่เป็นอิสระจากภาครัฐและอยู่นอกบริบทการแข่งขันทางการเมืองซึ่งกลุ่มและผู้กระทำการทางสังคมอาจมีวัฒนธรรมวิถีชีวิตวิธีคิดอันหลากหลายมาร่วมกันในกิจกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดสร้างเอกลักษณ์และความเห็นร่วมกันรวมถึงต้องมีจุดมุ่งหมายร่วมในการพิทักษ์หรือเพิ่มพูนผลประโยชน์สาธารณะบางประการให้กับสังคมโดยลักษณะของพื้นที่ดังกล่าวสามารถเข้าไป มีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลกระทบต่อการตัดสินใจระหว่างสามพื้นที่ดังกลาวนี้ด้วย (ธีรยุทธ บุญมี, 2547)

ผู้นำชุมชนบางส่วนไม่มีเวทีหรือกลไกในการประชุม พบปะ แลกเปลี่ยนข้อมูล และติดตามผลการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาคประชาสังคมอย่างต่อเนื่อง โดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ถือเป็นหน่วยงานที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน เป็นหน่วยงานทางการปกครองจำนวนเล็ก ๆ ที่กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศ มีภารกิจที่สำคัญคือการจัดบริการสาธารณะ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค เศรษฐกิจ สุขอนามัยขั้นพื้นฐานให้แก่ประชาชน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตทั้งสิ้น ตัวแปรที่สำคัญต่อการการจัดบริการสาธารณะให้เกิดความคุ้มค่า และสามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนนั้น ๆ คือ บทบาทของชุมชน โดยคนในชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อให้การทำงานมีรูปแบบบูรณาการ ระหว่างหน่วยงานและภาคประชาคม เพื่อแสวงหาทางออกในการจัดบริการสาธารณะ ให้เป็นที่ยินยอมพร้อมใจต่อทุกฝ่าย และสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้จริงตามคำกล่าวที่ว่า “ปัญหาของท้องถิ่น ทางแก้ย่อมอยู่ในท้องถิ่น” (อรทัย ก๊กผล และปรัชญา ชีพเจริญรัตน์, 2547)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความจำเป็นต้องศึกษา “การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม” เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและข้อจำกัดของผู้นำชุมชน กระบวนการที่เหมาะสมในการพัฒนาศักยภาพ ตลอดจนออกแบบแนวทางหรือกิจกรรมที่ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของผู้นำชุมชน อันจะนำไปสู่การความร่วมมือที่เข้มแข็ง การมีส่วนร่วมของประชาชน และการพัฒนาชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนผู้วิจัยการส่งเสริมศักยภาพของผู้นำชุมชนในด้านการประสานงานจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยให้ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจบทบาทของภาคประชาสังคมมากขึ้น แม้งานวิจัยด้านผู้นำชุมชนและภาคประชาสังคมที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่าย และการพัฒนาศักยภาพผู้นำ แต่ยังมีงานจำกัดที่บูรณาการทักษะดิจิทัลและ AI การไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง คุณธรรมและธรรมาภิบาล ตลอดจนภาวะผู้นำเชิงเครือข่ายไว้ในกระบวนการพัฒนาศักยภาพเดียวกัน โดยเฉพาะในระดับตำบล การวิจัยนี้จึงมุ่งพัฒนาและประเมินกิจกรรมที่ตอบสนองต่อช่องว่างดังกล่าวผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ความต้องการ และช่องว่างด้านศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม

2. เพื่อพัฒนาและทดลองกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับภาคประชาสังคม

3. เพื่อประเมินผลและสังเคราะห์รูปแบบการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนหลังการดำเนินกิจกรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็น การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) โดยใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและศักยภาพ พัฒนากิจกรรม และประเมินผลการส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ดำเนินการตามวงจร PAOR ได้แก่ การวางแผน (Plan) การปฏิบัติ (Act) การสังเกต (Observe) และการสะท้อนผล (Reflect) ร่วมกับการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม การดำเนินการแบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่ 1) ระยะศึกษาสภาพปัญหาและศักยภาพ โดยศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อวิเคราะห์ความต้องการและช่องว่างด้านศักยภาพของผู้นำชุมชน 2) ระยะพัฒนากิจกรรม โดยนำผลจากระยะแรกมายกร่างกิจกรรม และใช้การสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ 3) ระยะปฏิบัติการและประเมินผล โดยดำเนินกิจกรรมกับผู้นำชุมชนกลุ่มเป้าหมายตามวงจร PAOR และประเมินการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมกิจกรรม

ขั้น PAOR	การดำเนินการ
Plan	วิเคราะห์สภาพปัญหา ความต้องการ และช่องว่างด้านศักยภาพจากเอกสารและการสัมภาษณ์
Act	ดำเนินกิจกรรมพัฒนาศักยภาพ 4 ด้าน
Observe	สังเกตพฤติกรรม บันทึกภาคสนาม และติดตามการนำความรู้ไปใช้
Reflect	สนทนาสะท้อนผลกับผู้เข้าร่วม วิเคราะห์ผล และปรับปรุงกิจกรรม

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้เข้าร่วมการวิจัย

ผู้วิจัยใช้การคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึก จำนวน 20 รูป/คน ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการ ผู้นำชุมชน และผู้เกี่ยวข้องกับการทำงานภาคประชาสังคม เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัญหา ศักยภาพ ความต้องการ และแนวทางการพัฒนาผู้นำชุมชน 2) ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการสนทนากลุ่ม จำนวน 10 รูป/คน ประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญและบุคลากรที่เกี่ยวข้อง เพื่อวิพากษ์ ตรวจสอบความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และให้ข้อเสนอแนะต่อกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพ 3) ผู้เข้าร่วมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ จำนวน 21 คน ได้แก่ ผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ซึ่งเข้าร่วมกิจกรรมตามวงจร PAOR

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview) ใช้ศึกษาสภาพปัญหา ศักยภาพ ความต้องการ และแนวทางการส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชน 2) แบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion Guide) ใช้สำหรับวิพากษ์และตรวจสอบความเหมาะสมของกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพ 3) แบบบันทึกการสังเกตและบันทึกภาคสนาม ใช้บันทึกพฤติกรรม การมีส่วนร่วม การเรียนรู้ และการเปลี่ยนแปลงของผู้เข้าร่วมระหว่างการดำเนินกิจกรรม 4) แบบบันทึกการสะท้อนผล ใช้รวบรวมความคิดเห็น ประสบการณ์ และข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมหลังการดำเนินกิจกรรม เครื่องมือทั้งหมดพัฒนาจากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และผ่านการตรวจสอบความสอดคล้องด้านเนื้อหาและความเหมาะสมจากผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้จริง

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามลำดับ ดังนี้ 1) ศึกษาเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ และตำราที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ การประสานงาน ภาคประชาสังคม เทคโนโลยีดิจิทัล การสื่อสาร ธรรมาภิบาล และการสร้างเครือข่าย 2)สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 20 รูป/คน เพื่อวิเคราะห์สภาพปัญหา ศักยภาพ และความต้องการในการพัฒนาผู้นำชุมชน 3) นำผลการวิเคราะห์มาพัฒนากิจกรรมส่งเสริมศักยภาพ 4 ด้าน ได้แก่ (1) เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI (2) การสื่อสาร การเจรจา การไกล่เกลี่ย และการจัดการความขัดแย้ง (3) คุณธรรม จริยธรรม และธรรมาภิบาล(4) ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่าย 4) จัด

สนทนากลุ่มกับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูป/คน เพื่อตรวจสอบและปรับปรุงกิจกรรม 5) ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการกับผู้นำชุมชน จำนวน 21 คน ตามวงจร PAOR พร้อมสังเกต บันทึกภาคสนาม และสะท้อนผลหลังการดำเนินกิจกรรม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกต และการสะท้อนผล โดยใช้ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และ การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) ดังนี้ 1) ข้อมูลจากเอกสาร วิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ตามประเด็นการวิจัย เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาสภาพปัญหาและพัฒนากิจกรรม 2) ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม นำมาถอดความ จัดหมวดหมู่ ตีความ และสังเคราะห์เป็นประเด็นด้านศักยภาพ ความต้องการ และแนวทางการพัฒนา 3) ข้อมูลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการ วิเคราะห์จากการสังเกต บันทึกภาคสนาม และการสะท้อนผล เพื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ คุณธรรม และภาวะผู้นำของผู้เข้าร่วมในแต่ละกิจกรรม

ช่องว่างด้านศักยภาพ	กิจกรรมพัฒนา	ผลที่สังเกตและสะท้อน
Digital/AI	AI Literacy Workshop	สามารถใช้ AI เพื่อค้นข้อมูล จัดทำเอกสาร และสนับสนุนการสื่อสารได้ดีขึ้น
Communication/Conflict	Mediation Workshop	มีทักษะการรับฟัง เจรจา ไกล่เกลี่ย และแสวงหาทางออกร่วมกันมากขึ้น
Ethics/Governance	Dhamma & Governance Activity	ตระหนักถึงความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น
Network Leadership	Leadership & Networking Activity	เข้าใจการทำงานร่วมกับหลายภาคส่วนและสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือได้ดีขึ้น

6. การพิทักษ์สิทธิ์ของผู้เข้าร่วมการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการตามหลักจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยคำนึงถึงสิทธิ ศักดิ์ศรี ความปลอดภัย ความเป็นส่วนตัว และการรักษาความลับของผู้ให้ข้อมูลและผู้เข้าร่วมการวิจัย ก่อนเก็บข้อมูลได้ชี้แจงวัตถุประสงค์ ขั้นตอน ระยะเวลา ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ และสิทธิในการเข้าร่วมหรือถอนตัวจากการวิจัยโดยสมัครใจ ข้อมูลที่ได้รับถูกเก็บรักษาเป็นความลับและนำเสนอในภาพรวมเพื่อใช้ประโยชน์ทางวิชาการเท่านั้น

ผลการวิจัย

ผลจากการวิจัย “การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม” จากการได้ทำการวิจัยสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม สรุปได้ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาสภาพปัญหาศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำชุมชนตำบลดอนตูมมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ประสานและเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ข้อมูล การประสานความช่วยเหลือ การแก้ไขปัญหาชุมชน การจัดกิจกรรมสาธารณะ และการระดมความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่ายังมีข้อจำกัดด้านความรู้ ทักษะ และความพร้อมบางประการที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบผู้นำชุมชนตำบลดอนตูมมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้ประสานเชื่อมโยงระหว่างประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม

1) ด้านการสื่อสารและการประสานงาน พบว่า ผู้นำชุมชนบางส่วนยังมีข้อจำกัดด้านทักษะการสื่อสาร การนำเสนอข้อมูล การเจรจาต่อรอง และการถ่ายทอดความต้องการของประชาชนไปยังหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ส่งผลให้การประสานงานบางกรณีขาดความต่อเนื่อง ข้อมูลอาจไม่ครบถ้วนหรือไม่ตรงกับความต้องการของพื้นที่

2) ด้านการจัดการปัญหาและความขัดแย้ง พบว่า ผู้นำชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาที่มีความหลากหลายและเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือกลุ่มผลประโยชน์หลายฝ่าย จึงจำเป็นต้องมีทักษะในการรับฟังความคิดเห็น การเจรจา การไกล่เกลี่ย และการหาทางออกร่วมกัน แต่ผู้นำบางส่วนยังขาดองค์ความรู้และทักษะที่เป็นระบบด้านการจัดการความขัดแย้งและการไกล่เกลี่ย

3) ด้านการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) พบว่า การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีทำให้รูปแบบการบริหารจัดการและการประสานงานของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ผู้นำชุมชนบางส่วนยังขาดความรู้และทักษะในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI เพื่อค้นหาข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา จัดทำเอกสารหรือโครงการประชาสัมพันธ์

4) ด้านคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาล พบว่า การประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมจำเป็นต้องอาศัยความไว้วางใจ ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ ความเป็นธรรม และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ผู้นำชุมชนจึงจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจและสามารถนำหลักคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาและหลักธรรมาภิบาลมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่

ผลการวิจัยจึงสรุปได้ว่า ศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมยังมีช่องว่างที่จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะ 4 ด้านสำคัญ ได้แก่ 1) ด้านการรู้เท่าทันและการประยุกต์ใช้ AI และเทคโนโลยีดิจิทัล 2) ด้านการสื่อสาร การไกล่เกลี่ย และการจัดการความขัดแย้ง 3

ด้านคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาล และ 4) ด้านภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อพัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ได้ดำเนินการโดยนำผลการศึกษาสภาพปัญหา ศักยภาพและความต้องการของผู้นำชุมชนมาวิเคราะห์และกำหนดรูปแบบกิจกรรม

1) กิจกรรมผู้นำชุมชนรู้เท่าทัน AI เพื่อการบริหารงานชุมชนยุคดิจิทัล ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมดังกล่าวช่วยส่งเสริมความรู้และทักษะของผู้นำชุมชนในการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อสนับสนุนการบริหารงานและการประสานงานในชุมชน ผู้นำสามารถนำ AI มาใช้ในการค้นหาและรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา จัดทำเอกสารและโครงการ การประชาสัมพันธ์ ตลอดจนการสื่อสารข้อมูลกับประชาชนและหน่วยงานภาคประชาสังคม

2) กิจกรรมผู้นำชุมชนนักไกล่เกลี่ย สร้างสันติสุขและความสมานฉันท์ในชุมชน ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมดังกล่าวช่วยพัฒนาทักษะของผู้นำชุมชนด้านการสื่อสาร การรับฟังความคิดเห็น การเจรจาต่อรอง การไกล่เกลี่ย และการจัดการความขัดแย้ง โดยเน้นการทำความเข้าใจปัญหาและความต้องการของคู่กรณี ตลอดจนการแสวงหาทางออกที่เหมาะสมและเป็นธรรมร่วมกัน ผู้นำมีความเข้าใจบทบาทของตนเองในฐานะผู้ประสานและคนกลางในการแก้ไขปัญหามากขึ้น

3) กิจกรรมผู้นำชุมชนคุณธรรม น้อมนำหลักธรรมาภิบาลสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมดังกล่าวช่วยส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาลในการปฏิบัติหน้าที่ โดยสามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่า

4) กิจกรรมการพัฒนาภาวะผู้นำและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ผลการวิจัยพบว่า กิจกรรมดังกล่าวช่วยเสริมสร้างความรู้และทักษะด้านภาวะผู้นำ การสื่อสาร การตัดสินใจ การสร้างแรงจูงใจ การทำงานเป็นทีม ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจถึงความสำคัญของการทำงานร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ

กิจกรรมทั้ง 4 ด้าน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนมีลักษณะเป็น การพัฒนาเชื่อมโยงความรู้ ทักษะ คุณธรรม และภาวะผู้นำเข้าด้วยกัน โดยกิจกรรมด้าน AI ช่วยเสริมสร้างความรู้และทักษะด้านเทคโนโลยี กิจกรรมด้านการไกล่เกลี่ยช่วยพัฒนาทักษะการสื่อสารและการจัดการความขัดแย้ง กิจกรรมด้านคุณธรรม ช่วยสร้างพื้นฐานด้านจริยธรรม ความโปร่งใส และความไว้วางใจ ส่วนกิจกรรมด้านภาวะผู้นำการเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อประเมินผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการวิจัยพบว่า การประเมินผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม โดยดำเนินการประเมินจากการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม การสังเกตพฤติกรรม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การสะท้อนผลการเรียนรู้ และการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน พบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ ทักษะ และความมั่นใจในการปฏิบัติหน้าที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะด้านการใช้เทคโนโลยีและ AI การสื่อสารและการไกล่เกลี่ย การประยุกต์ใช้คุณธรรมและหลักธรรมาภิบาล ตลอดจนภาวะผู้นำและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ

1) ผลการประเมินกิจกรรมผู้นำชุมชนรู้เท่าทัน AI เพื่อการบริหารงานชุมชนยุคดิจิทัล พบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI เพิ่มขึ้น สามารถนำเครื่องมือดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในการค้นหาข้อมูล วิเคราะห์ปัญหา จัดทำเอกสารและโครงการ การประชาสัมพันธ์ และการสื่อสารกับประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้มากขึ้น

2) ผลการประเมินกิจกรรมผู้นำชุมชนนักไกล่เกลี่ย สร้างสันติสุขและความสมานฉันท์ในชุมชน พบว่า ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการไกล่เกลี่ยและการจัดการความขัดแย้งเพิ่มขึ้น สามารถนำทักษะการรับฟัง การสื่อสาร การเจรจา และการแสวงหาทางออกร่วมกันมาใช้ในการแก้ไขปัญหาได้อย่างสร้างสรรค์มากขึ้น ผู้นำตระหนักถึงความสำคัญของการวางตัวเป็นกลาง

3) ผลการประเมินกิจกรรมผู้นำชุมชนคุณธรรม น้อมนำหลักธรรมาภิบาลสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน พบว่า ผู้นำชุมชนมีความตระหนักถึงความสำคัญของคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาลในการปฏิบัติหน้าที่เพิ่มขึ้น สามารถประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ควบคู่กับหลักธรรมาภิบาล

4) ผลการประเมินกิจกรรมการพัฒนาภาวะผู้นำและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ พบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำเชิงเครือข่ายเพิ่มขึ้น สามารถพัฒนาทักษะด้านการสื่อสาร การตัดสินใจ การสร้างแรงจูงใจ การทำงานเป็นทีม การประสานงาน และการสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานและกลุ่มต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ผู้นำมีความตระหนักว่าการพัฒนาชุมชน

โดยสรุป ผลการประเมินการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนเป็นไปในทิศทางที่ดี ผู้นำชุมชนมีความรู้ ทักษะ และความมั่นใจในการประสานงานเพิ่มขึ้น สามารถนำเทคโนโลยีและ AI มาใช้สนับสนุนการทำงาน มีทักษะในการสื่อสารและจัดการความขัดแย้ง สามารถประยุกต์ใช้คุณธรรมและหลักธรรมาภิบาลในการปฏิบัติหน้าที่ การสร้างเครือข่ายและประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภาคประชาสังคมมากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลในครั้งนี้ จึงมุ่งวิเคราะห์ประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัยเป็นรายข้อ พร้อมทั้งเชื่อมโยงกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์องค์ความรู้ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และแนวทางการประยุกต์ใช้ผลการวิจัยให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาในทางวิชาการและการปฏิบัติต่อไปคณะผู้วิจัยได้อภิปรายผลตามข้อประเด็นข้อค้นพบที่สำคัญดังนี้

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 1 เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนตำบลดอนตูมมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงประชาชนกับหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม ทั้งด้านการประชาสัมพันธ์ข้อมูล การประสานความช่วยเหลือ การแก้ไขปัญหาชุมชน การส่งเสริมอาชีพ สุขภาพ การศึกษา และการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท อย่างไรก็ตาม ยังพบข้อจำกัดด้านศักยภาพ 4 ประการ ได้แก่ 1) การสื่อสารและการประสานงาน 2) การจัดการปัญหาและความขัดแย้ง 3) การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ และ 4) คุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาลในการทำงานร่วมกับหลายภาคส่วน ข้อจำกัดด้านการสื่อสารและการประสานงานสะท้อนว่า แม้ผู้นำชุมชนจะมีประสบการณ์ในการทำงานกับประชาชนและหน่วยงานต่าง ๆ แต่การประสานงานที่มีประสิทธิภาพยังต้องอาศัยทักษะในการถ่ายทอดข้อมูล การสร้างความเข้าใจร่วม และการรักษาความต่อเนื่องของเครือข่าย ซึ่งสอดคล้องกับ เลิศพร อุดมพงษ์ (2566) ที่พบว่า ความเข้มแข็งขององค์กรภาคประชาสังคมขึ้นอยู่กับการทำงานเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง ความโปร่งใส คุณภาพของผู้นำ และการรักษาความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ จึงอาจกล่าวได้ว่า ศักยภาพด้านการประสานงานของผู้นำชุมชนมิได้ขึ้นอยู่กับบทบาทตามตำแหน่งเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเชื่อมโยงคนและทรัพยากรให้เกิดการทำงานร่วมกันอย่างมีเป้าหมาย ในด้านการจัดการปัญหาและความขัดแย้ง ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนต้องเผชิญกับความเห็นและผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน จึงจำเป็นต้องมีทักษะการรับฟัง การเจรจา การไกล่เกลี่ย และการสร้างทางออกร่วมกัน ประเด็นนี้สอดคล้องกับ พัชรีวรรณ กิจมี และพรพนิต พ่วงภิญโญ (2562) ซึ่งพบว่า การพัฒนาผู้นำชุมชนแบบมีส่วนร่วมสามารถเสริมภาวะผู้นำ การทำงานเป็นทีม และพลังในการขับเคลื่อนชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม แสดงให้เห็นว่า การจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพควรพัฒนาควบคู่กับภาวะผู้นำและการมีส่วนร่วมของชุมชน

สำหรับข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีดิจิทัลและ AI แม้ผู้นำชุมชนจะสามารถใช้เครื่องมือสื่อสารพื้นฐานได้ แต่ยังมีความจำเป็นต้องพัฒนาทักษะในการค้นหา ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการใช้ AI เพื่อจัดทำเอกสาร โครงการ และการประชาสัมพันธ์ ซึ่งเป็นศักยภาพใหม่ที่จำเป็นต่อการประสานงานในบริบทสังคมดิจิทัล ขณะเดียวกัน การใช้เทคโนโลยีจำเป็นต้องดำเนินควบคู่กับคุณธรรม จริยธรรม และธรรมาภิบาล เพราะการทำงานกับข้อมูลและเครือข่ายหลายภาคส่วนต้องอาศัยความโปร่งใส ความรับผิดชอบ และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับ ชนัสนันท์ ศิริสมภาร (2565) ซึ่งพบว่า การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนควรมุ่งสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เปิดพื้นที่ให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเพิ่มการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งสอดคล้องกับ วสุกิจจ์ เหล่าอินทร์ (2563) ที่ชี้ว่า การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมในการกำหนดยุทธศาสตร์ท้องถิ่นยังอยู่ในระดับที่ควรพัฒนา และเสนอให้ยกระดับการมีส่วนร่วมตั้งแต่การร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ และร่วมประเมินผล โดยมีหลักธรรมาภิบาลเป็นฐานสำคัญ

ดังนั้น ผลการวิจัยข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ศักยภาพของผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมควรได้รับการพัฒนาอย่างเป็นระบบในลักษณะบูรณาการ ทั้งด้าน การสื่อสารและการประสานงาน การจัดการความขัดแย้ง เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI ตลอดจนคุณธรรม จริยธรรม และธรรมาภิบาล เพราะองค์ประกอบเหล่านี้มีความสัมพันธ์กันและเป็นฐานสำคัญของการสร้างความไว้วางใจ การมีส่วนร่วม และเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็งในชุมชน

อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากิจกรรมผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม สภาพปัญหาความต้องการและข้อจำกัดด้านศักยภาพของผู้นำชุมชนมาวิเคราะห์และออกแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ ผลการดำเนินงานนำไปสู่กิจกรรมสำคัญ 4 ด้าน 1) การพัฒนาผู้นำชุมชนด้านการรู้เท่าทัน AI และเทคโนโลยีดิจิทัล ผลการวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนมีความจำเป็นต้องเพิ่มพูนความรู้และทักษะด้านเทคโนโลยี เนื่องจากการประสานงานในปัจจุบันมิได้จำกัดอยู่เฉพาะการประชุม การประชาสัมพันธ์ 2) การพัฒนาผู้นำชุมชนด้านการไกล่เกลี่ยและการจัดการความขัดแย้ง ผลวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการเป็นคนกลางระหว่างประชาชน การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ การวิเคราะห์สาเหตุของความขัดแย้ง ทักษะที่มีความสำคัญต่อการประสานงาน 3) การพัฒนาผู้นำชุมชนด้านคุณธรรมและหลักธรรมาภิบาล 4) การพัฒนาภาวะผู้นำและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ผลวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนจำเป็นต้องมีความสามารถในการกำหนดเป้าหมาย การสื่อสาร การทำงานเป็นทีม และการเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งภาครัฐ ภาคประชาสังคม และประชาชน กิจกรรมการพัฒนาภาวะผู้นำจึงช่วยยกระดับบทบาทของผู้นำจากผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ไปสู่การเป็น กิจกรรมทั้ง 4 ด้านร่วมกัน พบว่า กิจกรรมดังกล่าวมีลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพ กิจกรรมด้าน AI ช่วยเพิ่มพูนความรู้และทักษะด้านเทคโนโลยี สอดคล้องกับงานวิจัยของ ฐิติ สิทธิศักดิ์ และกัลยา แซ่อั้ง (2567) ได้วิจัยเรื่อง “กระบวนการสร้างประชาสังคมโดยชุมชนเพื่อการต่อรองอำนาจรัฐและทุนกรณีศึกษาชุมชนพื้นที่ป่าชุ่มน้ำบุญเรืองตำบลบุญเรืองอำเภอเชียงของจังหวัดเชียงราย” ผลวิจัยพบว่า 1) โครงสร้างประชาสังคมโดยชุมชนประกอบด้วยสมาชิก 17 องค์กรโดยจำแนกออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มชุมชนในพื้นที่ป่าชุ่มน้ำบุญเรืองกลุ่มองค์กรภาคประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และกลุ่มสถาบันการศึกษา นักวิชาการสัมพันธ์กันในแนวราบโดยอาศัยการจัดโครงสร้างองค์กรตามหน้าที่การงานมีเป้าหมายหลักร่วมกันคือการปกป้องและรักษาสิทธิของชุมชนในเรื่องหนังสือสำคัญที่หลวง (นสล.) กระบวนการสร้างประชาสังคมชุมชนได้อาศัยแกนหลักสำคัญ คือ “ฐานวัฒนธรรมชุมชน” ประกอบด้วยการสร้างความเข้าใจและการรับรู้ร่วมกัน ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน ค่านิยมของชุมชน การแลกเปลี่ยนเศรษฐกิจและระดมทรัพยากร 2) บทบาทของประชาสังคมในการต่อรองอำนาจรัฐและทุนผ่านกลยุทธ์การอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนอาศัยการเคลื่อนไหวร้องทุกข์ต่อภาครัฐ, ดำเนินการติดตามเฝ้าระวังการดำเนินการของหน่วยงานภาครัฐและทุนในการรุกคืบเข้ามาในพื้นที่รวมถึงการเบียดแย่งพื้นที่ในกระบวนการใช้อำนาจเพื่อจัดการทรัพยากรป่าชุมชนเพื่อให้ผืนป่าชุ่มน้ำบุญเรืองให้ยังคงเป็นผืนป่าชุ่มน้ำของชุมชนต่อไป และสอดคล้องงานวิจัยของ ธัญญาภรณ จันทรเวช และโกวิทย์ พวงงาม (2564) ได้วิจัยเรื่อง “โครงสร้างบทบาทและความเข้มแข็งคณะทำงานเครือข่ายภาคประชาสังคมจังหวัด ในฐานะกลไกการเมืองภาคพลเมือง” ผลวิจัยพบว่า โครงสร้างบทบาทและการดำเนินงานของ คปจ. สามารถเป็นกลไกทางการเมืองภาคพลเมืองในทางปฏิบัติได้ด้วยรูปแบบโครงสร้างที่ผสมการทำงานแบบภาคีเครือข่ายซึ่งมีลักษณะไม่เป็นทางการเข้ากับโครงสร้างแบบทางการที่ถูกกำหนดจากส่วนกลางตามนิยามแบบประชารัฐ คปจ. ทำบทบาทหน้าที่เป็นองค์กรร่วมให้แต่ละภาคส่วนในจังหวัดได้ออกแบบสมดุลการทำงานร่วมกันบนฐานทุนและลักษณะเฉพาะในบริบท

พื้นที่ของตนในลักษณะเครือข่ายโดยความเข้มแข็งของทุนในพื้นที่และการบริหารด้วยรูปแบบเครือข่ายได้ ทำให้เกิดพลังในการสร้างสรรค์พื้นที่ทางการเมือง

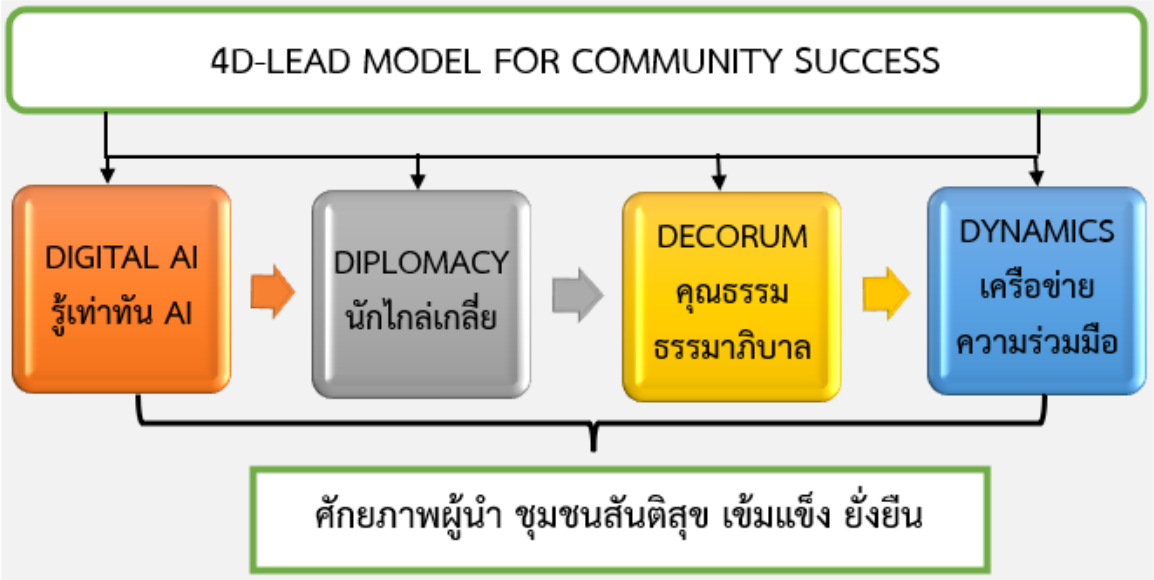
อภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่ 3 เพื่อประเมินผลการจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม

ผลการวิจัยพบว่า การจัดกิจกรรมส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม สามารถส่งเสริมความรู้ ทักษะ ความสามารถ และความมั่นใจของผู้นำชุมชนในการปฏิบัติหน้าที่ได้ในทิศทางที่ดีขึ้น โดยกิจกรรมได้รับการออกแบบจากสภาพปัญหาและความต้องการที่ค้นพบจากการศึกษาภาคสนาม และมุ่งเน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ประกอบด้วย 4 กิจกรรม ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชนรู้เท่าทัน AI เพื่อการบริหารงานชุมชนยุคดิจิทัล (2) ผู้นำชุมชนนักไกล่เกลี่ย สร้างสันติสุขและความสมานฉันท์ในชุมชน (3) ผู้นำชุมชนคุณธรรม น้อมนำหลักธรรมาภิบาลสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน และ (4) การพัฒนาภาวะผู้นำและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ผลการประเมินสะท้อนว่ากิจกรรมทั้ง 4 ด้าน1) ด้านการพัฒนาความรู้และทักษะการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI ผลการประเมินพบว่า ผู้นำชุมชนมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการนำ AI มาใช้สนับสนุนการทำงานเพิ่มขึ้น สามารถนำเทคโนโลยีมาใช้ในการค้นหาข้อมูล การจัดทำเอกสารและโครงการ การวิเคราะห์ข้อมูล การประชาสัมพันธ์ และการสื่อสารกับประชาชนและหน่วยงานภาคีได้มากขึ้น ผลดังกล่าวสะท้อนว่าการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนในยุคปัจจุบันจำเป็นต้องเพิ่มทักษะด้านดิจิทัลควบคู่กับทักษะการบริหารจัดการแบบดั้งเดิม 2) ด้านการสื่อสาร การไกล่เกลี่ย และการจัดการความขัดแย้ง ผลการประเมินพบว่า ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับการรับฟังความคิดเห็น การสื่อสารอย่างสร้างสรรค์ การเจรจาต่อรอง การไกล่เกลี่ย ไม่สอดคล้องกับงานวิจัยของ **นวภัทร โตสุวรรณ (2567)** วิจัยเรื่อง “บทบาทของผู้นำชุมชนในการส่งเสริมหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง : กรณีศึกษาบ้านเด่นมะขาม ตำบลตลุกกลางทุ่ง อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก” ผลวิจัยพบว่า 1) บทบาทของผู้นำชุมชนในการส่งเสริมหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ผู้นำชุมชนมีบทบาทอย่างยิ่งในการส่งเสริมพัฒนาซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ ดังนี้ (1) ระดับพื้นฐาน ผู้นำที่มีการปฏิบัติตนและการดำเนินชีวิตที่เป็นแบบอย่างด้านเศรษฐกิจพอเพียง (2) ระดับท้าทาย ผู้นำมีบทบาทในการให้ความรู้และสามารถที่จะประสานงานร่วมกับชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องได้ (3) ระดับก้าวหน้า ผู้นำสามารถพัฒนาหมู่บ้านตลอดจนเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชนที่สนใจได้ 2) ปัจจัยที่ส่งเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนที่มีต่อการส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง คือ ชาวบ้านและหน่วยงานของภาครัฐ ที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาตั้งแต่แรกเริ่ม และอีกหนึ่งปัจจัยของผู้นำที่ทำให้ชาวบ้านยอมรับคือการเป็นตัวอย่างที่ดี เช่น การเสียสละ และ 3) ปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงคือการดำเนินงานของผู้นำกับหน่วยงานของภาครัฐไม่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้ของชาวบ้าน หรือบางครั้งการที่ผู้นำขาดการเสียสละก็เป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง 3) ด้านคุณธรรม จริยธรรม และหลักธรรมาภิบาล ผลประเมินพบว่า ผู้นำชุมชนมีความตระหนักถึงความสำคัญของคุณธรรม ความโปร่งใส ความรับผิดชอบ ความเป็นธรรม และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากขึ้น โดยสามารถเชื่อมโยงหลักธรรมทาง

พระพุทธศาสนา กับหลักธรรมาภิบาลและการบริหารจัดการชุมชนได้อย่างเหมาะสม การพัฒนาด้านนี้มีความสำคัญต่อการสร้างความน่าเชื่อถือของผู้นำ เพราะการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมจำเป็นต้องอาศัยความไว้วางใจ ความซื่อสัตย์ 4) ด้านภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือ ผลการประเมิน พบว่า ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้นำในฐานะผู้ประสาน ผู้เชื่อมโยง และผู้เอื้ออำนวยให้เกิดความร่วมมือมากขึ้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ **สุวิมล ตั้งประเสริฐ (2559)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างศักยภาพผู้นำชุมชนเพื่อการพัฒนาพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาอย่างยั่งยืนด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม” วิจัยพบว่า 1) ศักยภาพผู้นำชุมชนในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่าด้านที่มีศักยภาพสูงสุด คือ ด้านทัศนคติของผู้นำชุมชน รองลงมา คือ ด้านทักษะของผู้นำชุมชนและด้านที่มีศักยภาพต่ำสุด คือ ด้านความรู้ของผู้นำชุมชน ตามลำดับ 2) ผลการประเมินกลยุทธ์การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนสำหรับการนำไปใช้เพื่อพัฒนา

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคมจังหวัดนครปฐม” คณะผู้วิจัยได้องค์ความรู้ในการวิจัย คือ โมเดล 4D-LEAD MODEL FOR COMMUNITY SUCCESS

ภาพที่ 1 4D-LEAD MODEL FOR COMMUNITY SUCCESS

1) Digital AI (รู้เท่าทัน AI เพื่อการบริหารยุคดิจิทัล) ยกระดับประสิทธิภาพงานบริหารด้วยเทคโนโลยีอย่างมีวิจารณญาณใช้ AI และการสื่อสารประชาสัมพันธ์วิเคราะห์ข้อมูลชุมชนเพื่อวางแผนพัฒนาและจัดสรรทรัพยากรปลูกฝังการใช้งานด้วยความรับผิดชอบ ไม่ละเมิดสิทธิ และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลเสมอ

2) Diplomacy (นักไกล่เกลี่ย สร้างสันติสุขและสมานฉันท์) สร้างพื้นที่ปลอดภัยเพื่อป้องกันและจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธีวางตัวเป็นกลาง รับฟังด้วยความเข้าใจ

3) Decorum (ผู้นำคุณธรรม น้อมนำหลักธรรมาภิบาล) สร้างฐานรากความโปร่งใสและเป็นธรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริต และมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมบริหารงานอย่างโปร่งใสตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมคิดและร่วมทำรวมหลักคุณธรรม

4) Dynamics (พัฒนาภาวะผู้นำและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ) เชื่อมโยงทุกภาคส่วนเพื่อขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลังพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ วางแผนเชิงยุทธศาสตร์ และการแก้ปัญหาสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อสร้างแรงบันดาลใจแสวงหาและสร้างภาคีเครือข่าย

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชนในการประสานงานกับหน่วยงานภาคประชาสังคม ตำบลดอนตูม อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม” สามารถสรุปได้ว่า ผู้นำชุมชนตำบลดอนตูมมีบทบาทสำคัญในการประสานงานระหว่างประชาชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาสังคม แต่ยังมีข้อจำกัดด้านศักยภาพที่ควรพัฒนา 4 ด้าน ได้แก่ 1) การสื่อสารและการประสานงาน 2) การจัดการปัญหาและความขัดแย้ง 3) การใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI และ 4) คุณธรรม จริยธรรม และธรรมาภิบาล ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความร่วมมือและเครือข่ายชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ และมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและ AI ในการบริหารจัดการชุมชน ควรกำหนดแนวทางส่งเสริมให้ผู้นำชุมชนมีความรู้และทักษะด้านดิจิทัลและ AI สามารถนำมาใช้ในการค้นหาข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล จัดทำเอกสารและโครงการ จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์

2) จัดให้มีระบบหรือกลไกการประสานงานระหว่างผู้นำชุมชนกับภาคประชาสังคมหน่วยงานในพื้นที่ควรพัฒนากลไกการประสานงานที่ชัดเจน เช่น ฐานข้อมูลหน่วยงานและเครือข่ายภาคประชาสังคม ช่องทางการติดต่อสื่อสาร เวทีประชุมร่วม และศูนย์หรือผู้ประสานงานชุมชน

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1) จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำชุมชนกับหน่วยงานภาคประชาสังคมอย่างสม่ำเสมอเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ปัญหา ความต้องการ และแนวทางการทำงานร่วมกัน รวมทั้งสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจระหว่างภาคีเครือข่าย

2) จัดทำฐานข้อมูลเครือข่ายภาคประชาสังคมในพื้นที่ โดยรวบรวมข้อมูลกลุ่ม องค์กร หน่วยงาน อาสาสมัคร และเครือข่ายต่าง ๆ พร้อมระบุภารกิจ ความเชี่ยวชาญ ช่องทางการติดต่อ และ

ทรัพยากรที่สามารถสนับสนุนการพัฒนาชุมชน เพื่อให้ผู้นำสามารถเลือกประสานงานกับภาคีที่เหมาะสมกับปัญหาและความต้องการของพื้นที่

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาการพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนด้านการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อการบริหารจัดการชุมชน

2) ควรศึกษารูปแบบการพัฒนาทักษะการไกล่เกลี่ยและการจัดการความขัดแย้งของผู้นำชุมชน

เอกสารอ้างอิง

ชนัสนันท์ ศิริสมภาร. (2565). แนวทางการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนบ้านเป็ด หมู่ที่ 1 เทศบาลตำบลบ้านเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. *วารสารการจัดการองค์กร และพัฒนาสังคม*, 2(1), 45–52. https://so17.tci-thaijo.org/index.php/JOMSD/article/view/325

ฐิติ สิทธิศักดิ์, และกัลยา แซ่อั้ง. (2567). กระบวนการสร้างประชาสังคมโดยชุมชนเพื่อการต่อรองอำนาจรัฐและทุน กรณีศึกษาชุมชนพื้นที่ป่าชุ่มน้ำบุญเรือง ตำบลบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย. *วารสารสังคมศาสตร์ปัญญาพัฒน์*, 6(2), 563–576. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/JSSP/article/view/272867

ธัญญาภรณ์ จันทรเวช, และโกวิทย์ พวงงาม. (2564). โครงสร้าง บทบาท และความเข้มแข็งคณะทำงานเครือข่ายภาคประชาสังคมจังหวัดในฐานะกลไกการเมืองภาคพลเมือง. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 29(1), 210–250. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/swjournal/article/view/249665

ธีรยุทธ บุญมี. (2547). *ประชาสังคม.* สำนักพิมพ์สายธาร.

นวภัทร โตสุวรรณ์. (2567). บทบาทของผู้นำชุมชนในการส่งเสริมหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาบ้านเด่นมะขาม ตำบลตลุกกลางทุ่ง อำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก. *วารสารรัชต์ภาคย์*, 18(56), 249–263. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RJPJ/article/view/269394

พัชรีวรรณ กิจมี, และพรพนิต พ่วงภิญโญ. (2562). การพัฒนาศักยภาพผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการในตำบลหนองผึ้ง ตำบลยางเนิ้ง และตำบลสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน. *วารสารปัญญาภิวัฒน์*, 11(3), 217–228. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/pimjournal/article/view/181102

เลิศพร อุดมพงษ์. (2566). การศึกษาบทบาทของภาคประชาสังคมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางสังคมและการพัฒนาประชาธิปไตย: กรณีองค์กรด้านการต่อต้านการทุจริตและส่งเสริมสังคมธรรมาภิบาล. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 21(1), 128–149. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/kpi_journal/article/view/259517

วสุกิจจ์ เหล่าอินทร์. (2563). การมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคมเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่น. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(9), 22–34. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JSBA/article/view/245098

สุวิมล ตั้งประเสริฐ. (2559). การเสริมสร้างศักยภาพผู้นำชุมชนเพื่อการพัฒนาพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาอย่างยั่งยืนด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วม. *วารสารราชพฤกษ์, 14*(2), 53–60. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Ratchaphruekjournal/article/view/90924

อรทัย ก๊กผล, และปรัชญา ชีพเจริญรัตน์. (2547). *สารานุกรมการปกครองท้องถิ่นไทย หมวดที่ 5 ประชาสังคมกับการปกครองท้องถิ่น ลำดับที่ 2 การเมืองและการมีส่วนร่วมในระดับท้องถิ่น.* สถาบันพระปกเกล้า.

การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย: ข้อวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ช่องว่างทางนิติศาสตร์ และแนวทางปฏิรูปตามหลักพุทธธรรม

LEGAL DEVELOPMENT FOR PROMOTING THAI AGRICULTURAL EXPORTS: STRUCTURAL ANALYSIS, JURISPRUDENTIAL GAPS, AND REFORM APPROACHES UNDER BUDDHIST PRINCIPLES

จุฬา จันทร์เมือง

Chula Chanmuang

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Doctor of Philosophy Program in Law, Graduate School,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author Email: ton.ooy2020@gmail.com
Received: 31 August 2026; Revised: 19 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย: ข้อวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ช่องว่างทางนิติศาสตร์ และแนวทางปฏิรูปตามหลักพุทธธรรม

จุฬา จันทร์เมือง

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) วิเคราะห์โครงสร้างกฎหมาย มาตรการ และกลไกทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทย 2) วิเคราะห์ช่องว่างทางนิติศาสตร์และข้อจำกัดของกฎหมายไทยโดยพิจารณาความสอดคล้องกับพันธกรณีและมาตรฐานการค้าระหว่างประเทศ และ 3) เสนอแนวทางพัฒนากฎหมายโดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อส่งเสริมความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืน การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงนิติศาสตร์โดยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ ผสานการวิจัยเอกสารและการวิจัยภาคสนาม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 25 รูป/คน คัดเลือกแบบเจาะจง และจัดสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ 10 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์กฎหมายเชิงหลักการ และการวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ

ผลการวิจัยพบว่า

1) กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะกระจายอยู่ในหลายฉบับและหลายหน่วยงาน ส่งผลให้เกิดความซ้ำซ้อนของอำนาจหน้าที่ ขั้นตอน และข้อมูล โดยกฎหมายส่วนใหญ่ยังเน้นการกำกับควบคุมมากกว่าการส่งเสริมเชิงระบบ 2) ช่องว่างทางนิติศาสตร์สำคัญ ได้แก่ การขาดกลไกบูรณาการกฎหมายและหน่วยงาน การปรับกฎหมายไม่ทันต่อมาตรฐานสากล ระบบประเมินความเสี่ยงและข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ที่ยังแยกส่วน ระบบตรวจสอบย้อนกลับที่ยังไม่เชื่อมโยง และการขาดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อย และ 3) แนวทางพัฒนากฎหมายควรมุ่งสู่ระบบกฎหมายส่งออกสินค้าเกษตรเชิงบูรณาการและยั่งยืน ประกอบด้วยโครงสร้างกฎหมายเชิงบูรณาการ กลไกกฎหมายที่ปรับตัวได้ ระบบข้อมูลและการตรวจสอบย้อนกลับ การส่งเสริมที่เป็นธรรม และธรรมาภิบาลบนฐานพุทธธรรม โดยใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ราชสังคหวัตถุ และมัชฌิมาปฏิปทาเป็นกรอบเชิงคุณค่า ทั้งนี้ ได้สังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เป็น B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL เพื่อเชื่อมโยงกฎหมาย มาตรฐาน ข้อมูล หน่วยงาน และหลักพุทธธรรมในการยกระดับประสิทธิภาพ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของการส่งออกสินค้าเกษตรไทย

คำสำคัญ: การพัฒนากฎหมาย; การส่งออกสินค้าเกษตร; ช่องว่างทางนิติศาสตร์; พุทธธรรม; B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL

LEGAL DEVELOPMENT FOR PROMOTING THAI AGRICULTURAL EXPORTS: STRUCTURAL ANALYSIS, JURISPRUDENTIAL GAPS, AND REFORM APPROACHES UNDER BUDDHIST PRINCIPLES

Chula Chanmuang

Abstract

This research aimed to: 1) analyze the legal structure, measures, and regulatory mechanisms related to Thai agricultural exports; 2) examine jurisprudential gaps and limitations in Thai law in relation to international obligations and international trade standards; and 3) propose legal development guidelines integrating Buddhist principles to promote fairness, responsibility, balance, and sustainability. The study employed legal research using a qualitative approach that combined documentary research with field research. Twenty-five key informants were purposively selected, and a focus group discussion was conducted with ten experts. The data were analyzed using content analysis, doctrinal legal analysis, and comparative legal analysis.

The findings revealed that:

1) The legal framework governing Thai agricultural exports is fragmented across multiple laws and government agencies, resulting in overlapping mandates, procedures, and information systems. Most existing laws continue to emphasize regulatory control rather than systematic export promotion; 2) major jurisprudential gaps include the absence of integrated legal and institutional mechanisms, delays in adapting domestic law to international standards, fragmented risk assessment and scientific data systems, insufficiently integrated traceability systems, and the lack of legal measures to support small-scale farmers and entrepreneurs; and 3) legal development should move toward an integrated and sustainable agricultural export legal system comprising an integrated legal structure, adaptive regulatory mechanisms, integrated data and traceability systems, inclusive and equitable support, and Buddhist-based governance. The Four Bases of Social Solidarity (Saṅgahavatthu), the Royal Virtues for Social Welfare (Rājanīya Saṅgahavatthu), and the Middle Way (Majjhimā Paṭipadā) were applied as normative frameworks. The findings were synthesized into a new body of knowledge, the B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL, which integrates laws, standards, data, institutions, and Buddhist principles to enhance the efficiency, fairness, and sustainability of Thailand's agricultural export system.

Keywords: legal development; agricultural exports; jurisprudential gaps; Buddhist principles; B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL

บทนำ

ภาคเกษตรเป็นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจและสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในฐานะแหล่งผลิตอาหาร แหล่งวัตถุดิบของภาคอุตสาหกรรม แหล่งจ้างงาน และแหล่งรายได้จากการส่งออก สินค้าเกษตรของไทยหลายประเภทมีศักยภาพในการแข่งขันในตลาดโลก ไม่ว่าจะเป็นข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง ผลไม้ เนื้อสัตว์ ผลิตภัณฑ์อาหาร และสินค้าเกษตรแปรรูป ข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรระบุว่า ในปี พ.ศ. 2567 การค้าสินค้าเกษตรของไทยกับตลาดโลกมีมูลค่ารวม 2,528,839 ล้านบาท เป็นการส่งออก 1,801,548 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2566 ร้อยละ 8.28 โดยตลาดสำคัญประกอบด้วยอาเซียน จีน สหรัฐอเมริกา สหภาพยุโรป และญี่ปุ่น แสดงให้เห็นว่าการส่งออกสินค้าเกษตรมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับความสามารถในการแข่งขันและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2568) ขณะเดียวกัน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์รายงานว่า ในปี พ.ศ. 2568 สินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรไทยมีมูลค่าการส่งออกประมาณ 1.709 ล้านล้านบาท สะท้อนบทบาทของภาคเกษตรที่ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะการผลิตวัตถุดิบ หากยังเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมอาหาร เวชภัณฑ์ พลังงาน และการแปรรูปที่สร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ระบบเศรษฐกิจไทย

อย่างไรก็ตาม ความสามารถในการส่งออกสินค้าเกษตรในปัจจุบันไม่ได้ขึ้นอยู่เพียงกับปริมาณการผลิต ราคา หรือประสิทธิภาพทางการตลาดเท่านั้น แต่มีความเชื่อมโยงอย่างสำคัญกับระบบกฎหมาย มาตรฐานสินค้า ระบบการรับรอง และข้อกำหนดของประเทศคู่ค้า โดยเฉพาะมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช (Sanitary and Phytosanitary Measures: SPS) มาตรการอุปสรรคทางเทคนิคต่อการค้า (Technical Barriers to Trade: TBT) มาตรฐานด้านความปลอดภัยอาหาร การตรวจสอบย้อนกลับแหล่งกำเนิดสินค้า การใช้สารเคมีตกค้าง การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ตลอดจนกระบวนการตรวจและรับรองสินค้า องค์การการค้าโลกกำหนดภายใต้ความตกลง SPS ให้ประเทศสมาชิกอาศัยมาตรฐาน แนวทาง หรือข้อเสนอแนะระหว่างประเทศเป็นฐานในการกำหนดมาตรการด้านสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช โดยเฉพาะมาตรฐานของ Codex Alimentarius Commission มาตรฐานด้านสุขภาพสัตว์ และมาตรฐานภายใต้อนุสัญญาอารักขาพืชระหว่างประเทศ ทั้งยังวางหลักให้มาตรการที่มีระดับการคุ้มครองสูงกว่ามาตรฐานระหว่างประเทศต้องมีเหตุผลทางวิทยาศาสตร์รองรับ (World Trade Organization [WTO], n.d.).

ในทำนองเดียวกัน ความตกลง TBT มุ่งป้องกันมิให้กฎระเบียบทางเทคนิค มาตรฐาน และกระบวนการประเมินความสอดคล้องถูกนำมาใช้ในลักษณะที่เลือกปฏิบัติหรือสร้างอุปสรรคต่อการค้าระหว่างประเทศเกินความจำเป็น แต่ในขณะเดียวกันยังยอมรับสิทธิของรัฐในการกำหนดมาตรการเพื่อคุ้มครองสุขภาพ ความปลอดภัย และสิ่งแวดล้อม WTO ชี้ให้เห็นว่ากฎระเบียบทางเทคนิคและกระบวนการพิสูจน์ว่าสินค้าที่ส่งออกเป็นไปตามข้อกำหนดของประเทศผู้นำเข้าอาจก่อให้เกิดต้นทุนแก่ผู้ผลิตและผู้ส่งออกอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะเมื่อข้อกำหนดระหว่างประเทศมีความแตกต่างหรือเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สภาพดังกล่าวทำให้กฎหมายภายในของประเทศผู้ส่งออกจำเป็นต้องมีความยืดหยุ่น มีระบบติดตามกฎระเบียบต่างประเทศ และ

สามารถปรับมาตรฐานภายในประเทศให้สอดคล้องกับพัฒนาการของกติกาการค้าระหว่างประเทศได้อย่างทันท่วงที

สถานการณ์ดังกล่าวปรากฏชัดเจนในประเทศไทย เนื่องจากสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติได้พัฒนาระบบ SPS Thailand เพื่อเผยแพร่มาตรการ SPS และ TBT ของประเทศสมาชิก WTO ให้ภาครัฐและภาคเอกชนทราบล่วงหน้า เพื่อให้ผู้ส่งออกสามารถปรับตัวก่อนที่มาตรการของประเทศคู่ค้าจะมีผลบังคับใช้ นอกจากนี้ กรมวิชาการเกษตรยังต้องติดตามและแจ้งมาตรการ SPS/TBT ของประเทศต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2569 มีการแจ้งผู้ส่งออกพืช ผัก ผลไม้ และอาหารด้านพืชเกี่ยวกับมาตรการของประเทศคู่ค้าหลายรายการ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงค่าปริมาณสารตกค้างสูงสุด (Maximum Residue Limits: MRLs) ของสหภาพยุโรป ข้อเท็จจริงดังกล่าวสะท้อนว่า “กฎหมายและมาตรฐาน” ได้กลายเป็นองค์ประกอบโดยตรงของความสามารถในการเข้าถึงตลาด ไม่ต่างจากต้นทุนการผลิตหรือประสิทธิภาพด้านโลจิสติกส์

เมื่อพิจารณาโครงสร้างกฎหมายไทย พบว่าการกำกับดูแลสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกมิได้อยู่ภายใต้กฎหมายฉบับเดียว แต่กระจายอยู่ในกฎหมายหลายฉบับและอยู่ในความรับผิดชอบของหลายหน่วยงาน พระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร พ.ศ. 2551 และที่แก้ไขเพิ่มเติมถึงฉบับที่ 3 พ.ศ. 2561 เป็นกฎหมายสำคัญในการกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร ระบบการตรวจสอบรับรอง ตลอดจนการควบคุมผู้ผลิต ผู้ส่งออก และผู้นำเข้าสินค้าเกษตรที่อยู่ภายใต้มาตรฐานบังคับ แต่สำหรับผลิตภัณฑ์อาหารยังมีพระราชบัญญัติอาหาร พ.ศ. 2522 ซึ่งกำหนดระบบการอนุญาต หน้าที่ของผู้รับอนุญาต การควบคุมอาหาร และอำนาจของพนักงานเจ้าหน้าที่ภายใต้สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ขณะที่สินค้าเกษตรด้านปศุสัตว์เกี่ยวข้องกับพระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558 และกฎหมายลำดับรองภายใต้การกำกับของกรมปศุสัตว์ ส่วนสัตว์น้ำและผลิตภัณฑ์ประมงอยู่ภายใต้พระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 และที่แก้ไขเพิ่มเติม รวมทั้งกฎหมายเกี่ยวกับการนำเข้า ส่งออก หรือนำผ่านสัตว์น้ำหรือผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำ

โครงสร้างดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การกำกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะ แยกตามประเภทสินค้า กฎหมาย และหน่วยงาน ในขณะที่การค้าระหว่างประเทศยุคใหม่กลับให้ความสำคัญกับการกำกับดูแลแบบตลอดห่วงโซ่อุปทาน ตั้งแต่แหล่งผลิต กระบวนการผลิต การเก็บเกี่ยว การแปรรูป การขนส่ง การรับรอง ไปจนถึงผู้บริโภคปลายทาง โดยเฉพาะระบบการตรวจสอบย้อนกลับ (traceability) ซึ่งมีความสำคัญต่อความปลอดภัยอาหารและความเชื่อมั่นของตลาด ปัจจุบันประเทศไทยมีมาตรฐานการตรวจสอบย้อนกลับในห่วงโซ่อาหารสัตว์และอาหารมนุษย์ มตช. 22005-2567 ซึ่งกำหนดหลักการและข้อกำหนดพื้นฐานสำหรับการออกแบบและดำเนินระบบตรวจสอบย้อนกลับตามแนวทาง ISO 22005:2007 แต่การมีมาตรฐานทางเทคนิคเพียงอย่างเดียวยังตั้งคำถามทางนิติศาสตร์ที่สำคัญว่า กฎหมายที่มีอยู่สามารถเชื่อมโยงข้อมูล หน้าที่ ความรับผิด และอำนาจของหน่วยงานต่าง ๆ ตลอดห่วงโซ่การส่งออกได้อย่างเป็นระบบเพียงใด

งานศึกษาที่มีอยู่ได้ให้ความสำคัญกับปัญหาดังกล่าวในบางมิติ ตัวอย่างเช่น จรรยา สุวัฒนพิเศษ (2566) ศึกษามาตรฐานความปลอดภัยสินค้าผักและผลไม้ของประเทศไทย: หลักความสอดคล้องกลมกลืน

ภายใต้ความตกลงว่าด้วยการใช้บังคับมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช โดยวิเคราะห์กฎเกณฑ์การค้าระหว่างประเทศ มาตรการ SPS และความสอดคล้องระหว่างมาตรฐานความปลอดภัยผักและผลไม้ของไทยกับมาตรฐาน Codex ซึ่งมีคุณูปการในการอธิบายการปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศของไทย แต่มีขอบเขตมุ่งเฉพาะมาตรฐานความปลอดภัยของผักและผลไม้และหลัก harmonization ภายใต้ความตกลง SPS ขณะที่งานวิจัยและการพัฒนาระบบตรวจสอบย้อนกลับจำนวนหนึ่งมุ่งเน้นมิติทางเทคนิคหรือสินค้าเฉพาะประเภท เช่น การพัฒนาระบบตรวจสอบย้อนกลับสำหรับข้าวตลาดเฉพาะโดยใช้ QR Code และเว็บแอปพลิเคชัน เพื่อรองรับข้อกำหนดของตลาดและสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภค รวมทั้งงานด้านการประยุกต์ Internet of Things กับระบบตรวจสอบย้อนกลับผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร ซึ่งเน้นประสิทธิภาพในการจัดเก็บและเชื่อมโยงข้อมูลการผลิต

เมื่อพิจารณางานดังกล่าวร่วมกับโครงสร้างกฎหมายที่ใช้อยู่ จึงพบ ช่องว่างขององค์ความรู้ทางนิติศาสตร์ที่ควรได้รับการศึกษาต่ออย่างน้อยสามระดับ ระดับแรก คือ ช่องว่างเชิงโครงสร้างของกฎหมาย (structural legal gap) กล่าวคือ ยังมีความจำเป็นต้องศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรในภาพรวมทั้งระบบ มิใช่แยกศึกษาเฉพาะสินค้า มาตรฐาน หรือกฎหมายรายฉบับ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ความซ้ำซ้อน และพื้นที่ที่ขาดการเชื่อมต่อระหว่างกฎหมายและหน่วยงาน ระดับที่สอง คือ ช่องว่างเชิงกลไกและการบังคับใช้ (regulatory and enforcement gap) โดยเฉพาะการเชื่อมโยงตั้งแต่การผลิตต้นน้ำ การรับรองมาตรฐาน การตรวจสอบย้อนกลับ การแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างหน่วยงาน และการตอบสนองต่อมาตรการใหม่ของประเทศคู่ค้า และระดับที่สาม คือ ช่องว่างเชิงบรรทัดฐาน (normative gap) กล่าวคือ การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกมักให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและความสามารถในการแข่งขันเป็นหลัก ขณะที่ประเด็นความเป็นธรรมต่อเกษตรกรรายย่อย การกระจายภาระต้นทุนในการปฏิบัติตามมาตรฐาน ความรับผิดชอบของผู้ประกอบการ ความโปร่งใส ความสมดุลระหว่างประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับสังคมและสิ่งแวดล้อม และความยั่งยืนของห่วงโซ่การผลิต ยังจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเป็นกรอบวิเคราะห์ทางกฎหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

ช่องว่างประการหลังมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากการเพิ่มศักยภาพการส่งออกมิได้หมายถึงเพียงการเพิ่มมูลค่าการค้า หากกฎหมายต้องสามารถจัดสรรสิทธิ หน้าที่ ต้นทุน ความเสี่ยง และผลประโยชน์ระหว่างรัฐ ผู้ส่งออก ผู้ประกอบการ เกษตรกร และผู้บริโภคอย่างสมดุล การกำหนดมาตรฐานที่สูงขึ้นอาจเพิ่มความเชื่อมั่นของตลาด แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจกลายเป็นภาระด้านต้นทุน ความรู้ เทคโนโลยี และกระบวนการรับรองแก่เกษตรกรและผู้ประกอบการขนาดเล็ก ดังที่ความตกลง SPS ของ WTO เองยอมรับว่าประเทศกำลังพัฒนาอาจประสบความยากลำบากเป็นพิเศษในการปฏิบัติตามมาตรการของประเทศผู้นำเข้าและในการเข้าถึงตลาดระหว่างประเทศ ดังนั้น การปฏิรูปกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรจึงควรวิเคราะห์ควบคู่กันทั้งมิติประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ ความสอดคล้องกับกติกาการค้าระหว่างประเทศ และความเป็นธรรมของโครงสร้างการกำกับดูแล

ในมิตินี้ หลักพุทธธรรมสามารถนำมาใช้เป็น กรอบเชิงบรรทัดฐาน (normative framework) ประกอบการออกแบบกฎหมาย มิใช่เพื่อแทนที่หลักนิติศาสตร์หรือพันธกรณีระหว่างประเทศ แต่เพื่อเสริมมิติ

ด้านคุณค่าในการพิจารณาว่าระบบกฎหมายที่เหมาะสมควรส่งเสริมเศรษฐกิจโดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เกี่ยวข้องอย่างสมดุล ตัวอย่างที่มีนัยสำคัญต่อภาคเกษตรโดยตรงคือ ราชสังคหวัตถุ 4 ซึ่งในคำอธิบายของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ระบุหลัก สัสสเมธะ ว่าเป็นความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร หรือการส่งเสริมการเกษตร อันสะท้อนแนวคิดว่าหน้าที่ของผู้ปกครองครอบคลุมการสร้างเงื่อนไขให้ประชาชนสามารถประกอบอาชีพและมีฐานเศรษฐกิจที่มั่นคง นอกจากนี้ หลักสังคหวัตถุ 4 ซึ่งประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา ยังสะท้อนแนวคิดเรื่องการเกื้อกูล การสร้างประโยชน์ และความสัมพันธ์ที่สมดุลในสังคม ขณะที่แนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจมิใช่จุดหมายในตัวเอง แต่ควรเป็นเครื่องมือสนับสนุนคุณภาพชีวิตและการพัฒนามนุษย์ หลักการเหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์เป็นฐานในการวิเคราะห์ความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ การแบ่งปันประโยชน์ และความยั่งยืนในการออกแบบกฎหมายส่งเสริมสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก

ดังนั้น ปัญหาสำคัญของการศึกษาครั้งนี้จึงมิได้อยู่เพียงว่าประเทศไทยมีกฎหมายสำหรับควบคุมสินค้าเกษตรหรือไม่ แต่เป็นคำถามว่า โครงสร้างกฎหมายที่มีอยู่สามารถทำงานร่วมกันเป็นระบบเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยภายใต้เงื่อนไขการค้าระหว่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้เพียงใด กฎหมายมีช่องว่าง ความซ้ำซ้อน หรือข้อจำกัดในด้านใด และควรพัฒนาโครงสร้างและกลไกทางกฎหมายอย่างไรให้สามารถเพิ่มความสามารถในการแข่งขันควบคู่กับความเป็นธรรมและความยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเรื่อง “การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย: ข้อวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง ช่องว่างทางนิติศาสตร์ และแนวทางปฏิรูปตามหลักพุทธธรรม” จึงมุ่งศึกษากฎหมาย มาตรการ และกลไกที่เกี่ยวข้องในลักษณะองค์รวม วิเคราะห์ช่องว่างระหว่างกฎหมายภายในกับพัฒนาการของมาตรฐานและกติกาการค้าระหว่างประเทศ และสังเคราะห์แนวทางการพัฒนากฎหมายโดยบูรณาการหลักพุทธธรรมในฐานะกรอบคุณค่า เพื่อให้ระบบกฎหมายสามารถทำหน้าที่ทั้งในการส่งเสริมการค้า คุ้มครองประโยชน์สาธารณะ สร้างความเป็นธรรมแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และสนับสนุนความยั่งยืนของภาคเกษตรไทยในระยะยาว

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างกฎหมาย มาตรการ และกลไกทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย ตลอดจนสภาพปัญหาและอุปสรรคในการบังคับใช้กฎหมาย

2. เพื่อวิเคราะห์ช่องว่างทางนิติศาสตร์และข้อจำกัดของกฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตร โดยพิจารณาความสอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานการค้าระหว่างประเทศ และบริบทการค้าสินค้าเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป

3. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนากฎหมายและกลไกทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย โดยบูรณาการหลักพุทธธรรมที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืนในการส่งออกสินค้าเกษตรไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างกฎหมาย มาตรการ และกลไกทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทย วิเคราะห์ช่องว่างและข้อจำกัดของกฎหมายไทยโดยเปรียบเทียบกับพันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานสากล และแนวทางของต่างประเทศ ตลอดจนสังเคราะห์แนวทางการพัฒนากฎหมายที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยโดยบูรณาการหลักพุทธธรรมเป็นกรอบเชิงบรรทัดฐานในการพิจารณาความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืน

2. ประชากรกลุ่มตัวอย่าง/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากความรู้ประสบการณ์ และความเกี่ยวข้องโดยตรงกับกฎหมาย การกำกับดูแล และการส่งออกสินค้าเกษตรไทย จำนวน 25 รูป/คน ประกอบด้วย ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายการค้าและกฎหมายระหว่างประเทศ ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมวิชาการเกษตร กรมศุลกากร กรมการค้าต่างประเทศ สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา รวมทั้งผู้ประกอบการส่งออกสินค้าเกษตร ตัวแทนเกษตรกร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในห่วงโซ่การส่งออกสินค้าเกษตร

ภายหลังการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจัดการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) กับผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 10 รูป/คน โดยคัดเลือกจากผู้มีความรู้และประสบการณ์ด้านกฎหมายการค้าระหว่างประเทศ กฎหมายและนโยบายเกษตร การบริหารจัดการการส่งออก ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาหรือพุทธจริยศาสตร์ เพื่อร่วมวิพากษ์ ตรวจสอบ และให้ข้อเสนอแนะต่อแนวทางการพัฒนากฎหมายที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ขึ้น

3. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย 1) แบบวิเคราะห์เอกสารและกฎหมาย (Document and Legal Analysis Form) สำหรับรวบรวมและจำแนกข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างกฎหมาย อำนาจหน้าที่ของหน่วยงาน มาตรการทางกฎหมาย พันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานสากล ตลอดจนประเด็นความซ้ำซ้อน ความไม่ชัดเจน และช่องว่างของกฎหมาย 2) แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Guide) สำหรับใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยกำหนดประเด็นคำถามให้สอดคล้องกับกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ โครงสร้างและการบังคับใช้กฎหมาย ปัญหาและอุปสรรค ช่องว่างทางกฎหมาย ความสอดคล้องกับพันธกรณีและมาตรฐานระหว่างประเทศ ตลอดจนข้อเสนอเกี่ยวกับการพัฒนากฎหมาย 3) ประเด็นการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion Guide) สำหรับใช้ในการวิพากษ์ตรวจสอบ และพิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความสอดคล้องของข้อเสนอการพัฒนากฎหมาย รวมทั้งการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับแนวทางการปฏิรูปกฎหมาย

เครื่องมือวิจัยได้รับการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลดำเนินการ 3 ขั้นตอน คือ 1) การวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยรวบรวมกฎหมายและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด กฎกระทรวง ประกาศ ระเบียบ และกฎหมายลำดับรองที่เกี่ยวข้องกับการผลิต มาตรฐาน การตรวจสอบรับรอง การนำเข้า–ส่งออก และการควบคุมสินค้าเกษตร ตลอดจนสนธิสัญญาและความตกลงระหว่างประเทศ มาตรฐานระหว่างประเทศ กฎหมายหรือมาตรการของต่างประเทศ งานวิจัย บทความทางวิชาการ และเอกสารจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งคัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่ใช้เป็นกรอบในการพัฒนากฎหมาย 2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นรายบุคคล เพื่อรวบรวมความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาเชิงโครงสร้างของกฎหมาย ปัญหาในการบังคับใช้ ความซ้ำซ้อนของอำนาจหน้าที่ ความไม่สอดคล้องกับพันธกรณีหรือมาตรฐานระหว่างประเทศ รวมถึงข้อเสนอในการปรับปรุงและพัฒนากฎหมาย 3) การสนทนากลุ่มเฉพาะ ผู้วิจัยนำผลจากการวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์มาสังเคราะห์เป็นร่างแนวทางการพัฒนากฎหมาย แล้วจัดสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อวิพากษ์ ตรวจสอบความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความสอดคล้องของข้อเสนอ ก่อนนำมาปรับปรุงเป็นข้อเสนอเชิงกฎหมายและเชิงนโยบายฉบับสมบูรณ์

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร กฎหมาย การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ร่วมกับการวิเคราะห์กฎหมายเชิงหลักการ (Doctrinal Legal Analysis) เพื่อศึกษาปัญหาเชิงโครงสร้าง ช่องว่างและข้อจำกัดของกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทย และใช้การวิเคราะห์กฎหมายเปรียบเทียบ (Comparative Legal Analysis) เพื่อพิจารณาความสอดคล้องกับพันธกรณี มาตรฐานระหว่างประเทศ และแนวทางของต่างประเทศ จากนั้นสังเคราะห์ผลร่วมกับหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดทำข้อเสนอแนวทางการพัฒนากฎหมายที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย

6. จริยธรรมในการวิจัย

การวิจัยนี้ผ่านการพิจารณารับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก่อนดำเนินการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัยแก่ผู้ให้ข้อมูลทุกรายและขอความยินยอมก่อนการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม รักษาความลับของข้อมูลและไม่เปิดเผยข้อมูลที่สามารถระบุตัวบุคคลได้ และผู้ให้ข้อมูลมีสิทธิถอนตัวจากการวิจัยได้ตลอดเวลาโดยไม่มีผลกระทบใด ๆ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างกฎหมาย มาตรการ และกลไกทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย ตลอดจนสภาพปัญหาและอุปสรรคในการบังคับใช้กฎหมาย

ผลการวิจัยพบว่า โครงสร้างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะเป็นระบบกฎหมายหลายระดับ หลายฉบับ และหลายหน่วยงาน โดยยังไม่มีกฎหมายกลางฉบับเดียวที่กำหนดระบบการส่งเสริมและกำกับการส่งออกสินค้าเกษตรตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำอย่างเป็นเอกภาพ การกำกับดูแลจึงกระจายอยู่ภายใต้กฎหมายเฉพาะตามชนิดสินค้า มาตรฐาน กระบวนการผลิต ความปลอดภัย การตรวจรับรอง และขั้นตอนการส่งออก สามารถสรุปผลการวิจัยได้ 5 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. โครงสร้างกฎหมายมีลักษณะกระจายตามภารกิจและประเภทสินค้า

กฎหมายหลักที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรประกอบด้วยกฎหมายหลายกลุ่ม โดยพระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร พ.ศ. 2551 และที่แก้ไขเพิ่มเติม เป็นกฎหมายสำคัญด้านการกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตร การตรวจสอบและรับรองมาตรฐาน รวมถึงการควบคุมผู้ผลิต ผู้ส่งออก และผู้นำเข้าสินค้าเกษตรตามมาตรฐานบังคับ ปัจจุบันสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติยังคงใช้กฎหมายดังกล่าวซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมถึงฉบับที่ 3 พ.ศ. 2561 เป็นฐานในการดำเนินงานด้านมาตรฐานสินค้าเกษตร นอกจากนั้น สินค้าเกษตรแต่ละประเภทอยู่ภายใต้กฎหมายเฉพาะอีกหลายฉบับ เช่น กฎหมายว่าด้วยอาหาร สำหรับผลิตภัณฑ์อาหาร กฎหมายเกี่ยวกับพืชและการกักพืชสำหรับสินค้าเกษตรด้านพืช กฎหมายโรคระบาดสัตว์สำหรับสินค้าและผลิตภัณฑ์ปศุสัตว์ กฎหมายประมงสำหรับสัตว์น้ำและผลิตภัณฑ์ประมง ตลอดจนกฎหมายว่าด้วยการส่งออกและนำเข้าสินค้าและกฎหมายศุลกากรในขั้นตอนการค้าระหว่างประเทศ

กรมการค้าต่างประเทศเองจำแนกกฎระเบียบการนำเข้าและส่งออกออกเป็นหลายกลุ่ม ได้แก่ สินค้าหลัก สินค้ามาตรฐาน สินค้าเกษตร 22 รายการ สินค้าที่มีมาตรการนำเข้า–ส่งออก สินค้าที่ต้องมีหนังสือรับรองหรือขึ้นทะเบียน ตลอดจนระบบหนังสือรับรองถิ่นกำเนิดสินค้าและการรับรองถิ่นกำเนิดสินค้าด้วยตนเอง แสดงให้เห็นว่าการส่งออกหนึ่งรายการอาจเกี่ยวข้องกับข้อกำหนดมากกว่าหนึ่งระบบกฎหมายและมากกว่าหนึ่งหน่วยงาน

2. กลไกทางกฎหมายมุ่งควบคุมมาตรฐานและการเข้าสู่ตลาดมากกว่าการส่งเสริมแบบบูรณาการ

กลไกทางกฎหมายที่มีอยู่สามารถจำแนกได้เป็น 4 กลไกหลัก ได้แก่ 1) การกำหนดมาตรฐานสินค้าและกระบวนการผลิต 2) การอนุญาตและขึ้นทะเบียนผู้ผลิต ผู้ส่งออก และผู้ประกอบการ 3) การตรวจสอบรับรอง และออกเอกสารประกอบการส่งออก และ 4) การควบคุม กำกับ และลงโทษเมื่อไม่ปฏิบัติตามมาตรฐาน

ภายใต้พระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร ผู้ผลิต ผู้ส่งออก และผู้นำเข้าสินค้าเกษตรที่ถูกกำหนดเป็นมาตรฐานบังคับต้องได้รับใบอนุญาต และมีระบบอิเล็กทรอนิกส์ TAS-License สำหรับการขอ

อนุญาตและการแจ้งการนำเข้า–ส่งออกสินค้าเกษตรตามมาตรฐานบังคับ หากสินค้าไม่เป็นไปตามมาตรฐาน ยังมีกลไกให้เจ้าหน้าที่สั่งแก้ไข ปรับปรุง ทำลาย หรือส่งสินค้ากลับ รวมถึงการพักใช้หรือเพิกถอนใบอนุญาตได้ จึงเห็นได้ว่าโครงสร้างกฎหมายปัจจุบันมีประสิทธิภาพในมิติ การกำกับควบคุม (regulatory control) ค่อนข้างชัดเจน แต่บทบัญญัติที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงการกำกับมาตรฐานเข้ากับการส่งเสริมศักยภาพผู้ผลิต เกษตรกร และผู้ส่งออกให้สามารถปรับตัวต่อข้อกำหนดของตลาดต่างประเทศยังอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของหลายหน่วยงานมากกว่าจะเป็นระบบกฎหมายเดียวกัน

3. ระบบมาตรฐานมีบทบาทสำคัญต่อการเข้าถึงตลาดต่างประเทศ

มาตรฐานสินค้าเกษตรกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบกฎหมายส่งออก โดยครอบคลุมทั้งมาตรฐานการผลิต คุณภาพสินค้า ความปลอดภัย และการตรวจสอบสารตกค้าง ตัวอย่างเช่น มาตรฐานสินค้าเกษตรเกี่ยวกับปริมาณสารพิษตกค้างสูงสุด (Maximum Residue Limits: MRLs) กำหนดเกณฑ์สำหรับสินค้าเกษตรที่ใช้เป็นอาหารและอาหารสัตว์ และใช้เป็นเกณฑ์อ้างอิงในการควบคุมตรวจสอบสินค้าที่ผลิต นำเข้าและส่งออก ขณะเดียวกัน การส่งออกไปยังตลาดต่างประเทศจำเป็นต้องปรับตัวตามมาตรการของประเทศคู่ค้าอย่างต่อเนื่อง โดยสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับการประสานและเจรจาปัญหาด้านมาตรฐานกับต่างประเทศ เช่น การแก้ไขปัญหาค่า MRL ในข้าวที่ส่งออกไปญี่ปุ่น และการผลักดันแนวทาง System Approach สำหรับการส่งออกมังคุด ซึ่งสะท้อนว่าความสามารถในการส่งออกไม่ได้ขึ้นอยู่กับกฎหมายภายในประเทศเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยกลไกการเจรจาและการปรับตัวต่อกฎของประเทศคู่ค้าด้วย

4. ปัญหาสำคัญคือความกระจัดกระจายของกฎหมายและกลไกการกำกับดูแล

จากการวิเคราะห์โครงสร้างกฎหมายพบว่า ปัญหาหลักมิใช่การขาดกฎหมายสำหรับควบคุมสินค้าเกษตรโดยสิ้นเชิง หากเป็นปัญหา ความกระจัดกระจายของกฎระเบียบและอำนาจหน้าที่ (regulatory fragmentation) กล่าวคือ กระบวนการผลิต การรับรองมาตรฐาน การควบคุมโรคและศัตรูพืช ความปลอดภัยอาหาร การนำเข้า–ส่งออก การรับรองถิ่นกำเนิดสินค้า และพิธีการศุลกากร อยู่ภายใต้กฎหมายและหน่วยงานที่แตกต่างกัน โครงสร้างดังกล่าวทำให้ผู้ประกอบการส่งออกต้องตรวจสอบกฎหมายหลายชุดและติดต่อหน่วยงานหลายแห่งตามชนิดของสินค้าและตลาดปลายทาง ข้อมูลของกรมการค้าต่างประเทศที่แบ่งกฎระเบียบการนำเข้า–ส่งออกเป็นหลายหมวด ตลอดจนมีเงื่อนไขทั้งการขออนุญาต การขึ้นทะเบียน การขึ้นบัญชี และหนังสือรับรองตามแต่ละสินค้า เป็นหลักฐานเชิงโครงสร้างที่สะท้อนความซับซ้อนดังกล่าว

นอกจากนี้ กฎหมายแต่ละฉบับมีวัตถุประสงค์หลักแตกต่างกัน บางฉบับเน้นความปลอดภัย บางฉบับเน้นมาตรฐานสินค้า บางฉบับเน้นการควบคุมโรคหรือศัตรูพืช และบางฉบับเน้นขั้นตอนทางการค้า จึงยังขาดกลไกทางกฎหมายระดับองค์รวมที่กำหนดความสัมพันธ์ของหน่วยงานและกระบวนการตั้งแต่การผลิตจนถึงการส่งออกอย่างชัดเจน

5. ระบบกฎหมายยังมีช่องว่างระหว่างการควบคุมกับการส่งเสริม

ข้อค้นพบสำคัญของการวิจัยคือ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรของไทยส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นกฎหมายเพื่อกำกับมาตรฐาน ควบคุมความปลอดภัย อนุญาต ตรวจสอบ และกำหนดเงื่อนไขก่อนการ

ส่งออก ขณะที่กลไกด้านการส่งเสริม การส่งออก เช่น การยกระดับความพร้อมของเกษตรกรและผู้ประกอบการ การลดภาระในการปฏิบัติตามกฎหลายระบบ การเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน การเตรียมความพร้อมต่อมาตรการใหม่ของประเทศคู่ค้า และการช่วยเหลือผู้ประกอบการรายย่อยให้เข้าสู่ระบบมาตรฐาน ยังมีลักษณะเป็นมาตรการเชิงบริหารและนโยบายกระจายอยู่ตามหน่วยงานต่าง ๆ มากกว่าจะถูกกำหนดเป็นสิทธิ หน้าที่ และกลไกที่ชัดเจนในระบบกฎหมายเดียวกัน

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์ช่องว่างทางนิติศาสตร์และข้อจำกัดของกฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตร โดยพิจารณาความสอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานการค้าระหว่างประเทศ และบริบทการค้าสินค้าเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป

ผลการวิจัยพบว่า แม้ประเทศไทยจะมีกฎหมายและมาตรการควบคุมสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกในหลายด้าน แต่เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบกับพันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานสากล และพัฒนาการของการค้าสินค้าเกษตรสมัยใหม่ พบช่องว่างทางนิติศาสตร์สำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. ช่องว่างด้านการบูรณาการกฎหมายและการบริหารจัดการตลอดห่วงโซ่การส่งออก กฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรยังมีลักษณะแยกส่วนตามชนิดสินค้า ภารกิจ และอำนาจของหน่วยงาน ในขณะที่มาตรฐานการค้าระหว่างประเทศให้ความสำคัญกับการกำกับดูแลแบบเชื่อมโยงตั้งแต่กระบวนการผลิต การตรวจสอบ การรับรอง ไปจนถึงการเข้าสู่ตลาดปลายทาง ความตกลงว่าด้วยมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชขององค์การการค้าโลก หรือ SPS Agreement ครอบคลุมทั้งกฎหมาย ระเบียบข้อกำหนด กระบวนการผลิต การตรวจสอบ การรับรอง การกักกัน การประเมินความเสี่ยง ตลอดจนข้อกำหนดด้านบรรจุภัณฑ์และฉลากที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยอาหาร เมื่อเปรียบเทียบกับโครงสร้างกฎหมายของไทย จึงพบว่าปัญหาสำคัญมิใช่การขาดบทบัญญัติเฉพาะด้าน แต่เป็นการขาดกลไกทางกฎหมายที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงการดำเนินงานของหน่วยงานต่าง ๆ ให้เป็นระบบเดียวกันตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำ ส่งผลให้การกำกับดูแลยังมีลักษณะต่างหน่วยงานต่างดำเนินการ และผู้ประกอบการต้องปฏิบัติตามข้อกำหนดหลายระบบในกระบวนการส่งออกเดียวกัน

2. ช่องว่างด้านการปรับกฎหมายให้สอดคล้องกับมาตรฐานและหลักวิทยาศาสตร์ SPS Agreement กำหนดหลักสำคัญว่า มาตรการด้านสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชต้องใช้เท่าที่จำเป็น มีฐานทางวิทยาศาสตร์ และไม่คงไว้โดยปราศจากหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่เพียงพอ อีกทั้งควรยึดมาตรฐาน แนวทาง หรือข้อเสนอแนะระหว่างประเทศเป็นฐานในการกำหนดมาตรการ โดยมาตรฐานอ้างอิงที่สำคัญด้านความปลอดภัยอาหาร ได้แก่ มาตรฐานของ Codex Alimentarius Commission ซึ่งครอบคลุมประเด็นสารเติมแต่งอาหาร สารตกค้างจากยาสัตว์และสารกำจัดศัตรูพืช สารปนเปื้อน วิธีการวิเคราะห์ การเก็บตัวอย่าง และหลักสุขลักษณะอาหาร กฎหมายไทยบางส่วนสามารถรองรับมาตรฐานเหล่านี้ได้แล้ว แต่การปรับปรุงกฎหมายและกฎหมายลำดับรองยังมีลักษณะตอบสนองเป็นรายเรื่องตามข้อกำหนดของแต่ละตลาด มากกว่ามีกลไกทางกฎหมายถาวรสำหรับติดตาม ประเมิน และปรับมาตรฐานภายในประเทศให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของมาตรฐานระหว่างประเทศ จึงเกิดช่องว่างระหว่างความเร็วของกฎหมายภายในกับความเร็วของการเปลี่ยนแปลงมาตรฐานตลาดโลก

3. ช่องว่างด้านการประเมินความเสี่ยงและการใช้ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ ความตกลง SPS กำหนดให้มาตรการเกี่ยวกับสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชตั้งอยู่บนการประเมินความเสี่ยง โดยคำนึงถึงหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ กระบวนการผลิต วิธีตรวจสอบ การเก็บตัวอย่าง สภาพโรคหรือศัตรูพืช และปัจจัยทางนิเวศและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์พบว่า ระบบกฎหมายไทยยังไม่มีกรอบกลางที่เชื่อมโยงข้อมูลด้านความเสี่ยงจากหน่วยงานต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างชัดเจน การประเมินความเสี่ยงจึงมักดำเนินการตามอำนาจของแต่ละหน่วยงานหรือแต่ละประเภทสินค้า ทำให้ข้อมูลด้านความปลอดภัย สุขอนามัยพืช สุขภาพสัตว์ สารตกค้าง และการตรวจสอบย้อนกลับยังมีโอกาสเกิดความซ้ำซ้อนหรือแยกส่วน ช่องว่างดังกล่าวมีผลต่อความสามารถของประเทศไทยในการจัดทำหลักฐานเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อรองรับการเจรจากับประเทศคู่ค้าเมื่อเกิดมาตรการที่อาจจำกัดการส่งออก

4. ช่องว่างด้านการยอมรับความเท่าเทียม การรับรอง และการตรวจสอบย้อนกลับ SPS Agreement เปิดโอกาสให้ประเทศสมาชิกยอมรับมาตรการของประเทศผู้ส่งออกว่า เท่าเทียมกับมาตรการของประเทศผู้นำเข้า หากสามารถพิสูจน์ได้ว่ามาตรการนั้นให้ระดับความคุ้มครองที่เหมาะสมเทียบเท่ากัน และสนับสนุนให้มีการเจรจาเพื่อทำความตกลงด้านการยอมรับความเท่าเทียมของมาตรการ ข้อกำหนดนี้สะท้อนว่าการแข่งขันของประเทศผู้ส่งออกมิได้ขึ้นอยู่กับการกำหนดมาตรฐานภายในประเทศเพียงอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับความสามารถในการพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของระบบตรวจสอบและรับรองด้วย ผลการวิจัยพบว่า ประเทศไทยมีระบบการรับรองมาตรฐานหลายประเภท แต่กฎหมายยังขาดกลไกกลางที่เชื่อมโยงข้อมูลการผลิต การตรวจสอบ การรับรอง และการตรวจสอบย้อนกลับให้สามารถใช้เป็นหลักฐานร่วมกันได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ช่องว่างดังกล่าวอาจทำให้การพิสูจน์ equivalence หรือการสร้างความเชื่อมั่นแก่ประเทศคู่ค้าต้องใช้การประสานงานระหว่างหลายหน่วยงานเป็นกรณี ๆ ไป

5. ช่องว่างด้านการรองรับบริบทการค้าใหม่และภาระของเกษตรกรรายย่อย

บริบทการค้าสินค้าเกษตรระหว่างประเทศไม่ได้มุ่งเฉพาะคุณภาพและความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์อีกต่อไป แต่มีความเชื่อมโยงมากขึ้นกับประเด็นสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืน การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ระบบการผลิต และความสามารถในการตรวจสอบย้อนกลับ OECD ชี้ให้เห็นว่าการกำหนดนโยบายเกษตรในปัจจุบันเชื่อมโยงมากขึ้นระหว่างการค้า การเกษตร และสิ่งแวดล้อม และจำเป็นต้องพิจารณาความสามารถในการปรับตัวของภาคเกษตรควบคู่ไปด้วย ขณะที่ FAO รายงานว่าการค้าสินค้าเกษตรและอาหารโลกขยายตัวอย่างมาก แต่มีความเสี่ยงจากความผันผวนด้านภูมิอากาศ ความขัดแย้ง โรคระบาด และแรงกดดันทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นเมื่อพิจารณากฎหมายไทย พบว่ากลไกทางกฎหมายที่มีอยู่ยังให้น้ำหนักกับการกำหนดเงื่อนไขและมาตรฐานสำหรับสินค้าเป็นหลัก ขณะที่มาตรการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อยในการแบกรับต้นทุนการตรวจรับรอง การปรับกระบวนการผลิต การจัดทำข้อมูล และการปฏิบัติตามมาตรฐานใหม่ยังเป็นมาตรการเชิงนโยบายมากกว่าสิทธิหรือกลไกทางกฎหมายที่ชัดเจน ทั้งที่ SPS Agreement ยอมรับโดยตรงว่าประเทศกำลังพัฒนาอาจประสบความยากลำบากในการปฏิบัติตามมาตรการของประเทศผู้นำเข้าและกำหนดให้คำนึงถึงความต้องการเฉพาะของประเทศกำลังพัฒนา รวมถึงการให้ความช่วยเหลือทางเทคนิค

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนากฎหมายและกลไกทางกฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย โดยบูรณาการหลักพุทธธรรมที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืนในการส่งออกสินค้าเกษตรไทย

ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยควรปรับจากระบบกฎหมายที่เน้นการกำกับควบคุมแบบแยกส่วน ไปสู่ ระบบกฎหมายเชิงบูรณาการตลอดห่วงโซ่การส่งออก โดยเชื่อมโยงการผลิต มาตรฐาน การตรวจสอบ การรับรอง การตรวจสอบย้อนกลับ การแลกเปลี่ยนข้อมูล และการเข้าสู่ตลาดต่างประเทศเข้าด้วยกัน พร้อมทั้งนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นกรอบคุณค่าในการกำหนดทิศทางของกฎหมาย เพื่อให้การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันดำเนินควบคู่กับความเป็นธรรมและความยั่งยืน สามารถสังเคราะห์เป็นแนวทางสำคัญ 5 ประการ ดังนี้

1. การพัฒนากฎหมายให้มีโครงสร้างแบบบูรณาการ ควรจัดให้มีกลไกทางกฎหมายกลางที่เชื่อมโยงกฎหมายและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตร ตั้งแต่การผลิต การกำหนดมาตรฐาน การตรวจรับรอง การควบคุมความปลอดภัย การออกเอกสารประกอบการส่งออก จนถึงพิธีการทางศุลกากร เพื่อลดความซ้ำซ้อนของขั้นตอนและสร้างระบบการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานอย่างชัดเจน แนวทางดังกล่าวสามารถบูรณาการกับหลัก สมานัตตตา ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของสังคหวัตถุ 4 หมายถึง การวางตนสม่ำเสมอหรือปฏิบัติต่อบุคคลอย่างเหมาะสมและเสมอภาค (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/32/51) หลักดังกล่าวสามารถประยุกต์เป็นกรอบในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เกษตรกร ผู้ประกอบการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดความเสมอภาคและความสมดุลในการใช้และบังคับกฎหมาย

2. การพัฒนากลไกปรับกฎหมายและมาตรฐานให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ควรกำหนดกลไกทางกฎหมายสำหรับติดตาม ประเมิน และปรับปรุงมาตรฐานสินค้าเกษตรอย่างต่อเนื่องให้สอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศ มาตรฐานสากล และข้อกำหนดของประเทศคู่ค้า โดยเฉพาะมาตรการด้านสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช มาตรการอุปสรรคทางเทคนิคต่อการค้า มาตรฐานความปลอดภัยอาหาร ตลอดจนมาตรฐานด้านสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืน แนวทางนี้สามารถบูรณาการกับหลัก อัปปมาทะ หรือความไม่ประมาท ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่มุ่งให้บุคคลดำรงอยู่ด้วยความมีสติ ไม่ปล่อยปละละเลย และเตรียมพร้อมต่อเหตุปัจจัยที่อาจเกิดขึ้น หลักดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์กับหน้าที่ของรัฐในการติดตามความเปลี่ยนแปลงของมาตรฐานระหว่างประเทศ วิเคราะห์ความเสี่ยง และแจ้งเตือนผู้ประกอบการก่อนเกิดผลกระทบต่อการส่งออก เพื่อให้ระบบกฎหมายมีลักษณะเชิงป้องกันมากกว่าการแก้ไขปัญหาเมื่อเกิดความเสียหายแล้ว

3. การพัฒนาระบบข้อมูล การตรวจสอบ และการตรวจสอบย้อนกลับ ควรพัฒนากฎหมายให้รองรับระบบข้อมูลกลางของสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก โดยเชื่อมโยงข้อมูลตั้งแต่แหล่งผลิต มาตรฐานการผลิต การตรวจสอบสารตกค้าง การรับรองคุณภาพ การขนส่ง และการส่งออก เพื่อให้สามารถตรวจสอบย้อนกลับได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในด้านหลักพุทธธรรม สามารถประยุกต์หลัก สัจจะ คือ ความจริง ความซื่อตรง และความจริงใจ มาเป็นกรอบกำกับการจัดทำและเปิดเผยข้อมูล เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งผลิต มาตรฐาน คุณภาพ และกระบวนการตรวจสอบมีความถูกต้อง โปร่งใส และสามารถตรวจสอบได้ อันจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นแก่รัฐ ประเทศคู่ค้า ผู้ประกอบการ และผู้บริโภค

4. การสร้างความเป็นธรรมแก่เกษตรกรและผู้ประกอบการ การพัฒนากฎหมายไม่ควรมุ่งเฉพาะการยกระดับมาตรฐานเพื่อการแข่งขันในตลาดโลก แต่ควรคำนึงถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรและผู้ประกอบการ โดยเฉพาะรายย่อยซึ่งอาจมีข้อจำกัดด้านเงินทุน เทคโนโลยี และความรู้ในการปฏิบัติตามมาตรฐาน ในประเด็นนี้สามารถบูรณาการ หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน การให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูล เปยยวัชชะ การใช้วาจาที่เหมาะสม อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ และสมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ (องฺ. จตุกฺก. (ไทย) 21/32/51) โดยประยุกต์เป็นแนวทางการกำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรในการเข้าถึงมาตรฐาน การตรวจรับรอง เทคโนโลยี เงินทุน และข้อมูล ตลอดจนสร้างความเป็นธรรมระหว่างผู้ประกอบการขนาดใหญ่กับเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อย

5. การพัฒนากฎหมายบนฐานความยั่งยืนและประโยชน์ส่วนรวม กฎหมายส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรในอนาคตควรคำนึงถึงผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมควบคู่กัน โดยไม่ควรประเมินความสำเร็จจากมูลค่าการส่งออกเพียงอย่างเดียว แต่ควรรวมถึงความมั่นคงของเกษตรกร ความปลอดภัยของผู้บริโภค การใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม และความสามารถของภาคเกษตรในการดำรงอยู่ได้ในระยะยาว หลักธรรมที่สัมพันธ์โดยตรงกับประเด็นนี้คือ ราชสังคหวัตถุ โดยเฉพาะ สัสสเมธะ ซึ่งหมายถึงความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารหรือการส่งเสริมการเกษตร พระไตรปิฎกฉบับ มจร. อธิบายสัสสเมธะไว้ในบริบทของหลักสงเคราะห์ของผู้ปกครองว่าเป็นการส่งเสริมและบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร (ขุ.อิติ. (ไทย) 25/205/372) หลักดังกล่าวสามารถประยุกต์เป็นกรอบในการกำหนดหน้าที่ของรัฐในการสร้างสภาพแวดล้อมทางกฎหมายที่เอื้อต่อการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมและการส่งออกอย่างมั่นคง นอกจากนี้ สามารถบูรณาการหลัก มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าเป็นแนวทางที่ไม่ดำเนินไปสู่ที่สุดสองด้านและประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ 8 (สำ.ม. (ไทย) 19/1081/592; ม.มู. (ไทย) 12/33/31-32) มาใช้เป็นกรอบคิดในการสร้างดุลยภาพระหว่างการเพิ่มความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ การคุ้มครองเกษตรกรและผู้บริโภค และการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

อภิปรายผลการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 พบว่า โครงสร้างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะกระจายอยู่ในกฎหมายหลายฉบับและอยู่ภายใต้อำนาจหน้าที่ของหลายหน่วยงาน แม้กฎหมายแต่ละฉบับจะสามารถกำกับดูแลสินค้าเฉพาะประเภทหรือกระบวนการเฉพาะด้านได้ แต่เมื่อพิจารณาตลอดห่วงโซ่การส่งออกกลับพบข้อจำกัดด้านการเชื่อมโยงอำนาจหน้าที่ ขั้นตอน และข้อมูลระหว่างหน่วยงาน ส่งผลให้ระบบกฎหมายมีลักษณะเน้นการควบคุมและการอนุญาตมากกว่าการอำนวยความสะดวกและส่งเสริมการส่งออกอย่างเป็นระบบ ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับงานของ พรชัย วิสุทธิศักดิ์ และนิสิต พันธมิตร (2566) ที่ศึกษาปัญหากฎหมายและนโยบายเกี่ยวกับการค้าข้าว ยางพารา อ้อยและน้ำตาลทราย และพบว่า แม้กฎหมายเฉพาะสินค้าแต่ละชนิดจะช่วยสร้างกรอบกำกับการค้าให้มีความชัดเจน แต่ในอีกด้านหนึ่งกฎหมายและขั้นตอนบางประการกลับกลายเป็นข้อจำกัดต่อการค้าและการเข้าถึงตลาด โดยผู้วิจัยเสนอให้

ทบทวน ลด หรือยกเลิกกฎหมายและขั้นตอนที่ไม่จำเป็น รวมทั้งสร้างกรอบกฎหมายที่ช่วยให้เกษตรกรและผู้ค้ารายย่อยสามารถเข้าสู่ตลาดได้มากขึ้น ผลดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของการวิจัยครั้งนี้ว่า ปัญหาหลักมิได้เกิดจากการขาดกฎหมาย หากเกิดจากการมีกฎหมายจำนวนมากที่ยังขาดการบูรณาการและอาจสร้างภาระเชิงกฎระเบียบแก่ผู้ประกอบการ

ในมิติของการอำนวยความสะดวกทางการค้า ข้อค้นพบยังสอดคล้องกับ Masood and Martínez-Zarzoso (2024) ซึ่งศึกษาผลของมาตรการอำนวยความสะดวกทางการค้าต่อการส่งออกระหว่างประเทศ และพบว่าการลดความซับซ้อน การปรับขั้นตอนให้สอดคล้องกัน และการนำระบบดิจิทัลมาใช้ในกระบวนการศุลกากรส่งผลเชิงบวกต่อการส่งออก โดยเฉพาะประเทศนอกกลุ่ม OECD และครอบคลุมถึงสินค้าเกษตรด้วย ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนว่า ประสิทธิภาพของกฎหมายไม่ได้ขึ้นอยู่เพียงกับความครบถ้วนของบทบัญญัติ แต่รวมถึงความสามารถของระบบกฎหมายในการลดขั้นตอนที่ซ้ำซ้อน เชื่อมโยงข้อมูล และทำให้ผู้ประกอบการสามารถปฏิบัติตามกฎหมายได้สะดวกและรวดเร็ว นอกจากนี้ Liu and Yue (2013) พบว่า ความล่าช้าที่เกิดจากกระบวนการศุลกากรและขั้นตอนทางปกครองเป็นอุปสรรคทางการค้าที่มิใช่ภาษี และส่งผลกระทบอย่างมากต่อสินค้าเกษตรที่เน่าเสียง่าย โดยการลดและปรับปรุงขั้นตอนทางศุลกากรสามารถเพิ่มปริมาณการค้าและลดความเสียหายของสินค้าได้ ประเด็นดังกล่าวมีความสัมพันธ์โดยตรงกับผลการวิจัยครั้งนี้ที่พบว่า การแยกขั้นตอนการอนุญาต การรับรองมาตรฐาน การตรวจสอบ และพิธีการส่งออกออกจากกันในหลายหน่วยงาน อาจสร้างต้นทุนทั้งด้านเวลาและการปฏิบัติตามกฎหมาย

ดังนั้น ผลการวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยไม่ควรมุ่งเพียงการเพิ่มหรือแก้ไขกฎหมายเฉพาะรายฉบับ แต่ควรให้ความสำคัญกับ การลดความกระจัดกระจายของกฎหมาย การบูรณาการอำนาจหน้าที่ การลดขั้นตอนที่ซ้ำซ้อน และการพัฒนากลไกอำนวยความสะดวกทางการค้า เพื่อเปลี่ยนระบบกฎหมายจากการกำกับควบคุมแบบแยกส่วนไปสู่ระบบที่สนับสนุนการส่งออกสินค้าเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 พบว่า ช่องว่างทางนิติศาสตร์ของกฎหมายไทยที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรมิได้เกิดจากการขาดกฎหมายเฉพาะด้าน หากเกิดจากการที่ระบบกฎหมายยังขาดกลไกเชื่อมโยงมาตรฐาน การประเมินความเสี่ยง การตรวจสอบรับรอง การตรวจสอบย้อนกลับ และข้อมูลระหว่างหน่วยงานให้เป็นระบบเดียวกัน อีกทั้งการปรับกฎหมายและมาตรฐานภายในประเทศยังต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของมาตรการ SPS และ TBT ตลอดจนข้อกำหนดด้านความปลอดภัยและความยั่งยืนของประเทศคู่ค้า ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับ Henson and Loader (2001) ซึ่งศึกษาผลกระทบของมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชต่อการส่งออกสินค้าเกษตรจากประเทศกำลังพัฒนา และพบว่าปัญหาสำคัญมิได้อยู่เฉพาะความเข้มงวดของมาตรฐาน แต่รวมถึงข้อจำกัดด้านทรัพยากร ความเชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์ ระบบข้อมูล และศักยภาพของสถาบันภายในประเทศในการปฏิบัติตามข้อกำหนดของตลาดพัฒนาแล้ว ผลการศึกษาดังกล่าวสนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ว่า การปฏิรูปกฎหมายจำเป็นต้องดำเนินควบคู่กับการเสริมสร้างโครงสร้างพื้นฐานด้านการตรวจสอบ การรับรอง และข้อมูล มิใช่มุ่งแก้ไขตัวบทกฎหมายเพียงอย่างเดียว

นอกจากนี้ Murina and Nicita (2017) พบว่า มาตรการ SPS ของสหภาพยุโรปสร้างภาระต่อประเทศรายได้น้อยมากกว่าประเทศที่มีศักยภาพสูง เนื่องจากต้นทุนในการปฏิบัติตามมาตรฐานมิได้กระจายอย่างเท่าเทียม และประเทศที่มีขีดความสามารถทางสถาบันต่ำย่อมได้รับผลกระทบมากกว่า ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่ชี้ว่า กฎหมายไทยควรมีกลไกช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อยในการเข้าถึงข้อมูล การตรวจรับรอง เทคโนโลยี และการปรับตัวต่อมาตรฐานใหม่ เพื่อไม่ให้ข้อกำหนดทางการค้ากลายเป็นภาระที่ผลักผู้ประกอบการรายเล็กออกจากตลาดส่งออก ในทิศทางเดียวกัน Mabunda, Nemukondeni, and Selaledi (2025) อธิบายว่า มาตรการ SPS มีความจำเป็นต่อความปลอดภัยของมนุษย์ สัตว์ และพืช แต่ในทางปฏิบัติอาจกลายเป็นอุปสรรคที่มิใช่ภาษี โดยเฉพาะต่อประเทศกำลังพัฒนาที่มีข้อจำกัดด้านต้นทุน ความรู้ และโครงสร้างพื้นฐาน ผู้วิจัยเสนอให้พัฒนาความโปร่งใส การฝึกอบรม การสนับสนุนทางเทคนิค และศักยภาพของหน่วยงานกำกับดูแล เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการคุ้มครองสุขภาพกับการอำนวยความสะดวกทางการค้า ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับผลการวิจัยครั้งนี้ที่เสนอว่า กฎหมายไทยควรพัฒนาจากการกำกับแบบแยกส่วนไปสู่ระบบที่สามารถเชื่อมโยงมาตรฐาน ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ การประเมินความเสี่ยง และการรับรองเข้าด้วยกัน

ดังนั้น ช่องว่างทางนิติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศไทยจึงอยู่ที่ ความสามารถของระบบกฎหมายในการแปลงมาตรฐานระหว่างประเทศให้เป็นกลไกภายในประเทศที่ทำงานได้จริง ทั้งในด้านการปรับกฎหมายอย่างทันท่วงที การใช้ข้อมูลทางวิทยาศาสตร์ การตรวจสอบย้อนกลับ การยอมรับมาตรฐาน และการลดภาระของผู้ประกอบการรายย่อย การพัฒนากฎหมายในอนาคตจึงควรมุ่งสร้างความเชื่อมโยงระหว่างกฎหมาย สถาบัน ข้อมูล และมาตรการสนับสนุน เพื่อให้ประเทศไทยสามารถรักษาความสามารถในการแข่งขันควบคู่กับการปฏิบัติตามพันธกรณีและมาตรฐานการค้าระหว่างประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 พบว่า แนวทางการพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยควรปรับจากระบบกฎหมายที่เน้นการกำกับควบคุมแบบแยกส่วน ไปสู่ระบบกฎหมายเชิงบูรณาการตลอดห่วงโซ่การส่งออก โดยเชื่อมโยงกฎหมาย มาตรฐาน ระบบข้อมูล การตรวจสอบรับรอง การตรวจสอบย้อนกลับ และมาตรการสนับสนุนเกษตรกรและผู้ประกอบการเข้าด้วยกัน พร้อมนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นกรอบเชิงบรรทัดฐาน เพื่อให้การพัฒนากฎหมายสร้างความสมดุลระหว่างความสามารถในการแข่งขัน ความเป็นธรรม และความยั่งยืน ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับ Speece (2019) ซึ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธเศรษฐศาสตร์กับการพัฒนาอย่างยั่งยืนในประเทศไทย และชี้ว่าแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์มิได้จำกัดอยู่เฉพาะการปรับพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล แต่สามารถเชื่อมโยงกับการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ประเด็นนี้สนับสนุนผลการวิจัยที่เสนอให้หลักพุทธธรรมทำหน้าที่เป็นกรอบคุณค่าในการออกแบบกฎหมาย มิใช่ใช้แทนหลักกฎหมาย แต่ใช้กำกับทิศทางของกฎหมายให้พิจารณาผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้เสียและประโยชน์ส่วนรวมควบคู่กับประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ

ในทำนองเดียวกัน Phra Theppavaramethi and Klomkul (2019) เสนอว่า พุทธเศรษฐศาสตร์มีจุดสำคัญอยู่ที่การพัฒนาบนฐานความสมดุลและความพอเพียง โดยใช้หลักทางสายกลางเป็นฐานในการสร้าง

ความยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคม ขณะที่ Prayukvong, Huttasin, and Foster (2015) พบว่าแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สังคม และธรรมชาติ ตลอดจนคุณค่าของความร่วมมือและความเกื้อกูล มากกว่าการแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับการนำหลักสังคหวัตถุ 4 และมัชฌิมาปฏิปทามาประยุกต์ในการพัฒนากฎหมาย โดยเฉพาะการกำหนดมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรรายย่อย การลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงมาตรฐาน และการสร้างดุลยภาพระหว่างผลประโยชน์ทางการค้ากับความมั่นคงของภาคเกษตร นอกจากนี้ งานของ เกียรติอนันต์ ล้วนแก้ว (2569) เสนอว่าหลักทางสายกลาง ความพอเพียง ปฏิจจสมุปบาท สัมมาอาชีวะ กรุณา และสติ สามารถทำหน้าที่เป็น “ตัวกรองเชิงจริยธรรม” ในการเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจ ธรรมาภิบาล สิ่งแวดล้อม และเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างเป็นระบบ แนวคิดนี้สนับสนุนข้อเสนอของงานวิจัยที่ให้หลักพุทธธรรมทำหน้าที่กำกับการออกแบบกฎหมายในมิติความรับผิดชอบ ความโปร่งใส ความเป็นธรรม และความยั่งยืน

ดังนั้น การพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทยจึงควรมีลักษณะมากกว่าการแก้ไขกฎหมายเฉพาะรายฉบับ แต่ควรพัฒนาเป็น ระบบกฎหมายเชิงบูรณาการที่มีฐานคุณค่ากำกับ โดยเชื่อมโยงประสิทธิภาพทางการค้าเข้ากับความเป็นธรรมต่อเกษตรกร ความรับผิดชอบของรัฐและผู้ประกอบการ และความยั่งยืนของทรัพยากร แนวทางดังกล่าวทำให้หลักพุทธธรรมมีบทบาทเชิงนิติศาสตร์ในฐานะกรอบสำหรับกำหนดทิศทางและคุณค่าของการปฏิรูปกฎหมายให้เหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย

องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างกฎหมาย ช่องว่างทางนิติศาสตร์ และแนวทางการพัฒนากฎหมายเพื่อส่งเสริมการส่งออกสินค้าเกษตรไทย สามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่เป็น รูปแบบกฎหมายเกษตรส่งออกเชิงบูรณาการบนฐานพุทธธรรม ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การพัฒนากฎหมายจากระบบที่แยกส่วนและเน้นการควบคุม ไปสู่ระบบกฎหมายที่เชื่อมโยงการผลิต มาตรฐาน การตรวจสอบ การรับรอง การตรวจสอบย้อนกลับ การแลกเปลี่ยนข้อมูล และการเข้าสู่ตลาดต่างประเทศเข้าด้วยกัน พร้อมใช้หลักพุทธธรรมเป็นกรอบเชิงคุณค่าในการกำกับการออกแบบกฎหมายให้เกิดความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืน ออกเป็นเป็น **B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL** ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้วิจัย, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

องค์ความรู้ดังกล่าวประกอบด้วย 5 องค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1. Integrated Legal Structure โครงสร้างกฎหมายเชิงบูรณาการเป็นการเชื่อมโยงกฎหมายและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้ทำงานเป็นระบบเดียวกัน ลดความซ้ำซ้อนของขั้นตอน และกำหนดบทบาทของหน่วยงานตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำอย่างชัดเจน

2. Adaptive Regulatory Mechanism กลไกกฎหมายที่ปรับตัวได้เป็นการพัฒนากลไกให้กฎหมายและมาตรฐานภายในประเทศสามารถปรับตัวต่อข้อกำหนด SPS, TBT มาตรฐานความปลอดภัยอาหาร และมาตรฐานใหม่ของประเทศคู่ค้าได้อย่างทันท่วงที โดยอาศัยข้อมูลทางวิทยาศาสตร์และการประเมินความเสี่ยงเป็นฐาน

3. Integrated Traceability and Data System ระบบข้อมูลและการตรวจสอบย้อนกลับแบบเชื่อมโยงเป็นการเชื่อมโยงข้อมูลแหล่งผลิต คุณภาพสินค้า การตรวจรับรอง การขนส่ง และการส่งออกให้อยู่ในระบบเดียวกัน เพื่อเพิ่มความโปร่งใส ความน่าเชื่อถือ และความสามารถในการพิสูจน์มาตรฐานต่อประเทศคู่ค้า

4. Inclusive and Fair Support การส่งเสริมที่เป็นธรรมและครอบคลุมเป็นการกำหนดมาตรการทางกฎหมายเพื่อช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการ โดยเฉพาะรายย่อย ให้สามารถเข้าถึงมาตรฐาน เทคโนโลยี เงินทุน ข้อมูล และระบบตรวจรับรองได้อย่างเหมาะสม ลดภาระที่เกิดจากข้อกำหนดทางการค้า และสร้างความเสมอภาคในการเข้าสู่ตลาดส่งออก

5. Buddhist Sustainable Governance ธรรมาภิบาลเพื่อความยั่งยืนบนฐานพุทธธรรม เป็นการนำหลักพุทธธรรมมาทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงบรรทัดฐานในการออกแบบและใช้กฎหมาย โดยเฉพาะหลักสังคหวัตถุ 4 หลักราชสังคหวัตถุ และมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อสร้างความเกื้อกูล ความเป็นธรรม การส่งเสริมเกษตรกรรม และความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ความใหม่ขององค์ความรู้นี้อยู่ที่การนำมิติทางนิติศาสตร์ เศรษฐกิจการค้า มาตรฐานระหว่างประเทศ และหลักพุทธธรรมมาบูรณาการในกรอบเดียวกัน ทำให้การพัฒนากฎหมายมิได้มุ่งเพียงลดอุปสรรคหรือเพิ่มมูลค่าการส่งออก แต่ยังมุ่งสร้างระบบกฎหมายที่สามารถปรับตัวได้ โปร่งใส เป็นธรรมต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และสนับสนุนความยั่งยืนของภาคเกษตรไทยในระยะยาว

สรุปและข้อเสนอแนะ

กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรไทยมีลักษณะกระจายอยู่ในหลายฉบับและหลายหน่วยงาน ส่งผลให้เกิดความซ้ำซ้อนของขั้นตอนและข้อจำกัดในการบูรณาการข้อมูลและการดำเนินงาน ขณะเดียวกันยังพบช่องว่างด้านการปรับกฎหมายให้ทันต่อมาตรฐานสากล การประเมินความเสี่ยง การตรวจสอบย้อนกลับ และการสนับสนุนเกษตรกรหรือผู้ประกอบการรายย่อย แนวทางการพัฒนากฎหมายควรมุ่งสู่ ระบบกฎหมายส่งออกสินค้าเกษตรเชิงบูรณาการและยั่งยืน โดยเชื่อมโยงกฎหมาย หน่วยงาน มาตรฐาน ข้อมูล และระบบตรวจสอบเข้าด้วยกัน พร้อมบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อกำกับให้เกิดความเป็นธรรม ความรับผิดชอบ ความสมดุล และความยั่งยืน ซึ่งสังเคราะห์เป็น B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรจัดทำกรอบกฎหมายกลางหรือกลไกประสานกฎหมายสำหรับการส่งออกสินค้าเกษตร เพื่อเชื่อมโยงบทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เป็นระบบเดียว ลดความซ้ำซ้อนของอำนาจ ขั้นตอน และเอกสาร

2) ควรจัดตั้งหรือพัฒนากลไกติดตามและปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับมาตรฐาน SPS, TBT และข้อกำหนดของประเทศคู่ค้าอย่างต่อเนื่อง พร้อมระบบแจ้งเตือนล่วงหน้าแก่เกษตรกรและผู้ส่งออก

3) ควรพัฒนาฐานข้อมูลกลางและระบบตรวจสอบย้อนกลับของสินค้าเกษตรที่สามารถเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างหน่วยงาน ตั้งแต่แหล่งผลิต การตรวจรับรอง การขนส่ง จนถึงการส่งออก เพื่อเพิ่มความโปร่งใสและความน่าเชื่อถือของสินค้าไทยในตลาดโลก

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้

1) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำ B-LEGAL AGRI-EXPORT MODEL ไปใช้เป็นกรอบในการทบทวนกฎหมาย ระเบียบ และขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรแต่ละกลุ่ม เพื่อค้นหาความซ้ำซ้อน ช่องว่าง และจุดที่ควรบูรณาการร่วมกัน

2) ควรนำผลการวิจัยไปใช้ในการออกแบบมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรและผู้ประกอบการรายย่อย โดยเฉพาะด้านค่าใช้จ่ายในการตรวจรับรอง การเข้าถึงมาตรฐาน เทคโนโลยี ระบบข้อมูล และการปรับตัวต่อข้อกำหนดใหม่ของตลาดต่างประเทศ

3) ควรนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นกรอบประกอบการประเมินนโยบายและกฎหมาย โดยพิจารณาควบคู่กับหลักประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ เพื่อให้การส่งเสริมการส่งออกคำนึงถึงความเป็นธรรม ความรับผิดชอบต่อสังคม และความยั่งยืนของทรัพยากร

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษากฎหมายการส่งออกสินค้าเกษตรแบบรายประเภทสินค้า เช่น ข้าว ผลไม้ ยางพารา ปศุสัตว์ หรือประมง เพื่อวิเคราะห์ปัญหาเชิงลึกและพัฒนาข้อเสนอทางกฎหมายที่เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของแต่ละสินค้า

2) ควรศึกษากฎหมายเปรียบเทียบกับประเทศที่มีระบบการส่งออกสินค้าเกษตรและระบบตรวจสอบย้อนกลับที่มีประสิทธิภาพ เพื่อพัฒนาแนวทางที่สามารถประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม

3) ควรศึกษาความเป็นไปได้ในการยกร่างกฎหมายหรือข้อเสนอเชิงนิติบัญญัติสำหรับการบูรณาการระบบส่งออกสินค้าเกษตรไทย พร้อมประเมินผลกระทบทางกฎหมาย เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมก่อนนำไปใช้จริง

เอกสารอ้างอิง

เกียรติอนันต์ ล้วนแก้ว. (2569). พุทธเศรษฐศาสตร์จากทางสายกลางสู่ธรรมาภิบาลเพื่อบูรณาการแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาลและเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในประเทศไทยอย่างยั่งยืน. *วารสาร มจร กาญจนปริทรรศน์*, 6(1), 154–165. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Kanchana-editor/article/view/288322

กรมปศุสัตว์. (2558). *พระราชบัญญัติโรคระบาดสัตว์ พ.ศ. 2558*. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กรมประมง. (2558). *พระราชกำหนดการประมง พ.ศ. 2558 และที่แก้ไขเพิ่มเติม*. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

จรรยา สุวัฒนพิเศษ. (2566). มาตรฐานความปลอดภัยสินค้าผักและผลไม้ของประเทศไทย: หลักความสอดคล้องกลมกลืนภายใต้ความตกลงว่าด้วยการใช้บังคับมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช. วารสารวิจัยมหาวิทยาลัยเวสเทิร์น มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 9(2), 265–278. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/WTURJ/article/view/265844

ปิยรัตน์ พลยะเรศ, กัญจนัสม์ พาพล, สิรีรัตน์ อัครพรวินิจ, คณิน ดิษคำเหมาะ, เกรียงไกร พันธุ์วรรณ์, และพรทิพย์ ถาวงค์. (2565). การพัฒนาระบบตรวจสอบย้อนกลับสำหรับข้าวตลาดเฉพาะ. *วารสารวิชาการข้าว*, 13(2), 94–105.

พรชัย วิสุทธิศักดิ์, และนิสิต พันธมิตร. (2566). อุปสรรคจากกฎหมายและนโยบายกับการค้าสินค้าเกษตรในประเทศไทย. *วารสารรามคำแหง ฉบับนิติศาสตร์*, 12(1), 1–34. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/lawjournal/article/view/266500

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา. (2522). *พระราชบัญญัติอาหาร พ.ศ. 2522*. กระทรวงสาธารณสุข.

สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ. (2551). *พระราชบัญญัติมาตรฐานสินค้าเกษตร พ.ศ. 2551 และที่แก้ไขเพิ่มเติม*. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2568). *สถานการณ์การค้าสินค้าเกษตรไทยในตลาดโลก*. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2566). *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ* (พิมพ์ครั้งที่ 16). วัดญาณเวศกวัน.

Henson, S., & Loader, R. (2001). Barriers to agricultural exports from developing countries: The role of sanitary and phytosanitary requirements. *World Development*, 29(1), 85–102. https://doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00085-1

Liu, L., & Yue, C. (2013). Investigating the impacts of time delays on trade. *Food Policy*, 39, 108–114. https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.01.001 ScienceDirect

Mabunda, G. P., Nemukondeni, N., & Selaledi, L. (2025). Sanitary and phytosanitary (SPS) measures and their implications for international agricultural trade: Challenges and opportunities; comprehensive review. *Discover Agriculture*, 3, Article 117. https://doi.org/10.1007/s44279-025-00301-9 Springer Nature Link

Masood, A., & Martínez-Zarzoso, I. (2024). Trade effects of trade facilitation revisited. *Economics Letters*, 234, 111477. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111477 IDEAS/RePEc

Murina, M., & Nicita, A. (2017). Trading with conditions: The effect of sanitary and phytosanitary measures on the agricultural exports from low-income countries. *The World Economy*, 40(1), 168–181. https://doi.org/10.1111/twec.12368 Wiley Online Library

Phra Theppavaramethi, & Klomkul, L. (2019). Buddhist economics for sustainability development in Thai society. *ASEAN Journal of Religious and Cultural Research, 2*(3), 5–8. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/ajrcr/article/view/249802

Prayukvong, W., Huttasin, N., & Foster, M. J. (2015). Buddhist economics meets agritourism on the Thai farm. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 9(2), 183–199. https://doi.org/10.1108/IJCTHR-08-2014-0065 Murex

Speece, M. (2019). Sustainable development and Buddhist economics in Thailand. International *Journal of Social Economics*, 46(5), 704–721. https://doi.org/10.1108/IJSE-08-2018-0405

World Trade Organization. (n.d.). *Agreement on the application of sanitary and phytosanitary measures*. WTO SPS Agreement

World Trade Organization. (n.d.). *Technical barriers to trade*. WTO Technical Barriers to Trade

การสังเคราะห์กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา

STRATEGY DEVELOPMENT PROCESS FOR SECONDARY EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICE

ศรายุทธ ธิศรีชัย

Sarayut Thisrichai

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1, ประเทศไทย

The Secondary Educational Service Area Office Bangkok 1, Thailand

Corresponding author E-mail: st30042522@gmail.com

Received: 22 July 2026; Revised: 18 September 2026; Accepted: 18 September 2026

****

การสังเคราะห์กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา

ศรายุทธ ธิศรีชัย

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์กระบวนการพัฒนากลยุทธ์ที่เหมาะสมสำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา โดยทบทวนแนวคิดการบริหารเชิงกลยุทธ์ การบริหารการศึกษา ธรรมาภิบาล และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง ผลการสังเคราะห์พบว่ากระบวนการดังกล่าวเป็นวงจร 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การวิเคราะห์บริบทภายนอกและภายในด้วย STEP, SWOT, IFAS และ EFAS 2) การกำหนดทิศทางและแปลงผลวิเคราะห์เป็นกลยุทธ์ด้วย TOWS Matrix 3) การนำกลยุทธ์ไปสู่โครงการหรือกิจกรรมที่มีตัวชี้วัด งบประมาณ ผู้รับผิดชอบ และระยะเวลา และ 4) การติดตามและประเมินผลด้วย MBO/KPI เพื่อใช้ผลย้อนกลับปรับกลยุทธ์อย่างต่อเนื่อง บทความเสนอโมเดล 4ป/4A ได้แก่ ประเมินบริบท (Analyze) ปรับทิศทาง (Align) ปฏิบัติการ (Act) และประเมินและพัฒนา (Assess) โดยบูรณาการธรรมาภิบาล อิทธิบาท 4 สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตร เพื่อให้การพัฒนากลยุทธ์เชื่อมโยงนโยบายกับปัญหาเชิงพื้นที่ คุณภาพและความเสมอภาคของผู้เรียน การสนับสนุนสถานศึกษา และความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างตรวจสอบได้

คำสำคัญ: การพัฒนากลยุทธ์; สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา; ธรรมาภิบาลทางการศึกษา; โมเดล 4ป

STRATEGY DEVELOPMENT PROCESS FOR SECONDARY EDUCATIONAL SERVICE AREA OFFICE

Sarayut Thisrichai

Abstract

This academic article synthesizes a strategic development process suitable for Secondary Educational Service Area Offices in a changing educational context. It reviews strategic management, educational administration, governance, and relevant Buddhist principles. The synthesis identifies a four-stage cycle: 1) analyzing external and internal contexts through STEP, SWOT, IFAS, and EFAS; 2) aligning direction and converting evidence into SO, WO, ST, and WT strategies through the TOWS Matrix; 3) translating strategies into projects and activities with indicators, budgets, responsible persons, and timelines; and 4) monitoring and evaluating implementation through MBO and KPIs so that feedback can be used for continuous adjustment. The article proposes the 4A model: Analyze, Align, Act, and Assess, corresponding to the Thai 4P model of Pramoen Boribot, Prap Thitthang, Patibatkan, and Pramoen Lae Phatthana. The model integrates educational governance with Iddhipada 4, Sangahavatthu 4, Brahmavihara 4, and the principle of Kalyanamitta. It thereby links national policy to area-based problems, learner quality and equity, school support, and transparent social accountability.

Keywords: Strategic development; Secondary Educational Service Area Office; Educational governance; 4A model

บทนำ

การพัฒนากลยุทธ์เป็นกระบวนการหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งกับองค์การเนื่องจากกลยุทธ์สามารถช่วยให้องค์การมีทิศทาง เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ซึ่งเมื่อองค์การมีทิศทางที่ชัดเจนแล้วจะช่วยให้ผู้บริหารและบุคลากรมีทิศทางในการดำเนินงานที่เป็นแบบแผนเดียวกัน รับรู้เข้าใจในวัตถุประสงค์ และเป้าหมายขององค์การแบบเดียวกัน ส่งผลให้การดำเนินงานภายในองค์การมีความสอดคล้องประสานกันเป็นอย่างดี และสามารถจัดสรรทรัพยากรในการดำเนินงานได้อย่างเหมาะสม ลดข้อผิดพลาดในการดำเนินงานขององค์การ ช่วยให้ผู้บริหารทราบถึงสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันที่องค์การเผชิญอยู่ในขณะนั้น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2568) เนื่องจากสภาพแวดล้อมองค์การโดยเฉพาะสภาพแวดล้อมภายนอกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและองค์การไม่สามารถควบคุมได้ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัย ด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี เพื่อให้องค์การสามารถปรับตัวให้ทันกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป และสามารถอยู่รอดได้ในทุกสถานการณ์

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษามีอำนาจหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามอำนาจหน้าที่ จัดทำนโยบาย แผนพัฒนา และมาตรฐานการศึกษาของเขตพื้นที่การศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบาย มาตรฐานการศึกษา แผนการศึกษา แผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน และความต้องการของท้องถิ่น วิเคราะห์การจัดตั้งงบประมาณเงินอุดหนุนทั่วไปของสถานศึกษา และหน่วยงานในเขตพื้นที่การศึกษา รวมทั้งกำกับตรวจสอบติดตามการใช้จ่ายงบประมาณของหน่วยงาน ประสาน ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาหลักสูตรร่วมกับสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษา กำกับ ดูแล ติดตาม และประเมินผลสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและในเขตพื้นที่การศึกษา ศึกษา วิเคราะห์ วิจัย และรวบรวมข้อมูลสารสนเทศด้านการศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษา ประสานการระดมทรัพยากรด้านต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรบุคคล จัดระบบประกันคุณภาพการศึกษา และประเมินผลสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษา ประสาน ส่งเสริม สนับสนุนการจัดการศึกษาของสถานศึกษาเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งบุคคล องค์กรชุมชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษารูปแบบที่หลากหลายในเขตพื้นที่การศึกษา ตลอดจนดำเนินการและประสานส่งเสริม การดำเนินการของคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงานด้านการศึกษา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560) ผู้บริหารสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องบริหารจัดการหน่วยงานอย่างเป็นระบบให้เกิดประสิทธิผลและประสิทธิภาพตามที่หน่วยงานต้นสังกัดกำหนด

แม้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาจะมีหน้าที่จัดทำนโยบาย แผนพัฒนา และแผนปฏิบัติการตามกรอบของหน่วยงานต้นสังกัด แต่ความท้าทายสำคัญมิได้อยู่ที่การมีเอกสารแผนเท่านั้น หากอยู่ที่การวิเคราะห์บริบทอย่างแม่นยำ การเชื่อมกลยุทธ์กับปัญหาจริงของพื้นที่ การแปลงกลยุทธ์เป็นโครงการที่วัดผลได้ และการใช้ผลการประเมินเพื่อปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการนำนโยบายการศึกษาไปปฏิบัติขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวนโยบาย ผู้ปฏิบัติ และบริบทพื้นที่ (Honig, 2006) บทความนี้จึงมุ่งสังเคราะห์

กระบวนการพัฒนากลยุทธ์ที่ช่วยลดช่องว่างระหว่างการจัดทำแผนกับการปฏิบัติจริงของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาต้องเผชิญการเปลี่ยนแปลงของนโยบายและงบประมาณ ภาวะถดถอยทางการเรียนรู้ ความเหลื่อมล้ำระหว่างโรงเรียนที่มีขนาดและทรัพยากรต่างกัน ตลอดจนความปลอดภัย สุขภาวะ และพฤติกรรมของผู้เรียน หลักฐานระหว่างประเทศชี้ว่าการฟื้นฟูการเรียนรู้ต้องดำเนินควบคู่กับการลดความเหลื่อมล้ำและการใช้ข้อมูลจำแนกตามกลุ่มผู้เรียนและบริบท (OECD, 2023; World Bank et al., 2022) ขณะเดียวกัน การใช้เทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์ในการบริหารการศึกษาต้องตั้งอยู่บนความเหมาะสม ความเสมอภาค หลักฐานเชิงประจักษ์ ความยั่งยืน และจริยธรรมที่คุ้มครองผู้เรียนและครู (Global Education Monitoring Report Team, 2023; Miao & Cukurova, 2024)

ดังนั้น การวิเคราะห์ STEP และ SWOT ของสำนักงานเขตพื้นที่จึงควรครอบคลุมการเปลี่ยนแปลงนโยบาย ระบบข้อมูลสารสนเทศและ AI ความพร้อมของครูและบุคลากร ความปลอดภัยและสุขภาวะของผู้เรียน ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ ตลอดจนความร่วมมือกับชุมชนและภาคีเครือข่าย ประเด็นเหล่านี้ทำให้การพัฒนากลยุทธ์ต้องเป็นการตัดสินใจบนฐานข้อมูลและการมีส่วนร่วม มิใช่การจัดทำแผนในลักษณะเดียวกันทุกพื้นที่

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับกลยุทธ์

กลยุทธ์เริ่มต้นถูกนำมาเป็นวาทะเชิงรุกในกองทัพเพื่อวางแผนการดำเนินงานและควบคุมการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ก่อนที่จะขับเคลื่อนกระบวนทัศน์ไปสู่กลยุทธ์ขององค์การ โดยกลยุทธ์เป็นความคิด แผนงาน และการกระทำที่องค์การนำมาใช้เพื่อให้เกิดความสำเร็จเหนือคู่แข่ง (Pitts & Lei, 2000) หรือ แผนปฏิบัติการของผู้บริหารที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานขององค์การ (Thompson et al., 2007) เพื่อให้สำเร็จตามความต้องการ โดยระบุทิศทางและวิธีการในระยะยาวเพื่อให้องค์การเกิดประสิทธิภาพ สามารถอยู่รอดท่ามกลางสภาวะการแข่งขันและทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด และสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่วางไว้ (พรรณอร วันทอง, 2565) โดยการกำหนดกลยุทธ์ และวิธีการดำเนินงานต้องสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกองค์การ

1. การบริหารเชิงกลยุทธ์

การดำเนินงานขององค์กรเพื่อให้สอดรับกับกลยุทธ์ที่วางไว้ให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่คาดหวัง จำเป็นจะต้องนำกระบวนการบริหารมาเชื่อมโยงเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความชัดเจนและครอบคลุม การบริหารเชิงกลยุทธ์จึงเป็นกระบวนการดำเนินงานที่ผู้บริหารต้องกำหนดทิศทางโดยการกำหนดชุดของวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจงในการดำเนินงาน การตัดสินใจในการปฏิบัติการเพื่อให้องค์การประสบผลสำเร็จในระยะยาว (Wheelen & Hunger, 2011) โดยมีการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ (Strategic Analysis) การกำหนดกลยุทธ์ (Formulating) การนำกลยุทธ์ไปสู่การปฏิบัติ (Implementation) และการประเมินผล (Evaluating) เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจและการบรรลุเป้าหมายขององค์การ (David, 2013) ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า

การบริหารเชิงกลยุทธ์ เป็นกระบวนการวางแผนบริหารจัดการองค์การเพื่อให้องค์การบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ประกอบด้วย การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมองค์การ การกำหนดกลยุทธ์ การนำ กลยุทธ์สู่การปฏิบัติ และการควบคุมและประเมินผลกลยุทธ์

2. ขอบเขตความหมายของคำสำคัญ

การพัฒนากลยุทธ์ในความหมายเฉพาะเน้นการวิเคราะห์บริบท การกำหนดทิศทาง และการจัดทำทางเลือกเชิงกลยุทธ์ ส่วนการบริหารเชิงกลยุทธ์ครอบคลุมการวิเคราะห์ การกำหนด การนำไปปฏิบัติ และการควบคุมประเมินผล โดยการนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติเป็นช่วงที่แปลงกลยุทธ์เป็นแผนงาน โครงการ ทรัพยากร ผู้รับผิดชอบ และระยะเวลา ขณะที่การควบคุมและประเมินผลทำหน้าที่เป็นข้อมูลย้อนกลับเพื่อปรับกลยุทธ์ บทความนี้ใช้คำว่า “กระบวนการพัฒนากลยุทธ์” ในความหมายกว้างที่ครอบคลุมวงจรการบริหารเชิงกลยุทธ์ทั้งหมด เพื่อเน้นการพัฒนาจากการวิเคราะห์จนถึงการเรียนรู้และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

3. กระบวนการพัฒนากลยุทธ์บนฐานธรรมาภิบาลและคุณธรรมทางการศึกษา

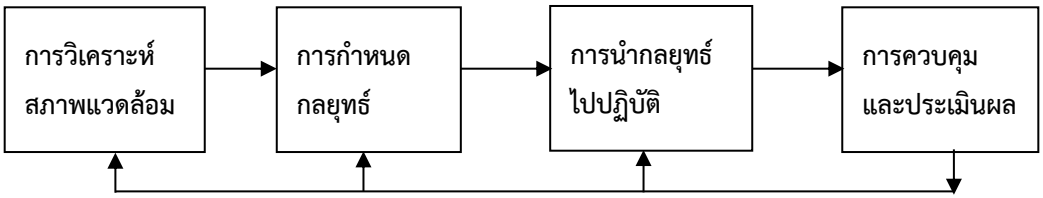
กลยุทธ์ที่ดีต้องไม่พิจารณาเฉพาะประสิทธิภาพเชิงเทคนิค แต่ต้องกำหนดผลลัพธ์ด้านคุณภาพ ความเสมอภาค ความปลอดภัย และประโยชน์สูงสุดของผู้เรียนเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ ธรรมาภิบาลทางการศึกษาจึงประกอบด้วยการมีส่วนร่วม ความโปร่งใส การตรวจสอบได้ ความรับผิดชอบ หลักนิติธรรม ประสิทธิผล และความเป็นธรรม โดยการประเมินต้องมองความรับผิดชอบร่วมกันของผู้กำหนดนโยบาย สำนักงานเขตพื้นที่ สถานศึกษา ครู ผู้ปกครอง ชุมชน และภาคี มิใช่ผลักภาระให้ผู้ปฏิบัติฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (Global Education Monitoring Report Team, 2017)

ในมิติพุทธธรรม อิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา สนับสนุนความมุ่งมั่น การลงมือทำ และการทบทวนปรับปรุงในช่วง Act และ Assess; สังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา สนับสนุนการสื่อสารและสร้างเครือข่ายความร่วมมือ; พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นฐานของภาวะผู้นำที่เอื้ออาทรและเป็นธรรม; ส่วนกัลยาณมิตรช่วยกำหนดบทบาทของสำนักงานเขตพื้นที่ให้เป็นผู้ให้คำปรึกษา ส่งเสริม และพัฒนาสถานศึกษา มากกว่าการกำกับควบคุมเพียงด้านเดียว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2559) ภาวะผู้นำดังกล่าวควรเชื่อมวิสัยทัศน์กับการพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้และความสามารถของบุคลากร (Leithwood et al., 2020)

4. กระบวนการพัฒนากลยุทธ์

กระบวนการบริหารกลยุทธ์เป็นความสัมพันธ์ขององค์ประกอบพื้นฐาน 4 องค์ประกอบ คือ การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม การกำหนดกลยุทธ์ การนำยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติ และการประเมินและควบคุม (Wheelen et al., 2018) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม ดำเนินการโดยการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกและการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในการกำหนดทิศทางขององค์กร ได้แก่ การกำหนดวิสัยทัศน์ (Vision) การกำหนดพันธกิจ (Mission) และการกำหนดเป้าหมาย (Goals & Objectives) การกำหนดกลยุทธ์ การนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติ และการประเมินและควบคุมกลยุทธ์ ได้แก่ การติดตามและวัดผลการดำเนินงาน การเปรียบเทียบผลการดำเนินงานกับเป้าหมาย และการปรับปรุง แก้ไขกลยุทธ์ (กวินพัฒน์ เลิศพงษ์มณี, 2566)

ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนากลยุทธ์เป็นขั้นตอนที่องค์กรใช้ในการกำหนดทิศทางวางแผน และดำเนินงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในระยะยาวอย่างมีประสิทธิภาพ โดยกระบวนการสามารถแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

แผนภาพที่ 1 องค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการบริหารกลยุทธ์

ที่มา: ศรายุทธ ธิศรีชัย (2568)

กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

กระบวนการพัฒนากลยุทธ์สำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา สามารถแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) 2) การกำหนดกลยุทธ์ (Strategy Formulation) 3) การนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติ (Strategy Implementation) และ 4) การควบคุมและประเมินกลยุทธ์ (Strategy Evaluation) มีขั้นตอนและวิธีการ ดังนี้

1. การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis)

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม เป็นการวิเคราะห์ศักยภาพของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาที่เป็นปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เพื่อให้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ทราบจุดแข็งและจุดอ่อนที่เป็นปัจจัยภายใน รวมถึงทราบโอกาสและอุปสรรคที่เป็นปัจจัยภายนอก ซึ่งสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา สามารถนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมในประเด็นจุดแข็งและโอกาสมาสร้างความได้เปรียบให้กับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ในทางกลับกันสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาต้องพยายามหาทางแก้ไข ปรับปรุง เพื่อลดจุดอ่อนภายใน และอุปสรรคภายนอกให้ลดลงเหลือน้อยที่สุด ซึ่งเรียกการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมองค์การนี้ว่า SWOT Analysis

1.1 องค์ประกอบการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อม เรียกอีกอย่างว่า SWOT Analysis เป็นเครื่องมือหรือเทคนิคในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมองค์การ และเป็นเทคนิคที่องค์การนิยมนำมาใช้ประเมินตนเอง โดยองค์ประกอบของการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ซึ่งสอดคล้องกับวิรัช สงวนวงศ์วาน (2560) และสุดใจ ดิลกฑรรศนนท์ (2562) ดังนี้

1) จุดแข็ง (Strengths) หมายถึง สมรรถนะและความเป็นเลิศด้านทรัพยากรองค์การ รวมถึงทักษะของบุคลากร จุดแข็งเกิดจากทรัพยากรและสมรรถนะ หรือความสามารถที่มีอยู่ในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเป็นข้อได้เปรียบของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

2) จุดอ่อน (Weaknesses) หมายถึง ความไม่สามารถ ข้อจำกัดและความขาดแคลนในทรัพยากรของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ทำให้มีข้อเสียเปรียบเมื่อเทียบกับคู่แข่งขันเป็นสิ่งกีดขวางต่อประสิทธิผลการดำเนินงานของสำนักงานตลอดจนเป็นปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงาน

3) โอกาส (Opportunities) หมายถึง ลักษณะเฉพาะของปัจจัยแวดล้อมภายนอกสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาซึ่งมีศักยภาพที่จะช่วยให้สำนักงานประสบความสำเร็จตามเป้าหมายเป็นข้อได้เปรียบหลักในการสนับสนุนการดำเนินงานให้แก่สำนักงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

4) อุปสรรค (Threats) หมายถึง ลักษณะสภาวะแวดล้อมภายนอกสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาที่เป็นอุปสรรคต่อการจัดการเชิงกลยุทธ์ ทำให้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ เป็นสิ่งกีดขวางที่สำคัญต่อตำแหน่งทางการแข่งขันของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาในปัจจุบัน

1.2 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาประกอบด้วย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยจุดแข็ง เพื่อให้ทราบถึงจุดเด่น หรือข้อดี ความได้เปรียบ และศักยภาพของสำนักงาน และปัจจัยจุดอ่อน เพื่อให้สำนักงานทราบถึงจุดด้อย หรือข้อเสียที่อ่อนแอ และไร้ความสามารถ ซึ่งต้องหาทางปรับปรุงจุดอ่อนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาให้เหลือน้อยที่สุด

1) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในโดยใช้หลัก Seven - S Framework องค์การควรจัดการบริหารงานอย่างไรจึงจะประสบผลสำเร็จผลการค้นคว้าวิจัยว่า ความสำเร็จในการบริหารองค์การที่สัมฤทธิ์ผลนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัย ตัวแปร 7 Seven 's ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน มีรายละเอียด ดังนี้

(1) Structure (โครงสร้าง) คือ แผนภูมิของสำนักงานและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง แสดงความสัมพันธ์ว่าใครต้องขึ้นตรงกับใคร รวมทั้งแสดงให้เห็นว่าสายงานต่าง ๆ มีการจัดแบ่งและรวมกันอย่างไร

(2) Strategy (กลยุทธ์) คือ ชุดของการปฏิบัติการ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างความได้เปรียบเหนือคู่แข่งขันที่ยั่งยืน

(3) Systems (ระบบ) คือ กระบวนการและทิศทางการไหลของงานที่แสดงให้เห็นว่าการดำเนินงานประจำวันของสำนักงานดำเนินไปอย่างไร

(4) Style (รูปแบบการบริหาร) คือ สิ่งที่ผู้บริหารถือเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงออกมาในรูปของการใช้เวลา การให้ความสนใจ และพฤติกรรมการบริหารงานที่เป็นแบบเฉพาะ แสดงให้เห็นว่าฝ่ายบริหารมีพฤติกรรมการบริหารงานอย่างไร ซึ่งมีความสำคัญมากกว่าสิ่งที่ผู้บริหารพูด

(5) Staff (บุคลากร) คือ สมาชิกทั้งหมด รวมถึงพนักงานทุกระดับในสำนักงาน

(6) Skills (ทักษะ) คือ ความรู้ความสามารถที่เป็นจุดเด่นที่องค์การมี สามารถดำเนินงานสนองกลยุทธ์เพื่อให้ประสบผลสำเร็จ

(7) Shared values (ค่านิยมร่วม) คือ ค่านิยมที่คนส่วนมากในองค์การยึดถือเป็นแนวปฏิบัติปกติเขียนเป็นข้อความแสดงถึงเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่องค์การยึดถือร่วมกัน ข้อความที่เขียนมีความชัดเจน เข้าใจง่าย ครอบคลุมถึงทุกคนทั่วทั้งองค์การ และใช้เป็นหลักยึดถือได้ตลอดไป

2) สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายใน (Internal Factor Analysis Summary : IFAS)

การสรุปผลวิเคราะห์ปัจจัยภายในองค์การ (IFAS) เป็นการวิเคราะห์ปัจจัยภายในสำนักงานที่ประกอบด้วยจุดแข็ง และจุดอ่อน เพื่อนำปัจจัยดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์ความสามารถในการตอบสนองต่อปัจจัยสภาพแวดล้อมภายในสำนักงาน เพื่อให้เห็นแนวทางการประยุกต์ใช้ IFAS ในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ผู้เขียนนำเสนอตัวอย่างการวิเคราะห์งานสภานักเรียน ซึ่งเป็นภารกิจหนึ่งของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ทั้งนี้ ตัวอย่างดังกล่าวมิได้ครอบคลุมภารกิจทั้งหมดของสำนักงาน แต่ใช้เพื่อแสดงขั้นตอนการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ และเมื่อนำไปใช้จริงต้องกำหนดปัจจัยจากข้อมูลระดับสำนักงานเขตพื้นที่แต่ละแห่ง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายในงานสภานักเรียนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

ที่มา : ศรายุทธ ธิศรีชัย (2568)

ปัจจัย	น้ำหนัก	คะแนนประเมิน	คะแนนถ่วงน้ำหนัก	ข้อคิดเห็น
จุดแข็ง (Strengths) 1	2	3	4	5
S1 แผนการดำเนินงานส่งเสริมงานสภานักเรียนเด็ก และเยาวชนในสถานศึกษาที่ชัดเจน	0.10	5	0.50	มีการวางแผนที่ดี
S2 ผู้บริหารสถานศึกษา เจ้าหน้าที่ และครูผู้รับผิดชอบ ให้ความสำคัญ มีความมุ่งมั่นและตั้งใจในการส่งเสริมงานสภานักเรียน	0.15	5	0.75	ศักยภาพของบุคลากร
S3 ผู้บริหารสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามีความเข้าใจการดำเนินงานสภานักเรียนเป็นอย่างดี	0.10	5	0.50	ศักยภาพของผู้บริหาร
S4 สภานักเรียนมีศักยภาพและความสามารถในการเป็นผู้นำและทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์	0.05	4	0.20	เพิ่มการพัฒนาผู้นำนักเรียน
S5 สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสนับสนุนบุคลากรให้คำปรึกษา และแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินงานสภานักเรียนอย่างดี	0.15	4	0.60	จัดคนตรงกับงาน
จุดอ่อน (Weaknesses)				
W1 การกำหนดนโยบาย คู่มือ แนวทางการดำเนินงานส่งเสริมงานสภานักเรียนไม่ชัดเจน	0.10	4	0.20	ตรงกับความต้องการพัฒนา
W2 ขาดศูนย์หรือหน่วยงานที่รับผิดชอบงานสภานักเรียน ระดับเขตพื้นที่การศึกษาที่ชัดเจน	0.10	3	0.30	ที่ตั้งอยู่ สพม.กท1

ปัจจัย	น้ำหนัก	คะแนนประเมิน	คะแนนถ่วงน้ำหนัก	ข้อคิดเห็น
W3 ขาดการประชาสัมพันธ์ ประชุมชี้แจงนโยบายที่เกี่ยวข้องการดำเนินงานส่งเสริมงานสภานักเรียน เด็ก และเยาวชนในสถานศึกษา	0.10	2	0.20	ปรับปรุงการประชาสัมพันธ์
W4 ขาดการสนับสนุนกิจกรรมของสภานักเรียนระดับเขตพื้นที่การศึกษาที่หลากหลาย	0.05	3	0.15	สร้างความร่วมมือ
W5 ครูยังขาดความรู้ความเข้าใจและทักษะในการส่งเสริมการดำเนินงานของสภานักเรียน	0.10	3	0.30	พัฒนาครูสภานักเรียน
คะแนนรวม	**1.0**	**-**	**3.70**	**จุดแข็ง**

จากตารางที่ 1 สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายในงานสภานักเรียนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งมีคำอธิบาย ดังนี้

1) คอลัมน์ 1 (ปัจจัยภายใน) กำหนดปัจจัยที่มีความสำคัญมากที่สุดจำนวน 8-10 ปัจจัย ทั้งปัจจัยที่เป็นจุดแข็ง และปัจจัยที่เป็นจุดอ่อน และมีความสำคัญที่สุดของสำนักงาน

2) คอลัมน์ 2 (น้ำหนัก) กำหนดให้น้ำหนักความสำคัญของแต่ละปัจจัยจาก 1.0 (สำคัญมากที่สุด) ถึง 0 (ไม่มีความสำคัญ) ถ้าปัจจัยใดมีน้ำหนักมากกว่าแสดงว่าปัจจัยนั้นมีความสำคัญมากต่อความสำเร็จของสำนักงานทั้งในปัจจุบัน และอนาคต โดยผลรวมของน้ำหนักทั้งหมดสำหรับทุกปัจจัยต้องเท่ากับ 1.0 เสมอไม่ว่าจะมีกี่ปัจจัยก็ตาม

3) คอลัมน์ 3 (คะแนนประเมิน) กำหนดให้คะแนนประเมินของแต่ละปัจจัยจาก 5.0 (ดีเด่น) ถึง 1.0 (อ่อนแอ) ซึ่งขึ้นอยู่กับการตอบสนองของสำนักงานต่อปัจจัยดังกล่าว การตัดสินใจให้คะแนนประเมินในแต่ละปัจจัยพิจารณาจากสำนักงานสามารถจัดการกับปัจจัยภายในนั้น ๆ ได้ดีเพียงใด

4) คอลัมน์ 4 (คะแนนถ่วงน้ำหนัก) นำค่าน้ำหนักในคอลัมน์ 2 คูณกับระดับการให้คะแนนในคอลัมน์ 3 จะได้คะแนนถ่วงน้ำหนักของแต่ละปัจจัย ซึ่งเมื่อรวมคะแนนถ่วงน้ำหนักของปัจจัยภายในทุกปัจจัยจะได้ผลลัพธ์ของคะแนนถ่วงน้ำหนักทั้งหมด และผลที่ออกมาจะมีค่าระหว่าง 1 ถึง 5 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสำนักงานสามารถตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมภายในปัจจุบันและอนาคตได้ดีเพียงไร

5) คอลัมน์ที่ 5 (ข้อคิดเห็น) แสดงข้อคิดเห็นว่าทำไมจึงเลือกปัจจัยภายใน ทั้งปัจจัยจุดแข็งและปัจจัยจุดอ่อนเหล่านั้น รวมถึงเหตุผลในการให้น้ำหนักและคะแนน

6) คอลัมน์สุดท้าย รวมคะแนนถ่วงน้ำหนักของปัจจัยภายในทุกตัวในคอลัมน์ 4 เพื่อประเมินคะแนนถ่วงน้ำหนักรวมของสำนักงาน ซึ่งผลรวมของคะแนนถ่วงน้ำหนักแสดงให้สำนักงานทราบว่าสำนักงานสามารถตอบสนองต่อปัจจัยสภาพแวดล้อมภายในได้ดีเพียงใด

1.3 การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก เป็นการวิเคราะห์ ตรวจสอบ และประเมินสภาพแวดล้อมภายนอกที่ส่งผลต่อสำนักงานซึ่งประกอบด้วย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยโอกาส เป็นปัจจัยที่ส่งผลด้านดี เป็นประโยชน์ เอื้อและสนับสนุน การดำเนินงานของสำนักงาน และปัจจัยอุปสรรค เป็นปัจจัยที่ส่งผลไม่ดีต่อสำนักงาน และส่งผลต่อการดำเนินงานของสำนักงานในทางลบ สภาพแวดล้อมภายนอกเป็นปัจจัยที่ไม่สามารถควบคุมได้ไม่ว่าจะเป็นระยะสั้น หรือระยะยาว ปัจจัยทั้ง 2 ดังกล่าวจะถูกนำไปใช้กำหนดเป็นกลยุทธ์ที่มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับสำนักงาน ผู้เขียนขอนำเสนอ ดังนี้

1) การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกองค์การโดยใช้หลัก STEP Analysis

การวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกด้วยปัจจัยหลัก 4 ด้าน เรียกว่า STEP ได้แก่ (1) ปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม (Socio-Cultural Factors: S) เช่น โครงสร้างของประชากร การเคลื่อนย้าย อาชีพ การศึกษา ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เจตคติ พฤติกรรมที่มีผลกระทบทั้งในทางลบและทางบวกต่อสำนักงาน (2) ปัจจัยด้านเทคโนโลยี (Technological Factors: T) เช่น การคิดค้นสิ่งใหม่ เครื่องยนต์ เครื่องจักร คอมพิวเตอร์ เทคโนโลยีสารสนเทศ นวัตกรรมและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ ซึ่งมีผลกระทบต่อการดำเนินภารกิจของสำนักงานทั้งในทางลบและทางบวก (3) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ (Economics Factors: E) เช่น โครงสร้างรายได้ รายได้ ประชาชาติ ภาวะเงินเฟ้อ ภาวะการว่างงาน รายได้ของประชากร ที่มีผลกระทบทั้งเชิงบวกและเชิงลบต่อการดำเนินงานของสำนักงาน (4) ปัจจัยด้านการเมืองและกฎหมาย (Political and Legal Factors: P) เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้อง นโยบายของรัฐบาล นโยบายของกระทรวง นโยบายของหน่วยงานต้นสังกัด พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวง ประกาศกระทรวง มติคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อการปฏิบัติภารกิจของสำนักงาน

2) สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก (External Factor Analysis Summary : EFAS)

การจัดทำสรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก (EFAS) ที่เป็นโอกาส และอุปสรรค โดยนำปัจจัยที่วิเคราะห์ได้ลงในตารางผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก เพื่อคิดคะแนนถ่วงน้ำหนักของแต่ละปัจจัย ดังตาราง EFAS ต่อไปนี้เป็นกรณีตัวอย่างงานสภานักเรียนเช่นเดียวกับตาราง IFAS เพื่อสาธิตวิธีให้น้ำหนัก ประเมินคะแนน และสรุปการตอบสนองต่อโอกาสและอุปสรรค มิใช่ผลวิเคราะห์แทนสำนักงานเขตพื้นที่ทุกแห่ง การประยุกต์ใช้ในระดับสำนักงานควรพิจารณาคุณภาพการนิเทศ ระบบข้อมูล การพัฒนาครู งบประมาณ การประกันคุณภาพ ความเหลื่อมล้ำ ผลสัมฤทธิ์ผู้เรียน เทคโนโลยี ความปลอดภัย และการตอบสนองนโยบายตามบริบทจริง

ตารางที่ 2 สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกงานสภานักเรียนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา

ที่มา : ศรายุทธ ธิศรีชัย (2568)

ปัจจัย	น้ำหนัก	คะแนนประเมิน	คะแนนถ่วงน้ำหนัก	ข้อคิดเห็น
โอกาส (Opportunities) 1	2	3	4	5
O1 ส่วนกลางให้ความสำคัญและสนับสนุนการดำเนินงานของสภานักเรียน	0.10	4	0.40	นโยบายชัดเจน
O2 ภาคประชาสังคมให้ความสำคัญกับการพัฒนาเยาวชนและพร้อมที่จะให้การสนับสนุน	0.15	4	0.60	หน่วยงานภายนอกให้ความสำคัญ
O3 ระเบียบและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับสภานักเรียนที่ชัดเจน	0.10	4	0.40	ทำงานในกรอบกฎหมาย
O4 เทคโนโลยีและสื่อสังคมออนไลน์เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ข้อมูลสภานักเรียน	0.10	4	0.20	ลดการใช้งบประมาณ
O5 กรุงเทพมหานครง่ายต่อการสร้างการมีส่วนร่วมและขยายเครือข่ายไปยังเยาวชนกลุ่มต่าง ๆ	0.05	4	0.20	สร้างขยายเครือข่าย
อุปสรรค (Threats) 1	2	3	4	5
T1 นโยบายเปลี่ยนแปลงบ่อยครั้งทำให้การดำเนินงานสภานักเรียนไม่ต่อเนื่อง	0.10	2	0.20	ความไม่ต่อเนื่อง
T2 กรุงเทพมหานครเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางความคิดและมีความขัดแย้งทางการเมือง	0.10	2	0.20	ความไม่ต่อเนื่อง
T3 ขาดพื้นที่ปลอดภัยในการทำกิจกรรมและแสดงออกอย่างสร้างสรรค์	0.10	1	0.10	แรงจูงใจในการทำงาน
T4 งบประมาณสนับสนุนจากส่วนกลางน้อย	0.10	2	0.20	พัฒนาล่าช้า
T5 ขาดการประชาสัมพันธ์กิจกรรมสภานักเรียนสู่องค์กรภายนอก	0.10	2	0.20	แสวงหาความร่วมมืออื่น ๆ
คะแนนรวม	1.0	-	2.70	โอกาส

จากตารางที่ 2 สรุปผลการวิเคราะห์ปัจจัยนอกงานสภานักเรียนของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งมีคำอธิบาย ดังนี้

1) คอลัมน์ 1 (ปัจจัยภายนอก) กำหนดปัจจัยที่สำคัญมากที่สุดจำนวน 8-10 ปัจจัยที่เป็นโอกาสและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคของสำนักงาน

2) คอลัมน์ที่ 2 (น้ำหนัก) กำหนดน้ำหนักของแต่ละปัจจัยจาก 1.0 (สำคัญมากที่สุด) ถึง 0 (ไม่มีความสำคัญ) ถ้าปัจจัยใดมีน้ำหนักมากกว่าแสดงว่าปัจจัยนั้นมีความสำคัญมากต่อความสำเร็จของสำนักงานทั้งในปัจจุบันและอนาคต โดยผลรวมของน้ำหนักสำหรับทุกปัจจัยต้องเท่ากับ 1.0 เสมอ

3) คอลัมน์ 3 (คะแนนประเมิน) กำหนดให้คะแนนประเมินของแต่ละปัจจัยจาก 5.0 (ดีเด่น) ถึง 1.0 (อ่อนแอ) ซึ่งการตัดสินใจให้คะแนนประเมินในแต่ละปัจจัยพิจารณาจากสำนักงานสามารถจัดการกับปัจจัยภายนอกนั้น ๆ ได้ดีเพียงใด

4) คอลัมน์ 4 (คะแนนถ่วงน้ำหนัก) น้ำหนักในคอลัมน์ 2 คูณกับระดับการให้คะแนนคอลัมน์ 3 จะได้คะแนนถ่วงน้ำหนัก

5) คอลัมน์ที่ 5 (ข้อคิดเห็น) แสดงข้อคิดเห็นว่าทำไมจึงเลือกปัจจัยภายนอก ทั้งปัจจัยทางด้านโอกาสและปัจจัยทางด้านอุปสรรคเหล่านั้น รวมถึงเหตุผลในการให้น้ำหนักและคะแนน

6) คอลัมน์สุดท้าย รวมคะแนนถ่วงน้ำหนักของปัจจัยภายนอกทุกตัวในคอลัมน์ 4 เพื่อประเมินคะแนนถ่วงน้ำหนักรวมของสำนักงาน ซึ่งผลรวมของคะแนนถ่วงน้ำหนักแสดงให้สำนักงานทราบว่าสำนักงานสามารถตอบสนองต่อปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกได้ดีเพียงใด

2. การกำหนดกลยุทธ์ (Strategy Formulation)

กระบวนการกำหนดกลยุทธ์ พิจารณาจากผลของการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย กลยุทธ์ และแนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับบริบทและทรัพยากรที่มีอยู่

2.1 การกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ และเป้าประสงค์

วิสัยทัศน์ เปรียบเสมือนทิศทางของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาที่ปรารถนาเป็นภาพในอนาคตที่สำนักงานต้องการจะเป็น และเป็นสิ่งที่สำนักงานวาดฝันไว้และต้องการไปให้ถึง ซึ่งวิสัยทัศน์จะช่วยให้บุคลากรในสำนักงานทราบถึงทิศทางของสำนักงานที่เป็นแนวทางเดียวกัน

พันธกิจ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงขอบเขตการดำเนินงานขององค์การ เป็นข้อความที่ระบุถึงจุดมุ่งหมายของสำนักงานในระยะยาว การกำหนดพันธกิจที่ดี ดังนี้ 1) เหตุผลของการสร้างสำนักงาน 2) จุดมุ่งหมายพื้นฐานที่สำนักงานต้องการบรรลุผล 3) เอกลักษณ์ หรือลักษณะเฉพาะของสำนักงาน 4) สำนักงานในอนาคต 3-5 ปี ข้างหน้ามีอะไรที่แตกต่างไปจากนี้บ้าง 5) บริการหลักของสำนักงานคืออะไรทั้งในปัจจุบันและอนาคต และ 6) ความเชื่อพื้นฐาน ค่านิยม ความมุ่งหวัง และปรัชญาเรียงลำดับ ก่อนหลังของสำนักงานคืออะไร

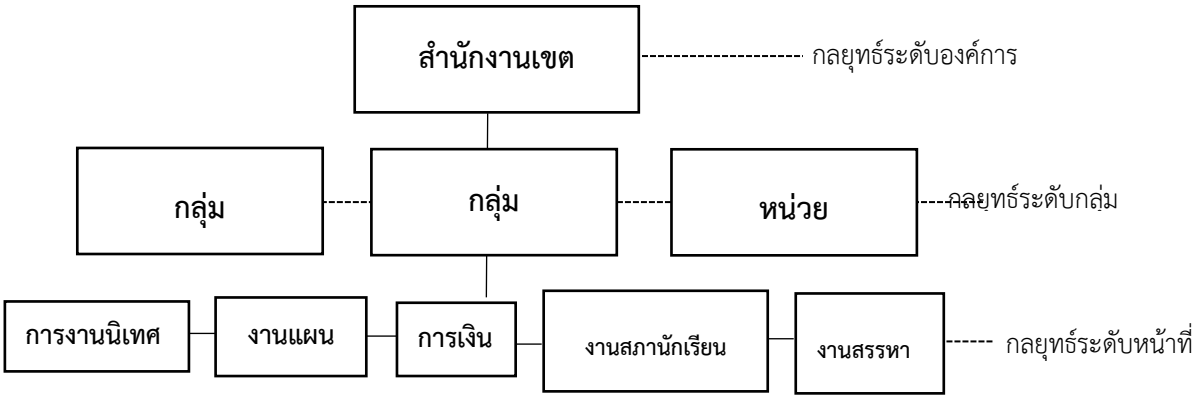
เป้าประสงค์ เป็นเป้าหมายที่ต้องการบรรลุผลตามที่สำนักงานตั้งไว้ เป็นผลลัพธ์ที่วัดได้ทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ มีหลักการ ดังนี้ 1) ระบุเป็นเชิงปริมาณและสามารถวัดผลได้จริง และต้องระบุตัวชี้วัดเป็นเชิงปริมาณเพื่อให้สามารถวัดผลสำเร็จได้ 2) สามารถนำไปปฏิบัติให้บรรลุผลสำเร็จได้จริง และต้องตั้งเป้าประสงค์ไม่ยากเกินไป 3) เป้าหมายของเป้าประสงค์ในการบรรลุผลสำเร็จไม่ควรตั้งไว้สูงเกินไป หรือต่ำเกินไป 4) มีความเฉพาะเจาะจงชี้ชัดว่าต้องการสิ่งใดจากการดำเนินการนี้ และ 5) ทันต่อเวลาจะต้องมีกำหนดเวลาเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุด เพื่อให้ผู้ปฏิบัติทราบว่าระยะเวลาแล้วเสร็จของโครงการ

2.2 การกำหนดกลยุทธ์

การกำหนดกลยุทธ์ เป็นการจัดทำแผนการปฏิบัติงานของสำนักงานระยะยาวที่นำปัจจัยที่ได้จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมสำนักงานที่ประกอบด้วยปัจจัยภายใน คือ จุดแข็ง จุดอ่อน และปัจจัย

ภายนอก คือ โอกาส และอุปสรรค มาใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดกลยุทธ์ที่มีความเหมาะ และสอดคล้องกับบริบทของสำนักงาน เพื่อให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่สำนักงานตั้งไว้

1) ระดับของกลยุทธ์ ระดับของกลยุทธ์เป็นสิ่งที่บอกถึงลักษณะของกลยุทธ์ในแต่ละระดับองค์การและภาระหน้าที่ที่ต้องเชื่อมโยงกัน นักวิชาการที่เสนอการแบ่งกลยุทธ์ขององค์การโดยทั่วไปเป็น 3 ระดับ ได้แก่ Coulter (2008), Hill and Jones (2010), Wheelen et al. (2018), Rothaermel (2013), สุดใจ ดิลกฑรรศนนท์ (2562) และพรรณอร วันทอง (2565) ดังแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 ระดับของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาและกลยุทธ์แต่ละระดับ

ที่มา : ศรายุทธ ธิศรีชัย (2568)

2) เทคนิคการกำหนดกลยุทธ์ด้วย TOWS Matrix

TOWS Matrix คือ เครื่องมือ หรือเทคนิคที่ใช้ในการกำหนดกลยุทธ์ โดยการจัดทำ TOWS Matrix ประกอบด้วย 9 ช่อง ซึ่งแสดงช่องปัจจัยหลัก 4 ช่อง และช่องกลยุทธ์ 4 ช่อง กับอีก 1 ช่อง บอกที่มาของปัจจัยว่าเป็นปัจจัยภายนอก หรือปัจจัยภายใน ซึ่งช่องกลยุทธ์ 4 ช่องให้ ชื่อว่า กลยุทธ์ SO กลยุทธ์ WO กลยุทธ์ ST กลยุทธ์ WT ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการใส่ปัจจัยหลักสำคัญทั้ง 4 ช่อง คือ จุดแข็ง (S) จุดอ่อน (W) โอกาส (O) และอุปสรรค (T) สรุปขั้นตอนการจัดทำ TOWS Matrix ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้ (1) เขียนรายการปัจจัยภายนอกที่เป็นโอกาส (Opportunities: O) สำคัญ ๆ ของสำนักงานจากสภาพแวดล้อมในปัจจุบันและอนาคตจากตาราง EFAS (2) เขียนรายการปัจจัยภายนอกที่เป็นอุปสรรค (Threats: T) สำคัญ ๆ ขององค์การที่เผชิญอยู่ในปัจจุบันและในอนาคตจากตาราง EFAS (3) เขียนรายการปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็ง (Strengths: S) สำคัญ ๆ ของสำนักงานจากตาราง IFAS (4) เขียนรายการปัจจัยภายในที่เป็นจุดอ่อน (Weaknesses: W) สำคัญ ๆ ของสำนักงานจากตาราง IFAS (5) จับคู่จุดแข็งภายใน (S) กับโอกาสภายนอก (O) เมื่อผสมผสานเข้ากันจะได้ผลลัพธ์เป็น กลยุทธ์ SO (6) จับคู่จุดอ่อนภายใน (W) กับโอกาสภายนอก (O) เมื่อผสมผสานเข้ากันจะได้ผลลัพธ์เป็น กลยุทธ์ WO (7) จับคู่จุดแข็งภายใน (S) กับอุปสรรคภายนอก (T) เมื่อผสมผสานเข้ากันจะได้ผลลัพธ์เป็น กลยุทธ์ ST (8) จับคู่จุดอ่อนภาย (W) กับอุปสรรคภายนอก (T) เมื่อผสมผสานเข้ากันจะได้ผลลัพธ์เป็น กลยุทธ์ WT

แนวทางการจัดทำ TOWS Matrix ก่อให้เกิดการจัดทำกลยุทธ์ทางเลือกซึ่งขึ้นอยู่กับจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคของสำนักงานในช่วงที่ทำการกำหนดกลยุทธ์ มีรายละเอียดดังนี้

ปัจจัยภายใน (IFAS) / **ปัจจัยภายนอก (EFAS)**	**จุดแข็ง(Strengths: S)** S1 เลือกจุดแข็งภายใน S2 5-10 รายการ ... S10	**จุดอ่อน (Weaknesses: W)** W1 เลือกจุดแข็งภายใน W2 5-10 รายการ ... W10
โอกาส (Opportunities: O) O1 เลือกจุดแข็งภายใน O2 5-10 รายการ ... O10	**กลยุทธ์ SO** จัดทำกลยุทธ์โดยใช้จุดแข็งขององค์การ เพื่อฉกฉวยประโยชน์จากโอกาสภายนอก	**กลยุทธ์ WO** จัดทำกลยุทธ์โดยเอาชนะหรือปรับปรุงจุดอ่อนเพื่อฉกฉวยประโยชน์จากโอกาสภายนอก
อุปสรรค (Threats: T) T1 เลือกจุดแข็งภายใน T2 5-10 รายการ ... T10	**กลยุทธ์ ST** จัดทำกลยุทธ์โดยใช้จุดแข็งขององค์การ เพื่อหลีกเลี่ยงหรือลดผลกระทบจากอุปสรรคภายใน	**กลยุทธ์ WT** จัดทำกลยุทธ์เพื่อลดจุดอ่อนภายในและหลีกเลี่ยงอุปสรรคภายนอก

แผนภาพที่ 3 แนวทางการจัดทำ TOWS Matrix

ที่มา : ดัดแปลงจาก พรรณอร วันทอง (2565)

จากภาพที่ 3 แสดงให้เห็นถึงการนำ TOWS Matrix มาใช้ในการกำหนดกลยุทธ์ที่เหมาะสมให้แก่องค์การ โดยวิธีการจับคู่ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรค ซึ่งสามารถช่วยให้องค์การกำหนดกลยุทธ์ที่แตกต่างกันถึง 4 กลยุทธ์ คือ 1) กลยุทธ์ SO 2) กลยุทธ์ WO 3) กลยุทธ์ ST และ 4) กลยุทธ์ WT การกำหนดกลยุทธ์ทางเลือกทั้ง 4 กลยุทธ์ดังกล่าว รายละเอียดของกลยุทธ์ทั้ง 4 รูปแบบ มีดังนี้

1) กลยุทธ์ SO (SO Strategies) เป็นการจัดทำกลยุทธ์โดยใช้จุดแข็งภายในสำนักงานมีอยู่เพื่อสร้างความได้เปรียบจากโอกาสภายนอกองค์การ

2) กลยุทธ์ WO (WO Strategies) เป็นการจัดทำกลยุทธ์โดยมีจุดมุ่งหมายที่ปรับปรุงจุดอ่อนภายในสำนักงานด้วยการฉกฉวยประโยชน์จากโอกาสภายนอกเป็นการใช้ความพยายามเพื่อปรับปรุงจุดอ่อนให้ดีขึ้น

3) กลยุทธ์ ST (ST Strategies) เป็นการจัดทำกลยุทธ์โดยใช้จุดแข็งของสำนักงานเพื่อหลีกเลี่ยง หรือลดอุปสรรคจากภายนอก

4) กลยุทธ์ WT (WT Strategies) เป็นการจัดทำกลยุทธ์เพื่อลดจุดอ่อนภายในและหลีกเลี่ยงอุปสรรคจากภายนอก ซึ่งสำนักงานอาจจะอยู่ในตำแหน่งที่เป็นอันตรายและต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

3. การนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติ (Strategy Implementation)

การนำกลยุทธ์ไปปฏิบัติเป็นหนึ่งในกระบวนการจัดการเชิงกลยุทธ์ เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากการกำหนดกลยุทธ์ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญเพราะการที่สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษากำหนดกลยุทธ์ที่ดี หรือมีความโดดเด่นเพียงใดแต่ถ้าไม่ถูกนำไปสู่การปฏิบัติก็ไม่มีความหมายต่อสำนักงาน และไม่สามารถบรรลุผลตามวิสัยทัศน์ พันธกิจ และเป้าประสงค์ที่ตั้งไว้ กระบวนการนำ กลยุทธ์สู่การปฏิบัติ ดังนี้

1) การทำความเข้าใจถึงกลยุทธ์ (Understanding Strategy) เป็นสิ่งแรกที่ผู้บริหารต้องให้ความสำคัญ คือ การศึกษาและทำความเข้าใจถึงกลยุทธ์ที่สำนักงานได้จัดวางไว้ และศึกษาถึงวัตถุประสงค์หลักในแผนกลยุทธ์ เพื่อกำหนดเป็นกรอบในการดำเนินงานทางด้านต่าง ๆ ภายในสำนักงาน

2) การกำหนดแผนการปฏิบัติการ (Planning the Action Plan) องค์การต้องมีการวิเคราะห์กลยุทธ์ เพื่อนำมากำหนดเป็นแผนกลยุทธ์การดำเนินงานหรือแผนปฏิบัติการ ซึ่งแผนงานต่าง ๆ จะต้องระบุถึงงบประมาณ กำลังคน และระยะเวลาที่ใช้ รวมถึงรายละเอียดขั้นตอนในการดำเนินงานให้เกิดความชัดเจนสอดรับกับกลยุทธ์สำนักงาน

3) การดำเนินการตามแผน (Plan Execution) เป็นขั้นตอนของผู้บริหารต้องมีการตรวจสอบความพร้อมของแผนงานโครงการต่าง ๆ ตรวจสอบผลการดำเนินงาน มีการเตรียมความพร้อมถึงสถานการณ์ฉุกเฉินที่อาจจะเกิดขึ้น มีการกำหนดแผนสำรองไว้แก้ไขปัญหาที่อาจเกิดขึ้นโดยไม่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า

4) การประเมินผลโครงการ (Project Evaluation) เป็นการตรวจสอบและประเมินผลหลังจากได้ดำเนินงานตามแผนที่กำหนดไว้ โดยการนำข้อมูลจากการดำเนินงานทางด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาเปรียบเทียบกับแผนงานที่กำหนดไว้ว่าผลการดำเนินงานเป็นไปตามแผนที่ได้กำหนดไว้หรือไม่ และมีปัญหาหรืออุปสรรคอะไรบ้างที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงาน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดปัญหาเพื่อการแก้ไขต่อไป

4. การควบคุมและประเมินกลยุทธ์ (Strategic Control and Evaluation)

การควบคุมและการประเมินกลยุทธ์ เป็นกระบวนการขั้นสุดท้ายของกระบวนการจัดการเชิงกลยุทธ์ เป็นการตรวจสอบผลการดำเนินการตามกลยุทธ์ หรือผลของการนำกลยุทธ์สู่การปฏิบัติว่าบรรลุผลตามเป้าหมายที่สำนักงานตั้งไว้หรือไม่

1. กระบวนการควบคุมกลยุทธ์ แบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ 1) การควบคุมระดับกลยุทธ์ (Strategic Control) มุ่งทิศทางเชิงกลยุทธ์ของสำนักงาน การควบคุมจะเน้นกิจกรรมในระยะยาวขององค์การ 2) การควบคุมระดับยุทธวิธี (Tactical Control) ช่วงที่การดำเนินงานตามกลยุทธ์ การให้บริการของสำนักงานเป็นการควบคุมจากกิจกรรมในระยะกลาง 3) การควบคุมระดับการดำเนินงาน (Operational Control) เป็นการควบคุมที่มุ่งจะทำระยะสั้น

2. เทคนิคการประเมินผลการดำเนินงานโดยใช้การบริหารตามวัตถุประสงค์ (Management by Objectives: MBO) การบริหารตามวัตถุประสงค์ เป็นเครื่องมือที่นำมาใช้ ในการประเมินผลการดำเนินงาน

เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของสำนักงานที่กำหนดไว้มีกระบวนการบริหารตามวัตถุประสงค์ สรุปได้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1) การทบทวนวัตถุประสงค์ขององค์การ เพื่อการทบทวนทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์รวมของสำนักงานระหว่างผู้บริหารและพนักงาน

2) การกำหนดวัตถุประสงค์โดยเจ้าหน้าที่ เพื่อความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของสำนักงานเป็นอย่างดี และมีความพยายามที่จะไปสู่จุดหมายปลายทางของวัตถุประสงค์ตามระยะเวลาที่กำหนดโดยผู้บริหารและเจ้าหน้าที่มีความเห็นพ้องต้องกันที่จะดำเนินการไปด้วยกัน

3) การตรวจสอบความคืบหน้าของงาน เพื่อการตรวจสอบ พิจารณาความก้าวหน้าในการทำงานในแต่ละช่วงระยะเวลา

4) การประเมินผลการปฏิบัติงาน เพื่อให้ผู้บริหารและเจ้าหน้าที่มีการประเมินผลการทำงานตามช่วงระยะเวลาที่เหมาะสมเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด

5) การพิจารณาให้รางวัลตอบแทน เป็นการตอบแทนแก่เจ้าหน้าที่ที่สามารถทำงานสำเร็จตามวัตถุประสงค์

ข้อเสนอเชิงปฏิบัติสำหรับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาควรดำเนินการตามลำดับต่อไปนี้

1. จัดตั้งคณะทำงานพัฒนากลยุทธ์ที่มีตัวแทนจากทุกกลุ่มงาน สถานศึกษา และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญ เพื่อสร้างความเป็นเจ้าของร่วมและลดการตัดสินใจแบบแยกส่วน

2. จัดทำฐานข้อมูลผลสัมฤทธิ์และความเสมอภาคของผู้เรียน คุณภาพครู งบประมาณ ความปลอดภัย สุขภาวะ เทคโนโลยี และบริบทพื้นที่ โดยกำหนดผู้รับผิดชอบด้านคุณภาพข้อมูลอย่างชัดเจน

3. จัดทำ IFAS และ EFAS จากข้อมูลจริงหลายแหล่งร่วมกับการรับฟังผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ไม่อาศัยความเห็นของผู้บริหารเพียงกลุ่มเดียว การใช้ข้อมูลควรนำไปสู่การตั้งคำถามและการเรียนรู้ขององค์การ ไม่ใช่เพียงรายงานตัวเลข (Datnow & Park, 2014)

4. ใช้ TOWS Matrix แปลงผลวิเคราะห์เป็นทางเลือกกลยุทธ์ SO, WO, ST และ WT แล้วพิจารณาคัดเลือกด้วยเกณฑ์ผลต่อผู้เรียน ความเป็นไปได้ ทรัพยากร ความเสี่ยง และความเป็นธรรม

5. แปลงกลยุทธ์ที่เลือกเป็นโครงการหรือกิจกรรมที่ระบุตัวชี้วัด ค่าเป้าหมาย งบประมาณ ผู้รับผิดชอบ ระยะเวลา และความเสี่ยง พร้อมตรวจสอบความสอดคล้องตั้งแต่วิสัยทัศน์ถึงกิจกรรม

6. ใช้ MBO และ KPI ติดตามความก้าวหน้าอย่างน้อยรายไตรมาส โดยติดตามทั้งผลผลิต ผลลัพธ์ต่อผู้เรียน ความเสมอภาค และคุณภาพการสนับสนุนสถานศึกษา

7. รายงานผลต่อคณะกรรมการเขตพื้นที่ สถานศึกษา และสาธารณะในระดับที่เหมาะสม พร้อมเปิดช่องให้ตรวจสอบและเสนอข้อมูลย้อนกลับ

8. ใช้ผลประเมินและบทเรียนจากการปฏิบัติเพื่อปรับโครงการ กลยุทธ์ สมมติฐาน และการจัดสรรทรัพยากรในรอบปีถัดไป รวมทั้งพัฒนาสมรรถนะครูและบุคลากรอย่างต่อเนื่อง

องค์ความรู้ใหม่จากการศึกษา

กระบวนการพัฒนากลยุทธ์ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาไม่ควรหยุดอยู่ที่การจัดทำแผน แต่ต้องเป็นวงจรการเรียนรู้ขององค์การที่เชื่อมข้อมูล บริบท ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โครงการ ตัวชี้วัด และการประเมินผลเข้าด้วยกันอย่างต่อเนื่อง คุณค่าของกลยุทธ์จึงพิจารณาจากความสามารถในการแปลงนโยบายสู่การสนับสนุนสถานศึกษาที่ตอบโจทย์พื้นที่ ยกระดับคุณภาพและความเสมอภาคของผู้เรียน และสร้างความรับผิดชอบร่วมที่โปร่งใสตรวจสอบได้ การบูรณาการธรรมาภิบาลและพุทธธรรมช่วยให้การตัดสินใจเชิงกลยุทธ์รักษาสมดุลระหว่างประสิทธิผลกับความเป็นธรรม ขณะที่ข้อมูลย้อนกลับทำให้สำนักงานปรับตัวได้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงแทนการยึดติดกับแผนเดิม

บทความสังเคราะห์เป็นโมเดล 4ป สำหรับการพัฒนากลยุทธ์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา หรือ 4A Strategic Development Model for Secondary Educational Service Area Offices โดยแต่ละองค์ประกอบเชื่อมต่อเป็นวงจรและมีข้อมูลย้อนกลับ ดังนี้

1. ประเมินบริบท (Analyze) วิเคราะห์ปัจจัยภายนอกและภายในด้วย STEP, SWOT, IFAS และ EFAS โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์และการมีส่วนร่วมเป็นฐาน

2. ปรับทิศทาง (Align) จัดแนววิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าประสงค์ กลยุทธ์ ตัวชี้วัด และหลักธรรมาภิบาลให้สอดคล้องกัน พร้อมใช้ TOWS Matrix สร้างทางเลือก

3. ปฏิบัติการ (Act) แปลงกลยุทธ์เป็นโครงการ แผนปฏิบัติการ งบประมาณ ผู้รับผิดชอบ ระยะเวลา และการบริหารความเสี่ยง โดยใช้อิทธิบาท 4 เป็นฐานความมุ่งมั่นและการลงมือทำ

4. ประเมินและพัฒนา (Assess) ติดตามผลด้วย MBO/KPI เปรียบเทียบกับเป้าหมาย รับข้อมูลย้อนกลับจากสถานศึกษาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย แล้วปรับกลยุทธ์เพื่อการพัฒนารอบต่อไป

ภาพที่ 4 การพัฒนากลยุทธ์สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน; ออกแบบภาพด้วย ChatGPT (OpenAI), 2026

เอกสารอ้างอิง

กวินพัฒน์ เลิศพงษ์มณี. (2566). *การจัดการเชิงกลยุทธ์.* การพิมพ์ดอทคอม.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2560, 29 พฤศจิกายน). ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การแบ่งส่วนราชการภายในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา พ.ศ. 2560. *ราชกิจจานุเบกษา,* 134(ตอนพิเศษ 295 ง), 13–18.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).

พรรณอร วันทอง. (2565). *การจัดการเชิงกลยุทธ์ภาครัฐ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2565).* มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.

วิรัช สงวนวงศ์วาน. (2560). *การจัดการเชิงกลยุทธ์* (พิมพ์ครั้งที่ 6). ท้อป.

ศรายุทธ ธิศรีชัย. (2568). การพัฒนากลยุทธ์การบริหารงานส่งเสริมพัฒนาความเข้มแข็งองค์กรสภานักเรียนเด็ก เยาวชนในสถานศึกษาตามแนวคิดการส่งเสริมภาวะผู้นำนักเรียนสู่การปฏิบัติในสถานศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษากรุงเทพมหานคร เขต 1 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. *วารสารวิชาการ ครุศาสตร์สวนสุนันทา,* 9(2), 12–25. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/ssru-edu/article/view/273164

สุดใจ ดิลกฑรรศนนท์. (2562). *การจัดการเชิงกลยุทธ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สามลดา.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. (2568). *คู่มือการปฏิบัติงานสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.* สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

Coulter, M. K. (2008). *Strategic management in action* (4th ed.). Pearson/Prentice Hall.

Datnow, A., & Park, V. (2014). *Data-driven leadership*. Jossey-Bass.

David, F. R. (2013). *Strategic management: A competitive advantage approach, concepts and cases* (14th ed.). Pearson.

Global Education Monitoring Report Team. (2017). *Accountability in education: Meeting our commitments*. UNESCO.

Global Education Monitoring Report Team. (2023). *Global education monitoring report 2023: Technology in education: A tool on whose terms?* UNESCO.

Hill, C. W. L., & Jones, G. R. (2010). *Strategic management theory: An integrated approach* (9th ed.). South-Western Cengage Learning.

Honig, M. I. (Ed.). (2006). *New directions in education policy implementation: Confronting complexity*. State University of New York Press.

Leithwood, K., Harris, A., & Hopkins, D. (2020). Seven strong claims about successful school leadership revisited. *School Leadership & Management, 40*(1), 5–22. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1596077

Miao, F., & Cukurova, M. (2024). *AI competency framework for teachers*. UNESCO.

OECD. (2023). *PISA 2022 results (Volume I): The state of learning and equity in education*. OECD Publishing.

Pitts, R. A., & Lei, D. (2000). *Strategic management: Building and sustaining competitive advantage* (2nd ed.). South-Western College Publishing.

Rothaermel, F. T. (2013). *Strategic management: Concepts*. McGraw-Hill Irwin.

Thompson, A. A., Jr., Strickland, A. J., III, & Gamble, J. E. (2007). *Crafting and executing strategy: The quest for competitive advantage: Concepts and cases* (15th ed.). McGraw-Hill/Irwin.

Wheelen, T. L., & Hunger, J. D. (2011). *Concepts in strategic management and business policy*. Pearson Education India.

Wheelen, T. L., Hunger, J. D., Hoffman, A. N., & Bamford, C. E. (2018). *Strategic management and business policy: Globalization, innovation, and sustainability* (15th ed.). Pearson.

World Bank, UNESCO, UNICEF, Foreign, Commonwealth & Development Office, United States Agency for International Development, & Bill & Melinda Gates Foundation. (2022). *The state of global learning poverty: 2022 update*. World Bank.

ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

BUDDHIST LEADERSHIP OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE 21ST CENTURY

เมลดา สุวรรณดี

Melada Suwandee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: teacher.aom9307@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 29 September 2026

****

ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

เมลดา สุวรรณดี

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี สังคม และสภาวะ BANI World ซึ่งประกอบด้วยความเปราะบาง ความวิตกกังวล ความไม่เป็นเส้นตรง และความยากต่อการทำความเข้าใจ โดยศึกษาจากแนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัย งานวิชาการทางการบริหารการศึกษา และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สัปปุริสธรรม 7 พรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตรธรรม 7 ผลการสังเคราะห์พบว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธมิได้หมายถึงเพียงการที่ผู้บริหารมีคุณธรรมส่วนบุคคล แต่เป็นกระบวนการนำองค์การที่บูรณาการปัญญา คุณธรรม ความสัมพันธ์ และสมรรถนะการบริหารเข้าด้วยกัน โดยสัปปุริสธรรม 7 ทำหน้าที่เป็นฐานด้านปัญญา การรู้ตน การรู้บริบท และการตัดสินใจ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานของการบริหารคนด้วยเมตตา ความเข้าใจ และความเป็นธรรม ส่วนกัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นฐานของการสื่อสาร การโค้ช การเป็นพี่เลี้ยง และการพัฒนาบุคลากร จากการสังเคราะห์ดังกล่าว ผู้เขียนเสนอ Buddhist Educational Leadership Model for the 21st Century: W–C–D Model ประกอบด้วย 3 มิติ ได้แก่ Wisdom-Based Leadership (ปัญญานำ), Compassionate Management (เมตตาบริหาร), และ Developmental Relationship (กัลยาณมิตรพัฒนา) ซึ่งสามารถใช้เป็นกรอบสำหรับการกำหนดนโยบาย การบริหารครู การพัฒนาผู้เรียน การใช้ AI และเทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม การจัดการความขัดแย้ง การสร้างวัฒนธรรมองค์การ และการสร้างความร่วมมือกับผู้ปกครองและชุมชน โมเดลดังกล่าวสะท้อนแนวคิดสำคัญว่า ผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ควร คิดด้วยปัญญา บริหารด้วยเมตตา และพัฒนาคนด้วยความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้สถานศึกษาสามารถปรับตัวต่อความไม่แน่นอน พัฒนาคุณภาพการศึกษา และดำเนินงานอย่างมีคุณธรรมและยั่งยืน

คำสำคัญ: ภาวะผู้นำเชิงพุทธ; ผู้บริหารสถานศึกษา; ศตวรรษที่ 21; BANI World; หลักพุทธธรรม

BUDDHIST LEADERSHIP OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN THE 21ST CENTURY

Melada Suwandee

Abstract

This academic article aims to analyze and synthesize the concept of Buddhist leadership for school administrators in the 21st century amid technological and social transformation and the conditions of the BANI World, characterized by brittleness, anxiety, nonlinearity, and incomprehensibility. The analysis draws on contemporary leadership concepts, educational administration literature, and three sets of Buddhist principles: the Seven Sappurisadhammas, the Four Brahmavihāras, and the Seven Kalyāṇamittadhammas. The synthesis indicates that Buddhist leadership is not merely concerned with the personal morality of administrators; rather, it represents a leadership process that integrates wisdom, ethics, relationships, and managerial competencies. The Seven Sappurisadhammas provide a foundation for wisdom, self-awareness, contextual understanding, and decision-making. The Four Brahmavihāras serve as a foundation for people management based on loving-kindness, compassion, appreciative joy, and fairness, while the Seven Kalyāṇamittadhammas support communication, coaching, mentoring, and personnel development. Based on this synthesis, the article proposes the Buddhist Educational Leadership Model for the 21st Century: W–C–D Model, comprising three dimensions: Wisdom-Based Leadership, Compassionate Management, and Developmental Relationship. The model can be applied to policy formulation, teacher management, student development, the ethical use of artificial intelligence and digital technologies, conflict management, organizational culture building, and collaboration with parents and communities. The model emphasizes that school administrators in the 21st century should lead with wisdom, manage with compassion, and develop people through constructive developmental relationships in order to enhance organizational adaptability, educational quality, ethical governance, and sustainable school development.

Keywords: Buddhist leadership; school administrators; 21st century; BANI World; Buddha dhamma

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในศตวรรษที่ 21 ส่งผลโดยตรงต่อระบบการศึกษาและการบริหารสถานศึกษา ทั้งจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยีดิจิทัล ปัญญาประดิษฐ์ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความหลากหลายของผู้เรียนและความคาดหวังของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เพิ่มสูงขึ้น สถานศึกษาจึงมิได้มีบทบาทเพียงถ่ายทอดความรู้ หากต้องพัฒนาผู้เรียนให้มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา สื่อสาร ทำงานร่วมกับผู้อื่น ใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ ขณะเดียวกันผู้บริหารสถานศึกษาต้องสามารถกำหนดทิศทางขององค์การ พัฒนาครู ส่งเสริมนวัตกรรม และสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ โดย Schleicher (2015) ชี้ให้เห็นว่า ระบบการศึกษาที่มีประสิทธิผลจำเป็นต้องส่งเสริมภาวะผู้นำในทุกระดับ เพื่อสนับสนุนให้ทั้งผู้บริหารและครูสามารถมีบทบาทในการขับเคลื่อนนวัตกรรมและพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ของผู้เรียน การเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัลยิ่งทำให้บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษามีความซับซ้อนมากขึ้น ผู้บริหารต้องรับผิดชอบทั้งการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านเทคโนโลยี การพัฒนาสมรรถนะดิจิทัลของครูและบุคลากร การจัดหาและบริหารโครงสร้างพื้นฐาน การใช้ข้อมูลเพื่อการตัดสินใจ ตลอดจนการกำกับดูแลการใช้เทคโนโลยีและปัญญาประดิษฐ์อย่างเหมาะสม Boeskens และ Meyer (2025) อธิบายว่า การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลของการศึกษาจำเป็นต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบ ครอบคลุมตั้งแต่ยุทธศาสตร์และการกำกับดูแล หลักสูตรและการประเมิน การพัฒนาศักยภาพครู การบริหารทรัพยากรบุคคล ไปจนถึงระบบติดตามและประเมินผล ด้วยเหตุนี้ ผู้บริหารสถานศึกษาจึงต้องมีความสามารถทั้งด้านการบริหารจัดการ เทคโนโลยี การเรียนรู้ และการนำการเปลี่ยนแปลงควบคู่กัน

นอกจากความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีแล้ว สังคมปัจจุบันยังมีลักษณะของความไม่แน่นอน ความเปราะบาง และความซับซ้อนที่ส่งผลต่อการบริหารสถานศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สถานการณ์ต่าง ๆ อาจเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีผลกระทบที่ไม่เป็นไปตามลำดับเหตุและผลแบบเดิม ผู้บริหารจึงต้องเผชิญทั้งความกดดันในการตัดสินใจ ความวิตกกังวลของบุคลากร ความหลากหลายของข้อมูล และความคาดหวังที่แตกต่างกันของผู้เกี่ยวข้อง การบริหารสถานศึกษาในบริบทดังกล่าวจึงไม่สามารถอาศัยเพียงอำนาจตามตำแหน่งหรือการควบคุมตามระเบียบเท่านั้น แต่ต้องอาศัยวิสัยทัศน์ การคิดเชิงระบบ ความยืดหยุ่น การบริหารความสัมพันธ์ และความสามารถในการสร้างความไว้วางใจภายในองค์การควบคู่กัน ความสำคัญของภาวะผู้นำในสถานศึกษาปรากฏอย่างชัดเจนในรายงาน Global Education Monitoring Report 2024/5: Leadership in Education ซึ่งเสนอว่า ภาวะผู้นำเป็นองค์ประกอบสำคัญของคุณภาพการศึกษา โดยผู้นำทางการศึกษาควรมีสมรรถนะสำคัญอย่างน้อย 4 ด้าน ได้แก่ การกำหนดความคาดหวังและทิศทางขององค์การ การมุ่งเน้นการเรียนรู้ การส่งเสริมความร่วมมือ และการพัฒนาบุคลากร (Global Education Monitoring Report Team, 2024) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้ควบคุมและสั่งการไปสู่การเป็นผู้นำการเรียนรู้ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้สร้างความร่วมมือ และผู้พัฒนาศักยภาพของบุคลากรให้สามารถทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของสถานศึกษา

อย่างไรก็ตาม ความสามารถด้านการบริหารและเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อการนำสถานศึกษาในบริบทที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงและความหลากหลาย เนื่องจากการบริหารสถานศึกษาเกี่ยวข้องโดยตรงกับมนุษย์ ทั้งครู บุคลากร ผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชน และภาคีเครือข่าย ผู้บริหารจึงต้องมีคุณธรรม จริยธรรม และความสามารถในการเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล ตลอดจนสามารถตัดสินใจโดยคำนึงถึงประโยชน์ขององค์การและผู้เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน ในบริบทของสังคมไทย พระพุทธศาสนามีหลักธรรมหลายประการที่สามารถนำมาประยุกต์เป็นฐานของภาวะผู้นำได้ โดยเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญญา การบริหารตน การบริหารคน และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หลักสัปปุริสธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่สะท้อนคุณลักษณะของบุคคลผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน และรู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์เป็นฐานด้านการคิดวิเคราะห์ การประเมินสถานการณ์ และการตัดสินใจของผู้บริหารได้ (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/68/143–146) ส่วนพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นหลักธรรมที่เอื้อต่อการบริหารบุคลากรด้วยความเข้าใจ ความปรารถนาดี การสนับสนุนความสำเร็จของผู้อื่น และการวางตนอย่างเป็นธรรม ขณะที่กัลยาณมิตรธรรม 7 แสดงถึงคุณลักษณะของผู้ที่สามารถสร้างความไว้วางใจ ให้คำแนะนำ รับฟัง อธิบายเรื่องที่ซับซ้อน และชี้นำผู้อื่นไปในทางที่เหมาะสม (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/34/33) หลักธรรมทั้งสามชุดจึงสามารถเชื่อมโยงกับบทบาทสำคัญของผู้บริหารสถานศึกษาในด้านการตัดสินใจ การบริหารคน การสื่อสาร และการพัฒนาบุคลากร เมื่อพิจารณาร่วมกันจะเห็นได้ว่า ภาวะผู้นำเชิงพุทธมิได้หมายถึงเพียงการนำหลักธรรมมาใช้เสริมคุณธรรมส่วนบุคคลของผู้บริหารเท่านั้น หากเป็นการบูรณาการหลักพุทธธรรมเข้ากับกระบวนการนำองค์การ ตั้งแต่การรู้เท่าทันตนเอง การวิเคราะห์บริบท การกำหนดทิศทาง การตัดสินใจ การบริหารความสัมพันธ์ การพัฒนาบุคลากร ตลอดจนการสร้างวัฒนธรรมองค์การที่เอื้อต่อการเรียนรู้และความร่วมมือ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัยที่เน้นการพัฒนาคน การสร้างความร่วมมือ และการมุ่งผลลัพธ์ทางการเรียนรู้มากกว่าการใช้อำนาจตามโครงสร้างเพียงอย่างเดียว (Global Education Monitoring Report Team, 2024; Schleicher, 2015)

ดังนั้น บทความเรื่อง “ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21” จึงมุ่งศึกษาความหมายและคุณลักษณะของภาวะผู้นำที่จำเป็นสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในบริบทการเปลี่ยนแปลงของศตวรรษที่ 21 พร้อมทั้งวิเคราะห์และสังเคราะห์หลักสัปปุริสธรรม 7 พรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตรธรรม 7 เพื่อเชื่อมโยงกับสมรรถนะของผู้บริหารสถานศึกษายุคใหม่ และนำไปสู่กรอบแนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธที่ประกอบด้วยปัญญาในการนำ คุณธรรมในการบริหาร และกัลยาณมิตรในการพัฒนาคน อันเป็นแนวทางสำหรับการบริหารสถานศึกษาให้สามารถปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลง พัฒนาคุณภาพการศึกษา และดำเนินงานอย่างมีคุณธรรมและยั่งยืนในศตวรรษที่ 21

ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี สังคม เศรษฐกิจ และระบบการศึกษาทำให้ภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 มีความซับซ้อนกว่าการบริหารงานตามโครงสร้างและระเบียบ ผู้บริหารต้องสามารถกำหนดทิศทาง พัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ นำการเปลี่ยนแปลง ใช้ข้อมูลและเทคโนโลยี สร้างความร่วมมือ ตลอดจนบริหารบุคลากรภายใต้บริบทที่มีความไม่แน่นอน UNESCO เสนอองค์ประกอบสำคัญของภาวะผู้นำทางการศึกษา 4 ด้าน ได้แก่ การกำหนดความคาดหวังและทิศทาง การมุ่งเน้นการเรียนรู้ การส่งเสริมความร่วมมือ และการพัฒนาบุคลากร พร้อมทั้งระบุว่าผู้บริหารจำเป็นต้องมีทักษะด้านการใช้ข้อมูล การวางแผน การสื่อสาร ความตระหนักรู้ในตนเอง และการกำกับตนเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่สร้างสรรค์ (Global Education Monitoring Report Team, 2024).

1. แนวคิดภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21

ภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21 เป็นกระบวนการที่ผู้นำใช้วิสัยทัศน์ ความรู้ ทักษะ และอิทธิพลในการขับเคลื่อนบุคคลและองค์การไปสู่เป้าหมายร่วมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ผู้บริหารสถานศึกษาจึงต้องมีสมรรถนะสำคัญ ได้แก่ 1) วิสัยทัศน์ สามารถมองอนาคตและกำหนดทิศทางสถานศึกษาอย่างชัดเจน 2) การคิดเชิงระบบ สามารถวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของปัจจัยต่าง ๆ ในสถานศึกษา 3) การคิดเชิงกลยุทธ์ สามารถแปลงวิสัยทัศน์ไปสู่เป้าหมายและแผนงาน 4) ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง สามารถสร้างแรงบันดาลใจและนำบุคลากรให้ปรับตัว 5) ภาวะผู้นำดิจิทัล สามารถใช้เทคโนโลยีและข้อมูลเพื่อพัฒนาการบริหารและการเรียนรู้ 6) การบริหารนวัตกรรม ส่งเสริมการคิดริเริ่มและการทดลองสิ่งใหม่ 7) การสื่อสาร สามารถสร้างความเข้าใจร่วมและให้ข้อมูลย้อนกลับ 8) การสร้างเครือข่ายและการทำงานเป็นทีม เปิดพื้นที่ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วม 9) การตัดสินใจบนฐานข้อมูล ใช้ข้อมูลร่วมกับวิจารณญาณทางวิชาชีพ และ 10) ความสามารถในการปรับตัว สามารถเปลี่ยนวิธีดำเนินงานเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลง แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ UNESCO ที่เน้นภาวะผู้นำเชิงเปลี่ยนแปลง ภาวะผู้นำทางวิชาการ ภาวะผู้นำแบบแบ่งปัน และการพัฒนาคนเป็นแกนสำคัญของผู้นำสถานศึกษา (Global Education Monitoring Report Team, 2024).

สำหรับบริบทดิจิทัล สุวรรณา มานพ, โกสุม สายใจ และรพี ม่วงนนท์ (2568) ระบุว่า ภาวะผู้นำดิจิทัลเป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จของสถานศึกษา โดยผู้บริหารต้องเข้าใจบริบทการเปลี่ยนแปลงและสามารถประยุกต์เทคโนโลยีดิจิทัลได้อย่างเหมาะสมทั้งด้านการบริหารและการจัดการเรียนรู้

2. ภาวะผู้นำเชิงพุทธ

ภาวะผู้นำเชิงพุทธ (Buddhist Leadership) มิได้หมายถึงเพียงการที่ผู้บริหารเป็นผู้มีศีลธรรมหรือประพฤติดี แต่หมายถึงการนำหลักพุทธธรรมมาเป็นฐานกำกับกระบวนการนำ ตั้งแต่การรู้เท่าทันตนเอง การเข้าใจคนและบริบท การวิเคราะห์เหตุและผล การตัดสินใจอย่างมีสติและปัญญา การบริหารความสัมพันธ์ด้วยเมตตา ไปจนถึงการนำองค์การสู่เป้าหมายโดยคำนึงถึงคุณธรรม ความเป็นธรรม และประโยชน์ส่วนรวม การบูรณาการจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสติ ความเมตตา และการตัดสินใจอย่างมีจริยธรรม สามารถส่งเสริมความไว้วางใจ ความร่วมมือ และความยั่งยืนในการบริหารองค์การ ขณะที่การศึกษาหลักสัปปุ

ริสธรรม 7 กับภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21 ของพระมหาจิรศักดิ์ คุณวโส (2569) พบว่า หลักรู้เหตุ รู้ผล รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคลสามารถเชื่อมโยงกับภาวะผู้นำเชิงวิสัยทัศน์ ภาวะผู้นำดิจิทัล ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง ภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม และภาวะผู้นำเพื่อความยั่งยืนได้

ดังนั้น ภาวะผู้นำเชิงพุทธจึงเป็นการประสานสมรรถนะในการนำกับคุณธรรมในการกำกับการนำ กล่าวคือ ผู้บริหารต้องมีความสามารถทางการบริหารควบคู่กับสติ ปัญญา เมตตา ความรับผิดชอบ และความเข้าใจมนุษย์ มิใช่มุ่งประสิทธิผลขององค์การโดยแยกออกจากวิธีการและผลกระทบต่อบุคคล

3. คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษาเชิงพุทธในศตวรรษที่ 21

จากการบูรณาการแนวคิดภาวะผู้นำร่วมสมัยกับหลักพุทธธรรม สามารถสังเคราะห์คุณลักษณะของผู้บริหารสถานศึกษาเชิงพุทธได้ 9 ประการ ได้แก่ 1) มีวิสัยทัศน์บนฐานคุณธรรม กำหนดทิศทางโดยคำนึงทั้งประสิทธิผลและความถูกต้อง 2) รู้เท่าทันตนเอง มีสติ รู้จุดแข็ง จุดอ่อน อารมณ์ และอคติของตน 3) ตัดสินใจด้วยปัญญาและข้อมูล วิเคราะห์เหตุ ปัจจัย และผลกระทบอย่างรอบด้าน 4) บริหารคนด้วยเมตตาและความเป็นธรรม เข้าใจความแตกต่างและรักษาสมดุลระหว่างความเอื้ออาทรกับหลักการ 5) สื่อสารอย่างสร้างสรรค์ รับฟัง ให้คำแนะนำ และสร้างความไว้วางใจ 6) ยืดหยุ่นและพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลง ปรับวิธีดำเนินงานโดยไม่สูญเสียเป้าหมายและคุณค่าหลัก 7) ใช้เทคโนโลยีและ AI อย่างมีจริยธรรม คำนึงถึงความโปร่งใส ความเป็นธรรม และผลกระทบต่อผู้เรียน 8) ส่งเสริมการเรียนรู้และพัฒนาบุคลากร ทำหน้าที่เป็นผู้โค้ช พี่เลี้ยง และผู้เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ และ 9) สร้างความร่วมมือกับชุมชนและเครือข่าย เปิดโอกาสให้ผู้ปกครอง ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา

คุณลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ UNESCO ที่ให้ความสำคัญกับ self-awareness การสื่อสาร การใช้ข้อมูล การพัฒนาคน และภาวะผู้นำแบบร่วมมือ อีกทั้งงานวิจัยไทยล่าสุดยังพบว่าองค์ประกอบด้านจริยธรรม ความโปร่งใสเชิงสัมพันธ์ กระบวนการที่สมดุล และการตระหนักรู้ในตนของผู้บริหารมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติงานของครู โดยเฉพาะมิติด้านจริยธรรมมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความไว้วางใจ แรงจูงใจ และความร่วมมือ (พนิดา ฐานขันแก้ว และชิษณพงศ์ ศรจันทร์, 2569)

4. ภาวะผู้นำเชิงพุทธกับการบริหารสถานศึกษาในสภาวะ BANI

สภาวะ BANI World ประกอบด้วย Brittle ความเปราะบาง Anxious ความวิตกกังวล Nonlinear ความไม่เป็นเส้นตรง และ Incomprehensible ความยากต่อการทำความเข้าใจ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการบริหารงานวิชาการ บุคลากร งบประมาณ และการบริหารทั่วไปของสถานศึกษา ผู้บริหารจึงต้องมีวิสัยทัศน์ ความรวดเร็ว ความยืดหยุ่น การใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรม ตลอดจนความสามารถในการปรับระบบบริหารให้ทันต่อสถานการณ์ เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับหลักภาวะผู้นำเชิงพุทธ สามารถอธิบายการตอบสนองต่อ BANI ได้ดังนี้

1) Brittle – ความเปราะบาง ต้องใช้ปัญญา ความยืดหยุ่น การรู้ประมาณ และการเตรียมทางเลือกเพื่อให้องค์การสามารถฟื้นตัวเมื่อระบบถูกกระทบ

2) Anxious – ความวิตกกังวล ต้องใช้เมตตา กรุณา สติ ความมั่นคงทางอารมณ์ และการสื่อสารที่สร้างความไว้วางใจ เพื่อช่วยลดความกังวลของครู บุคลากร และผู้เรียน

3) Nonlinear – ความไม่เป็นเส้นตรง ต้องใช้การคิดเชิงระบบ การรู้เหตุรู้ผล การใช้ข้อมูล และการติดตามผลย้อนกลับ เพราะการกระทำหนึ่งอาจก่อผลหลายด้านและไม่เป็นไปตามลำดับที่คาดไว้ และ

4) Incomprehensible – ความยากต่อการทำความเข้าใจ ต้องใช้สติ ปัญญา การยอมรับข้อจำกัดของความรู้ และการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อลดการตัดสินใจอย่างเร่งด่วนในสถานการณ์ที่ข้อมูลยังไม่สมบูรณ์

พระมหาบันเจตร์ ถิรจิตฺโต (บรรเทาใจ) (2567) สังเคราะห์ว่า ผู้นำในสภาวะ BANI จำเป็นต้องมีความยืดหยุ่น ความสามารถในการปรับตัว การคิดเชิงวิพากษ์ ความฉลาดทางอารมณ์ ความซื่อสัตย์ และความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น ซึ่งสามารถบูรณาการกับหลักพุทธธรรมเพื่อเสริมศักยภาพการนำองค์การได้

กล่าวโดยสรุป ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 เป็นการบูรณาการสมรรถนะการบริหารสมัยใหม่กับคุณธรรมและปัญญาภายในของผู้นำ ผู้บริหารต้องสามารถคิดเชิงระบบและเชิงกลยุทธ์ ใช้ข้อมูล เทคโนโลยี และนวัตกรรม นำการเปลี่ยนแปลง พัฒนาคน และสร้างเครือข่าย ขณะเดียวกันต้องมีสติ ปัญญา เมตตา ความเป็นธรรม และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ซึ่งสามารถสรุปแก่นสำคัญได้ว่า คิดด้วยปัญญา บริหารด้วยเมตตา สื่อสารอย่างกัลยาณมิตร และปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างมีสติ

บริบทของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น จากเดิมที่มุ่งเน้นการบริหารตามระเบียบและโครงสร้างองค์การ ไปสู่การเป็นผู้นำที่ต้องรับผิดชอบต่อคุณภาพการเรียนรู้ การพัฒนาครู การเปลี่ยนแปลงทางดิจิทัล การสร้างวัฒนธรรมองค์การ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการบริหารตามหลักธรรมาภิบาล UNESCO ระบุว่า ผู้นำทางการศึกษายุคปัจจุบันควรมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทาง มุ่งเน้นการเรียนรู้ ส่งเสริมความร่วมมือ และพัฒนาศักยภาพบุคลากร (Global Education Monitoring Report Team, 2024) ขณะที่สำนักงาน ก.ค.ศ. กำหนดภาระงานของผู้บริหารสถานศึกษาให้ครอบคลุมทั้งการบริหารวิชาการ การบริหารจัดการสถานศึกษา การบริหารการเปลี่ยนแปลงเชิงกลยุทธ์และนวัตกรรม การบริหารงานชุมชนและเครือข่าย ตลอดจนการพัฒนาตนเองและวิชาชีพ (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา, 2569) บทบาทสำคัญของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 สามารถสรุปได้ 7 ประการ ได้แก่

1) ผู้นำทางวิชาการ ทำหน้าที่กำหนดเป้าหมายด้านวิชาการ พัฒนาหลักสูตร นิเทศการสอน ใช้ผลการประเมินเพื่อพัฒนาผู้เรียน และสนับสนุนการเรียนรู้ทางวิชาชีพของครู โดย He, Guo, และ Abazie (2024) พบว่า ภาวะผู้นำทางวิชาการมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาวิชาชีพครู และชนิดา สารทอง และธิดาวัลย์ อุ่นกอง (2568) ชี้ว่า ผู้บริหารยุคดิจิทัลต้องผสานภาวะผู้นำทางวิชาการกับเทคโนโลยีและนวัตกรรม

2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ต้องสามารถสร้างวิสัยทัศน์ร่วม ลดแรงต้าน และนำบุคลากรให้ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงด้านนโยบาย เทคโนโลยี และสังคม ซึ่งเป็นบทบาทที่ ก.ค.ศ. กำหนดไว้โดยตรงในด้านการบริหารการเปลี่ยนแปลงเชิงกลยุทธ์และนวัตกรรม (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา, 2569)

3) ผู้นำดิจิทัล ต้องกำหนดวิสัยทัศน์ด้านเทคโนโลยี ส่งเสริมสมรรถนะดิจิทัลของครู ใช้ข้อมูลเพื่อการบริหาร และกำกับการใช้เทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม วาสนา ดิษฐ์ประดับ กาญจนา บุญส่ง และเสนาะ กลิ่นงาม (2567) เสนอว่า ผู้บริหารต้องประยุกต์ใช้เทคโนโลยีทั้งในงานวิชาการ บุคลากร งบประมาณ และการบริหารทั่วไป 4) ผู้สร้างวัฒนธรรมองค์การและองค์การแห่งการเรียนรู้ ต้องสร้างบรรยากาศแห่งความไว้วางใจ การทำงานร่วมกัน การเปิดรับความคิดเห็น และการเรียนรู้ต่อเนื่อง โดย UNESCO เน้นว่าการแบ่งปันภาวะผู้นำและการสร้างสภาพแวดล้อมที่สมาชิกมีคุณค่าเป็นเงื่อนไขสำคัญขององค์การแห่งการเรียนรู้ (Global Education Monitoring Report Team, 2024)

4) ผู้พัฒนาครูและบุคลากร ต้องส่งเสริมการนิเทศ การโค้ช การเป็นพี่เลี้ยง ชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ และการพัฒนาศักยภาพบุคลากรอย่างต่อเนื่อง ซึ่ง UNESCO ถือว่าเป็นหนึ่งในมิติหลักของภาวะผู้นำทางการศึกษา และ He et al. (2024) ยืนยันว่าการสนับสนุนการเรียนรู้ร่วมกันช่วยส่งเสริมการพัฒนาวิชาชีพครู 6) ผู้ประสานความร่วมมือกับชุมชนและเครือข่าย ต้องเชื่อมโยงครู ผู้ปกครอง ชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น และภาคีเครือข่ายให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา โดย UNESCO ระบุว่าความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียช่วยเสริมธรรมาภิบาล ความรับผิดชอบ และความยืดหยุ่นของสถานศึกษา (Global Education Monitoring Report Team, 2024)

5) ผู้รักษาหลักธรรมาภิบาลและความรับผิดชอบ ต้องบริหารด้วยความโปร่งใส เป็นธรรม มีส่วนร่วม ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และรับผิดชอบต่อผลการดำเนินงาน ทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร และการตัดสินใจ ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของ UNESCO และมาตรฐานตำแหน่งผู้บริหารสถานศึกษาของ ก.ค.ศ. (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา, 2567)

สรุปได้ว่า ผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ต้องปฏิบัติหลายบทบาทควบคู่กัน ทั้งการเป็นผู้นำทางวิชาการ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ผู้นำดิจิทัล ผู้สร้างวัฒนธรรมองค์การ ผู้พัฒนาบุคลากร ผู้ประสานเครือข่าย และผู้รักษาธรรมาภิบาล บทบาทเหล่านี้สะท้อนการเปลี่ยนจากการบริหารเชิงอำนาจไปสู่การบริหารที่เน้นการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม นวัตกรรม คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งเป็นฐานสำคัญสำหรับการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21

หลักพุทธธรรมที่ใช้เป็นฐานของภาวะผู้นำ

การพัฒนาภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมที่ครอบคลุมทั้งด้าน ปัญญา การบริหารตน การบริหารคน การตัดสินใจ การสื่อสาร และการพัฒนาบุคลากร บทความนี้จึงเลือกหลักพุทธธรรม 3 ชุด ได้แก่ สัปปุริสธรรม 7 พรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตรธรรม 7 มาเป็น

ฐานในการสังเคราะห์ โดยสัปปุริสธรรม 7 เป็นฐานของปัญญาและการตัดสินใจ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานของการบริหารคนและความสัมพันธ์ และกัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นฐานของการสื่อสาร การให้คำปรึกษา และการพัฒนาบุคลากร

1. สัปปุริสธรรม 7 ฐานแห่งปัญญาและการตัดสินใจ

สัปปุริสธรรม 7 เป็นธรรมของสัตบุรุษที่ปรากฏใน ธัมมัญญูสูตร ประกอบด้วยความเป็นผู้รู้ธรรม รู้ความหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล (องฺ.สตฺตก. (ไทย) 23/68/143–146) เมื่อนำมาประยุกต์กับการบริหารสถานศึกษา สามารถอธิบายได้ว่า

1) ธัมมัญญุตา การรู้หลักและเหตุ ช่วยให้ผู้บริหารเข้าใจกฎหมาย นโยบาย ข้อมูล และเหตุปัจจัยของปัญหา จึงสัมพันธ์กับการคิดเชิงระบบและการตัดสินใจบนฐานข้อมูล

2) อัตถัญญุตา การรู้ความมุ่งหมายและผล ทำให้สามารถกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย และผลลัพธ์ของสถานศึกษาได้ชัดเจน

3) อัตตัญญุตา การรู้ตน ช่วยให้ผู้บริหารตระหนักถึงจุดแข็ง จุดอ่อน และข้อจำกัดของตน รวมทั้งพัฒนาการรู้เท่าทันตนเองและการควบคุมอารมณ์

4) มัตตัญญุตา การรู้ประมาณ ช่วยให้บริหารงบประมาณ บุคลากร เวลา และเทคโนโลยีอย่างสมดุล

5) กาลัญญุตา การรู้กาลหรือจังหวะที่เหมาะสม มีความสำคัญต่อการบริหารการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว

6) ปริสัญญุตา การรู้ชุมชนและบริบท ช่วยให้เข้าใจครู ผู้เรียน ผู้ปกครอง ชุมชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และ

7) ปุคคลปโรปรัญญุตา การรู้ความแตกต่างของบุคคล ช่วยให้สามารถมอบหมายงาน พัฒนา และส่งเสริมบุคลากรให้เหมาะกับศักยภาพของแต่ละคน ดังนั้น สัปปุริสธรรม 7 จึงเป็นฐานด้านปัญญาที่ช่วยให้ผู้บริหารรู้หลัก รู้เป้าหมาย รู้ตน รู้เวลา รู้บริบท และรู้บุคคล อันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการตัดสินใจในสถานการณ์ที่ซับซ้อน

2. พรหมวิหาร 4 ฐานแห่งการบริหารคนและความสัมพันธ์

พรหมวิหาร 4 ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ซึ่งปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ในหมวดอัปปมัญญา 4 (อภิ.วิ. (ไทย) 35/696–698/440–441) หลักธรรมดังกล่าวสามารถใช้เป็นฐานในการบริหารบุคลากรได้โดยตรง กล่าวคือ เมตตา คือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข ช่วยให้ผู้บริหารปฏิบัติต่อบุคลากรด้วยความปรารถนาดีและให้เกียรติ กรุณา คือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ทำให้ผู้บริหารพร้อมรับรู้และช่วยเหลือครู บุคลากร และผู้เรียนเมื่อเผชิญปัญหา มุทิตา คือความยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น ช่วยส่งเสริมการยกย่อง การสร้างแรงจูงใจ และการเปิดโอกาสให้บุคลากรเติบโต ส่วน อุเบกขา คือการวางใจเป็นกลางบนฐานของปัญญาและความเป็นธรรม ช่วยให้ผู้บริหารรักษาสมดุลระหว่างความเอื้ออาทรกับกฎเกณฑ์ และตัดสินใจโดยไม่ลำเอียง

ดังนั้น พรหมวิหาร 4 จึงเป็นฐานสำคัญของ การบริหารคนและมนุษยสัมพันธ์ เพราะช่วยให้ผู้บริหารสามารถดูแลบุคลากรด้วยความเมตตา เข้าใจความทุกข์ ส่งเสริมความสำเร็จ และรักษาความเป็นธรรมควบคู่กัน

3. กัลยาณมิตรธรรม 7 ฐานแห่งการสื่อสารและการพัฒนาบุคลากร

กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นคุณสมบัติของผู้เป็นมิตรที่ดี ครู หรือผู้ชี้แนะแนวทาง ปรากฏในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต (อง.สตฺตก. (ไทย) 23/34/33) ประกอบด้วย 1) ปิโย เป็นผู้น่าเข้าใกล้ ทำให้บุคลากรกล้าปรึกษา 2) ครุ เป็นผู้น่าเคารพ เกิดจากความรับผิดชอบและความน่าเชื่อถือ 3) ภาวนีโย เป็นผู้น่ายกย่องและเป็นแบบอย่างในการพัฒนาตน 4) วัตตา จ รู้จักพูด แนะนำ และให้ข้อมูลย้อนกลับอย่างสร้างสรรค์ 5) วจนักขโม อดทนต่อถ้อยคำและเป็นผู้ฟังที่ดี 6) คัมภีรัญจะ กถัง กัตตา สามารถอธิบายเรื่องที่ซับซ้อนให้เข้าใจได้ และ 7) โน จัฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำผู้อื่นไปในทางที่ไม่สมควร

เมื่อนำมาประยุกต์กับการบริหารสถานศึกษา กัลยาณมิตรธรรม 7 ช่วยเปลี่ยนบทบาทของผู้บริหารจากผู้บังคับบัญชาไปสู่ ผู้ให้คำปรึกษา ผู้โค้ช พี่เลี้ยง และผู้เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ โดยเน้นความไว้วางใจ การรับฟัง การสื่อสาร การให้ข้อมูลย้อนกลับ และการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น หลักธรรมทั้งสามชุดจึงมิได้ทำหน้าที่เพียงเป็นคุณธรรมประกอบการบริหาร แต่สามารถเป็น โครงสร้างพื้นฐานของกระบวนการนำ ตั้งแต่การคิดและตัดสินใจ การบริหารคน ไปจนถึงการพัฒนาคนและองค์การ อันเป็นฐานสำคัญของการบูรณาการพุทธธรรมกับสมรรถนะภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21

การบูรณาการพุทธธรรมกับสมรรถนะผู้นำในศตวรรษที่ 21

การบูรณาการพุทธธรรมกับสมรรถนะผู้นำในศตวรรษที่ 21 มิใช่การนำหลักธรรมมาเสริมภายหลังจากที่ผู้บริหารมีสมรรถนะทางการบริหารแล้ว หากเป็นการนำหลักธรรมมาใช้เป็นฐานกำกับวิธีคิด การตัดสินใจ การบริหารคน และการนำองค์การตั้งแต่ต้น หลักพุทธธรรมจึงสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบภายในของภาวะผู้นำ ขณะที่สมรรถนะผู้นำร่วมสมัยเป็นกลไกภายนอกในการขับเคลื่อนองค์การให้ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม เทคโนโลยี และระบบการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวคิดเช่นนี้สอดคล้องกับการศึกษาร่วมสมัยที่เสนอว่า การบูรณาการพุทธธรรมกับภาวะผู้นำสามารถสร้างความสมดุลระหว่างประสิทธิผลขององค์การกับคุณธรรม จริยธรรม การพัฒนาคน และความรับผิดชอบต่อสังคมได้ (พระมหาจิรศักดิ์ คุณวโส, 2569; อนุวัตร เลิศประวัติ, 2569)

ในบทความนี้ การบูรณาการดังกล่าวอาศัยหลักธรรม 3 ชุด ได้แก่ สัปปุริสธรรม 7 เป็นฐานด้านปัญญาและการตัดสินใจ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานด้านการบริหารคนและความสัมพันธ์ และ กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นฐานด้านการสื่อสาร การโค้ช การเป็นพี่เลี้ยง และการพัฒนาบุคลากร เมื่อเชื่อมโยงกับสมรรถนะผู้นำในศตวรรษที่ 21 สามารถสังเคราะห์ได้ดังนี้

ตารางที่ 1 การบูรณาการพุทธธรรมกับสมรรถนะผู้นำในศตวรรษที่ 21

หลักพุทธธรรม	สมรรถนะผู้นำในศตวรรษที่ 21	การประยุกต์ในบริบทผู้บริหารสถานศึกษา
ธัมมัญญุตา รู้หลัก รู้เหตุ	Systems Thinking, Data-Informed Decision Making	วิเคราะห์ปัญหาจากเหตุปัจจัย ใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจ เข้าใจความสัมพันธ์ของระบบงาน
อัตถัญญุตา รู้ความมุ่งหมาย รู้ผล	Visionary & Strategic Leadership	กำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย ตัวชี้วัด และผลลัพธ์ที่ต้องการให้ชัดเจน
อัตตัญญุตา รู้ตน	Self-Awareness, Emotional Intelligence	รู้จุดแข็ง จุดอ่อน อคติ อารมณ์ และข้อจำกัดของตนก่อนใช้อำนาจหรือตัดสินใจ
มัตตัญญุตา รู้ประมาณ	Resource Management, Sustainable Leadership	บริหารคน งบประมาณ เวลา และเทคโนโลยีอย่างสมดุลและพอเหมาะ
กาลัญญุตา รู้กาล	Change Leadership, Adaptability	เลือกจังหวะในการเปลี่ยนแปลง รู้ว่าเมื่อใดควรเร่ง ชะลอ หรือปรับกลยุทธ์
ปริสัญญุตา รู้ชุมชน	Stakeholder Management, Network Leadership	เข้าใจผู้ปกครอง ชุมชน เครือข่าย และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่ม
ปุคคลปโรปรัญญุตา รู้บุคคล	Talent Management, Differentiated Leadership	มอบหมายงาน พัฒนาบุคลากร และสร้างแรงจูงใจตามความแตกต่างของแต่ละบุคคล
พรหมวิหาร 4	People Management, Ethical Leadership, Team Leadership	บริหารคนด้วยเมตตา กรุณา ส่งเสริมความสำเร็จของผู้อื่น และรักษาความเป็นธรรม
กัลยาณมิตรธรรม 7	Coaching, Mentoring, Communication	เป็นที่ปรึกษา รับฟัง ให้ข้อมูลย้อนกลับ อธิบายเรื่องซับซ้อน และชี้นำอย่างสร้างสรรค์

แนวทางการประยุกต์ใช้ภาวะผู้นำเชิงพุทธในสถานศึกษา

การประยุกต์ใช้ภาวะผู้นำเชิงพุทธในสถานศึกษาไม่ควรจำกัดอยู่ที่การส่งเสริมคุณธรรมส่วนบุคคลของผู้บริหาร แต่ควรแปรไปสู่แนวปฏิบัติในระบบบริหาร ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การบริหารบุคลากร การพัฒนาผู้เรียน การใช้เทคโนโลยี การจัดการความขัดแย้ง การสร้างวัฒนธรรมองค์การ และการสร้างความร่วมมือกับผู้ปกครองและชุมชน โดยใช้ สัปปุริสธรรม 7 เป็นฐานของการคิดและตัดสินใจ พรหมวิหาร 4 เป็น

ฐานของการบริหารคน และ กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นฐานของการสื่อสารและพัฒนาบุคลากร แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับทิศทางการบริหารสถานศึกษายุคใหม่ที่เน้นการใช้ข้อมูล นวัตกรรม เทคโนโลยี การมีส่วนร่วม และการพัฒนาศักยภาพของครูและผู้เรียน (ชฎาภัทร เปี่ยมอินทร์, 2569; Boeskens & Meyer, 2025).

1. การกำหนดนโยบายและทิศทางของสถานศึกษา

ผู้บริหารควรเริ่มจากการกำหนดนโยบายบนฐานของ ธัมมัญญุตา คือการรู้หลักและเหตุ อัตถัญญุตา คือการรู้เป้าหมาย และ ปริสัญญุตา คือการเข้าใจบริบทของชุมชน ก่อนกำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ และแผนพัฒนาสถานศึกษา นโยบายจึงไม่ควรถูกกำหนดจากส่วนบริหารเพียงฝ่ายเดียว แต่ควรอาศัยข้อมูลของผู้เรียน ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา ความต้องการของครู ผู้ปกครอง ชุมชน และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสังคมมาประกอบการตัดสินใจ ในทางปฏิบัติ ผู้บริหารสามารถจัดกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลของสถานศึกษา เปิดเวทีรับฟังความคิดเห็นของครูและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กำหนดเป้าหมายที่วัดผลได้ และทบทวนนโยบายเป็นระยะตามสถานการณ์ การบริหารในลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการบริหารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นให้ผู้บริหาร ครู ผู้เรียน ผู้ปกครอง และชุมชนมีบทบาทร่วมกันในการตัดสินใจ วางแผน และประเมินผลการดำเนินงานของสถานศึกษา (พระใบฎีกาสรชัย ชินวโร, พระมหาทวีศักดิ์ คุณธมฺโม, และกิตติพงษ์ ขวัญเมือง, 2568)

2. การบริหารและพัฒนาครูและบุคลากร

การบริหารครูควรเปลี่ยนจากระบบควบคุมและสั่งการไปสู่การพัฒนาศักยภาพบุคลากร โดยใช้พรหมวิหาร 4 เป็นฐานด้านมนุษยสัมพันธ์ และใช้ กัลยาณมิตรธรรม 7 เป็นฐานของ coaching และ mentoring ผู้บริหารควรรับฟังปัญหา ให้คำปรึกษา ให้ข้อมูลย้อนกลับอย่างสร้างสรรค์ สนับสนุนการพัฒนาวิชาชีพ และเปิดโอกาสให้ครูได้แสดงศักยภาพตามความถนัด ในเชิงปฏิบัติ สามารถดำเนินการผ่านชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) การนิเทศแบบกัลยาณมิตร การโค้ชรายบุคคล การจับคู่พี่เลี้ยง การสนับสนุนการอบรมตามความต้องการของครู และการให้ครูมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องวิชาการ OECD ระบุว่า การเปลี่ยนผ่านทางดิจิทัลที่มีประสิทธิผลต้องควบคู่กับการพัฒนาสมรรถนะของครูอย่างต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงการจัดหาเทคโนโลยีให้สถานศึกษาเท่านั้น (OECD, 2025)

3. การพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน

ภาวะผู้นำเชิงพุทธควรมุ่งให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาอย่างสมดุลทั้งด้านความรู้ ทักษะ คุณธรรม และความสามารถในการดำรงชีวิต ผู้บริหารควรใช้ อัตถัญญุตา ในการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาผู้เรียนให้ชัดเจน ใช้ ปุคคลปโรปรัญญุตา เพื่อคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล และใช้พรหมวิหาร 4 ในการสร้างระบบดูแลช่วยเหลือผู้เรียนอย่างเป็นธรรมและเข้าใจความต้องการของแต่ละคน การพัฒนาเช่นนี้อาจดำเนินผ่านหลักสูตรที่ส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ ทักษะดิจิทัล คุณธรรม ความรับผิดชอบ ความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น และความรู้เท่าทัน AI โดย UNESCO เสนอว่า ผู้เรียนในยุค AI ควรได้รับการพัฒนาทั้งด้านกรอบคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง จริยธรรม AI ความเข้าใจเทคนิคและการประยุกต์ใช้ AI ตลอดจนความสามารถในการออกแบบและใช้ AI อย่างรับผิดชอบ (Miao, Shiohira, & Lao, 2024)

4. การใช้ AI และเทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม

การนำ AI และเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในสถานศึกษาควรอยู่บนฐานของ ธัมมัญญุตา คือเข้าใจหลักการและข้อจำกัดของเทคโนโลยี มัตตัญญุตา คือใช้ในระดับที่เหมาะสม และ อุเบกขา คือรักษาความเป็นธรรมและไม่ลำเอียงในการตัดสินใจ ผู้บริหารควรกำหนดแนวปฏิบัติเรื่องความเป็นส่วนตัว ความปลอดภัยของข้อมูล ความโปร่งใส การอ้างอิงผลงาน และขอบเขตการใช้ AI ของครูและผู้เรียนอย่างชัดเจน UNESCO เสนอให้การใช้ Generative AI ในการศึกษายึดแนวทางที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยให้ความสำคัญกับการคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล ความปลอดภัย ความเท่าเทียม และการออกแบบการใช้ AI ให้เหมาะสมกับวัยและบริบทการเรียนรู้ (Miao & Holmes, 2023) ขณะที่ OECD ชี้ว่า การมีเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียวไม่ได้รับประกันผลลัพธ์ทางการเรียนรู้ การใช้เทคโนโลยีต้องมีเป้าหมายเชิงการสอนและมีระบบกำกับที่เหมาะสมด้วย

ดังนั้น ในทางปฏิบัติ สถานศึกษาควรมี AI Policy หรือ Digital Ethics Guideline ของตนเอง จัดอบรมครูและนักเรียนเรื่อง AI literacy กำหนดกรณีที่อนุญาตและไม่อนุญาตให้ใช้ AI และมีระบบตรวจสอบผลกระทบของเทคโนโลยีต่อคุณภาพการเรียนรู้

5. การจัดการความขัดแย้ง

ความขัดแย้งระหว่างผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง นักเรียน หรือชุมชนเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ตามธรรมชาติขององค์การ ผู้บริหารเชิงพุทธควรใช้ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานในการควบคุมอารมณ์และรักษาความสัมพันธ์ ใช้ ปริสัญญุตา เพื่อเข้าใจบริบทของแต่ละฝ่าย และใช้ กัลยาณมิตรธรรม 7 ในการรับฟัง สนทนา ให้คำแนะนำ และหาทางออกที่เหมาะสม ในระดับปฏิบัติ ควรจัดให้มีช่องทางรับฟังความคิดเห็นที่ปลอดภัย การประชุมไกล่เกลี่ย การกำหนดขั้นตอนการจัดการข้อร้องเรียนอย่างชัดเจน และการตัดสินใจบนหลักเหตุผลและความเป็นธรรม เป้าหมายของการจัดการความขัดแย้งจึงไม่ควรมีเพียงการยุติปัญหาเฉพาะหน้า แต่ควรมุ่งสร้างความเข้าใจ ฟื้นฟูความสัมพันธ์ และป้องกันการเกิดปัญหาซ้ำ หลักการดังกล่าวสอดคล้องกับงานด้านการบริหารแบบมีส่วนร่วมตามหลักพุทธธรรม ซึ่งพบว่าการสื่อสารเชิงบวก การรับฟังความคิดเห็น การร่วมคิดร่วมทำ และการตัดสินใจบนฐานความยุติธรรม สามารถส่งเสริมการยอมรับและความไว้วางใจระหว่างสมาชิกในสถานศึกษาได้ (ธีระพงษ์ สมเขาใหญ่ และสุเวศ กลับศรี, 2569)

6. การสร้างวัฒนธรรมองค์การแห่งการเรียนรู้

ผู้บริหารควรพัฒนาสถานศึกษาให้เป็นองค์การที่บุคลากรกล้าเรียนรู้ ทดลอง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเรียนรู้จากความผิดพลาด โดยใช้ ปิโย ครุ ภาวนีโย ในกัลยาณมิตรธรรมเพื่อสร้างทั้งความไว้วางใจ ความน่าเชื่อถือ และการเป็นแบบอย่างของผู้บริหาร ใช้ มุทิตา เพื่อส่งเสริมและยกย่องความสำเร็จของบุคลากร และใช้อุเบกขาเพื่อสร้างระบบประเมินที่เป็นธรรม ในทางปฏิบัติ ผู้บริหารควรจัดวงแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ครูนำเสนอแนวปฏิบัติที่ดี ส่งเสริมการวิจัยในชั้นเรียน สนับสนุนการทดลองใช้นวัตกรรม และสร้างพื้นที่ให้บุคลากรสามารถสะท้อนปัญหาโดยไม่กลัวการลงโทษ การบริหารแบบมีส่วนร่วมช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม ความโปร่งใส และความร่วมมือในการพัฒนาคุณภาพสถานศึกษา (พระใบฎีกาสรชัย ชินวโร และคณะ, 2568)

7. การบริหารความสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชน

สถานศึกษาไม่สามารถพัฒนาผู้เรียนได้โดยแยกจากครอบครัวและชุมชน ผู้บริหารจึงต้องใช้ปริสัญญุตา ในการเข้าใจลักษณะของชุมชน ใช้ ปุคคลปโรปรัญญุตา ในการเข้าใจความแตกต่างของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และใช้ กัลยาณมิตรธรรม 7 ในการสร้างความไว้วางใจและการสื่อสารอย่างสร้างสรรค์

ในทางปฏิบัติ ผู้บริหารควรเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การกำหนดทิศทาง วางแผน ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผล รวมทั้งใช้เทคโนโลยีเป็นช่องทางสื่อสารข้อมูลอย่างโปร่งใส งานวิจัยของกอบชัย เมฆดี และคณะ (2568) พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในสถานศึกษายุคใหม่ควรครอบคลุมการร่วมคิดตัดสินใจ การร่วมวางแผน การร่วมดำเนินงาน การร่วมประเมินผล และการร่วมรับผลประโยชน์ โดยชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทั้งด้านการจัดการเรียนรู้และการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีของสถานศึกษา

8. กรอบการประยุกต์ใช้ในระดับสถานศึกษา

จากแนวทางข้างต้น สามารถสังเคราะห์การนำภาวะผู้นำเชิงพุทธไปใช้ในสถานศึกษาเป็นกระบวนการ 4 ขั้น ได้แก่ รู้บริบท – กำหนดทิศทาง – นำสู่การปฏิบัติ – เรียนรู้และปรับปรุง

1) รู้บริบท (Understand) ใช้ธัมมัญญุตา อัตตัญญุตา ปริสัญญุตา และปุคคลปโรปรัญญุตาในการวิเคราะห์ข้อมูล รู้ศักยภาพของสถานศึกษา เข้าใจบุคลากร ผู้เรียน และชุมชน

2) กำหนดทิศทาง (Direct) ใช้อัตถัญญุตาและกาลัญญุตาในการกำหนดวิสัยทัศน์ เป้าหมาย นโยบาย และจังหวะการเปลี่ยนแปลง โดยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วม

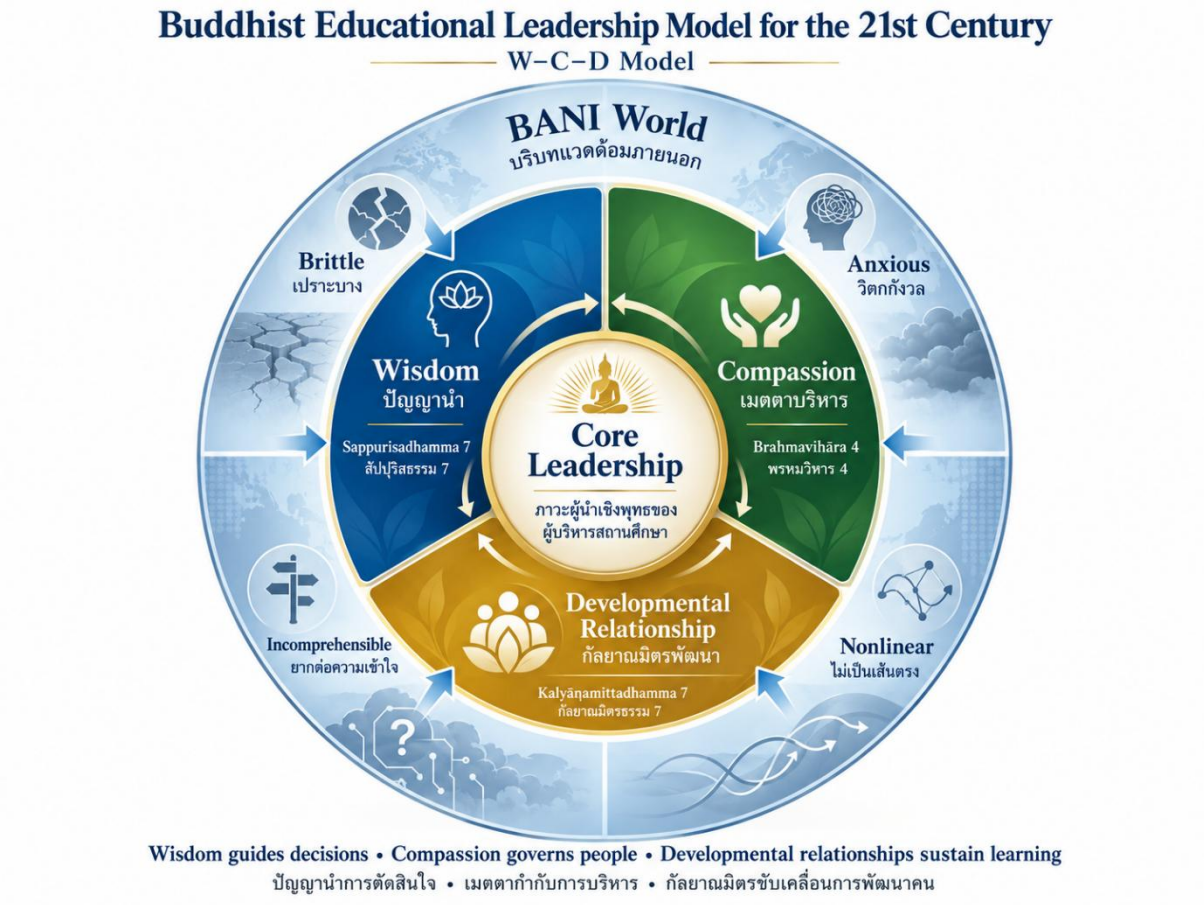
3) นำสู่การปฏิบัติ (Act) ใช้พรหมวิหาร 4 และกัลยาณมิตรธรรม 7 ในการบริหารครู พัฒนาผู้เรียน ใช้เทคโนโลยี จัดการความขัดแย้ง และสร้างความร่วมมือ

4) เรียนรู้และปรับปรุง (Learn and Improve) ใช้สติ ปัญญา ข้อมูลย้อนกลับ และการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อประเมินผล ปรับปรุงนโยบาย และพัฒนาการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุป การประยุกต์ใช้ภาวะผู้นำเชิงพุทธในสถานศึกษาควรทำให้หลักธรรมปรากฏอยู่ในระบบการบริหารจริง ไม่ใช่อยู่เพียงในระดับค่านิยมหรือคำขวัญ กล่าวคือ นโยบายต้องมีเหตุผลและคุณธรรม การบริหารบุคลากรต้องมีเมตตาและความเป็นธรรม เทคโนโลยีต้องถูกใช้ด้วยปัญญา การสื่อสารต้องเป็นกัลยาณมิตร และการตัดสินใจต้องคำนึงถึงผู้เรียน บุคลากร ชุมชน และประโยชน์ส่วนรวม การดำเนินการในลักษณะนี้จะทำให้ภาวะผู้นำเชิงพุทธสามารถตอบสนองทั้งคุณภาพการศึกษาและความท้าทายของสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างเป็นรูปธรรม

องค์ความรู้ใหม่จากการศึกษา

จากการสังเคราะห์แนวคิดภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21 บริบทการบริหารสถานศึกษาในสภาวะ BANI และหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง สามารถพัฒนาเป็นกรอบแนวคิด Buddhist Educational Leadership Model for the 21st Century หรือ โมเดลภาวะผู้นำเชิงพุทธสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 โดยมีฐานคิดสำคัญว่า ผู้บริหารสถานศึกษายุคใหม่ต้องสามารถนำองค์การด้วยปัญญา บริหารคนด้วยเมตตา และพัฒนาบุคลากรผ่านความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร เพื่อให้สถานศึกษาสามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอน และความซับซ้อนของโลกปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณธรรม

ภาพที่ 1 WCD Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากบทความนี้จึงอยู่ที่การนำหลักพุทธธรรม 3 ชุดมาจัดโครงสร้างใหม่ในฐานะระบบภาวะผู้นำมากกว่าการใช้เป็นคุณธรรมแยกส่วน กล่าวคือ

สัปปุริสธรรม 7 ทำหน้าที่เป็น กลไกทางปัญญา พรหมวิหาร 4 ทำหน้าที่เป็น กลไกทางคุณธรรมและความสัมพันธ์ กัลยาณมิตรธรรม 7 ทำหน้าที่เป็น กลไกการพัฒนาและการเรียนรู้ของบุคลากร จากการ

สังเคราะห์ดังกล่าว ผู้เขียนจึงเสนอ Buddhist Educational Leadership Model for the 21st Century: W–C–D Model ประกอบด้วย

W – Wisdom-Based Leadership: ปัญญานำ

C – Compassionate Management: เมตตาบริหาร

D – Developmental Relationship: กัลยาณมิตรพัฒนา

โมเดล W–C–D สะท้อนแนวคิดว่า ผู้บริหารสถานศึกษาในศตวรรษที่ 21 ต้องสามารถ คิดอย่างมีปัญญา บริหารอย่างมีเมตตา และพัฒนาคนอย่างกัลยาณมิตร โดยใช้เทคโนโลยี ข้อมูล และนวัตกรรมเป็นเครื่องมือ และใช้คุณธรรมเป็นกรอบกำกับการนำองค์การ

ดังนั้น แก่นของโมเดลสามารถสรุปได้ว่า “Wisdom guides decisions, Compassion governs people, and Developmental Relationships sustain learning” หรือในภาษาไทยว่า “ปัญญานำการตัดสินใจ เมตตากำกับการบริหาร และกัลยาณมิตรขับเคลื่อนการพัฒนาคน” กรอบดังกล่าวสามารถใช้เป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาผู้บริหารสถานศึกษา การออกแบบหลักสูตรพัฒนาภาวะผู้นำ การประเมินสมรรถนะผู้บริหาร และการบริหารสถานศึกษาในบริบทของความเปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ 21 ได้ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ชฎาภัทร เปี่ยมอินทร์. (2569). ผู้บริหารสถานศึกษานวัตกรรมและเทคโนโลยีการบริหารการศึกษายุคดิจิทัล. *วารสารวิจยวิชาการ*, 9(5), 447–466. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jra/article/view/292279

ชนิดา สารทอง, และธิดาวัลย์ อุ่นกอง. (2568). ภาวะผู้นำทางวิชาการของผู้บริหารสถานศึกษาในยุคดิจิทัล. *วารสารบริหารการศึกษาบัวบัณฑิต*. 25(1), 340-354. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/BUAJEAD/article/view/280043

ธีระพงษ์ สมเขาใหญ่, และสุเวศ กลับศรี. (2569). การบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วมของผู้บริหารสถานศึกษาตามหลักสังคหวัตถุ 4 ในศูนย์เครือข่ายการศึกษาที่ 10 อำเภอช้างกลาง สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษานครศรีธรรมราช เขต 2. *วารสารศรีสุวรรณภูมิปริทรรศน์*, 4(3), 244–257. https://so14.tci-thaijo.org/index.php/JSBR/article/view/3359

พระใบฎีกาสรชัย ชินวโร, พระมหาทวีศักดิ์ คุณธมฺโม, และกิตติพงษ์ ขวัญเมือง. (2568). แนวทางการบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างชุมชนการเรียนรู้. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมปริทรรศน์, 8*(2), 167–177. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jidir/article/view/277860

พระมหาจิรศักดิ์ คุณว์โส. (2569). การศึกษาวิเคราะห์หลักสัปปุริสธรรม 7 กับการพัฒนาภาวะผู้นำในศตวรรษที่ 21. *วารสารวิชาการจินตาสิทธิ์ (Online), 4*(2).

https://so19.tci-thaijo.org/index.php/Chintasit/article/view/3651

พระมหาบันเจตร์ ถิรจิตฺโต (บรรเทาใจ). (2567). แนวทางการเสริมสร้างทักษะของผู้นำในการจัดการองค์กรยุค BANI World ตามหลักพละ 4. *วารสารระบบนิเวศการเรียนรู้และปัญญา, 2*(2), 1–11. https://so13.tci-thaijo.org/index.php/j_ecosystem_wisdom/article/view/1027

พนิดา ฐานขันแก้ว, และชิษณพงศ์ ศรจันทร์. (2569). *ภาวะผู้นำที่แท้จริงของผู้บริหารสถานศึกษาที่ส่งผลต่อการปฏิบัติงานของครู สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเลย เขต 1. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JGSR/article/view/286644

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วาสนา ดิษฐ์ประดับ, กาญจนา บุญส่ง, และเสนาะ กลิ่นงาม. (2567). ภาวะผู้นำกับการบริหารสถานศึกษาในยุคดิจิทัล. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 35*(3), 1–14. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/edubuu/article/view/268011

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา. (2567). *หลักเกณฑ์และวิธีการประเมินตำแหน่งและวิทยฐานะข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา ตำแหน่งผู้บริหารสถานศึกษา และที่แก้ไขเพิ่มเติม*. https://www.otepc.go.th/th/pa-download/pa-criteria/item/5170-1933-2567.html

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษา. (2569). *สรุปภาระงานตำแหน่งผู้บริหารสถานศึกษา (ทุกสังกัด)*. https://otepc.go.th/en/pa-infographic/item/5996-2026-09-01-07-42-10.html

สุวรรณา มานพ, โกสุม สายใจ, และรพี ม่วงนนท์. (2568). ภาวะผู้นำดิจิทัลของผู้บริหารสถานศึกษา. *วารสารมจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์*. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jssr/article/view/286761

อนุวัตร เลิศประวัติ. (2569). การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเพื่อเสริมสร้างสมรรถนะหลักของผู้บริหารสถานศึกษา: กรณีศึกษาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพระนครศรีอยุธยา เขต 2. *วารสารวิรุฬห์ศาสตร์ปริทัศน์, 2*(2), 12–22. https://so13.tci-thaijo.org/index.php/JWR/article/view/4169

กอบชัย เมฆดี, ธีระวัฒน์ มอนไธสง และอัจฉรา นิยมาภา. (2568). การมีส่วนร่วมของชุมชนในสถานศึกษายุคใหม่ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา. *วารสารสังคมพัฒนศาสตร์*. 8(12), 249–257. https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JSSD/article/view/9773

Boeskens, L., & Meyer, K. (2025). Policies for the digital transformation of school education: Evidence from the Policy Survey on School Education in the Digital Age. *OECD Education Working Papers, 328*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/464dab4d-en

Global Education Monitoring Report Team. (2024). *Global education monitoring report 2024/5: Leadership in education—Lead for learning*. UNESCO. https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/leadership

He, P., Guo, F., & Abazie, G. A. (2024). School principals' instructional leadership as a predictor of teacher's professional development. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education, 9*, Article 63. https://doi.org/10.1186/s40862-024-00290-0

Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

Miao, F., Shiohira, K., & Lao, N. (2024). *AI competency framework for students*. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391105

OECD. (2025). *Preparing teachers for digital education: Continuing professional learning on digital skills and pedagogies* (OECD Education Policy Perspectives No. 122). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/af442d7a-en

Schleicher, A. (2015). *Schools for 21st-century learners: Strong leaders, confident teachers, innovative approaches*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264231191-en

พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน

BUDDHISM FOR THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF LEARNERS IN CONTEMPORARY SOCIETY

เกษสุนีย์ สายแก้ว

Kesunee Saikhaew

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: ketketsunee31@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 29 September 2026

****

พระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน

เกษสุนีย์ สายแก้ว

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัญหาทางจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน ศึกษาหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตใจของผู้เรียน และสังเคราะห์แนวทางการบูรณาการพระพุทธศาสนาสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้ โดยพิจารณาจากบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมดิจิทัล การแข่งขันทางการศึกษา ความคาดหวังจากครอบครัวและสังคม ตลอดจนปัญหาสุขภาพจิตของเด็กและเยาวชนไทย เนื้อหาชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญของผู้เรียน ได้แก่ การขาดสติและสมาธิ ความเครียดและความวิตกกังวล การควบคุมอารมณ์ ความสัมพันธ์กับผู้อื่น การเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น การขาดความยืดหยุ่นต่อความล้มเหลว และการขาดเป้าหมายหรือความหมายของชีวิต หลักพุทธธรรมที่เหมาะสมต่อการพัฒนา ได้แก่ สติ–สัมปชัญญะ อัปปมาทะ ขันติ พรหมวิหาร 4 โยนิโสมนสิการ และอริยสัจ 4 ซึ่งสามารถนำไปใช้ผ่านกิจกรรมการฝึกสติ การสะท้อนคิด การวิเคราะห์กรณีศึกษา การสนทนาเชิงจริยธรรม กิจกรรมจิตอาสา และการบันทึกการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเอง บทความเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบ Buddhist Mind Development Model for Learners ประกอบด้วย 4 ขั้น ได้แก่ รู้ตน (Aware) กำกับจิต (Regulate) คิดด้วยปัญญา (Reflect) และพัฒนาชีวิต (Flourish) โมเดลดังกล่าวสะท้อนแนวคิดการเปลี่ยนการเรียนรู้พระพุทธศาสนาจากการจดจำหลักธรรมไปสู่การฝึกปฏิบัติและประสบการณ์ เพื่อเสริมสร้างผู้เรียนให้มีสติ กำกับตนเองได้ คิดอย่างมีปัญญา อยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูล และดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าในสังคมปัจจุบัน

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา; การพัฒนาจิตใจ; ผู้เรียน; การจัดการเรียนรู้; สติ

BUDDHISM FOR THE PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT OF LEARNERS IN CONTEMPORARY SOCIETY

Kesunee Saikhaew

Abstract

This academic article aims to analyze the psychological challenges faced by learners in contemporary society, examine Buddhist principles applicable to learners' mental development, and synthesize approaches for integrating Buddhism into the learning process. The discussion is situated within the contexts of digital transformation, educational competition, family and social expectations, and the mental health concerns of Thai children and adolescents. Major challenges identified include lack of mindfulness and concentration, stress and anxiety, difficulties in emotional regulation, weakened interpersonal relationships, social comparison, limited resilience toward failure and change, and a lack of purpose or meaning in life. Relevant Buddhist principles include mindfulness and clear comprehension, heedfulness, patience, the Four Brahmavihāras, wise reflection, and the Four Noble Truths. These principles can be translated into educational practices through mindfulness exercises, reflective learning, case-based ethical analysis, moral dialogue, volunteer activities, and self-reflective learning journals. The article further proposes a new conceptual framework entitled the Buddhist Mind Development Model for Learners, consisting of four interrelated stages: Aware, Regulate, Reflect, and Flourish. The model emphasizes a shift from teaching Buddhism as doctrinal content for memorization toward experiential and practice-based learning. Such an approach may help learners develop mindfulness, self-regulation, wisdom-based thinking, compassionate relationships, and the capacity to live meaningfully and adaptively in contemporary society.

Keywords: Buddhism; mental development; learners; learning management; mindfulness

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในปัจจุบันเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และวิถีการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะการขยายตัวของเทคโนโลยีดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ การสื่อสาร และการใช้ชีวิตประจำวันของเด็กและเยาวชน ผู้เรียนสามารถเข้าถึงข้อมูลความรู้ และแหล่งเรียนรู้ได้อย่างสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ต้องเผชิญกับข้อมูลจำนวนมหาศาล การสื่อสารที่เกิดขึ้นตลอดเวลา การเปรียบเทียบตนเองกับบุคคลอื่นในโลกออนไลน์ ตลอดจนแรงกดดันจากการเรียน ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และความคาดหวังต่อความสำเร็จในอนาคต ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การพัฒนาผู้เรียนในปัจจุบันมิได้มีความท้าทายเฉพาะด้านความรู้หรือผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสามารถในการดูแลและกำกับจิตใจของตนเอง การจัดการอารมณ์ การสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่น และการดำเนินชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม สถานการณ์สุขภาพจิตของเด็กและเยาวชนไทยสะท้อนให้เห็นความสำคัญของปัญหาดังกล่าวอย่างชัดเจน ข้อมูลการประเมินสุขภาพจิตเด็กและวัยรุ่นไทยผ่านระบบ Mental Health Check-in ของกรมสุขภาพจิตในช่วง พ.ศ. 2563–2564 ซึ่งมีเด็กและวัยรุ่นอายุต่ำกว่า 20 ปีเข้ารับการประเมินจำนวน 183,974 คน พบว่า ร้อยละ 28 มีภาวะเครียดสูง ร้อยละ 32 มีความเสี่ยงต่อภาวะซึมเศร้า และร้อยละ 22 มีความเสี่ยงต่อการฆ่าตัวตาย นอกจากนี้ ข้อมูลในปี พ.ศ. 2565 ยังพบวัยรุ่นที่พยายามฆ่าตัวตายจำนวน 12,131 คน หรือประมาณ 266 คนต่อประชากรหนึ่งแสนคน โดยปัจจัยกระตุ้นสำคัญเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งภายในครอบครัว ปัญหาความสัมพันธ์ ความเครียดจากการเรียน และปัญหาทางเศรษฐกิจ (โรงพยาบาลสุรินทร์, 2567) ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าปัญหาทางจิตใจของผู้เรียนไทยมีความสัมพันธ์กับทั้งบริบทของการศึกษา ครอบครัว และสภาพแวดล้อมทางสังคม มิใช่ปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะในระดับบุคคลเท่านั้น

เมื่อพิจารณาในระดับประเทศ ปัญหาสุขภาพจิตของเด็กและวัยรุ่นได้รับการยอมรับว่าเป็นประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องได้รับการดูแลอย่างเป็นระบบ UNICEF รายงานว่า เด็กและวัยรุ่นไทยอายุ 10–19 ปี ประมาณ 1 ใน 7 คน มีภาวะผิดปกติทางสุขภาพจิต และข้อมูลการสำรวจสุขภาพนักเรียนในประเทศไทย พ.ศ. 2564 พบว่า วัยรุ่นอายุ 13–17 ปี ร้อยละ 17.6 เคยคิดฆ่าตัวตายอย่างจริงจัง ปัญหาสุขภาพจิตยังส่งผลโดยตรงต่อความสามารถในการเรียนรู้ เพราะผู้เรียนที่ประสบปัญหาความเครียด ความวิตกกังวล หรือภาวะทางอารมณ์อาจมีปัญหาในการจดจ่อกับการเรียน การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน การสร้างความสัมพันธ์กับเพื่อน และการจัดการอารมณ์ของตนเอง (UNICEF Thailand, 2022) ปัญหาดังกล่าวยังสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษา ทั้งการแข่งขันทางการเรียน ความคาดหวังด้านผลสัมฤทธิ์ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน การกลั่นแกล้ง และความรู้สึกปลอดภัยในโรงเรียน ผู้เรียนบางส่วนต้องเผชิญกับความกดดันหลายด้านพร้อมกัน ในขณะที่ยังอยู่ในช่วงวัยที่กำลังพัฒนาอัตลักษณ์ ความมั่นคงทางอารมณ์ และความสามารถในการตัดสินใจ ด้วยเหตุนี้ สถานศึกษาจึงมีบทบาทมากกว่าการเป็นพื้นที่สำหรับถ่ายทอดความรู้ แต่เป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างความมั่นคงทางจิตใจและทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียน ปัจจุบันประเทศไทยได้กำหนด แผนปฏิบัติการพัฒนาระบบและบริการสุขภาพจิตเด็กและเยาวชนอย่างบูรณาการ พ.ศ.

2566–2570 ซึ่งให้ความสำคัญทั้งการส่งเสริมและป้องกันปัญหาสุขภาพจิต การพัฒนาระบบบริการ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือ และการพัฒนานวัตกรรม เทคโนโลยี และระบบสนับสนุนสำหรับเด็กและเยาวชน สะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาสุขภาวะทางจิตของเด็กและเยาวชนได้กลายเป็นประเด็นสำคัญในระดับนโยบายของประเทศไทย (สถาบันราชานุกูล กรมสุขภาพจิต, 2567)

นอกจากนี้ ระบบ Mental Health Check-in ของกรมสุขภาพจิตยังได้พัฒนาแบบประเมินเฉพาะสำหรับเด็กและวัยรุ่นอายุไม่เกิน 18 ปี และเปิดให้ผู้เรียน ครู และผู้ปกครองสามารถใช้เป็นเครื่องมือคัดกรองสุขภาพจิตเบื้องต้นได้ โดยระบบดังกล่าวครอบคลุมการประเมินความเครียด ภาวะซึมเศร้า ความเสี่ยงต่อการทำร้ายตนเอง และพลังใจ ซึ่งสะท้อนแนวโน้มของการดูแลผู้เรียนไทยที่มิได้มุ่งเฉพาะความเจ็บป่วยทางจิตเวช แต่ให้ความสำคัญกับการค้นหาความเสี่ยง การป้องกัน และการสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจก่อนที่ปัญหาจะรุนแรงขึ้น (กรมสุขภาพจิต, 2569) ความสำคัญของการดูแลจิตใจผู้เรียนมิได้จำกัดเฉพาะผลทางสุขภาพเท่านั้น แต่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับคุณภาพการศึกษาและศักยภาพของประเทศ UNICEF Thailand (2024) ประเมินว่า หากประเทศไทยไม่สามารถจัดการกับความต้องการด้านสุขภาพจิตและการสนับสนุนทางจิตสังคมของเด็กและเยาวชนอายุ 5–19 ปีได้อย่างเหมาะสม อาจก่อให้เกิดการสูญเสียรายได้ที่บุคคลเหล่านี้จะสามารถสร้างได้ตลอดช่วงชีวิตรวมประมาณ 28,600 ล้านบาท เนื่องจากปัญหาสุขภาพจิตมีผลต่อการเรียนรู้ การสำเร็จการศึกษา และศักยภาพในการดำเนินชีวิตในระยะยาว ข้อมูลดังกล่าวจึงชี้ให้เห็นว่า การส่งเสริมสุขภาพจิตในสถานศึกษาไม่ควรถูกมองเป็นกิจกรรมเสริม แต่ควรเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาผู้เรียนและคุณภาพการศึกษาโดยตรง เมื่อพิจารณาจากสถานการณ์ดังกล่าว ปัญหาสำคัญของผู้เรียนไทยในปัจจุบันจึงมิได้มีเฉพาะความเครียดหรือความวิตกกังวลเท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงการขาดสมาธิและการกำกับตนเอง การจัดการความโกรธและความผิดหวัง ความเปราะบางต่อคำวิพากษ์วิจารณ์และการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น การขาดทักษะในการสร้างความสัมพันธ์ การเผชิญปัญหาอย่างไม่เหมาะสม ตลอดจนการขาดเป้าหมายและความหมายในการดำเนินชีวิต ความท้าทายเหล่านี้สะท้อนว่า การจัดการศึกษาที่เน้นเพียงความรู้ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน หรือความสามารถในการแข่งขันอาจยังไม่เพียงพอต่อการเตรียมผู้เรียนให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพในสังคมปัจจุบัน

ดังนั้น การศึกษาไทยจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม โดยครอบคลุมทั้งความรู้ ทักษะ คุณธรรม จิตใจ และปัญญา ผู้เรียนควรได้รับการพัฒนาให้สามารถรู้เท่าทันความคิดและอารมณ์ของตนเอง มีสติและสมาธิ สามารถกำกับพฤติกรรมและอารมณ์ มีความอดทนต่อความผิดหวัง มีเมตตาและความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ตลอดจนสามารถพิจารณาปัญหาและตัดสินใจบนพื้นฐานของเหตุผลและความรับผิดชอบ การพัฒนาในลักษณะดังกล่าวจึงมิใช่เพียงการแก้ไขปัญหาสุขภาพจิตเมื่อเกิดขึ้นแล้ว แต่เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจและพัฒนาคุณภาพภายในของผู้เรียนตั้งแต่กระบวนการศึกษา ในบริบทนี้ พระพุทธศาสนา มีหลักการและกระบวนการฝึกฝนมนุษย์ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะหลักไตรสิกขา การเจริญสติ การพัฒนาสมาธิ การรู้เท่าทันอารมณ์ การใช้โยนิโสมนสิการ และการพัฒนาปัญญาในการพิจารณาชีวิตตามเหตุและปัจจัย หลักการเหล่านี้จึงมีศักยภาพในการนำมาประยุกต์ใช้กับกระบวนการจัดการศึกษา เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถดูแลจิตใจของ

ตนเอง เผชิญกับความเครียดและความเปลี่ยนแปลงอย่างมีสติ มีความมั่นคงทางอารมณ์ อยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูล และพัฒนาตนเองไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าในสังคมปัจจุบัน

ปัญหาทางจิตใจของผู้เรียนที่พระพุทธศาสนาสามารถเข้ามาสนับสนุน

ผู้เรียนในสังคมปัจจุบันต้องเผชิญกับสภาพแวดล้อมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ทั้งจากเทคโนโลยีดิจิทัล การแข่งขันทางการศึกษา ความคาดหวังจากครอบครัวและสังคม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลทั้งต่อสมาธิ อารมณ์ การรับรู้คุณค่าในตนเอง ความสัมพันธ์กับผู้อื่น และความสามารถในการปรับตัว ดังนั้น การพัฒนาผู้เรียนจึงควรให้ความสำคัญกับคุณภาพของจิตใจควบคู่กับความรู้และทักษะ โดยสามารถจำแนกปัญหาสำคัญที่พระพุทธศาสนาสามารถเข้ามาสนับสนุนได้ ดังนี้

1. การขาดสติและสมาธิ ผู้เรียนในยุคดิจิทัลต้องรับข้อมูลและสิ่งเร้าจำนวนมากจากโทรศัพท์มือถือ สื่อสังคมออนไลน์ และแพลตฟอร์มดิจิทัล การเปลี่ยนความสนใจอย่างต่อเนื่องอาจส่งผลต่อการจดจ่อ การกำกับตนเอง และคุณภาพการเรียนรู้ ในบริบทของนักศึกษาไทย งานของเกริก อาชาชัย (2024) ซึ่งศึกษานักศึกษามหาวิทยาลัยในประเทศไทยอายุ 18–25 ปี จำนวน 289 คน พบว่า สติมีความสัมพันธ์ทางลบกับลักษณะยึดติดความสมบูรณ์แบบ และความเมตตากรุณาต่อตนเองทำหน้าที่เป็นตัวแปรส่งผ่านความสัมพันธ์ดังกล่าว ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึงบทบาทของสติในการช่วยให้ผู้เรียนตระหนักรู้และลดการตอบสนองต่อความกดดันภายในตนเองอย่างไม่เหมาะสม พระพุทธศาสนาจึงสามารถสนับสนุนผู้เรียนผ่านการฝึกสติและสมาธิเพื่อพัฒนาความสามารถในการรู้ตัว กำกับความสนใจ และเลือกตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างมีเหตุผล

2. ความเครียดและความวิตกกังวลจากการเรียนและการดำเนินชีวิต ผู้เรียนไทยต้องเผชิญกับแรงกดดันจากการเรียน การสอบ การแข่งขัน และความคาดหวังต่ออนาคต งานวิจัยของภาณุมาศ อักโข และคณะ (2567) ศึกษาวัยรุ่นไทยอายุ 18–25 ปี จำนวน 420 คนจากหลายภูมิภาค พบว่า ความเครียด ความวิตกกังวล และภาวะซึมเศร้ามีความสัมพันธ์เชิงบวกในระดับสูงกับภาวะบีบคั้นทางจิตใจอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ คำแสนราชและสุทธศิลป์ (2566) ซึ่งศึกษานักเรียนอายุ 14–16 ปี พบว่าปัจจัยส่วนบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวข้องกับภาวะซึมเศร้าของนักเรียน และเสนอว่าสถานศึกษาควรมีระบบส่งเสริมและป้องกันปัญหาสุขภาพจิตอย่างเป็นระบบ พระพุทธศาสนาสามารถเข้ามาสนับสนุนผ่านการฝึกให้ผู้เรียนรู้เท่าทันสภาวะจิต พิจารณาปัญหาตามเหตุและปัจจัย และลดการปรุงแต่งความคิดที่เพิ่มความวิตกกังวลแก่ตนเอง

3. ปัญหาการควบคุมและจัดการอารมณ์ ความโกรธ ความหงุดหงิด ความวิตกกังวล และความผิดหวังเป็นสภาวะที่ผู้เรียนต้องเผชิญอยู่เสมอ หากขาดทักษะในการรู้เท่าทันและกำกับอารมณ์ อาจส่งผลต่อพฤติกรรม ความสัมพันธ์ และการเรียนรู้ งานวิจัยของวีรสิทธิ์ ประกอบศรี และภาวิณี ศรีสุขวัฒนานันท์ (2564) แม้ศึกษาในนักเรียนออทิสติกระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 แต่ให้หลักฐานเชิงการศึกษาที่สำคัญว่า การสอนให้นักเรียนรู้จักอารมณ์ของตน ระบุสัญญาณทางร่างกาย และเลือกกลยุทธ์กำกับอารมณ์ สามารถช่วยลดพฤติกรรมความขัดแย้งและเพิ่มความสามารถในการกำกับตนเองได้ ในมิติทางพระพุทธศาสนา การฝึกสติและ

สัมปชัญญะช่วยให้ผู้เรียนรู้เท่าทันอารมณ์ก่อนที่จะแสดงออก ขณะที่ขันติช่วยพัฒนาความสามารถในการอดทนต่อสถานการณ์ที่ไม่เป็นไปตามความต้องการ

4. การขาดความเห็นอกเห็นใจและความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น การพัฒนาจิตใจของผู้เรียนไม่ได้หมายถึงเพียงการทำให้ตนเองสงบ แต่ยังรวมถึงความสามารถในการเข้าใจความรู้สึกและมุมมองของผู้อื่น งานวิจัยของพรพิมล วิญญา และคณะ (2568) ศึกษานักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสระบุรีวิทยาคม จำนวน 300 คน พบว่า ความภาคภูมิใจในตนเอง เพศ ความมุ่งมั่น และบุคคลที่นักเรียนอาศัยอยู่ด้วยสามารถร่วมกันพยากรณ์ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นได้ร้อยละ 56.40 ขณะที่งานของลลิตา เลี่ยมประวัติ และลำไย สีหามาตย์ (2567) พบว่า การจัดกิจกรรมร่วมกับสื่อหนังสือภาพสามารถเพิ่มคะแนนความเห็นอกเห็นใจของนักเรียนระดับประถมศึกษาได้หลังเข้าร่วมกิจกรรม ผลดังกล่าวชี้ว่าความเห็นอกเห็นใจเป็นคุณลักษณะที่สามารถพัฒนาได้ พระพุทธศาสนาจึงสามารถสนับสนุนผ่านหลักเมตตา กรุณา และพรหมวิหาร 4 เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลและลดความขัดแย้งในสถานศึกษา

5. การยึดติดกับความสำเร็จและการเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น สื่อสังคมออนไลน์ทำให้ผู้เรียนสามารถเปรียบเทียบรูปลักษณ์ ฐานะ ความสามารถ ผลการเรียน และวิถีชีวิตของตนกับผู้อื่นได้อย่างต่อเนื่อง งานวิจัยเกี่ยวกับคนหนุ่มสาวในประเทศไทยพบว่า การเปรียบเทียบตนเองบนสื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะด้านมาตรฐานความงาม การเงิน ความสามารถ ผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา และวิถีชีวิต มีความสัมพันธ์กับการเห็นคุณค่าในตนเองที่ลดลง ความเครียด และภาวะซึมเศร้าในระดับเล็กน้อยถึงปานกลาง ขณะเดียวกัน วรัญญู กองชัยมงคล (2567) ศึกษานิสิตนักศึกษาระดับปริญญาตรี 273 คน พบว่า ความกังวลเกี่ยวกับความสมบูรณ์แบบสัมพันธ์กับความเมตตากรุณาต่อตนเองที่ต่ำและสุขภาวะเชิงอัตวิสัยที่ลดลง ปัญหานี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการช่วยให้ผู้เรียนลดการผูกคุณค่าของตนไว้กับการยอมรับหรือมาตรฐานภายนอก พระพุทธศาสนาสามารถสนับสนุนผ่านการพิจารณาความไม่เที่ยง การรู้จักตนเองตามความเป็นจริง และการไม่ยึดมั่นกับความสำเร็จเพียงมิติเดียว

6. การขาดภูมิคุ้มกันต่อความล้มเหลวและความเปลี่ยนแปลง ความผิดหวังและความล้มเหลวเป็นส่วนหนึ่งของทั้งการเรียนและชีวิต ผู้เรียนที่ขาดความยืดหยุ่นทางจิตใจอาจมองความล้มเหลวเป็นการสูญเสียคุณค่าในตนเองและยากต่อการกลับมาดำเนินชีวิตตามปกติ งานของจิตตินันท์ บุญสถิรกุล และคาลอส บุญสุภา (2567) อธิบายว่า การพัฒนากรอบความคิดแบบเติบโตสามารถนำมาใช้เพื่อเพิ่มความยืดหยุ่นทางจิตใจเมื่อบุคคลเผชิญกับปัญหาและอุปสรรค นอกจากนี้ การวิจัยกึ่งทดลองในนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ของวิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธรพบว่า โปรแกรมเสริมสร้างความยืดหยุ่นทางจิตใจที่ประกอบด้วยการรู้จักตนเอง การควบคุมตนเอง การรับมือกับปัญหา และการปรับตัว สามารถนำมาใช้พัฒนาความเข้มแข็งทางจิตใจของนักศึกษาได้ ในทางพระพุทธศาสนา การเข้าใจความเปลี่ยนแปลงตามหลักไตรลักษณ์ ประกอบกับขันติและโยนิโสมนสิการ สามารถช่วยให้ผู้เรียนมองความล้มเหลวเป็นเหตุการณ์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนาต่อไปได้

7. การขาดเป้าหมายและความหมายของการเรียนรู้และการดำเนินชีวิต การศึกษาที่ให้ความสำคัญกับคะแนน การสอบ และการแข่งขันมากเกินไปอาจทำให้ผู้เรียนมองการเรียนเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อความสำเร็จภายนอก โดยไม่ได้เชื่อมโยงกับคำถามว่าเรียนเพื่ออะไรและจะดำเนินชีวิตอย่างไร งานวิจัย

ของอิศรา รุ่งทวีชัย และคณะ (2562) ที่ศึกษาประสบการณ์ด้านความหมายในชีวิตของนักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ พบว่า ความหมายในชีวิตเชื่อมโยงกับการตระหนักรู้ในตนเอง การเห็นคุณค่าของประสบการณ์ การยอมรับข้อจำกัด และการกำหนดแนวทางดำเนินชีวิตของตน งานวิจัยต่อเนื่องยังพบว่าโปรแกรมการปรึกษากลุ่มเชิงประสบการณ์สามารถทำให้คะแนนความหมายในชีวิตของนักศึกษาสูงขึ้น และผู้เข้าร่วมมีความชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับเป้าหมายและแนวทางการดำเนินชีวิต ในมุมมองพระพุทธศาสนาการศึกษาจึงควรมุ่งให้ผู้เรียนเข้าใจเป้าหมายของการพัฒนาตน เห็นคุณค่าของการเรียนรู้ และใช้ความรู้เพื่อสร้างประโยชน์แก่ตนเองและสังคม

จากปัญหาทั้ง 7 ประการจะเห็นว่า ความท้าทายทางจิตใจของผู้เรียนไทยมิได้จำกัดอยู่เพียงภาวะความเครียดหรือความเจ็บป่วยทางจิต แต่ยังครอบคลุมถึงคุณภาพของความสนใจ การกำกับอารมณ์ ความเห็นอกเห็นใจ การรับรู้คุณค่าในตนเอง ความสามารถในการเผชิญความล้มเหลว และการมีเป้าหมายในชีวิต ประเด็นเหล่านี้ล้วนเป็นคุณลักษณะที่สามารถพัฒนาได้ผ่านกระบวนการศึกษา พระพุทธศาสนาจึงสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบในการพัฒนาคุณภาพภายในของผู้เรียน โดยนำหลักสติ สมาธิ ขันติ เมตตา โยนิโสมนสิการ และปัญญามาบูรณาการกับกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถรู้จักตนเอง กำกับตนเอง อยู่ร่วมกับผู้อื่น และเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงของชีวิตอย่างเหมาะสม

หลักพุทธธรรมสำหรับการพัฒนาจิตใจของผู้เรียน

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์จากภายใน โดยมุ่งให้บุคคลสามารถรู้เท่าทันตนเอง ควบคุมพฤติกรรมและอารมณ์ พัฒนาความสัมพันธ์กับผู้อื่น และใช้ปัญญาพิจารณาปัญหาตามเหตุและปัจจัย เมื่อนำมาประยุกต์กับการศึกษา หลักพุทธธรรมจึงสามารถเป็นฐานในการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจของผู้เรียน โดยเฉพาะในสถานการณ์ที่ผู้เรียนต้องเผชิญกับสิ่งเร้าจำนวนมาก ความเครียด การแข่งขัน ความผิดหวัง และความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน หลักธรรมที่สัมพันธ์กับปัญหาของผู้เรียนในสังคมปัจจุบันสามารถสังเคราะห์ได้ 6 ประการ ดังนี้

1. สติ–สัมปชัญญะ การรู้เท่าทันตนเองและกำกับจิตใจ สติ หมายถึง ความระลึกรู้และไม่เผลอไปตามอารมณ์หรือสิ่งเร้าที่เข้ามากระทบ ส่วนสัมปชัญญะเป็นความรู้ตัวและเข้าใจว่าตนกำลังคิด พูด หรือกระทำสิ่งใด ตลอดจนรู้ถึงความเหมาะสมของการกระทำนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงความสำคัญของสติสัมปชัญญะไว้ใน สติสัมปชัญญสูตร ว่า เมื่อสติสัมปชัญญะมี ย่อมเป็นปัจจัยให้หิริและโอตตัปปะ อินทรียสังวร ศีล สัมมาสมาธิ และยถาภูตญาณทัสสนะเจริญต่อเนื่องตามลำดับ (องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) 23/81/405–406) เมื่อนำมาประยุกต์กับผู้เรียน สติ–สัมปชัญญะช่วยให้ผู้เรียนรู้ตัวเมื่อกำลังวอกแวก เครียด โกรธ กังวล หรือถูกกระตุ้นจากสื่อและสิ่งแวดล้อม สามารถหยุดพิจารณาก่อนตอบสนอง ไม่ปล่อยให้อารมณ์เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทั้งหมด การฝึกสติจึงมิใช่เพียงการทำให้จิตสงบ แต่เป็นพื้นฐานของ การรู้จักตนเองและการกำกับตนเอง ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับผู้เรียนในสังคมดิจิทัล

2. อัปปมาทะ ความไม่ประมาทและความรับผิดชอบต่อตนเอง อัปปมาทะ หรือความไม่ประมาท เป็นหลักธรรมที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ใน อัปปมาทวรรค พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย” และอรรถาธิบายในพระไตรปิฎกฉบับ มจร. ระบุว่า ความไม่ประมาทในที่นี้เป็นชื่อหนึ่งของสติ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/21/31) นอกจากนี้ยังตรัสถึงบุคคลผู้ขยัน มีสติ ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวม และดำรงชีวิตโดยธรรมว่าเป็นผู้มีความเจริญ (ขุ.ธ. (ไทย) 25/24/32) สำหรับผู้เรียน อัปปมาทะสามารถนำมาใช้พัฒนาความรับผิดชอบ การบริหารเวลา การเตรียมตัวเรียน การใช้สื่อดิจิทัลอย่างมีขอบเขต และการคิดถึงผลที่จะเกิดขึ้นก่อนตัดสินใจ ความไม่ประมาทจึงมิได้หมายถึงความวิตกกังวลหรือการระมัดระวังจนเกินไป แต่หมายถึงการดำเนินชีวิตด้วยความมีสติ รู้หน้าที่ และไม่ปล่อยเวลาและโอกาสในการพัฒนาตนเองให้ผ่านไปโดยปราศจากประโยชน์

3. ขันติ ความอดทนและความสามารถในการเผชิญความผิดหวัง ขันติ หมายถึง ความอดทนและอดกลั้นต่อสิ่งที่มากระทบ ทั้งความยากลำบาก ความไม่พอใจ ความแตกต่าง และสถานการณ์ที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวัง ใน มหาปทานสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ว่า “ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง” (ที.ม. (ไทย) 10/90/50–51) ซึ่งแสดงให้เห็นฐานะสำคัญของขันติในกระบวนการฝึกตนในบริบทของผู้เรียน ขันติมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความสามารถในการเผชิญกับการสอบที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวัง การได้รับคำวิจารณ์ ความขัดแย้งกับเพื่อน ความล้มเหลวในการทำงาน และความแตกต่างระหว่างบุคคล การมีขันติช่วยให้ผู้เรียนสามารถชะลอการตอบสนองทางอารมณ์ ไม่ตัดสินใจด้วยความโกรธหรือความท้อแท้ และสามารถกลับมาพิจารณาปัญหาอย่างมีเหตุผล ขันติจึงเป็นพื้นฐานสำคัญของความเข้มแข็งและความยืดหยุ่นทางจิตใจของผู้เรียน

4. พรหมวิหาร 4 การพัฒนาความสัมพันธ์และความเห็นอกเห็นใจ พรหมวิหาร 4 ประกอบด้วย เมตตา ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณา ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ และ อุเบกขา การวางใจเป็นกลางอย่างมีปัญญา พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ จำแนกอัปปมัญญา 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และอธิบายคุณลักษณะของธรรมแต่ละประการไว้อย่างชัดเจน (อภิ.วิ. (ไทย) 35/683–690/433–437) พระพุทธองค์ยังทรงแสดงว่า การเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาสามารถนำไปสู่ความสงบระงับภายในได้ เมื่อนำมาใช้ในการศึกษา พรหมวิหาร 4 ช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับครูและเพื่อน เมตตาช่วยลดการมองผู้อื่นเป็นคู่แข่งขัน กรุณาส่งเสริมการช่วยเหลือผู้ที่กำลังประสบปัญหา มุทิตาช่วยให้ผู้เรียนสามารถยินดีกับความสำเร็จของเพื่อนโดยไม่เกิดความอิจฉาหรือเปรียบเทียบตนเอง ขณะที่อุเบกขาช่วยให้สามารถยอมรับความแตกต่างและจัดการความขัดแย้งโดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ จึงเป็นหลักธรรมสำคัญต่อการสร้างวัฒนธรรมของห้องเรียนที่มีความปลอดภัยและเกื้อกูลกัน

5. โยนิโสมนสิการ การคิดอย่างแยบคายและพิจารณาปัญหาตามเหตุปัจจัย โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยแยบคาย หรือการคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกวิธี มองถึงเหตุ ปัจจัย ความสัมพันธ์ และผลที่จะเกิดขึ้น มิใช่คิดตามความรู้สึกหรือความเคยชินเพียงอย่างเดียว ใน *สัพพาสวสูตร* พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่อบุคคลมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้นและที่เกิดแล้วเจริญขึ้น

ส่วนเมื่อมนสิการโดยแยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดและที่เกิดแล้วสามารถเสื่อมไปได้ (ม.มู. (ไทย) 12/15/18) และทรงอธิบายต่อว่า อริยสาวกรู้ว่าธรรมใดควรมนสิการและธรรมใดไม่ควรมนสิการ จึงเลือกพิจารณาสิ่งที่ควรพิจารณา (ม.มู. (ไทย) 12/17–21/19–21) สำหรับผู้เรียน โยนิโสมนสิการสามารถพัฒนาเป็นกระบวนการคิดก่อนเชื่อ คิดก่อนตัดสินใจ และคิดก่อนตอบสนองต่อปัญหา เมื่อได้รับข้อมูลจากสื่อ ผู้เรียนสามารถตั้งคำถามถึงแหล่งที่มา เหตุผล และผลกระทบ เมื่อเกิดความขัดแย้งก็สามารถแยกข้อเท็จจริงออกจากอารมณ์ และพิจารณาว่าเหตุของปัญหาคืออะไร มีทางเลือกใด และแต่ละทางเลือกจะนำไปสู่ผลอย่างไร หลักโยนิโสมนสิการจึงสามารถเชื่อมโยงกับการคิดวิเคราะห์ การแก้ปัญหา และการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลในกระบวนการศึกษาได้โดยตรง

6. อริยสัจ 4 กระบวนการเข้าใจและจัดการปัญหาชีวิตอย่างเป็นระบบ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค เป็นหลักสำคัญที่แสดงกระบวนการเข้าใจปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผล ใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงทุกขอริยสัจ เหตุแห่งทุกข์คือสมุทัย ความดับทุกข์คือนิโรธ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์คือมรรค พร้อมทั้งทรงแสดงกิจที่ต้องกระทำต่ออริยสัจแต่ละประการ คือ ทุกข์ควรกำหนดรู้ สมุทัยควรละ นิโรธควรทำให้แจ้ง และมรรคควรทำให้เจริญ (วิ.ม. (ไทย) 4/14–16/21–23) เมื่อนำมาประยุกต์กับการพัฒนาผู้เรียน อริยสัจ 4 สามารถใช้เป็น กรอบการแก้ปัญหาชีวิต ได้โดยไม่จำเป็นต้องจำกัดอยู่เฉพาะบริบททางศาสนา กล่าวคือ ทุกข์ คือการรู้และยอมรับว่าปัญหาคืออะไร เช่น ความเครียด ความกังวล หรือความขัดแย้ง สมุทัย คือการค้นหาสาเหตุและเงื่อนไขของปัญหา นิโรธ คือการมองเห็นสภาวะหรือเป้าหมายที่ปัญหาสามารถคลี่คลายได้ และ มรรค คือการกำหนดวิธีการและลงมือแก้ไขอย่างเหมาะสม กระบวนการนี้ช่วยให้ผู้เรียนไม่หลีกเลี่ยงปัญหา ไม่กล่าวโทษตนเองหรือผู้อื่นโดยปราศจากเหตุผล แต่ฝึกพิจารณาปัญหาอย่างเป็นระบบและลงมือจัดการที่เหตุปัจจัย

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมทั้ง 6 ประการมิได้แยกขาดออกจากกัน หากสามารถทำงานร่วมกันเป็นกระบวนการพัฒนาจิตใจของผู้เรียน กล่าวคือ สติ–สัมปชัญญะ ทำให้รู้เท่าทันตนเอง อัปปมาทะ ทำให้รับผิดชอบและกำกับตน ขันติ ทำให้สามารถอดทนต่อความยากลำบาก พรหมวิหาร 4 ทำให้มีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับผู้อื่น โยนิโสมนสิการ ทำให้คิดพิจารณาอย่างมีเหตุผล และ อริยสัจ 4 ทำให้สามารถเข้าใจและจัดการปัญหาอย่างเป็นระบบ เมื่อนำหลักธรรมเหล่านี้มาบูรณาการกับกระบวนการจัดการเรียนรู้ จึงสามารถเปลี่ยนพระพุทธศาสนาจากเนื้อหาที่ผู้เรียนต้องจดจำไปสู่กระบวนการฝึกฝนตนเอง เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีสติ มีความมั่นคงทางอารมณ์ มีปัญญา และสามารถดำเนินชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคมได้อย่างเหมาะสม

การประยุกต์พระพุทธศาสนาสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้

การนำพระพุทธศาสนามาประยุกต์ในการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนควรก้าวพ้นจากการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนจดจำชื่อหลักธรรม ความหมาย หรือองค์ประกอบของหลักธรรมเพียงอย่างเดียว ไปสู่การจัดประสบการณ์ที่ทำให้ผู้เรียนได้ ฝึกปฏิบัติ สังเกตตนเอง คิดพิจารณา ทดลองนำหลักธรรมไปใช้ และสะท้อนผลจากประสบการณ์ของตน แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วย

การศึกษาเรียนรู้ การลงมือปฏิบัติ และการเกิดผลจากการปฏิบัติ โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาของบุคคลอย่างสัมพันธ์กัน (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2566) ดังนั้น การประยุกต์พระพุทธศาสนาสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้สามารถดำเนินการได้ในลักษณะต่อไปนี้

1. การฝึกสติและสมาธิก่อนเริ่มการเรียนรู้ ผู้สอนสามารถจัดกิจกรรมสั้น ๆ ก่อนเริ่มบทเรียน ประมาณ 2–5 นาที เช่น การกำหนดรู้ลมหายใจ การนั่งสงบ การสังเกตความรู้สึกทางกายและอารมณ์ หรือการกำหนดรู้ว่าขณะนั้นตนเองกำลังคิดและรู้สึกอย่างไร กิจกรรมดังกล่าวมิได้มีเป้าหมายเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา แต่เป็นการเตรียมความพร้อมของจิตให้ผู้เรียนสามารถกลับมาอยู่กับปัจจุบัน ลดความฟุ้งซ่าน และพร้อมรับการเรียนรู้ ซึ่งเป็นการประยุกต์ สติ–สัมปชัญญะและสมาธิ สู่กิจกรรมในชั้นเรียนอย่างเป็นรูปธรรม งานวิจัยของณัฐสันต์ แก้วโสวัฒนะ และพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (2564) ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่มีสติเป็นฐานสำหรับนักเรียนระดับประถมศึกษาตอนปลาย โดยพบปัญหาการใช้โทรศัพท์และการขาดความสนใจในการเรียน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่ใช้หลักสติปัฏฐาน 4 เป็นฐาน ประกอบด้วยกิจกรรมเกี่ยวกับการใช้โทรศัพท์อย่างมีสติ การสร้างสมาธิ ความรับผิดชอบ การไม่กลั่นแกล้งผู้อื่น และการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธ ผลการนำไปใช้พบว่ากระบวนการดังกล่าวเหมาะสมกับบริบทของผู้เรียนและสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาการเรียนรู้ได้ ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่า การฝึกสติสามารถบูรณาการเข้าไปในกิจวัตรการเรียนรู้โดยไม่จำเป็นต้องแยกออกเป็นวิชาเฉพาะ

2. การสะท้อนคิดจากประสบการณ์ (Reflective Learning) หลังจากการเรียนรู้ ผู้สอนควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ย้อนพิจารณาประสบการณ์ของตนเอง เช่น “วันนี้ฉันได้เรียนรู้อะไร” “ขณะทำกิจกรรมฉันรู้สึกอย่างไร” “อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้ฉันรู้สึกเช่นนั้น” “ถ้าเกิดเหตุการณ์เดียวกันอีกครั้ง ฉันจะปฏิบัติอย่างไร” หรือ “หลักที่เรียนในวันนี้สัมพันธ์กับชีวิตของฉันอย่างไร” กระบวนการดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงสติ–สัมปชัญญะกับโยนิโสมนสิการ กล่าวคือ เริ่มจากการรู้เท่าทันประสบการณ์ของตนแล้วพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ ปัจจัย การกระทำ และผลที่เกิดขึ้น งานวิจัยของสวรรยา นามพรหม (2567) ซึ่งใช้การจัดการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนคิดในรายวิชาสังคมศึกษากับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พบว่า นักเรียนร้อยละ 84.44 ผ่านเกณฑ์การพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ และร้อยละ 75.56 ผ่านเกณฑ์ด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน โดยผู้วิจัยเสนอว่าการสะท้อนคิดร่วมกับการอภิปรายหรือกิจกรรมการเรียนรู้รูปแบบอื่นสามารถสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่หลากหลายขึ้นได้ ดังนั้น การสะท้อนคิดจึงเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยเปลี่ยนประสบการณ์ธรรมดาให้กลายเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับตนเองและการใช้ปัญญาพิจารณาชีวิต

3. การใช้กรณีศึกษาและสถานการณ์ปัญหาทางจริยธรรม หลักธรรมไม่ควรถูกนำเสนอเฉพาะในรูปข้อความว่า “ควรทำอะไร” หรือ “ไม่ควรทำอะไร” แต่ควรให้ผู้เรียนเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องคิดและตัดสินใจ เช่น การกลั่นแกล้งเพื่อน การใช้ข้อมูลเท็จในสื่อสังคมออนไลน์ การลอกงาน การใช้ปัญญาประดิษฐ์ในการทำงานโดยไม่รับผิดชอบ ความขัดแย้งระหว่างเพื่อน หรือการพบเห็นความไม่เป็นธรรม แล้วให้ผู้เรียนวิเคราะห์ว่า ปัญหาคืออะไร เกิดจากเหตุใด มีบุคคลใดได้รับผลกระทบ มีทางเลือกใดบ้าง และควรตัดสินใจอย่างไร กิจกรรมลักษณะนี้สามารถใช้ อริยสัจ 4 เป็นกระบวนการแก้ปัญหา ได้แก่ การกำหนดรู้ปัญหา (ทุกข์)

วิเคราะห์สาเหตุ (สมุทัย) กำหนดสภาวะหรือผลที่พึงประสงค์ (นิโรธ) และกำหนดวิธีการแก้ไข (มรรค) ร่วมกับโยนิโสมนสิการ ในการพิจารณาเหตุและผล วิธีดังกล่าวทำให้ผู้เรียนไม่ได้เพียงจำว่าอริยสัจ 4 มีองค์ประกอบอะไร แต่สามารถนำโครงสร้างการคิดดังกล่าวไปใช้กับปัญหาจริงในชีวิตได้

4. การสนทนาและอภิปรายเชิงจริยธรรม ผู้สอนสามารถจัดวงสนทนาให้ผู้เรียนแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาที่ใกล้ตัว โดยกำหนดกติกาให้รับฟังอย่างตั้งใจ ไม่รีบตัดสิน เคารพความเห็นที่แตกต่าง และสามารถอธิบายเหตุผลของตนได้ กิจกรรมนี้เป็นพื้นที่ฝึก สติ ขันติ พรหมวิหาร 4 และโยนิโสมนสิการ ไปพร้อมกัน เพราะผู้เรียนต้องรู้เท่าทันอารมณ์ของตน อดทนรับฟังความคิดเห็นที่ไม่ตรงกับตน พยายามเข้าใจมุมมองของผู้อื่น และตรวจสอบเหตุผลก่อนสรุปตัดสิน ผู้สอนจึงควรทำหน้าที่เป็นผู้ตั้งคำถามมากกว่าผู้บอกคำตอบ เช่น เพราะเหตุใดจึงคิดเช่นนั้น ถ้าเราเป็นอีกฝ่ายหนึ่งจะรู้สึกอย่างไร การตัดสินใจนี้จะส่งผลต่อใครบ้าง และมีวิธีอื่นที่ทำให้ทุกฝ่ายได้รับผลกระทบน้อยลงหรือไม่ วิธีการดังกล่าวช่วยเปลี่ยนการเรียนศีลธรรมจากการรับคำตอบสำเร็จรูปไปสู่การสร้างความสามารถในการให้เหตุผลทางจริยธรรมและความเข้าใจผู้อื่น

5. การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมจิตอาสาและการบริการสังคม การพัฒนาเมตตา กรุณา และความรับผิดชอบต่อส่วนรวมจะเกิดผลได้ชัดเจนเมื่อผู้เรียนมีโอกาสนำไปปฏิบัติจริง สถานศึกษาสามารถออกแบบกิจกรรม เช่น การช่วยเหลือผู้สูงอายุ การดูแลสิ่งแวดล้อม การช่วยเหลือเพื่อน การจัดกิจกรรมเพื่อชุมชน การแบ่งปันสิ่งของ หรือโครงการบริการสังคม โดยหลังจบกิจกรรมควรให้ผู้เรียนสะท้อนว่า ตนได้พบเห็นความทุกข์หรือความต้องการของผู้อื่นอย่างไร ตนรู้สึกอย่างไร และประสบการณ์นั้นเปลี่ยนความเข้าใจต่อตนเองหรือผู้อื่นอย่างไร พระครูวิลาศกาญจนธรรมและแม่ชีกุลภรณ์ แก้ววิลัย (2565) อธิบายว่า จิตอาสามิใช่คุณลักษณะที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน แต่ต้องอาศัยการเรียนรู้ การตระหนักรู้ และการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง โดยสามารถบูรณาการหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาการทำประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ ขณะที่การศึกษาการทำงานจิตอาสาของชุมชนวัดสระเกษ จังหวัดสงขลา พบว่าการประยุกต์หลักพุทธธรรมช่วยปรับวิธีคิด ส่งเสริมความเห็นอกเห็นใจ ความเสียสละ และการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองจนเกิดพฤติกรรมจิตอาสาอย่างต่อเนื่อง

6. การบันทึกการเรียนรู้และการประเมินตนเอง ผู้เรียนควรมีพื้นที่สำหรับบันทึกการเปลี่ยนแปลงภายในของตนเอง เช่น สมุดบันทึกสติ (Mindfulness Journal) สมุดสะท้อนการเรียนรู้ หรือแบบประเมินตนเองรายสัปดาห์ โดยอาจให้ตอบคำถามว่า “สัปดาห์นี้เหตุการณ์ใดทำให้ฉันโกรธหรือเครียด” “ฉันจัดการอารมณ์อย่างไร” “ฉันทำสิ่งใดที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น” “มีเรื่องใดที่ฉันควรปรับปรุง” และ “สัปดาห์หน้าฉันตั้งใจจะพัฒนาตนเองเรื่องใด” การบันทึกในลักษณะดังกล่าวเป็นการเชื่อม สติ–สัมปชัญญะ อัปปมาทะ และโยนิโสมนสิการ เข้ากับการประเมินเพื่อการเรียนรู้ เพราะทำให้ผู้เรียนเป็นผู้สังเกตและประเมินพัฒนาการของตนเอง งานวิจัยของพิชชานันท์ มหันตกาสี และณัฏฐภรณ์ หลาวทอง (2568) พบว่า การประเมินตนเองร่วมกับการเขียนสะท้อนคิดและข้อมูลย้อนกลับสามารถทำให้พัฒนาการด้านทักษะของนักเรียนมัธยมศึกษาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญระหว่างช่วงเวลาการประเมิน แสดงให้เห็นคุณค่าของการให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการตรวจสอบและสะท้อนการเรียนรู้ของตนเอง

7. การเชื่อมหลักธรรมกับสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวัน การประยุกต์พระพุทธศาสนาจะมีความหมายต่อผู้เรียนเมื่อสามารถเชื่อมหลักธรรมกับประสบการณ์จริง ตัวอย่างเช่น เมื่อผู้เรียนผิดหวังจากผลการเรียน สามารถนำ ขันติ มาใช้เพื่อรับมือกับความผิดหวัง และใช้ อริยสัจ 4 วิเคราะห์ว่าเกิดปัญหาจากอะไรและควรปรับปรุงอย่างไร เมื่อเกิดความขัดแย้งกับเพื่อนสามารถใช้ สติ–สัมปชัญญะ เพื่อหยุดการตอบโต้ ใช้พรหมวิหาร 4 ทำความเข้าใจอีกฝ่าย และใช้ โยนิโสมนสิการ เพื่อพิจารณาทางออก เมื่อใช้สื่อสังคมออนไลน์ผู้เรียนสามารถใช้ อัปปมาทะ กำกับพฤติกรรมและพิจารณาผลที่จะเกิดจากการสื่อสารก่อนเผยแพร่ข้อความหรือข้อมูล แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาที่มิได้สิ้นสุดอยู่ที่การรับรู้เนื้อหาแต่ดำเนินต่อไปสู่การลงมือปฏิบัติและการเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในตัวผู้เรียน โดยไตรสิกขาสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างสัมพันธ์กัน (สมเจตน์ ผิวทองงาม, 2566)

ดังนั้น การประยุกต์พระพุทธศาสนาสู่กระบวนการจัดการเรียนรู้จึงควรเปลี่ยนจุดเน้นจาก**การสอนให้รู้หลักธรรมไปสู่การจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนฝึกใช้หลักธรรม** โดยครูทำหน้าที่ออกแบบสถานการณ์และสภาพแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ **มีสติ เผชิญประสบการณ์ คิดพิจารณา ลงมือปฏิบัติ สะท้อนผล ปรับปรุงตนเอง** กระบวนการดังกล่าวทำให้หลักธรรมไม่แยกออกจากชีวิตจริง แต่กลายเป็นเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ การกำกับอารมณ์ การสร้างความสัมพันธ์ การแก้ปัญหา และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียน ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการนำพระพุทธศาสนามาใช้เพื่อพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน

บทสรุป

พระพุทธศาสนามีศักยภาพในการสนับสนุนการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะท่ามกลางบริบทที่ผู้เรียนต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมดิจิทัล การแข่งขันทางการศึกษา ความคาดหวังจากครอบครัวและสังคม ตลอดจนปัญหาด้านความเครียด ความวิตกกังวล การควบคุมอารมณ์ การเปรียบเทียบตนเองกับผู้อื่น และการขาดเป้าหมายหรือความหมายของชีวิต ปัญหาเหล่านี้สะท้อนว่า การจัดการศึกษาไม่ควรมุ่งพัฒนาผู้เรียนเฉพาะด้านความรู้และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนเท่านั้น แต่ควรครอบคลุมการพัฒนาจิตใจ คุณธรรม สติ ปัญญา และความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างสมดุล

หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาใช้สนับสนุนการพัฒนาจิตใจของผู้เรียน ได้แก่ สติ–สัมปชัญญะ อัปปมาทะ ขันติ พรหมวิหาร 4 โยนิโสมนสิการ และอริยสัจ 4 ซึ่งแต่ละหลักมีบทบาทแตกต่างกัน ตั้งแต่การช่วยให้ผู้เรียนรู้เท่าทันตนเอง กำกับอารมณ์และพฤติกรรม มีความอดทน เข้าใจและเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ตลอดจนสามารถคิดวิเคราะห์และแก้ปัญหาอย่างเป็นเหตุเป็นผล อย่างไรก็ตาม การนำพระพุทธศาสนามาใช้ในทางการศึกษาไม่ควรจำกัดอยู่ที่การสอนชื่อหรือความหมายของหลักธรรม แต่ควรเปลี่ยนหลักธรรมให้เป็นกระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ของผู้เรียน ผ่านการฝึกสติ การสะท้อนคิด การอภิปรายกรณีศึกษา การสนทนาเชิงจริยธรรม กิจกรรมจิตอาสา และการประเมินตนเอง

จากการสังเคราะห์เนื้อหา บทความได้นำเสนอ Buddhist Mind Development Model for Learners ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้น ได้แก่ รู้ตน (Aware) กำกับจิต (Regulate) คิดด้วยปัญญา (Reflect) และ

พัฒนาชีวิต (Flourish) โมเดลดังกล่าวสะท้อนกระบวนการพัฒนาผู้เรียนจากภายใน เริ่มจากการมีสติรู้เท่าทันตนเอง ไปสู่การกำกับอารมณ์และพฤติกรรม การพิจารณาปัญหาด้วยปัญญา และการนำผลจากการเรียนรู้ไปพัฒนาชีวิตและความสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างมีคุณค่า จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่ เป็นฐานของการพัฒนาคุณภาพภายในของผู้เรียน และช่วยเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับการพัฒนาชีวิตอย่างเป็นองค์รวม

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

จากการสังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาทางจิตใจของผู้เรียนในสังคมปัจจุบัน หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง และแนวทางการประยุกต์สู่กระบวนการจัดการเรียนรู้ ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์เป็น องค์ความรู้ใหม่ในรูปแบบโมเดลการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนตามแนวพระพุทธศาสนา เรียกว่า Buddhist Mind Development Model for Learners หรือ โมเดลการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนตามแนวพระพุทธศาสนา โมเดลดังกล่าวประกอบด้วย 4 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ Aware Regulate Reflect Flourish หรือในภาษาไทย คือ รู้ตน กำกับจิต คิดด้วยปัญญา พัฒนาชีวิต ทั้ง 4 ขั้นมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเป็นลำดับและเป็นวงจร โดยมีหลักพุทธธรรมรองรับแต่ละขั้น ดังนี้

ภาพที่ 1 โมเดลการพัฒนาจิตใจของผู้เรียนตามแนวพระพุทธศาสนา
ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

1. รู้ตน (Aware) เป็นขั้นเริ่มต้นของการพัฒนาจิตใจ ผู้เรียนต้องรู้เท่าทันตนเอง ทั้งความคิด อารมณ์ ความรู้สึก และพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละสถานการณ์ โดยเฉพาะเมื่อเผชิญความเครียด ความกังวล ความโกรธ ความฟุ้งซ่าน หรือแรงกดดันจากการเรียนและสังคมดิจิทัล ขั้นนี้สอดคล้องกับหลัก สติ–สัมปชัญญะ ซึ่งช่วยให้ผู้เรียน “รู้ตัว” และ “รู้ทัน” สิ่งที่เกิดขึ้นภายในตนเอง ไม่ปล่อยให้ชีวิตถูกขับเคลื่อนด้วยอารมณ์หรือสิ่งเร้าภายนอกโดยไม่รู้ตัว กล่าวได้ว่า ขั้นรู้ตนเป็นฐานสำคัญของการพัฒนาผู้เรียน เพราะหากผู้เรียนไม่รู้จักตนเอง ก็ยากที่จะพัฒนาตนเองในขั้นต่อไปได้อย่างแท้จริง หลักพุทธธรรมที่เชื่อมโยงได้แก่ สติและสัมปชัญญะ

2. กำกับจิต (Regulate) เมื่อผู้เรียนสามารถรู้เท่าทันตนเองแล้ว ขั้นต่อมาคือการควบคุมและกำกับจิตใจของตนให้มั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ ความอยาก ความกลัว หรือแรงกดดันต่าง ๆ ขั้นนี้มุ่งพัฒนาสมาธิ ความไม่ประมาท และความอดทน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถหยุด คิด ทนต่อความไม่พอใจ และเลือกตอบสนองต่อสถานการณ์อย่างเหมาะสม ขั้นกำกับจิตจึงช่วยให้ผู้เรียนมีความสามารถในการจัดการความเครียด ควบคุมอารมณ์ ลดความหุนหันพลันแล่น และสร้างวินัยภายในตนเอง ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้เรียนในศตวรรษปัจจุบัน หลักพุทธธรรมที่เชื่อมโยง ได้แก่ สมาธิ อัปปมาทะ และขันติ

3. คิดด้วยปัญญา (Reflect) ขั้นนี้เป็นการพัฒนาผู้เรียนจากการเพียงควบคุมตนไปสู่การเข้าใจปัญหาอย่างมีเหตุผล โดยอาศัยการคิดพิจารณาอย่างแยบคาย วิเคราะห์เหตุและปัจจัยของปัญหา แยกแยะข้อเท็จจริงออกจากอารมณ์ และมองเห็นแนวทางแก้ไขอย่างเหมาะสม ขั้นนี้สอดคล้องกับหลัก โยนิโสมนสิการ และ อริยสัจ 4 ซึ่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถกำหนดรู้ปัญหา สืบค้นสาเหตุ มองเห็นเป้าหมายของการแก้ไข และกำหนดแนวปฏิบัติได้อย่างเป็นระบบ ขั้นคิดด้วยปัญญาจึงทำให้ผู้เรียนไม่เพียงเผชิญปัญหาอย่างอดทนเท่านั้น แต่สามารถเรียนรู้จากปัญหา และใช้ปัญญาเป็นเครื่องนำทางชีวิต หลักพุทธธรรมที่เชื่อมโยง ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ปัญญา และอริยสัจ 4

4. พัฒนาชีวิต (Flourish) ขั้นสุดท้ายคือการนำผลจากการรู้ตน กำกับจิต และคิดด้วยปัญญา ไปสู่การพัฒนาชีวิตอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์ การเรียนรู้ และการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ผู้เรียนที่ผ่านกระบวนการนี้จะสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีสติ มีคุณธรรม มีความรับผิดชอบ มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น และมุ่งพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ขั้นนี้สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง ภาวนา หรือการพัฒนาให้เจริญงอกงาม ทั้งในด้านจิตใจ ปัญญา และการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะเมื่อเชื่อมโยงกับการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเกื้อกูล ผ่านหลัก พรหมวิหาร 4 ผู้เรียนจึงไม่ได้พัฒนาเพียงภายในตน แต่ยังส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและสังคมรอบตัวด้วย

เอกสารอ้างอิง

กรมสุขภาพจิต. (2569). *Mental Health Check-in: ตรวจสุขภาพใจออนไลน์*.https://checkin.dmh.go.th/

จิตตินันท์ บุญสถิรกุล, และคาลอส บุญสุภา. (2567). การพัฒนากรอบความคิดแบบเติบโตเพื่อเพิ่มความยืดหยุ่นทางจิตใจเมื่อเผชิญปัญหา. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*, 12(3), 1230–1240. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/271761

ณัฐสันต์ แก้วโสวัฒนะ, และพระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2564). การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่มีสติเป็นฐาน ศึกษากรณี: นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนบ้านท่าคอยนาง จังหวัดศรีษะเกษ. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 9*(3), 1015–1027. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/journal-peace/article/view/249564

พิชชานันท์ มหันตกาสี, และณัฏฐภรณ์ หลาวทอง. (2568). การพัฒนาวิธีการประเมินตนเองเพื่อพัฒนาทักษะการปฏิบัติเครื่องเป่าไทยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา: การประยุกต์ใช้แนวคิดการประเมินเป็นการเรียนรู้ด้วยการสะท้อนคิดจากการบันทึกวิดีโอเพื่อให้ข้อมูลย้อนกลับ. *วารสารการวัด ประเมินผล สถิติ และการวิจัยทางสังคมศาสตร์, 6*(1), 39–55. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/mesr/article/view/278880

พรพิมล วิญญา, มนัสนันท์ หัตถศักดิ์, และกรกฎา นักคิ้ม. (2568). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนสระบุรีวิทยาคม. *วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม*, 3(4), 486–501. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/article/view/3413

พระครูวิลาศกาญจนธรรม, และแม่ชีกุลภรณ์ แก้ววิลัย. (2565). การพัฒนาจิตอาสาตามแนวทางพระพุทธศาสนา. *วารสาร มจร กาญจนปริทรรศน์, 2*(2), 117–126. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/Kanchana-editor/article/view/254655

ภาณุมาศ อักโข, ไพรินทร์ กึกก้อง, พิมพกานต์ หารลำยอง, พิรญาณ์ ดอกจันทร์รี, ภควดี โสธรรมมงคล, ภัทรวรรณ ครองยุทธ, ภุมรินทร์ ฐานะ, และอัจฉรา คำมะทิตย์. (2567). ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อภาวะบีบคั้นทางจิตใจของวัยรุ่นไทยในสถานการณ์โควิด 19 ในระยะเตรียมการปรับเป็นโรคประจำถิ่น. *วารสารวิจัยนวัตกรรมและหลักฐานเชิงประจักษ์ทางสุขภาพ, 2*(1), 35–45. https://he03.tci-thaijo.org/index.php/PBRI/article/view/1519

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ลลิตา เลี่ยมประวัติ, และลำไย สีหามาตย์. (2567). การพัฒนาสื่อหนังสือภาพเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเรื่องการเหยียดรูปลักษณ์และความเห็นอกเห็นใจสำหรับเด็กประถมศึกษาในช่วงอายุ 10–12 ปี. *วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์, 9*(1). https://so06.tci-thaijo.org/index.php/mcjou/article/view/272618

วีรสิทธิ์ ประกอบศรี, และภาวิณี ศรีสุขวัฒนานันท์. (2564). การพัฒนาการกำกับอารมณ์ตนเองของนักเรียนออทิสติกโดยประยุกต์หลักสูตรโซน. *วารสารวิจัยและพัฒนาการศึกษาพิเศษ, 10*(2), 53–68. https://ejournals.swu.ac.th/index.php/rise/article/view/13734

วรัญญู กองชัยมงคล. (2567). ความสัมพันธ์ระหว่างความนิยมความสมบูรณ์แบบกับสุขภาวะเชิงอัตวิสัยในนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัย โดยมีความเมตตากรุณาต่อตนเองเป็นตัวแปรส่งผ่าน. *วารสารจิตวิทยาคลินิกไทย (Online), 55*(1), 14–26. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/tci-thaijclinicpsy/article/view/273322

สถาบันราชานุกูล กรมสุขภาพจิต. (2567). *แผนปฏิบัติการพัฒนาระบบและบริการสุขภาพจิตเด็กและเยาวชนอย่างบูรณาการ (พ.ศ. 2566–2570)*. กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.

สมเจตน์ ผิวทองงาม. (2566). การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา: ทฤษฎีและการนำไปประยุกต์ใช้. *วารสารสมาคมพัฒนาวิชาชีพการบริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย (สพบท.), 5*(4), 246–263. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JAPDEAT/article/view/267609

สวรรยา นามพรหม. (2567). การพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนโดยใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนคิด (Reflective Teaching) ในรายวิชาสังคมศึกษา. *Journal of Applied Education, 2*(6), 1–12. https://so16.tci-thaijo.org/index.php/JAE/article/view/1206

อิศรา รุ่งทวีชัย, ดลดาว ปูรณานนท์, และชมพูนุท ศรีจันทร์นิล. (2562). การศึกษาความหมายในชีวิตเชิงประสบการณ์ของนักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะครุศาสตร์. *มหาจุฬาวิชาการ, 6*(ฉบับพิเศษ), 85–99. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/JMA/article/view/148824

โรงพยาบาลสุรินทร์. (2567). ผลการดำเนินงาน Green Clinic โรงพยาบาลสุรินทร์: พัฒนาระบบดูแลสุขภาพจิตแบบองค์รวมในสถานศึกษา. ใน *ผลงานวิชาการ Best Practice กระทรวงสาธารณสุข*. กระทรวงสาธารณสุข.

UNICEF Thailand. (2022). *Strengthening mental health and psychosocial support systems and services for children and adolescents in East Asia and Pacific region: Thailand country report*.

UNICEF Thailand. (2024). *The costs and benefits of mental health and psychosocial support for children and adolescents in education settings in Thailand*. https://www.unicef.org/thailand/reports/benefits-investing-school-based-mental-health-support

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียน สู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES IN SCHOOL DEVELOPMENT TOWARD A MORAL ORGANIZATION

กิตติพล พุ่มไสว

Kittipol Pumsawai

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: sd.kunkrupick@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 29 September 2026

****

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

กิตติพล พุ่มไสว

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม 2) วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม และ 3) เสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คัมภีร์และเอกสารทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารสถานศึกษา องค์กรคุณธรรม และการพัฒนาผู้เรียน

ผลการศึกษาพบว่า โรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรมมิใช่เพียงสถานศึกษาที่มีกิจกรรมส่งเสริมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ต้องเป็นองค์กรที่สามารถบูรณาการคุณธรรมเข้ากับระบบบริหาร ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นแบบอย่างของครู การจัดการเรียนรู้ พฤติกรรมของนักเรียน วัฒนธรรมองค์กร และความร่วมมือกับครอบครัว วัด และชุมชน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียน ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 โดยไตรสิกขาทำหน้าที่เป็นกรอบแม่ในการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา พรหมวิหาร 4 ใช้พัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารและความเป็นครู สังคหวัตถุ 4 ใช้สร้างความร่วมมือ หิริโอตตัปปะใช้ปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 ใช้พัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบของนักเรียน ครู และบุคลากร

องค์ความรู้ที่สังเคราะห์ได้คือ B-SHIFT Model ซึ่งประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) Brahmavihāra Leadership ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4 2) Saṅgahavatthu Collaboration การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4 3) Hiri-Ottappa Consciousness การปลูกจิตสำนึกละอายและเกรงกลัวต่อความผิด 4) Iddhipāda Commitment การพัฒนาความมุ่งมั่นตามหลักอิทธิบาท 4 และ 5) Trisikkhā Development การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา โมเดลดังกล่าวสะท้อนว่าการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมต้องดำเนินการเชิงระบบ เพื่อเปลี่ยนคุณธรรมจากระดับนโยบายและกิจกรรมไปสู่ระดับวัฒนธรรมองค์กรที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา; องค์กรแห่งคุณธรรม; โรงเรียนคุณธรรม; ไตรสิกขา; B-SHIFT Model

THE APPLICATION OF BUDDHIST PRINCIPLES IN SCHOOL DEVELOPMENT TOWARD A MORAL ORGANIZATION

Kittipol Pumsawai

Abstract

This academic article aims to: 1) study the concept of schools as moral organizations; 2) analyze Buddhist principles relevant to the development of schools toward becoming moral organizations; and 3) propose guidelines for applying Buddhist principles to develop schools into moral organizations. This study employs a documentary research approach based on the Thai Tipiṭaka of Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhist scriptures and related Buddhist texts, as well as academic literature concerning educational administration, moral organizations, and learner development.

The study found that a school as a moral organization is not merely an educational institution that occasionally conducts morality-promoting activities. Rather, it is an organization that integrates morality into its administrative system, the moral leadership of school administrators, teachers as moral role models, learning management, student behavior, organizational culture, and collaboration among families, temples, and communities. The Buddhist principles suitable for school development include the Threefold Training, the Four Brahmavihāras, the Four Saṅgahavatthus, Hiri-Ottappa, and the Four Iddhipādas. The Threefold Training serves as the overarching framework for developing behavior, mind, and wisdom. The Four Brahmavihāras are applied to develop the moral leadership of administrators and the moral role of teachers. The Four Saṅgahavatthus are applied to foster cooperation. Hiri-Ottappa is applied to cultivate moral consciousness, while the Four Iddhipādas are applied to develop commitment, perseverance, and responsibility among students, teachers, and school personnel.

The body of knowledge synthesized from this study is the B-SHIFT Model, which consists of five components: 1) Brahmavihāra Leadership, referring to leadership and teacherhood based on the Four Brahmavihāras; 2) Saṅgahavatthu Collaboration, referring to cooperation-building based on the Four Saṅgahavatthus; 3) Hiri-Ottappa Consciousness, referring to the cultivation of moral shame and moral dread toward wrongdoing; 4) Iddhipāda Commitment, referring to the development of commitment based on the Four Iddhipādas; and 5) Trisikkhā Development, referring to holistic development based on the Threefold Training. This model indicates that developing a school into a moral organization requires a systematic process that transforms morality from the level of policy and activities into a sustainable organizational culture.

Keywords: Buddhist principles; moral organization; moral school; Threefold Training; B-SHIFT Model

บทนำ

โรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านความรู้ ทักษะชีวิต คุณธรรม จริยธรรม และความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ การจัดการศึกษาในศตวรรษที่ 21 จึงไม่ได้มุ่งเพียงการเพิ่มผลสัมฤทธิ์ทางวิชาการเท่านั้น แต่ยังต้องพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่มีความรับผิดชอบ มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ ตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และดำรงชีวิตบนฐานคุณธรรม องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนาได้ชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติและค่านิยมเป็นองค์ประกอบสำคัญของสมรรถนะผู้เรียน เพราะเป็นหลักยึดที่มีอิทธิพลต่อการเลือก การตัดสินใจ พฤติกรรม และการกระทำของบุคคล ทั้งในระดับตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อม (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2019) ขณะเดียวกัน องค์การยูเนสโกได้เน้นย้ำว่า การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองโลกควรพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่มีจริยธรรม ความเห็นอกเห็นใจ ความเคารพผู้อื่น และสามารถอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่างได้อย่างสันติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], n.d.) แนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า คุณธรรมมิใช่องค์ประกอบเสริมของการศึกษา หากเป็นแกนกลางของการพัฒนาผู้เรียนและการพัฒนาโรงเรียนในฐานะองค์กรทางสังคม

ในบริบทของประเทศไทย การศึกษาได้รับการกำหนดให้เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคนไทยทุกช่วงวัยให้มีศักยภาพ มีคุณภาพชีวิตที่ดี และสามารถดำรงตนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้อย่างเหมาะสม แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน โดยเชื่อมโยงความรู้ ทักษะ คุณลักษณะ และคุณธรรมจริยธรรมเข้าด้วยกัน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีคุณภาพและรับผิดชอบต่อส่วนรวม (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560) อย่างไรก็ตาม แม้สถานศึกษาจำนวนมากจะมีนโยบาย โครงการ หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมคุณธรรม เช่น กิจกรรมจิตอาสา กิจกรรมหน้าเสาธง โครงการโรงเรียนคุณธรรม หรือกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา แต่ในทางปฏิบัติการส่งเสริมคุณธรรมยังมักดำเนินการในลักษณะกิจกรรมเฉพาะช่วงเวลา มากกว่าการพัฒนาให้คุณธรรมกลายเป็นวัฒนธรรมองค์กรอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ ปัญหาสำคัญจึงมิใช่เพียงการขาดกิจกรรมคุณธรรม แต่คือการที่คุณธรรมยังไม่ถูกบูรณาการเข้ากับระบบบริหาร ภาวะผู้นำของผู้บริหาร พฤติกรรมของครู การจัดการเรียนรู้ ความสัมพันธ์ภายในโรงเรียน และการมีส่วนร่วมของครอบครัวกับชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงจำเป็นต้องมองโรงเรียนในฐานะ “ระบบชีวิตทางสังคม” ที่สมาชิกทุกฝ่ายมีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกัน กล่าวคือ ผู้บริหารมิใช่เพียงผู้กำหนดนโยบาย แต่ต้องเป็นผู้นำเชิงคุณธรรม ครูมิใช่เพียงผู้ถ่ายทอดความรู้ แต่ต้องเป็นแบบอย่างของความประพฤติ นักเรียนมิใช่เพียงผู้รับการอบรม แต่ต้องเป็นผู้เรียนรู้และฝึกฝนคุณธรรมผ่านประสบการณ์จริง ส่วนผู้ปกครอง วัด และชุมชนก็มิใช่องค์ประกอบภายนอก หากเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ช่วยหล่อหลอมพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้เรียน แนวคิดองค์กรคุณธรรมจึงมิได้เน้นเพียงการมีคำขวัญหรือการประกาศค่านิยม แต่ต้องมุ่งสร้างความสุข ความอบอุ่น ความปลอดภัย และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ร่วมกัน โดยใช้หลักความดีเป็นฐานของการบริหาร การปฏิบัติ และการพัฒนาคนในองค์กร (ศูนย์คุณธรรม, 2566)

พระพุทธศาสนาในฐานะระบบความคิดทางจริยธรรมและการพัฒนามนุษย์มีหลักธรรมจำนวนมากที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมได้อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะหลักไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 หลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา สามารถใช้เป็นกรอบใหญ่ในการพัฒนาโรงเรียนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา กล่าวคือ ศีลเป็นฐานของระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียน สมาธิเป็นฐานของสติ ความมั่นคงทางอารมณ์ และบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ ส่วนปัญญาเป็นฐานของการคิดวิเคราะห์ การรู้เท่าทันตนเอง และการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลและมีคุณธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559)

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการเรื่อง “การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม” จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความหมายและความสำคัญของโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียน ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 ตลอดจนเสนอแนวทางการประยุกต์หลักธรรมดังกล่าวให้เป็นกรอบพัฒนาโรงเรียนอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ เพื่อให้การส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษาไม่หยุดอยู่เพียงระดับกิจกรรมหรือโครงการ แต่ยกระดับไปสู่การเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่หล่อหลอมผู้บริหาร ครู นักเรียน บุคลากร และชุมชนให้ร่วมกันสร้างโรงเรียนแห่งความดี ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

แนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม

โรงเรียนในฐานะองค์กรทางการศึกษาไม่ได้มีบทบาทเพียงการจัดการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการเท่านั้น หากยังมีหน้าที่สำคัญในการหล่อหลอมผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีคุณธรรม จริยธรรม ความรับผิดชอบ และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างสันติ การพิจารณาโรงเรียนในฐานะ “องค์กรแห่งคุณธรรม” จึงต้องมองให้ลึกกว่าการมีโครงการหรือกิจกรรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ต้องมองโรงเรียนเป็นระบบความสัมพันธ์ของผู้บริหาร ครู บุคลากร นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน ที่ร่วมกันสร้างค่านิยม พฤติกรรม และวัฒนธรรมแห่งความดีให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในชีวิตประจำวันของโรงเรียน

คำว่า “องค์กรแห่งคุณธรรม” โดยสาระสำคัญ หมายถึง องค์กรที่สมาชิกมีเป้าหมายร่วมกันในการดำเนินงานบนฐานความดี ความถูกต้อง ความรับผิดชอบ และประโยชน์ต่อส่วนรวม มิใช่เพียงองค์กรที่ประกาศนโยบายด้านคุณธรรม แต่ต้องสามารถทำให้คุณธรรมปรากฏเป็นพฤติกรรมจริงในระดับบุคคล กลุ่มงาน และระบบองค์กร ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) อธิบายแนวคิดองค์กรคุณธรรมในฐานะกลไกสำคัญของการพัฒนาสังคม โดยมุ่งให้คนในองค์กรสามารถแยกแยะสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ เห็นคุณค่าของความดี และปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางศาสนา หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และวิถีวัฒนธรรมที่ดีงาม (ศูนย์คุณธรรม, 2566) ขณะที่แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 พ.ศ. 2566–2570 ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนให้มีคุณธรรม โดยยึดหลักธรรมทางศาสนา ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และ

คุณธรรมหลัก 5 ประการ ได้แก่ พอเพียง วินัย สุจริต จิตอาสา และกตัญญู เป็นฐานในการขับเคลื่อนสังคมคุณธรรม (คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ, 2566)

เมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาพิจารณาในบริบทของโรงเรียน องค์กรแห่งคุณธรรมจึงหมายถึง โรงเรียนที่สามารถบูรณาการคุณธรรมเข้ากับโครงสร้างการบริหาร การจัดการเรียนรู้ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน พฤติกรรมของครูและนักเรียน ตลอดจนความสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชนได้อย่างเป็นระบบ โรงเรียนลักษณะนี้มิได้วัดความสำเร็จจากการจัดกิจกรรมคุณธรรมจำนวนมากเท่านั้น แต่พิจารณาจากการที่คุณธรรมกลายเป็น “วัฒนธรรมองค์กร” กล่าวคือ สมาชิกในโรงเรียนมีค่านิยมร่วม มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับความดี มีระบบการทำงานที่โปร่งใส เป็นธรรม และมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ การเติบโต และการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพซึ่งกันและกัน

ในเชิงองค์การ วัฒนธรรมองค์กรมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกในองค์กรอย่างลึกซึ้ง Schein (2010) อธิบายว่า วัฒนธรรมองค์กรประกอบด้วยแบบแผนความเชื่อ ค่านิยม และสมมติฐานพื้นฐานที่สมาชิกเรียนรู้ร่วมกันและใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาและปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม ดังนั้น หากโรงเรียนต้องการเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม การส่งเสริมคุณธรรมจึงต้องก้าวจากระดับกิจกรรมไปสู่ระดับวัฒนธรรม กล่าวคือ คุณธรรมต้องไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะในวันสำคัญ กิจกรรมหน้าเสาธง หรือโครงการเฉพาะกิจ แต่ต้องปรากฏอยู่ในวิธีคิด วิธีสื่อสาร วิธีบริหาร วิธีสอน วิธีตัดสินใจ และวิธีอยู่ร่วมกันของสมาชิกทุกฝ่ายในโรงเรียน

1. องค์ประกอบของโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม

1) ภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของผู้บริหาร ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้กำหนดทิศทาง ค่านิยม และบรรยากาศของโรงเรียน หากผู้บริหารให้ความสำคัญกับคุณธรรมอย่างแท้จริง คุณธรรมจะไม่ถูกจำกัดอยู่ในกิจกรรมพิเศษ แต่จะถูกแปลงเป็นนโยบาย กติกา ระบบงาน และพฤติกรรมขององค์กร ผู้บริหารเชิงคุณธรรมต้องบริหารด้วยความโปร่งใส ยุติธรรม รับผิดชอบ เคารพศักดิ์ศรีของครูและนักเรียน และตัดสินใจโดยคำนึงถึงประโยชน์ของผู้เรียนและส่วนรวมเป็นหลัก การบริหารเช่นนี้ทำให้ครูและบุคลากรเกิดความไว้วางใจ มีแรงจูงใจในการทำงาน และพร้อมร่วมมือในการขับเคลื่อนโรงเรียนไปสู่เป้าหมายร่วมกัน

2) ครูในฐานะแบบอย่างทางคุณธรรม ครูเป็นผู้มีอิทธิพลโดยตรงต่อการเรียนรู้และการหล่อหลอมพฤติกรรมของนักเรียน การสอนคุณธรรมจึงไม่อาจเกิดจากการบรรยายหรือการบอกกล่าวเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเกิดจากการเป็นแบบอย่างของครูในชีวิตประจำวัน ทั้งด้านความรับผิดชอบ ความเมตตา ความยุติธรรม ความตรงต่อเวลา ความซื่อสัตย์ และการเคารพความแตกต่างของผู้เรียน เมื่อนักเรียนเห็นครูปฏิบัติจริง คุณธรรมจะกลายเป็นประสบการณ์ที่จับต้องได้ ไม่ใช่เพียงคำสอนเชิงนามธรรม ด้วยเหตุนี้ ครูจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้คุณธรรมเปลี่ยนจากนโยบายของโรงเรียนไปสู่พฤติกรรมของผู้เรียน

3) ผู้เรียนที่มีจิตสำนึกทางคุณธรรม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องมุ่งพัฒนานักเรียนให้มีความรู้คู่คุณธรรม กล่าวคือ นักเรียนไม่เพียงมีความสามารถทางวิชาการ แต่ต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และส่วนรวม สามารถแยกแยะถูกผิด มีวินัย ซื่อสัตย์ เคารพกติกา มีจิตอาสา และรู้จักใช้เสรีภาพอย่างมี

ความรับผิดชอบ แนวคิดการศึกษาในระดับสากลก็เน้นย้ำประเด็นนี้เช่นกัน โดย OECD (2019) เห็นว่า ทัศนคติและค่านิยมเป็นส่วนสำคัญของสมรรถนะผู้เรียน เพราะช่วยให้ผู้เรียนใช้ความรู้และทักษะไปในทิศทางที่มีจริยธรรมและรับผิดชอบ ส่วน UNESCO (2015) ระบุว่า การศึกษาควรพัฒนาผู้เรียนให้เคารพความหลากหลาย มีความรับผิดชอบทางจริยธรรม และสามารถมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาร่วมกันของสังคม แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับเป้าหมายของโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมที่ต้องการสร้างผู้เรียนให้เป็นทั้งคนเก่งและคนดีในเวลาเดียวกัน

4) ระบบบริหารและกติกาที่เป็นธรรม คุณธรรมในโรงเรียนจะเกิดขึ้นได้ยาก หากระบบบริหารขาดความโปร่งใส กติกาไม่เป็นธรรม หรือมีการเลือกปฏิบัติ การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงต้องเริ่มจากการจัดระบบภายในโรงเรียนให้เอื้อต่อความถูกต้อง เช่น การกำหนดระเบียบวินัยที่ชัดเจน การใช้กติกาอย่างเสมอภาค การประเมินผลอย่างยุติธรรม การเปิดโอกาสให้ครู นักเรียน และผู้ปกครองมีส่วนร่วม ตลอดจนการมีระบบรับฟังปัญหาและแก้ไขความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ ระบบที่เป็นธรรมจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้สมาชิกในโรงเรียน และทำให้คุณธรรมไม่เป็นเพียงเรื่องของบุคคล แต่เป็นคุณลักษณะของระบบองค์กร

5) บรรยากาศและวัฒนธรรมโรงเรียนที่เอื้อต่อความดี โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมควรเป็นพื้นที่ปลอดภัยทั้งทางกาย วาจา และใจ นักเรียนควรรู้สึกว่าตนเองได้รับการเคารพ มีคุณค่า และสามารถเรียนรู้จากความผิดพลาดได้โดยไม่ถูกตีตรา ครูควรมีพื้นที่ในการทำงานอย่างมีศักดิ์ศรี ได้รับการสนับสนุน และสามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนบุคลากรทุกฝ่ายควรรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายทางคุณธรรมของโรงเรียน บรรยากาศเช่นนี้จะช่วยลดความรุนแรง การกลั่นแกล้ง การดูหมิ่น การแบ่งแยก และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เหมาะสม พร้อมทั้งส่งเสริมให้เกิดความไว้วางใจ ความร่วมมือ และความรับผิดชอบร่วมกัน

6) การมีส่วนร่วมของบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนไม่สามารถสำเร็จได้จากโรงเรียนฝ่ายเดียว เพราะพฤติกรรมและจิตสำนึกของผู้เรียนได้รับอิทธิพลจากครอบครัว ชุมชน สื่อ และสภาพแวดล้อมทางสังคม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมจึงควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด ชุมชน องค์กรท้องถิ่น และภาคีทางสังคม เพื่อให้การปลูกฝังคุณธรรมเกิดความต่อเนื่องระหว่างชีวิตในโรงเรียนกับชีวิตนอกโรงเรียน การมีส่วนร่วมดังกล่าวยังช่วยให้โรงเรียนเข้าใจบริบทของผู้เรียนมากขึ้น และสามารถออกแบบกิจกรรมหรือมาตรการพัฒนาคุณธรรมให้สอดคล้องกับปัญหาและทุนทางสังคมของพื้นที่

จากองค์ประกอบดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า โรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรมควรมีลักษณะสำคัญอย่างน้อย 6 ประการ ได้แก่ 1) มีผู้นำที่บริหารด้วยคุณธรรม 2) มีครูและบุคลากรเป็นแบบอย่างที่ดี 3) มีนักเรียนที่ได้รับการพัฒนาจิตสำนึกทางศีลธรรม 4) มีระบบบริหารและกติกาที่โปร่งใสเป็นธรรม 5) มีวัฒนธรรมโรงเรียนที่เอื้อต่อความดี และ 6) มีเครือข่ายความร่วมมือกับครอบครัว วัด และชุมชน ลักษณะเหล่านี้สะท้อนว่าองค์กรแห่งคุณธรรมไม่ใช่ภาวะที่เกิดขึ้นจากการประกาศนโยบายเพียงอย่างเดียว แต่เป็นผลจากการจัดระบบ การสร้างวัฒนธรรม และการฝึกฝนพฤติกรรมของสมาชิกทุกฝ่ายอย่างต่อเนื่อง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโรงเรียน

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจำเป็นต้องมีฐานคิดที่สามารถอธิบายการพัฒนาคน การบริหารจัดการ ความสัมพันธ์ และวัฒนธรรมองค์กรได้อย่างเชื่อมโยงกัน หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นระบบความคิดที่มุ่งพัฒนามนุษย์ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา จึงสามารถนำมาใช้เป็นกรอบในการพัฒนาโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะหลักไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 ซึ่งมีบทบาทแตกต่างกันแต่เกื้อหนุนกัน กล่าวคือ ไตรสิกขาเป็นกรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบ พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมสำหรับพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารและความเป็นครู สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือ หิริโอตตัปปะเป็นหลักธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมเพื่อพัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบของนักเรียน ครู และบุคลากรในโรงเรียน

1. ไตรสิกขา กรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งระบบ

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นกระบวนการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ ประกอบด้วย อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ในปฐมสิกขัตตยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสิกขา 3 ประการ ได้แก่ 1) อธิสีลสิกขา 2) อธิจิตตสิกขา และ 3) อธิปัญญาสิกขา โดยอธิสีลสิกขาเป็นการศึกษาในศีล อธิจิตตสิกขาเป็นการศึกษาในจิต และอธิปัญญาสิกขาเป็นการศึกษาในปัญญา (องฺ.ติก. (ไทย) 20/90/318) หลักไตรสิกขาจึงมิใช่เพียงหลักปฏิบัติสำหรับบุคคลในทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นกรอบการพัฒนามนุษย์ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับองค์กรทางการศึกษาได้อย่างกว้างขวาง

เมื่อพิจารณาในบริบทของโรงเรียน อธิสีลสิกขาหรือศีลสามารถใช้เป็นฐานของการพัฒนาพฤติกรรม วินัย ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนกัน โรงเรียนที่มุ่งสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมต้องมีระบบกติกาที่ชัดเจน เป็นธรรม และใช้ได้จริง ไม่ใช่กฎที่มีไว้เพียงควบคุมหรือทำโทษ แต่ต้องเป็นกติกาที่ช่วยฝึกให้นักเรียน ครู และบุคลากรรู้จักเคารพสิทธิของผู้อื่น รับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่ทุจริต ไม่ใช้ความรุนแรง และไม่ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของกันและกัน ศีลในบริบทของโรงเรียนจึงมิได้หมายถึงข้อห้ามทางศาสนาอย่างแคบ แต่หมายถึงระเบียบแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณธรรม

อธิจิตตสิกขาหรือสมาธิสามารถใช้เป็นฐานของการพัฒนาจิตใจ สติ ความอดทน ความมั่นคงทางอารมณ์ และบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ โรงเรียนจำนวนมากประสบปัญหาความเครียด ความกดดัน การแข่งขัน ความขัดแย้ง การกลั่นแกล้ง และการใช้ความรุนแรงทั้งทางกาย วาจา และสื่อออนไลน์ การพัฒนาจิตใจตามแนวอธิจิตตสิกขาจึงมีความสำคัญต่อการสร้างโรงเรียนที่ปลอดภัย อบอุ่น และเอื้อต่อการเรียนรู้ การฝึกสติ การรู้เท่าทันอารมณ์ การฟังอย่างลึกซึ้ง และการจัดกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เรียนมีสมาธิในการเรียนรู้ ล้วนเป็นกระบวนการที่ทำให้สมาธิถูกประยุกต์สู่ชีวิตจริงในโรงเรียน

ส่วนอธิปัญญาสิกขาหรือปัญญาเป็นฐานของการพัฒนาความเข้าใจ ความคิดเชิงเหตุผล การรู้เท่าทันตนเอง และการตัดสินใจบนฐานคุณธรรม โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมไม่ควรปลูกฝังให้นักเรียนทำดีเพียงเพราะกลัวโทษหรือทำตามคำสั่งเท่านั้น แต่ต้องทำให้นักเรียนเข้าใจเหตุผลของความดี เห็นผลของการกระทำ

และสามารถพิจารณาว่าสิ่งใดควรทำหรือไม่ควรทำด้วยตนเอง ปัญญาจึงเป็นองค์ประกอบที่ทำให้คุณธรรมไม่หยุดอยู่ที่การเชื่อฟัง แต่ยกระดับเป็นความเข้าใจและจิตสำนึกภายใน

2. พรหมวิหาร 4 หลักธรรมสำหรับผู้บริหารและครู

พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อผู้มีบทบาทในการดูแล ปกครอง อบรม สั่งสอน และพัฒนาผู้อื่น ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี มีการกล่าวถึงพรหมวิหารฌาน 4 โดยเชื่อมโยงกับเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในฐานะสภาวธรรมที่เป็นกุศล (อภิ.สง. (ไทย) 34/190/69–70) พรหมวิหารจึงเป็นหลักธรรมที่พัฒนาจิตให้มีความประเสริฐ กว้างขวาง และเกื้อกูลต่อผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับบทบาทของผู้บริหารและครูในโรงเรียน

เมตตา หมายถึง ความปรารถนาดี ต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข ในบริบทของโรงเรียน เมตตาเป็นฐานของภาวะผู้นำและความเป็นครู เพราะทำให้ผู้บริหารและครูมองนักเรียนในฐานะมนุษย์ที่มีศักยภาพในการพัฒนา ไม่ใช่มองนักเรียนเพียงในฐานะผู้ถูกควบคุมหรือผู้สร้างปัญหา ผู้บริหารที่มีเมตตาย่อมบริหารโดยคำนึงถึงประโยชน์ของครู นักเรียน และชุมชน ส่วนครูที่มีเมตตาย่อมสอนด้วยความเข้าใจ เอาใจใส่ และปรารถนาดีต่อศิษย์ แม้นักเรียนจะมีความแตกต่างทางสติปัญญา พฤติกรรม ครอบครัว หรือฐานะทางสังคมก็ตาม

กรุณา หมายถึง ความสงสารและความต้องการช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ในโรงเรียน กรุณาทำให้ผู้บริหารและครูไม่เพิกเฉยต่อปัญหาของนักเรียน เช่น ปัญหาการเรียน ปัญหาพฤติกรรม ปัญหาครอบครัว ความยากจน ความรุนแรง หรือภาวะเปราะบางทางจิตใจ ครูที่มีกรุณาจะไม่ตัดสินนักเรียนจากความผิดพลาดเพียงครั้งเดียว แต่พยายามเข้าใจเหตุปัจจัยที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม และออกแบบการช่วยเหลือที่เหมาะสม กรุณาจึงเป็นฐานของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน การแนะแนว การให้คำปรึกษา และการสร้างพื้นที่ปลอดภัยในโรงเรียน

มุทิตา หมายถึง ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีหรือประสบความสำเร็จ ในบริบทของโรงเรียน มุทิตาช่วยลดบรรยากาศแห่งการแข่งขันที่ไม่สร้างสรรค์และส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งการชื่นชม นักเรียน ครู และบุคลากรควรได้รับการยอมรับในความพยายามและความก้าวหน้าของตน ไม่ใช่เฉพาะผู้ที่ได้คะแนนสูงหรือได้รับรางวัลเท่านั้น ผู้บริหารที่มีมุทิตาย่อมส่งเสริมความก้าวหน้าของครูอย่างจริงใจ ครูที่มีมุทิตาย่อมยินดีกับความสำเร็จของนักเรียนและเพื่อนร่วมงานโดยไม่ริษยา ไม่กดทับศักยภาพของผู้อื่น และไม่เปรียบเทียบอย่างทำลายคุณค่าในตนเองของผู้เรียน

อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลางด้วยปัญญา ไม่เอนเอียงด้วยความรัก ความชัง ความกลัว หรือความหลง ในโรงเรียน อุเบกขาเป็นหลักสำคัญของความยุติธรรม ผู้บริหารต้องใช้หลักอุเบกขาในการตัดสินใจด้านบุคลากร งบประมาณ การประเมินผล และการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ส่วนครูต้องใช้อุเบกขาในการดูแลนักเรียนอย่างเสมอภาค ไม่ลำเอียงเพราะความชอบส่วนตัว ฐานะ ผลการเรียน หรือความใกล้ชิดกับผู้ปกครอง อุเบกขาจึงไม่ใช่ความเฉยเมย แต่เป็นความเที่ยงธรรมที่ตั้งอยู่บนปัญญาและความรับผิดชอบ

กล่าวได้ว่า พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ช่วยยกระดับผู้บริหารและครูจากผู้ใช้อำนาจไปสู่ผู้นำและผู้หล่อหลอมคุณธรรม เมตตาทำให้เกิดความปรารถนาดี กรุณาทำให้เกิดการช่วยเหลือ มุทิตาทำให้เกิดการ

ชื่นชมและส่งเสริมศักยภาพ ส่วนอุเบกขาทำให้เกิดความยุติธรรม เมื่อผู้บริหารและครูมีพรหมวิหารเป็นฐาน โรงเรียนย่อมมีบรรยากาศแห่งความอบอุ่น ไว้วางใจ และเป็นธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญขององค์กรแห่งคุณธรรม

3. สังคหวัตถุ 4 หลักธรรมเพื่อสร้างความร่วมมือ

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการยึดเหนี่ยว สงเคราะห์ และสร้างความสัมพันธ์อันดีในสังคม ประกอบด้วย ทาน เปยยวัชชะ อัตถจริยา และสมานัตตตา ในสังคหสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สังคหวัตถุ 4 ประการ ได้แก่ ทาน เปยยวัชชะ อัตถจริยา และสมานัตตตา เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว และธรรมเหล่านี้ช่วยอุ้มชูโลกไว้ได้ (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/32/50–51) หลักธรรมนี้จึงเหมาะสมต่อการพัฒนาโรงเรียนในมิติความร่วมมือ เพราะโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมไม่สามารถเกิดขึ้นจากผู้บริหารหรือครูฝ่ายเดียว แต่ต้องอาศัยพลังร่วมของนักเรียน ผู้ปกครอง วัด ชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง

ทาน หมายถึง การให้ การแบ่งปัน และการเสียสละเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ในบริบทของโรงเรียน ทานไม่ได้จำกัดเฉพาะการให้วัตถุสิ่งของ แต่รวมถึงการให้ความรู้ เวลา โอกาส คำแนะนำ การสนับสนุน และความเอื้อเฟื้อระหว่างกัน ผู้บริหารให้โอกาสครูพัฒนาศักยภาพ ครูให้ความรู้และความเอาใจใส่นักเรียน นักเรียนช่วยเหลือเพื่อน ผู้ปกครองสนับสนุนกิจกรรมโรงเรียน และชุมชนร่วมแบ่งปันทรัพยากรเพื่อพัฒนาการศึกษา การประยุกต์ทานจึงช่วยสร้างวัฒนธรรมแห่งการเกื้อกูลและลดความเป็นปัจเจกที่แยกขาดจากส่วนรวม

เปยยวัชชะ หมายถึง วาจาเป็นที่รักหรือการสื่อสารที่สุภาพ เหมาะสม และสร้างสรรค์ โรงเรียนเป็นพื้นที่ที่มีการสื่อสารตลอดเวลา ทั้งระหว่างผู้บริหารกับครู ครูกับนักเรียน โรงเรียนกับผู้ปกครอง และนักเรียนกับนักเรียน หากการสื่อสารขาดความเคารพ ย่อมนำไปสู่ความเข้าใจผิด ความขัดแย้ง และบรรยากาศที่ไม่ปลอดภัย เปยยวัชชะจึงเป็นหลักสำคัญในการสร้างวัฒนธรรมการพูดที่ไม่ทำร้ายกัน การตักเตือนอย่างสร้างสรรค์ การรับฟังความคิดเห็น และการสื่อสารเพื่อแก้ปัญหา ไม่ใช่สื่อสารเพื่อเอาชนะหรือกล่าวโทษ

อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์หรือการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและส่วนรวม ในโรงเรียน อัตถจริยาสามารถแสดงออกผ่านกิจกรรมจิตอาสา การช่วยเหลือเพื่อน การทำงานเพื่อส่วนรวม การดูแลสภาพแวดล้อมโรงเรียน การร่วมแก้ปัญหาชุมชน และการจัดการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับความรับผิดชอบต่อสังคม หลักอัตถจริยาทำให้คุณธรรมไม่ใช่เพียงความรู้หรือคำสอน แต่กลายเป็นการลงมือทำประโยชน์จริง

สมานัตตตา หมายถึง การวางตนเสมอต้นเสมอปลายและเหมาะสมกับฐานะหน้าที่ ในโรงเรียน สมานัตตตาช่วยสร้างความไว้วางใจ เพราะสมาชิกในองค์กรเห็นว่าผู้บริหาร ครู และบุคลากรปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอ ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ใช้มาตรฐานสองชั้น และไม่เปลี่ยนท่าทีตามผลประโยชน์เฉพาะหน้า ผู้บริหารที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่ไว้วางใจของครู ครูที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่เชื่อถือของนักเรียน และโรงเรียนที่มีสมานัตตตาย่อมเป็นที่ยอมรับของผู้ปกครองและชุมชน

4. หิริโอตตัปปะ หลักธรรมเพื่อปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรม

หิริโอตตัปปะเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรมจากภายใน ในจริยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมฝ่ายขาว 2 ประการย่อมคุ้มครองโลก ได้แก่ หิริและโอตตัปปะ หากธรรม 2 ประการนี้ไม่คุ้มครองโลก ชาวโลกย่อมไม่รู้จักความเหมาะสมทางความสัมพันธ์และความประพฤติ แต่เพราะธรรมฝ่ายขาว 2 ประการนี้คุ้มครองโลก จึงทำให้มนุษย์ดำรงอยู่ในกรอบแห่งความถูกต้องเหมาะสม (องฺ.ทุก. (ไทย) 20/9/63) ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า หิริโอตตัปปะเป็นหลักธรรมระดับรากฐานของสังคม เพราะทำหน้าที่ยับยั้งความชั่วและคุ้มครองความสัมพันธ์ของมนุษย์

หิริ หมายถึง ความละอายต่อความผิด เป็นจิตสำนึกภายในที่ทำให้บุคคลไม่กล้าทำสิ่งไม่ดี เพราะเคารพคุณค่าความเป็นมนุษย์ของตนเอง ส่วนโอตตัปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อผลของการกระทำผิด เป็นการตระหนักว่าการกระทำของตนย่อมมีผลกระทบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม หิริและโอตตัปปะจึงทำงานร่วมกัน กล่าวคือ หิริเป็นแรงยับยั้งจากภายในบนฐานความละอายแก่ใจ ส่วนโอตตัปปะเป็นแรงยับยั้งจากการเห็นโทษและผลกระทบของความผิด

ในบริบทของโรงเรียน หิริโอตตัปปะมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะการสร้างองค์กรแห่งคุณธรรมไม่สามารถอาศัยกฎระเบียบภายนอกเพียงอย่างเดียวได้ หากนักเรียนหรือบุคลากรทำดีเฉพาะเมื่อมีคนตรวจสอบ แต่เมื่อไม่มีผู้ควบคุมกลับละเมิดกติกา แสดงว่าคุณธรรมยังไม่กลายเป็นจิตสำนึกภายใน โรงเรียนจึงควรปลูกฝังหิริโอตตัปปะผ่านการเรียนรู้ที่ทำให้นักเรียนเข้าใจผลของการกระทำ เช่น การสะท้อนคิดหลังทำกิจกรรม การอภิปรายกรณีศึกษา การเรียนรู้จากสถานการณ์จริง การให้ผู้เรียนรับผิดชอบต่อผลของพฤติกรรมของตน และการสร้างบรรยากาศที่ไม่ยอมรับการทุจริต การกลั่นแกล้ง การโกหก การลอกงาน และการใช้ความรุนแรง

5. อิทธิบาท 4 หลักธรรมเพื่อพัฒนาความมุ่งมั่นและความรับผิดชอบ

อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการกระทำ ประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในสุทธิกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอิทธิบาท 4 ประการ ได้แก่ การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สำ.ม. (ไทย) 19/836/415) หลักธรรมนี้แสดงให้เห็นว่า ความสำเร็จไม่ได้เกิดจากความปรารถนาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องประกอบด้วยความพอใจ ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาตรวจสอบอย่างต่อเนื่อง

ฉันทะ หมายถึง ความพอใจ ความรัก หรือความเต็มใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในโรงเรียน ฉันทะเป็นฐานของแรงจูงใจในการเรียนรู้และการทำงาน นักเรียนที่มีฉันทะย่อมเรียนรู้ด้วยความสนใจ ไม่ใช่เพียงเรียนเพื่อสอบ ครูที่มีฉันทะย่อมสอนด้วยใจรัก ไม่ใช่ทำหน้าที่ไปวัน ๆ และบุคลากรที่มีฉันทะย่อมเห็นคุณค่าของงานที่ตนรับผิดชอบ การพัฒนาองค์กรแห่งคุณธรรมจึงต้องสร้างเงื่อนไขให้สมาชิกในโรงเรียนเห็นความหมายของการเรียน การสอน และการทำงานเพื่อส่วนรวม

วิริยะ หมายถึง ความเพียรพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ในบริบทของโรงเรียน วิริยะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาผลสัมฤทธิ์ การแก้ปัญหา และการปรับปรุงตนเอง นักเรียนต้องได้รับการฝึกให้มีความพยายามอย่างเหมาะสม ไม่ยอมแพ้ง่าย ครูต้องมีความเพียรในการพัฒนาวิธีสอนและดูแลผู้เรียน ส่วนผู้บริหาร

ต้องมีความเพียรในการขับเคลื่อนนโยบายคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่หยุดเพียงการจัดโครงการระยะสั้น วิริยะจึงทำให้คุณธรรมมีพลังในการปฏิบัติ ไม่กลายเป็นเพียงอุดมคติ

จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่ ความตั้งใจ และการใส่ใจต่อสิ่งที่ทำ ในโรงเรียน จิตตะเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบและความละเอียดรอบคอบ นักเรียนที่มีจิตตะย่อมเอาใจใส่การเรียน งานที่ได้รับมอบหมาย และความสัมพันธ์กับผู้อื่น ครูที่มีจิตตะย่อมใส่ใจคุณภาพการสอน ความก้าวหน้าของผู้เรียน และปัญหาเฉพาะบุคคล ส่วนผู้บริหารที่มีจิตตะย่อมติดตามงานอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยให้นโยบายคุณธรรมเป็นเพียงเอกสารหรือคำประกาศ

วิมังสา หมายถึง การพิจารณาไตร่ตรอง ตรวจสอบ และปรับปรุง ในบริบทของโรงเรียน วิมังสาเป็นฐานของการประเมินและพัฒนาคุณภาพอย่างมีเหตุผล โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องกล้าทบทวนตนเองว่ากิจกรรมที่ทำอยู่ก่อให้เกิดคุณธรรมจริงหรือไม่ นักเรียนมีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ครูเป็นแบบอย่างเพียงพอหรือไม่ ระบบกติกาเป็นธรรมหรือไม่ และความร่วมมือกับชุมชนมีผลต่อการพัฒนาผู้เรียนอย่างไร วิมังสาจึงทำให้การพัฒนาโรงเรียนไม่หยุดอยู่กับความเชื่อหรือความเคยชิน แต่มีการตรวจสอบและปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง

6. ความสัมพันธ์ของหลักธรรมทั้ง 5 ชุดในการพัฒนาโรงเรียนสู่องค์กรแห่งคุณธรรม

แม้หลักธรรมทั้ง 5 ชุด ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 จะมีเนื้อหาและจุดเน้นแตกต่างกัน แต่เมื่อนำมาประยุกต์กับการพัฒนาโรงเรียน สามารถจัดวางเป็นระบบได้อย่างสอดคล้องกัน ไตรสิกขาทำหน้าที่เป็นกรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา พรหมวิหาร 4 ทำหน้าที่พัฒนาผู้บริหารและครูให้เป็นต้นแบบทางคุณธรรม สังคหวัตถุ 4 ทำหน้าที่สร้างความร่วมมือและความสัมพันธ์อันดีระหว่างสมาชิกในโรงเรียนกับชุมชน หิริโอตตัปปะทำหน้าที่ปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรมจากภายใน และอิทธิบาท 4 ทำหน้าที่เสริมสร้างความมุ่งมั่น ความเพียร และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

หากพิจารณาเชิงระบบ โรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมจะเกิดขึ้นได้เมื่อหลักธรรมเหล่านี้ทำงานประสานกัน กล่าวคือ โรงเรียนต้องมีกรอบพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขา มีผู้นำและครูที่ปฏิบัติต่อผู้เรียนด้วยพรหมวิหาร มีความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนตามหลักสังคหวัตถุ มีการปลูกจิตสำนึกความละอายและเกรงกลัวต่อความผิดตามหลักหิริโอตตัปปะ และมีการพัฒนาความมุ่งมั่นในการเรียนและการทำงานตามหลักอิทธิบาท 4 เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกัน โรงเรียนจะสามารถเปลี่ยนคุณธรรมจากระดับนโยบายหรือกิจกรรมไปสู่ระดับวัฒนธรรมองค์กรได้

การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

การพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมควรดำเนินการในลักษณะองค์รวม ไม่จำกัดเฉพาะการจัดกิจกรรมทางศาสนาหรือการอบรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่ควรเชื่อมโยงคุณธรรมเข้ากับระบบ

บริหาร การจัดการเรียนรู้ การพัฒนาบุคลากร พฤติกรรมของสมาชิก วัฒนธรรมองค์กร และการมีส่วนร่วมของชุมชน แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักไตรสิกขาที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างครอบคลุมทั้งด้านพฤติกรรมหรือศีล ด้านจิตใจหรือสมาธิ และด้านปัญญา (Musika, 2024) อีกทั้งงานด้านการศึกษาพุทธยังชี้ให้เห็นว่า การประยุกต์ไตรสิกขากับกระบวนการจัดการเรียนรู้สามารถสนับสนุนการพัฒนาผู้เรียนทั้งด้านความรู้ คุณธรรม และทักษะชีวิตได้อย่างเป็นระบบ (พระอนุพงศ์ ยมพ้วย และคณะ, 2567)

ในบริบทของโรงเรียน สามารถนำหลัก พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ อิทธิบาท 4 และไตรสิกขา มาประยุกต์อย่างเชื่อมโยงกัน โดยใช้ไตรสิกขาเป็นกรอบการพัฒนามนุษย์ พรหมวิหาร 4 เป็นฐานของภาวะผู้นำและความสัมพันธ์ สังคหวัตถุ 4 เป็นฐานของการสร้างความร่วมมือ หิริโอตตัปปะเป็นฐานของจิตสำนึกทางศีลธรรม และอิทธิบาท 4 เป็นฐานของความมุ่งมั่นและความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

1. การพัฒนาภาวะผู้นำเชิงคุณธรรมของผู้บริหาร

ผู้บริหารสถานศึกษามีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทาง นโยบาย วัฒนธรรม และแบบแผนพฤติกรรมของสมาชิกในโรงเรียน การพัฒนาโรงเรียนให้เป็นองค์กรแห่งคุณธรรมจึงควรเริ่มต้นจากภาวะผู้นำที่สามารถเชื่อมโยงคุณธรรมเข้ากับกระบวนการบริหาร มิใช่มองคุณธรรมเป็นเพียงกิจกรรมเสริม หลัก พรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา สามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาภาวะผู้นำที่คำนึงถึงมนุษย์ ความเป็นธรรม และประโยชน์ส่วนรวม งานวิจัยของนันทพร ทองเชื้อ และคณะ (2564) พบว่า การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำมาเชื่อมโยงกับการบริหารงานในโรงเรียนได้ในระดับสูง โดยครอบคลุมเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ขณะที่การศึกษาในบริบทโรงเรียนกลุ่มเพชรบัวงามเสนอแนวทางสำคัญ ได้แก่ การที่ผู้บริหารเป็นแบบอย่างด้านเมตตา เปิดโอกาสให้ครูมีส่วนร่วม และใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจอย่างเป็นกลาง (พระครูปลัดธนวัฒน์ ฐานวุฑฺโฒ และคณะ, 2569)

ในทางปฏิบัติ เมตตา สะท้อนผ่านการบริหารด้วยความปรารถนาดี การรับฟัง และการคำนึงถึงศักยภาพของครูและนักเรียน กรุณา เป็นฐานของการช่วยเหลือผู้ที่ประสบปัญหา เช่น นักเรียนที่มีปัญหาครอบครัว ครูที่มีภาระงานสูง หรือบุคลากรที่ต้องการการสนับสนุน มุทิตา ช่วยสร้างวัฒนธรรมการชื่นชมความดีและความสำเร็จของสมาชิก ส่วน อุเบกขา ช่วยให้ผู้บริหารตัดสินใจโดยยึดเหตุผล หลักเกณฑ์ และความเป็นธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ ดังนั้น การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 จึงมีศักยภาพในการพัฒนาวัฒนธรรมองค์กรที่ตั้งอยู่บนความไว้วางใจ การรับฟัง ความเสมอภาค และความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญขององค์กรแห่งคุณธรรม (ประภานิช สิทธิ์มาก และคณะ, 2568)

2. การพัฒนาครูให้เป็นแบบอย่างทางคุณธรรม

ครูมีบทบาทโดยตรงต่อกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียน นักเรียนมิได้เรียนรู้คุณธรรมจากเนื้อหาในตำราเพียงอย่างเดียว แต่ยังเรียนรู้ผ่านแบบอย่างของครู ทั้งการใช้ภาษา การปฏิบัติต่อผู้อื่น การแก้ปัญหา การควบคุมอารมณ์ และความยุติธรรมในการปฏิบัติต่อนักเรียน ดังนั้น การพัฒนาครูให้เป็นแบบอย่างทางคุณธรรมจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของการสร้างโรงเรียนคุณธรรม หลักพรหมวิหาร 4 สามารถนำมาใช้กับบทบาทของครู โดย **เมตตา** ทำให้ครูปรารถนาให้นักเรียนพัฒนาโดยไม่เลือกปฏิบัติ

กรุณา ทำให้ครูพร้อมช่วยเหลือนักเรียนที่ประสบปัญหา **มุทิตา** ทำให้ครูสามารถชื่นชมความสำเร็จและความก้าวหน้าของผู้เรียนอย่างจริงใจ และ **อุเบกขา** ช่วยให้การประเมินผลและการปฏิบัติต่อนักเรียนตั้งอยู่บนหลักความเสมอภาคและเหตุผล

ในขณะเดียวกัน หลัก **ไตรสิกขา** สามารถใช้เป็นกรอบในการพัฒนาครูทั้งสามมิติ คือ ศีลช่วยกำกับพฤติกรรมและจริยธรรมวิชาชีพ สมาธิช่วยเสริมความมีสติ ความตั้งมั่น และการจัดการอารมณ์ ส่วนปัญญาช่วยพัฒนาความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ และพัฒนาการจัดการเรียนรู้ Musika (2024) เสนอว่าไตรสิกขาสามารถประยุกต์กับการพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาเพื่อให้สามารถปรับตัวและพัฒนาผู้เรียนภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ นอกจากนี้ แนวทางวินัยเชิงบวกยังสนับสนุนให้ครูสร้างพฤติกรรมที่เหมาะสมผ่านความสัมพันธ์ การกำหนดความคาดหวังที่ชัดเจน ความรับผิดชอบ และการฝึกควบคุมตนเอง มากกว่าการใช้ความกลัวหรือความรุนแรงเป็นเครื่องมือควบคุมผู้เรียน (UNICEF Thailand, 2021)

3. การปลูกฝังจิตสำนึกทางศีลธรรมแก่นักเรียน

การพัฒนาคุณธรรมของนักเรียนควรมุ่งให้เกิดการควบคุมตนเองและจิตสำนึกภายใน มากกว่าการปฏิบัติตามกฎเพราะกลัวการลงโทษ หลัก **หิริและโอตตัปปะ** จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาจริยธรรมของผู้เรียน ในพระไตรปิฎกจัดหิริและโอตตัปปะเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก กล่าวคือ หิริเป็นความละอายต่อการกระทำความชั่ว ส่วนโอตตัปปะเป็นความเกรงกลัวต่อความชั่วและผลของการกระทำ

เมื่อนำมาประยุกต์ในโรงเรียน หิริโอตตัปปะควรได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการที่เปิดโอกาสให้นักเรียนคิด วิเคราะห์ และสะท้อนผลของการกระทำ เช่น กรณีการกลั่นแกล้ง การทุจริต การลอกงาน การใช้ถ้อยคำรุนแรง การทำลายทรัพย์สินส่วนรวม หรือการใช้สื่อออนไลน์โดยขาดความรับผิดชอบ การตั้งคำถามให้นักเรียนพิจารณาว่าการกระทำนั้นส่งผลต่อตนเอง บุคคลอื่น และส่วนรวมอย่างไร จะช่วยให้หลักศีลธรรมเปลี่ยนจากข้อห้ามภายนอกไปสู่เหตุผลภายใน

แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับหลักวินัยเชิงบวกที่มุ่งสร้างความรับผิดชอบ ความเห็นอกเห็นใจ ความร่วมมือ และการควบคุมตนเอง มากกว่าการใช้การลงโทษเป็นเครื่องมือหลัก (UNICEF Thailand, 2015, 2021) โรงเรียนจึงควรใช้กิจกรรมสะท้อนคิด การสนทนาหลังทำกิจกรรม การยอมรับผิด การแก้ไขผลกระทบและการฟื้นฟูความสัมพันธ์ เพื่อให้นักเรียนเรียนรู้ความรับผิดชอบจากประสบการณ์จริง

4. การสร้างวัฒนธรรมความร่วมมือในโรงเรียน

องค์กรแห่งคุณธรรมต้องอาศัยความร่วมมือของผู้บริหาร ครู นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมที่มุ่งยึดเหนี่ยวบุคคลและสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ โดยมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค และอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ในบริบทโรงเรียน ทาน สามารถขยายความหมายจากการให้วัตถุไปสู่การแบ่งปันความรู้ เวลา โอกาส และความช่วยเหลือ ปิยวาจา สามารถพัฒนาเป็นวัฒนธรรมการสื่อสารที่สุภาพ เคารพกัน และใช้ภาษาเพื่อแก้ปัญหา อัตถจริยา เชื่อมโยงกับการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม เช่น จิตอาสา การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และการบริการชุมชน ส่วน สมานัตตตา ช่วยส่งเสริมความเสมอภาค การมีส่วนร่วม และการปฏิบัติต่อสมาชิกอย่าง

สม่ำเสมอ ยศภัทร เกลี้ยงกลม และพระครูวุฒิชัยการโกศล (2569) วิเคราะห์ว่าสังคหวัตถุ 4 สามารถประยุกต์กับการบริหารทรัพยากรบุคคลในสถานศึกษา โดยช่วยสร้างความสัมพันธ์ ความร่วมมือ และความผูกพันภายในองค์กร ซึ่งสนับสนุนแนวคิดที่ว่าโรงเรียนองค์กรแห่งคุณธรรมต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่สมาชิกช่วยเหลือ สื่อสาร และรับผิดชอบต่อส่วนรวมร่วมกัน

5. การพัฒนาความมุ่งมั่นและความรับผิดชอบตามหลักอิทธิบาท 4

การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมมิได้หมายถึงเพียงการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม แต่ควรส่งเสริมให้สมาชิกมีความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเองและปฏิบัติหน้าที่อย่างรับผิดชอบ หลัก อิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา เป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์กับการสร้างความสำเร็จในการปฏิบัติงาน

ฉันทะ สามารถประยุกต์เป็นการสร้างความรักและเห็นคุณค่าของงาน วิริยะ เป็นความเพียรและความสามารถในการทำงานต่อเนื่องแม้เผชิญอุปสรรค จิตตะ เป็นความเอาใจใส่และรับผิดชอบต่อสิ่งที่ทำ และวิมังสา เป็นการตรวจสอบ วิเคราะห์ และปรับปรุงการทำงานด้วยเหตุผล การศึกษาของธนพงษ์ เขมาคม และคณะ (2567) พบความสัมพันธ์ระหว่างการประยุกต์หลักอิทธิบาท 4 กับคุณภาพงานวิชาการของสถานศึกษา ขณะที่ Promsaro (2024) เสนอว่าอิทธิบาท 4 สามารถประยุกต์กับการบริหารสถานศึกษาเพื่อพัฒนาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้เรียน ทั้งด้านความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นในการทำงาน การใฝ่เรียนรู้ และจิตสาธารณะ ด้วยเหตุนี้ โรงเรียนจึงสามารถนำอิทธิบาท 4 มาเป็นหลักในการพัฒนาทั้งนักเรียน ครู และบุคลากร โดยสร้างระบบที่ทำให้สมาชิกเห็นคุณค่าของงาน มีความเพียร เอาใจใส่ต่อหน้าที่ และประเมินปรับปรุงตนเองอย่างต่อเนื่อง

6. การบูรณาการไตรสิกขาในการบริหารและการจัดการเรียนรู้

หลัก ไตรสิกขา ได้แก่ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เป็นระบบพัฒนามนุษย์ที่ครอบคลุมมิติด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (องฺ.ติก. (ไทย) 20/90/318–319) จึงสามารถนำมาเป็นกรอบหลักในการบูรณาการหลักธรรมอื่นเข้าสู่ระบบโรงเรียน

ในระดับ ศีล โรงเรียนควรพัฒนากติกาและระบบวินัยที่เป็นธรรม ส่งเสริมความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ และการไม่เบียดเบียน เช่น การป้องกันการกลั่นแกล้ง ความซื่อสัตย์ทางวิชาการ และวินัยเชิงบวก ในระดับ สมาธิ ควรสร้างสภาพแวดล้อมที่สนับสนุนสติ ความสงบ การจัดการอารมณ์ และความพร้อมในการเรียนรู้ ส่วนระดับ ปัญญา ควรส่งเสริมการคิดวิเคราะห์ การใช้เหตุผล การแก้ปัญหา และการตัดสินใจทางจริยธรรม งานวิจัยของพระอนุพงศ์ ยมพ้วย และคณะ (2567) ซึ่งประยุกต์ไตรสิกขาร่วมกับโยนิโสมนสิการในการจัดการเรียนรู้ระดับมัธยมศึกษา แสดงให้เห็นว่าไตรสิกขาสามารถแปลงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นรูปธรรมได้ ขณะที่ Musika (2024) ชี้ให้เห็นศักยภาพของไตรสิกขาในการพัฒนาครูและบุคลากรให้สามารถพัฒนาตนเองทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ดังนั้น พรหมวิหาร 4 สามารถทำหน้าที่เสริมมิติด้านความเมตตาและความเป็นธรรม สังคหวัตถุ 4 เสริมมิติด้านความสัมพันธ์และความร่วมมือ หิริโอตตัปปะเสริมจิตสำนึกภายใน และอิทธิบาท 4 เสริมความมุ่งมั่นในการปฏิบัติ เมื่อทั้งหมดได้รับการบูรณาการภายใต้กรอบไตรสิกขา ย่อมทำให้การพัฒนาโรงเรียนครอบคลุมทั้งคน ระบบ และวัฒนธรรมองค์กร

7. แนวทางปฏิบัติเชิงระบบเพื่อพัฒนาโรงเรียนสู่องค์กรแห่งคุณธรรม

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ให้เกิดผลควรเปลี่ยนจากการดำเนินกิจกรรมรายครั้งไปสู่การพัฒนาเชิงระบบ โดยสามารถดำเนินการได้ 5 ขั้นตอนสำคัญ

ขั้นที่ 1 กำหนดคุณธรรมเป้าหมายและค่านิยมร่วม โรงเรียนควรวิเคราะห์ปัญหาและบริบทของตนเอง แล้วกำหนดคุณธรรมที่ต้องการพัฒนา เช่น ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ วินัย เมตตา จิตอาสา หรือความกตัญญู พร้อมกำหนดพฤติกรรมบ่งชี้ที่สามารถสังเกตได้

ขั้นที่ 2 พัฒนาผู้บริหารและครูให้เป็นต้นแบบ ผู้บริหารและครูต้องแสดงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคุณธรรมเป้าหมาย เนื่องจากความน่าเชื่อถือของการพัฒนาคุณธรรมขึ้นอยู่กับความสอดคล้องระหว่างสิ่งที่โรงเรียนสอนกับสิ่งที่บุคลากรปฏิบัติ

ขั้นที่ 3 บูรณาการคุณธรรมกับการจัดการเรียนรู้ ควรเชื่อมโยงคุณธรรมกับรายวิชา กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน โครงงาน กิจกรรมจิตอาสา และสถานการณ์จริง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงหลักคุณธรรมกับการตัดสินใจและชีวิตประจำวัน

ขั้นที่ 4 จัดระบบและสภาพแวดล้อมสนับสนุน เช่น ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน ระบบป้องกันการกลั่นแกล้ง ระบบรับฟังความคิดเห็น ระบบวินัยเชิงบวก ระบบการยกย่องความดี และกลไกการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชน แนวทางวินัยเชิงบวกซึ่งเน้นความสัมพันธ์ ความรับผิดชอบ และการควบคุมตนเองได้รับการสนับสนุนให้ใช้แทนการควบคุมด้วยความกลัวหรือความรุนแรง

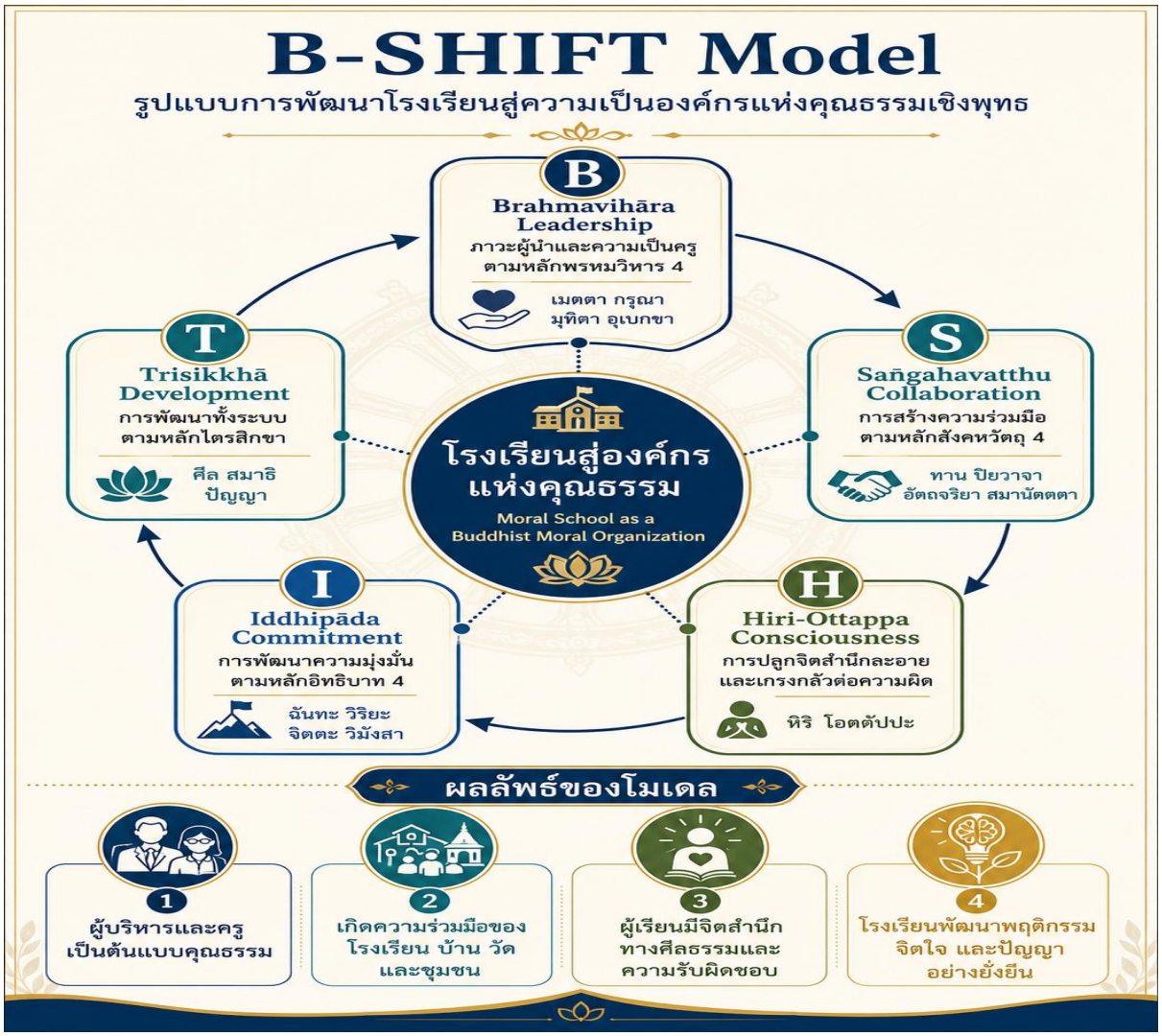
ขั้นที่ 5 ติดตาม ประเมิน และปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง โดยประยุกต์หลักวิมังสา โรงเรียนควรพิจารณาทั้งผลต่อพฤติกรรมผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียน บรรยากาศองค์กร การมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง และความต่อเนื่องของพฤติกรรมคุณธรรม มากกว่าประเมินเพียงจำนวนกิจกรรมหรือเอกสารที่ดำเนินการ

กล่าวโดยสรุป การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมควรดำเนินการในลักษณะองค์รวมและเป็นระบบ โดยเริ่มตั้งแต่ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นแบบอย่างของครู การพัฒนาจิตสำนึกของนักเรียน การสร้างความร่วมมือ การพัฒนาความรับผิดชอบ ตลอดจนการออกแบบระบบบริหารและการเรียนรู้ที่เอื้อต่อคุณธรรม เมื่อหลักธรรมได้รับการแปลงจากแนวคิดไปสู่พฤติกรรม ระบบงาน และวัฒนธรรมองค์กร โรงเรียนย่อมมีศักยภาพที่จะทำหน้าที่ทั้งเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นพื้นที่พัฒนามนุษย์ให้มีความรู้ คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม

องค์ความรู้จากการศึกษา

จากการวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับโรงเรียนในฐานะองค์กรแห่งคุณธรรม และการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรสิกขา พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 หิริโอตตัปปะ และอิทธิบาท 4 สามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ในรูปแบบ “B-SHIFT Model” ซึ่งเป็นกรอบการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมเชิงพุทธ โดยมุ่งอธิบายว่า การพัฒนาโรงเรียนให้เป็นองค์กรแห่งคุณธรรมมิใช่การจัด

กิจกรรมคุณธรรมเป็นครั้งคราว แต่เป็นกระบวนการเปลี่ยนผ่านทั้งระบบ ตั้งแต่ภาวะผู้นำของผู้บริหาร ความเป็นครู ความร่วมมือของสมาชิกในโรงเรียน จิตสำนึกทางศีลธรรม ความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง และการฝึกฝนตามหลักไตรสิกขา

ภาพที่ 1 B-SHIFT Model

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

คำว่า “B-SHIFT” สื่อถึงการเปลี่ยนผ่านหรือการยกระดับโรงเรียนจากองค์กรที่ขับเคลื่อนด้วยระเบียบ กิจกรรม และคำสั่ง ไปสู่องค์กรที่ขับเคลื่อนด้วยคุณธรรม จิตสำนึก ความร่วมมือ และการพัฒนาคนอย่างรอบด้าน โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ B - Brahmavihāra Leadership, S-Saṅgahavatthu Collaboration, H - Hiri-Ottappa Consciousness, I - Iddhipāda Commitment และ T - Trisikkhā Development

B - Brahmavihāra Leadership ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4

องค์ประกอบแรกของ B-SHIFT Model คือ ภาวะผู้นำและความเป็นครูตามหลักพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับผู้มีบทบาทในการดูแล เกื้อกูล และ

พัฒนาผู้อื่น ดังปรากฏในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี ที่กล่าวถึงเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาในฐานะธรรมฝ่ายกุศลที่ยกระดับจิตให้ประเสริฐและเกื้อกูลต่อผู้อื่น

S - Saṅgahavatthu Collaboration การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4

องค์ประกอบที่สอง คือ การสร้างความร่วมมือตามหลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน เปยยวัชชะ อัตถจริยา และสมานัตตตา พระพุทธเจ้าตรัสว่าสังคหวัตถุ 4 เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นธรรมที่ช่วยอุ้มชูโลก หลักธรรมนี้จึงเหมาะอย่างยิ่งต่อการพัฒนาโรงเรียนในฐานะองค์กรที่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายฝ่าย ได้แก่ ผู้บริหาร ครู นักเรียน บุคลากร ผู้ปกครอง วัด ชุมชน และองค์กรภายนอก

H - Hiri-Ottappa Consciousness การปลูกจิตสำนึกละอายและเกรงกลัวต่อความผิด

องค์ประกอบที่สาม คือ การปลูกจิตสำนึกทางศีลธรรมตามหลักหิริโอตตัปปะ หิริคือความละอายต่อความผิด ส่วนโอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อผลของความผิด ในจริยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า หิริและโอตตัปปะเป็นธรรมฝ่ายขาว 2 ประการที่คุ้มครองโลก หากธรรมทั้งสองนี้ไม่คุ้มครองโลก มนุษย์ย่อมไม่รู้จักความเหมาะสมในความสัมพันธ์และความประพฤติ

I - Iddhipāda Commitment การพัฒนาความมุ่งมั่นตามหลักอิทธิบาท 4

องค์ประกอบที่สี่ คือ การพัฒนาความมุ่งมั่น ความเพียร และความรับผิดชอบตามหลักอิทธิบาท 4 ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในสุทธิกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงอิทธิบาท 4 ว่าเป็นธรรมที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตสมาธิปธานสังขาร และวิมังสาสมาธิปธานสังขาร สาระสำคัญของอิทธิบาท 4 คือ ความสำเร็จของการกระทำต้องอาศัยความพอใจ ความเพียร ความเอาใจใส่ และการพิจารณาตรวจสอบอย่างต่อเนื่อง

T - Trisikkhā Development การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา

องค์ประกอบสุดท้าย คือ การพัฒนาทั้งระบบตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ในปฐมสิกขัตตยสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงสิกขา 3 ประการ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ไตรสิกขาจึงเป็นกรอบการพัฒนามนุษย์ที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งเหมาะสมต่อการวางเป็นกรอบแม่ของการพัฒนาโรงเรียนสู่ความเป็นองค์กรแห่งคุณธรรม

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ. (2566). *แผนปฏิบัติการด้านการส่งเสริมคุณธรรมแห่งชาติ ระยะที่ 2 พ.ศ. 2566–2570*. กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม.

ธนพงษ์ เขมาคม, วัยวุฒิ บุญลอย, และธีรังกูร วรบำรุงกุล. (2567). การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ที่ส่งผลต่อคุณภาพงานวิชาการของสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาตราด. *วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 11*(12), 195–204. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/282943

นันทพร ทองเชื้อ, มิตภาณี พุ่มกล่อม, และพงษ์ศักดิ์ รวมชมรัตน์. (2565). การบริหารตามหลักพรหมวิหาร 4 ของผู้บริหารสถานศึกษาในสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรี เขต 1. *Journal of Roi Kaensarn Academi, 7*(1), 90–102. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/JRKSA/article/view/251546

ประภานิช สิทธิ์มาก, ศรุติพงศ์ ภูวัชร์วรานนท์, และมุจลินทร์ ผลกล้า. (2568). พรหมวิหาร 4 สำหรับผู้บริหารสถานศึกษา: กุญแจสู่การบริหารงานบุคคลที่มีคุณภาพและยั่งยืน. *วารสารธรรมสาส์น, 4*(2), 182–198. https://so10.tci-thaijo.org/index.php/JDSN/article/view/3165

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ.

พระอนุพงศ์ ยมพ้วย, พจมาน ชำนาญกิจ, และศตวรรษ มะละแซม. (2567). การพัฒนาการจัดการเรียนรู้รายวิชาพระพุทธศาสนาโดยใช้หลักไตรสิกขาร่วมกับโยนิโสมนสิการสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. *วารสารวิชาการหลักสูตรและการสอน มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 16*(45), 87–95. https://jci.snru.ac.th/ArticleView?ArticleID=1143

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ยศภัทร เกลี้ยงกลม, และพระครูวุฒิชัยการโกศล. (2569). สังคหวัตถุ 4: หลักธรรมทางพุทธศาสนาเพื่อการบริหารทรัพยากรบุคคลในสถานศึกษาอย่างยั่งยืน. *มจร สุรนารีสาร, 4*(1), 171–184. https://so14.tci-thaijo.org/index.php/msjkorat/article/view/1897

ศูนย์คุณธรรม. (2566). *ศูนย์คุณธรรมเป็นองค์กรคุณธรรมได้อย่างไร*. https://www.moralcenter.or.th

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579*. พริกหวานกราฟฟิค.

Musika, C. (2024). Threefold training with the development of teachers and educational personnel in a VUCA world. *Journal of Educational Review Faculty of Education in MCU, 11*(2), 678–690. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/EDMCU/article/view/268461

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2019). *Attitudes and values for 2030: OECD Future of Education and Skills 2030*. OECD.

Promsaro, R. (2024). Educational institution administration to develop student characteristics using the Iddhipada. *RPU Journal of Business Administration, 3*(1), 1–15. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/RPUBAJOURNAL/article/view/284369

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (4th ed.). Jossey-Bass.

UNICEF Thailand. (2015). *UNICEF positive parenting guidebook: Discipline your child without violence*. UNICEF.

UNICEF Thailand. (2021, June 23). *Learn about positive discipline through storybooks and smiles*. UNICEF.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2015). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*. UNESCO.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (n.d.). *Global citizenship and peace education*. UNESCO.

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา

THE ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN APPLYING BUDDHIST PRINCIPLES TO DEVELOP MORALITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ทวีศิลป์ สวัสดิ์ฐิติเลิศ

Taveesin Sawatthitilert

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: taveesin18082527@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 29 September 2026

****

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา

ทวีศิลป์ สวัสดิ์ฐิติเลิศ

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอและวิเคราะห์บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริมและพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร ด้วยการรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์สาระจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผลงานของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนเอกสารและงานวิจัยด้านการบริหารการศึกษา ผลการศึกษาพบว่าภาวะผู้นำทางการศึกษามีความสัมพันธ์อย่างสำคัญกับการสร้างและธำรงไว้ซึ่งคุณธรรมในสถานศึกษา โดยผู้บริหารมีบทบาทเป็นกลไกสำคัญในการกำหนดทิศทางเชิงนโยบาย การบริหารจัดการ การพัฒนาบุคลากร และการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการประพฤติปฏิบัติบนพื้นฐานของคุณธรรมและจริยธรรม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษา ประกอบด้วย พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 อปริหานิยธรรม 7 และไตรสิกขา ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับภารกิจการบริหารสถานศึกษาทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ การบริหารงานวิชาการ การบริหารงานงบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารงานทั่วไป การประยุกต์ใช้หลักธรรมดังกล่าวก่อให้เกิดผลในหลายระดับ ทั้งในระดับผู้บริหาร ครูและบุคลากรทางการศึกษา ผู้เรียน ตลอดจนระดับวัฒนธรรมองค์กรของสถานศึกษาโดยรวม บทความนี้จึงเสนอแนวทางเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติสำหรับการบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับการบริหารสถานศึกษา เพื่อเป็นกรอบในการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และการพัฒนาองค์กรทางการศึกษาอย่างเป็นระบบ ต่อเนื่อง และยั่งยืน

คำสำคัญ: ผู้บริหารสถานศึกษา; ภาวะผู้นำทางการศึกษา; หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา; คุณธรรมในสถานศึกษา; ภาวะผู้นำเชิงพุทธ

THE ROLE OF SCHOOL ADMINISTRATORS IN APPLYING BUDDHIST PRINCIPLES TO DEVELOP MORALITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Taveesin Sawatthitilert

Abstract

This academic article aims to present and analyze the roles of school administrators in applying Buddhist principles to promote and develop morality within educational institutions. The study employed a documentary research approach by collecting, analyzing, and synthesizing relevant content from Buddhist scriptures, the works of Buddhist scholars, as well as documents and research studies in educational administration. The findings indicate that educational leadership is closely associated with the development and maintenance of morality in schools. School administrators serve as key mechanisms in setting policy directions, managing organizational processes, developing personnel, and fostering an organizational culture conducive to ethical and moral conduct. The Buddhist principles considered particularly relevant to school administration include the Four Brahmavihāras, the Four Saṅgahavatthus, the Four Iddhipādas, the Seven Sappurisa-dhammas, the Ten Rājadhammas, the Seven Aparihāniya-dhammas, and the Threefold Training. These principles can be systematically applied to the four major areas of school administration, namely academic administration, budget administration, personnel administration, and general administration. The application of these Buddhist principles can generate outcomes at multiple levels, including the individual administrator, teachers and educational personnel, students, and the overall organizational culture of the school. The article therefore proposes both policy and practical guidelines for integrating Buddhist principles into school administration as a framework for promoting morality and ethics and for advancing educational organizations in a systematic, continuous, and sustainable manner.

Keywords: School Administrators; Educational Leadership; Buddhist Principles; Morality in Schools; Buddhist Leadership

บทนำ

ปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันและความเสื่อมถอยทางคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทยเป็นประเด็นที่ทวีความรุนแรงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดัชนีการรับรู้การทุจริต (Corruption Perceptions Index: CPI) ประจำปี 2568 ขององค์กรเพื่อความโปร่งใสนานาชาติ ระบุว่าประเทศไทยได้คะแนนเพียง 33 จาก 100 คะแนน อยู่ในอันดับที่ 116 จาก 182 ประเทศทั่วโลก ซึ่งต่ำกว่าค่าเฉลี่ยโลกที่ 42 คะแนน และเป็นคะแนนต่ำที่สุดในรอบกว่าทศวรรษที่ผ่านมา (Transparency International, 2026) สถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวิกฤตด้านคุณธรรมจริยธรรมในระดับโครงสร้างของสังคมไทย ซึ่งมีรากฐานส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่ยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในระบบการศึกษา

นอกเหนือจากปัญหาระดับโครงสร้างดังกล่าว ปัญหาความเสื่อมถอยทางคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนไทยก็เป็นประเด็นที่สังคมให้ความสำคัญและกังวลมาอย่างต่อเนื่องเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมความรุนแรง การขาดระเบียบวินัย การไม่เคารพกฎเกณฑ์ทางสังคม หรือการทุจริตในรูปแบบต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ในรั้วสถานศึกษา ซึ่งล้วนสะท้อนถึงช่องว่างของการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในระบบการศึกษา (ชัชชญา พีระธรณิศร์, 2564) สถานศึกษาในฐานะสถาบันหลักที่มีบทบาทหล่อหลอมเยาวชน จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมควบคู่ไปกับการพัฒนาความรู้และทักษะทางวิชาการ

ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นบุคคลสำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนสถานศึกษาให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว เนื่องจากเป็นผู้กำหนดทิศทาง นโยบาย และวัฒนธรรมองค์กร ตลอดจนเป็นแบบอย่างที่บุคลากรและผู้เรียนสามารถสังเกตเห็นได้โดยตรง งานวิจัยด้านการบริหารการศึกษาหลายชิ้นยืนยันตรงกันว่าภาวะผู้นำและการเป็นแบบอย่างของผู้บริหารเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อความสำเร็จในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของผู้เรียน มากกว่าปัจจัยด้านหลักสูตรหรือกิจกรรมเสริมอื่นใด (ชัชชญา พีระธรณิศร์, 2564; สุธันยชนก ทรัพย์ย้อย, 2558) ภาวะผู้นำทางการศึกษาจึงเป็นปัจจัยตั้งต้นที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา

ในทางทฤษฎีภาวะผู้นำสมัยใหม่ นักวิชาการตะวันตกได้เสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องไว้หลากหลายอาทิ ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) ซึ่งเน้นการสร้างแรงบันดาลใจและการกระตุ้นทางปัญญาแก่ผู้ตาม (Bass, 1985) และภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ (Servant Leadership) ซึ่งเน้นการให้บริการและการพัฒนาผู้ตามเป็นสำคัญยิ่งกว่าการใช้อำนาจ (Greenleaf, 1977) ทฤษฎีเหล่านี้มีคุณูปการอย่างมากต่อวงการบริหารการศึกษา แต่ส่วนใหญ่ยังคงให้น้ำหนักกับพฤติกรรมและเทคนิคการเป็นผู้นำในเชิงองค์กร มากกว่าการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมภายในจิตใจของผู้นำอย่างเป็นระบบและลึกซึ้ง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งภูมิปัญญาที่มีมาช้านานและมีความละเอียดลึกซึ้งในการอธิบายคุณสมบัติของผู้นำที่ดี ทั้งในมิติของการครองตน การครองคน และการครองงาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542) ซึ่งสอดคล้องและสามารถเติมเต็มช่องว่างของทฤษฎีภาวะผู้นำตะวันตกในมิติการพัฒนาจิตใจของผู้นำได้เป็นอย่างดี ยิ่งไปกว่านั้น หลักธรรมดังกล่าวยังสอดคล้องกับภารกิจของผู้บริหารสถานศึกษาที่ต้องบริหารทั้งงานวิชาการ งบประมาณ งานบุคคล และงานบริหารทั่วไป (กระทรวงศึกษาธิการ, 2550) การนำ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้อย่างเป็นระบบ จึงมิใช่เพียงการยึดถือปฏิบัติในระดับบุคคล หากแต่สามารถกลายเป็นกรอบเชิงโครงสร้างที่ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษาทั้งระบบได้

บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ทบทวนแนวคิดภาวะผู้นำทางการศึกษาและคุณธรรมในโรงเรียน (2) วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและพัฒนาคุณธรรม (3) นำเสนอบทบาทของผู้บริหารในการประยุกต์ใช้หลักธรรมดังกล่าวกับภารกิจการบริหารสถานศึกษา (4) วิเคราะห์ผลลัพธ์ของการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารสถานศึกษา และ (5) เสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและเชิงปฏิบัติ อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารสถานศึกษา นักการศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษาอย่างยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำทางการศึกษาและคุณธรรมในโรงเรียน

1. ความหมายและความสำคัญของภาวะผู้นำทางการศึกษา

ภาวะผู้นำทางการศึกษา (Educational Leadership) หมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหารสถานศึกษาใช้อิทธิพลในการชี้นำ โน้มน้าว และประสานความร่วมมือของบุคลากรในสถานศึกษาให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายทางการศึกษาร่วมกัน ภาวะผู้นำทางการศึกษาแตกต่างจากการบริหารจัดการทั่วไป ตรงที่ให้ความสำคัญกับการสร้างวิสัยทัศน์ร่วม การพัฒนาบุคลากร และการสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการเรียนรู้มากกว่าเพียงการควบคุมดูแลให้งานสำเร็จลุล่วงตามระเบียบ ผู้บริหารสถานศึกษาที่มีภาวะผู้นำทางการศึกษาที่ดีจึงเป็นปัจจัยตั้งต้นที่สำคัญที่สุดต่อคุณภาพการศึกษาโดยรวมของสถานศึกษา

2. ทฤษฎีภาวะผู้นำที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรม

ทฤษฎีภาวะผู้นำสมัยใหม่ที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษามีอยู่หลายแนวคิด ภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Transformational Leadership) เน้นการสร้างแรงบันดาลใจ การคำนึงถึงความเป็นปัจเจกบุคคลของผู้ตาม และการกระตุ้นทางปัญญา ซึ่งช่วยให้บุคลากรเกิดแรงจูงใจในการพัฒนาตนเองเกินกว่าผลประโยชน์ส่วนตน ภาวะผู้นำแบบผู้รับใช้ (Servant Leadership) เน้นการให้บริการและการพัฒนาผู้ตามเป็นสำคัญยิ่งกว่าการใช้อำนาจ ซึ่งมีความสอดคล้องอย่างยิ่งกับแนวคิดการเสียสละในพระพุทธศาสนา และภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม (Ethical Leadership) เน้นการตัดสินใจบนพื้นฐานของความถูกต้องและเป็นแบบอย่างด้านศีลธรรมแก่ผู้ตาม ทฤษฎีเหล่านี้ล้วนชี้ให้เห็นว่าคุณธรรมจริยธรรมของผู้นำเป็นปัจจัยหลักที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและวัฒนธรรมขององค์กรโดยรวม

3. ความหมายของคุณธรรมและจริยธรรมในโรงเรียน

คุณธรรม หมายถึง คุณงามความดีที่มีอยู่ในจิตใจของบุคคล เป็นภาวะภายในที่ผลักดันให้บุคคลประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ส่วนจริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ หรือหลักความประพฤติที่ดีงามซึ่งปรากฏออกมาเป็นพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ในสังคม คุณธรรมจริยธรรมในบริบทของสถานศึกษาจึงมิได้จำกัดอยู่เฉพาะคุณธรรมส่วนบุคคลของผู้เรียนเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงคุณธรรมจริยธรรมของบุคลากรทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้บริหารสถานศึกษาซึ่งเป็นผู้กำหนดทิศทางขององค์กร

กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดคุณธรรมพื้นฐาน 8 ประการที่สถานศึกษาทุกแห่งควรปลูกฝัง อันได้แก่ ขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ มีวินัย สุภาพ สะอาด สามัคคี และมีน้ำใจ ซึ่งเป็นเป้าหมายเชิงพฤติกรรมที่วัดผลได้ในชีวิตประจำวันของผู้เรียน

4. พัฒนาการทางจริยธรรมและปัจจัยที่ส่งผล

ในทางจิตวิทยาการศึกษา ลอว์เรนซ์ โคลเบิร์ก (Lawrence Kohlberg) เสนอทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรม โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ 6 ขั้น ตั้งแต่ระดับก่อนกฎเกณฑ์สังคมที่ยึดการหลีกเลี่ยงการลงโทษเป็นหลัก ไปจนถึงระดับเหนือกฎเกณฑ์สังคมที่ยึดหลักการทางจริยธรรมสากลด้วยมโนธรรมของตนเอง ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นว่าจริยธรรมต้องอาศัยกระบวนการปลูกฝังและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยอย่างต่อเนื่อง จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่าปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษาที่สำคัญที่สุดคือ ภาวะผู้นำและการเป็นแบบอย่างของผู้บริหารสถานศึกษา รองลงมาคือคุณภาพของครูผู้สอน หลักสูตรและการบูรณาการคุณธรรม สภาพแวดล้อมของสถานศึกษา และความร่วมมือระหว่างสถานศึกษากับครอบครัวและชุมชน

5. ความสัมพันธ์ระหว่างภาวะผู้นำกับคุณธรรมในโรงเรียน

จากแนวคิดข้างต้นจะเห็นได้ว่าภาวะผู้นำทางการศึกษาและคุณธรรมในโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นและเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน กล่าวคือ ผู้บริหารที่มีภาวะผู้นำเชิงจริยธรรมย่อมสามารถสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรมของบุคลากรและผู้เรียนได้อย่างเป็นธรรมชาติ ในทางกลับกัน สถานศึกษาที่มีวัฒนธรรมคุณธรรมเข้มแข็งย่อมเอื้อให้ผู้บริหารสามารถใช้ภาวะผู้นำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เนื่องจากได้รับความไว้วางใจและความร่วมมือจากบุคลากรและชุมชน ความสัมพันธ์เชิงพลวัตนี้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษามิอาจแยกขาดจากการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารได้

6. มาตรฐานวิชาชีพผู้บริหารสถานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม

คุรุสภาในฐานะองค์กรวิชาชีพที่กำกับดูแลมาตรฐานและจรรยาบรรณของผู้ประกอบวิชาชีพทางการศึกษา ได้กำหนดมาตรฐานการปฏิบัติงานของผู้บริหารสถานศึกษาไว้หลายมาตรฐาน ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การตัดสินใจปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ โดยคำนึงถึงผลที่จะเกิดขึ้นกับการพัฒนาของบุคลากร ผู้เรียน และชุมชน ไปจนถึงการมีจรรยาบรรณวิชาชีพที่ดำรงไว้ซึ่งชื่อเสียง เกียรติ และศักดิ์ศรีแห่งวิชาชีพ มาตรฐานเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าคุณธรรมจริยธรรมมิใช่เพียงคุณลักษณะส่วนบุคคลที่พึงมีของผู้บริหาร หากแต่เป็นส่วนหนึ่งของมาตรฐานวิชาชีพที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ ผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีพันธะทั้งในเชิงจริยธรรมส่วนบุคคลและเชิงวิชาชีพที่ต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมควบคู่กันไป

7. การเปรียบเทียบแนวคิดภาวะผู้นำตะวันตกกับภาวะผู้นำเชิงพุทธ

เมื่อเปรียบเทียบทฤษฎีภาวะผู้นำตะวันตกที่กล่าวมาในหัวข้อ 2.2 กับแนวคิดภาวะผู้นำเชิงพุทธซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในหัวข้อถัดไป จะพบจุดร่วมและจุดต่างที่น่าสนใจ จุดร่วมคือทั้งสองแนวคิดต่างให้ความสำคัญกับการเป็นแบบอย่างและการคำนึงถึงผู้ตามมากกว่าประโยชน์ส่วนตน อย่างไรก็ตาม จุดต่างที่สำคัญคือภาวะผู้นำเชิงพุทธมิได้มุ่งเน้นเพียงเทคนิคหรือพฤติกรรมการเป็นผู้นำเท่านั้น หากแต่ให้ความสำคัญ

กับการพัฒนาจิตใจภายในของผู้นำเป็นรากฐานสำคัญที่สุด ผ่านกรอบไตรสิกขาที่ครอบคลุมทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นมิติที่ทฤษฎีภาวะผู้นำตะวันตกส่วนใหญ่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญอย่างเป็นระบบเท่าเทียมกัน ความแตกต่างนี้ชี้ให้เห็นว่าการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้มิใช่เพียงการเพิ่มเติมเทคนิคใหม่ให้แก่ภาวะผู้นำที่มีอยู่แล้ว หากแต่เป็นการเสริมมิติเชิงลึกที่ยังขาดหายไปให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังจะได้วิเคราะห์รายละเอียดหลักธรรมที่เกี่ยวข้องในหัวข้อถัดไป

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและพัฒนาคุณธรรม

จากการทบทวนวรรณกรรมด้านพุทธบริหารการศึกษา พบว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องโดยตรงกับการบริหารสถานศึกษาเพื่อพัฒนาคุณธรรมมีอยู่ 7 หลักธรรมสำคัญ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. พรหมวิหาร 4 คุณธรรมของผู้ครองใจคน

พรหมวิหาร 4 อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นหลักธรรมประจำใจของผู้ใหญ่หรือผู้เป็นหัวหน้า ซึ่งช่วยเสริมสร้างจิตใจของผู้บริหารให้ดีงาม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542) เมตตาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข กรุณาคือความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตาคือความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี และอุเบกขาคือความวางใจเป็นกลางเมื่อต้องตัดสินใจในสถานการณ์ที่ละเอียดอ่อน หลักธรรมนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่ทำให้ผู้บริหารสามารถปกครองดูแลบุคลากรด้วยความยุติธรรมและความปรารถนาดีไปพร้อมกัน

2. สังคหวัตถุ 4 หลักการผูกมัดน้ำใจคน

สังคหวัตถุ 4 อันประกอบด้วยทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา เป็นหลักธรรมที่ใช้ในการสงเคราะห์ประชาชนหรือผู้ใต้บังคับบัญชาให้เกิดความสามัคคี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542) ทานคือการเอื้อเฟื้อแบ่งปัน ปิยวาจาคือการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะและสร้างสรรค์ อัตถจริยาคือการประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น และสมานัตตตาคือการวางตนเสมอต้นเสมอปลาย หลักธรรมนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารงานบุคคล เนื่องจากช่วยสร้างความผูกพันและความไว้วางใจระหว่างผู้บริหารกับบุคลากรในสถานศึกษา

3. อิทธิบาท 4 หลักธรรมแห่งความสำเร็จ

อิทธิบาท 4 อันประกอบด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จในการทำงาน ดังปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ ที่จำแนกอิทธิบาทไว้ว่าภิกษุผู้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ย่อมได้สมาธิและเอกัคคตาจิต (อภิ.วิ. (ไทย) 35/431-432) ฉันทะคือความพอใจรักใคร่ในงานที่ทำ วิริยะคือความเพียรพยายาม จิตตะคือความเอาใจใส่ฝักใฝ่ในงานอย่างต่อเนื่อง และวิมังสาคือการหมั่นตรวจสอบทบทวนผลงานเพื่อปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น หลักธรรมนี้มีความสำคัญต่อผู้บริหารในการขับเคลื่อนภารกิจต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ โดยเฉพาะงานที่ต้องอาศัยความต่อเนื่องและความมุ่งมั่นในระยะยาว

4. สัปปุริสธรรม 7 คุณสมบัติของผู้นำที่รอบด้าน

สัปปุริสธรรม 7 เป็นหลักธรรมของสัตบุรุษหรือคนดี อันประกอบด้วยธัมมัญญุตา (รู้จักเหตุ) อัตถัญญุตา (รู้จักผล) อัตตัญญุตา (รู้จักตน) มัตตัญญุตา (รู้จักประมาณ) กาลัญญุตา (รู้จักกาลเวลา) ปริสัญญุตา (รู้จักชุมชนหรือที่ประชุม) และปุคคลัญญุตา (รู้จักบุคคล) หลักธรรมนี้เป็นกรอบคุณสมบัติที่ครอบคลุมทุกมิติของการเป็นผู้นำที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการบริหารงบประมาณและทรัพยากรที่ต้องอาศัยความรอบคอบ ความโปร่งใส และการรู้จักกาลเทศะในการตัดสินใจ

5. ทศพิธราชธรรม 10 คุณธรรมของผู้นำระดับสูง

ทศพิธราชธรรม หรือราชธรรม 10 เดิมทีเป็นจริยวัตรที่พระเจ้าแผ่นดินทรงประพฤติเป็นหลักธรรมประจำพระองค์ แต่มิได้จำกัดเฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น บุคคลที่เป็นผู้บริหารระดับสูงในทุกองค์กรก็พึงนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ได้เช่นกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542) ทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการ ได้แก่ ทาน ศีล บริจาค อาชชวะ มัททวะ ตบะ อักโกธะ ขันติ อวิหิงสา และอวิโรธนะ ครอบคลุมความเสียสละ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน และความไม่หวั่นไหวต่อคำนินทาหรืออุปสรรค หลักธรรมชุดนี้เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในการครองตนและวางตัวเป็นแบบอย่างที่ดีต่อบุคลากรและผู้เรียนโดยรวม

6. อปริหานิยธรรม 7 หลักธรรมแห่งความไม่เสื่อม

อปริหานิยธรรม แปลว่าธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เดิมเป็นหลักธรรมที่ใช้ในการปกครองแบบคณะบุคคล แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการบริหารสถานศึกษาในยุคปัจจุบันที่เน้นการมีส่วนร่วมได้เป็นอย่างดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542) หลักธรรมนี้เน้นการหมั่นประชุมปรึกษาหารือ ความพร้อมเพรียงในการทำกิจการงาน การเคารพกฎกติกาและผู้อาวุโส และการคุ้มครองผู้ทรงคุณธร รม มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารงบประมาณและการบริหารงานบุคคลที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและความโปร่งใสของคณะบุคคล มิใช่การตัดสินใจโดยผู้บริหารเพียงผู้เดียว

7. ไตรสิกขา กรอบการพัฒนาตนอย่างองค์รวม

ไตรสิกขา อันประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เป็นกรอบการพัฒนาตนของผู้บริหารอย่างเป็นองค์รวม (อง.ทสก. (ไทย) 24/219) ในบริบทของการบริหารสถานศึกษา ไตรสิกขาทำหน้าที่เป็นฐานที่มั่นคงให้ผู้บริหารมีความประพฤติที่ดีงาม (ศีล) มีจิตใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหวต่อแรงกดดันต่าง ๆ (สมาธิ) และมีปัญญาในการตัดสินใจแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนขององค์กรได้อย่างถูกต้องเหมาะสม (ปัญญา) หลักธรรมทั้งเจ็ดที่กล่าวมาจึงมิได้แยกขาดจากกัน หากแต่ล้วนสัมพันธ์และเสริมหนุนซึ่งกันและกันภายใต้กรอบไตรสิกขานี้

ตารางที่ 1 หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและพัฒนาคุณธรรม

หลักธรรม	องค์ประกอบ	แก่นสาระที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร
พรหมวิหาร 4	เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา	การครองใจผู้ใต้บังคับบัญชาด้วยความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น และความวางใจเป็นกลางเมื่อต้องตัดสินใจ

หลักธรรม	องค์ประกอบ	แก่นสาระที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร
สังคหวัตถุ 4	ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา	การผูกมัดน้ำใจคนในองค์กรผ่านการเอื้อเฟื้อ การพูดจาไพเราะ การช่วยเหลือกิจกรรมของผู้อื่น และการวางตนเสมอต้นเสมอปลาย
อิทธิบาท 4	ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา	แรงจูงใจและวิธีการทำงานสู่ความสำเร็จ ทั้งความพอใจในงาน ความเพียร ความเอาใจใส่ และการหมั่นตรวจสอบทบทวนงาน
สัปปุริสธรรม 7	ธัมมัญญุตา อัตถัญญุตา อัตตัญญุตา มัตตัญญุตา กาลัญญุตา ปริสัญญุตา ปุคคลัญญุตา	การเป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาละ รู้จักชุมชน และรู้จักบุคคล อันเป็นคุณสมบัติของผู้นำที่รอบด้าน
ทศพิธราชธรรม 10	ทาน ศีล บริจาค อาชชวะ มัททวะ ตบะ อักโกธะ อวิหิงสา ขันติ อวิโรธนะ	คุณธรรมประจำตนของผู้ปกครองหรือผู้นำระดับสูง เน้นความเสียสละ ความซื่อตรง ความอ่อนโยน และความไม่หวั่นไหวต่อคำนินทาหรืออุปสรรค
อปริหานิยธรรม 7	หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ พร้อมเพรียงกันทำกิจ เคารพกฎกติกา เคารพผู้อาวุโส ไม่ล่วงละเมิดสตรี เคารพสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และคุ้มครองผู้ทรงธรรม	หลักธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วมและความสามัคคีของคณะผู้บริหาร
ไตรสิกขา	ศีล สมาธิ ปัญญา	กรอบการพัฒนาตนของผู้บริหารอย่างเป็นองค์รวม ทั้งความประพฤติ ความมั่นคงทางจิตใจ และการตัดสินใจด้วยปัญญา

บทบาทของผู้บริหารในการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา

1. ภารกิจการบริหารสถานศึกษาสี่ด้าน

ตามมาตรา 39 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และกฎกระทรวงว่าด้วยการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา ได้กำหนดให้มีการกระจายอำนาจการบริหารสถานศึกษาออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการบริหารงานวิชาการ ด้านการบริหารงบประมาณ ด้านการบริหารงานบุคคล และด้านการบริหารทั่วไป ภารกิจทั้งสี่ด้านนี้ล้วนเป็นพื้นที่ที่ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถสอดแทรกและประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษาได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังรายละเอียดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรมกับภารกิจการบริหารสถานศึกษาสี่ด้าน

งานบริหาร 4 ฝ่าย	แนวทางการประยุกต์ใช้หลักธรรม	หลักธรรมที่เน้น
ด้านบริหารวิชาการ	สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในหลักสูตรและการจัดการเรียนการสอน ส่งเสริมครูใช้โยนิโสมนสิการในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ นิเทศการสอนด้วยจิตเมตตา	ปัญญา, พรหมวิหาร 4
ด้านบริหารงบประมาณ	ใช้หลักอปริหานิยธรรมในการเปิดเผยและร่วมตัดสินใจเรื่องงบประมาณ ยึดความโปร่งใสและซื่อสัตย์สุจริตตามหลัก สัปปุริสธรรม 7 ในการจัดสรรทรัพยากร	สัปปุริสธรรม 7, ศีล
ด้านบริหารงานบุคคล	ใช้พรหมวิหาร 4 ในการปกครองดูแลบุคลากรด้วยความเมตตา แต่ยังคงความยุติธรรม ใช้สังคหวัตถุ 4 สร้างความสามัคคีและขวัญกำลังใจในหมู่คณะ	พรหมวิหาร 4, สังคหวัตถุ 4
ด้านบริหารทั่วไป	ใช้อิทธิบาท 4 ในการขับเคลื่อนงานพัฒนาอาคารสถานที่และ งานธุรการให้สำเร็จลุล่วง ใช้หลักไตรสิกขาเป็นกรอบการพัฒนาระบบและวัฒนธรรมองค์กรอย่างต่อเนื่อง	อิทธิบาท 4, ไตรสิกขา

2. บทบาทด้านการบริหารวิชาการ

ผู้บริหารสามารถส่งเสริมให้ครูสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปในกระบวนการจัดการเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระ มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะวิชาพระพุทธศาสนา และสนับสนุนให้ครูใช้หลักโยนิโสมนสิการในการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผล นอกจากนี้ ผู้บริหารควรนิเทศการสอนด้วยจิตเมตตาและปิยวาจา เพื่อสร้างบรรยากาศการพัฒนาวิชาชีพที่ไม่กดดันแต่ส่งเสริมการเติบโตของครูอย่างแท้จริง

3. บทบาทด้านการบริหารงบประมาณ

การบริหารงบประมาณเป็นภารกิจที่มักถูกตั้งคำถามเรื่องความโปร่งใสมากที่สุด ผู้บริหารจึงควรยึดหลักสัปปุริสธรรม 7 โดยเฉพาะธัมมัญญุตาและมัตตัญญุตา ในการวางแผนและจัดสรรงบประมาณอย่างรู้เหตุรู้ผลและรู้จักประมาณ ควบคู่กับการเปิดเผยข้อมูลและเปิดโอกาสให้บุคลากรหรือคณะกรรมการสถานศึกษามีส่วนร่วมในการตรวจสอบตามหลักอปริหานิยธรรม อันเป็นการนำหลักธรรมมาเสริมกับหลักธรรมาภิบาลสมัยใหม่ เพื่อป้องกันข้อครหาเรื่องความไม่โปร่งใสในการบริหารทรัพยากร

4. บทบาทด้านการบริหารงานบุคคล

ในการบริหารงานบุคคล ผู้บริหารควรใช้พรหมวิหาร 4 เป็นพื้นฐานในการปกครองดูแลบุคลากร โดยเฉพาะอุเบกขาในการพิจารณาความดีความชอบและการลงโทษทางวินัยอย่างเป็นธรรม ควบคู่กับการใช้สังคหวัตถุ 4 ในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในองค์กร เช่น การให้กำลังใจด้วยปิยวาจา การช่วยเหลือกิจธุระของบุคลากรตามอัตถจริยา และการวางตนเสมอต้นเสมอปลายตามหลักสมานัตตตา ซึ่งจะช่วยเสริมสร้างขวัญกำลังใจและความผูกพันต่อองค์กรของบุคลากรได้อย่างยั่งยืน

5. บทบาทด้านการบริหารทั่วไป

งานบริหารทั่วไปครอบคลุมภารกิจสนับสนุนที่หลากหลายและต่อเนื่อง ผู้บริหารจึงควรใช้หลักอิทธิบาท 4 เป็นแนวทางในการขับเคลื่อนงาน ตั้งแต่การสร้างฉันทะให้บุคลากรเห็นคุณค่าของงานสนับสนุน การมีวิริยะและจิตตะในการพัฒนาระบบงานอย่างต่อเนื่อง ไปจนถึงการใช้วิมังสาในการประเมินและปรับปรุงกระบวนการทำงานอยู่เสมอ ขณะเดียวกัน ผู้บริหารควรใช้กรอบไตรสิกขาเป็นแนวทางภาพรวมในการพัฒนาระบบและวัฒนธรรมองค์กรให้มีวินัย มีความมั่นคงทางจิตใจ และมีปัญญาในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในการบริหารงานประจำวัน

6. หลักครองตน ครองคน ครองงาน

บทบาทของผู้บริหารในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทั้งหมดสามารถประมวลได้ด้วยกรอบ ครองตน ครองคน ครองงาน กล่าวคือ การครองตนอาศัยศีล สัปปุริสธรรม และทศพิธราชธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความประพฤติให้เป็นแบบอย่างที่ดี การครองคนอาศัยพรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และอปริหานิยธรรมในการปกครองดูแลและสร้างความผูกพันกับบุคลากร และการครองงานอาศัยอิทธิบาท 4 และปัญญาในการขับเคลื่อนภารกิจต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้บริหารที่สามารถบูรณาการทั้งสามมิตินี้เข้าด้วยกันอย่างสมดุล ย่อมสามารถขับเคลื่อนสถานศึกษาไปสู่การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมได้อย่างยั่งยืน โดยยึดแนวทางธรรมาธิปไตย คือการถือหลักธรรมและความถูกต้องเป็นใหญ่ในการตัดสินใจ มากกว่าอัตตาธิปไตยที่ยึดตนเองเป็นใหญ่ หรือโลกาธิปไตยที่ยึดกระแสสังคมเป็นใหญ่

7. ตัวอย่างการประยุกต์ใช้อย่างเป็นระบบตลอดปีการศึกษา

เพื่อให้เห็นภาพความเชื่อมโยงของหลักธรรมทั้งหมดอย่างเป็นรูปธรรม อาจยกตัวอย่างสถานศึกษาสมมติที่นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ตลอดปีการศึกษาดังนี้ ในช่วงต้นปีการศึกษา ผู้บริหารเริ่มต้นด้วยการครองตน โดยประกาศเจตนารมณ์และแสดงตนเป็นแบบอย่างด้านความซื่อสัตย์และความโปร่งใสต่อบุคลากรทั้งโรงเรียน ระหว่างภาคเรียน ผู้บริหารใช้หลักครองคนผ่านการจัดกิจกรรมสร้างขวัญกำลังใจครูเป็นประจำทุกเดือน ควบคู่กับการนิเทศการสอนด้วยจิตเมตตา และในด้านครองงาน ผู้บริหารติดตามความคืบหน้าของโครงการต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอด้วยหลักอิทธิบาท 4 พร้อมทั้งเปิดเผยข้อมูลงบประมาณให้บุคลากรรับทราบทุกไตรมาส เมื่อสิ้นปีการศึกษา ผู้บริหารจัดให้มีเวทีถอดบทเรียนร่วมกับบุคลากรทุกฝ่าย เพื่อทบทวนผลการดำเนินงานด้วยหลักวิมังสา และวางแผนปรับปรุงสำหรับปีการศึกษาถัดไป ตัวอย่างเชิงระบบเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าหลักธรรมทั้งเจ็ดมิได้ถูกใช้แยกส่วน หากแต่ทำงานประสานกันตลอดทั้งวงจรการบริหารสถานศึกษา

ผลลัพธ์ของการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารสถานศึกษา

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการบริหารสถานศึกษาอย่างเป็นระบบ ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ปรากฏในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับตัวผู้บริหารเอง ไปจนถึงระดับบุคลากร ผู้เรียน และสถานศึกษาโดยรวม ดังนี้

1. ผลลัพธ์ต่อตัวผู้บริหาร ผู้บริหารที่นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้อย่างสม่ำเสมอย่อมพัฒนาไปสู่การเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรมที่บุคลากรและผู้เรียนให้ความเคารพนับถือ มีภาวะผู้นำแบบธรรมาธิปไตยที่ตัดสินใจด้วยเหตุผลและความเป็นธรรมมากกว่าอารมณ์หรือผลประโยชน์ส่วนตน ซึ่งช่วยลดความเสี่ยงต่อการถูกร้องเรียนเรื่องความไม่โปร่งใสหรือการใช้อำนาจโดยมิชอบ อันเป็นปัญหาที่พบบ่อยในวงการบริหารการศึกษา

2. ผลลัพธ์ต่อบุคลากรและครู เมื่อผู้บริหารปกครองดูแลด้วยพรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 อย่างสม่ำเสมอ บุคลากรและครูย่อมมีขวัญกำลังใจสูงขึ้น เกิดความรู้สึกผูกพันต่อองค์กรและเพื่อนร่วมงาน ทำงานร่วมกันด้วยความสามัคคีและความไว้วางใจ ซึ่งช่วยลดความขัดแย้งภายในสถานศึกษาและเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานเป็นทีมโดยรวม

3. ผลลัพธ์ต่อผู้เรียน แม้ผู้บริหารจะมิได้สอนนักเรียนโดยตรง แต่ผลลัพธ์ของการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารย่อมส่งผลถึงผู้เรียนผ่านบรรยากาศและวัฒนธรรมของสถานศึกษาโดยรวม ผู้เรียนที่เติบโตในสถานศึกษาที่ผู้บริหารและครูเป็นแบบอย่างด้านคุณธรรม ย่อมซึมซับพฤติกรรมและค่านิยมเหล่านั้นโดยไม่รู้ตัว เกิดวินัยในตนเองและความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

4. ผลลัพธ์ต่อสถานศึกษาโดยรวม ในระดับองค์กร การนำหลักธรรมมาใช้อย่างต่อเนื่องนำไปสู่การก่อตัวของวัฒนธรรมองค์กรเชิงคุณธรรมที่ฝังลึกในระบบและธรรมเนียมปฏิบัติของสถานศึกษา มิใช่เพียงนโยบายหรือกิจกรรมเฉพาะกิจ สถานศึกษาที่มีวัฒนธรรมเช่นนี้ย่อมมีระบบบริหารที่โปร่งใสตรวจสอบได้ และได้รับความไว้วางใจและการยอมรับจากชุมชนและผู้ปกครองเพิ่มมากขึ้น อันเป็นทุนทางสังคมที่มีคุณค่าต่อความยั่งยืนของสถานศึกษาในระยะยาว

ตารางที่ 3 ผลลัพธ์ของการนำหลักธรรมมาใช้ในการบริหารสถานศึกษา จำแนกตามระดับ

ระดับ	ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น	หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง
ผู้บริหาร	เป็นแบบอย่างด้านคุณธรรม มีภาวะผู้นำแบบธรรมาธิปไตย ตัดสินใจด้วยเหตุผลและความเป็นธรรม ลดความเสี่ยงด้านการถูกร้องเรียนเรื่องความไม่โปร่งใส	ศีล สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม

ระดับ	ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น	หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง
บุคลากรและครู	มีขวัญกำลังใจสูงขึ้น เกิดความผูกพันต่อองค์กร ทำงานร่วมกันด้วยความสามัคคีและไว้วางใจ ลดความขัดแย้งภายในสถานศึกษา	พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อปริหานิยธรรม 7
ผู้เรียน	ซึมซับคุณธรรมผ่านบรรยากาศและแบบอย่างของผู้บริหารและครู มีวินัยในตนเองและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข	ศีล ปัญญา (ผ่านหลักสูตรและการนิเทศ)
สถานศึกษา	เกิดวัฒนธรรมองค์กรเชิงคุณธรรมที่ยั่งยืน มีระบบบริหารที่โปร่งใสตรวจสอบได้ และเป็นที่ยอมรับของชุมชนและผู้ปกครอง	ไตรสิกขา (ภาพรวมทั้งระบบ)

บทสรุป

บทความนี้นำเสนอบทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา อันได้แก่ พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 สัปปุริสธรรม 7 ทศพิธราชธรรม 10 อปริหานิยธรรม 7 และไตรสิกขา เพื่อพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษา โดยชี้ให้เห็นว่าภาวะผู้นำทางการศึกษาและคุณธรรมในโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น และหลักธรรมเหล่านี้สามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมกับภารกิจการบริหารสถานศึกษาทั้งสี่ด้าน ภายใต้กรอบแนวคิดครองตน ครองคน ครองงาน ผลลัพธ์ของการนำหลักธรรมมาใช้ปรากฏในทุกระดับ ตั้งแต่ตัวผู้บริหาร บุคลากรครู ผู้เรียน ไปจนถึงวัฒนธรรมองค์กรของสถานศึกษาโดยรวม สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่มุ่งพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม ผู้บริหารสถานศึกษาที่นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ย่อมสามารถขับเคลื่อนสถานศึกษาของตนไปสู่การเป็นองค์กรแห่งคุณธรรมได้อย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

จากการทบทวนแนวคิด วิเคราะห์หลักธรรม นำเสนอบทบาทของผู้บริหาร และวิเคราะห์ผลลัพธ์ในหัวข้อที่ผ่านมา สามารถสังเคราะห์เป็นกรอบองค์ความรู้ที่แสดงความเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลลัพธ์ของบทบาทผู้บริหารสถานศึกษาในการประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ภาวะผู้นำเชิงพุทธของผู้บริหารสถานศึกษา

ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญสามประการ

ประการแรก การพัฒนาคุณธรรมในสถานศึกษาที่ยั่งยืนต้องเริ่มต้นจากตัวผู้บริหารในฐานะแบบอย่าง มิใช่เพียงการกำหนดนโยบายหรือกิจกรรมเฉพาะกิจ

ประการที่สอง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบเชิงระบบที่ครอบคลุมภารกิจการบริหารสถานศึกษาได้ครบทุกด้าน ทั้งงานวิชาการ งบประมาณ บุคคล และบริหารทั่วไป ผ่านกระบวนการครองตน ครองคน และครองงาน และ

ประการที่สาม ผลของการประยุกต์ใช้หลักธรรมย่อมส่งผลกระทบเป็นลำดับขั้น จากตัวผู้บริหารไปสู่บุคลากรและครู และท้ายที่สุดไปสู่ผู้เรียนผ่านบรรยากาศและวัฒนธรรมของสถานศึกษาโดยรวม กรอบองค์ความรู้นี้จึงสามารถเป็นต้นแบบสำหรับผู้บริหารสถานศึกษาในการวางแผนพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตลอดจนเป็นฐานสำหรับการวิจัยเชิงประจักษ์ในลำดับต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงศึกษาธิการ. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). *กฎกระทรวงกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการศึกษา พ.ศ. 2550*. กระทรวงศึกษาธิการ.

ชัชชญา พีระธรณิศร์. (2564). แนวทางการพัฒนาบทบาทผู้บริหารในการพัฒนานักเรียนด้านคุณธรรม จริยธรรม ของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเพชรบุรี เขต 1 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. Journal of Inclusive and Innovative Education, 5(2), 54–67. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/cmujedu/article/view/243301

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2542). *ธรรมนูญชีวิต* (พิมพ์ครั้งที่ 4). บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย* (พิมพ์ครั้งที่ 47). สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

สุธันยชนก ทรัพย์ย้อย. (2558). *บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการบริหารงานพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษากาญจนบุรี เขต 2* [การค้นคว้าอิสระครุศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี].

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2560). *หลักการบริหารองค์การโดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา: ครองตน ครองคน ครองงาน*. กลุ่มพัฒนาระบบบริหาร สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.

Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.

Kohlberg, L. (1969). Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of socialization theory and research* (pp. 347–480). Rand McNally.

Transparency International. (2026). *Corruption perceptions index 2025*. Transparency International.

บทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน

THE ROLE OF BUDDHISM IN PROMOTING MORALITY IN SCHOOLS

วรภัทร ส่องสว่าง

Woraphat Songsawang

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Thailand

Corresponding Author's Email: itonnoblk@gmail.com

Received: 6 August 2026; Revised: 3 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

บทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน

วรภัทร ส่องสว่าง

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและวิเคราะห์บทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อสังเคราะห์สาระสำคัญเกี่ยวกับหลักธรรม แนวทางการประยุกต์ใช้ และกลไกที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียนในบริบทสถานศึกษา ผลการศึกษาพบว่า คุณธรรมเป็นคุณลักษณะภายในที่มีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์อย่างรอบด้าน ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะเบญจศีล พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 และไตรสิกขา ซึ่งครอบคลุมมิติด้านความประพฤติ การอยู่ร่วมกัน ความรับผิดชอบ ความเพียร และการพัฒนาตนอย่างเป็นระบบ การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนให้เกิดผลอย่างมีประสิทธิผลจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่าย ได้แก่ พระสงฆ์ ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน ภายใต้แนวคิดบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงการพัฒนาคุณธรรมจากระดับบุคคลไปสู่ระดับสังคม การขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติสามารถดำเนินการผ่านการบูรณาการหลักธรรมในหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การสร้างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมโรงเรียนที่เอื้อต่อคุณธรรม ตลอดจนการดำเนินงานตามแนวคิดสถานศึกษาวิถีพุทธ อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานยังเผชิญข้อจำกัดหลายประการ ทั้งด้านทรัพยากรและงบประมาณ บุคลากร ระบบและกลไกการดำเนินงาน ความรู้ความเข้าใจ เวลา สภาพแวดล้อมทางสังคม และความร่วมมือกับชุมชน ดังนั้น การยกระดับการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนจึงควรดำเนินการอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง ผ่านความร่วมมือเชิงบูรณาการของทุกภาคส่วน ควบคู่กับการพัฒนาศักยภาพบุคลากร การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักพุทธธรรม และการเชื่อมโยงหลักธรรมกับกระบวนการจัดการศึกษา เพื่อสนับสนุนการพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ คุณธรรม ความรับผิดชอบ และความสามารถในการดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา; คุณธรรม; โรงเรียน; หลักธรรม; บวร

THE ROLE OF BUDDHISM IN PROMOTING MORALITY IN SCHOOLS

Woraphat Songsawang

Abstract

This academic article aims to examine the conceptual foundations and analyze the role of Buddhism in promoting morality in schools. A documentary research approach was employed through the study of Buddhist scriptures, academic documents, books, textbooks, and related research in order to synthesize key concepts concerning Buddhist principles, their application, and the mechanisms relevant to the moral development of students within educational settings. The findings indicate that morality constitutes an essential internal quality for the holistic development of human beings in terms of behavior, mental development, and wisdom. Buddhism provides a range of principles that can be concretely applied to promote morality in schools, particularly the Five Precepts, the Four Brahmavihāras, the Four Saṅgahavatthus, the Four Iddhipādas, and the Threefold Training. These principles encompass dimensions of proper conduct, peaceful coexistence, responsibility, perseverance, and systematic self-development. Effective moral development in schools requires the participation and collaboration of multiple stakeholders, including monks, teachers, school administrators, parents, and local communities, under the Bowon concept of Home–Temple–School. This collaborative mechanism plays an important role in linking moral development at the individual level with broader social development. Practical implementation can be achieved through the integration of Buddhist principles into the curriculum and learning management, student development activities, the creation of school environments and cultures conducive to morality, and the implementation of the Buddhist-Oriented School approach. Nevertheless, the implementation of such initiatives continues to face several constraints, including limitations in resources and budgets, personnel, operational systems and mechanisms, knowledge and understanding, time, social environments, and community cooperation. Therefore, the enhancement of moral development in schools should be carried out systematically and continuously through integrated collaboration among all sectors, together with personnel capacity development, the promotion of accurate understanding of Buddhist principles, and the systematic integration of those principles into educational processes. Such efforts can support the development of students with knowledge, morality, responsibility, and the ability to live appropriately and sustainably with others.

Keywords: Buddhism; Morality; School; Buddhist Principles; Bavorn (Home-Temple-School)

บทนำ

สังคมไทยในยุคปัจจุบันกำลังเผชิญกับความท้าทายอย่างยิ่งในด้านการเสื่อมถอยของคุณธรรมและจริยธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มเยาวชนซึ่งเป็นอนาคตของชาติ ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นผ่านพฤติกรรมเสี่ยงของวัยรุ่น ความรุนแรงที่เพิ่มสูงขึ้น การขาดจิตสาธารณะ และความเสื่อมถอยของความรับผิดชอบส่วนบุคคล (ตรีทิพย์นภา ทองดี, 2568) ผลการสำรวจสถานการณ์คุณธรรมของคนไทยประจำปี พ.ศ. 2567 โดยศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน) จากกลุ่มตัวอย่าง 29,432 คน พบว่าคนไทยทั้ง 3 ช่วงวัยมีคุณธรรม 5 ด้านอยู่ในระดับพอใช้ มีค่าเฉลี่ย 4.32 จากคะแนนเต็ม 6 ลดลงจากปี 2566 ร้อยละ 8.67 โดยคุณธรรมด้านวินัยรับผิดชอบ สุจริต และพอเพียง อยู่ในระดับน้อย (ศูนย์คุณธรรม, 2567) เช่นเดียวกับผลสำรวจทุนชีวิตที่พบว่าคนไทยมีทุนชีวิตผ่านเกณฑ์ระดับดีเพียงร้อยละ 77.57 ลดลงจากปีก่อนหน้าร้อยละ 7.43 (ศูนย์คุณธรรม, 2567) สะท้อนว่าสังคมไทยกำลังเผชิญวิกฤตคุณธรรมที่ต้องการการแก้ไขอย่างเร่งด่วนและเป็นระบบ

การศึกษาเป็นกลไกที่มีศักยภาพสูงสุดในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 6 กำหนดจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษาว่าต้องพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม ขณะที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 67 บัญญัติให้รัฐพึงอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา และส่งเสริมการเผยแผ่หลักธรรมเพื่อการพัฒนาจิตใจและปัญญา (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, 2560) บทบัญญัติทั้งสองฉบับสะท้อนว่าคุณธรรมและพระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับให้เป็นเป้าหมายและเครื่องมือสำคัญของการศึกษาชาติ

พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติมีบทบาทหล่อหลอมจิตใจและวิถีชีวิตคนไทยมาอย่างยาวนาน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, 2549) อธิบายว่าพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ครอบคลุมการพัฒนามนุษย์อย่างครบวงจร ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงสุด งานวิจัยของวันเฉลิม ไชยยงค์ และคณะ (2568) พบว่าการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาสามารถสร้างผู้เรียนที่มีคุณธรรมและความรับผิดชอบต่อสังคม โดยหลักธรรมสำคัญที่นำมาใช้ได้แก่ ศีล 5 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และอิทธิบาท 4 อย่างไรก็ตาม การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในบริบทการศึกษาไทยยังเผชิญความท้าทาย ทั้งความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่าพระพุทธศาสนาเป็นเพียงพิธีกรรม ข้อจำกัดด้านเวลาและทรัพยากร ตลอดจนอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้ขาดความเข้าใจในหลักธรรมอย่างลึกซึ้งของครูและบุคลากรทางการศึกษาส่งผลให้การถ่ายทอดหลักธรรมเป็นไปอย่างผิวเผิน ไม่สามารถเชื่อมโยงกับชีวิตประจำวันของผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากสภาพปัญหาและความท้าทายดังกล่าว บทความวิชาการนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดและบทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน โดยวิเคราะห์หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในระบบการศึกษาไทย บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ พระสงฆ์ ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน ตลอดจนแนวทางการนำหลักพุทธธรรมสู่การปฏิบัติในโรงเรียน ตั้งแต่การบูรณาการในหลักสูตร การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคุณธรรม ไปจนถึง

การดำเนินงานตามแนวคิดโรงเรียนวิถีพุทธ รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคที่พบในกระบวนการดำเนินงาน การศึกษานี้หวังเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารการศึกษา ครู บุคลากรทางการศึกษา และพระสงฆ์ผู้สอนศีลธรรมในโรงเรียน ในการพัฒนาระบบการศึกษาไทยให้ผลิตพลเมืองที่มีคุณธรรมอย่างยั่งยืนสืบไป

ความหมายและความสำคัญของคุณธรรม

1. ความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรม

คุณธรรม ตรงกับภาษาอังกฤษว่า virtue หรือ morality มีรากศัพท์บาลีว่า คุณ หมายถึงสภาพความดีงามที่พึงประสงค์ และ "ธรรม" หมายถึงหลักการหรือธรรมชาติ คุณธรรมจึงหมายถึงสภาพคุณงามความดีที่เป็นคุณสมบัติภายในจิตใจของบุคคล ซึ่งพร้อมกระทำพฤติกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) เป็นสิ่งที่ควบคุมด้วยจิตสำนึกมากกว่ากฎระเบียบภายนอก นักวิชาการหลายท่านให้นิยามไว้สอดคล้องกัน โกวิท วัฒนสุชาติ (2552) กล่าวว่าคุณธรรมเป็นลักษณะนิสัยที่เกิดจากการอบรมฝึกฝนจนเป็นอุปนิสัย ส่วนจำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ (2556) อธิบายว่าเป็นหลักความประพฤติที่เกิดจากการเรียนรู้จากครอบครัวและสังคม คุณธรรมมักถูกใช้คู่กับจริยธรรม โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2549) อธิบายว่าคุณธรรมเป็นคุณภาพภายในที่ขับเคลื่อนพฤติกรรม ส่วนจริยธรรมเป็นกฎเกณฑ์ภายนอกที่สังคมกำหนด ทั้งสองส่วนสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกในทางปฏิบัติ

2. องค์ประกอบและประเภทของคุณธรรม

จากการสังเคราะห์แนวคิดของนักวิชาการ คุณธรรมที่สำคัญสามารถจำแนกได้เป็น 5 ด้าน ได้แก่ (1) ความมีวินัยและความรับผิดชอบ ครอบคลุมความซื่อสัตย์ ความตรงต่อเวลา และการยอมรับผลของการกระทำ ซึ่งผลสำรวจพบว่ามีค่าเฉลี่ยเพียง 4.27 จัดอยู่ในระดับน้อย (2) ความซื่อสัตย์สุจริต หมายถึงการประพฤติตรงตามความเป็นจริง ไม่คดโกงหรือเอารัดเอาเปรียบผู้อื่น (จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2556) ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเพียง 4.19 (3) ความพอเพียงและความไม่ประมาท สอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (พระธรรมปิฎก, ป.อ. ปยุตฺโต), 2549) มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดที่ 4.17 (4) ความกตัญญูและจิตสาธารณะ มีค่าเฉลี่ยสูงกว่าด้านอื่นที่ 4.64 และ 4.35 ตามลำดับ แต่มีแนวโน้มลดลง (ศูนย์คุณธรรม, 2567) และ (5) ความเมตตากรุณาและการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งสอดคล้องกับหลักพรหมวิหาร 4 ในพระพุทธศาสนา (โกวิท วัฒนสุชาติ, 2552)

3. ความสำคัญของคุณธรรมต่อการศึกษาและสังคม

คุณธรรมมีความสำคัญต่อการศึกษาและการพัฒนามนุษย์ในหลายมิติ ประการแรก เป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์อย่างสมบูรณ์ การศึกษาที่มุ่งพัฒนาปัญญาโดยละเลยคุณธรรมย่อมก่อให้เกิดผู้มีความรู้แต่ขาดจิตสำนึกที่ดีงาม ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2549) ชี้ว่าการพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญาไปพร้อมกัน ประการที่สอง เป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สังคมที่ปราศจากคุณธรรมย่อมเต็มไปด้วยความขัดแย้งและความอยุติธรรม (จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2556) ประการที่สาม เป็นเครื่องมือพัฒนาตนให้พ้นจากความทุกข์ ประการที่สี่ เป็นเป้าหมายของนโยบายชาติ ดังปรากฏใน

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และประการที่ห้า เป็นตัวขับเคลื่อนความเจริญก้าวหน้าของประเทศอย่างยั่งยืน มากกว่าเพียงความมั่งคั่งทางวัตถุ (ศูนย์คุณธรรม, 2567)

4. คุณธรรมในบริบทของสังคมไทยและพระพุทธศาสนา

คุณธรรมในสังคมไทยมีความเชื่อมโยงลึกซึ้งกับพระพุทธศาสนา พระธรรมปิฎก (2549) อธิบายว่าหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นคุณธรรมในความหมายที่สมบูรณ์ โดยศีล 5 เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐาน พรหมวิหาร 4 ส่งเสริมความเมตตา สังคหวัตถุ 4 สร้างความสามัคคี และอิทธิบาท 4 นำไปสู่ความสำเร็จในการงานและการศึกษา (วันเฉลิม ไชยยงค์ และคณะ, 2568) อย่างไรก็ตาม กระแสโลกาภิวัตน์ การบริโภคนิยม และวัตถุนิยมได้กัดกร่อนรากฐานคุณธรรมดั้งเดิมของไทย ส่งผลกระทบต่อความกตัญญู จิตสาธารณะ และความพอเพียงของเยาวชนดังผลสำรวจของศูนย์คุณธรรม (2567) การฟื้นฟูคุณธรรมในสังคมไทยจึงจำเป็นต้องอาศัยการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากลับมาเป็นกรอบแนวทางในการดำเนินชีวิตและการศึกษา มิใช่การเพิ่มภาระ หากแต่เป็นการคืนรากฐานสำคัญแก่เยาวชน

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อการส่งเสริมคุณธรรม

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมอันหลากหลายที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม มิใช่เพียงข้อกำหนดทางศีลธรรมหรือพิธีกรรม หากแต่เป็นกระบวนการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ ครอบคลุมทั้งด้านศีล (ความประพฤติ) สมาธิ (จิตใจ) และปัญญา (ความรู้) (องฺ.ติก. (ไทย) 20/90/318–319) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2550) งานวิจัยของศุกทนุช เกษมไพโรจน์ (2568) พบว่าการนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการในการอบรมเยาวชนสามารถส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ บทความนี้นำเสนอหลักธรรมสำคัญ 4 หมวด ได้แก่ ศีล 5 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 และอิทธิบาท 4 ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านความประพฤติ ความสัมพันธ์ทางสังคม และความพากเพียรในการศึกษา

1. ศีล 5 หลักพื้นฐานความประพฤติที่ดีงาม

ศีล 5 หรือเบญจศีล เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่วางรากฐานความประพฤติที่ดีงาม เปรียบเสมือนข้อตกลงขั้นต่ำของการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณธรรม ประกอบด้วย (1) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ส่งเสริมเมตตากรุณาและการไม่ใช้ความรุนแรง ในบริบทโรงเรียนคือการไม่กลั่นแกล้งรังแกผู้อื่น (2) เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ส่งเสริมความซื่อสัตย์ เช่น การไม่โกงข้อสอบ (3) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ส่งเสริมวินัยในตนเองและความปลอดภัยทางเพศในสถานศึกษา (4) เว้นจากการพูดเท็จ ส่งเสริมความสัตย์จริงและความไว้วางใจในสังคม และ (5) เว้นจากของมึนเมา ส่งเสริมสติและความไม่ประมาท (อภิ.วิ. (ไทย) 35/703/447–448) (พระพรหมคุณาภรณ์, (ป. อ. ปยุตฺโต, 2550)

2. พรหมวิหาร 4 หลักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมความรักและความเข้าใจต่อผู้อื่น ประกอบด้วยเมตตา (ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข) กรุณา (ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์) มุทิตา (ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) และอุเบกขา (การวางใจเป็นกลาง) (อภิ.วิ. (ไทย) 35/691/437–440) ในบริบทโรงเรียน หลักนี้ส่งเสริมให้ครูมีเมตตาต่อศิษย์อย่างเท่าเทียม นักเรียนเอื้ออาทรต่อเพื่อน ไม่อิจฉาริษยาความสำเร็จของผู้อื่น และครูตัดสินปัญหาด้วยความเป็นธรรมปราศจากอคติ งานวิจัยของพระปลัดนฤนาท อติชาโต และคณะ (2568) พบว่าการประยุกต์ใช้เมตตา กรุณา ทาน และอุเบกขา ช่วยหล่อหลอมพฤติกรรมของนักเรียนให้เอื้อเฟื้อและรับผิดชอบต่อสังคม เช่นเดียวกับการนำหลักพรหมวิหาร 4 มาใช้บริหารงานกิจการนักเรียน ซึ่งสามารถปลูกฝังคุณธรรมตามหน้าที่พลเมืองที่ดีได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. สังคหวัตถุ 4 หลักการสร้างความสามัคคี

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยวน้ำใจมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ประกอบด้วยทาน (การให้และแบ่งปัน) ปิยวาจา (การพูดจาสุภาพมีเหตุผล) อัตถจริยา (การประพฤติเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น) และสมานัตตตา (การวางตัวสม่ำเสมอไม่ถือตัว) (องฺ.จตุกฺก. (ไทย) 21/32/50–51) ในบริบทโรงเรียน หมายถึงการแบ่งปันความรู้แก่เพื่อน การพูดด้วยความสุภาพให้เกียรติกัน การเป็นอาสาสมัครในกิจกรรมต่าง ๆ และการที่ครูปฏิบัติต่อนักเรียนทุกคนอย่างเสมอภาคไม่ลำเอียง งานวิจัยของรัตนา นิรมัย (2567) ศึกษาการใช้สังคหวัตถุ 4 ในการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนประถมศึกษา พบว่าโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยเฉพาะด้านการจัดการเรียนรู้ สะท้อนว่าหลักธรรมนี้สามารถประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและช่วยสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดีในสังคมแห่งการเรียนรู้

4. อิทธิบาท 4 หลักการสร้างความพากเพียร

อิทธิบาท 4 เป็นหลักธรรมแห่งความสำเร็จ ประกอบด้วยฉันทะ (ความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่ทำ) วิริยะ (ความเพียรพยายามไม่ท้อถอย) จิตตะ (ความเอาใจใส่จดจ่อ) และวิมังสา (การไตร่ตรองสอบสวนด้วยปัญญา) (อภิ.วิ. (ไทย) 35/444–455/348–351) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2550) ในบริบทโรงเรียน หมายถึงการสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้เรียนรักการเรียนรู้ มีความมุ่งมั่นไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค มีสมาธิในการเรียน และรู้จักคิดวิเคราะห์ตั้งคำถามด้วยตนเองแทนการเชื่ออย่างงมงาย งานวิจัยของพระครูปริยัติโสภณกิจ (2568) พบว่าอิทธิบาท 4 เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคุณภาพการบริหารสถานศึกษา และช่วยปลูกฝังนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียนอันเป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้เรียนในศตวรรษที่ 21

5. หลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

นอกเหนือจากหลักธรรมข้างต้น ยังมีหลักธรรมอื่นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) (องฺ.ติก. (ไทย) 20/90/318–319) ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาตนอย่างครบวงจรครอบคลุมกาย วาจา และใจ หลักกัลยาณมิตรธรรม (สำ.ม. (ไทย) 19/2/2–3) สำหรับการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ หลักกรรม (องฺ.ปญฺจก. (ไทย) 22/57/99–101) ในฐานะเครื่องมือสร้างความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน หลักอริยสัจ 4 (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) (อภิ.วิ. (ไทย) 35/189–206/163–173) สำหรับสอนการแก้ปัญหาอย่างมี

เหตุผล และหลักสติปัฏฐาน 4 (ที.ม. (ไทย) 10/373/301) สำหรับส่งเสริมการมีสติและรู้เท่าทันตนเอง หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำมาเสริมกับหลักธรรมหลักทั้งสี่เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

6. การบูรณาการหลักธรรมสู่การพัฒนาคุณธรรม

การบูรณาการหลักพุทธธรรม ได้แก่ เบญจศีล-เบญจธรรม อิทธิบาท 4 เวทนา 3 และพรหมวิหาร 4 ในการอบรมเยาวชนสามารถส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวกและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เยาวชนมีความพร้อมในการเผชิญปัญหาและมีสติปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างเหมาะสม การปลูกฝังคุณธรรมจึงต้องอาศัยการบูรณาการอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่การออกแบบหลักสูตร การจัดการ เรียนการสอน กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ไปจนถึงการสร้างบรรยากาศในโรงเรียน โดยต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชน ควบคู่กับการฝึกอบรมครูให้มีความรู้ความเข้าใจที่ลึกซึ้ง การส่งเสริมคุณธรรมพื้นฐานต้องทำควบคู่กับการพัฒนาทักษะการอ่าน เขียน และคิดคำนวณ เพื่อเตรียมความพร้อมผู้เรียนในสังคมที่มีการแข่งขัน

บทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมคุณธรรม

การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนตามหลักพระพุทธศาสนาไม่สามารถดำเนินการได้โดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือจากพระสงฆ์ ครู ผู้บริหาร ผู้ปกครอง และชุมชน ดังที่ปรากฏในแนวคิดบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างความร่วมมือเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน

1. บทบาทของพระสงฆ์ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในฐานะพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างกระทรวงศึกษาธิการและมหาเถรสมาคม งานวิจัยพบว่าระดับการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของพระสอนศีลธรรมอยู่ในระดับมาก (พระอธิการมงคลชัย จกฺกวโร และคณะ, 2569) บทบาทครอบคลุมการถ่ายทอดหลักธรรมด้วยกระบวนการที่ทันสมัย เช่น Active Learning การเป็นแบบอย่างที่ดีซึ่งมีผลมากกว่าการสอนด้วยวาจา (พระครูปลัดก้ยไฮ้ ชุตินฺธโร, 2554) การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน เช่น ค่ายพุทธบุตรและการปฏิบัติธรรม และการประเมินผลอย่างต่อเนื่องตามวงจร PDCA อย่างไรก็ตาม พระสอนศีลธรรมส่วนใหญ่ยังเป็นพระหนุ่มที่ต้องได้รับการดูแล และมีเวลาสอนจำกัด

2. บทบาทของครู ครูเป็นบุคคลที่ใกล้ชิดนักเรียนมากที่สุดและเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต พระพรหมคุณาภรณ์ (2550) อธิบายว่าครูคือ กัลยาณมิตรที่คอยช่วยเหลือแนะนำศิษย์ บทบาทของครูครอบคลุมการเป็นแบบอย่างที่ดี การบูรณาการหลักธรรมในทุกกลุ่มสาระ เช่น หลักปัญญาในวิชาวิทยาศาสตร์ สังคหวัตถุในวิชาสังคมศึกษา และปิยวาจาในวิชาภาษาไทย การเป็นกัลยาณมิตรที่สร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ที่อบอุ่นปลอดภัย การจัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรม และการประเมินผลติดตามอย่างสม่ำเสมอ โรงเรียนที่ประสบความสำเร็จมักมีเป้าหมายชัดเจนและบูรณาการหลักพุทธธรรมเป็นกรอบหลักของการเรียนการสอน

3. บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารมีบทบาทกำหนดนโยบายและทิศทางการส่งเสริมคุณธรรม ครอบคลุมการกำหนดวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน เช่น พัฒนาคนดี คนเก่ง และมีความสุข การสนับสนุน

ทรัพยากรบุคลากรและงบประมาณ การสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่เอื้อต่อคุณธรรมผ่านการจัดสภาพแวดล้อมร่มรื่นสงบ (พระครูอุปถัมภ์พัฒนกิจ, 2564) การบริหารตามหลักธรรมาภิบาล ทั้งนิติธรรม คุณธรรม ความโปร่งใสและการมีส่วนร่วม การติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับวัดและชุมชนตามหลักบวร

4. บทบาทของผู้ปกครองและครอบครัว ครอบครัวเป็นสถาบันแรกและสำคัญที่สุดในการปลูกฝังคุณธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (2550) อธิบายว่าครอบครัวเป็นปฐมศึกษาของชีวิต เด็กซึมซับคุณธรรมจากการสังเกตพฤติกรรมพ่อแม่มากกว่าคำสอน บทบาทของผู้ปกครองครอบคลุมการเป็นแบบอย่างที่ดี การอบรมสั่งสอนคุณธรรมอย่างสม่ำเสมอ และการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของโรงเรียน อย่างไรก็ตาม ภาวะเศรษฐกิจที่กดดันทำให้ผู้ปกครองจำนวนมากมีเวลาอบรมบุตรหลานได้จำกัด ความร่วมมือระหว่างครอบครัว โรงเรียนและวัดจึงมีความสำคัญยิ่งในการทดแทนช่องว่างดังกล่าว

5. ความร่วมมือระหว่างวัด โรงเรียน และชุมชน (หลักบวร) หลักบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) เป็นกระบวนการสร้างความร่วมมือเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนอย่างทั่วถึงและยั่งยืน วัดทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาและศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน โรงเรียนบูรณาการพุทธธรรมเข้าสู่การเรียนรู้ทั้งในและนอกห้องเรียน ส่วนครอบครัวและชุมชนสนับสนุนกิจกรรมและสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย การดำเนินงานตามหลักบวรช่วยพัฒนาผู้เรียนรอบด้าน ทั้งกายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา การบริหารจัดการศึกษาโดยใช้หลักบวรมีประสิทธิภาพ โดยต้องสร้างความร่วมมือ จัดกิจกรรมอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง มีการนิเทศติดตาม และนำผลไปพัฒนาต่อเนื่อง

6. บทบาทของชุมชนและสังคม ชุมชนมีบทบาทสนับสนุนการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนผ่านการสร้างสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยและเอื้อต่อการพัฒนาคุณธรรม การสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียนทั้งด้านวิทยากรและทุนทรัพย์ การเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต และการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับโรงเรียนและวัดอย่างบูรณาการ ดังสรุปบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 สรุปบทบาทของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการส่งเสริมคุณธรรม

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง	บทบาทหลัก	กิจกรรมที่ควรดำเนินการ
พระสงฆ์	ถ่ายทอดหลักธรรม เป็นแบบอย่างที่ดี จัดกิจกรรมพัฒนา และประเมินผล	สอนศีลธรรมในโรงเรียน จัดค่ายคุณธรรม สอนนั่งสมาธิและสวดมนต์
ครู	เป็นแบบอย่าง บูรณาการหลักธรรมในการสอน เป็นกัลยาณมิตร ประเมินผล	บูรณาการพุทธธรรมในทุกวิชา จัดกิจกรรมพัฒนาคุณธรรม
ผู้บริหารสถานศึกษา	กำหนดวิสัยทัศน์ สนับสนุนทรัพยากร สร้างวัฒนธรรมองค์กร บริหารตามธรรมาภิบาล	กำหนดนโยบาย จัดสรรทรัพยากร สร้างเครือข่ายความร่วมมือ

ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง	บทบาทหลัก	กิจกรรมที่ควรดำเนินการ
ผู้ปกครอง/ครอบครัว	เป็นแบบอย่างในครอบครัว อบรมสั่งสอนคุณธรรม มีส่วนร่วมกับโรงเรียน	อบรมคุณธรรมที่บ้าน ร่วมกิจกรรมกับโรงเรียน สื่อสารกับครู
ชุมชน	สร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคุณธรรม สนับสนุนกิจกรรม เป็นแบบอย่าง	สนับสนุนกิจกรรมโรงเรียน สร้างเครือข่ายความร่วมมือ

แนวทางการนำหลักพุทธธรรมสู่การปฏิบัติในโรงเรียน

การนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนจำเป็นต้องมีแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม ครอบคลุมตั้งแต่การบูรณาการในหลักสูตร การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคุณธรรม ไปจนถึงการดำเนินงานตามแนวคิดสถานศึกษาวิถีพุทธ โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายและมีความต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลในระยะยาว

1. การบูรณาการหลักพุทธธรรมในหลักสูตรและการเรียนการสอน การบูรณาการมิใช่การเพิ่มภาระให้ผู้สอน หากแต่เป็นการสอดแทรกคุณธรรมลงในกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นธรรมชาติในทุกกลุ่มสาระ เช่น หลักปัญญาและวิมังสาในวิชาวิทยาศาสตร์ สังคหวัตถุและพรหมวิหารในวิชาสังคมศึกษา ปิยวาจาในวิชาภาษาไทย และวินัยความเพียรในวิชาพลศึกษา กระบวนการจัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์มุ่งกระตุ้นให้ผู้เรียนสัมผัส รับรู้ และลงมือปฏิบัติด้วยตนเองผ่านหลักอิทธิบาท 4 โรงเรียนที่ประสบความสำเร็จมักกำหนดเป้าหมายชัดเจนสอดคล้องกับหลักธรรม

2. การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน กิจกรรมสำคัญได้แก่ ค่ายคุณธรรมและค่ายพุทธบุตรที่จัดในช่วงปิดภาคเรียน ประกอบด้วยการเรียนรู้หลักธรรม การปฏิบัติสมาธิ และกิจกรรมกลุ่ม กิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชาและวันวิสาขบูชา กิจกรรมสวดมนต์และนั่งสมาธิก่อนเรียนเพื่อเตรียมความพร้อมด้านจิตใจตามหลักไตรสิกขา และกิจกรรมจิตอาสา เช่น การช่วยเหลือผู้สูงอายุและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งช่วยปลูกฝังหลักทานและอัตถจริยา

3. การจัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อคุณธรรม โรงเรียนควรจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สะอาด สงบ ร่มรื่น มีศาลาพระพุทธรูปและมุมสงบสำหรับนั่งสมาธิ ควบคู่กับบรรยากาศทางสังคมที่เปี่ยมด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา และวัฒนธรรมองค์กรที่เน้นการเคารพผู้อาวุโสและการช่วยเหลือเกื้อกูล ทั้งนี้ผู้บริหารต้องกำหนดขอบข่ายให้ครอบคลุมอาคารสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ และบรรยากาศโดยรวมให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันอย่างเสมอภาค (พระครูอุปถัมภ์พัฒนกิจ, 2564)

4. สถานศึกษาวิถีพุทธ สถานศึกษาวิถีพุทธ (Buddhist Oriented School) เป็นโครงการโรงเรียนรูปแบบใหม่ของกระทรวงศึกษาธิการที่จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 นำหลักไตรสิกขามาเป็นกรอบพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม เพื่อพัฒนาผู้บริหาร ครู และนักเรียนให้มีพฤติกรรมกาย วาจา ใจ ที่ดีงาม (สะอาด สว่าง

สงบ) มีจิตอาสาและพัฒนาปัญญาอย่างสร้างสรรค์ (สถานศึกษาวิถีพุทธ, 2568) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานได้กำหนดแนวทางดำเนินการ 29 ประการครอบคลุมการบริหารจัดการ การเรียนการสอน กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อพัฒนาผู้เรียนรอบด้านทั้งกายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา สอดคล้องกับหลักสูตรแกนกลางที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข

5. การมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ปกครอง การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนไม่อาจประสบความสำเร็จได้หากปราศจากการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ปกครอง โรงเรียนควรสร้างเครือข่ายความร่วมมือตามหลักบวร จัดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วม เช่น กิจกรรมวันสำคัญทางศาสนาและค่ายคุณธรรม และสื่อสารประชาสัมพันธ์ให้เห็นความสำคัญของการส่งเสริมคุณธรรม แนวทางที่เด่นชัดคือการที่พ่อแม่เป็นแบบอย่างที่ดี กลุ่มเพื่อนช่วยชักจูงพฤติกรรมเชิงบวก และการยกย่องส่งเสริมคนดี การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผลการดำเนินงานยังช่วยนำไปสู่การพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง

6. การวัดและประเมินผลคุณธรรม โรงเรียนควรกำหนดตัวชี้วัดคุณธรรมที่ชัดเจนและวัดได้ เช่น พฤติกรรมความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ และจิตสาธารณะ ใช้วิธีการประเมินที่หลากหลาย ทั้งการสังเกตพฤติกรรม การประเมินโดยครูและเพื่อน และการสะท้อนคิดของผู้เรียนเอง และนำผลการประเมินไปใช้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ควบคู่กับการนิเทศติดตามอย่างสม่ำเสมอ ดังสรุปแนวทางทั้งหมดในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 สรุปแนวทางการนำหลักพุทธธรรมสู่การปฏิบัติในโรงเรียน

แนวทาง	กิจกรรม/วิธีการ	หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง
การบูรณาการในหลักสูตร	บูรณาการหลักธรรมในทุกกลุ่มสาระ จัดการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์	ไตรสิกขา, อิทธิบาท 4, สังคหวัตถุ 4
การจัดกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน	ค่ายคุณธรรม กิจกรรมวันสำคัญทางพุทธศาสนา สวดมนต์-นั่งสมาธิ จิตอาสา	พรหมวิหาร 4, ทาน, ศีล 5
การจัดสภาพแวดล้อม	จัดสภาพกายภาพร่มรื่นสงบ มีป้ายธรรมะ มุมสมาธิ	ศีล สมาธิ ปัญญา
สถานศึกษาวิถีพุทธ	ดำเนินการตามหลักไตรสิกขา พัฒนาผู้เรียนรอบด้านตามอัตลักษณ์ 29 ประการ	ไตรสิกขา, กายภาวนา, ศีลภาวนา, จิตภาวนา, ปัญญาภาวนา
การมีส่วนร่วมของชุมชน	สร้างเครือข่ายบวร จัดกิจกรรมร่วมกับผู้ปกครองและชุมชน	สังคหวัตถุ 4, พรหมวิหาร 4
การวัดและประเมินผล	กำหนดตัวชี้วัด ใช้วิธีประเมินที่หลากหลาย นำผลไปพัฒนาต่อเนื่อง	หลักความรับผิดชอบ (กรรม)

ปัญหาและอุปสรรคในการนำพระพุทธศาสนามาส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน

แม้พระพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมและแนวทางการพัฒนามนุษย์ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษาได้อย่างหลากหลาย แต่การนำหลักธรรมดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติจริงในบริบทของโรงเรียนยังเผชิญข้อจำกัดหลายประการ ทั้งในด้านทรัพยากร บุคลากร ระบบการดำเนินงาน ความรู้ความเข้าใจ ระยะเวลา สภาพแวดล้อมทางสังคม และความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ปัจจัยเหล่านี้มีความเชื่อมโยงกันและส่งผลต่อประสิทธิผลของการส่งเสริมคุณธรรมในสถานศึกษาโดยตรง สามารถพิจารณาได้ดังนี้

1. ปัญหาด้านทรัพยากรและงบประมาณ การดำเนินงานด้านการส่งเสริมคุณธรรมจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรที่เพียงพอ ทั้งงบประมาณ สื่อการเรียนรู้ เทคโนโลยี พื้นที่สำหรับการจัดกิจกรรม และแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม อย่างไรก็ตาม โรงเรียนแต่ละแห่งมีความพร้อมด้านทรัพยากรแตกต่างกัน บางแห่งมีข้อจำกัดด้านงบประมาณสำหรับจัดกิจกรรม พัฒนาสื่อ หรือสนับสนุนการเรียนรู้เชิงคุณธรรมอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน สื่อที่ใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมบางส่วนยังมีรูปแบบที่ไม่สอดคล้องกับวิถีการเรียนรู้ของผู้เรียนในยุคปัจจุบัน จึงเป็นข้อจำกัดต่อการทำให้หลักธรรมมีความน่าสนใจ เข้าใจง่าย และสามารถเชื่อมโยงกับสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวันของผู้เรียนได้

2. ปัญหาด้านบุคลากร บุคลากรถือเป็นกลไกสำคัญของการนำหลักพระพุทธศาสนามาใช้ในการส่งเสริมคุณธรรม โดยเฉพาะผู้บริหาร ครู พระสอนศีลธรรม และบุคลากรที่เกี่ยวข้อง หากบุคลากรขาดความรู้ทักษะ หรือความพร้อมในการประยุกต์หลักธรรมให้สอดคล้องกับบริบทของผู้เรียน การดำเนินงานย่อมเกิดผลได้อย่างจำกัด ในบางกรณีผู้สอนอาจมีความรู้ด้านหลักธรรมแต่ขาดทักษะด้านการจัดการเรียนรู้และการใช้สื่อสมัยใหม่ ขณะที่ครูบางส่วนอาจมีภาระงานจำนวนมากจนไม่สามารถให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณธรรมได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ หากผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนยังมองการส่งเสริมคุณธรรมเป็นเพียงกิจกรรมเสริม มิใช่ส่วนหนึ่งของภารกิจหลักของสถานศึกษา การขับเคลื่อนงานด้านนี้ก็ยากที่จะเกิดความต่อเนื่องในระดับองค์กร

3. ปัญหาด้านการดำเนินงานและระบบ การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนบางแห่งยังขาดระบบดำเนินงานที่ชัดเจนและเชื่อมโยงกัน ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดกิจกรรม การติดตามผลไปจนถึงการประเมินและปรับปรุงการดำเนินงาน กิจกรรมด้านคุณธรรมจึงอาจเกิดขึ้นเป็นโครงการเฉพาะช่วงหรือดำเนินการแยกส่วนจากระบบบริหารและการจัดการเรียนรู้ของโรงเรียน อีกทั้งการประสานงานระหว่างผู้บริหาร ครู พระสอนศีลธรรม ผู้ปกครอง และชุมชนยังอาจไม่เป็นระบบเพียงพอ ส่งผลให้การพัฒนาคุณธรรมขาดความต่อเนื่องและไม่สามารถเชื่อมโยงกับชีวิตจริงของผู้เรียนได้อย่างเต็มที่

4. ปัญหาด้านความรู้ความเข้าใจ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักพระพุทธศาสนาของบุคลากรและผู้เรียนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จของการส่งเสริมคุณธรรม หากหลักธรรมถูกถ่ายทอดในลักษณะเน้นการจดจำคำศัพท์หรือการปฏิบัติตามรูปแบบ โดยไม่ได้อธิบายความหมาย เหตุผล และการประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง ผู้เรียนอาจมองว่าพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ห่างไกลจากชีวิตประจำวัน หรือเป็นเพียง

เรื่องของพิธีกรรมและข้อปฏิบัติทางศาสนา การส่งเสริมคุณธรรมจึงควรให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้าใจเชิงเหตุผล การเชื่อมโยงหลักธรรมกับสถานการณ์ใกล้ตัว และการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิด วิเคราะห์ และเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

5. ปัญหาด้านเวลาและความต่อเนื่อง การจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษามีข้อจำกัดด้านเวลา เนื่องจากโรงเรียนต้องดำเนินการตามหลักสูตรและรับผิดชอบภารกิจด้านการเรียนรู้หลายด้าน การส่งเสริมคุณธรรมจึงอาจถูกจัดไว้ในช่วงเวลาจำกัดหรือดำเนินการเฉพาะในกิจกรรมพิเศษ หากขาดการบูรณาการเข้ากับรายวิชา กิจวัตรประจำวัน และวิถีชีวิตของโรงเรียน การพัฒนาคุณธรรมย่อมเกิดผลได้ยาก เนื่องจากคุณธรรมเป็นคุณลักษณะที่ต้องอาศัยการฝึกฝน การทำซ้ำ การเห็นแบบอย่าง และการได้รับการส่งเสริมอย่างสม่ำเสมอในระยะยาว

6. ปัญหาด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม ผู้เรียนในปัจจุบันเติบโตท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางสังคมที่มีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งจากเทคโนโลยีดิจิทัล สื่อสังคมออนไลน์ วัฒนธรรมบริโภคนิยม และค่านิยมที่หลากหลาย ปัจจัยดังกล่าวมีอิทธิพลต่อความคิด พฤติกรรม และการตัดสินใจของผู้เรียนอย่างมาก การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนจึงไม่สามารถดำเนินการโดยแยกขาดจากบริบททางสังคมได้ โรงเรียนจำเป็นต้องพัฒนาวิธีการนำเสนอหลักธรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ร่วมสมัย รวมทั้งเสริมสร้างความสามารถของผู้เรียนในการรู้เท่าทันสื่อ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การควบคุมตนเอง และการตัดสินใจบนพื้นฐานของความรับผิดชอบ

7. ปัญหาด้านความร่วมมือกับชุมชน การพัฒนาคุณธรรมของผู้เรียนไม่สามารถดำเนินการโดยโรงเรียนเพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากพฤติกรรมและค่านิยมของผู้เรียนได้รับอิทธิพลจากครอบครัว ชุมชน วัด กลุ่มเพื่อน และสภาพแวดล้อมทางสังคม หากการดำเนินงานของโรงเรียนขาดความร่วมมือจากผู้ปกครองและชุมชน การปลูกฝังคุณธรรมอาจเกิดขึ้นเฉพาะภายในโรงเรียนและไม่สามารถเชื่อมโยงไปสู่การดำเนินชีวิตภายนอกสถานศึกษาได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ แต่ละโรงเรียนยังมีบริบททางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และทรัพยากรที่แตกต่างกัน การนำหลักพระพุทธศาสนามาใช้จึงจำเป็นต้องปรับให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของพื้นที่ และเปิดโอกาสให้ผู้ปกครอง วัด ชุมชน และภาคีเครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

กล่าวโดยสรุป ปัญหาและอุปสรรคในการนำพระพุทธศาสนามาส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนมิได้เกิดจากปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่เป็นผลจากความเชื่อมโยงของทรัพยากร บุคลากร ระบบการบริหาร ความรู้ความเข้าใจ เวลา สภาพแวดล้อมทางสังคม และความร่วมมือของผู้เกี่ยวข้อง การแก้ไขปัญหาจึงควรดำเนินการในลักษณะองค์รวม โดยบูรณาการการส่งเสริมคุณธรรมเข้ากับระบบบริหาร การจัดการเรียนรู้ วัฒนธรรมองค์กร และความร่วมมือระหว่างโรงเรียน ครอบครัว วัด และชุมชน เพื่อให้การพัฒนาคุณธรรมเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและสอดคล้องกับบริบทของสถานศึกษา ดังสรุปในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปปัญหาและอุปสรรคในการนำพระพุทธศาสนามาส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน

ประเภทปัญหา	ปัญหา/อุปสรรคที่พบ
ด้านทรัพยากรและงบประมาณ	ข้อจำกัดด้านทรัพยากร (78.6%); งบประมาณไม่มั่นคง; ขาดสื่อทันสมัย
ด้านบุคลากร	ขาดแคลนครู/พระสอนศีลธรรมผู้เชี่ยวชาญ; ขาดทักษะสื่อทันสมัย
ด้านการดำเนินงานและระบบ	ระบบไม่ชัดเจน; ขาดการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง; ละเลยเพราะแรงกดดันการสอบ
ด้านความรู้ความเข้าใจ	ขาดความเข้าใจหลักธรรมเชิงลึก; เข้าใจผิดว่าเป็นเพียงพิธีกรรม
ด้านเวลาและความต่อเนื่อง	ข้อจำกัดด้านเวลา; กิจกรรมขาดความต่อเนื่อง
ด้านสภาพแวดล้อมทางสังคม	อิทธิพลสื่อและเทคโนโลยี; วัตถุนิยม; ความหลากหลายของผู้เรียน (58.9%)
ด้านความร่วมมือกับชุมชน	ความร่วมมือกับชุมชนอ่อนแอ; ขาดการประชาสัมพันธ์; บริบทแตกต่างกัน

สรุป

บทความนี้นำเสนอบทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน โดยชี้ให้เห็นว่าคุณธรรมเป็นคุณสมบัติภายในจิตใจที่เป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์และการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ซึ่งพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะศีล 5 พรหมวิหาร 4 สังคหวัตถุ 4 อิทธิบาท 4 และไตรสิกขา การส่งเสริมคุณธรรมให้ประสบความสำเร็จต้องอาศัยความร่วมมือของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ทั้งพระสงฆ์ ครู ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน ภายใต้แนวคิดบวร ควบคู่กับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นระบบผ่านการบูรณาการในหลักสูตร กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน การจัดสภาพแวดล้อม และแนวทางสถานศึกษาวิถีพุทธ อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานยังเผชิญอุปสรรคสำคัญด้านทรัพยากร บุคลากร ระบบการดำเนินงาน ความเข้าใจ เวลา สภาพแวดล้อมทางสังคม และความร่วมมือกับชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังและเป็นระบบ

ข้อเสนอแนะสำหรับการนำไปปฏิบัติ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณและพัฒนาศักยภาพพระสอนศีลธรรมและครูให้มีทักษะการจัดการเรียนรู้ที่ทันสมัย สถานศึกษาควรบูรณาการหลักธรรมเข้ากับการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบมากกว่าเพียงกิจกรรมเฉพาะกิจ และควรเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น สำหรับการศึกษาในลำดับต่อไป ควรมีการวิจัยเชิงประจักษ์เพื่อประเมินประสิทธิผลของรูปแบบการส่งเสริมคุณธรรมตามแนวพุทธในบริบทที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้ด้านพุทธบริหารการศึกษาให้สมบูรณ์และนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงยิ่งขึ้นในการผลิตพลเมืองที่มีคุณธรรมของสังคมไทยอย่างยั่งยืนสืบไป

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

จากการศึกษาบทบาทของพระพุทธศาสนาในการส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียน ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 การส่งเสริมคุณธรรมด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ที่มา: สังเคราะห์โดยผู้เขียน, ออกแบบภาพด้วย ChatGPT, 2026

จากบทความนี้ ได้องค์ความรู้หลักอยู่ 3 ระดับ ดังในภาพ อธิบายได้ว่า

1. ฐานความคิด คือหลักธรรม 4 หมวดภายใต้ไตรสิกขา พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้เพียงคำสอนเรื่องความดี"อยๆ แต่มีชุดหลักธรรมที่ตอบโจทย์คุณธรรมแต่ละมิติอย่างเป็นระบบ ศีล 5 วางฐานพฤติกรรม พรหมวิหาร 4 สร้างการอยู่ร่วมกัน สังคหวัตถุ 4 สร้างความสามัคคี และอิทธิบาท 4 สร้างความเพียร ทั้งหมดร้อยเรียงอยู่ใต้กรอบใหญ่คือไตรสิกขา (ศีล-สมาธิ-ปัญญา)

2. กลไกขับเคลื่อน ไม่มีใครทำคนเดียวได้ ข้อค้นพบที่สำคัญที่สุดคือ การส่งเสริมคุณธรรมในโรงเรียนสำเร็จไม่ได้ด้วยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ต้องอาศัยบวร (บ้าน-วัด-โรงเรียน) ทำงานประสานกัน วัดให้พระสอนศีลธรรมและเป็นแบบอย่าง โรงเรียนบูรณาการผ่านครูและผู้บริหาร ส่วนบ้านเสริมแรงพฤติกรรมที่บ่มเพาะในสถานศึกษา

3. ผลลัพธ์และช่องว่างที่ยังเหลืออยู่ เมื่อกลไกทำงาน ผลจะไปถึงทั้งตัวผู้เรียน (มีวินัย ซื่อสัตย์ เมตตา) และสังคมโดยรวมในระยะยาว แต่บทความก็ชี้ตรงไปตรงมาว่านี่ไม่ใช่สูตรสำเร็จที่ใช้ได้ทันที ยังมีอุปสรรคเชิงระบบทั้งเรื่องทรัพยากร บุคลากร เวลา และความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเอง ซึ่งเป็นจุดที่งานวิจัยในอนาคตควรเข้าไปแก้ไขต่อ

จุดที่น่าสนใจที่สุดคือข้อ 2 บทความนี้ไม่ได้เสนอพุทธศาสนาแค่ในฐานะชุดคุณค่า แต่ในฐานะโครงสร้างพื้นฐานที่มีอยู่แล้ว (วัด พระสงฆ์ โครงการภาครัฐ) ซึ่งต่างจากทฤษฎีการศึกษาที่นำเข้าจากต่างประเทศตรงที่ไม่ต้องสร้างระบบใหม่ทั้งหมด เพียงแต่ใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่แล้วให้เต็มศักยภาพ

เอกสารอ้างอิง

โกวิท วัฒนสุชาติ. (2552). *คุณธรรมและจริยธรรมในการดำเนินชีวิต.* สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. (2556). *สังคมวิทยาศาสนา* (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ตรีทิพย์นภา ทองดี. (2568). แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมสำหรับเยาวชนไทยในศตวรรษที่ 21. *วารสารสื่อวิชาการและวิจัย*, 1(2), 33-44.

พระครูปริยัติโสภณกิจ, พระปลัดฮอนด้า วาทสทฺโท, และยิ่งสรรค์ หาพา. (2568). การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 ในการพัฒนาที่มีคุณภาพของการบริหารสถานศึกษา. *วารสารมณีเชษฐาราม วัดจอมมณี*, 8(1). https://so07.tci-thaijo.org/index.php/JMCR/article/view/6383

พระครูปลัดกุ้ยไฮ้ ชุตินฺธโร (แซ่ลิ้ม). (2554). *บทบาทของพระสงฆ์ในด้านการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนในระดับมัธยมศึกษา อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี* [วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย].

พระครูอุปถัมภ์พัฒนกิจ. (2556). *สภาพการดำเนินงานของผู้บริหารโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาระยอง เขต 1 และเขต 2* [วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยรังสิต].

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย.* มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระปลัดนฤนาท อติชาโต, พระมหาอกนิษฐ์ สิริปญฺโญ, และพระมหาวีรธิษณ์ วรินฺโท. (2568). การประยุกต์หลักพุทธธรรมในการเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อสังคมของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนอ้อมน้อยโสภณชนูปถัมภ์ จังหวัดสมุทรสาคร. *วารสารเสียงธรรมจากมหายาน*, 11(4), 232-245. https://so09.tci-thaijo.org/index.php/nsc/article/view/6769/4428

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2550). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 16). มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหากิตติณัฏฐ์ สุกิตฺติเมธี. (2565). การปลูกฝังคุณธรรมผ่านหลักธรรมพระพุทธศาสนาสำหรับนักเรียน. *วารสารนวพุทธศาสตร์*, 1(1), 40–51. https://so11.tci-thaijo.org/index.php/jMBS/article/view/1377

พระมหาวิชาญ สุวิชาโน (บัวบาน), สมศักดิ์ บุญปู่, และพระมหาญาณวัฒน์ ฐิตวฑฺฒโน. (2564). สภาพปัจจุบันปัญหารูปแบบการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ. *วารสารบัณฑิตศาส์น มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย*, 19(1), 21-35. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/mgsj/article/view/252234

พระอธิการมงคลชัย จกฺกวโร, พระครูสุวรรณธรรมคุณ, และพระมหาบุญเลิศ อินฺทปญฺโญ. (2569). บทบาทของพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนเพื่อการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในอำเภอคลองลาน จังหวัดกำแพงเพชร. *วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ*, 9(1), 43-55. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/bim/article/view/287907

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. (2560). *ราชกิจจานุเบกษา*, 134(40ก), 1-90.

วันเฉลิม ไชยยงค์, สมเดช นามเกตุ และ พระครูจิรธรรมธัช. (2568). พุทธศาสนากับการสร้างคุณธรรมและจริยธรรมในระบบการศึกษา. *วารสารสหศาสตร์การพัฒนาสังคม*, 3(2), 624-637. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JISDIADP/article/view/2209/1665

ศุกทนุช เกษมไพโรจน์. (2568). การบูรณาการหลักพุทธธรรมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชน. *วารสารสื่อวิชาการและวิจัย*, 1(1), 41-50. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/JERR/article/view/2243

ศูนย์คุณธรรม. (2567). *โครงการวิจัยการสำรวจสถานการณ์คุณธรรมด้วยดัชนีชี้วัดคุณธรรมและทุนชีวิต ปี 2567*. ศูนย์คุณธรรม (องค์การมหาชน).

สถานศึกษาวิถีพุทธ. (2568). *ระบบประเมินสถานศึกษาวิถีพุทธ (BSE).* สืบค้นจาก https://www.bse-mcu.com/

รัตนา นิรมัย. (2024). การใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในการบริหารงานวิชาการของโรงเรียนประถมศึกษา. *Journal of Organizational Management Excellence*, 2(2), 1-19.

สาราณียธรรม 6 กับการลดช่องว่างระหว่างวัย

SĀRAṆĪYADHAMMA VI AND GENERATION GAP REDUCTION

พระจตุพล ขุนทองแก้ว (ปญฺญาธโร)

Phra Chatuphon Khunthongkaeo (Paññādharo)

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎเถรวาท มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Doctor of Philosophy Program in Theravada Tipitaka Studies, Mahavajiralongkorn Pali
Theravada Rajavidyalaya, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author E-mail: phractuphlkhunthxngkaew@gmail.com

Received: 31 August 2026; Revised: 21 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

สาราณียธรรม 6 กับการลดช่องว่างระหว่างวัย

พระจตุพล ขุนทองแก้ว (ปญฺญาธโร)

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ช่องว่างระหว่างวัยในสังคมร่วมสมัย และนำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้หลักสาราณียธรรม 6 ในฐานะพุทธนวัตกรรมสังคม เพื่อเป็นแบบจำลองเชิงแนวคิดในการประสานความสัมพันธ์และลดความขัดแย้งระหว่างรุ่นประชากร จากการศึกษาเอกสารพบว่า ช่องว่างระหว่างวัยมิได้เกิดจากความแตกต่างทางด้านอายุเพียงอย่างเดียว หากแต่เกิดจากการปะทะกันทางค่านิยม ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ และการถดถอยของการสื่อสาร อันนำไปสู่ความขัดแย้งและสภาวะอัมพาตทางการสื่อสาร การศึกษานี้จึงได้สังเคราะห์หลักสาราณียธรรม 6 เข้ากับทฤษฎีทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม เช่น ทฤษฎีกลุ่มคนตามรุ่น ทฤษฎีการปรับการสื่อสาร และทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม นำไปสู่การสร้าง แบบจำลองพุทธนวัตกรรมสังคมเพื่อการประสานความสัมพันธ์ระหว่างวัย

ผลจากการสังเคราะห์กรอบแนวคิดดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่คาดหวังหากมีการนำแบบจำลองไปประยุกต์ใช้ โดยประเมินว่า การใช้เมตตากายกรรมร่วมกับสีลสามัญญตาจะสามารถเป็นกลไกที่ช่วยสร้างพื้นที่ปลอดภัยและบรรทัดฐานการเคารพสิทธิส่วนบุคคล เมตตาวจีกรรมสามารถใช้เป็นแนวทางรื้อถอนภาษาตราบาปเชิงอายุ เมตตามโนกรรมมีศักยภาพในการบ่มเพาะความเห็นอกเห็นใจเพื่อช่วยลดอคติ สาธารณโภคีสามารถทำหน้าที่เป็นกรอบในการแปรเปลี่ยนการแบ่งปันสู่การแลกเปลี่ยนทุนทางปัญญาแบบสองทาง และทิฏฐิสามัญญตาจะเป็นแนวทางช่วยหลอมรวมทัศนคติเพื่อมุ่งสู่เป้าหมายเหนือชั้นร่วมกัน

บทความนี้สรุปเป็นข้อเสนอแนะว่า หากมีการขับเคลื่อนแบบจำลองดังกล่าวในระดับครอบครัว องค์กร และนโยบายสาธารณะ คาดว่าจะสามารถแปรเปลี่ยนความแตกต่างระหว่างวัยให้กลายเป็นพลังแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาสังคมไปสู่การเป็นสังคมแห่งคนทุกวัยที่มีความสมานฉันท์และยั่งยืน

คำสำคัญ: การสื่อสารระหว่างกลุ่ม; ช่องว่างระหว่างวัย; พุทธนวัตกรรมสังคม; สังคมแห่งคนทุกวัย; สาราณียธรรม 6

SĀRAṆĪYADHAMMA VI AND GENERATION GAP REDUCTION

Phra Chatuphon Khunthongkaeo (Paññādharo)

Abstract

This academic article aims to analyze the phenomenon of the generation gap in contemporary society and propose an approach to applying the 6 Sāraṇīyadhamma (states of conciliation) principles as a Buddhist social innovation. This serves as a conceptual model for harmonizing relationships and reducing intergenerational conflicts. A review of the literature reveals that the generation gap is not caused solely by age differences, but rather by clashes in values, historical experiences, and a regression in communication, which lead to conflicts and a state of communication paralysis. Therefore, this study synthesizes the 6 Sāraṇīyadhamma principles with sociological and social psychological theories—such as Cohort Theory, Communication Accommodation Theory, and Intergroup Contact Theory—to construct a Buddhist Social Innovation Model for Intergenerational Harmony.

The synthesis of this conceptual framework indicates the expected outcomes if the model is applied. It assesses that the utilization of Mettākāyakamma (loving-kindness in bodily action) alongside Sīlasāmaññatā (equality in morality) can serve as a mechanism to create safe spaces and norms for respecting personal rights. MettāvacīkammaMettāvacīkamma (loving-kindness in speech) can be used as a guideline to deconstruct ageist language. Mettāmanokamma (loving-kindness in thought) has the potential to cultivate empathy to help reduce prejudice. Sādhāraṇabhogī (sharing of lawful gains) can act as a framework to transform resource sharing into a two-way exchange of intellectual capital. Finally, Diṭṭhisāmaññatā (equality in views) provides a guideline for unifying perspectives toward a shared superordinate goal.

The article concludes with the recommendation that if this model is driven at the family, organizational, and public policy levels, it is expected to transform intergenerational differences into a force for collaborative learning. This will serve as a vital foundation for developing a harmonious and sustainable "society for all ages.

Keywords: Intergroup Communication; Generation Gap; Buddhist Social Innovation; Society for All Ages; 6 Sāraṇīyadhamma

บทนำ

ในยุคปัจจุบัน สังคมมนุษย์กำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างประชากรและเทคโนโลยีอย่างก้าวกระโดด สภาวการณ์ดังกล่าวไม่เพียงแต่ส่งผลต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังส่งผลกระทบโดยตรงต่อมิติทางสังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะปรากฏการณ์ “ช่องว่างระหว่างวัย” ซึ่งกลายเป็นประเด็นท้าทายสำคัญในระดับมหภาค ช่องว่างระหว่างวัยมิได้หมายถึงเพียงความแตกต่างของอายุตามวัยวุฒิเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงความเหลื่อมล้ำทางด้านค่านิยม ทัศนคติ ระบบความเชื่อ ภาษา และทักษะการเปิดรับเทคโนโลยีดิจิทัล ความแตกต่างเหล่านี้หากขาดกระบวนการจัดการที่เหมาะสม ย่อมนำไปสู่ความไม่เข้าใจกัน ความขัดแย้งเชิงทรรศนะ และการถดถอยของความเคารพซึ่งกันและกันภายในโครงสร้างครอบครัว ตลอดจนในระดับชุมชนและองค์กร (กนกพันธรน์ โลกุตรวงศ์, 2556; ปรัตถกร สิบพันทา และฌาน เรืองธรรมสิงห์, 2567)

จากทัศนะทางสังคมวิทยา ปรากฏการณ์ช่องว่างระหว่างวัยเกิดจากการที่คนแต่ละรุ่นถูกหล่อหลอมผ่านบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน (Desai, 2026) คนรุ่นเก่ามักยึดถือคุณค่าของความมั่นคง บรรทัดฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิม และโครงสร้างอำนาจตามแนวดิ่ง ในขณะที่คนรุ่นใหม่เติบโตขึ้นท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และนวัตกรรมดิจิทัล จึงมักให้ความสำคัญกับเสรีภาพ ความเสมอภาค การตั้งคำถามต่อบรรทัดฐานเดิม และการสื่อสารผ่านเครือข่ายตามแนวราบ ความต่างเชิงคุณค่านี้นำไปสู่สภาวะ "อัมพาตทางการสื่อสาร" ที่ซึ่งคู่สนทนาต่างวัยไม่สามารถสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนทัศนคติได้อย่างปลอดภัย ส่งผลให้เกิดความรู้สึกแปลกแยก และการตีตราซึ่งกันและกัน (Aggarwal et al., 2017)

แม้งานศึกษาด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัยจะเสนอแนวทางการสื่อสาร การลดอคติ และการสร้างกิจกรรมร่วมกันไว้หลายรูปแบบ แต่การแก้ไขปัญหาช่องว่างระหว่างวัยอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนในระดับกระบวนทัศน์เชิงคุณธรรมและจิตสำนึกร่วมทางสังคม ในบริบทนี้ หลักพุทธธรรมคำสอนเรื่อง "สาราณียธรรม 6" ซึ่งเป็นหลักธรรมอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน สร้างความเคารพนับถือ และสนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข จึงปรากฏเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่มีความร่วมสมัยและสามารถประยุกต์ใช้เป็นกรอบความคิดเชิงพัฒนากระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัยได้อย่างมีนัยสำคัญ

สาราณียธรรม 6 ประกอบด้วยหลักการปฏิสัมพันธ์ 6 ประการ ได้แก่ เมตตากายกรรม เมตตาวจีกรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโภคี สีลสามัญญตา และทิฏฐิสามัญญตา ตามที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก (ม.มู. (ไทย) 12/494/535) และได้รับการอธิบายขยายความให้สอดรับกับบริบทสังคมโดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546) หลักการเหล่านี้ตอบสนองต่อการลดช่องว่างระหว่างวัยได้อย่างครอบคลุมทั้งมิติพฤติกรรมศาสตร์ผ่านการกระทำและคำพูด มิติจิตวิทยาผ่านการสร้างความเคารพทางความคิด มิติเศรษฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ผ่านการแบ่งปันองค์ความรู้และทรัพยากร ตลอดจนมิตินิติธรรมและนโยบายผ่านการปฏิบัติตามเกณฑ์บรรทัดฐานและการแสวงหาจุดร่วมทางความคิด

บทความวิชาการฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์บทบาทและคุณค่าของหลักสาราณียธรรม 6 ในฐานะกรอบทฤษฎีพุทธศาสนาประยุกต์ ในการสร้างสมานฉันท์และการเชื่อมประสานช่องว่างระหว่างวัย

บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารและการสังเคราะห์เชิงแนวคิด โดยศึกษาหลักสาราณียธรรม 6 จากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อธิบายที่เกี่ยวข้อง ควบคู่กับการทบทวนวรรณกรรมด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัย ทฤษฎีกลุ่มคนตามรุ่น ทฤษฎีการปรับการสื่อสาร และทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม

การศึกษานี้ไม่เพียงแต่นำเสนอการตีความหลักธรรมในมิติพุทธศาสตร์ดั้งเดิมเท่านั้น แต่ยังมุ่งวิเคราะห์สาระสำคัญของหลักธรรมแต่ละข้อ เปรียบเทียบกับกลไกการสร้างความเข้าใจและลดอคติในทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ เพื่อสังเคราะห์และยกร่างเป็นกรอบเชิงแนวคิด สำหรับส่งเสริมความสัมพันธ์ ความเข้าใจ การสื่อสาร และความร่วมมือระหว่างคนต่างวัยในครอบครัว ชุมชน และองค์กร โดยแยกความหมายตามคัมภีร์ออกจากข้อเสนอเชิงประยุกต์ของผู้เขียนอย่างชัดเจน เพื่อนำไปสู่การเป็นแนวทางเชิงปฏิบัติตามบริบทสังคมร่วมสมัยต่อไป

การสื่อสารและการสร้างความเข้าใจระหว่างวัย

การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ช่องว่างระหว่างวัย จำเป็นต้องอาศัยกรอบวิเคราะห์ทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม เพื่ออธิบายรากเหง้าของความขัดแย้งและกลไกการสื่อสาร ก่อนนำไปสู่การแสวงหาแนวทางเชื่อมประสานความสัมพันธ์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2546) บทความนี้ได้นำ 3 ทฤษฎีหลักมาเป็นฐานในการวิเคราะห์สภาวการณ์ดังกล่าว ได้แก่

1. ทฤษฎีกลุ่มคนตามรุ่น มโนทัศน์นี้อธิบายว่า กลุ่มคนในแต่ละเจเนอเรชันถูกหล่อหลอมจากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน ทำให้เกิดสติปัญญาร่วม ค่านิยม และแบบแผนพฤติกรรมเฉพาะรุ่น (Mannheim, 1952) เมื่อคนต่างรุ่นต้องมาปฏิสัมพันธ์กัน ความแตกต่างของชุดประสบการณ์นี้จึงมักกลายเป็นอุปสรรคทางความคิด และก่อให้เกิดความขัดแย้งเชิงทรรศนะโดยปราศจากความตั้งใจ (Desai, 2026)

2. ทฤษฎีการปรับการสื่อสาร ทฤษฎีนี้อธิบายกลไกทางจิตวิทยาสังคมเมื่อบุคคลต้องปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มที่แตกต่าง (Giles et al., 1991) ในบริบทระหว่างวัย ความขัดแย้งมักเกิดจากการสื่อสารในลักษณะ การแยกออก เพื่อแบ่งพรรคแบ่งพวก หรือ การปรับอย่างไม่เหมาะสม ที่แฝงอคติเชิงตราบาป เช่น การใช้ภาษาแบบเด็กกับผู้สูงอายุ ในทางกลับกัน การแก้ไขปัญหาต้องอาศัย การปรับเข้าหา เพื่อสร้างบรรยากาศแห่งความเป็นมิตรและการยอมรับ

3. ทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม Allport (1954) เสนอว่า การลดอคติระหว่างกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ต่างกัน ไม่อาจเกิดขึ้นได้จากการพบปะเพียงผิวเผิน แต่ต้องเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ภายใต้เงื่อนไข 4 ประการ ได้แก่ 1) มีสถานะทางสังคมที่เท่าเทียมกัน 2) มีเป้าหมายร่วมกัน 3) มีความร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน และ 4) ได้รับการสนับสนุนจากบรรทัดฐานทางสังคม การปฏิสัมพันธ์ที่มีคุณภาพตามกรอบนี้ จะช่วยลดความวิตกกังวล และเพิ่มความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นได้อย่างมีนัยสำคัญ (Pettigrew & Tropp, 2006)

จากการวิเคราะห์กรอบทฤษฎีทั้งสาม ชี้ให้เห็นว่าความขัดแย้งระหว่างรุ่นมิได้เกิดจากวัยวุฒิ แต่เป็นผลจากการปะทะกันเชิงคุณค่าและสไตล์การสื่อสาร ดังนั้น การนำกรอบทฤษฎีเหล่านี้มาบูรณาการร่วมกับหลักสาราณียธรรม 6 จึงเป็นการเสนอพุทธนวัตกรรมสังคม (พุทธทาสภิกขุ, 2541) เพื่อเข้ามาตอบโจทย์กระบวนการปรับพฤติกรรม การสื่อสาร และการสร้างพื้นที่ปลอดภัยร่วมกัน อันจะเป็นกลไกสำคัญในการแปรเปลี่ยนความแตกต่างระหว่างวัย ให้กลายเป็นความร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรมในลำดับต่อไป

หลักสาราณียธรรม 6 ในพระพุทธศาสนา

ในพระพุทธศาสนา การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมอย่างมีความสุข สมานฉันท์ และปราศจากความขัดแย้ง จำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมเชิงปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างความเคารพซึ่งกันและกัน หลักธรรมสำคัญที่ทรงแสดงไว้เพื่อการนี้คือ สาราณียธรรม 6 หรือธรรมอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน ซึ่งปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก เช่น ในโกสัมพิยสูตร และปฐมสาราณียสูตร พุทธพจน์ระบุว่าสาราณียธรรม 6 เป็นหลักการปฏิสัมพันธ์ที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน และเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ม.มู. (ไทย) 12/494/535)

แม้ว่าในบริบทดั้งเดิม พระพุทธองค์จะตรัสสอนแก่ภิกษุสงฆ์เพื่อป้องกันและแก้ไขวิกฤตความแตกแยกในสังฆมณฑล ทว่าเมื่อพิจารณาผ่านคัมภีร์อรรถกถา จะเห็นถึงวัตรปฏิบัติที่ละเอียดอ่อน ซึ่งในบทความนี้ ผู้เขียนได้แยกแยะความหมายดั้งเดิมตามคัมภีร์ ออกจากการตีความเพื่อประยุกต์ใช้ในสังคมร่วมสมัย ดังนี้

1. เมตตากายกรรม การเข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/478) คัมภีร์อรรถกถาขยายความว่าครอบคลุมถึงการช่วยเหลือกิจวัตรของส่วนรวม การพยาบาลเมื่ออีกฝ่ายเจ็บไข้ การทำความสะอาดสถานที่ ตลอดจนการลุกรับกราบไหว้ด้วยกิริยาที่สุภาพอ่อนน้อม ผู้เขียนเสนอว่า ในบริบทสังคมและองค์กร หลักข้อนี้ประยุกต์ได้กับการแสดงออกทางพฤติกรรมเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัย เช่น การที่คนต่างรุ่นยื่นมือเข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระงานเมื่อเห็นอีกฝ่ายประสบปัญหา การลุกให้ที่นั่งแก่ผู้สูงอายุบนรถสาธารณะ หรือการแสดงความเคารพให้เกียรติผู้อื่นด้วยกิริยาที่สุภาพ โดยไม่หลงยึดติดในอัตตาแห่งสถานะทางสังคมหรือวัยวุฒิ

2. เมตตาวจีกรรม การเข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (ม.มู. (ไทย) 12/495/536) อรรถกถาอธิบายว่า นอกจากการสื่อสารด้วยปิยวาจา สัจวาจา เว้นคำหยาบและคำส่อเสียดแล้ว ยังรวมถึงการบอกกล่าวแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ การสอนธรรม และการทบทวนความรู้ร่วมกันด้วยน้ำเสียงที่นุ่มนวล ผู้เขียนเสนอว่า หลักข้อนี้สามารถประยุกต์เป็นเครื่องมือทลายกำแพงการสื่อสารระหว่างรุ่น เช่น การที่หัวหน้างานรุ่นเก่ากล่าวคำชื่นชมให้กำลังใจคนรุ่นใหม่ การให้ข้อเสนอแนะเชิงสร้างสรรค์แทนการตำหนิติเตียนด้วยอารมณ์ หรือการเว้นจากการใช้วาจาที่มีลักษณะตราบาปเชิงอายุ และการนินทาที่สร้างความร้าวฉาน

3. เมตตามโนกรรม การเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/478) คัมภีร์อรรถกถาเน้นย้ำว่า คือการมีสภาวะจิตที่แผ่ความปรารถนาดีอยู่เสมอ มีความเห็นอกเห็นใจ และปราศจากความอิจฉาริษยา การประยุกต์ใช้เชิงร่วมสมัยผู้เขียนเสนอว่า เมตตามโนกรรมคือรากฐานทางจิตวิทยาสังคมที่สำคัญที่สุด ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัย ประยุกต์ใช้ผ่านการพยายามทำความเข้าใจ บริบทที่หล่อหลอมคนแต่ละรุ่นโดยไม่ด่วนตัดสิน การมีมุทิตาจิตต่อความสำเร็จของเพื่อนร่วมงานต่างวัย และการรู้จักให้อภัยเพื่อรักษาสัมพันธภาพ

4. สาธารณโภคี การแบ่งปันลาภผลและปัจจัยสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรม ให้ได้บริโภคร่วมกันกับผู้มีศีลธรรมโดยไม่แบ่งแยก (ม.มู. (ไทย) 12/496/536) อรรถกถาให้ภาพว่า แม้จะได้อาหารบิณฑบาตมาเพียงเล็กน้อย ก็ไม่บริโภคเพียงผู้เดียว แต่พร้อมแบ่งปัน ถือเป็นการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม เมื่อประยุกต์หลักข้อนี้ในบริบทสังคมแห่งการเรียนรู้ ผู้เขียนเสนอให้ขยายแนวคิดจากการแบ่งปันทรัพยากรและสิ่งของ ไปสู่การแลกเปลี่ยนทุนทางปัญญา แบบสองทาง เช่น การทำกิจกรรมในรูปแบบพี่เลี้ยงย้อนศร ที่ผู้ใหญ่ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิต ในขณะที่คนรุ่นใหม่ก็ยินดีแบ่งปันและสอนทักษะทางเทคโนโลยีดิจิทัล โดยไม่มีการหวงวิชา

5. สีลสามัญญตา การมีความประพฤติที่บริสุทธิ์เสมอกันกับผู้อื่น ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/479) อรรถกถาอธิบายว่า คือการรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่างพร้อย ซึ่งเป็นการมีมาตรฐานทางศีลธรรมที่เสมอภาคกัน ผู้เขียนเสนอการประยุกต์ใช้ในมิติทางจริยธรรมสังคมและองค์กรว่า แม้สีลสามัญญตาจะมิได้แปลว่ากฎหมายหรือกฎระเบียบโดยตรง แต่สามารถนำมาเป็นฐานคิดในการสร้างกติการ่วม เช่น การกำหนดบรรทัดฐานทางสังคม การเคารพสิทธิส่วนบุคคล หรือกฎระเบียบองค์กร ที่สมาชิกทุกวัยและทุกระดับชั้นต้องปฏิบัติตามอย่างเสมอภาค ไม่มีข้อยกเว้นหรือระบบสองมาตรฐาน เพื่อสร้างพื้นที่ที่ปลอดภัยและเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

6. ทิฏฐิสามัญญตา การมีความเห็นเสมอกันอันเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ (ม.มู. (ไทย) 12/498/537) อรรถกถาขยายความว่า หมายถึงการมีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ อันเป็นอริยะ มุ่งเน้นการยอมรับความจริงตามสภาวธรรม และมีกระบวนทัศน์ที่มุ่งสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส ผู้เขียนนำเสนอการประยุกต์ใช้ในบริบทของการจัดการความขัดแย้งระหว่างรุ่นว่า มิใช่การบังคับให้คนต่างวัยต้อง "หลอมรวมทัศนคติ" จนคิดเหมือนกันหมด แต่เป็นการประยุกต์ใช้เพื่อ แสวงหาความเข้าใจและจุดร่วม บนพื้นฐานของการเคารพความเห็นต่าง คือการที่คนต่างเจเนอเรชันยอมรับความหลากหลายทางความคิด สงวนจุดต่าง แล้วมุ่งเน้นการทำงานเพื่อเป้าหมายระดับสูงร่วมกัน โดยยึดประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้งเหนือกว่าอัตตาของกลุ่มตน

ในฐานะผู้เขียน การวิเคราะห์หลักสาราณียธรรม 6 โดยแยกแยะระหว่างหลักธรรมตามคัมภีร์กับการประยุกต์ใช้ร่วมสมัย ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนามีมโนทัศน์เชิงนวัตกรรมสังคมที่ก้าวหน้า หลักธรรมทั้ง 6 ประการนี้มิได้เป็นเพียงหลักเกณฑ์ทางจริยธรรมส่วนบุคคล แต่เป็นระบบการปฏิสัมพันธ์ที่ครอบคลุมพฤติกรรม การสื่อสาร การแบ่งปันทรัพยากร การสร้างกติกา และการบริหารความขัดแย้งทางความคิด การทำความเข้าใจและนำมรดกทางปัญญาเหล่านี้มาปรับใช้ จึงเป็นกรอบความคิดที่ทรงพลังในการสร้างสังคมแห่งคนทุกวัยที่มีความสมานฉันท์และยั่งยืน

วิธีการลดช่องว่างระหว่างวัยด้วยหลักสาราณียธรรม 6

การแปรเปลี่ยนความขัดแย้งเชิงโครงสร้างระหว่างรุ่นประชากรให้กลายเป็นความสมานฉันท์และการเรียนรู้ร่วมกันในสังคมร่วมสมัย จำเป็นต้องอาศัยการสังเคราะห์ทางความคิดระหว่างทฤษฎีทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมวิทยากับนวัตกรรมทางปัญญาของพุทธศาสนา ในมิตินี้ สาราณียธรรม 6 ไม่เพียงแต่ดำรงฐานะเป็นหลักจริยธรรมส่วนบุคคลตามเกณฑ์บรรทัดฐานดั้งเดิม หากแต่ทำหน้าที่เป็น แบบจำลองการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและกระบวนทัศน์ทางสังคม ที่ตอบสนองต่อสภาวการณ์การถดถอยของการสื่อสาร และการปะทะกันทางค่านิยมระหว่างรุ่นได้อย่างเป็นระบบและครอบคลุมทุกมิติ

หลักสาราณียธรรม 6 ปรากฏหลักฐานชัดเจนในพระไตรปิฎก เช่น ในโกสัมพิยสูตร และปฐมสาราณียสูตร โดยพระพุทธองค์ทรงระบุถึงคุณลักษณะของธรรมกลุ่มนี้ว่า เป็นไปเพื่อความรัก ความเคารพ การสงเคราะห์กัน ความไม่วิวาท ความสามัคคี และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ม.มู. (ไทย) 12/494/535) เมื่อนำมาประยุกต์ร่วมกับกรอบทฤษฎีสากล เช่น ทฤษฎีกลุ่มคนตามรุ่น ทฤษฎีการปรับการสื่อสาร และทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม จะสามารถสกัดเป็นแนวทางปฏิบัติเชิงวิชาการเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัยได้ 6 ประการดังต่อไปนี้

1. การเปิดพื้นที่ปลอดภัยและการปฏิสัมพันธ์เชิงพฤติกรรมด้วย เมตตากายกรรม ในทางพุทธศาสตร์ เมตตากายกรรม หมายถึง การเข้าไปตั้งการกระทำทางกายประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนมนุษย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/478) ได้แก่ การแสดงกิริยาอาการอันสุภาพ การช่วยเหลือเกื้อกูลในกิจการงาน และการยื่นมือเข้าสนับสนุนผู้ร่วมสังคมด้วยจิตใจที่ปรารถนาดี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [ป. อ. ปยุตฺโต], 2564) ในมิติสังคมวิทยา ปัญหาช่องว่างระหว่างวัยมักเริ่มขึ้นจากการแยกห่างเชิงกายภาพและการขาดพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ส่งผลให้คนแต่ละรุ่นจินตนาการถึงอีกฝ่ายผ่านอคติเชิงตราบาป

เมื่อบูรณาการเข้ากับ ทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม ของ Gordon W. Allport การลดอคติและการสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มคนต่างอัตลักษณ์จะบรรลุผลได้ก็ต่อเมื่อการสัมผัสเชิงกายภาพนั้นเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข การมีสถานะทางสังคมที่เท่าเทียมกัน และกระทำผ่านกิจกรรมที่ไม่เน้นโครงสร้างอำนาจแนวดิ่ง (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2006)

การประยุกต์เมตตากายกรรมเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัย จึงสามารถดำเนินผ่านวิธีการเชิงปฏิบัติดังนี้

1. การออกแบบพื้นที่ทางสังคมร่วมกัน การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ร่วม หรือพื้นที่สาธารณะในชุมชนและองค์กร ที่เปิดโอกาสให้คนต่างวัยได้เข้ามาทำกิจกรรมกายภาพร่วมกัน เช่น การทำบำเพ็ญประโยชน์ งานศิลปะ หรือกิจกรรมสันทนาการ โดยไม่แบ่งแยกฝั่งตามวัยวุฒิ

2. การถดถอยพฤติกรรมข่มขู่เชิงอำนาจ คนรุ่นเก่าลดการแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนถึงการควบคุมหรือการชี้นิ้วสั่งการตามวัฒนธรรมแนวดิ่ง ในขณะที่คนรุ่นใหม่แสดงพฤติกรรมเคารพในกาลเทศะและให้เกียรติในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้สูงวัย การช่วยเหลือกันในงานกายภาพเล็กๆ น้อยๆ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง

ย่อมช่วยสลายสภาวะความวิตกกังวลในการปฏิสัมพันธ์ และเปลี่ยนจากสภาวะความแปลกแยกไปสู่การสร้างความทรงจำร่วมเชิงบวก (มงคลดาว, อ., & รัตนอุบล, อ. 25654)

2. การรื้อถอนภาษาตราบาปและการปรับสไตล์การสื่อสารด้วย เมตตาวจีกรรม เมตตาวจีกรรม คือ การเข้าไปตั้งการกระทำทางวาจาประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (ม.มู. (ไทย) 12/495/536) ได้แก่ การสื่อสารด้วยปิยวาจา วาจาอันเป็นที่รัก สัจวาจา วาจาจริง และวาจาที่ประกอบด้วยประโยชน์ ตลอดจนการเว้นจากผรุสวาจา คำหยาบ และปิสุณวาจา คำส่อเสียดที่ทำให้แตกแยก ในทางนิเทศศาสตร์และจิตวิทยาสังคม อุปสรรคที่ร้ายแรงที่สุดของช่องว่างระหว่างวัยคือ อัมพาตทางการสื่อสาร ซึ่งเกิดจากการใช้ภาษาตราบาปเชิงอายุ และการแสดงอคติผ่านถ้อยคำ กระบวนการนี้สามารถอธิบายและแก้ไขได้ด้วย ทฤษฎีการปรับการสื่อสารของ Howard Giles ซึ่งชี้ว่า คู่สนทนาที่มาจากต่างกลุ่มทางสังคมมักล้มเหลวในการสื่อสารเมื่อใช้กลยุทธ์ การสื่อสารแบบแยกออก (Divergence) หรือการปรับภาษาอย่างไม่เหมาะสม (Giles et al., 1991)

วิธีการลดช่องว่างระหว่างวัยด้วยเมตตาวจีกรรม สามารถขับเคลื่อนได้ผ่านกลไกต่อไปนี้

1 การลบล้างภาษาตราบาปและคำส่อเสียด ทั้งสองฝ่ายต้องตั้งเจตนาเว้นจากการใช้คำตีตราและลดทอนคุณค่ากันและกัน เช่น คนรุ่นใหม่ต้องงดเว้นการใช้คำประชดประชันหรือตีตราคนรุ่นเก่าว่า สลิ่ม ไดโนเสาร์ หรือ พวกเต่าล้านปี ขณะเดียวกันคนรุ่นเก่าต้องงดเว้นการใช้ถ้อยคำด้อยค่าความตั้งใจของคนรุ่นใหม่ว่า พวกเหยาะแยะ เด็กเมื่อวานซืน หรือ พวกชังชาติ ซึ่งคำพูดเหล่านี้ล้วนเป็นผรุสวาจาและปิสุณวาจาที่ทำลายความไว้เนื้อเชื่อใจ

2. การปรับสไตล์ภาษาเข้าหากัน คู่สนทนาต่างรุ่นพยายามปรับเปลี่ยนระดับภาษา น้ำเสียง และสัญลักษณ์การสื่อสารให้อีกฝ่ายเข้าใจได้ง่ายขึ้น คนรุ่นใหม่ลดการใช้ศัพท์แสลงเฉพาะกลุ่มในเชิงกีดกัน คนรุ่นเก่าเปิดใจเรียนรู้ภาษาและสัญลักษณ์นวัตกรรมดิจิทัล ควบคู่กับการใช้กระบวนการ การรับฟังอย่างกระตือรือร้น (Active Listening) คือการฟังโดยไม่ขัดจังหวะ ฟังด้วยใจที่ปราศจากอคติ และตอบสนองด้วยน้ำเสียงที่สุภาพและเป็นมิตร ซึ่งสอดคล้องกับหลักปิยวาจาในพุทธศาสนาอย่างแท้จริง (Giles et al., 1991)

3. การบ่มเพาะความเห็นอกเห็นใจเชิงรับรู้ด้วย เมตตามโนกรรม เมตตามโนกรรม ถือเป็นรากฐานทางจิตวิทยาที่สำคัญที่สุดในบรรดาสาราณียธรรมทั้งหมด หมายถึง การเข้าไปตั้งการกระทำทางใจประกอบด้วยเมตตา ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/478) ได้แก่ การมองผู้อื่นด้วยจิตที่ปราศจากความอิจฉาริษยา ไม่มุ่งร้าย มีความปรารถนาดี และการคิดถึงผู้อื่นในแง่กุศล (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [ป. อ. ปยุตฺโต], 2564) ในทัศนะทางสังคมวิทยา มนุษย์แต่ละรุ่นประชากรล้วนถูกหล่อหลอมผ่านบริบททางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีที่แตกต่างกัน ดังที่ Karl Mannheim ได้เสนอไว้ใน ทฤษฎีกลุ่มคนตามรุ่น (Mannheim, 1952) หากขาดเมตตามโนกรรม คนต่างวัยจะตัดสินพฤติกรรมของอีกฝ่ายโดยใช้กรอบประสบการณ์ส่วนตนเป็นศูนย์กลาง

การลดช่องว่างระหว่างวัยผ่านเมตตามโนกรรม จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการปรับโครงสร้างความคิด ดังนี้

1. การพัฒนาความเห็นอกเห็นใจเชิงรับรู้ การฝึกฝนจิตใจให้เกิดกระบวนการ การมองโลกผ่านมุมมองของผู้อื่น (Pettigrew & Tropp, 2006) คนรุ่นเก่าต้องทำความเข้าใจว่า การที่คนรุ่นใหม่มีพฤติกรรมตั้งคำถามต่อบรรทัดฐานดั้งเดิม เป็นผลมาจากสภาวะสังคมโลกไร้พรมแดนและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่คนรุ่นใหม่ต้องทำความเข้าใจว่า ความโหยหาความมั่นคงและการยึดถือระเบียบแบบแผนของคนรุ่นเก่า เกิดจากการเติบโตมาในยุคสมัยที่สังคมต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์และความไม่แน่นอน

2. การถอดถอนอคติเชิงอารมณ์ การฝึกตั้งจิตเมตตาด้วยการเจริญสมาธิและวิปัสสนา หรือการสำรวจความคิดตนเอง เมื่อเกิดความขัดแย้งทางความคิด ให้เปลี่ยนจากการตัดสินว่าอีกฝ่าย ผิด หรือ เลวร้าย เป็นการตั้งคำถามว่า เหตุใดเขาจึงมีความคิดเช่นนั้น การเปลี่ยนผ่านจากกรอบความคิดแบบตัดสิน ไปสู่กรอบความคิดแบบทำความเข้าใจ จะช่วยสลายความระแวงสงสัย และเปิดทางให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างวัยได้อย่างถาวร (Desai, 2026)

3. การแบ่งปันและแลกเปลี่ยนทุนทางปัญญาด้วย สาธารณโภคี หลักสาธารณโภคี หมายถึง การแบ่งปันลาภผลและปัจจัยสิ่งของที่ได้มาโดยชอบธรรม ให้ได้บริโภคร่วมกันกับผู้มีศีลธรรมโดยไม่ตักตุนไว้เฉพาะตน และไม่แบ่งชนชั้นวรรณะ (ม.มู. (ไทย) 12/496/536) ในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิม ปัจจัยสิ่งของอาจจำกัดอยู่เพียงอาหาร เสื้อผ้า หรือทรัพย์สิน แต่ในสังคมความรู้และยุคเศรษฐกิจดิจิทัลร่วมสมัย คำว่า โภคทรัพย์ หรือทรัพยากร ได้ขยายความครอบคลุมไปถึง ทุนทางปัญญา องค์ความรู้ และทักษะเฉพาะทาง เมื่อพิจารณาผ่านทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม การสร้างความร่วมมือที่พึ่งพาอาศัยกัน ถือเป็นปัจจัยชี้ขาดที่จะทลายความแตกแยก (Allport, 1954) การประยุกต์สาธารณโภคีจึงไม่ใช่เพียงการบริจาคทานตามแนวดิ่งจากผู้ใหญ่สู่เด็ก หากแต่เป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรทางปัญญาในลักษณะสองทาง

วิธีการลดช่องว่างระหว่างวัยด้วยสาธารณโภคี สามารถนำมาสร้างเป็นนวัตกรรมปฏิบัติได้ดังนี้

1. กระบวนการพี่เลี้ยงย้อนศร การออกแบบระบบการเรียนรู้ในองค์กรและชุมชนที่เปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนทุนทางปัญหาระหว่างวัย (ธิดารัตน์ ตันนิรัตร์, 2562) โดยคนรุ่นเก่าแบ่งปัน ทุนประสบการณ์ เช่น ศิลปะการดำรงชีวิต ทักษะการบริหารความขัดแย้ง และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในขณะที่คนรุ่นใหม่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงแบ่งปัน ทุนดิจิทัล เช่น ทักษะการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ สื่อสังคมออนไลน์ และความคิดสร้างสรรค์สมัยใหม่

2. การเปิดกว้างและเข้าถึงทรัพยากรร่วมกัน การลดการตักตุนโอกาส หรือการใช้วัยวุฒิในการผูกขาดตำแหน่งและทรัพยากรในองค์กร สมาชิกในสังคมทุกวัยร่วมกันแบ่งปันเครื่องมือ โอกาสทางการศึกษาและพื้นที่การทำงาน การถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยจิตสาธารณโภคีจะช่วยทำให้คนรุ่นใหม่รู้สึกว่าตนเองมีคุณค่าและได้รับการยอมรับ ขณะเดียวกันก็ทำให้คนรุ่นเก่ารู้สึกว่าตนเองไม่ได้ถูกทิ้งไว้ข้างหลังในโลกเทคโนโลยี (Aggarwal et al., 2017)

5. การสร้างสัญญาประชาคมและเกณฑ์บรรทัดฐานด้วย สีลสามัญญตา สีลสามัญญตา หมายถึง การมีความประพฤติและบรรทัดฐานทางศีลธรรมที่บริสุทธิ์เสมอกันกับผู้อื่น ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (องฺ.ฉกฺก. (ไทย) 22/281/479) ในมิติทางสังคมวิทยาและนิติธรรม สีลสามัญญตาเปรียบเสมือน สัญญาประชาคม (ที่คุมกติกาการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ช่วยป้องกันไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งใช้สิทธิเสรีภาพเกินขอบเขต หรือใช้อำนาจตามแนวดิ่งละเมิดสิทธิของผู้อื่น ในทฤษฎีการสัมผัสระหว่างกลุ่ม การมีบรรทัดฐานทางสังคม กฎหมาย หรือการสนับสนุนจากสถาบัน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมีความมั่นคงและยั่งยืน (Allport, 1954)

วิธีการลดช่องว่างระหว่างวัยด้วยสีลสามัญญตา สามารถนำมาปฏิบัติได้ผ่านแนวทางต่อไปนี้

1 การสร้างกติการ่วมในครอบครัวและองค์กร การร่วมกันกำหนดข้อตกลงและบรรทัดฐานความประพฤติที่ทุกวัยยอมรับและต้องปฏิบัติตามอย่างเท่าเทียม (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2554) เช่น การเคารพความเป็นส่วนตัว ทั้งในโลกจริงและโลกออนไลน์ การกำหนดเวลาที่ไม่ใช้สื่อดิจิทัลเพื่อปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว และการปฏิเสธพฤติกรรมการคุกคามทางไซเบอร์

2 การยึดถือหลักความสุจริตและการไม่ละเมิดสิทธิ คนรุ่นเก่าต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในด้านความสุจริต มีธรรมภิบาล ไม่ใช้อำนาจนิยมโดยมิชอบ ละเว้นจากการก้าวกระโดดไปละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของคนรุ่นใหม่ ในขณะที่คนรุ่นใหม่ต้องปฏิบัติตนตามกฎหมาย ระเบียบข้อบังคับของสังคม ไม่ใช้เสรีภาพไปกระทบกระเทือนต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเคารพอันดีของคนรุ่นเก่า การมีศีลและกติกาที่เสมอภาคกันจะสร้างสภาวะความมั่นคงปลอดภัยทางจิตใจ และลดความหวาดระแวงระหว่างวัยลงได้อย่างมีนัยสำคัญ (Gauba & Sharma, 2017; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [ป. อ. ปยุตฺโต], 2564)

6. การหลอมรวมทัศนคติและเป้าหมายร่วมด้วย ทิฏฐิสามัญญตา ทิฏฐิสามัญญตา คือ การมีความเห็น หรือกระบวนทัศน์ที่เสมอกันอันเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ สามารถปรับความเข้าใจและแสวงหาจุดร่วมทางความคิดร่วมกันได้ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง (ม.มู. (ไทย) 12/498/537) ในบรรดาสาราณียธรรม 6 ข้อ ทิฏฐิสามัญญตาเปรียบเสมือนจุดสูงสุดหรือ ยอดแห่งเรือนยอด เนื่องจากความคิดและทัศนคติเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมทางกาย วาจา และกติกาทางสังคมทั้งหมด ความขัดแย้งระหว่างวัยมักเกิดจากการยึดติดในอุดมการณ์ ค่านิยม และกระบวนทัศน์ที่ต่างกันอย่างสุดขั้ว ซึ่งในจิตวิทยาสังคม สามารถแก้ไขได้ด้วยมโนทัศน์เรื่อง เป้าหมายเหนือชั้นร่วมกัน ของ Allport (1954) และ Pettigrew and Tropp (2006) ที่ชี้ว่า ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มจะสลายลงได้ก็ต่อเมื่อทุกฝ่ายร่วมมือกันทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ยิ่งใหญ่กว่าตนเอง และเป็นเป้าหมายที่ไม่สามารถทำสำเร็จได้ด้วยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพียงลำพัง (Allport, 1954; Pettigrew & Tropp, 2006)

วิธีการประยุกต์ทิฏฐิสามัญญตาเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัย มีดังนี้

1. กระบวนการ แสวงจุดร่วม สงวนจุดต่าง การจัดกระบวนการเสวนาสร้างสรรค์ ที่เปิดโอกาสให้คนทุกวัยได้มาแลกเปลี่ยนความเห็นเชิงอุดมการณ์ โดยมีหลักการว่า ไม่จำเป็นต้องคิดเหมือนกันในทุกเรื่อง แต่

ต้องเคารพในจุดต่าง และร่วมกันหาจุดร่วมเพื่อส่วนรวม ปรับเปลี่ยนจากการเอาชนะคัดค้างทางความคิด ไปสู่การค้นหาสัจธรรมและความถูกต้องร่วมกัน

2. การร่วมมือเพื่อเป้าหมายระดับมหภาค การดึงคนต่างรุ่นให้หันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมแก้ปัญหาสังคมที่สำคัญกว่าความขัดแย้งส่วนบุคคล เช่น การร่วมมือกันแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม วิกฤตการณ์โลกร้อน การพัฒนาคุณภาพชีวิตในชุมชน หรือการสร้างความเติบโตให้แก่องค์กร เมื่อคนรุ่นเก่าซึ่งมีจุดแข็งด้านความเก๋าประสบการณ์และความรอบคอบ ได้มาทำงานร่วมกับคนรุ่นใหม่ที่มีจุดแข็งด้านความคิดสร้างสรรค์และความคล่องตัวในเทคโนโลยี โดยมีเป้าหมายร่วมกัน ความต่างเชิงค่านิยมย่อยจะถูกลดความสำคัญลง เกิดเป็นสติปัญญาร่วม ที่ทรงพลังในการขับเคลื่อนสังคม (Desai, 2026)

ในฐานะผู้เขียน การนำสาราณียธรรม 6 มาสังเคราะห์ร่วมกับทฤษฎีทางสังคมวิทยาและจิตวิทยา ชี้ให้เห็นว่าหลักธรรมนี้เป็น พุทธนวัตกรรมสังคม ที่ทรงคุณค่าในการแก้ปัญหาช่องว่างระหว่างวัยอย่างเป็นระบบ การเชื่อมประสานมิติกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ช่วยทลายอคติและสร้างการสื่อสารเชิงบวก ขณะที่การแบ่งปันทรัพยากร สาธารณโภคี การยึดบรรทัดฐานร่วม สีลสามัญญตา และการมุ่งสู่เป้าหมายเหนือชั้น ทิฏฐิสามัญญตา ปรับเปลี่ยนความต่างเชิงวัยวุฒิให้กลายเป็นการเรียนรู้สองทางที่พึ่งพาอาศัยกัน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). 2564) การประยุกต์ใช้โมเดลนี้จึงมิใช่เพียงการประนีประนอมความขัดแย้ง หากแต่เป็นการแปรเปลี่ยนความหลากหลายทางรุ่นประชากรให้เป็นพลังสร้างสรรค์เพื่อความสมานฉันท์ในสังคมร่วมสมัย

ตารางที่ 1 การสังเคราะห์สาราณียธรรม 6 กับกลไกการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัย

หลักสาราณียธรรม	กลไกทางสังคมที่เสนอ	แนวทางประยุกต์ใช้	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
เมตตากายกรรม	การปฏิสัมพันธ์เชิงบวก	กิจกรรมร่วมกันและการช่วยเหลือระหว่างวัย	เพิ่มความคุ้นเคยและความไว้วางใจ
เมตตาวจีกรรม	การสื่อสารอย่างเคารพ	รับฟังโดยไม่ขัดจังหวะ หลีกเลี่ยงถ้อยคำตีตรา	ลดความเข้าใจผิดจากการสื่อสาร
เมตตามโนกรรม	การลดอคติและการเข้าใจมุมมองผู้อื่น	ฝึกมองเหตุการณ์จากประสบการณ์ของคนต่างวัย	เพิ่มความเข้าใจและความเห็นอกเห็นใจ
สาธารณโภคี	การแบ่งปันและการแลกเปลี่ยนทรัพยากร	แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และทักษะดิจิทัล	ส่งเสริมการเรียนรู้และการพึ่งพาอาศัยกัน
สีลสามัญญตา	บรรทัดฐานทางจริยธรรมร่วมกัน	กำหนดกติกาการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพสิทธิ	เพิ่มความเป็นธรรมและความปลอดภัยในการปฏิสัมพันธ์

หลักสาราณียธรรม	กลไกทางสังคมที่เสนอ	แนวทางประยุกต์ใช้	ผลลัพธ์ที่คาดหวัง
ทิฏฐิสามัญญตา	การแสวงหาความเข้าใจและเป้าหมายร่วมกัน	เสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม	เพิ่มความร่วมมือโดยเคารพความเห็นต่าง

หมายเหตุ: ตารางนี้เป็นกรอบเชิงแนวคิดที่สังเคราะห์จากหลักสาราณียธรรม 6 และแนวทางประยุกต์ที่เสนอในบทความ มิใช่ผลการทดสอบประสิทธิผลเชิงประจักษ์

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

การศึกษาและวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์ในบทความวิชาการเรื่องนี้ มิได้หยุดอยู่เพียงการนำหลักธรรมดั้งเดิมมาอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมวิทยาสมัยใหม่เท่านั้น หากแต่ได้สกัดและตกผลึกเป็น ข้อสังเคราะห์เชิงแนวคิด ความแปลกใหม่ของบทความนี้มิได้อยู่ที่การสร้างทฤษฎีใหม่ทางสังคมวิทยาด้วยกระบวนการวิจัยเชิงประจักษ์ หากแต่อยู่ที่ การบูรณาการและการประยุกต์ใช้ หลักสาราณียธรรม 6 เข้ากับแนวคิดทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม เพื่อสร้างมิติใหม่ให้แก่พุทธศาสตร์ประยุกต์และพฤติกรรมศาสตร์ โดยปรากฏเป็นกรอบการประยุกต์เชิงแนวคิดสำคัญ 4 ประการ

ภาพที่ 1 นวัตกรรมพุทธศาสตร์ประยุกต์ สลายช่องว่างวัยในโลกดิจิทัล

ภาพแสดงการสร้างมิติใหม่ให้แก่พุทธศาสตร์ประยุกต์ สังคมวิทยา และพฤติกรรมศาสตร์ โดยปรากฏเป็นองค์ความรู้ใหม่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. แนวคิดการไหลเวียนทุนทางปัญญาแบบสองทาง จากการบูรณาการหลักสาธารณโภคี เข้ากับบริบทสังคมดิจิทัลและการเรียนรู้ระหว่างวัย บทความนี้เสนอข้อสังเคราะห์ว่า การแบ่งปันลาภผลและโภค

ทรัพย์ในพุทธศาสนามิได้จำกัดอยู่เพียงปัจจัยสี่ ทรัพย์สินเชิงกายภาพ หรือการถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวดิ่งจากผู้มีวัยวุฒิสูงกว่าลงสู่ผู้น้อยดังเช่นในอดีต หากแต่สามารถนำมาเป็นกรอบคิดในการส่งเสริมสภาวะการไหลเวียนทุนทางปัญญาแบบย้อนกลับและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ระหว่างคนต่างรุ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. กลไกสลายอคติด้วยความเข้าใจเชิงประวัติศาสตร์ประชากร การนำหลักเมตตามโนกรรม มาประยุกต์ร่วมกับจิตวิทยาสังคมร่วมสมัย นำไปสู่ข้อเสนอเชิงแนวคิดว่า เมตตาจิตหรือความเห็นอกเห็นใจระหว่างรุ่นประชากรที่ยั่งยืน มิอาจเกิดขึ้นได้จากเพียงความสงสาร การสะกดอารมณ์ หรือการท่องจำข้อปฏิบัติตามเกณฑ์จริยธรรมทั่วไป หากแต่ต้องเกิดจากกลไกทางปัญญาที่เรียกว่า การตระหนักรู้ในบริบทประวัติศาสตร์ประชากรที่หล่อหลอมคนแต่ละรุ่นมาแตกต่างกัน ซึ่งจะเป็นฐานสำคัญในการแผ่ความปรารถนาดีอย่างปราศจากอคติ

3. บรรทัดฐานความปลอดภัยทางจิตใจเชิงคุณธรรม การสังเคราะห์หลักสีลสามัญญตา ร่วมกับแนวคิดพฤติกรรมองค์กรสมัยใหม่ ชี้ให้เห็นว่า สภาวะความมั่นคงปลอดภัยทางจิตใจ ในพื้นที่สังคม ครอบครัว หรือองค์กรพหุวัย ไม่อาจเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงจากเพียงการบังคับใช้กฎหมาย นโยบาย หรือข้อตกลงลายลักษณ์อักษร หากแต่ต้องอาศัย ศีล หรือความประพฤติที่เสมอกัน ในฐานะบรรทัดฐานทางจริยธรรมขั้นพื้นฐานร่วมกันที่ทุกฝ่ายยึดถือและปฏิบัติต่อกันด้วยความสมัครใจ

4. การก้าวข้ามการหลอมรวมความคิดสู่การยอมรับความขัดแย้งเชิงสร้างสรรค์ ข้อสังเคราะห์ประการสุดท้ายจากการตีความหลักทิฏฐิสามัญญตา คือ การปรับเปลี่ยนเป้าหมายของการประสานความสัมพันธ์ในสังคมร่วมสมัย ผลการสังเคราะห์ชี้ว่า เป้าหมายของทิฏฐิสามัญญตาในการลดช่องว่างระหว่างวัย มิใช่การบังคับให้ทุกคนต้องมีความเห็น สไตล์การหล่อหลอม หรืออุดมการณ์ที่เหมือนกันทั้งหมด เพราะการบังคับให้คิดเหมือนกันในสังคมพหุวัฒนธรรมและต่างรุ่นประชากรเป็นเรื่องขัดธรรมชาติและจะนำไปสู่การกดทับหรือความขัดแย้งใต้ดินที่รุนแรงกว่าเดิม หากแต่เป็นการแสวงหาความเข้าใจ จุดร่วม และความมุ่งหมายสูงสุดร่วมกัน บนพื้นฐานของการยอมรับความขัดแย้งทางความคิดอย่างสร้างสรรค์

บทสรุป

จากการศึกษาและวิเคราะห์เชิงลึกในบทความวิชาการเรื่องนี้ สามารถประมวลข้อสรุปได้ว่า ปรากฏการณ์ช่องว่างระหว่างวัยในสังคมร่วมสมัยมิได้เกิดขึ้นจากปัจจัยเชิงชีววิทยาหรือความแตกต่างของช่วงอายุเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นผลลัพธ์เชิงโครงสร้างอันซับซ้อนที่เกิดจากการปะทะกันของค่านิยม ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมเทคโนโลยี ตลอดจนแบบแผนพฤติกรรมการสื่อสารของคนแต่ละรุ่นประชากร ความแตกต่างเหล่านี้เมื่อต้องดำรงอยู่ท่ามกลางสภาวะการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลกดิจิทัล หากขาดกระบวนการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งเชิงทรรศนะ สภาวะอัมพาตทางการสื่อสาร ความรู้สึกแปลกแยก และการถดถอยของความเคารพซึ่งกันและกันภายในโครงสร้างครอบครัว ชุมชน องค์กร และสังคมโดยรวม

การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงไม่อาจบรรลุผลสำเร็จได้ด้วยการใช้อำนาจนิยมแนวดิ่งหรือการประนีประนอมแบบผิวเผิน หากแต่ต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์เชิงคุณธรรมและการสร้างจิตสำนึกร่วมทางสังคมขึ้นใหม่ บทความนี้ได้สังเคราะห์กรอบทฤษฎีทางสังคมวิทยา จิตวิทยาสังคม และนิเทศศาสตร์บูรณาการเข้ากับคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา นำไปสู่ข้อสังเคราะห์เชิงแนวคิดที่ว่า หลักสาราณียธรรม 6 ดำรงฐานะเป็นพุทธนวัตกรรมสังคมที่มีความร่วมสมัย ทรงพลัง และสามารถนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมระหว่างรุ่นประชากรได้

การประยุกต์ใช้แบบจำลองนี้ชี้ให้เห็นถึงกลไกสำคัญ ได้แก่ การใช้เมตตากายกรรมร่วมกับสีลสามัญญตาเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมที่ปลอดภัยและสร้างบรรทัดฐานการเคารพสิทธิส่วนบุคคล การใช้เมตตาวจีกรรมเพื่อรื้อถอนภาษาตราบาปเชิงอายุ การนำเมตตามโนกรรมมาบ่มเพาะความเห็นอกเห็นใจเพื่อลดอคติ การประยุกต์สาธารณโภคีเพื่อยกระดับสู่การแลกเปลี่ยนทุนทางปัญญาแบบสองทาง และการยึดมั่นในทิฏฐิสามัญญตาเพื่อแสวงหาจุดร่วมบนพื้นฐานของการเคารพความเห็นต่าง ท้ายที่สุด การศึกษานี้สะท้อนให้เห็นว่าความแตกต่างระหว่างรุ่นประชากรมิใช่อุปสรรค แต่เป็นความหลากหลายเชิงศักยภาพ การนำกรอบพุทธนวัตกรรมนี้ไปประยุกต์ใช้จริงในสถาบันต่างๆ จะเป็นรากฐานสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมให้ก้าวไปสู่การเป็นสังคมแห่งคนทุกวัย ที่สมานฉันท์และยั่งยืน

ข้อจำกัดของการศึกษา

บทความนี้เป็นเพียงการศึกษาเชิงเอกสารและการสังเคราะห์เชิงแนวคิด จึงยังไม่ได้มีการประเมินผลการประยุกต์หลักสาราณียธรรม 6 ต่อความสัมพันธ์ระหว่างวัยในสถานการณ์จริง การเชื่อมโยงหลักธรรมกับทฤษฎีทางสังคมศาสตร์เป็นเพียงข้อเสนอเชิงตีความของผู้เขียน ซึ่งผลลัพธ์จากการนำไปปฏิบัติอาจมีความแตกต่างกันไปตามบริบททางวัฒนธรรม โครงสร้างครอบครัว วัฒนธรรมองค์กร และลักษณะเฉพาะของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ การจำแนกบุคคลตามรุ่นประชากร เป็นเพียงกรอบวิเคราะห์ทั่วไปในระดับมหภาค ไม่สามารถใช้เป็นตัวแทนเพื่ออธิบายความแตกต่างของบุคคลทุกคนในรุ่นเดียวกันได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้น การนำกรอบแนวคิดไปประยุกต์ใช้จึงต้องระมัดระวังและคำนึงถึงประสบการณ์ชีวิต ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความหลากหลายของปัจเจกบุคคลร่วมด้วย

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาต่อไป

จากกรอบแนวคิดที่นำเสนอ ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยในอนาคต ดังนี้

1) ควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) หรือการวิจัยเชิงประจักษ์ เพื่อพัฒนาและทดลองใช้กิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัยตามกรอบสาราณียธรรม 6 ในพื้นที่จริง เช่น ในครอบครัว ชุมชน หรือองค์กร

2) ควรมีการประเมินผลตัวแปรอย่างเป็นระบบ ทั้งก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะในมิติของประสิทธิภาพการสื่อสาร ความไว้วางใจ การลดอคติระหว่างวัย และระดับความร่วมมือ

3) ควรมีการศึกษาเชิงคุณภาพเพิ่มเติมเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยด้านบริบทและเงื่อนไขแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นตัวส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการนำกรอบแนวคิดนี้ไปใช้ปฏิบัติจริง เพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแบบจำลองให้มีความสมบูรณ์และสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยมากยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

กนกพันธรน์ โลกุตรวงศ์. (2556). การจัดการช่องว่างระหว่างวัยเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์การ. *วารสารปัญญาภิวัฒน์, 3*(2), 132–143. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/pimjournal/article/view/12019

ธิดารัตน์ ตันนิรัตร์. (2562). *การถ่ายทอดความรู้ข้ามรุ่นด้วยวิธีการสอนงานแบบพี่เลี้ยงย้อนศร (Reverse mentoring).* สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 12). โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2555). *ธรรมะกับสังคมไทย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2554). *พุทธสันติวิธี: การบูรณาการเพื่อจัดการความขัดแย้ง*. สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธทาสภิกขุ. (2541). *ธรรมะกับการพัฒนาสังคม*. สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อรวิภา มงคลดาว, และอาชัญญา รัตนอุบล. (2565). แนวทางการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ระหว่างวัยของปราชญ์ชุมชน เยาวชน และผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาชุมชนผ้าไหมและผ้าฝ้ายทอมือ. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 33*(1), 65–79. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/edupsu/article/view/243384

ปรัตถกร สิบพันทา, และฌาน เรืองธรรมสิงห์. (2567). ช่องว่างระหว่างวัยต่อทัศนคติและพฤติกรรมในการปฏิบัติงานของบุคลากรในองค์การบริหารส่วนจังหวัดชัยภูมิ. *วารสารสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ, 6*(2), 530–538. https://so10.tci-thaijo.org/index.php/rdicpru/article/view/1289

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 43). นายสนิท ตันติวัฒน์พานิช.

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.

Desai, K. M. (2026). Generation gap in contemporary families: A sociological analysis. *International Journal of Science and Research, 15*(3), 146–148.

https://doi.org/10.21275/SR26303115354

Giles, H., Coupland, J., & Coupland, N. (Eds.). (1991). *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511663673

Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276–322). Routledge & Kegan Paul.

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology, 90*(5), 751–783. https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751

[บทวิจารณ์หนังสือ]

ธรรมกับการศึกษาของไทย

DHAMMA AND THAI EDUCATION

พระจตุพล ขุนทองแก้ว (ปญฺญาธโร)

Phra Chatuphon Khunthongkaeo (Paññādharo)

หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระไตรปิฎเถรวาท มหาวชิราลงกรณบาลีเถรวาทราชวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Doctor of Philosophy Program in Theravada Tipitaka Studies, Mahavajiralongkorn Pali
Theravada Rajavidyalaya, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

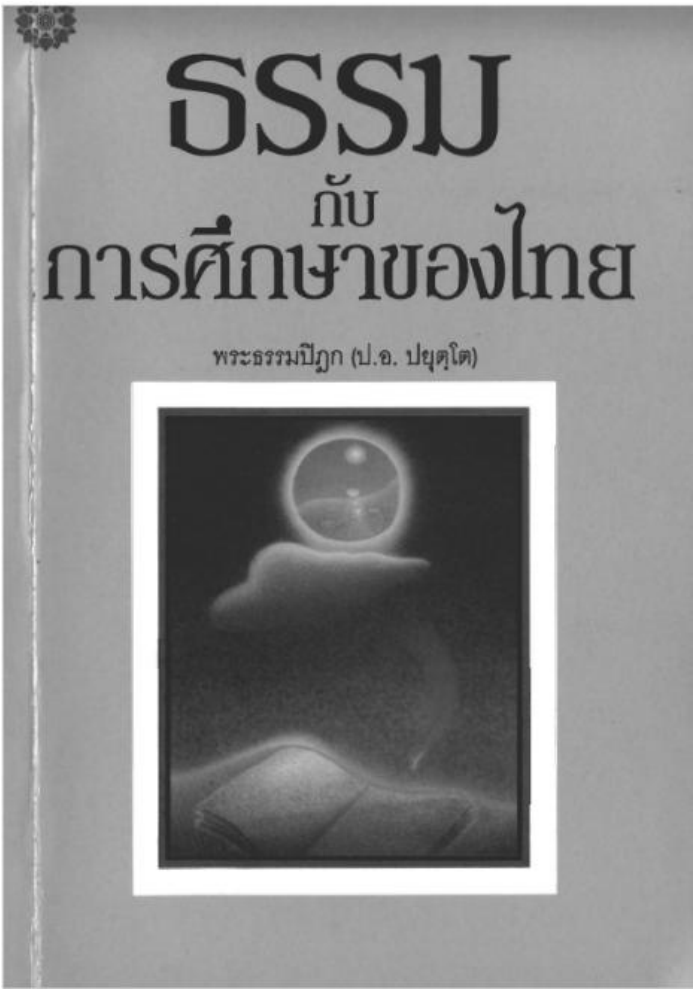
Corresponding Author E-mail: phractuphlkhunthxngkaew@gmail.com

Received: 31 August 2026; Revised: 21 September 2026; Accepted: 30 September 2026

****

ธรรมกับการศึกษาของไทย

Dhamma and Thai Education

- ผู้แต่ง: พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)
- สถานที่พิมพ์ : กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, พ.ศ. 2538 (จัดพิมพ์โดย มูลนิธิพุทธธรรม)
- จำนวนหน้า: 51 หน้า
- ISBN: 974-7890-42-9

บทนำ

หนังสือเรื่อง ธรรมกับการศึกษาของไทย นิพนธ์โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ในปัจจุบัน) จัดพิมพ์โดยมูลนิธิพุทธธรรม แม้จะมีเนื้อหากะทัดรัดเพียง 51 หน้า แต่กลับเป็นผลงานทางวิชาการและปรัชญาการศึกษาพุทธศาสน์ศึกษาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการตั้งคำถามเชิงโครงสร้างเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาในประเทศไทย หนังสือเล่มนี้ได้สังเคราะห์และประเมินภาวะวิกฤตของการศึกษาไทยไว้อย่างแหลมคม โดยชี้ให้เห็นว่าระบบการศึกษาไทยกำลังเผชิญกับภาวะ หลงทิศผิดทาง อันเกิดจากการแยก ธรรม ออกจาก การศึกษา ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้กลายเป็นเพียงเครื่องมือเชิงพาณิชย์ที่มุ่งตอบสนองต่อระบบทุนนิยมและการเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่กลับละเลยการพัฒนาความเจริญงอกงามทางปัญญา จริยธรรม และคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์

เมื่อพิจารณาในบริบทการตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2538 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่การศึกษาและสังคมไทยได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการเร่งพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยม การศึกษาไทยได้ผ่านการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอย่างเข้มข้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยดึงเอาโมเดลการศึกษาสมัยใหม่แบบตะวันตกมาใช้อย่างเต็มรูปแบบเพื่อสร้างบุคลากรป้อนระบบราชการและอุตสาหกรรม ทว่ากระบวนการดังกล่าวในห้วงเวลานั้นกลับยิ่งส่งผลให้เกิด ความแปลกแยก ทางปัญญาและวัฒนธรรม การศึกษาไทยค่อยๆ ตัดขาดจากรากเหง้าทางศาสนาธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิม หนังสือเล่มนี้จึงทำหน้าที่เป็นกระจกส่องสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมทางจริยธรรมและวิกฤตการณ์ทางสังคม แท้จริงแล้วเป็นผลพวงมาจากระบบการศึกษาในยุคนั้นที่ไม่สามารถสร้าง มนุษย์ที่สมบูรณ์ ได้

ด้วยเหตุนี้ การนำหนังสือเล่มนี้กลับมาพิจารณาอีกครั้งในบริบทการศึกษาร่วมสมัยจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกผันในยุคโลกาภิวัตน์และยุคดิจิทัล ข้อเสนอของผู้เขียนที่ให้ย้อนกลับมามองมนุษย์ในฐานะสัตว์ที่ต้องฝึกฝนพัฒนาผ่านระบบ ไตรสิกขา (ศีล จิต ปัญญา) นั้นไม่ได้เป็นเพียงคำสอนทางศาสนาแบบดั้งเดิม แต่เป็น ปรัชญาการศึกษาเชิงบูรณาการ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นเข็มทิศในการวิพากษ์ ร่างนโยบาย และกำหนดทิศทางการปฏิรูปการศึกษาไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม การศึกษาบทวิจารณ์ฉบับนี้จึงมุ่งหวังที่จะถอดรหัสความคิด สังเคราะห์เนื้อหา และเสนอมุมมองเชิงวิพากษ์เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ และตอกย้ำว่าเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาคือการเปลี่ยนแปลงและยกระดับชีวิตมนุษย์อย่างเป็นองค์รวม

สรุปเนื้อหาของหนังสือ

สาระสำคัญในหนังสือ ธรรมกับการศึกษาของไทย สามารถประมวล สังเคราะห์ และขยายความในแต่ละประเด็นได้อย่างละเอียดออกเป็น 4 ส่วนหลัก ดังนี้

ส่วนที่หนึ่ง วิกฤตการณ์และความแปลกแยกของการศึกษาไทย

ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ถึงสภาวการณ์ของการศึกษาไทยในปัจจุบันอย่างลึกซึ้ง โดยชี้ให้เห็นว่ารากเหง้าของปัญหาไม่ได้เกิดขึ้นจากความขาดแคลนงบประมาณหรือเทคโนโลยี หากเกิดจากการรับเอาแนวคิดปรัชญาการศึกษาแบบตะวันตกมาใช้อย่างไม่เท่าทัน สาระสำคัญในประเด็นนี้ประกอบด้วย

การแยกส่วนวิชากับชีวิต ระบบการศึกษาสมัยใหม่เน้นการแบ่งแยกวิชาความรู้ออกเป็นสาขาเฉพาะทาง เพื่อตอบสนองตลาดแรงงาน ทำให้ผู้เรียนรู้ลึกซึ้งเฉพาะเรื่องที่เป็นวิชาอาชีพ แต่ขาดความเข้าใจในภาพรวมของชีวิต สังคม และสัจธรรมธรรมชาติ มนุษย์จึงกลายเป็นเพียง ฟันเฟือง ในระบบเศรษฐกิจที่เก่งในเชิงวิชาการ แต่ล้มเหลวในการดำเนินชีวิต

ภาวะแปลกแยกทางปัญญาและวัฒนธรรม การสลัดทิ้งฐานคิดทางศาสนธรรมดั้งเดิมและรับเอาค่านิยมบริโภคนิยมเข้ามา ทำให้การศึกษาไทยกลายเป็นเครื่องมือรับใช้ความอยาก ตัณหา มุ่งแข่งขัน สะสมวัตถุ และวัดความสำเร็จด้วยยศตำแหน่ง ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในจิตใจของผู้เรียน เกิดภาวะโดดเดี่ยวแปลกแยกจากธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์

ส่วนที่สอง ธรรมะในฐานะธรรมชาติและเป้าหมายของการศึกษา

ผู้เขียนได้ทำการนิยามและตีความคำว่า ธรรม และ การศึกษา ใหม่ในมิติของพุทธปรัชญา เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกันก่อนเข้าสู่บทปฏิรูป สาระสำคัญในประเด็นนี้ประกอบด้วย

ธรรมะคือสัจธรรมตามธรรมชาติ ธรรม หมายถึง ความจริงตามธรรมชาติ สัจธรรม กฎแห่งธรรมชาติ ธรรมดา และความเป็นไปตามเหตุปัจจัย การศึกษาคือกระบวนการเรียนรู้เพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติและวางตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินั้น

มนุษย์คือ สัตว์ที่ต้องฝึก ธรรมชาติของมนุษย์ไม่ได้มีความประเสริฐมาแต่กำเนิด แต่มนุษย์มีศักยภาพอันพิเศษเหนือกว่าสัตว์ทั้งปวงคือ ความสามารถในการฝึกฝนเรียนรู้ หากมนุษย์ไม่ได้รับการศึกษาหรือฝึกฝน มนุษย์จะด้อยและอันตรายยิ่งกว่าสัตว์ป่า ทว่าหากได้รับการฝึกฝนอย่างถูกต้อง มนุษย์จะสามารถพัฒนาตนไปสู่ความเป็นเลิศสูงสุด อริยบุคคล ได้

ส่วนที่สาม โครงสร้างไตรสิกขาเพื่อการพัฒนาบูรณาการ

เพื่อแก้ไขวิกฤตการศึกษา ผู้เขียนได้เสนอให้ใช้ระบบการฝึกฝนมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้แบบบูรณาการที่เชื่อมโยง 3 มิติของชีวิตเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น สาระสำคัญในประเด็นนี้ประกอบด้วย

1) ศีลสิกขา การพัฒนาพฤติกรรมและความสัมพันธ์ทางสังคม เน้นการฝึกฝนทางกายและวาจา การสร้างวินัยในตนเอง การอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมด้วยความเคารพสิทธิ ไม่เบียดเบียนกัน รวมถึงการปรับพฤติกรรมการเสพและการใช้เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างมีสติ

2) จิตตสิกขา การพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพทางจิตใจ เน้นการฝึกฝนคุณลักษณะทางจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณภาพจิต มีเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อ สมรรถภาพจิต มีสมาธิ ความตั้งมั่น ขยัน อดทน และความสุขทางจิต จิตใจร่าเริง แจ่มใส ไม่ตึงเครียดหรือซึมเศร้า เพื่อให้จิตใจเป็นฐานพลังงานอันบริสุทธิ์ในการเกื้อหนุนการทำงานของปัญญา

3) ปัญญาสิกขา การพัฒนาความรู้และความเข้าใจสัจธรรม เน้นการพัฒนาศักยภาพทางการคิดและการรู้แจ้ง เริ่มตั้งแต่การรับฟังข้อมูลที่ถูกต้อง สุตมยปัญญา การนำไปคิดวิเคราะห์พิจารณาด้วยเหตุผลอย่างโยนิโสมนสิการ จินตามยปัญญา และการรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมจนกระทั่งละคลายกิเลสและความยึดติดได้ ภาวนามยปัญญา ปัญญาจะเป็นตัวชี้นำให้มนุษย์ตัดสินใจและกระทำสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้องแม่นยำ

ส่วนที่สี่ แนวทางบูรณาการและการสร้างอารยธรรมทางปัญญา

ผู้เขียนได้เสนอข้อคิดเชิงปฏิรูปการศึกษาในระดับนโยบายและวิถีปฏิบัติต่างๆ เพื่อดึงเอาศักยภาพทางปัญญาของสังคมไทยกลับคืนมา สาระสำคัญในประเด็นนี้ประกอบด้วย

การบูรณาการธรรมะเข้ากับเทคโนโลยีและวิทยาการสมัยใหม่ ผู้เขียนไม่ได้เสนอให้ปฏิเสธเทคโนโลยีหรือวิทยาศาสตร์จากตะวันตก แต่เสนอให้ใช้ ธรรมะ เป็นตัวนำทาง เพื่อควบคุมและทิศทางการใช้เทคโนโลยีเหล่านั้นให้เป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ประโยชน์สุข มากกว่าการนำไปทำลายล้างหรือตอบสนองตัณหา

การร่วมมือ บ้าน วัด โรงเรียน - บวร การศึกษาไม่ใช่ภาระหน้าที่ของโรงเรียนหรือกระทรวงศึกษาธิการเพียงอย่างเดียว หากต้องอาศัยการประสานพลังของสถาบันหลักในสังคม ได้แก่ บ้าน ครอบครัว วัด สถาบันศาสนา จริยธรรม และโรงเรียน สถาบันวิชาการ ในการสร้าง วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นทั่วทั้งสังคม

การเปลี่ยนผู้เรียนให้เป็น ธรรมาธิปไตย การศึกษาต้องมุ่งเน้นการหล่อหลอมคนให้ยึดถือ ธรรม ความถูกต้อง ความจริง ความสมเหตุสมผล เป็นใหญ่ ไม่ใช่อยู่ใต้บังคับของอัปปมาทหรืออัตตาธิปไตย ถือตนเป็นใหญ่ หรือโลกาธิปไตย ถือกระแสนิยม เสียงข้างมากเป็นใหญ่ เพื่อให้คนไทยเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พร้อมที่จะสร้างสรรค์อารยธรรมทางปัญญาอย่างยั่งยืน

การวิเคราะห์และวิจารณ์

จากการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหาในหนังสือเรื่อง ธรรมกับการศึกษาของไทย ผู้วิจารณ์ขอเสนอข้อวิพากษ์และการประเมินคุณค่าทางวิชาการ โดยใช้ความคิดและความเห็นของผู้วิจารณ์เป็นฐานในการวิเคราะห์ดังต่อไปนี้:

ประเด็นที่ 1 คุณค่าของพุทธปรัชญาการศึกษาต่อการพัฒนามนุษย์

ผู้วิจารณ์เห็นว่าข้อเสนอที่ใช้หลัก ไตรสิกขา เป็นฐานรากของการเรียนรู้นั้น ถือเป็นการวางกรอบปรัชญาการศึกษาที่รอบด้านและพัฒนามนุษย์จากภายในสู่ภายนอก แนวคิดนี้ช่วยขยายความหมายของการศึกษาจากการประเมินผลเชิงปริมาณ และการมุ่งเน้นความรู้เชิงวิชาชีพเพื่อตอบสนองระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ไปสู่การสร้างความสุขและความเชื่อมโยงกับสังคม ไตรสิกขาทำหน้าที่บูรณาการพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัยในโลกตะวันตก เช่น ทฤษฎีการศึกษาแบบเน้นองค์รวม และการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่เรียกร้องให้ก้าวพ้นการท่องจำไปสู่การสร้างความตระหนักรู้ภายใน จุดแข็งสำคัญของหนังสือคือการมุ่งคืนความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้แก่ผู้เรียน เพื่อไม่ให้กลายเป็นเพียงวัตถุในกระบวนการผลิต อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขสำคัญในการนำไปใช้คือระบบการศึกษาต้องตระหนักว่าการละเลยคุณภาพชีวิตทางจิตใจจะนำไปสู่อารยธรรมที่ล่มสลายจากภายใน

ประเด็นที่ 2 ข้อจำกัดของการแปลงหลักปรัชญาสู่การจัดการศึกษา

แม้ผู้วิจารณ์จะยอมรับในความลึกซึ้งเชิงปรัชญาของผู้เขียน แต่ผู้วิจารณ์มีข้อโต้แย้งและข้อสังเกตในมิติ ความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติในบริบทสังคมยุคดิจิทัล ดังนี้

เมื่อนำกรอบความคิดมาพิจารณาในมิติการออกแบบหลักสูตรและการประเมินผล พบว่ายังมีช่องว่างระหว่างปรัชญาบริสุทธิ์กับการนำไปปฏิบัติจริง ข้อจำกัดที่เกิดจากตัวหนังสือเองคือการใช้ภาษาบาลีและอภิธานศัพท์ทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม เช่น โยนิโสมนสิการ หรือ ธรรมาธิปไตย ซึ่งซับซ้อนและต้องใช้การตีความหลายชั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติงานอย่างครูและผู้บริหารนำไปสร้างโมเดลหรือปรับใช้ได้ยาก ในขณะเดียวกัน ข้อจำกัดที่เกิดจากบริบทเชิงนโยบายคือ การจัดการศึกษาของรัฐมักถูกขับเคลื่อนด้วยตัวชี้วัดเชิง

เศรษฐกิจและมาตรฐานสากล มากกว่าการประเมินด้านจริยธรรม นอกจากนี้ ระบบการศึกษายังขาดการสร้างตัวชี้วัดความสำเร็จที่จับต้องได้ การแปลงหลักปรัชญาสู่ห้องเรียนจึงจำเป็นต้องย่อยหลักธรรมให้กลายเป็นตัวชี้วัดพฤติกรรมที่สังเกตได้ และจัดการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง มากกว่าการท่องจำข้อธรรมะ

ประเด็นที่ 3 การประยุกต์แนวคิดในสังคมดิจิทัลและพหุวัฒนธรรม

ผู้วิจารณ์มีความเห็นเพิ่มเติมว่า แนวคิดของผู้เขียนมีความสอดคล้องอย่างน่าทึ่งกับทฤษฎีการศึกษาร่วมสมัยในโลกตะวันตก เช่น ทฤษฎีการศึกษาแบบเน้นองค์รวม (John Miller 2007) หรือแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Jack Mezirow 2000) ที่ต่างเรียกร้องให้ระบบการศึกษาก้าวพ้นการท่องจำไปสู่การสร้างปัญญาและความตระหนักรู้ภายใน การที่ผู้เขียนนำพุทธธรรมมาอธิบายในมุมมองของการศึกษาจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีองค์ความรู้ทางจิตวิทยาและศึกษาศาสตร์ที่ก้าวหน้าและเป็นสากลสามารถนำมาปะทะสังสรรค์กับปรัชญาการศึกษาระดับโลกได้อย่างเท่าเทียม

ประเด็นที่ 4 คุณค่าและแก่นแท้ที่ผู้เขียนต้องการส่งมอบ

ในทัศนะของผู้วิจารณ์ คุณค่าที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของหนังสือเล่มนี้ ไม่ใช่เพียงการวิจารณ์ข้อบกพร่องของการศึกษาไทย แต่คือการยื่น สติและปัญญา ให้แก่สังคมไทย เพื่อเตือนสติว่า การพัฒนาประเทศที่ละเลยคุณภาพชีวิตทางจิตใจและปัญญาของคน จะนำไปสู่อารยธรรมที่ล่มสลายจากภายใน ผู้เขียนพยายามชี้ให้เห็นว่า การศึกษาต้องทำหน้าที่คืนความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ให้แก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนรู้เท่าทันความจริงของโลก และสามารถใช้วิทยาการเทคโนโลยีเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแท้จริง

ประเด็นที่ 5 ข้อเสนอเชิงวิพากษ์เรื่องการนำหลักธรรมที่เข้าถึงง่ายและง่ายต่อการนำไปใช้

ผู้วิจารณ์ขอเสนอประเด็นวิจารณ์สำคัญเป็นประเด็นที่ 5 ในเรื่อง ความจำเป็นในการคัดสรรและปรับเปลี่ยนชุดหลักธรรมให้มีความกระชับ เข้าถึงง่าย และง่ายต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตจริงของผู้เรียน เนื่องจากในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอโครงสร้างหลักพุทธธรรมอย่างครอบคลุม ลึกซึ้ง และเป็นระบบทางทฤษฎีสูงมาก แต่ในมุมมองด้านการจัดการเรียนรู้นวัตกรรมร่วมสมัย ผู้วิจารณ์เห็นว่าการจะนำพุทธธรรมมาขับเคลื่อนการศึกษาไทยให้เกิดผลในวงกว้างจริงนั้น มีข้อพิจารณาสำคัญดังนี้

ความยุ่งยากของศัพท์แสงและโครงสร้างธรรมะที่ซับซ้อน ตัวบทหรือภาษาที่ใช้ถอดรหัสหลักธรรมมักเป็นภาษาบาลีและอภิธานศัพท์ทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม เช่น ไตรสิกขา โยนิโสมนสิการ หรือธรรมาธิปไตย ซึ่งทำให้ผู้เรียนยุคใหม่ ครูผู้สอน ตลอดจนผู้ปกครอง รู้สึกว่าเป็นเรื่องไกลตัว เข้าใจยาก และต้องใช้การตีความหลายชั้น ผู้วิจารณ์เห็นว่าควรมีการถอดรหัส หลักธรรมเหล่านั้นให้ออกมาเป็น ชุดพฤติกรรมเชิงบวก หรือ ทักษะชีวิต ที่ง่ายต่อการจดจำและนำไปปฏิบัติทันที เช่น การแปลความ ศีล เป็น ทักษะการกำกับตนเองและความรับผิดชอบต่อสังคม การแปลความ สมาธิ จิตตสิกขา เป็น ทักษะการจดจ่อและการบริหารจัดการอารมณ์ และการแปลความ ปัญญา โยนิโสมนสิการ เป็น ทักษะการคิดวิเคราะห์อย่างมีดุลยภาพ

การเน้นหลักธรรมระดับปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การปฏิรูปการศึกษาไม่ควรเริ่มต้นจากธรรมหมวดใหญ่ที่ต้องอาศัยการตีความซับซ้อน แต่ควรเลือกสรรหลักธรรมระดับพื้นฐานที่สามารถนำมาปรับใช้เป็น

กิจวัตรประจำวัน ของนักเรียนได้ทันที เช่น หลักกัลยาณมิตร 7 สำหรับครูและเพื่อน, หลักอิทธิบาท 4 สำหรับความสำเร็จในการเรียนและการทำงาน, หรือหลักพรหมวิหาร 4 สำหรับสร้างปฏิสัมพันธ์ในโรงเรียน ซึ่งหลักธรรมหมวดเหล่านี้มีโครงสร้างไม่ซับซ้อน สามารถแปลงเป็นกิจกรรมการเรียนรู้แบบ Action Learning หรือ Experiential Learning ในห้องเรียนได้โดยตรง ทำให้ผู้เรียนซึมซับคุณธรรมผ่านการปฏิบัติจริง ไม่ใช่ผ่านการท่องจำข้อธรรมะ

การสร้างตัวชี้วัดความสำเร็จที่จับต้องได้ ปัญหาสำคัญของการนำหลักธรรมไปใช้ในการศึกษาไทยที่ผ่านมา คือการไม่สามารถประเมินผลเชิงรูปธรรมได้ ผู้วิจารณ์เห็นว่าหากต้องการให้หลักธรรมเข้าถึงง่ายและนำไปใช้ได้จริง ระบบการศึกษาต้องย่อยหลักธรรมให้กลายเป็น ตัวชี้วัดพฤติกรรมที่สังเกตได้ เช่น การประเมินจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการเสพสื่อ การควบคุมอารมณ์ในการทำงานกลุ่ม หรือความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนร่วมชั้น ซึ่งจะช่วยให้ครูและผู้เรียนเห็นความก้าวหน้าในการฝึกตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม

จุดเด่นและข้อจำกัด

จุดเด่นประการสำคัญที่สุดของหนังสือเล่มนี้ คือความสามารถในการ วินิจฉัยรากเหง้าปัญหาการศึกษาได้อย่างตรงจุด ผู้เขียนมองทะลุสภาวะวิกฤตของการศึกษาไทยว่าไม่ได้เกิดจากความขาดแคลนงบประมาณหรือเทคโนโลยี แต่เกิดจากการแยก ธรรมะ ออกจาก กระบวนการเรียนรู้ และการรับเอาระบบการศึกษาแบบตะวันตกเข้ามาใช้อย่างไม่เท่าทัน จนเกิดภาวะแปลกแยกทางปัญญาและค่านิยมบริโภคนิยม นอกจากนี้ หนังสือยังสะท้อนการ มองมนุษย์อย่างมีศักยภาพและเคารพคุณค่า ผ่านมุมมองพุทธปรัชญาที่อธิบายว่ามนุษย์เป็น สัตว์ที่ต้องฝึก ซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นเลิศได้ด้วยกระบวนการฝึกฝนตนเอง ไม่ใช่ด้วยการบังคับขู่เข็ญ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้เขียนยังได้ วางโครงสร้างการพัฒนาคนอย่างเป็นระบบผ่านหลักไตรสิกขา ศีล จิต ปัญญา ซึ่งถือเป็นกรอบการเรียนรู้เชิงบูรณาการที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรมทางสังคม สภาพจิตใจ และปัญญาความรู้แจ้ง ที่สำคัญ หนังสือเล่มนี้ยังมีทัศนะที่ ทันสมัยและเปิดรับวิทยาการ โดยผู้เขียนไม่ได้เสนอให้ปฏิเสธเทคโนโลยีหรือวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ แต่เสนอให้ใช้ ธรรมะ เป็นเครื่องมือกำกับทิศทางการใช้เทคโนโลยีเหล่านั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และสังคมโดยรวม

ในอีกด้านหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ก็มี การเน้นกรอบปรัชญาสูงจนขาดแนวทางปฏิบัติระดับนโยบาย เนื้อหาภายในเล่มเน้นการสร้างอุดมการณ์และปรัชญาการศึกษาเป็นหลัก ทำให้ขาดโมเดลหลักสูตรการเรียนการสอน วิธีการวัดผล หรือขั้นตอนการปฏิบัติงานเชิงรูปธรรมที่ครูและผู้บริหารสถานศึกษาจะสามารถนำไปปรับใช้ในโรงเรียนได้ทันที ประการต่อมาคือ ไตรสิกขา โยนิโสมนสิการ หรือธรรมาธิปไตย ซึ่งอาจกลายเป็นอุปสรรคในการทำความเข้าใจสำหรับคนรุ่นใหม่ ครูอาจารย์ หรือผู้ที่ไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาเชิงลึก และประการสุดท้ายคือ ความท้าทายในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม เนื่องจากตัวบทใช้อัตลักษณ์ทางพุทธศาสนาเป็นกรอบหลัก

บทสรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์และวิพากษ์หนังสือเรื่อง ธรรมกับการศึกษาของไทย นิพนธ์โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ผู้วิจารณ์สามารถสรุปตกผลึกองค์ความรู้เพื่อนำไปสู่การจุดประกายการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของการศึกษาไทยได้อย่างมีนัยสำคัญ การศึกษาที่แท้จริงต้องเริ่มต้นด้วยการถอดถอนค่านิยมวิชาการแยกส่วนชีวิต โดยปลดล็อกผู้เรียนจากการเป็นเพียงวัตถุรองรับแรงงานในระบบทุนนิยม ไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ผู้เข้าถึงความจริงและความสุขของชีวิต ผ่านการเรียนรู้เชิงบูรณาการตามหลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นการพัฒนามนุษย์จากภายในสู่ภายนอกอย่างแท้จริง

พร้อมกันนี้ ในบริบทของสังคมยุคดิจิทัล สังคมไทยไม่จำเป็นต้องปฏิเสธวิทยาการหรือเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ หากแต่ต้องนำธรรมะในฐานะกฎธรรมชาติและความถูกต้องมาเป็นเข็มทิศชี้นำและกำกับดูแลการใช้นวัตกรรมเหล่านั้น เพื่อเปลี่ยนเทคโนโลยีจากเครื่องมือตอบสนองตัณหาไปสู่การเป็นพลังสร้างสรรค์ประโยชน์สุขและสันติภาพให้แก่โลก อย่างไรก็ดี การดึงธรรมะกลับสู่ระบบการศึกษาจะเกิดผลสัมฤทธิ์ในวงกว้างได้จริง จำเป็นต้องมีการปฏิวัติภาษาธรรมะไปสู่ทักษะชีวิตที่จับต้องได้ โดยก้าวพ้นกรอบภาษาบาลีและอภิธานศัพท์ดั้งเดิม เพื่อถอดรหัสหลักธรรมให้อยู่ในรูปของภาษาพฤติกรรมสากล เช่น การแปลงศีลเป็นทักษะการกำกับตนเอง การแปลงสมาธิเป็นการบริหารจัดการอารมณ์ และการแปลงปัญญาเป็นการคิดวิเคราะห์อย่างมีดุลยภาพ ซึ่งจะช่วยให้เด็กและคนรุ่นใหม่สามารถนำหลักธรรมไปฝึกฝนเป็นกิจวัตรประจำวันได้อย่างเป็นรูปธรรม

ทางรอดของการศึกษาไทยต้องอาศัยการก้าวสู่องค์กรแห่งการเรียนรู้แบบธรรมาธิปไตย ที่ยึดถือความถูกต้อง ความจริง และความสมเหตุสมผลเป็นใหญ่ เหนืออัตตาธิปไตยหรือโลกาธิปไตยที่ไหลตามกระแสนิยม โดยต้องอาศัยการผนึกกำลังของสถาบันหลักในสังคม ทั้งบ้าน วัด และโรงเรียน ร่วมกันสร้างอารยธรรมทางปัญญาที่ยั่งยืน หนังสือเล่มนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่งานเขียนวิชาการพระพุทธศาสนาบนหิ้ง หากแต่เป็นเสียงเตือนสติทางปัญญาที่ท้าทายให้คนในวงการศึกษาไทยต้องหยุดคิด ย้อนมองรากเหง้า และกล้าที่จะปรับเปลี่ยนทิศทางการศึกษาจากการผลิตคนเก่งที่แปลกแยก มาเป็นการสร้างมนุษย์ที่สมบูรณ์ผู้ตื่นรู้ เพื่อพาประเทศชาติและสังคมโลกผ่านพ้นวิกฤตการณ์ได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอเพื่ออนาคต การปฏิรูปการศึกษาไทยจะประสบความสำเร็จได้ จำเป็นต้องมีสะพานเชื่อมระหว่าง ปรัชญาพุทธธรรม กับ ระบบการบริหารการศึกษาจริง โดยการแปลงหลักธรรมให้เป็นนวัตกรรมการเรียนรู้และแนวปฏิบัติที่สอดคล้องกับบริบทของโลกยุคดิจิทัลอย่างเป็นรูปธรรม

เอกสารอ้างอิง

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). *ธรรมกับการศึกษาของไทย.* มูลนิธิพุทธธรรม.

Mezirow, J. (2000). *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. Jossey-Bass.

Miller, J. P. (2007). *The holistic curriculum* (2nd ed.). University of Toronto Press.